

Bloc 6

Les unitats de paisatge

La boira és un fenomen climàtic característic de l'Alt Pirineu i Aran que incideix en la percepció del paisatge. Adriana Olsina

Estructura de les fitxes

Tot seguit es mostren els continguts que presenten les fitxes, així com l'ordre en el qual es presenten aquests continguts.

La primera pàgina presenta les dades generals de la unitat i els seus trets més característics, juntament amb una fotografia representativa de la unitat. La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge amb la xarxa de miradors i itineraris i les dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl (reclassificat a partir del mapa de cobertes del sòl del CREAM, 2009)

	Aigua continental
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

260

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals del paisatge. Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (com el clima, la litologia, els processos geomorfològics, el relleu o l'aigua) i dels elements que el constitueixen (com ara les formacions vegetals i hàbitats).

Evolució històrica del paisatge. Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han propiciat els canvis al llarg de la història. Els assentaments urbans i les infraestructures viàries tenen un especial protagonisme pel seu paper de motor o catalitzador de la transformació.

Organització i dinàmica actual del paisatge. Aquest apartat s'inicia amb una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment que formen l'estructura

actual del paisatge de la unitat i que en defineixen el seu caràcter (diversitat i distribució en l'espai dels usos agrícoles i forestal; tipus de teixits urbans i tipologies constructives, importància de les infraestructures de comunicació i el seu paper vertebrador o com a fractures del territori i el paisatge, etc.). A continuació es defineixen les tendències i els canvis ocorreguts en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen. Es destaquen les principals dinàmiques socioeconòmiques i naturals que fan evolucionar el paisatge, assenyalant les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior. També es defineixen aquells factors i processos que incideixen negativament en la qualitat del paisatge (com ara les pedreres, els polígons d'activitat econòmica i les urbanitzacions de baixa densitat) així com els riscos que amenacen els valors naturals, culturals i econòmics, ja siguin naturals o bé induïts directament o indirectament per l'acció humana (com ara incendis, esllavissaments, inundacions, canvi climàtic, etc.). Finalment, es defineix quina pot ser la possible evolució futura de la unitat.

Expressió artística del paisatge. Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. S'inclouen relats de viatgers, textos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (llegendes, danses, quadres) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

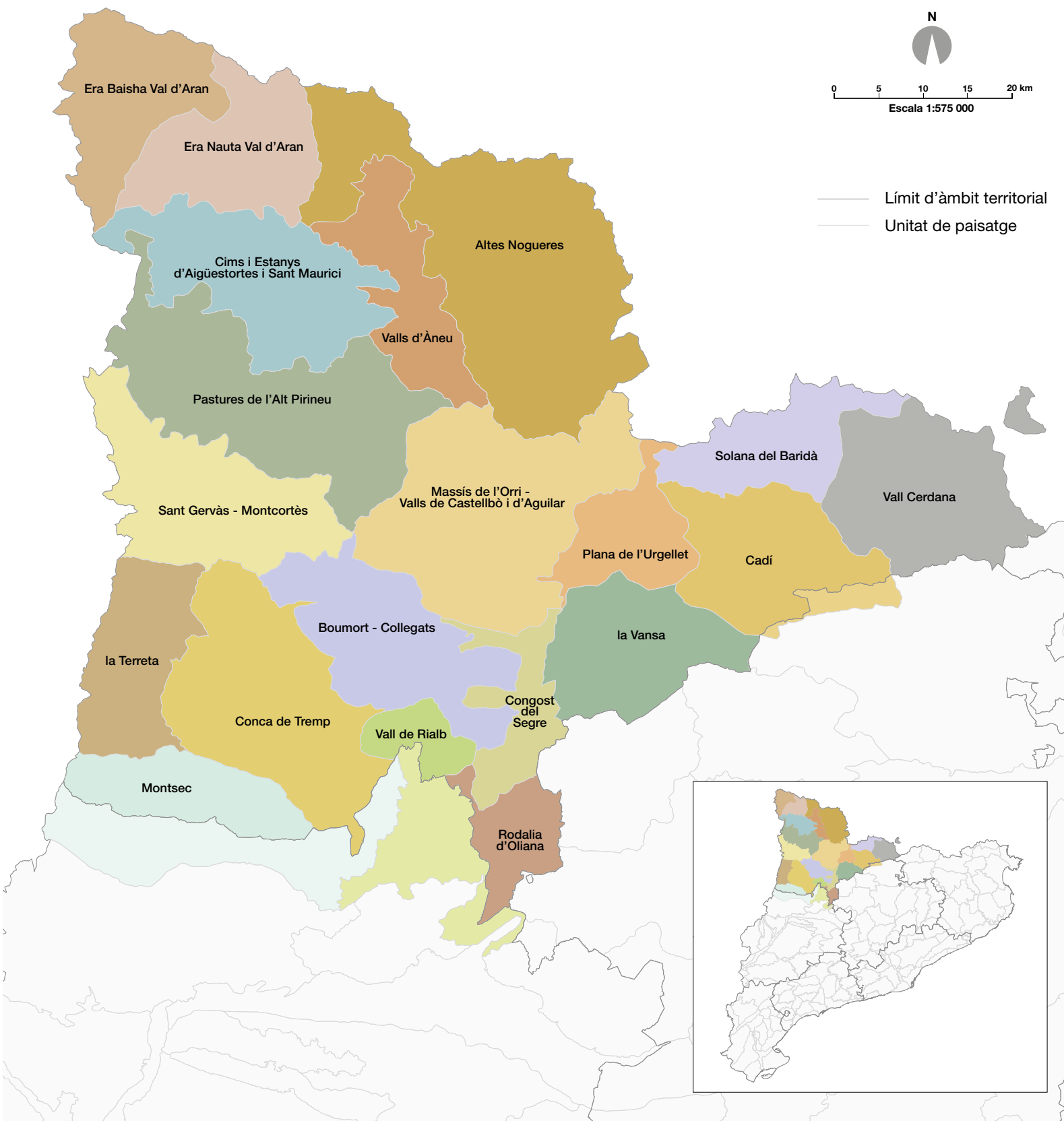
Valors en el paisatge. Una descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els naturals i ecològics dels culturals (històrics, religiosos, identitaris), socials i estètics. Es presenten els principals elements –tangibles i intangibles– i àrees d'interès per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge. Es prioritzen els punts i les rutes més importants des del punt de vista del recorregut i la visibilitat que ofereixen, i s'esmenten breument els altres. S'inclou una breu descripció de la visió del paisatge i de les unitats de paisatge veïnes que s'observen.

Avaluació del paisatge. Es presenten les debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, en clau de sostenibilitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions. Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions. En aquest apartat es mostren els objectius de qualitat paisatgística, amb la proposta de criteris i accions, que s'han formulat a partir de les aspiracions ciutadanes sorgides dels processos de participació ciutadana.

Unitats de paisatge de l'Alt Pirineu i Aran

1. Era Baisha Val d'Aran

Comarca:
Val d'Aran

Superfície:
24.783,1 ha

Municipis:
Bausen, Canejan, Les, Bossòst,
Arres, Es Bòrdes, Vilamòs, Vielha e
Mijaran

262

El poble de Bausen, compacte i ubicat a mig vessant, conserva l'arquitectura tradicional aranesa. Jordi Bas

Trets distintius

- Paisatge de clima atlàntic per excel·lència, amb conjunts de boscos amb elevats valors estètics, com els boscos d'avets de Varicauba i d'Aubàs o les fagedes d'Era Artiga de Lin i Toran, especialment durant les estacions equinoccials, amb una gran biodiversitat i grans mamífers com l'os bru.
- Fort gradient altitudinal entre el fons de vall i els cims, que dona lloc a una gran diversitat paisatgística.
- Rics paisatges agroforestals, com els prats de dall a mig vessant o les planes agrícoles úniques d'Era Lana de Bossòst i Les, herència dels aprofitaments seculars de la població autòctona, que s'han conservat força bé fins als nostres dies tot i l'intens procés d'emboscament producte de l'abandonament del sector primari.
- Nuclis urbans d'arquitectura típica aranesa ben conservats.
- Presència de paisatges banals associats al comerç transfronterer i un cert desordre urbanístic en els pobles més grans.
- Les valls alpines i forestals d'Era Artiga de Lin, on encara és possible copsar el caràcter ramader d'aquest territori i la monumentalitat dels relleus propers al massís de la Maladeta, i les valls de Toran i Varradòs, que conserven l'encant i la tranquil·litat que altres parts de la Val d'Aran han perdut.
- Les panoràmiques del massís de la Maladeta des del guardà de Vilamòs i Arres, el còth deth Hòro des del plan dera Artiga i les vistes circulars des del túc des Armèros, el túc dera Escaleta i el Montludè, referents visuals i identitaris de la unitat.
- Paisatges de gran valor estètic i farcits de cursos i salts d'aigua, com Eth Saut deth Pish i les gòrges d'Ermèr, on destaca la Garona, que estructura el fons de vall i pren el caràcter de gran riu, especialment en època de desglaç.
- El ric patrimoni industrial de la mineria i les hidroelèctriques i el romànic de la Purificacion de Maria de Bossòst i les nombroses ermites existents, sense oblidar els castells de Les i Castèth Leon i les majors concentracions de bordes de tota la vall.
- La influència occitana en les tradicions, la llengua i l'arquitectura araneses.

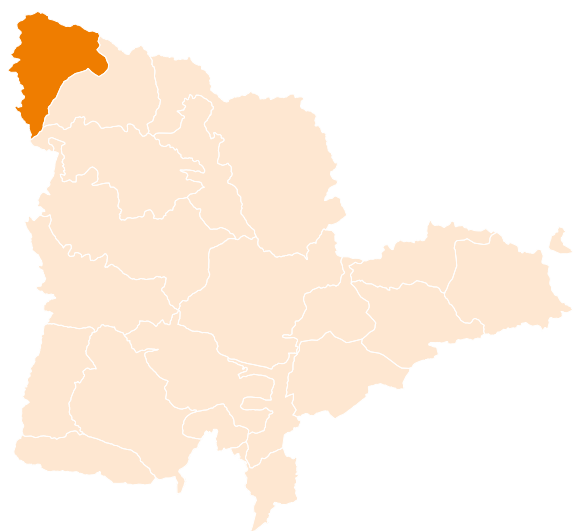
Mirador

— Itinerari motoritzat

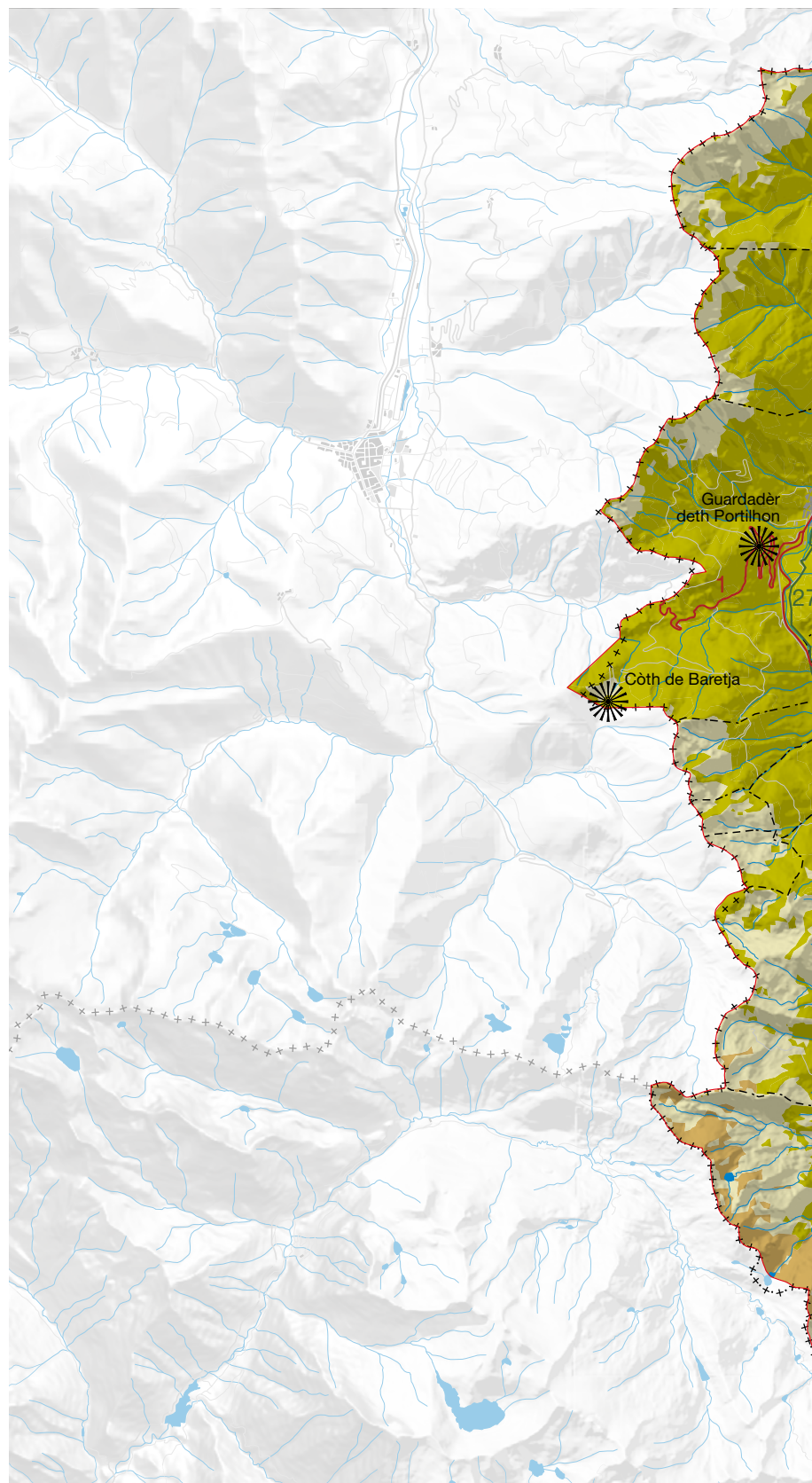
01 Era Baisha Val d'Aran

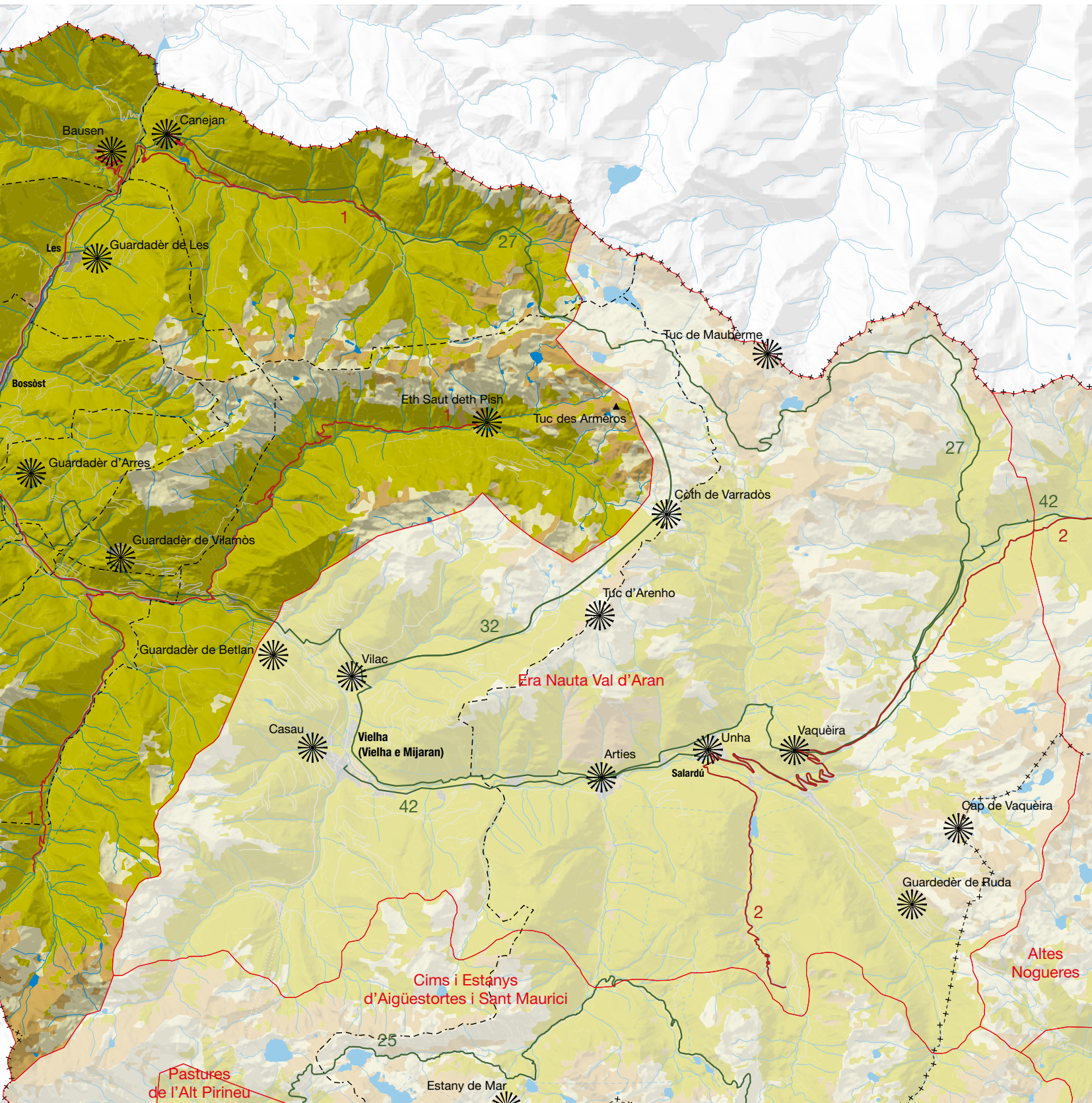
— Itinerari no motoritzat

27 GR-211, la circular de la Val d'Aran

264

Elements naturals del paisatge

La unitat Era Baisha Val d'Aran engloba la part més occidental de la Val d'Aran i s'estructura a l'entorn de les valls dels rius Joeu i Garona, des del còth deth Hòro i Es Bòrdes fins a Eth Pònt de Rei. Limita al nord i a l'oest amb la vall de Luchon (França); a l'est i al sud, amb la unitat Era Nauta Val d'Aran, a través del conjunt de llacs de Liat i Vielha, al fons de vall, i al sud-oest, amb l'extrem superior de la vall de Benasc, a l'Aragó.

El clima d'Era Baisha Val d'Aran és atlàntic, comparable al de les valls occitanes al nord del Pirineu centrals. La pluja i la boira són els agents predominants i les temperatures tenen una marcada influència altitudinal, de manera que, mentre que al fons de la vall principal la temperatura mitjana anual es troba entre els 10 °C i els 11 °C, a les zones més elevades, que se situen al sud de l'àmbit, oscil·len entre els 4°C i els 5 °C. La precipitació es distribueix amb petites variacions en funció del gradient altitudinal; així, mentre que a la zona nord, és a dir, a la part més baixa de la vall, s'hi acumulen quantitats que oscil·len entre els 850 mm i els 900 mm anuals, a la zona sud, que es correspon amb la capçalera de la vall del riu Joeu, els valors assoleixen els 1.050-1.100 mm anuals.

Era Baisha Val d'Aran limita amb l'anticlinal de Les, al nord-oest de la Val d'Aran, on apareixen les roques més antigues de la vall,

constituïdes per esquistos grisos; també hi afloren roques hipogèniques, principalment granits d'aspecte uniforme, juntament amb esquistos micacis i quarzites a la serra de Montludè, a les muntanyes de Bossòst, Les i Vilamòs. Al pic d'Era Entecada i a les seves ramificacions vers Es Bòrdes i Bossòst, hi afloren principalment granits d'aspecte prou uniforme. Tot plegat confereix al paisatge un to fosc que, afegit a la densa vegetació, l'impregna d'un fort caràcter misteriós. Només les capçaleres lluminoses d'algunes valls trenquen aquesta gamma de cromatisme geològic amb l'aparició dels cingles blanquinosos de calcàries i marbres, com el malh des Pois, i les lluentors de tarteres i congestes.

A Era Baisha Val d'Aran abunda l'aigua. La Garona, que desguassa a l'Atlàntic, travessa la unitat de sud a nord fins al pònt de Rei; el cabal mitjà és d'uns 8-9 m³/s a l'estiu i d'entre 15 i 20 m³/s a l'època de desglaç. Cal ressenyar l'important transvasament natural entre les conques del riu Èssera i la Garona, que suposa el sistema hidrogeològic d'Aigualluts - Uelhs deth Joeu. Aquest fet fa incrementar de manera considerable els cabals aigües avall d'Es Bòrdes i confereix un protagonisme indiscutible a aquest element del paisatge al fons de la vall, però també en multitud de racons on aquesta aflora formant llacs, cascades i deus abundoses, com el lac deth còth deth Hòro, estanh long de Liat, Eth Saut deth Pish, uelhs deth Joeu o Laujó, entre d'altres. No cal oblidar tampoc les fonts termals, amb surgències en diversos punts i aprofitades pel balneari de Les.

266

Prats de pastura als voltants d'Arres de Sus, amb el massís de la Maladeta al fons. Mireia Boya

L'abundància i el règim de pluges, així com un balanç hídric gens deficitari, fan que la zonació de la vegetació d'Era Baisha Val d'Aran sigui la típica del Pirineu atlàntic. Tanmateix, les transformacions humanes, que ja d'antic han afectat la coberta vegetal, no han incorporat les monòtones plantacions d'algunes valls occitanes veïnes. L'orientació sud-nord de la vall i el fort gradient altitudinal són dos factors que expliquen la gran diversitat de vegetació.

En primer lloc, apareix l'estatge de la roureda mixta humida (*Ihysopyro-Quercetum roboris*). El bosc mixt de roure pènel (*Quercus robur*), roure de fulla gran (*Quercus petraea*), freixe de fulla gran (*Fraxinus excelsior*), cirerer silvestre (*Prunus avium*), a més d'altres, són les comunitats característiques de les zones baixes de la vall que han estat intensament transformades per l'acció humana. Els conreus i prats dalladors (*Arrhenatherion*) que els van substituir s'abandonen any rere any, cosa que permet un nou procés de substitució d'aquest mosaic. Les vernedes (*Alno-Padion*) de les riberes, les landes de bruguerola (*Calluno-Genistion*) o de gòdua (*Sarothamnion scoparii*) i les pastures de fenàs atlàntic (*Brachypodium pinnatum*) completen un dels paisatges més tendres i verds d'Europa. El roure martinenc (*Quercus pubescens*) i, amb ell, altres espècies submediterrànies, es limiten a alguns racons secs i assolats de les solanes.

En segon lloc, apareixen les fagedes, que són els boscos dominants a la zona altimontana, representades per dues comunitats: la fageda amb joliu (*Scillo-Fagetum*), molt rica en geòfits de floració primerenca, i la fageda amb descàmpsia flexuosa (*Luzulo niveae-Fagetum*), pròpia dels sòls àcids i florísticament més pobra. A la Val d'Aran, aquests tipus de comunitats són força extenses. Destaquen les magnífiques fagedes de la val d'Era Artiga de Lin i de Toran. En altitud, les fagedes passen progressivament a avetoses (*Goodyero-Abietetum*), boscos encatifats de molses d'algunes orquidàcies força rares com la godiera (*Goodyera repens*). Més a prop del Mieí Aran, les condicions climàtiques són un xic més continentals i, especialment a les solanes, guanyen importància les pinedes de pi roig; de tota manera, el vessant solell, termòfil i

Bosc i cims de la capçalera de la val de Toran, prop del refugi dera Honeria. Mireia Boya

rocallós, està molt desforestat i, en conseqüència, hi dominen les landes i algunes boixedes.

Per damunt de la fageda s'estén, entre 1.000-1.100 m i prop de 2.000 m, la negror de les grans avetoses (*Goodyero-Abietetum*). L'estatge següent és el del bedollar (*Saxifrago-Rhododendretum betulo-blechnetosum*). Al límit superior de l'avetosa apareix sovint una estreta garlanda d'un verd clar formada per arbres de fullatge caduc com el bedoll pubescent (*Betula pubescens*), el bedoll comú (*Betula pendula*) i la moixera de guilla (*Sorbus aucuparia*), que presideixen una vegetació subalpina amb neret (*Rhododendron ferrugineum*) i nabiu (*Vaccinium myrtillus*). Aquests bosquets subalpins, que recorden els que hi ha a prop del límit boreal de la vegetació forestal, són típics del vessant septentrional del Pirineu, on ocupen, almenys en part, el lloc que sol correspondre al pi negre (*Pinus mugo* ssp. *uncinata*).

Finalment, hi ha els prats alpins (domini de *Leontodonto-Caricetum-curvulae*). El prat de càrex corbat (*Carex curvula*), fonamental en la vegetació dels Alps, té un paper secundari en el paisatge de la part més seca del Pirineu, però a les terres humides com la Val d'Aran adquireix una extensió considerable i passa a ser un element distintiu del paisatge. A l'estatge alpi dels prats naturals, per damunt de 2.200-2.300 m, la vegetació aranesa difereix poc de la que hom troba a la resta del Pirineu i hi són abundants els prats de gesp (*Festuca eskia*) als solells abruptes i les pastures de pèl-caní (*Nardus stricta*).

Les zones agrícoles es concentren al fons de vall i hi predominen els conreus farratgers. Destaquen les planes agrícoles d'Era Lana de Les i Bossòst, les úniques que encara es conserven davant els processos de progressiu emboscament, urbanització i construcció d'infraestructures.

Pel que fa a la fauna, la diversitat d'hàbitats, i les característiques geogràfiques i climàtiques fan que s'hi aplegui una gran varietat d'espècies d'ambients montans de distribució atlàntica, amb algunes espècies exclusives com el lluer (*Carduelis spinus*), o alguns mamífers com l'almesquera (*Galemys pyrenaicus*), però sobretot destaca la presència del picot garser mitjà (*Dendrocopos medius*), espècie que depèn de les rouredes madures i a Catalunya només es troba a Era Baisha Val d'Aran. També hi ha una de les diversitats més grans d'artiodàctils a Catalunya, amb espècies com el cabirol (*Capreolus capreolus*), el cérvol (*Cervus elaphus*), el senglar (*Sus scrofa*) i, quan baixa de les parts més altes a la tardor, també l'isard (*Rupicapra pyrenaica*). L'os bru (*Ursus arctos*) sovinteja per aquesta unitat de manera més o menys regular. Als prats subalpins i les parets escarpades del mig i del baix Aran, a l'entorn de les antigues mines Victòria i Margalida, s'hi pot trobar el trençalòs (*Gypaetus barbatus*). Altres grans rapinyaires, com la majestuosa àguila daurada (*Aquila chrysaetos*), els temporals milà negre (*Milvus migrans*), milà reial (*Milvus milvus*) o l'aufany (*Neophron percnopterus*) són també fàcils d'observar. Pel que fa a la fauna invertebrada, cal esmentar la diversitat i singularitat de lepidòpters, amb espècies molt rares o úniques de les terres catalanes: *Scopula immorata* i *Epirrhoe molluginata*.

Evolució històrica del paisatge

Les empremtes que la història ha deixat en el paisatge d'Era Baisha Val d'Aran són nombroses. Es tracta d'un territori fronterer amb una identitat molt marcada, administrativament català però lingüísticament i culturalment occità. És un lloc de pas de migracions i invasions que, fins a la construcció del túnel de Vielha l'any 1948, ha estat mal comunicat amb la resta de Catalunya, però no amb les terres occitanes veïnes, fàcilment accessibles tot l'any a través de l'estret del pont de Rei i del Port deth Portihon.

La manca de recerques arqueològiques determina que els primers testimonis coneguts de la presència humana siguin d'època romana tardana (segles II-IV). Tanmateix, en els territoris veïns (vall de Luishon, Coserans) s'han localitzat nombroses restes neolítiques, com la Cova de Sant Mamet, o de l'edat del bronze i primera edat del ferro, com la necròpolis de la montanha d'Espiou, que permeten constatar una densa ocupació i explotació del territori durant aquest període per petites comunitats d'economia agropastoral.

Abans de la conquesta romana, esdevinguda el segle I aC, sembla que la regió va estar ocupada per una branca dels *garumnii*, un dels nombrosos pobles de l'Aquitània esmentats per algunes fonts llatines posteriors. L'any 72 dC, el general Pompeu va annexionar a Roma la vall alta de la Garona, situant la capital a Lugdunum Convenarum (avui Sant Bertran de Comenge), dominació que va arribar fins al 585 dC. L'imperi requeria el domini d'aquestes terres especialment per la riquesa mineral i pel control dels passos de la serralada. Hi havia, doncs, una gran activitat extractiva i metal·lúrgica. Les mines no només es trobaven en altitud sinó també a peu de vall, fet que en devia facilitar l'explotació i que va provocar grans canvis en el paisatge. La romanització va deixar una forta empremta a tota la Val d'Aran, com testimonien les nombroses restes d'època romana conservades, com les trobades a les parets de l'església de Vilamòs. D'altra banda, existeix una via romana secundària que, a través l'Aran i del port de la Bonaigua, connectava l'Aquitània amb la Tarraconense, ramal que durant l'edat mitjana hauria perviscut en l'antic Camin Reiau que travessava la vall, i del qual encara es conserven uns quants trams.

El domini dels visigots i, posteriorment, dels francs sobre l'Aquitània va tenir poca incidència en el paisatge. Durant els segles alt-medievals, però, l'evolució del llatí parlat donaria lloc a la formació de l'occità, en la seva varietat gascona, dins la qual s'emmarca l'aranès. D'altra banda, hi ha una important antropització del medi i es formen els nuclis originaris de les estructures de poblament tradicionals característiques de la regió, els anomenats *pobles casalers* o *de cases*, situats en els vessants més assolats.

Durant els segles VIII i IX, l'alta conca de la Garona va romandre sota la dominació política dels comtes carolingis de Tolosa, però a partir del segle X, amb el desenvolupament del feudalisme, l'Aran va constituir una unitat geogràfica de dominació canviant, utilitzada per la monarquia catalanoaragonesa per obtenir el vassallatge dels comtes de Bigorra i Comenge en diverses ocasions. Tanmateix, no sembla que el control senyorial de la comarca pogués ser efectiu ni possible sense la connivència de les comunitats agroramade-

res establertes en ella, que, dotades d'un embrionària organització comunitària a nivell de tota la vall, resistiren obstinadament els embats de la feudalització creixent i van aconseguir mantenir un ample estatut de llibertat jurídica i personal i el ple usufruct dels recursos del territori. Aquest és un dels factors principals que expliquen la feble penetració i arrelament de les estructures feudals. De fet, els pocs castells anteriors documentats (Sentèths, Bossòst, Les), tots a Era Baisha Val d'Aran, són obres tardanes, de finals del segle XII o principis del XIII, i, amb l'excepció de Les, no constitueixen la base de cap nissaga senyorial de llarga durada i, menys encara, de cap domini feudal important.

Entre el segle XIII i XIV els diversos moviments de la política reial i feudal van donar lloc a un fet cabdal per a l'Aran: la Querimònia de 1313, un privilegi concedit pel rei Jaume II d'Aragó el Just a la Val d'Aran, que constitueix la base jurídica històrica de l'Aran sota la forma de drets i costums comuns i heretats, com la lliure i franca possessió de les muntanyes sense servitud reial, amb la llibertat dels pasturatges extensius als prats i camps no fitats i el lliure aprofitament dels boscos i de l'aigua. Sota l'empara d'aquests privilegis, l'Aran funcionava com una comunitat amb una organització politicoadministrativa pròpia i autònoma del poder reial. La divisió territorial en *terçons*, dels quals els de Quate Lòcs i Lairissa formaven part d'Era Baisha Val d'Aran, va perdurar fins al moment de la divisió provincial del segle XIX i són el reflex fidel de l'ús del territori per les societats medievals araneses.

Tot i l'orientació natural cap a les terres occitanes del regne de França, els vincles feudals heretats, el privilegi de 1313 i les relacions de veïnatge van influir en la incorporació progressiva de l'Aran dins de l'òrbita política i econòmica del Principat de Catalunya. Aquest procés es va completar jurídicament l'any 1411, quan els diputats de la Generalitat de Catalunya van acceptar el compromís dels aranesos de contribuir a tots els tributs i les contribucions acordades en les Corts catalanes.

Entre els segles XV i XVII, la situació fronterera de la vall va propiciar que fos envaïda per tropes franceses nombroses vegades, amb les consegüents repercussions negatives per a la vida, el treball i les propietats dels habitants, especialment per als pobles fronteres d'Era Baisha Val d'Aran. Les invasions franceses, juntament amb altres conflictes bèl·lics interns, com la Guerra dels Segadors (1640), van agreujar el procés de regressió demogràfica i el despoblament relatiu que experimentava la vall d'ençà dels últims segles de la baixa edat mitjana. Aquesta dinàmica va afavorir l'esclat de la vegetació, fet que es demostra en l'edat d'alguns dels arbres monumentals que van néixer en aquesta època i no van ser tallats en segles posteriors.

El 1715 la vall va quedar exclosa dels decrets de Nova Planta, que van suprimir les institucions de govern catalanes, mantenint-ne l'organització política i administrativa tradicional, si bé amb una autonomia molt minvada. El 1719, els francesos van ocupar el territori, i ho feren unes quantes vegades més fins a la Guerra Gran de 1794, prelude de la Guerra del Francès (1810) que va fer el camí de Les i Bossòst per travessar el Pirineu amb alguns cossos de l'exèrcit que serviren per efectuar la invasió de la Península. El 1812, la vall fou incorporada per Napoleó a França, i annexada al Depar-

tament de l'Alta Garona, però la derrota napoleònica del 1814 va determinar que retornés a l'Estat espanyol, consolidant la incorporació eclesiàstica al bisbat català d'Urgell, decretada pel Vaticà l'any 1805. Durant el segle XIX, la incidència de les guerres carlines a la comarca no en va aturar l'important creixement demogràfic, que a mitjans de segle va assolir prop d'onze mil habitants, amb el consegüent impacte en l'eixamplament de les activitats econòmiques tradicionals i, per extensió, en la fesomia del paisatge.

Després d'aproximadament un segle lliure d'escomeses bèl·liques, durant el primer terç del segle XX la vall va continuar aliena a la revolució industrial. Tanmateix, la reducció de la població i de la producció agroromadera no van ser tan intenses com en altres punts del Pirineu, tot i les migracions constants a França, segurament a causa dels inicis del desenvolupament de la indústria hidroelèctrica. La Guerra Civil no va afectar de ple la vall ni tampoc el front de retirada de l'exèrcit republicà, però el 1944 els exiliats catalans i espanyols, dirigits principalment pel PSUC i el PCE, van foragitar momentàniament el govern franquista, intentant establir sense èxit un govern espanyol de la Unión Nacional Española (UNE) a la Val d'Aran.

L'aïllament històric de l'Aran cap a Catalunya va finalitzar amb l'obertura definitiva del túnel de Vielha l'any 1948. Les obres, iniciades a la dècada de 1920, s'aturaren durant la Guerra Civil i es reprengueren amb la participació de presoners de guerra del franquisme. El túnel seria fonamental en el desenvolupament econòmic de la segona meitat del segle XX. Les transformacions radicals en el paisatge, que ha passat d'una economia tradicional de base agrícola i ramadera a centrar-se en el sector serveis, són, en bona mesura, responsabilitat de la millora de les comunicacions.

L'evolució del paisatge ha estat molt lligada a les principals activitats econòmiques desenvolupades. Era Baisha Val d'Aran, al igual que la resta de la vall, ha estat una zona eminentment ramadera i forestal. Malgrat que també s'han cultivat terres, en la seva majoria per a farratges i cereals, des de temps remots aquestes tan sols han assolit la superfície necessària per cobrir les necessitats de la població local. Els paratges Era Lana de Les i Bossòst són els exemples que resten d'aquestes planes agrícoles. La ramaderia, tanmateix, ha estat l'activitat principal. De fet, des de l'antiguitat, aquesta unitat ha estat una zona de pastura per al bestiar local i dels voltants a causa de la gran quantitat de prats naturals en altitud. El gran nombre de bordes en les pastures naturals d'estiu evidencia la importància passada de la ramaderia. Actualment, aquesta activitat també està en crisi; d'una banda, pel tancament de la indústria agroalimentària basada en làctics de Bossòst i, de l'altra, per l'envelliment de la població i la manca de relleu generacional en el sector primari. L'explotació forestal també ha estat una activitat molt important; de fet, es tractava de l'únic producte que es podia vendre i exportar fora de la mateixa vall. La ruta comercial de la fusta seguia el curs de la Garona cap a França, fins que les facilitats en el transport i la infraestructura del túnel de Vielha van permetre també que es comercialitzés més fàcilment amb Barcelona. A Bossòst l'última de les serradores de la vall encara es manté activa.

En temps més actuals, a partir del segle XX, el paisatge ha anat canviant per la introducció de noves activitats com la indústria hi-

La Garona estructura des d'antic el poblament d'Era Baisha Val d'Aran i alhora ha permès l'existència de camps de regadiu a la seva llera. A la imatge, Es Bòrdes fa unes quantes dècades. ICGC, Fons Cuyàs

droelèctrica. La construcció de les centrals de Pònt de Rei, Les, Bossòst i Benós és testimoni de la seva importància, juntament amb els nombrosos tubs que creuen el paisatge. A més, l'entrada en crisi dels sectors ramader i agrícola i, més actualment, el desenvolupament del turisme, tant el fronterer com el relacionat amb l'esquí, han comportat canvis importants en el paisatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquesta unitat de paisatge se situa en una àrea de caràcter eminentment forestal, a camí entre l'estatge montà i el domini alpi, fet que li confereix una gran diversitat bioclimàtica i, per tant, paisatgística. D'altra banda, la profunda vall de la Garona i els seus afluenters marquen decisivament l'estructura morfològica del paisatge, a la vegada que aporten diversitat d'usos i cobertes associades a les activitats humanes actualment implantades en el territori. Perpendiculars a la Garona, les valls dels rius Toran, Joeu i Varradòs tenen paisatges característics determinats per la seva orientació, gradient altitudinal i grau d'explotació.

Les principals cobertes que defineixen el tipus de paisatge són els boscos, que ocupen la meitat de l'espai de la unitat, i els prats. Entre els boscos, destaquen les formacions caducifòlies. Pel que fa als prats, les zones de prats baixos i supraforestals són un element molt característic de l'alta muntanya; els primers són producte de la pastura, sobretot durant l'hivern, els segons són de caràcter natural però condicionats per l'activitat humana; són les pastures

d'estiu del sistema ramader transtermitant entre les parts baixes i altes, característic d'aquestes contrades.

Pel que fa a l'agricultura, dins la unitat és minoritària i hi té un pes poc important. Les escasses terres llaurades es concentren a les planes del fons de vall, al voltant dels pobles, on es conreen cereals i alfals. La seva superfície ha minvat molt per l'abandonament progressiu del camp i la manca de relleu generacional. El sector ramader també afronta una disminució notable de l'activitat, tot i els esforços per mantenir les explotacions, especialment dirigits a evitar la pèrdua de la varietat d'ovelles autòctones i al manteniment de la massa crítica de la cabanya local i transhumant necessària per mantenir les pastures. De fet, aquesta dinàmica recent ha donat lloc a la transformació de la majoria de prats i pastures en boscos i bosquines, fet que ha provocat l'homogeneïtzació del paisatge forestal en detriment del mosaic de pastures amb bordes situades a diverses cotes de la vall, especialment al voltant de Les i Bossòst. A més, aquesta aforestació espontània està fent arribar el bosc fins a les portes dels pobles.

L'explotació forestal es manté en la majoria de boscos, però les dificultats d'accés i els forts pendents són factors que incrementen els costos d'explotació. En aquest sentit, la pèrdua de rendibilitat ha provocat canvis en la gestió d'un paisatge que, entre la postguerra i la dècada dels anys vuitanta, s'havia explotat molt intensament. Els boscos subalpins molt aclarits que han arribat fins avui són l'herència d'aquest tipus de maneig silvícola. La dinàmica futura s'encamina a una explotació centrada en els boscos més accessibles i de productivitat fustera més elevada. Bossòst és l'únic municipi de la unitat que ha mantingut la indústria transformadora de la fusta.

270

L'escassa superfície urbanitzada denota el poc desenvolupament immobiliari de la unitat, a diferència de la veïna Nauta Val d'Aran. Els principals nuclis poblacionals, com són Bossòst i Les, es concentren al fons de la vall, al llarg de l'N-230 entre Vielha i França. Aquests pobles han experimentat un fort creixement els últims anys, que encara perdura, i han anat ocupant els espais més propers a les poblacions, coneguts com *era lana*, on es troben antics prats i zones agrícoles, amb tipologies constructives heterogènies que contrasten amb el nucli antic i trenquen l'harmonia de l'arquitectura tradicional. De Bossòst és remarcable el passeig de castanyers d'índies vora el riu Garona, que li ofereix un caràcter que recorda les tipologies urbanes del costat gascó. Altres concentracions urbanes són les configurades pels petits pobles de Bausen, Vilamòs, Arres, Arró, Begós i Benós, tots situats a mig vessant. Són nuclis que han sofert un creixement menys fort i conserven una estructura i una imatge de conjunt harmònica.

A la vall de Toran, encara que fins a la dècada de 1950 hi va haver vuit pobles habitats, actualment en queden molt pocs que no hagin estat abandonats. Canejan és el poble més septentrional d'Aran i referent visual de la unitat per la seva situació a mig vessant. La majoria de cases mantenen pràcticament intactes els trets de l'arquitectura vernacular, la qual cosa confereix al conjunt una fisonomia rural que contrasta amb la modernitat i el turisme. Té una estructura de poble disseminat, amb un nucli principal, però amb nombrosos llogarets que facilitaven la gestió del territori (Porcingles, Campespin, Era Mòla, Bordius, Sant Joan de Toran, etc.).

La vall del riu Joeu, coneguda com Era Artiga de Lin, i la del Varradòs conserven tot el seu caràcter natural. Els pobles d'Es Bòrdes i Arròs, respectivament, en marquen l'entrada, però els únics assentaments que s'hi troben són algunes bordes i refugis de muntanya.

A causa del relleu peculiar, les comunicacions amb la resta de Catalunya són difícils. Malgrat tot, entrant pel túnel de Vielha, a través de la carretera N-230 s'arriba al pas de pont de Rei, practicable durant tot l'any, on la Garona s'obre pas vers la plana tolosana. De la mateixa N-230, a Bossòst, surt un brancal, la comarcal C-141, que, a través del pas d'Eth Portilhon (1.310 m) porta vers Luchon, també en terres franceses. Aquesta posició d'entrada a la Val d'Aran ha conferit històricament un paper de frontera al poblament d'aquesta unitat. Els baluards defensius sovintegen i molts dels pobles tenen una posició geoestratègica elevada respecte a l'eix de la vall que també respon a un millor aprofitament històric dels recursos primaris que ofereix el territori.

La millora de comunicacions ha facilitat la connexió del Baish Aran amb Vielha i el Naut Aran. Aquest fet produeix un efecte de rèplica en l'expansió del model residencial que principalment s'ha donat a Era Nauta Val d'Aran. El paper de l'N-230 com a via de comunicació comunitària i del nou túnel de Vielha implica un augment important del trànsit pesant. Això pot afectar de manera substancial el paisatge no només de la ribera de la Garona, sinó també del bosc de Varicauba. En aquest sentit, el projecte de reforma de la carretera N-230 per convertir-la en un eix transpirinenc efectiu està subjecte a controvertides entre les diferents administracions i el territori. Per tant, cal estar amatents a aquestes noves dinàmiques que poden saturar el limitat espai útil en el fons de vall.

Pel que fa a les activitats productives actuals, el sector terciari de caire transfronterer, basat en comerços i restaurants, és el que estimula econòmicament la unitat, sobretot durant el cap de setmana. Actualment, el turisme és el principal factor generador de

A causa del relleu peculiar, les comunicacions amb la resta de Catalunya són difícils. A Bossòst, surt un brancal de l'N-230, la C-141, que, a través del pas d'Eth Portilhon (1.310 m) porta vers Luchon, en terres franceses. Observatori del Paisatge

llocs de treball. Les poblacions de Bossòst i Les s'han convertit en grans centres turístics i d'estiuatge orientats al públic fronterer francès. També cal remarcar el creixement del turisme rural, sobretot en els pobles més petits, com Vilamòs o Bausen, on apareixen residències tipus casa de pagès o es lloguen cases per a períodes curts, sobretot a l'estiu, quan la unitat té el màxim de visitants.

Era Baisha Val d'Aran no despunta pel que fa al sector industrial, però la indústria hidroelèctrica hi té una forta presència. Les instal·lacions energètiques s'estenen al llarg de la Garona, alterant el curs del riu amb petites preses de derivació i salts curts. Això fa que els trams de riu que es veuen afectats pateixin una reducció substancial del cabal. Al sector de migdia, a la dreta de la Garona, hi ha les instal·lacions de la central hidroelèctrica de Cledes, una de les primeres construïdes a la comarca, el 1929, i reconvertida en una central de cogeneració amb una piscifactoria que produeix el caviar Nacarii. També a la vora de la Garona hi ha les centrals de Bossòst, Benós i Pònt de Rei. Un dels principals impactes de la unitat són les línies de 150 kV i 110 kV, que transcorren paral·leles al riu, afecten el sector d'Eth Portilhon, i són un element lineal que trenca l'homogeneïtat de la superfície forestal. Les canonades lineals de les centrals i el pantà de Sant Joan de Toran són altres elements que trenquen la continuïtat del bosc.

També destaquen pel seu impacte paisatgístic la pedrera de granodiorites al nord de Bossòst o la nul·la integració en l'entorn dels magatzems comercials al nord de Les, que banalitzen l'entrada al nucli urbà. Una mica més amagada, a la val de Toran, hi ha les runes d'una antiga mina de plom d'aspecte abandonat. Les tipologies constructives d'habitatges plurifamiliars prop de la carretera d'Eth Portilhon, a Bossòst, juntament amb la serradora i el seu espai d'emmagatzematge de troncs, també es poden considerar una incidència en la trama urbana del poble i rodals. En els pobles més petits, cal remarcar algunes rehabilitacions, tant de vedats i cases de poble com de bordes, poc respectuoses amb les tipologies i materials vernaculars. Aquest és el cas de Canejan, on les noves construccions han desvirtuat el perfil urbà. Tot i això, aquesta unitat es caracteritza per haver mantingut una harmonia considerable amb l'entorn, sobretot en comparació amb la veïna Nauta Val d'Aran.

Des del punt de vista dels riscos naturals, el clima atlàntic humit i el fort gradient altitudinal caracteritzen el tram nord de la Garona aranesa com un espai especialment sensible als riscos d'origen climàtic i hidrològic. L'ocupació humana del territori en una vall estreta amb un riu de cabal constant però amb fortes oscil·lacions estacionals i interanuals ha donat lloc a uns paisatges que són el producte de l'adaptació local al risc. En aquest sentit, és significativa la relació entre els nuclis urbans riberencs i els respectius trams fluvials, on les activitats humanes s'adapten o defugen les zones més perilloses. El reflex en el paisatge de les recurrents crescudes del riu s'ha manifestat històricament en els assentaments i activitats que s'han situat entorn del riu. En el cas dels pobles, instal·lant-los en la primera terrassa o en promontoris elevats, deixant que els espais agraris es reconstruïssin després de cada avinguda en la plana d'inundació, on s'evitaven les construccions. Tanmateix, alguns desenvolupaments urbanístics recents, la instal·lació

d'equipaments turístics i l'elevat trànsit de l'N-230 sovint coincideixen en l'espai amb les zones inundables. A Bossòst i Les, l'edificament és un element arquitectònic característic del paisatge urbà actual, on el riu baixa encaixat en murs de pedra. Malgrat tot, l'any 2013 es va evidenciar greument aquest risc natural amb el desbordament de la Garona, que va alterar substancialment el paisatge fluvial de la unitat i va requerir obres de reconstrucció notables. D'altra banda, a partir d'Es Bòrdes, el riu Garona recull les aigües de bona part del vessant nord del massís de la Maladeta, a través del sistema Aigualluts-Uelhs deth Joeu, fet que incrementa substancialment els cabals de desglaç. Tot plegat fa que les localitats de Bossòst i Les tinguin un risc d'inundació elevat.

Un altre tipus de risc que cal destacar dins la unitat, són els processos associats a la dinàmica dels vessants. En aquest sector hi ha un elevat risc d'allaus a la val d'Era Artiga de Lin i de Varradòs, un dels agents de modelatge més importants en el paisatge vegetal. En aquest sentit, cal tenir en compte la relació entre la silvicultura i la gestió de les allaus, arran de les disfuncions que provoca l'abandonament d'un bosc que ha estat productiu. Les canals d'allaus, quan seccionen els vessants forestals, creen un mosaic en bandes perpendiculars a l'eix de la vall, de gran riquesa florística i visual. Molts d'aquests espais s'aprofiten des d'antic per tenir pastures obertes dins el bosc, i la gamma cromàtica de les diverses orles de vegetació colonitzant, amb abundància de bedolls, crea heterogeneïtat paisatgística dins la monotonia forestal. D'altra banda, els moviments de massa es poden desencadenar en pendents superiors al 50% i acostumen a afectar temporalment algunes pistes forestals, els accessos a Era Artiga de Lin o la carretera a Sant Joan de Toran.

Finalment, la futura evolució del paisatge de la unitat ve condicionada per tres factors socioeconòmics cabdals: la progressiva desaparició de les activitats del sector primari, la creixent importància dels serveis associats al turisme estacional, i les comunicacions i els creixements urbanístics previstos al planejament. El PTPAPA va identificar el sector Les-Bossòst com un dels pols on seria positiu

Les línies d'alta tensió són un dels principals impactes en el paisatge de la unitat. Observatori del Paisatge

el creixement, tal com després es va concretar en el Pla director urbanístic de la Val d'Aran, concentrant bona part del futur desenvolupament urbanístic en aquests dos municipis. La traducció en el paisatge d'aquestes dinàmiques significa que el fons de la vall principal intensifica el usos, i els vessants i les valls laterals s'abandonen.

Expressió artística del paisatge

El llegat artístic de la zona és important i ric, tant des del punt de vista arquitectònic com de les arts plàstiques i la literatura. Nombrosos autors locals i d'origen occità han expressat –a banda de descripcions del paisatge– l'estreta relació que hi ha entre el paisatge, la cultura occitana i els sentiments identitaris a la Val d'Aran.

Tot i no parlar estrictament d'una visió artística del paisatge, són molt interessants els dibuixos i esquemes que va fer l'enginyer militar Tiburcio Spannocchi el 1594 per dissenyar les fortificacions de la Corona. La imatge adjunta mostra el paisatge de la vall a finals del segle XVII des d'una perspectiva aèria obliqua, amb una representació on clarament destaquen els llocs habitats i les vies de comunicació a través dels rius i passos de muntanya, en especial l'alineació de sud a nord de la vall d'Era Artiga de Lin i la Garona. Aquest tipus de manifestació artísticotècnica suposava una novetat a l'època i va marcar la futura interpretació dels paisatges.

272

Contemporàniament, un gran nombre de pintors s'han inspirat en els paisatges cromàtics d'aquesta unitat de paisatge. És el terreny perfecte per als neorealistes i impressionistes que pretenen copsar l'exuberància de la natura i els canvis estacionals. Autors com Joan Rabadà, el 1877, o més recentment Josep Marfà i Isidre Cistaré, s'inspiren en els pobles d'aquesta part de la vall, envoltats de vegetació esponerosa, per representar obres amb una

Mapa de la vall d'Aran elaborat per Tiburcio Spannocchi datat del 1594

gran càrrega impressionista. Són escenaris que també han estat cercats per un gran nombre de pintors de l'escola olotina, a causa d'aquesta bona combinació d'elements que humanitzen el paisatge amb la plasticitat dels boscos i cims aranesos, acompanyats d'una llum excepcional i canviant en totes les estacions. No cal oblidar tampoc les aquarel·les de Miquel Farré i Albagés o les nombroses litografies de gravadors del segle XIX, com Eduard Pingret o Víctor Petit.

Pel que fa a la producció literària sobre la Val d'Aran, no han estat pocs els autors i aventurers que s'han fixat en el paisatge, la gent i l'encant de la zona. Uns dels primers autors a reflectir-la en els seus escrits van ser Francisco de Zamora, Lady Chatterton, Pascual Madoz, Alfred Tonnellé, Jacint Verdaguer i De Launière, amb *Promenade archéologique au Val d'Aran* (1886); altres també destacables van ser Juli Soler i Santaló, en el seu treball *Era Val d'Aran*, de 1906, obra per la qual fou nomenat *hill adoptiu dera Val d'Aran*; Juan Avilés, que va coronar l'Aneto el 1893 i va redactar el llibre *El Pallars, Arán y Andorra*; Joan Reglà Campistol, en un llibre sobre França i la Corona d'Aragó que incloïa la franja pirinenca entre totes dues; Ferran Valls Taberner, a *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran* (1987); Rémy Comet, que va escriure *L'enclave espagnole du Val d'Aran* (1929), o Maurice Gourdon, amb les seves obres *À travers l'Aran* (1884) i *Au pays d'Aran* (1917-1923).

Un altre autor, de bressol aranès i dels més destacats i estimats a la zona, és Mossèn Josep Condó Sambeat, que va escriure diferents obres, entre les quals destaca *Era Isla des Diamants* (1917), novel·la en què retratava la bellesa de la vall, emprant la seva llengua pròpia, l'aranès, sense oblidar molts altres poemes que reflecteixen el caràcter del paisatge:

«Ei era Val d'Aran era ribèra
mès polida de tot eth Pirenèu:
Quan se met era pella naua e bèra,
non i a arren tan polit dejós deth cèu.
(És la Val d'Aran la ribera
mès formosa de tot el Pirineu:
Quan es posa el vestit nou i bell
no hi ha res tan bonic sota el cel).»
(Condó, 1981 [1917])

La llengua i l'origen cultural occità són valors de la zona d'important rellevància que des de temps històrics també han estat presents en la literatura. De fet, el 1904, Frederic Mistral fou guardonat amb el premi Nobel de literatura per una obra escrita en occità, *Mirèio*. Altres autors locals en aquesta llengua són Mossèn Nart, Joan Benosa, Francesc Boya, Pilar Busquets, Antoni Escala, Pepita Caubet o Manuela Ané. No es poden oblidar, tanmateix, altres autors catalans com Teresa Pàmies i l'obra *Els matins de l'Aran* (1982), o espanyols, com Almudena Grandes i *Inés y la Alegría* (2010), que explica l'intent d'invasió de la Val d'Aran pels maquis, o el *Viaje al Pirineo de Lérida: Notas de un paseo a pie por el Pallars Sobirà, el Valle de Arán y el condado de Ribagorza* (1965), de Camilo José Cela.

També es troba un important llegat cultural i artístic en el folklore de la zona; la Val d'Aran és rica en balls i tradicions. Moltes d'elles són mostres de l'antic passat agrícola i ramader de la unitat, que han arribat fins ara gràcies a la voluntat dels seus pobladors i al treball d'algunes associacions i grups de ball, com Es Corbilhuèrs, de Les, i Es Sautarèts, de Bossòst. Destaca la festa de la crema d'Eth Haro de Les, declarada Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO.

Però si hi ha un element que reflecteix la unió entre cultura, paisatge i sentiment identitari és l'himne de la Val d'Aran, una cançó que parla dels principals elements configuradors del paisatge, i que comença així:

«Aquares montanhes
que tant nautes son,
m'empèishen de véder
mèns amors a o son.

Nautes se son nautes
ja s'abaisharàn
es mies amoretes
que s'aproparàn.

Montanhes araneses
a on es pastors
es hònts regalades
tröben, es jordons. [...]»

Valors en el paisatge

Els valors ecològics rauen en la riquesa vegetal i l'abundància d'hàbitats d'espècies protegides, com la perdiu blanca (*Lagopus muta*), i cinegètiques, com els ungulats. La continuïtat i densitat dels boscos de tota la unitat també ha estat motiu de reconeixement de la seva vàlua natural, fet que ha propiciat la reintroducció d'espècies, com l'os bru (*Ursus arctos*). A la val de Toran, hi trobem una de les fagedes amb joliu més importants del sud d'Europa. Els boscos de Varicauba, Aubàs o Cuveishic també són exemples excel·lents de *seuves* que combinen els caducifolis amb les coníferes per crear una de les majors riqueses forestals del país. Així mateix, destaca la bona conservació dels espais riberencs a la Garona, amb boscos que són l'hàbitat únic del picot garser mitjà (*Dryocopus martius*), però també del cavilat (*Cottus gobio*) a les aigües. La superfície de la unitat que està inclosa dins la protecció del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) és molt important, amb nombrosos espais integrats a la xarxa Natura 2000 com a zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA). La reserva nacional de caça d'Alt Pallars-Aran i la zona de caça controlada del Baish Aran tenen una gestió programada de la caça, tot i problemes de furtivisme evidents, sobretot envers el gall fer i els ungulats.

*Paisatge agrícola de bocage a la vall de la Garona, prop de Bausen.
Rafael López-Monné / IDAPA*

Les valls d'origen glacial d'Era Artiga de Lin, Varradòs i Toran són conjunts naturals de gran valor i escenaris de gran bellesa estètica basada en la monumentalitat de les muntanyes que les tanquen, amb colls de transfluència glacial de geometria perfecta, com el còth deth Hòro i el plan dera Artiga, un sector de gran diversitat litològica i de processos geomorfològics únics al Pirineu, com la captura subterrània de la capçalera del riu Éssera, al vessant aragonès, que s'engoleix a l'horat des Aigualhuts i sorgeix amb gran força uns tres quilòmetres a l'est, als uelhs deth Joeu. La capçalera de les valls de Varradòs i Toran també està constituïda per un extens paisatge càrstic a l'entorn de l'estanh de Liat, on trobem el gran embut càrstic de l'horat der Unhòla, zones lacustres, rasclers càrstics on la sequedat és absoluta o l'espectacular Eth Saut deth Pish, un dels salts d'aigua més emblemàtics de la unitat.

Els valors estètics del paisatge d'Era Baisha Val d'Aran estan estretament relacionats amb els valors naturals. El relleu escarpat, el cromatisme canviant dels boscos i l'abundància d'aigua es combinen amb un seguit d'elements antròpics que enriqueixen aquesta diversitat natural. Entre els patrons agrícoles i forestals, en entorns concrets d'alguns fons de vall o replans, destaca, per la seva singularitat, la formació agrícola anomenada *bocage*: un paisatge compost per petites parcel·les irregulars, aprofitant les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, petits murs, talussos i arbres que sovint voregen els camins. Destaquen algunes zones amb valors especialment rellevants o singulars com és el cas de les àrees al voltant de Les, Bossòst i Era Bordeta.

Els patrons de paisatge són especialment singulars a mig vessant i als fons de vall, on es combinen elements naturals i antròpics. Cal fer esment dels nuclis agrupats i compactes, presidits pel campanar, situats en relleixos dels vessants, normalment associats a morfologies d'origen glacial, i que formen espais abocats a les valls i miradors excepcionals. És el cas de pobles com Bausen, Arres de Sus, Arres de Jos, Benòs i Vilamòs que, a la vegada, són localitats de gran valor escènic. Les tipologies de nuclis poc

compactes, disseminats en caserius, situats a mig vessant i envoltats de prats, com Canejan i Sant Joan de Toran, són també característiques d'Era Baisha Val d'Aran i especialment valuoses. Però també existeixen assentaments que han anat creixent entorn dels pobles principals del fons de vall, com passa a Bossòst, i que, sense arribar a desfigurar el casc antic, sí que suposen un patró estètic diferenciat per la modificació de la imatge de conjunt urbà tradicional. En qualsevol cas, són patrons on l'harmonia entre el medi construït i els espais oberts encara són un valor important del paisatge, però en risc evident de transformació.

Les valls de la unitat són tancades i la seva orografia ha condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal dels nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders. A les valls laterals de Varradòs, Era Artiga de Lin i Toran hi domina el caràcter natural i l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola, mentre que la vall principal de la Garona ha sofert processos intensius de canvi en el paisatge, bàsicament caracteritzats pels creixements urbanístics dels nuclis i l'aparició d'infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles. A les primeres, hi ha llocs on els elements naturals tenen un pes preponderant, amb valls de fort contrast entre la solana i l'obaga i solcades per espectaculars canals d'allaus, sobretot a les capçaleres, en les quals l'aigua,

les arestes rocoses i els prats i boscos es combinen amb els contrastos cromàtics de la geologia i creen alguns dels paisatges més característics de l'alta muntanya atlàntica.

Els valors estètics intangibles hi són variats i abundants. L'olor del paisatge d'aquesta unitat és la de la humitat dels seus densos boscos, però també la de la frescor de l'aigua a l'entorn dels innumerable riu i la de les flors alpines quan floreixen a la primavera. Pel que fa al cromatisme, els colors d'aquesta unitat combinen la lluminositat de la volta celesta amb la blancor dels cims; els diferents tons de verd, des dels més foscos de les avetoses fins als més clars dels bedollars; el moviment de les aigües que salten entre les roques i la negror de la pissarra dels pobles, però destaca especialment la gamma de colors càlids que mostren els boscos de fulla caduca a la tardor, com les fagedes d'Era Artiga de Lin o la val de Toran. La neu i la boira són dos elements característics del paisatge que li confereixen un valor estètic. La boira s'endinsa per la vall molts dies d'hivern i fins i tot els més humits d'estiu i crea paisatges evocadors a mig vessant de les valls. Sovint es tracta d'un coixí situat per damunt dels pobles i per sota dels cims, que amara d'humitat els boscos dels vessants i així els dota d'abundància de líquens. Aquest és un fet que històricament ha tingut molt a veure amb la visió simbòlica d'aquests paisatges forestals de muntanya i que apareix en una multitud de llegendes.

274

La vall del riu Joeu, coneguda com Era Artiga de Lin, és un conjunt natural de gran valor i bellesa. Rafael López-Monné / Foment Torisme Val d'Aran / Arxiu Ara Lleida

Temple de Sant Joan d'Arres, a mig camí entre els pobles d'Arres de Jos i Arres de Sus. Observatori del Paisatge

Entre els valors històrics cal destacar el patrimoni romànic de la Val d'Aran, on sobretot es troben construccions de caràcter religiós, com l'església dera Purificacion de Maria de Bossòst, del segle XII, la de Santa Maria de Vilamòs o les ermites de Sant Blai de Les i Sant Miquèu de Vilamòs. Altres construccions, de base romànica però modificades posteriorment, són Sant Fabian d'Arres de Jos i Sant Pere d'Arres de Sus, Santa Eulària i Sant Pere de Bausen –la primera, en ruïnes–, o Sant Sernilh de Canejan. D'altra banda, molts dels pobles de la unitat estan envoltats d'ermites, sovint construïdes responnent a vots de poble, com les sis ermites que envolten Bossòst i que van ser aixecades després de diversos episodis de pesta al segle XVII.

Els edificis defensius han estat clau en el desenvolupament del control de la vall. En són dos bons exemples les ruïnes del Castèth Leon a Es Bòrdes, que a més és un jaciment arqueològic important, la torre de vigilància deth Casteret, a Bossòst, o el castell de Les, tots situats en paisatges privilegiats tenint en compte la posició estratègica i de control per la qual van ser construïts. També cal fer especial esment del gran nombre de passos fronterers que hi ha a Era Baisha Val d'Aran, des dels més importants d'Eth Pònt de Rei i Eth Portilhon fins als avui marginals però històricament clau per al pas de ramats, traginers, contrabandistes, fugitius o maquis, com el còth de Baretja o el dera Monjòia. La importància històrica de la ramaderia també queda palesa en el paisatge amb una de les zones de la Val d'Aran amb major nombre de bordes, localitzades entre Bausen i Sant Joan de Toran, que estructuraven el sistema estacional de pastures i la transtermitància entre els pobles i els prats d'alta muntanya.

Els assentaments urbans tenen elements característics d'importància històrica, com els carrers empedrats dels nuclis antics, o els tradicionals *cotos* aranesos, unes tipologies de casa que reuneixen l'habitatge amb les bordes al voltant d'un pati interior. La casa Joanchiquet de Vilamòs, avui reconvertida en ecomuseu, és un dels exemples millor conservats. Per acabar, cal fer esment del petit patrimoni industrial: moles, serradores i centrals hidroelèctriques, presents al llarg de tot el curs de la Garona, però també

El poble de Canejan és un dels màxims exponents del paisatge dels nuclis elevats de les valls laterals de la unitat. Mireia Boya

antigues mines, com les de Bausen, Pontaut, Liat o Mena Victòria i Mena Margalida, entre Bossòst i Arres, que fan remarcar la importància passada de l'extracció de minerals.

Pel que fa als valors productius, el sector primari n'ha estat un dels principals, ara en clara regressió. La voluntat dels habitants i la menor pressió turística respecte a les zones d'esquí de la veïna Nauta Val d'Aran han fet que, fins avui, s'hagi mantingut el caràcter aranès tradicional en l'expressió del paisatge. L'encant de pobles a mig vessant com Bausen, Arres o Canejan no s'explica si no és pel manteniment de l'activitat primària fins als nostres dies. Les diferències són clares respecte als nuclis de fons de vall, Bossòst i Les, especialitzats en un sector de serveis orientat al comerç i la restauració, adreçats al públic francès, un tipus de turisme molt més desestacionalitzat que el lligat a l'esquí. Un bon exemple dels esforços per mantenir el món rural en aquest sector de l'Aran es manifesta en la supervivència de la ramaderia d'ovelles araneses, varietat local emparentada amb la veïna ovella tarasconina, a través de petites explotacions i fires locals, com les de Bossòst i Les, ambdues el mes d'octubre.

A diferència d'altres parts de l'Aran, on la població estacional supera amb escreix els habitants de fet, els pobles d'Era Baisha Val d'Aran tenen un fort atractiu per la pervivència de trets tradicionals. Per contra, alguns paisatges degradats es troben on hi ha hagut inversions econòmiques importants en forma d'immobles per a magatzems comercials i petites activitats industrials, com els ubicats al nord del nucli de Les, o activitats extractives, com la pedrera de Cledes. Tanmateix, hi ha nous valors productius que poden ser també un element atractiu del paisatge, com la reconversió de la central hidroelèctrica de Les en una piscifactoria que produeix el conegut caviar Nacarii o la recuperació turística d'antigues infraestructures mineres, com la Mena Victòria.

Pel que fa a valors socials, Era Baisha Val d'Aran destaca al Pirineu per la desestacionalització; mentre que possiblement l'hivern és l'època de menor afluència turística, precisament per l'absència

d'estacions d'esquí, la resta de l'any atrau visitants que cerquen els atractius abans esmentats. Les festes locals i les incipients propostes de turisme cultural completen aquests valors socials associats al paisatge. Un element que estructura el tipus d'oferta turística és el riu Garona. El paisatge fluvial, ben conservat en la major part de trams, fa de pol d'atracció per a les activitats turístiques i de lleure (gairebé tots els càmpings de la Val d'Aran s'ubiquen en aquesta unitat), mentre que en els trams urbans és un dels elements més emblemàtics. No s'ha d'oblidar, però, l'extensa xarxa de rutes a peu i en BTT ni els itineraris d'ús social local, com el camí d'Era Lana de Les o els trams conservats de l'antic Camin Reiau.

Pel que fa als valors simbòlics del paisatge, primer de tot cal parlar de les festes, entre les quals destaca l'*Hèsta deth Haro* de Les. Es tracta d'una festa de foc, on l'*Haro*, un avet, plantat al centre de la plaça el dia de Sant Pere i coronat pels últims casats de l'any, és cremat la nit de Sant Joan, mentre els joves cremen i fan girar les halhes –trossos d'escorça– i ballen les danses tradicionals, com les anomenades *Aubades*, *eth Tricoter*, *eth Cadrilh de Les* o el *Balh Plan de Canejan*. Està considerada Patrimoni Immaterial de la Humanitat des del 2015, conjuntament amb la resta de falles pirinenques. Es tracta d'una festa ancestral, d'origen cèltic però cristianitzada, que mostra els forts lligams de la població amb el món natural, en especial els boscos. Convé recordar les nombroses romeries a ermites; les més concorregudes i estimades són les de Sant Joan de Toran, Sant Antoni de Bossòst, Mair de Diu dera Artiga o coret de Bausen. Era Baisha Val d'Aran també té molts racons objecte de llegendes, alguns relacionats amb les *ades* (fades), com Marimonda a Les, o Periquimèla a Bausen; d'altres, amb les bruixes, amb llocs on suposadament tenien lloc les seves reunions, com el prat deth Boton de Les o Plan Batalhèr. No s'han d'oblidar tampoc els nombrosos contes relacionats amb llops i ossos o els mítics *orselhèrs*, músics que recorrien els pobles fent ballar ossos domesticats.

276

Plaça deth Haro de Les, centrada pel característic i cèlebre «Haro» que es crema la nit de Sant Joan i s'aixeca el dia de Sant Pere, per presidir la plaça tot l'any. Observatori del Paisatge

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La simplicitat de la xarxa viària d'aquesta unitat, travessada de cap a cap pel fons de la vall per l'N-230, fa que els principals punts i rutes panoràmiques s'obtinguin a partir de les vies menors i pistes forestals que s'enfilen pels vessants. Aquesta regió és molt bona per a la pràctica excursionista, excepte durant l'hivern. Probablement, els moments d'inici i fi de l'activitat dels boscos caducifolis són els de major bellesa.

Era Baisha Val d'Aran és un itinerari rodat que permet descobrir tant el fons de la ribera de la Garona com les valls secundàries de Toran, Era Artiga de Lin i Varradòs, en un recorregut que mostra els racons més valuosos del paisatge atlàntic de la unitat. Des de la localitat de Les, l'N-230 continua acompanyant la Garona i baixa fins al punt més baix de la vall, gairebé en el límit amb França. Al cap de pocs quilòmetres, apareix el desviament cap a Bausen i comença el que va ser un antic camí de mules, transformat avui en una carretera asfaltada entre freixenedes i amb vistes excel·lents de Canejan, que apareix sobre la muntanya a l'altre costat de la vall. A Bausen, poble de bellesa singular, encara es conserva l'arquitectura tradicional aranese més característica.

L'N-230 ens porta també cap a la val de Toran per un camí pla i estret envoltat de vegetació espessa, amb boscos humits enredats per molses i falgueres, que ressegueix el riu fins al poble de Sant Joan de Toran, avui sense població permanent i amb les antigues bordes reformades que es fan servir de segona residència o per a turisme rural. Davant la porta d'entrada de l'església hi ha un balcó natural amb vistes precioses sobre la vall i les muntanyes que envolten el poblet. Amb tot, la possibilitat d'escoltar la brama dels cérvols és el que acostuma a atreure més els visitants del lloc.

Des de la plaça principal del poble d'Es Bòrdes neix la pista estreta i asfaltada que puja vorejant el riu Joeu cap a la vall d'Era Artiga de Lin, creuant el bosc de Gèles i Montpui a l'entrada de la vall. Els uelhs deth Joeu és el lloc on el riu Joeu es fa finalment visible formant un magnífic salt d'aigua, entre fagedes i boscos madurs d'avets. Una mica més endavant s'obre l'ampli plan d'Era Artiga de Lin, a 1.440 m d'altitud, unes pastures encara avui utilitzades per ramats de vaques i ovelles. És aquesta, també, l'antiga ruta d'accés que feien servir pastors, pagesos i excursionistes cap a la vall de Benasc i el massís de la Maladeta. Els paisatges des d'aquestes altures són realment excepcionals, sobretot el que es pot veure cap a la banda del còth deth Hòro i el malh dera Artiga, amb la infinitat de cims i algunes glaceres que envolten i abracen el massís de la Maladeta. Pels seus horitzons agrests i per la diversitat de les seves belleses naturals, Era Artiga de Lin és, sens dubte, un dels millors llocs per contemplar el Pirineu més alpi.

L'últim tram de l'itinerari ens porta a la vall de l'arriu de Varradòs. La ruta comença al poble d'Arrós, que encara conserva la imatge característica dels llogarrets aranesos, amb l'església presidint el conjunt a mig vessant. La pista forestal segueix una de les valls més estretes i profundes de la unitat, amb trams on el desnivell és

vertiginós. Al final s'arriba a Eth Saut deth Pish, un espectacular salt d'aigua amb una passarel·la habilitada per gaudir del paisatge d'aquesta vall.

Un dels itineraris a peu o en BTT més singulars i complets per conèixer les dues unitats que formen la Val d'Aran és l'itinerari de llarg recorregut GR-211, que, amb 93 km, és la ruta circular de la comarca. Amb inici i final a Vielha, segueix l'antic Camin Reiau fins a Pontaut, on enfila la val de Toran i, des del refugi dera Honeria, segueix la vall de Güerri, els estanys de Liat i de Montoliu, el tuc der Òme, les mines d'Horcalh i, passat el pòrt d'Òrla, arriba a Montgarrí, ja a la unitat veïna Era Nauta Val d'Aran. La ruta es completa amb la tornada a Vielha pel plan de Beret, i els pobles de Bagergue, Unha, Gessa, Arties, Garòs, Casarilh i Betren.

A Era Baisha Val d'Aran hi ha la possibilitat de fer interessants excursions a peu. Per exemple, la que puja al caseriu de Bordius, un dels pobles més amagats de la unitat. El camí, entre castanyers i til·lers, permet copsar com canvia la vegetació amb l'altura. A la mateixa val de Toran, es pot visitar també el caseriu de Porcingles, un llogarret amb els carrers de pedra pràcticament deshabitats. Els nuclis d'Arres de Jos i Arres de Sus han sabut conservar tot l'encant tradicional dels poblets aranesos. S'hi arriba seguint la carretera que surt de Vilamòs, nucli al qual s'accedeix per la carretera LV-5055 des del Eth Pònt d'Arròs. A Vilamòs, a més de l'església romànica de Santa Maria, es pot visitar l'ecomuseu casa Joanchiquet. Els dos nuclis d'Arres comparteixen l'església de Sant Joan,

Des del poble de Canejan es tenen vistes espectaculars del fons de vall de la unitat, amb la plana agrícola de Les en primer terme. Mireia Boya

a mig camí entre tots dos, formant una curiosa imatge. Una pista forestal entre prats i barrancs ens porta d'Arres de Sus a Bossòst, passant per l'estany de la bassa d'Arres i les antigues infraestructures mineres Victòria i Margalida.

Pel que fa als miradors, la majoria de pobles situats a mig vessant són excel·lents balconades naturals per observar i gaudir del pai-

L'etapa 2 de l'itinerari GR-211 creua l'arriu de Carlac enmig d'un paisatge forestal d'una gran bellesa. Rafael López-Monné / IDAPA

satge. Destaquen els pobles de Bausen i Canejan, des d'on es poden contemplar les muntanyes que envolten aquesta unitat de paisatge, des del costat francès fins al Montludde i el còth de Baretja. A més, es tenen perspectives del mosaic agroforestal de la plana fluvial del Garona al seu pas per Les i Bossòst i de la vall transversal de l'arriu de Toran, amb els seus espectaculars boscos humits. El guardader de Les i el guardader deth Portilhon estan situats a mig vessant sobre els nuclis urbans de Les i Bossòst, respectivament, i ofereixen una perspectiva excel·lent dels conjunts urbans d'ambdós municipis, de les planes fluvials que els envolten i de les muntanyes orientals d'Era Baisha Val d'Aran (tuc des Neres,

Montludde i montanha d'Uishèra), a més de les valls i muntanyes més occidentals de l'Alta Garona (val deth Joeu, Montcorbison, tuc des Letassi, tuc de Mieidia i tuc dera Entecada). El guardader d'Arres i el guardader de Vilamòs permeten gaudir d'espectaculars vistes de l'emblemàtic Montludde, situat molt a prop, però també, en un segon pla, de la Maladeta, l'Aneto i el port d'Eth Portilhon. El mirador del còth de Baretja és un balcó espectacular des del qual es poden admirar les muntanyes que envolten la Val d'Aran, amb vistes del massís de la Maladeta. Per arribar-hi es parteix de Bossòst per la carretera N-141 i es puja fins al mític port d'Eth Portilhon, al límit amb França.

L'ocupació del fons de vall és ben patent a la plana on s'assenta Bossòst, el nucli de més entitat de la unitat, i s'apunta que ho continuï sent gràcies a la seva aptitud de sòl per al creixement, l'anomenada Lana. Foment Torisme Val d'Aran

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'augment de la pressió urbanística degut a la saturació que comença a experimentar la unitat veïna Era Nauta Val d'Aran. Els paisatges urbans i els perfils dels nuclis es van transformant arran de la construcció de residències secundàries en un sòl amb preus més baixos per la llunyania respecte de les pistes d'esquí.
- L'abandonament del sector agrari per la manca de renovació en la població activa agrària deguda a l'envelliment de la població, la manca de relleu generacional, la poca viabilitat de la ramaderia extensiva sense marques geogràfiques ni de denominació de qualitat i la indefinició de les polítiques agràries en zones de muntanya.
- La voluntat de dotar la Val d'Aran de vies de comunicació d'alta capacitat en un territori molt estret, on bona part dels valors del paisatge es concentren, precisament, en els llocs on es desenvolupen les infraestructures viàries.
- Alguns dels paisatges més emblemàtics de les valls d'Era Artiga de Lin i de Varradòs, on les estretes pistes forestals suporten un trànsit dens de vehicles que trenquen la tranquil·litat característica d'aquests paratges naturals.

Amenaces

- La repetició del model de consum intensiu del sòl i de segones residències d'Era Nauta Val d'Aran.
- L'envelliment de la població que amenaça la vitalitat de la majoria de petits nuclis situats als vessants més enlairats, exceptuant Les i Bossòst.
- L'arranjament de l'N-230 com a eix transfronterer per al transport de mercaderies i la possible construcció d'equipaments logístics i de serveis, poc integrats en el paisatge, al llarg de l'eix.
- L'envelliment dels propietaris i gestors d'explotacions agrícoles i forestals i la manca de relleu generacional, que pot provocar l'abandonament del sector primari i la pèrdua del mosaic de prats que envolta els pobles.
- La continuïtat de les activitats extractives, com la de la pedrera de Bossòst, sense una restauració paisatgística adient.
- Les males pràctiques de rehabilitació de bordes i cases dels nuclis antics, amb tipologies i materials que s'integren poc en el paisatge.

Fortaleses

- El manteniment de l'estructura urbana tradicional i una imatge de conjunt cuidada en la majoria de pobles. Bossòst, Les i Es

Bòrdes, en procés de canvi, són els nuclis que tenen més risc de perdre-les.

- Un paisatge agroramader encara visible, tot i que en procés d'abandonament.
- Uns paisatges naturals de gran força estètica, molt valorats tant per la població local com pels visitants.
- La gran diversitat paisatgística, amb un gran nombre d'hàbitats que es distribueixen des dels 600 m als 2.900 m i varien en funció de l'orientació dels vessants, el gradient altitudinal i l'aprofitament del territori.

Oportunitats

- La valoració d'uns paisatges d'alt valor estètic i cultural, amb valors geoecològics associats a l'imaginari social sobre l'alta muntanya i els boscos humits.
- El potencial d'implantació del turisme rural i dels esports d'aventura i muntanya, de manera progressiva, amb respecte vers el medi i com a alternativa a l'abandonament dels nuclis més petits.
- La riquesa de festes tradicionals, el llegat romànic i la cultura pròpia, que permeten una aproximació històrica i cultural rica vers un paisatge atlàntic amb arrels occitanes.
- El potencial paisatge de la tranquil·litat a la vall principal i a les valls secundàries.
- El desenvolupament d'un turisme familiar, amb activitats on l'educació ambiental i paisatgística permetin conèixer millor els valors del paisatge. El parc de visualització de fauna d'Aran, a prop d'Eth Portilhon de Bossòst, n'és un bon exemple.
- La transformació i integració paisatgística dels equipaments comercials i industrials associats a la frontera si es desenvolupen els creixements previstos al planejament.

279

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Una muntanya atlàntica amb pobles vius que combinin les activitats agroramaderes extensives amb el turisme rural, així com la prestació de serveis i petites indústries al fons de vall, conservant la identitat aranesa d'aquests paisatges.
- OQP2.** Uns nuclis urbans que conservin tot el seu caràcter de fetes visuals, el perfil característic i el valor simbòlic i històric, amb elements configuradors de la imatge de conjunt com els campanars o els prats que els envolten i noves construccions i rehabilitacions ben integrades. És el cas dels

nuclis a mig vessant de Canejan, Arròs, Bausen, Begòs, Benòs, Es Bòrdes, Vilamòs, Arres de Sus i Arres de Jos.

- OQP3.** Uns paisatges de fons de vall a les ribes del riu Garona que conservin els trets que els són característics, com els espais agrícoles, els mosaics de prats de dall i boscos o els boscos de ribera, però també que mirin d'integrar tots aquells elements moderns que els doten de funcionalitat malgrat que sovint generen un gran impacte: carretera N-230, centrals hidroelèctriques, depuradores, línies elèctriques, serveis i equipaments turístics, comerços i polígons industrials.
- OQP4.** Un paisatge on l'herència del patrimoni romànic es conservi en bon estat i es valori, com les esglésies de Purificació de Maria de Bossòst i Santa Maria de Vilamòs o l'ermita de Sant Blai de Les; les construccions defensives, com les ruïnes del Castèth Leon a Es Bòrdes, el castell de Les i la torre de vigilància de Casteret a Bossòst, i del petit patrimoni industrial, com les antigues mines Margalida i Victòria de Bossòst o les de Pontaut i Liat, i les nombroses centrals hidroelèctriques, restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural i identitari vinculades al paisatge del Baish Aran.
- OQP5.** Un paisatge natural d'Era Baisha Val d'Aran ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi, especialment a les valls d'Era Artiga de Lin, Toran i Varradòs.
- OQP6.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat i estructurat per bordes i caserius, especialment a la val de Toran, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme de natura.
- OQP7.** Un paisatge agrari visible i viu, amb possibilitats de recuperació, i fort davant les pressions urbanístiques sobre el sòl proper al nuclis urbans. És el cas d'Era Lana de Les i Bossòst.
- OQP8.** Un mosaic paisatgístic de boscos caducifolis i perennifolis de vessant, camps de conreu i prats de dall, mantingut i potenciat com a element d'alt valor ecològic, estètic, simbòlic i productiu. És el cas del bosc d'avets de Varicauba i Aubàs i de les fagedes de Toran i d'Era Artiga de Lin.
- OQP9.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges d'Era Baisha Val d'Aran.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar les planes agrícoles de Les i Bossòst, localment conegudes com Era Lana, últims exemplars vius i sense urbanitzar de la Val d'Aran i amb un alt valor social i històric.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir el paisatge de la val de Toran, on el passat ramader es combina amb explotacions hidroelèctriques i mineres, passos de muntanya, frondoses fagedes i avetoses emmarcades per cims espectaculars.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage*, principalment present a Les, Bossòst i Era Bordeta, que pel gran valor cultural que tenen han de continuar mantenint el seu caràcter, evitant al màxim la fragmentació física i social pel possible pas de noves infraestructures.
- Fomentar el manteniment, la potenciació i la reintroducció de races ramaderes autòctones, com l'ovella aranesa, per conservar el *bocage* agrícola i pastoral a l'entorn dels pobles. Articular mecanismes per donar sortida al mercat dels productes de qualitat resultants. Donar suport i continuïtat a les fires ramaderes de Les i Bossòst.
- Estimular el turisme rural, els esports d'aventura, les petites explotacions ramaderes i l'explotació forestal, respectuoses amb l'entorn i el paisatge i compatibles amb valors naturals com la presència de l'os, la gran biodiversitat vegetal i animal o els magnífics paisatges de l'aigua, com a alternativa a l'abandonament dels nuclis o pobles més petits; mitjançant les polítiques públiques corresponents i amb l'ajuda de plans de promoció per donar a conèixer a la societat aquests paisatges, evitant la massificació.
- Les cobertes forestals de boscos caducifolis i coníferes, en vinculació amb els prats de conreu i els prats de dall que predominen pràcticament en tots els fons visuals, són de gran interès escènic. L'abandonament progressiu de les activitats agrosilvopastorils ha permès que les masses forestals es densifiquessin. No obstant això, cal mantenir les zones de pastures existents per tal d'afavorir i potenciar la permanència del mosaic paisatgístic mitjançant ajudes i estratègies de custòdia del territori.
- Gestionar la cohabitació harmònica i pacífica entre la caça, el turisme de natura i la presència de l'os.
- Procurar que els petits horts de Bossòst estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
- Promoure el coneixement de les estructures agràries històriques de gran valor estètic i paisatgístic, així com la sensibilització sobre aquest valor, a través de la seva inclusió en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cur-

sos, a més dels espais agrícoles singulars com Era Bordeta, Les i Bossòst, a fi de garantir-ne la conservació i la promoció.

- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals formant uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, cal adequar i promocionar el mirador paisatgístic de Bausen, on s'observen els prats de dall, per realçar les característiques d'aquests paisatges i la seva funcionalitat en la ramaderia local.
- Revalorar el patrimoni històric associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts etc.) pel seu valor històric i cultural. A Era Baisha Val d'Aran destaca el pont romànic d'Es Bòrdes.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Promoure una rehabilitació que respecti les tipologies vernaculars, utilitzant materials que s'integrin en l'entorn, de bordes, ermites, esglésies, castells i petit patrimoni industrial (mines, serradores i moles), per tal de millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents.
- Supervisar que les restauracions de les activitats extractives responguin a criteris d'integració paisatgística amb l'entorn, especialment en el cas d'aquelles que es localitzen en espais naturals protegits o a les seves immediacions, com la pedrera de Bossòst.
- Impedir un creixement urbanístic que descompensi l'equilibri entre nucli històric, eixamples i entorn paisatgístic dels pobles de fons de vall, especialment Bossòst i Les. Cal mantenir l'harmonia del paisatge aranès que ha sabut conservar Era Baisha Val d'Aran.
- Regular el creixement urbanístic de Bossòst i Les que preveu el PTPAPA, tenint molta cura per la conservació dels paisatges urbans, l'harmonia amb el riu i els espais rurals que els envolten. Cal replantejar els traçats proposats de les variants de l'N-230, mitjançant la construcció de túnels, especialment a Bossòst, per evitar impactes paisatgístics greus.
- Establir un catàleg de bones pràctiques per rehabilitar bordes, cotos i cases tradicionals dels nuclis antics, identificant els materials i acabats que millor s'integren en el paisatge urbà aranès.
- Regular l'accés motoritzat privat a algun dels llocs més emblemàtics, com els uelhs deth Joeu i Eth Saut deth Pish.
- Els nuclis compactes a mig vessant de Canejan, Arròs, Bausen, Begòs, Benòs, Es Bòrdes, Vilamòs, Arres de Sus i Arres de Jos i el de Bossòst, situat en el fons de la vall, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova obra ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Senyalitzar la via de comunicació N-230 que creua les principals àrees representatives dels paisatges dels prats de dall, informant dels valors naturals, estètics i històrics d'aquests paisatges.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans de Les (entrada nord) i Bossòst (entrada sud); de la mateixa manera, impulsar projectes d'integració paisatgística en aquests accessos, tenint en compte el possible cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.
- Restringir la localització de construccions en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com Les, Bossòst i Era Bordeta.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per als projectes d'infraestructura viària i els projectes de noves infraestructures o ampliacions de les ja existents en les zones de *bocage* d'Era Baisha Val d'Aran.
- Evitar, en la mesura que sigui possible, que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment dels més emblemàtics, com la muntanya d'Uishèra, el Montludè, el Tuc dera Artiga, Montcorbison, Forcanada, el Tuc de Maubèrme i els fons escènics referits al capítol 5 del bloc 2 d'aquesta publicació, a més de promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impresores de caràcter al paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del Guardader de Vilamòs, còth de Baretja, Eth Saut deth Pish, guardader deth Portilhon, guardader de Les, Bausen i Canejan, l'itinerari motoritzat que creua Era Baisha Val d'Aran i el no motoritzat del GR-211 circular de la Val d'Aran. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

2. Era Nauta Val d'Aran

Comarca:

Val d'Aran i Pallars Sobirà

Superfície:

25.932,5 ha

Municipis:

Alt Àneu, Canejan, Naut Aran,
Vielha e Mijaran

PAE: Inclou parcialment el paisatge
d'atenció especial de l'esquí

282

El poble d'Arties i l'entrada a la vall de Valarties. Oriol Clavera

Trets distintius

- Els paisatges amb valls d'origen glacial que han experimentat transformacions intenses degudes al model alpi d'aprofitament modern dels seus recursos.
- Les valls penjades del marge esquerre de la Garona (Aiguamòg i Valarties), la capçalera d'aquesta a la vall de Ruda i l'estreta i abrupta vall d'Unhòla.
- L'arquitectura típica aranesa, comuna a la de les veïnes valls gascones, on les esglésies romàniques sobresurten i configuren la imatge urbana.
- Els fons escènics del massís de la Maladeta, el Montardo i el circ de Colomèrs, que formen uns conjunts únics, així com l'entrada al Parc Nacional d'Aigüestortes per la ribera d'Aiguamòg o per Valarties.
- El model urbanístic associat als equipaments d'esquí i a la centralitat de Vielha, polaritat econòmica i de serveis de la Val d'Aran.
- Les extenses pastures dels vessants de solana i del plan de Beret, amb el santuari de Montgarri i la vall capçalera de la Noguera Pallaresa, en contrast cromàtic amb les denses pinedes de les obagues i els boscos arrapats a espectaculars cims rocosos.
- El lac long de Liat, les muntanyes que l'envolten, el sistema càrstic de l'arriu Unhòla i el passat miner de la zona.
- La cultura aranesa, la seva traducció en el paisatge i la gastronomia amb productes de la terra.
- El llegat romànic, amb esglésies com la Mair de Diu de Cap d'Aran, Santa Maria d'Arties, Sant Andreu de Salardú, Sant Fèlix de Vilac, Sant Pèir d'Escunhau o Santa Maria de Mijaran.
- L'abundància de neu, que dona lloc a una floració primaveral exuberant i una gran verdor estival.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 De l'Alt Àneu a Naut Aran

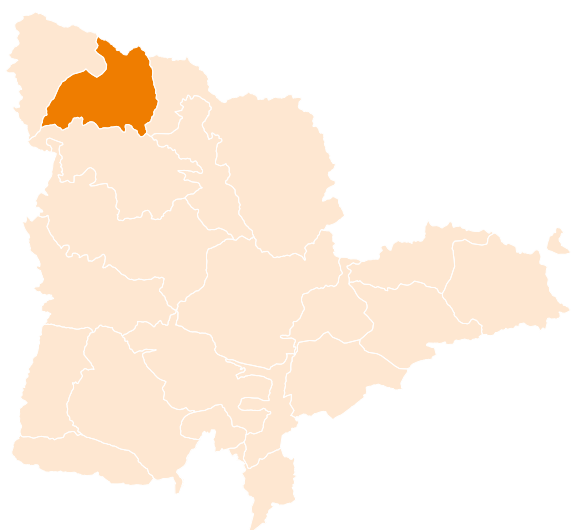
— Itinerari no motoritzat

25 GR-11, el sender del Pirineu

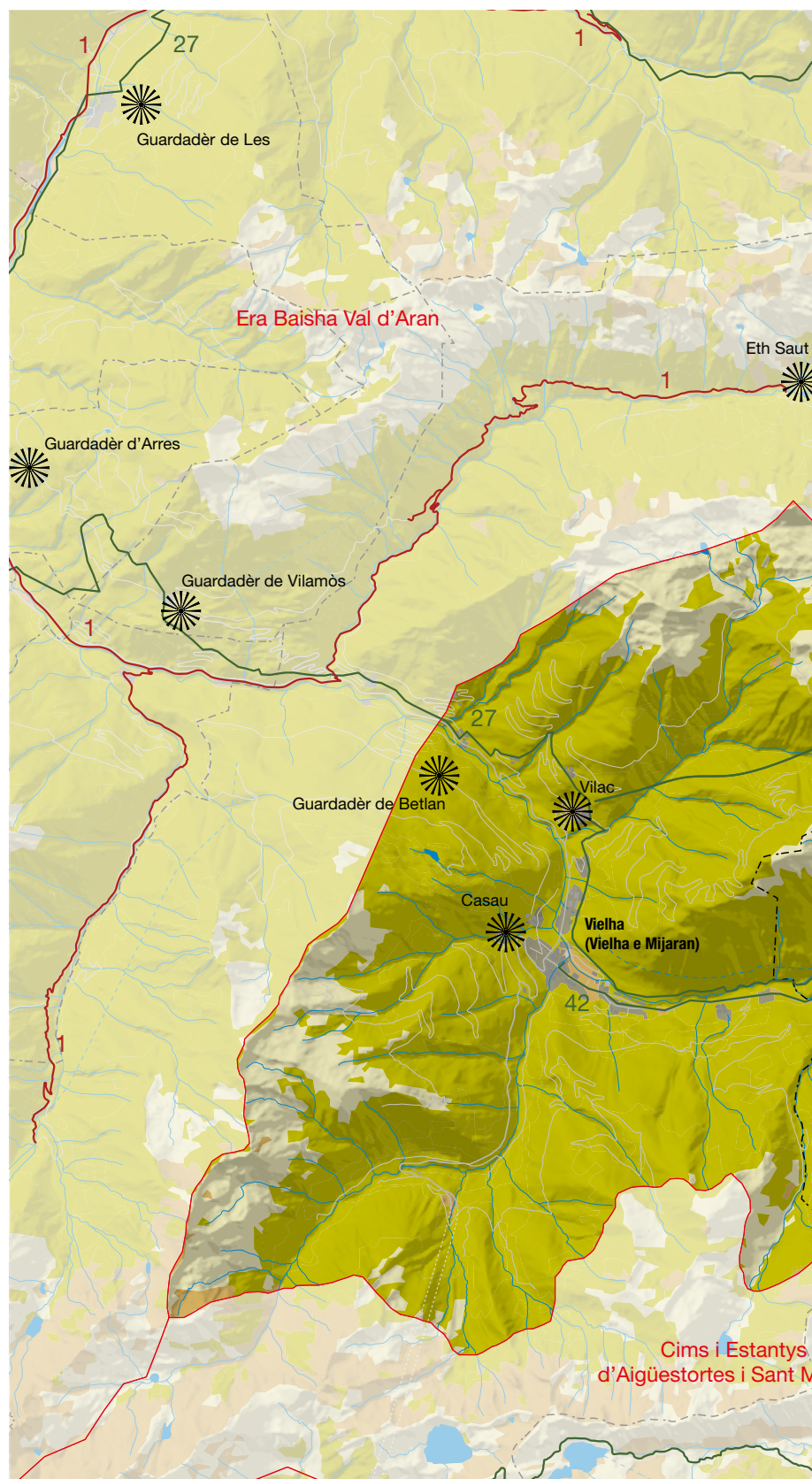
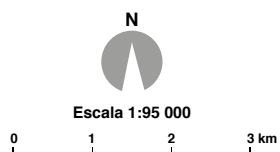
27 GR-211, la circular de la Val d'Aran

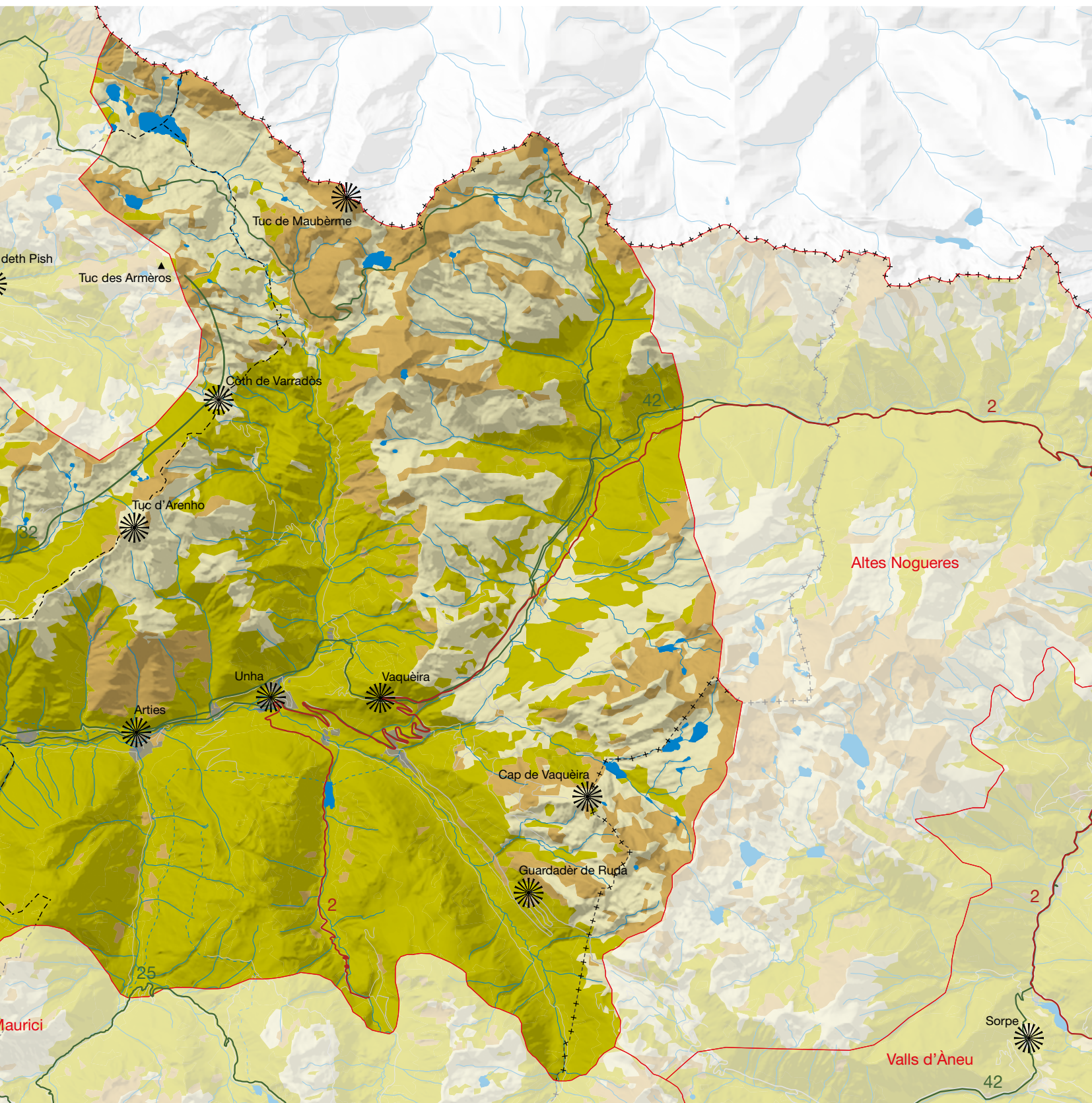
32 De Vilac a Tuc d'Armèros

42 Pedals de Foc

284

Elements naturals del paisatge

Situada al Pirineu central, Era Nauta Val d'Aran engloba la part més oriental de la Val d'Aran. Limita al nord amb França; a l'est, amb la unitat Altes Nogueres, a través de la capçalera de la Noguera Pallaresa i el port de la Bonaigua; al sud, amb la unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, a través del circ de Colomers, i a l'oest, amb Era Baisha Val d'Aran. És una vall amb uns trets físics marcadament d'origen glacial i on predominen els paisatges de l'alta muntanya antropitzada, tant per les nombroses pastures com pels desenvolupaments urbanístics lligats a l'esquí.

La unitat té un clima determinat per l'accidentada orografia de la zona. El rang de temperatures mitjanes anuals està molt condicionat pel gradient altitudinal i per l'orientació de la vall principal. Les precipitacions són altes i, el que és més important, es reparteixen de manera força equilibrada al llarg de l'any. A més, les boires són freqüents, sobretot a les cotes mitjanes i baixes, fet que fa augmentar molt considerablement el caràcter humit del clima.

Aquestes particularitats climàtiques condicionen de manera decisiva la vegetació i la fauna d'Era Nauta Val d'Aran i en fan una zona absolutament singular, juntament amb la unitat veïna Era Baisha Val d'Aran, ambdues de clima atlàntic i molt similars a les valls gascones veïnes.

Pel que fa a la geologia, a les parts altes de les muntanyes septentrionals, el sinclinal de Vielha és format per roques calcàries i esquistos argilosos del període devonià, que apareixen en estretes faixes recolzant-se en les roques silúriques, que gairebé ocupen tota la seva extensió. Les roques del carbonífer són representades en una àmplia franja entre Vilamòs i Bagergue.

La Garona, de 675 km de longitud, és un riu atlàntic de règim pluvionival que creua la unitat d'est a oest, i que gira cap al nord-oest passat Vielha. Tot i que hom n'ubica el naixement als aiguamolls del plan de Beret, al uelh deth Garona, el veritable cap del riu és la Garona de Ruda, corrent que neix al circ lacustre de Saboredó i que segueix el curs de l'antiga glacera. No cal oblidar tampoc les fonts termals, amb surgències en diversos punts i aprofitades pel balneari de Tredòs o les piscines d'Arties.

Era Nauta Val d'Aran des de la carretera d'accés al plan de Beret mostra el teló de fons sempre blanc de la Maladeta. Els boscos de pinedes i avetoses enfosqueixen el paisatge vegetal de les obagues. Observatori del Paisatge

Les fagedes (*Scillo-Fagetum*) són els boscos dominants a la zona altimontana. En aquesta unitat, destaquen respecte a les altres fagedes catalanes per la gran riquesa de plantes herbàcies selvàtiques, moltes d'elles tendres i de gran valor ornamental, com l'espunyidella d'olor (*Galium odoratum*), el joliu (*Scilla lilio-hyacinthus*) o el buixol (*Anemone nemorosa*). Les rouredes acidòfiles de roure de fulla gran (*Quercus petraea*) poden substituir la fageda en algunes solanes abruptes. Les vernedes amb vegetació herbàcia esponerosa segueixen els fons de les valls. En aquest nivell, entre els 800 m i els 1.000 m aproximadament, l'acció humana ha estat molt important; els boscos de caducifolis que avui s'hi troben (freixenedes, rouredes i avellanoses) són el resultat de segles d'interacció en els sectors de més fàcil accés i poblament de la vall, resultat de la intensa explotació d'antigues arbredes. Els boscos subalpins de pi negre, estesos sobretot per la part alta d'Era Nauta Val d'Aran, són bastant similars als de les valls pirinenques del vessant sud. Als solells, s'hi fa la pineda de pi negre amb ussona (*Arctostaphylo-Pinetum uncinatae*), mentre que a les obagues, molt més innivades, hi creix la pineda amb neret (*Rhododendro-Pinetum uncinatae*).

L'estatge alpí, ocupat principalment pels rasos i les gespes acidòfiles (*Caricetalia curvulae*), presenta algunes àrees d'especial interès que coincideixen amb zones de litologia diversa més o menys carbonatada. D'entre totes elles, destaquen les zones de Marimanha, el tuc de Maubèrme i la tuca de Betren, totes elles riques de comunitats calcícoles fissurícoles (*Saxifragion mediae*), glareícoles (*Iberidion spathulatae*), de congesteres (*Arabidion coeruleae*) i també en algunes espècies alpines molt rares al Pirineu com la *Potentilla brauneana* i l'*Arctostaphylos alpinus*. El prat de càrex corbat (*Carex curvula*) té un paper secundari en el paisatge de la part més seca del Pirineu, però a les terres humides com la Val d'Aran adquireix altra vegada una extensió considerable i passa a ser un element distintiu del paisatge. També són d'interès altres comunitats silícules de distribució molt local, com per exemple les landes d'*Empetrum nigrum* i les comunitats fissurícoles (*Androsacion vandellii*). Aquestes pastures han estat aprofitades per a la ramaderia des del Neolític, tal com es pot comprovar al plan de Beret, i en temps més moderns han estat ampliades i intensament aprofitades.

La fauna pirenaica d'alta muntanya està ben representada a la unitat, amb espècies com la sargantana aranesa (*Lacerta araniaca*), l'ermíni (*Mustela erminea*), la rata talpera (*Arvicola terrestris*), la llúdria (*Lutra lutra*) o l'os bru (*Ursus arctos*). Entre els ocells, destaquen el trençalòs (*Gypaetus barbatus*), l'àguila reial (*Aquila chrysaetos*), el gall fer (*Tetrao urogallus*), el mussol reial (*Asio Otus*), el mussol pirinenc (*Aegolius funereus*), la perdiu blanca (*Lagopus muta*) o el falcó peregrí (*Falco peregrinus*), entre d'altres.

Evolució històrica del paisatge

Les empremtes que ha deixat la història en el paisatge d'Era Nauta Val d'Aran són nombroses. Igual que la veïna unitat Era Baisha Val d'Aran, amb què forma una unitat històrica i cultural, es tracta d'un territori fronterer amb una identitat molt marcada, administra-

La ramaderia i activitats associades han estat la base de l'economia aranesa des de molt antic. A la imatge, un ramat transhumant a Escunhau. ICGC, Fons Cuyàs

287

tivament català però lingüísticament i culturalment occità. Un lloc de pas de migracions i invasions que, fins la construcció del túnel de Vielha, l'any 1948, va estar mal comunicada per carretera amb Catalunya, però no amb les terres occitanes veïnes, fàcilment accessibles tot l'any a través l'estret del pont de Rei i del port deth Portilhon, a Era Baisha Val d'Aran.

Els vestigis de població més antics són de l'edat del bronze; s'han trobat evidències de monuments megalítics d'aquest període a les proximitats de Vielha i de Vaquèira. Tanmateix, altres troballes de cronologia més antiga, fetes en les valls occitanes veïnes del Comentes i Coserans, permeten apuntar la possibilitat de l'ocupació humana de les artigues araneses, almenys des del Neolític, per petites comunitats d'economia agropastoral. La continuïtat en l'ocupació i l'explotació del territori durant l'edat del ferro està també documentada a través de les necròpolis d'aquest període localitzades a Salardú i al plan de Beret. Les restes romanes, majoritàriament datables entre els segles II i IV, també són nombroses i escampades per diferents localitats, com Bagergue, Gessa, Arties i Tredòs (en aquest dos últims llocs, a la proximitats de fonts termals). La necròpolis d'Eth Haro, a Garòs, és un bon exemple dels assentaments tardoromans i indica una cristianització primerenca, possiblement anterior a la de moltes valls del vessant sud del Pirineu, fet que es pot entendre per la millor comunicació amb les ciutats romanes situades al nord, a la vall de la Garona. Els vestigis d'aquestes èpoques, tot i ser escadussers, deixen la forta empremta que ja des d'antic els humans han deixat en aquests paisatges lligats a la ramaderia, que cercava les riques

pastures alpines. Abans de la conquesta romana, esdevinguda al segle I aC, sembla que la regió va estar ocupada per una branca dels *garumni*, un dels nombrosos pobles de l'Aquitània esmentats per algunes fonts llatines posteriors.

L'any 72 dC el general Pompeu va annexionar a Roma la vall alta de la Garona, situant la capital a Lugdunum Convenarum (avui Sant Bertran de Comenge), dominació que va arribar fins al 585 dC. L'imperi requeria el domini d'aquestes terres especialment per la riquesa mineral i pel control dels passos de la serralada. D'altra banda, existeix una via romana secundària que, a través l'Aran i del port de la Bonaigua, connectava l'Aquitània amb la Tarraconense, ramal que durant l'edat mitjana hauria perviscut en l'antic Camin Reiau que travessava la vall, i del qual encara es conserven uns quants trams.

El domini dels visigots i, posteriorment, dels francs sobre l'alta conca de la Garona no va alterar la composició de la seva població. Durant els segles altmedievals, tanmateix, l'evolució del llatí parlat va donar lloc a la formació de l'occità, en la seva varietat gascona, dins la qual s'emmarca l'aranès. D'altra banda, hi va haver una important antropització del medi i es van formar els nuclis originaris de les estructures de poblament tradicionals característiques de la regió, els anomenats *pobles casalers* o de cases, situats en els vessants més assolats.

Durant els segles VIII i IX, l'alta conca de la Garona va romandre sota la dominació política dels comtes carolingis de Tolosa, però a partir del segle X, amb el desenvolupament del feudalisme, l'Aran va constituir una unitat geogràfica de dominació canviant, depenent tant dels comtes de Ribagorça, Pallars, Bigorra i Comenge com dels reis d'Aragó i, posteriorment, de la Corona d'Aragó. Tanmateix, el control senyorial de la comarca no semblava efectiu ni possible sense la convivència de les comunitats agroramaderes que hi estaven establertes, que, dotades d'una organització comunitària embrionària a escala de tota la vall, van resistir obstinadament els embats de la feudalització creixent i van aconseguir mantenir un ample estatut de llibertat jurídica i personal i el ple usdefruit dels recursos del territori, sense gaires contrapartides econòmiques ni de serveis. Aquest és un dels factors principals que expliquen la feble penetració i arrelament de les estructures feudals a la comarca. D'altra banda, les poques propietats senyorials documentades, com ara un capmàs de propietat reial situat a Vielha, van romandre en mans d'institucions religioses, com els hospitalers de l'hospital de Sant Nicolau de Pontèths, a la banda sud del port de Vielha, o el convent de Mijaran.

A finals del segle XIII, ja apareixen documentats tots els pobles existents actualment, a més d'altres que van desaparèixer durant el segle XIV (Pujo, Muntròs i Laspan, al Naut Aran, i Castèth, Santa Gemma i Sant Germés, al Mijaran). Al Naut Aran, Salardú aviat va esdevenir la població principal, aprofitant la seva situació estratègica al peu del port de la Bonaigua, mentre que Vielha ho aconseguia tant al Mijaran com en el conjunt de la vall, també per la seva ubicació privilegiada al peu del port del mateix nom, i va esdevenir una de les seus de residència del poder reial i eclesiàstic a la vall. Des de finals del segle XIII, en ambdues es documenten també importants fires ramaderes.

Els assentaments medievals que van donar lloc a pobles com Gessa, Salardú i Tredòs mostren una plena dependència de les pastures d'altitud. En aquest cas, es pot observar com els rasos alpins comunals del plan de Beret es dividien entre aquestes tres comunitats, no exemptes de conflictes. La transformació agrícola de la vall fou profunda en aquesta època i hi ha constància de l'existència de vinyes en molts pobles, com Escunhau i Casarilh, en un document del 1387.

Entre el segle XIII i XIV els diversos moviments de la política reial i feudal van donar lloc a un fet cabdal per a l'Aran: la Querimònia de 1313, un privilegi concedit pel rei Jaume II d'Aragó el Just a la Val d'Aran, que constitueix la base jurídica històrica de l'Aran, sota la forma de drets i costums comuns i heretats, com la lliure i franca possessió de les muntanyes sense servitud reial, amb la llibertat dels pasturatges extensius als prats i camps no fitats i el lliure aprofitament dels boscos i de l'aigua. Sota l'empara d'aquests privilegis, l'Aran funcionava com una comunitat amb una organització politicoadministrativa pròpia i autònoma del poder reial. La divisió territorial en *terçons* –dels quals els de Marcatosa, Castièro, Arties e Garòs i Pujòlo formaven part d'Era Nauta Val d'Aran– va perdurar fins al moment de la divisió provincial del XIX i són el reflex fidel de l'ús del territori per les societats medievals araneses.

Tot i pertànyer a la Corona d'Aragó, la relativa major facilitat de comunicació i la força dels vincles econòmics, humans i culturals que els aranesos mantenien des d'antic amb Catalunya es van acabar imposant, i, amb el vistiplau reial, van determinar una progressiva incorporació de l'Aran dins del mercat català i de l'estructura política i administrativa catalana. Aquest procés es va completar jurídicament l'any 1411, quan els diputats de la Generalitat de Catalunya van acceptar el compromís dels aranesos de contribuir a tots els tributs i contribucions acordades en les Corts catalanes.

La vinculació política de l'Aran amb Catalunya va potenciar el caràcter fronterer del territori que, entre els segles XV i XVIII, fou l'escenari de nombroses invasions franceses i va determinar una intensa activitat de fortificació, de la qual encara es poden veure restes en nombroses esglésies i cases fortes de la vall. En aquest període, les terres a l'entorn de l'eix fluvial havien estat premeditadament desforestades, tant per l'activitat agrícola com per la defensiva, però no només s'havien produït importants canvis en la vegetació als vessants baixos; el proper bosc dera Baricauba, que avui és una avetosa extensa, havia estat fins a l'edat mitjana un dens bosc mixt de faig i avets, sobreexplotat en segles posteriors. Un fet similar devia succeir amb els boscos de la vall alta, possiblement arrasats molt abans que els seus veïns d'aigües avall. Aquests són fets determinants per explicar la distribució fitosociològica actual.

A partir del segle XVI hi va haver apropiacions massives de terrenys comunals. Els canvis en els règims de la propietat de la terra, de col·lectiva a particular, i el refredament climàtic a partir del segle XVI van donar lloc a una profunda reestructuració del paisatge rural amb l'abandonament dels cultius més termòfils, com la vinya, i el reforçament de la ramaderia. Durant el segle XVIII ja estaven prou assentades les cases fortes, com la casa Portolà d'Arties, com a

herència d'aquests processos d'apropiació de particulars que van poder comprar terres als antics propietaris feudals i, sobretot, als comuns.

L'economia d'aquest territori s'havia fonamentat sobretot en la ramaderia, la silvicultura i, en menor mesura, en l'agricultura. La dedicació completa a aquestes activitats del sector primari en el passat no deixava cap més marge a la població local que la subsistència, fet que va configurar, doncs, una societat acostumada a la duresa, que sabia treure tot el partit a les condicions naturals del medi.

Pel que fa a l'agricultura, els cultius de cereals i prats es trobaven a les parts baixes de les muntanyes, sobretot a les proximitats de la Garona, acompanyats molts cops de boscos de pins, roures, fagedes i alzines. El terreny de la zona era molt més apte per a la ramaderia i la silvicultura que no pas per al cultiu, donades les grans altures d'aquesta contrada, que generen una preponderància dels prats i els boscos, fet pel qual l'espai agrícola no va assolir una gran superfície. Per aquest motiu, des d'antic, a la vall es va practicar la cria de tot tipus de bestiar, però tan sols s'hi cultivaven cereals com el blat, el sègol i l'ordi. Acompanyant aquestes activitats també s'hi sumava l'extracció de matèries primeres, de minerals i fusta.

Els boscos eren de propietat comunal i cada veí tenia dret a tallar la fusta necessària per viure i que s'emprava tant per fer foc com per a la construcció. L'abundància de zones de prats els permetia fins i tot llogar-ne alguns als propietaris de grans ramats d'altres zones de la Catalunya baixa.

A les zones d'alta muntanya es troben paisatges molt propis, com ara petits llacs d'origen glacial. Entre les zones més recòndites de la vall trobem Montgarri i el seu santuari. Aquest llogaret s'ubica en un entorn privilegiat que tenia una doble funció; tant era emprat per donar allotjament a pastors i viatgers com també a excursionistes atrets per les meravelles naturals de la zona.

El santuari i l'antic hospital de Montgarri, ara reconvertit en refugi d'excursionistes, en una imatge actual que s'allunya molt del que va ser aquest enclavament de població. Mireia Boya

En temps més actuals, a partir del segle xx, el paisatge ha anat canviant per la introducció de noves activitats, com la indústria hidroelèctrica. La construcció de les centrals de Vielha o Arties, juntament amb les veïnes d'Era Baisha Val d'Aran, són testimoni de la importància d'aquesta indústria. A més, l'entrada en crisi dels sectors ramader i agrícola i, més actualment, el desenvolupament del turisme, tant el fronterer com el relacionat amb l'esquí, han comportat canvis importants en el paisatge.

L'històric aïllament de l'Aran respecte de Catalunya va finalitzar amb l'obertura definitiva del túnel de Vielha l'any 1948. Aquesta obra, que s'havia iniciat el 1928 amb el regnat d'Alfons XIII, i paradoxalment acabada per assolir el control polític de la vall, va ser fonamental en el desenvolupament econòmic de la segona meitat del segle xx. Les transformacions radicals en el paisatge, que ha passat d'una economia tradicional de base agrícola i ramadera a centrar-se en el sector serveis són, en bona mesura, responsabilitat de la millora de les comunicacions.

El paisatge contemporani d'Era Nauta Val d'Aran és fruit d'aquestes dinàmiques. Els boscos han assolit una major superfície i s'han perdut molts camps i prats per la manca de mà d'obra i de treball al camp. Els nuclis poblats, malgrat mantenir les característiques de pobles de muntanya construïts amb pedra i fusta, també han vist modificada la seva estructura per la construcció de nous habitatges. Aquest creixement urbà dona resposta a la demanda de turisme residencial estacional. Juntament amb aquest procés han aparegut estacions d'esquí, amb les seves urbanitzacions i hotels adjacents. El desenvolupament de Baqueira-Beret va tenir lloc als anys seixanta per iniciativa d'un grup local, i aviat aquesta estació d'esquí es va convertir en la de major envergadura i en la més visitada de tot el Pirineu català. Després d'unes quantes ampliacions, l'estació vol estendre les pistes d'esquí i dels complexos turístics cap a la vall d'Àrreu, adjacent a Vaqueïra i al port de la Bonaigua, a la unitat veïna Altes Noguères.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Era Nauta Val d'Aran es caracteritza per tres sectors ben definits: el fons de vall, profundament antropitzat i amb una dinàmica de transformacions territorials molt intensa; les valls penjades laterals, amb paisatges ramaders en clar declivi però de gran valor paisatgístic, i els rasos de la capçalera de la Garona i la Noguera Pallaresa, en bona part convertits en espais lúdics i turístics per a l'esquí alpi. El paisatge actual és fruit d'una evolució històrica que ha seguit dues dinàmiques ben diferenciades: la marginació de certes zones dins el sistema productiu amb la consegüent expansió forestal i l'especialització turística d'altres.

Gairebé una quarta part de la superfície de la unitat està ocupada per bosc, amb una major representació dels boscos de coníferes. Entre aquests, cal destacar l'avetosa de Baricauba. L'element paisatgístic dominant a la unitat són les bosques i els prats, tant els artificials de fons de vall com els que s'intercalen amb el bosc. L'abandonament de les activitats ramaderes des de mitjan segle xx ha afavorit l'expansió del bosc en antics prats i la

La unitat es caracteritza per tenir una gran extensió de pastures i un important nombre de caps de bestiar equí. A la imatge, pastures del plan de Beret. Àngela Llop

proliferació de zones de bosc incipient. El patró paisatgístic que aquests elements dibuixen ve donat per la cobertura vegetal dels vessants amb aciculifolis a l'obaga, esquitxats d'alguns caducifolis, i la combinació de pastures, camps abandonats i pobles al fons de la vall.

290

La unitat no només engloba la zona de vall sinó també els alts cims que la circumscriuen, com el Maubèrme o el Marimanha, i li donen el caràcter d'alta muntanya. Entre aquests, per damunt dels 1.800 m, hi ha una quarta part de la superfície ocupada per prats supraforestals, així com àrees sense vegetació i afloraments rocallosos.

Quant a les aigües continentals, la Garona estructura la localització dels assentaments urbans, que se succeeixen al llarg de la vall. Els rius Valarties, Aiguamòg, Ruda, Unhòla i Nere defineixen les valls secundàries penjades, totes d'alt valor ecològic. En zones d'alta muntanya com aquesta, a més, els llacs i estanys solen tenir certa rellevància, com ara el lac long de Liat, els llacs de Bacivèr i el llac de Montoliu, entre d'altres.

A Era Nauta Val d'Aran encara perdura un remarcable component rural gràcies a la gran extensió territorial de les pastures i l'important nombre de caps de bestiar equí. També cal ressaltar la supervivència de la ramaderia ovina. D'altra banda, hi ha un clar aprofitament dels recursos forestals i de les pastures permanents. Això ha permès la subhasta de bestiar a territoris forans, però també l'arrendament dels terrenys. En canvi, les terres llaurades al voltant dels pobles han anat desapareixent.

Les zones urbanitzades ocupen poca superfície, tot i que la percepció que es té d'aquest fenomen és més gran. Aquests espais engloben, entre d'altres, els nuclis de Vielha, el de major dimensió i transformat del tot, i de Betren, conurbat amb l'anterior, però

La urbanització de Pujo, a la solana de Salardú, és un exemple de nucli urbà de nova planta totalment desagregat del nucli de població antic que li és proper, tant pel que fa a la localització de l'assentament com per l'estil arquitectònic de les construccions. Observatori del Paisatge

també els centres turístics per excel·lència de Vaquèira, Salardú i Tredòs. Altres pobles més petits però amb un creixement urbà important són Unha, Bagergue, Gessa, Arties, Garòs, Casarilh, Escunhau i, ja en segon terme, els que segueixen l'eix de la carretera N-230 fins a Arròs. Tots aquests pobles han experimentat, en major o menor mesura, l'impacte del turisme de la neu i de les activitats associades, especialment la construcció, sobretot de segones residències en urbanitzacions segregades dels nuclis antics, com les de Vaquèira i de Pujo. Aquest fenomen ha provocat la ruptura de la coherència estructural i de l'harmonia arquitectònica tradicional de molts pobles de la unitat. Tot i conservar alguns trets arquitectònics característics de les cases tradicionals araneses – com la inclinació i el tipus de cobertes i els revestiments en pedra, similar a l'autòctona–, les volumetries, determinats polígons industrials i de serveis i l'expansió en taca d'oli de l'espai urbà del fons de vall, estan trencant la lògica d'integració en el medi dels nuclis dispersos que gestionaven la part de la vall o el vessant que els corresponia comunament.

El canvi important que ha marcat el present i el futur del paisatge d'aquesta unitat va començar el 1964 amb la creació de l'estació d'esquí de Baqueira-Beret, però especialment a partir de la deselitització dels esports d'hivern a partir dels anys vuitanta. El turisme ha esdevingut el principal sector econòmic de la unitat, atraient un volum important de turistes estacionals, amb pics marcats durant la temporada d'esquí i a l'estiu, que resideix en establiments hotelers o en un creixent parc d'habitatges de segona residència, deserts demogràfics desocupats durant bona part de l'any. El nombre d'hoteles, pensions i segones residències és en conjunt molt important, si bé la majoria es concentren en les «pletes» de Vaquèira, Salardú, Arties i Vielha. Cal remarcar el creixement del turisme rural, sobretot en els pobles més petits, com Escunhau o

El sector de Mijaran, al nord de Vielha, és una de les zones de fons de vall que més transformacions ha experimentat, concentrant els màxims creixements en el sector terciari i industrial, i també en nous creixements urbans i d'infraestructures. Observatori del Paisatge

Gessa, on apareixen residències tipus casa de pagès o es lloguen cases per períodes curts.

Aquest pol d'atracció turística, que és el motor econòmic de l'Aran, fa que en determinades èpoques la freqüentació de la vall superi amb escreix la capacitat física d'acollida, generant dinàmiques que repercuteixen en el paisatge, incrementant la capacitat de les vies de comunicació, generant contaminació sonora i lumínica i massificant determinades zones.

La relació d'impactes més importants d'aquesta unitat cal iniciar-la amb el complex hivernal de Baqueira-Beret i les seves ampliacions successives, que no només ha suposat la transformació paisatgística de la capçalera de la Garona sinó que, per extensió, ha modificat l'estructura socioeconòmica de tota la vall. Els impactes de l'esquí es visualitzen directament en el paisatge a través dels remuntadors mecànics o l'aplanament de pistes, però, en especial, dels complexos urbanístics que no tenen cura en la integració en el medi. Igualment, destaca l'impacte visual de les instal·lacions no desmantellades de l'antiga estació d'esquí de La Tuca (Era Tuca en aranès), prop de Vielha. Els projectes d'ampliació de l'estació d'esquí de Baqueira-Beret i la reobertura de l'estació de La Tuca poden ser elements importants en la transformació del paisatge per damunt dels 1.600 m, condicionant el futur aspecte de molts vessants obacs de la unitat.

La indústria hidroelèctrica ha tingut i té encara una forta presència a la unitat. Al nord de Vielha, a la dreta de la Garona, s'hi troba la central de Mijaran, que utilitza les aigües dels rius de Valarties i Garona, i a Arties, la central que aprofita els recursos de les zones lacustres d'Estany Majors i Restanca. Les canonades de les centrals hidroelèctriques i el traçat de les línies d'alta tensió són

Nuclis com Betren mostren l'heterogeneïtat de les noves construccions a l'entorn dels pobles (cases adossades, blocs d'apartaments, grans hotels...) i sovint els campanars, tradicionalment el referent visual dels nuclis, queden en segon pla. Observatori del Paisatge

elements humans del paisatge que es manifesten repetidament a la unitat i que trenquen la continuïtat del bosc.

Els impactes del model de desenvolupament urbà són evidents per la pèrdua dels valors estètics i identitaris que suposa la conurbació de determinats nuclis, o la pèrdua del mosaic agrícola tradicional del fons de vall enfront de noves estructures, materials i colors que fan irrupció en conques visuals de gran valor. Al municipi de Vielha e Mijaran, el polígon Vielha Industrial suposa un clar efecte façana al llarg de la carretera N-230, amb volums, tipologies i cromatismes poc integrats en el paisatge.

Respecte a les infraestructures de comunicació, la millora de l'N-230 amb la variant de Vielha podria suposar un impacte en el paisatge, sobretot pel bosc de Baricauba. Una altra reclamació històrica és la construcció del túnel de la Bonaigua, per tal de millorar la connectivitat amb el Pallars, però sense perspectives que prosperi. Per descomptat, l'impacte de tots aquests projectes no només prové de la infraestructura mateixa, sinó també de l'increment de trànsit que comporta i de la possible generació d'àrees d'activitat econòmica i residencials.

Les dinàmiques naturals d'Era Nauta Val d'Aran tenen ritmes completament diferents a les antròpiques del fons de vall, que es veuen sotmeses a diferents riscos. L'increment de la biomassa ha donat lloc a incendis forestals que s'havien desterrat d'aquest territori des de molt antic a causa de la transformació del medi en pastures. D'altra banda, els hiverns acostumen a ser abundosos de precipitació sòlida, desencadenants d'allaus, com les que han modelat el paisatge a la solana de l'alta Garona. Tot plegat ha conformat un paisatge especialment visible en les cicatrius que causen els corredors d'allaus dels boscos de la vall de Ruda, Aiguamòg

i Valarties. Per controlar aquest risc s'han construït tanques d'estabilització del mantell nival i estructures antiavalanques, i s'han dut a terme reforestacions en un bon nombre de capçaleres de torrents i vessants, amb cert impacte visual.

El tram alt del riu Garona també conté zones inundables d'especial significació. Resta en la memòria històrica el gran aiguat d'Arties de l'any 1963 i, més recentment, el desbordament de la Garona de l'any 2013 que va provocar quantiosos danys materials i, en determinats indrets, va modificar el traçat de la llera. La recent expansió urbana de Vielha resseguint l'eix del riu Garona, que està ocupant les zones de més risc d'inundació, suposa un gran risc. Un altre sector en què caldria evitar qualsevol acte d'edificació és el tram fluvial entre Arties i Garòs. També cal ressenyar el perill que representa el riu Nere a Vielha, amb una conca de recepció important i un pendent final en el tram urbà que l'ha significat històricament com un dels riscos més importants per al nucli històric.

La futura evolució del paisatge d'aquesta unitat està estretament lligada al sector primari i les transformacions en el planejament en relació amb el dinamisme econòmic del turisme. Quant al primer, els salaris competitius del sector turístic provoquen un abandonament de la ramaderia i una manca de relleu generacional en el sector primari, tot i que les dues activitats poden compartir les pastures, utilitzades en èpoques diferents pels esquiadors i els ramats. Quant al segon, els desenvolupaments urbanístics o les seves limitacions estan molt relacionats amb l'evolució del turisme d'esquí, la possibilitat de desestacionalització de la demanda i l'evolució del mercat immobiliari.

292

Expressió artística del paisatge

La zona ha estat bastant prolífica des del punt de vista de la producció literària. Molts autors i viatgers es van atrevir a visitar la vall i a recollir les seves impressions. Els primers a realitzar aquestes incursions foren Francisco de Zamora i l'anglès Arthur Young; el primer va afegir a les seves descripcions una llegenda referida al Crist de Salardú, en què s'atribuïa al Sant el miracle d'haver apagat el foc de l'església que el comte de Foix havia encès. A aquests viatgers els seguien Lady Chatterton, Pascual Madoz, Alfred Tonnellé i Herpburn Ballantine, sense oblidar la producció poètica de Jacint Verdaguer i l'obra *Era Val d'Aran*, de Juli Soler i Santaló (1906). A més de Juan Avilés, que va coronar l'Aneto el 1893 i va redactar el llibre *El Pallars, Arán y Andorra* (1893); Joan Reglà Campistol, en un llibre sobre França i la Corona d'Aragó, que incloïa la franja pirinenca entre totes dues; Ferran Valls Taberner, a *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran* (1987); Remy Comet, que va escriure *L'enclave espagnole du Val d'Aran* (1929), o Maurice Gourdon, amb les seves obres *À travers l'Aran* (1884) i *Au pays d'Aran* (1917-1923).

Quant als autors locals, cal destacar l'aranès Mossèn Josep Condo Sambeat, que escriví diverses novel·les i poesies en aranès, d'entre les quals desputa *Era Isla des Diamants* (1917). La llengua i l'origen cultural occità són valors de la zona d'important rellevància que des de temps històrics també han estat presents en la

Marià Pidelaserra Brias, Salardú Vall d'Aran, 1944. Museu Nacional d'Art de Catalunya, adquisició, 1948

literatura. De fet, el 1904 Frederic Mistral fou guardonat amb el premi Nobel de literatura per un obra escrita en occità, *Mirèio*. Altres autors locals en aquesta llengua són Mossèn Nart, Joan Benosa, Francesc Boya, Pilar Busquets, Antoni Escala, Pepita Caubet o Manuela Ané. Jacint Verdaguer va trobar també inspiració en els immensos prats de Beret i ens llegà el Cant VII de Canigó:

«Noguera i Garona
De Beret l'immensa plana
Té la forma de bressol,
té muntanyes per barana
on com mare aguaita el sol.
Té per alta capçalera
la muntanya de Crabera,
la geganta cordillera
per bressar sos fills al vol.

La Noguera i lo Garona
són los fills que Déu li dóna,
que ja al nàixer s'empaitaren,
corregueren i saltaren,
com dos nins joguinejant.
Noguera per Alós
tot joguinós,
Garona per Aran
tot rondinant. [...]»
(Verdaguer, 2003 [1886])

Recentment, l'escriptor Joan Obiols s'inspira en la cultura popular d'aquesta unitat per escriure *Uets, Hets e legendes de Naut Aran* (1989), incorporant la visió d'un paisatge prolífic en tota mena d'explicacions fantàstiques per explicar les relacions de la societat amb el medi. No cal oblidar, altres escriptors catalans que també han ambientat les seves obres en els paisatges de la unitat com Teresa Pàmies i la seva obra *Els matins de l'Aran* (1982), o espanyols, com Almudena Grandes i *Inés y la Alegría* (2010), que explica l'intent d'invasió de la Val d'Aran pels maquis o el *Viaje al Pirineo de Lérida: Notas de un paseo a pie por el Pallars Sobirà, el Valle de Arán y el condado de Ribagorza* (1965), de Camilo José Cela.

Per contra, la producció pictòrica no ha generat un elevat nombre d'obres. Un dels artistes reconeguts que va dedicar part de la seva obra a reflectir els paisatges de la Val d'Aran fou Marià Pidelaserra. Dins del realisme expressionista, el creixent interès turístic de la vall dels darrers temps ha fet proliferar el nombre d'autors i obres, moltes d'elles exposades en galeries temporals a la mateixa vall. No es poden oblidar tampoc les aquarel·les de Miquel Farré i Albagés o les nombroses litografies de gravadors del segle XIX, com Eduard Pingret o Víctor Petit.

També es troba un important llegat cultural i artístic en el folklore de la zona. La Val d'Aran és rica en balls i tradicions, moltes d'elles mostres de l'antic passat agrícola i ramader de la unitat, que han arribat fins ara gràcies a la voluntat dels seus pobladors i al treball d'algunes associacions i grups de ball. Però, igual que en la unitat veïna Era Baisha Val d'Aran, si hi ha un element que reflecteix la unió entre cultura, paisatge i sentiment identitari és l'himne de la Val d'Aran, una cançó que parla dels principals elements configuradors del paisatge, com les pastures, les altes muntanyes, l'abundància d'aigua i la ramaderia.

Valors en el paisatge

La geomorfologia és un factor protagonista dels valors naturals d'Era Nauta Val d'Aran. Les glaceres quaternàries van modelar les profundes valls d'aquesta unitat, com la vall principal de la Garona o les extraordinàries valls penjades laterals de Ruda, Valarties, Aiguamòg i Unhòla. Els grans cims envolten el curs dels rius, amb pics emblemàtics com el Maubèrme, Marimanha o Montardo. Al plan de Beret, on neix la Noguera Ribagorçana, el relleu se suavitzava per formar una de les zones planeres de pastures d'alta muntanya més extenses de Catalunya.

El clima atlàntic determina bona part de la vegetació, amb fagedes i extenses pinedes d'intensa verdor que contrasten fortament amb la que trobem a la resta del Pirineu. Tanmateix, els diversos models econòmics d'apropiació dels recursos naturals han transformat, en bona mesura, els elements naturals del medi característics d'Era Nauta Val d'Aran, com els extensos prats alpins, els mosaics de prats dels amplis fons de les valls penjades a la riba esquerra de la Garona o els boscos intensament explotats. Tan sols els contraforts meridionals del Tuc de Maubèrme i la ribera d'Orla gaudeixen d'una figura legal de protecció, la del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Justament aquest és el territori on es concentren els paisatges amb hàbitats més interessants des del punt de vista de la conservació d'algunes espècies emblemàtiques, ja que hi conflueixen els dominis de l'os bru, del cérvol i de l'endèmica sargantana aranesa. La resta d'espais protegits formen part del PEIN Naut Aran i Estanh de Vielha. La major part d'aquests espais s'integren dins la xarxa Natura 2000. La reserva nacional de caça d'Alt Pallars-Aran porta una gestió programada de la caça, tot i evidents problemes

Alguns pobles petits com Gessa han tingut un cert creixement, encara que molt menor que els principals del municipi de Vielha e Mijaran o Naut Aran. Observatori del Paisatge

El nucli de Unha està assentat dalt d'un petit turó i en destaca el campanar. A la imatge, Unha i, al fons, Salardú sota els boscos de caducifolis del Solan i dels roquissars del poi d'Unha. Mireia Boya

de furtivisme, sobretot envers el gall fer i els ungulats. Són molt importants els boscos per evitar les allaus. En una unitat on aquest risc és ben present a causa de l'extensió de l'urbanisme de segona residència, aquestes masses forestals juguen un paper cabdal en valls com la dels rius Unhòla, Ruda i les menys poblades d'Aiguamòg i Valarties.

294

Els conjunts amb valors naturals actuals més remarcables es troben a les valls laterals. La simetria i el paral·lelisme de les tres valls penjades (Bargadèra, Valarties i Aiguamòg), juntament amb la imponent capçalera de Ruda, i la seva flora alpina i tranquil·litat són un marc incomparable per gaudir dels paisatges més o menys naturals. Especialment poc coneguda però molt rica geològicament és l'alta vall del riu Nere, on, a partir dels darrers prats i avellanoses, el camí queda atrapat per tarteres immenses, i dona pas a la unitat veïna Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, que aquí entra en contacte amb el massís de la Maladeta. La zona de Liat està constituïda per un extens paisatge càrstic a l'entorn del lac long de Liat, on trobem el gran embut càrstic de l'horat der Unhòla. Es tracta d'una zona de naturalesa canviant i rica mineralògicament.

En els prats alpins d'aquesta unitat es troben flors com l'orquídia nigritela a la zona de la vall de Mulheres; o l'Àrnica montana, d'alt valor terapèutic, en diverses zones de l'entorn de Colomers; a més d'exòtiques flors carnívores com la dròsera, en prats alpins, o la viola d'aigua, en els cursos d'aigua més nets. Però també allotja comunitats vegetals microscòpiques que són autèntics endemismes i que s'han localitzat en determinats llacs glaciars de l'entorn del Parc Nacional d'Aigüestortes. A Era Nauta Val d'Aran també podem observar marmotes (*Marmota marmota*), ramats de grans mascles de cérvol (*Cervus elaphus*) i altres ungulats o l'amenaçada perdiu blanca (*Lagopus muta*).

Entre els valors estètics de la unitat destaca la combinació de prats alpins, extensos boscos de verdor intensa, cims rocallosos i nevats i valls estretes, com la principal de la Garona, on es van succeint els pobles aranesos, amb els campanars com a fita visual.

La zona de Liat està constituïda per un extens paisatge càrstic a l'entorn del lac long de Liat. Observatori del Paisatge

Els patrons naturals es manifesten en els cims aguts dels materials metamòrfics a l'entorn del Maubèrme i en els pics triangulars i encrestats dels granits del tuc de Bacivèr. La vall de la Garona, entre la confluència amb l'Aiguamòg i el Nere, presenta una forta dissimetria solana-obaga i les valls de Ruda, d'Aiguamòg i de Valarties estan recobertes de boscos de pi negre i avets solcats per multitud de corredors d'allaus de gran presència com a elements distintius del paisatge forestal.

Respecte als patrons agrícoles i forestals, en entorns concrets d'alguns fons de valls o replans de les valls destaca, per la seva singularitat, la formació agrícola anomenada *bocage*, que configura un paisatge compost per petites parcel·les irregulars que aprofiten les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall. Estan separats entre ells per tanques vives, petits murs, talussos i arbres que sovint voregen els camins. Destaquen algunes zones amb valors especialment rellevants o singulars, com és el cas de les àrees al voltant d'Escunhau i d'Arties.

Les valls són un element definitori del paisatge d'Era Nauta Val d'Aran, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Aquí són valls tancades i la seva orografia ha condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal dels nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders.

Entre les singularitats estètiques, destaquen alguns pobles com Bagergue, Betlan, Casau, Escunhau, Gessa, Garòs i Vilac, situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abançalats o feixes, sota la forma de *bocage*. Altres nuclis es diferencien per estar assentats a dalt de petits turons o cims que condicionen la seva fesomia, on normalment en destaca el campanar situat al cap-

damunt del turó. Són fàcilment visibles i sovint formen part de l'imaginari col·lectiu de la població. A Era Nauta Val d'Aran hi ha Unha.

Però el que enriqueix aquesta unitat són la multitud de valors estètics intangibles. La boira, per exemple, acaba en aquestes valls altes el seu recorregut quan s'enfila per la Garona des de la plana gascona. Són consubstancials d'aquest paisatge tant les formes glacials de les valls com el mar de núvols que s'observa quan es traspasa el port de la Bonaigua, o quan s'hi penetra creuant el túnel de Vielha. A l'hivern, aquest efecte encara augmenta més, amb la lluentor dels cims nevats i la blancor de la boira que empresonen les fosques pinedes de pi negre. La primavera ho capgira tot i l'explosió de color i aromes de la floració alpina s'escampa arreu de les valls i altiplans. L'intens color verd de prats, pastures i boscos, amb una gran varietat de tonalitats, exemplifica el Pirineu alpí més atlàntic. Entrat l'estiu, les olors fresques del plan de Beret han canviat per les penetrants del bestiar que hi pastura i les congestes dels cims més alts han desaparegut, però encara és possible albirar les neus perpètues del massís de la Maladeta en la llunyania. Aquesta és una visió que reforça el caràcter alpí de les zones més elevades de la unitat. Quan els primers freds arriben a les valls, els colors de la vegetació es transformen, especialment a les entrades de les valls d'Unhòla, Aiguamòg i Valarties.

Entre els valors històrics destaca el nombrós i important llegat d'art romànic existent, que data dels segles XII al XIII. Es tracta, en la seva majoria, d'arquitectura, pintura i escultura religiosa molt influenciada per l'art gascó i on es poden trobar algunes semblances amb les esglésies veïnes de la vall de Boí. D'entre l'elevat nombre d'esglésies i temples romànics, cal fer especial menció de l'església d'Era Mair de Diu de Cap d'Aran, la singularitat de la qual rau en la planta basilical de tres naus paral·leles però desiguals. Les pintures murals que s'hi van descobrir el 1930 foren arrencades i venudes al mercat negre; avui, la conca de l'absis major, on es representa la Mare de Déu amb el Nen, entre els arcàngels Miquel i Gabriel i els tres Reis Mags, s'exposa al museu The Cloisters de Nova York. Santa Maria d'Arties és un altre temple romànic notable de la zona, de planta basilical amb la nau central coberta per una volta de canó de mig punt. La característica principal que la distingeix de la resta d'esglésies de la vall és la porta principal, que consta de sis arcs de mig punt adovellats i en gradació. També mereixen una especial menció les esglésies de Sant Fèlix de Vilac, Sant Andrèu de Salardú, Santa Maria de Mijaran, Sant Pèir d'Escunhau i Sant Estèue de Betren, entre d'altres. De l'església de Salardú cal remarcar la talla de Crist, també anomenada Majestat de Salardú, de fusta policromada i en bon estat de conservació. Nombroses ermites romàniques estan disperses per les diferents valls, sovint a mig camí entre els nuclis urbans i les pastures, marcant els límits entre tots dos. És el cas de Montgarri, però també de Sant Martí de Corilha i dels Santets d'Escunhau, Betren, Gausac i Casau, entre d'altres.

També es poden trobar restes de construccions molt anteriors, de l'edat del bronze i de l'època romana. La concentració de jaciments al plan de Beret és un reflex de l'important focus ramader que han estat aquestes pastures al llarg de la història del poblament del Pirineu. Existeixen vestigis de necròpolis de finals de

l'edat del bronze als municipis de Naut Aran i de Vielha e Mijaran. La intensitat de la colonització romana va deixar també algunes restes, d'entre les quals destaquen alguns elements funeraris a Gausac, Arties, Aubèrt i Bagergue.

Els assentaments urbans tenen també elements característics d'importància històrica, com els carrers empedrats dels nuclis antics, o els tradicionals *cotos* aranesos, unes tipologies de casa que reunien l'habitatge amb les bordes al voltant d'un pati interior. Finalment, cal fer esment del petit patrimoni industrial: moles –com la de Betren–, serradores i centrals hidroelèctriques –com la d'Arties o la de Vielha–, però també antigues mines, com les de Liat, que fan remarcar la importància passada de l'extracció de minerals. També cal esmentar el pas fronterer de Montgarri, una ruta ramadera de primer ordre entre el Pallars, l'Aran i França, i al port de la Bonaigua que, fins que es va construir el túnel de Vielha, era l'única ruta de sortida de la vall en direcció a terres catalanes.

El valor productiu del paisatge rau principalment en l'atracció social i econòmica de les activitats de lleure associades a l'esquí i al turisme estival de segona residència. Les plusvàlues de sòl i l'activitat turística han provocat grans canvis en el paisatge. Un exemple clar és la transformació a l'entorn de l'estació d'esquí de Baqueira-Beret, on la neu passa a ser el valor més important del paisatge.

Valors com la tranquil·litat, el silenci i l'harmonia dels elements que configuren el paisatge del fons de vall s'han perdut en bona mesura, però se n'han guanyat d'altres com els lligats a l'aprofitament econòmic i social, o els associats als paisatges artificialitzats. Tanmateix, encara resten algunes valls alienes al bullici de la vall principal, com les d'Aiguamòg, Valarties i Unhòla, que atrauen aquells que cerquen els valors naturals, estètics i històrics del paisatge.

La neu i els esports d'hivern són, sens dubte, l'ús lúdic més important del paisatge en època hivernal. Però altres valors socials del

El plan de Beret ofereix la possibilitat de practicar l'esquí de fons, una modalitat que permet gaudir del paisatge de manera més tranquil·la. Carla Badia Palacín

paisatge, associats al turisme de natura i descoberta tenen també un pes important. Destaquen les rutes a peu o a motor que es poden fer per la vall d'Unhòla, pel plan de Beret i Montgarri o per les valls laterals de la Garona, o esdeveniments esportius de marcat caràcter festiu com la Marxa Beret, que, mitjançant la pràctica de l'esquí de fons, posen en contacte multituds amb un dels paisatges nevats més espectaculars del Pirineu català, o la travessa Pirena, amb trineus tirats per gossos. Des de molt antic, els aplecs i les activitats comunitàries han estat una constant en molts punts de la unitat. Especialment important per a la consciència col·lectiva del poble aranès i amb orígens que es remunten temps enllà és l'aplec de Montgarri.

Des del punt de vista cultural i folklòric, inclosos en els valors simbòlics del paisatge, hi destaquen unes quantes llegendes muntanyenques. Cal fer referència a la de Sant Vicenç, localitzada a Vilac i Mont, i la història del gegant Mandrònius, del poble de Betlan, que va defensar la vall davant la invasió romana. Els llocs associats a les bruixes també són nombrosos, amb el plan de Beret com el lloc més emblemàtic. També són de notable importància diverses fires, com les de Vielha i Salardú, i festes populars, com *Eth Taro* d'Arties, que conjuntament amb la resta de festes del foc pirinenques va ser declarada Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2015. Aquests esdeveniments assoleixen uns nivells de participació elevats, tant de població local com de turistes.

296

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La vila de Vielha és el centre neuràlgic i de comunicacions d'aquesta unitat, que és travessada per la carretera N-230 en el seu recorregut del túnel de Vielha cap a Era Baisha Val d'Aran i per la C-28 cap al port de la Bonaigua. Aquestes dues rutes permeten que el visitant es faci una idea de les característiques generals de l'àmbit, però per gaudir d'àmplies panoràmiques és necessari remuntar per les carreteres locals i pistes que connecten els poblets que s'enfilen per vessants i valls laterals, amb extensos boscos i prats, tan canviants amb el pas de les estacions.

L'itinerari de l'Alt Àneu al Naut Aran transcorre per les pastures del plan de Beret, els paisatges de l'esquí i les urbanitzacions de Vaquèira i els valors naturals de la vall penjada d'Aiguamòg. La carretera que surt de Vaquèira cap al plan de Beret ofereix panoràmiques sobre la vall de Ruda i una gran part de la Nauta Garona. De tant en tant hi apareixen petites terrasses a la vora del camí on és possible aturar-se per admirar el paisatge. Durant la primavera i l'estiu el plan de Beret és un punt de partida per a les innombrables excursions que es poden fer a través dels vessants i les valls properes. Allà, per exemple, s'inicien els senders que duen cap a la vall de Parros i cap al tuc de Pèdescaus. Durant els mesos hivernals, la neu cobreix gairebé tot el territori, el pla es transforma completament en zona esquiable i s'hi organitzen actes esportius i socials. Des del plan de Beret es pot seguir la pista forestal o el sender que segueix el curs de la Noguera Pallaresa baixant per Montgarri, primer creuant vessants suaus, entre els quals cal salvar obligadament unes quantes desenes de rierols i pendents plens a

Hi ha diversos itineraris que permeten arribar fins a la vall de l'arriu de Varradòs. Observatori del Paisatge

vessar de pins negres. Montgarri i el seu santuari del segle XVI és un dels llocs sagrats de la Val d'Aran i un altre dels seus racons més emblemàtics i tranquils.

El GR-211, la circular de la Val d'Aran, és un dels itineraris a peu o en BTT més singulars i complets per conèixer les dues unitats que formen la Val d'Aran. Es tracta d'un itinerari de llarg recorregut que, amb 93 km, permet fer el tomb a la comarca. La ruta Pedals de Foc ha obert també la possibilitat de recórrer la perifèria del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici en bicicleta de muntanya.

Des de Vilac es poden iniciar unes quantes excursions a peu. La que ens porta al tuc d'Armèros permet assolir uns dels millors miradors de la vall (tuc d'Arenho o coret de Varradòs) enmig d'extenses pastures d'alta muntanya, ja a la vall lateral que forma el riu Varradòs. Vilac és també un dels punts de partida per a les caminades que uneixen, a través d'antics senders, com el Camin Reiau, gairebé tots els pobles del *terçon* de Marcatosa.

També a la vora de la C-28, el poble de Gessa és el punt de partida dels senders que pugen per la vall de Corilha i porten fins al pic d'Arenho i la collada de Varradòs. Des de Salardú es pot iniciar una excursió cap als estanys de Liat, de gran interès paisatgístic, en els quals es mesclen els valors naturals i estètics però també les intervencions humanes de les mines abandonades. Tredòs és el nucli més proper a les pistes d'esquí de Baqueira-Beret; es troba a l'aiguabarreig entre el riu Aiguamòg i la Garona. Aquest riu dona forma a la vall homònima i té la capçalera als estanys de la regió del circ de Colomers, dins del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Una de les excursions recomanables és la que es pot fer seguint el curs de l'Aiguamòg, per un camí que s'obre pas entre prades i boscos fins arribar a les termes locals, els Banhs de Tredòs. Pocs quilòmetres més endavant, finalitza la pista asfaltada i comença una senda que porta al circ de Colomers. Des de la C-28 en direcció al port de la Bonaigua un trencant condueix a la vall de Ruda. El curs del riu que dona nom a la vall puja fins al circ de Saboredó, on els estanys Naut, Gelat, Baish, Mie i Major ajun-

ten les aigües per generar el cabal que es considera oficialment el naixement de la Garona. Una de les rutes a peu més interessants que es poden fer a la zona és l'anomenada Ruta de l'Aigua, que surt de l'antic hospital de Vielha, a l'entrada de la boca sud del túnel, i finalitza a la capital de la Val d'Aran. La ruta rep el nom per l'abundància d'aigua en tot el recorregut. A més, es pot gaudir de magnífiques vistes de muntanyes impressionants com la Forcadada, el tuc de Molières i els pics Aneto i Maladeta, entre d'altres.

Pel que fa als miradors, la majoria de pobles situats a mig vessant són balconades naturals excel·lents per observar i gaudir del paisatge. Vilac ofereix una panoràmica de Vielha, la seva plana urbanitzada i les muntanyes del port de Vielha, tot des dels jardins que envolten l'església, els anomenats *balcons de Vilac*. El campanar ha estat rehabilitat i ara és visitable; és una torre d'observació del paisatge encara més espectacular. El guardader de Betlan ofereix vistes de la unitat veïna Era Baisha Val d'Aran, amb la vall d'Era Artiga de Lin que s'obre pas cap al còth deth Horo i l'extens i fosc bosc de Baricauba. Arties, situat als peus del Montardo, té unes vistes privilegiades de l'emblemàtica muntanya des dels jardins de l'església de Santa Maria. Unha, un nucli encimbellat situat a sobre de Salardú, i Bagargue, també ofereixen vistes del Montardo i dels altres cims que formen el preparc d'Aigüestortes, però també del massís de la Maladeta i la part alta de la vall de la Garona. Els revolts de la carretera d'accés a l'estació d'esquí de Baqueira-Beret permeten tenir vistes precioses, amb la serralada de la Maladeta i l'Aneto i la vall lateral penjada de Ruda i la vall de la Bonaigua. El mirador de Vaquèira i el de Ruda són els més destacats de la zona. No cal dir que la majoria de cims de la zona són miradors excel·lents, com el Maubèrme, però són de difícil accés.

El cap de Vaquèira és un dels miradors destacats de la unitat. Oriol Solé Amiel

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El model de desenvolupament associat al binomi esquí alpi i urbanització difusa a peu de pista. Aquesta tipologia que rep crítiques com a model de desenvolupament econòmic adequat a l'entorn de les àrees de muntanya per la seva difícil integració en el paisatge.
- La manca d'integració paisatgística del gran complex turístic d'esquí de Baqueira-Beret. L'impacte visual d'aquests dominis i de les urbanitzacions properes és molt gran per la posició central en el fons de la vall principal i la presència dels equipaments mecànics que surten de cotes baixes. La gran densitat de telecadaires, els macroaparcaments, els edificis alts d'apartaments, l'estesa d'urbanitzacions i la transformació de la hidrologia per captar aigua generen impactes en el paisatge del tot irreversibles.
- La massificació turística en certs períodes de l'any, que genera problemes de mobilitat per la saturació dels accessos a l'estació d'esquí. De retruc, es perd la tranquil·litat en el paisatge del fons de la vall.
- L'abandonament del sector primari, el principal constructor i gestor del paisatge de la unitat.
- La banalització d'alguns sectors del paisatge urbà de Vielha, tant per les urbanitzacions que ocupen l'antiga plana agrícola solana com per la zona industrial del nord de la vila.
- La pèrdua de la imatge de conjunt i dels trets característics del paisatge urbà de molts dels nuclis, sobretot en la conurbació de Vielha.
- L'ocupació desmesurada del fons de vall i d'alguns dels vessants exposats al risc. S'han fet desenvolupaments urbanístics recents sense fer cas de la cartografia a gran escala de les zones inundables i de risc d'allaus.
- La banalització de les entrades urbanes deguda a la presència de grans panells publicitaris.

Amenaces

- La continuïtat amb el mateix model de desenvolupament econòmic, basat en el turisme de l'esquí i la construcció de segones residències.
- La pèrdua del patró paisatgístic format per l'alternança de petits nuclis d'habitatges, prats, camps i boscos, sobretot al fons de vall.
- La conurbació dels pobles i l'homogeneïtzació urbana del fons de vall.
- L'alteració de la imatge harmònica de les valls araneses, deguda a la massificació dels nuclis del fons de la vall.

- La pèrdua de l'harmonia arquitectònica, amb impactes visuals derivats d'edificacions inapropiades, pèrdua dels perfils tradicionals de molts pobles, com ja ha passat a Gausac, o la transformació d'edificacions tradicionals en habitatges residencials amb poca cura en la integració amb el paisatge urbà i rural.
- La urbanització creixent en detriment del sòl agrícola dedicat a la ramaderia, fet que implica una pèrdua irreversible d'una activitat econòmica que és una important generadora i conservadora d'un paisatge molt valorat pels turistes.
- Les males pràctiques de rehabilitació de bordes i cases dels nuclis antics, amb tipologies, volumetria i materials que s'integren poc en el paisatge.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí del Pirineu en poques dècades.

Fortaleses

- Uns fons escènics que emmarquen paisatges naturals de gran valor. Les visibilitats des dels punts elevats de la unitat es manifesten en grans conques panoràmiques vers tots els punts de l'Alt Pirineu.
- Les valls que no han estat objecte del procés d'urbanització en taca d'oli, com les d'Unhòla, Aiguamòg o Valarties, són portes d'entrada a les zones lacustres de Liat, Colomers, Lacs Majors i Saboredó. La pràctica de l'excursionisme és la millor aproximació al coneixement d'aquests paisatges, però també hi ha petites oportunitats que es poden desenvolupar en els Banhs de Tredòs i les mines abandonades de Liat.
- Les àmplies pastures en entorns de gran tranquil·litat i plens de valor estètic. Els entorns del coret de Varradòs, els altiplans com el de Moràs entre les valls penjades i el superb plan de Beret fins a la rodalia de Montgarri. Històricament han estat les pastures

El gran complex d'esquí de Baqueira-Beret, amb macroaparcaments, gran densitat de telecadires..., i les urbanitzacions properes representen un impacte visual negatiu en el paisatge. Observatori del Paisatge

més productives i de major qualitat d'aquest sector del Pirineu i haurien de continuar mantenint aquest gran potencial, afavorint la cabana ramadera extensiva. Però també són espais clarament multifuncionals: esquí de fons, excursionisme naturalista, etc.

- Els nuclis històrics urbans de gran valor arquitectònic on, malgrat les transformacions urbanístiques, es manté el tipus característic de la casa aranesa i les esglésies de presència imponent en el perfil urbà.

Oportunitats

- Diversificar i desestacionalitzar l'oferta turística pot compensar l'excessiva dependència respecte al turisme de l'esquí. Altres formes de turisme més respectuoses amb el medi poden ser més compatibles amb la conservació i la gestió del paisatge, com el turisme rural o de natura.
- Mantenir o recuperar els oficis tradicionals lligats al sector primari pot potenciar la identitat aranesa i el seu paisatge, a part de ser un nou jaciment de recursos turístics. L'elaboració de productes alimentaris de qualitat i producció local o la recuperació de la raça d'ovelles araneses són iniciatives que poden impulsar aquest sector.
- Mantenir els perfils tradicionals i la imatge de conjunt dels pobles de la unitat (malgrat que han estat molt alterats), on el campanar és l'element més destacat, és una oportunitat per no banalitzar els paisatges alpins. Cal mantenir també l'harmonia arquitectònica, les volumetries, els materials i els acabats que s'integren en l'entorn.
- L'existència d'abundants espais d'interès natural (EIN) prop de la unitat i la proximitat al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici són i poden ser un reclam turístic important de cara a la desestacionalització i al desenvolupament d'un turisme de natura.
- Mantenir l'economia de la zona mitjançant el turisme d'alt nivell adquisitiu. El Pla d'excel·lència turística ha de saber aprofitar aquest impuls per reordenar la gestió de la mobilitat al fons de la vall impulsant el transport públic, així com altres aspectes d'aquest tipus de turisme que tenen molta incidència en el paisatge.
- Mantenir zones elevades properes a estacions d'esquí sense urbanitzar, com ara el plan de Beret, és un actiu que en altres llocs del Pirineu ja s'ha perdut.
- Valorar el petit patrimoni industrial, com les moles, les centrals hidroelèctriques o les mines dels Rasos de Liat, a fi d'ajudar a consolidar el turisme cultural, fins ara basat en el romànic.
- Fer valer aquests paisatges d'alt valor estètic i cultural, amb valors geocològics associats a l'imaginari social sobre l'alta muntanya i els boscos humits.
- Promoure la riquesa de festes tradicionals, el llegat romànic i la cultura pròpia, que permeten una rica aproximació històrica i cultural vers un paisatge atlàntic amb arrels occitanes.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge de l'esquí alpi i de l'expansió urbana del fons de vall ben integrat amb la resta de paisatges de l'alta vall de la Garona.
- OQP2.** Unes valls laterals que conservin els paisatges actuals, millorant-ne la gestió, per tal d'esdevenir el nexa d'unió entre la vall central i l'alta muntanya aranesa. Pot ser el camí per donar una nova orientació a una economia centrada en el turisme de fort component estacional, vers un model que també doni importància a aquelles activitats productives que tenen cura d'uns paisatges que són alhora reclam turístic.
- OQP3.** Uns paisatges formats per nombrosos temples romànics i esglésies, restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural vinculades al paisatge d'Era Nauta Val d'Aran. Destaquen les esglésies d'Era Mair de Diu de Cap d'Aran, Santa Maria d'Arties, Sant Fèlix de Vilac, Sant Andrèu de Salardú, Santa Maria de Mijaran, Sant Peir d'Escunhau i Sant Estèue de Betren. A més del santuari de Montgarri i les ermites i *santets* dispersos per les pastures d'alta muntanya.
- OQP4.** Uns nuclis urbans que conservin tot el seu caràcter de fites visuals, el perfil característic i el valor simbòlic i històric, amb elements configuradors de la imatge de conjunt com els campanars o els prats que els envolten i noves construccions i rehabilitacions ben integrades.
- OQP5.** Uns paisatges de fons de vall a les ribes del riu Garona que conservin els trets d'identitat que els són característics, com els espais agrícoles, els mosaics de prats de dall i boscos o els boscos de ribera; que també mirin d'integrar tots aquells elements moderns que els doten de funcionalitat però que sovint generen un gran impacte: carreteres, centrals hidroelèctriques, depuradores, línies elèctriques, serveis i equipaments turístics, comerços i polígons industrials.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges d'Era Nauta Val d'Aran.
- OQP7.** Uns jaciments arqueològics al plan de Beret enfortits i valorats com a llegat històric i simbòlic de primer ordre.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir els patrons de paisatge on l'harmonia entre el medi construït i els espais oberts encara és un valor important i configurador del paisatge.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage*, principalment a Escunhau i Arties, que pel gran valor cultural que impliquen han de continuar mantenint el seu caràcter i evitar al màxim la fragmentació física, visual i social de les infraestructures viàries existents així com les projectades.
- Introduir criteris de sostenibilitat en la gestió de les pistes d'esquí, dirigir la seva explotació comercial vers la multiactivitat desestacionalitzada i estretament relacionada amb el paisatge en el qual es localitzen (turisme rural o de natura) i apostar per una millora en la mobilitat turística estacional incentivant el transport públic.
- Aprofitar els abundants espais d'interès natural (EIN) prop de la unitat i la proximitat al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici com a reclam turístic important de cara a la desestacionalització i al desenvolupament d'un turisme de natura.
- Promoure la restauració, utilitzant materials que s'integrin en l'entorn i respectant les tipologies tradicionals –bordes, ermites i esglésies–, per tal de millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents. Cal impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès i amb valor històric, amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.
- Valorar el patrimoni industrial, com les moles, les centrals hidroelèctriques o les mines dels Rasos de Liat, pot ajudar a consolidar el turisme cultural, fins ara basat en el romànic.
- Fer valer els paisatges d'alt valor estètic i cultural, amb valors geocològics associats a l'imaginari social sobre l'alta muntanya i els boscos humits.
- Promoure les festes tradicionals, el llegat romànic i la cultura pròpia, que permeten una rica aproximació històrica i cultural vers un paisatge atlàntic amb arrels occitanes.
- Mantenir el gran potencial de les pastures com a eina per mantenir els paisatges oberts, afavorint la cabana ramadera extensiva mitjançant estratègies de custòdia del territori i iniciatives de desenvolupament local, com la recuperació de la raça d'ovella aranesa i la valoració i elaboració de productes locals (formatges, licors, patés, etc.). De la mateixa manera, mantenir o recuperar els oficis tradicionals lligats al sector primari pot potenciar la identitat aranesa i el seu paisatge, a més d'oferir possibilitats per al foment del turisme rural i de natura com a activitat complementària a l'agricultura i la ramaderia.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans (parcs, places,

passeigs, etc.) respecte als espais agrícoles i forestals circumdants, especialment als nuclis més poblats com Vielha.

- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos, a més dels espais agrícoles singulars com Escunhau i Arties, per tal de garantir-ne la conservació i promoció.
- Promoure el coneixement de les estructures agràries històriques de gran valor estètic i paisatgístic, així com la sensibilització sobre aquest valor, a través de la seva inclusió en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Incentivar la recuperació de la raça d'ovella aranesa com a potencial marca de qualitat per un producte estretament vinculat al paisatge dels prats de dall.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Integrar paisatgísticament els assentaments urbans fora dels nuclis històrics a través d'actuacions puntuals de millora urbanística, sobretot encaminades a la conservació dels prats que envolten els pobles.
- Evitar que el model de creixement del fons de vall penetri a les valls laterals d'Aiguamòg, Ruda, Valarties i Unhòla.
- Impedir, mitjançant el planejament urbanístic, la conurbació dels nuclis del fons de la vall entre Mijaran i Arties i l'aparició d'urbanitzacions separades del nucli antic.
- Fomentar el desenvolupament de Vielha com a nucli residencial i prestador de serveis, a fi d'evitar la difusió d'urbanitzacions en altres zones de la vall amb un impacte en el paisatge del tot irreversible. Millorar substancialment l'estètica del paisatge urbà de la capital.
- Elaborar un catàleg de bones pràctiques per a la rehabilitació de bordes, *cotos* i cases tradicionals dels nuclis antics, identificant els materials i acabats que més s'integren en el paisatge urbà aranès.
- Regular la implantació de grans panells publicitaris en l'entrada dels nuclis urbans, amb una normativa de paisatge urbà comuna a tota la unitat, posant èmfasi als accessos a Vielha.
- Restringir la localització de construccions i àrees especialitzades en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com Escunhau i Arties.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per als projectes d'infraestructura viària i els projectes de noves infraestructures o ampliacions de les existents en les zones de *bocage*, d'Escunhau i Arties.
- Els nuclis compactes a mig vessant de Betlan, Vilac, Bagargue

i Casau i els situats en el fons de la vall com Gessa, Garòs i Escunhau a més d'Unha que està encimbellat, presenten una fessomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova obra ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.

- Considerar els fronts urbans fluvials (façanes, passeigs, parcs, travessies urbanes, etc.) com a valors del paisatge urbà, destacant-ne el caràcter i el potencial paisatgístic, especialment en el cas del nucli històric de Vielha. A la vegada, recuperar i preservar les panoràmiques obertes de vista al riu, així com potenciar l'ús social i el gaudi dels espais propers al riu fent-los accessibles a la població local, restaurant els elements arquitectònics i patrimonials que s'hi vinculen.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com el tuc de Vacivèr, el cap de Vaquèira i el tuc de Barlonguèra i els fons escènics referits al mapa 2.2 del final de la unitat. Per fer-ho, cal promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb in-

cidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans de Betren (entrada est), Vielha-Mijaran (entrada nord), Vaquèira (entrada est i oest), Salardú-Pujo i Arties (entrada est). De la mateixa manera, cal impulsar projectes d'integració paisatgística en aquests accessos, tenint en compte el possible cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

- Garantir la integració paisatgística de les noves instal·lacions d'esquí alpí de Baqueira-Beret, amb una atenció especial a la integració dels accessos i de les àrees urbanes. Convé restringir la urbanització de valls verges pròximes a aquestes instal·lacions més enllà dels sectors actualment aprovats.
- Regular l'accés motoritzat privat a algun dels llocs més emblemàtics, com el santuari de Montgarri.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Ruda, Arties, Vaquèira, cap de Vaquèira, Unha, tuc de Maubèrme, Casau, Vilac, guardader de Betlan, tuc d'Arenho i el coret de Varradòs, l'itinerari motoritzat de l'Alt Àneu al Naut Aran, i els no motoritzats del GR211 circular de la Val d'Aran, el GR-11 sender del Pirineu, Pedals de Foc i Vilac - Tuc d'Armeros. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

3. Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici

Comarca:

Val d'Aran, Alta Ribagorça, Pallars Sobirà i Pallars Jussà

Superfície:

35.233,1 ha

Municipis:

Vielha e Mijaran, Naut Aran, Vilaller, la Vall de Boí, Alt Àneu, Espot, Esterri d'Àneu, la Guingueta d'Àneu, Sort i la Torre de Cabdella

PAE: Inclou parcialment el paisatge d'atenció especial de l'esquí

302

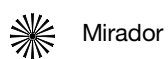

Els Encantats i l'estany de Sant Maurici. Oriol Clavera

Trets distintius

- Complet i extens paisatge lacustre d'origen glacial de la serralada pirinenca, amb cims granítics i les arestes més llargues i esmolades de tot l'àmbit català (Molières, Besiberris, Montardo, Punta Alta, Gran Tuc de Colomèrs, Bassiero i Peguera), i diversos circs lacustres com Colomèrs, Travessani o la conca alta del Flamisell.
- Paisatge alpí de grans fons escènics i valls de riquesa cromàtica del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, incorporant l'extensa zona de preparc i la connexió amb la continuació natural de la unitat vers l'oest, que és el massís de la Maladeta.
- Paisatge de l'aigua en tots els seus estats; des dels núvols que embolcallen els cims i les boires que s'endinsen per les valls, fins a la neu que el cobreix tots els hiverns i que dona vida a la fosa que alimenta els nombrosos estanys i els escumosos salts d'aigua. A les zones baixes, l'entrellaçament dels cursos d'aigua, com el riu de Sant Nicolau, dona lloc a un dels trets més característics de la unitat: les *aigüestortes*.
- Territori de baix grau d'antropització, tot i que d'història molt antiga, però amb impactes de la societat industrial fins a la dècada dels anys seixanta plasmats en infraestructures hidroelèctriques, com la presa de Cavallers o les interconnexions entre llacs.
- Diversitat i endemismes de la flora i fauna alpines deguts al gradient d'altura i l'orientació dels vessants.
- Simbolisme del paisatge de la unitat per diversos col·lectius socials com són els muntanyencs, els pintors, els naturalistes i la població en general, en especial de l'estany de Sant Maurici i dels Encantats.
- Bellesa escènica de les nombroses valls en forma d'aresta, flanquejades per alts cims de parets verticals i tarteres, que contrasten cromàticament amb la neu que envolta els llacs glaçats.

Mirador

— Itinerari motoritzat

04 d'Esterrí d'Àneu a Baiasca i d'Espot a Unarre

11 Travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu

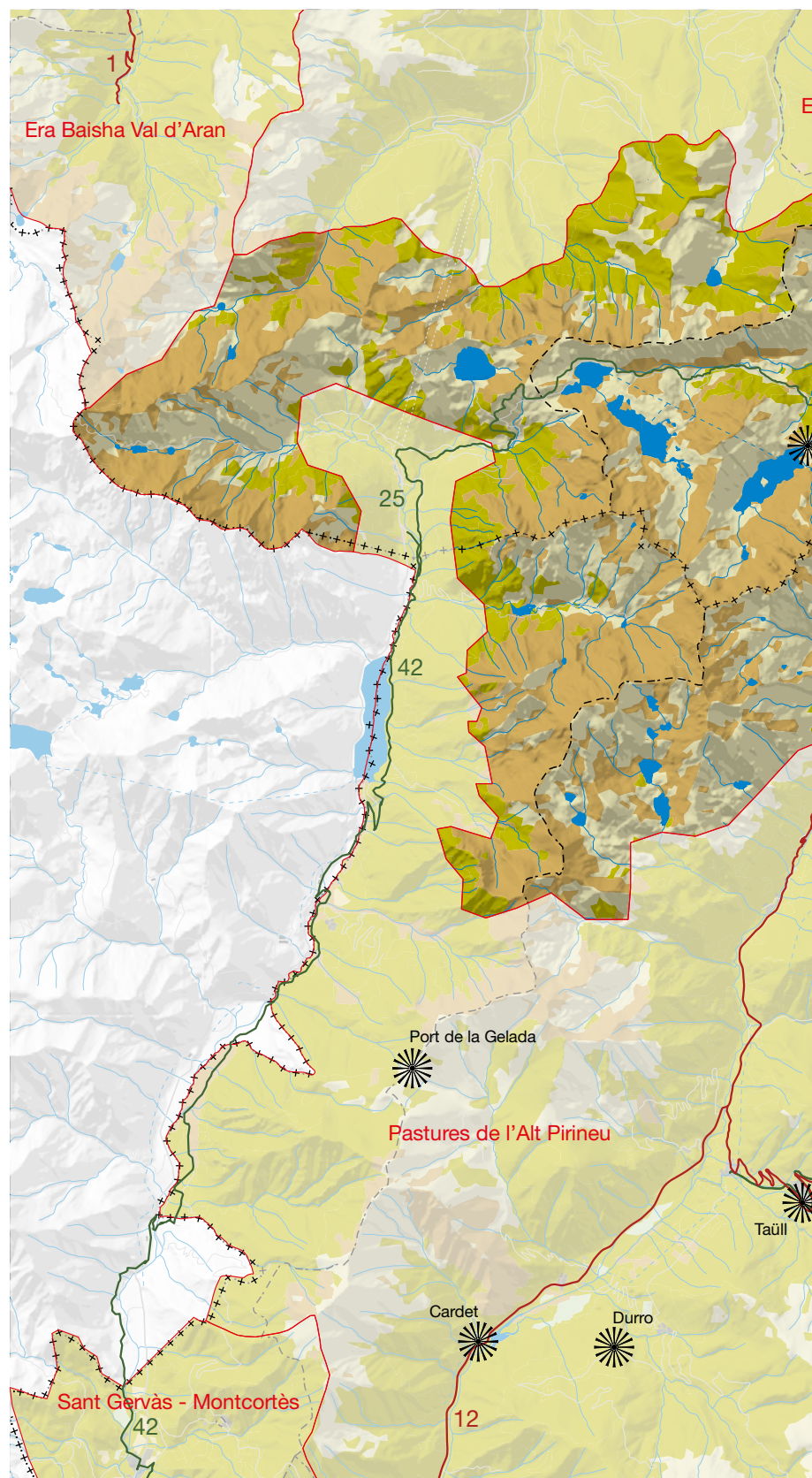
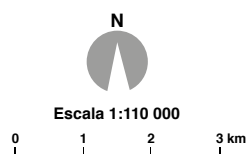
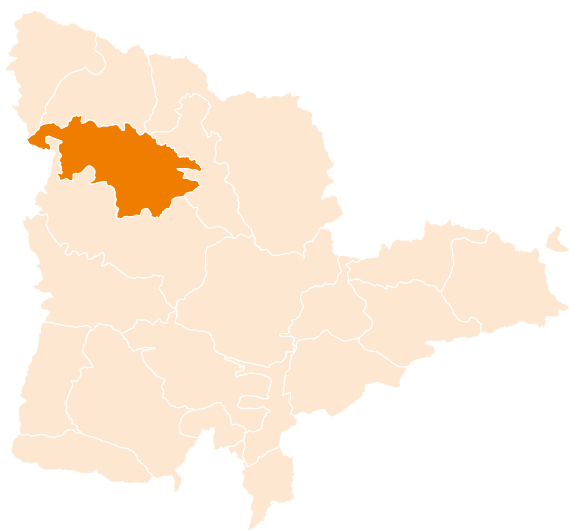
— Itinerari no motoritzat

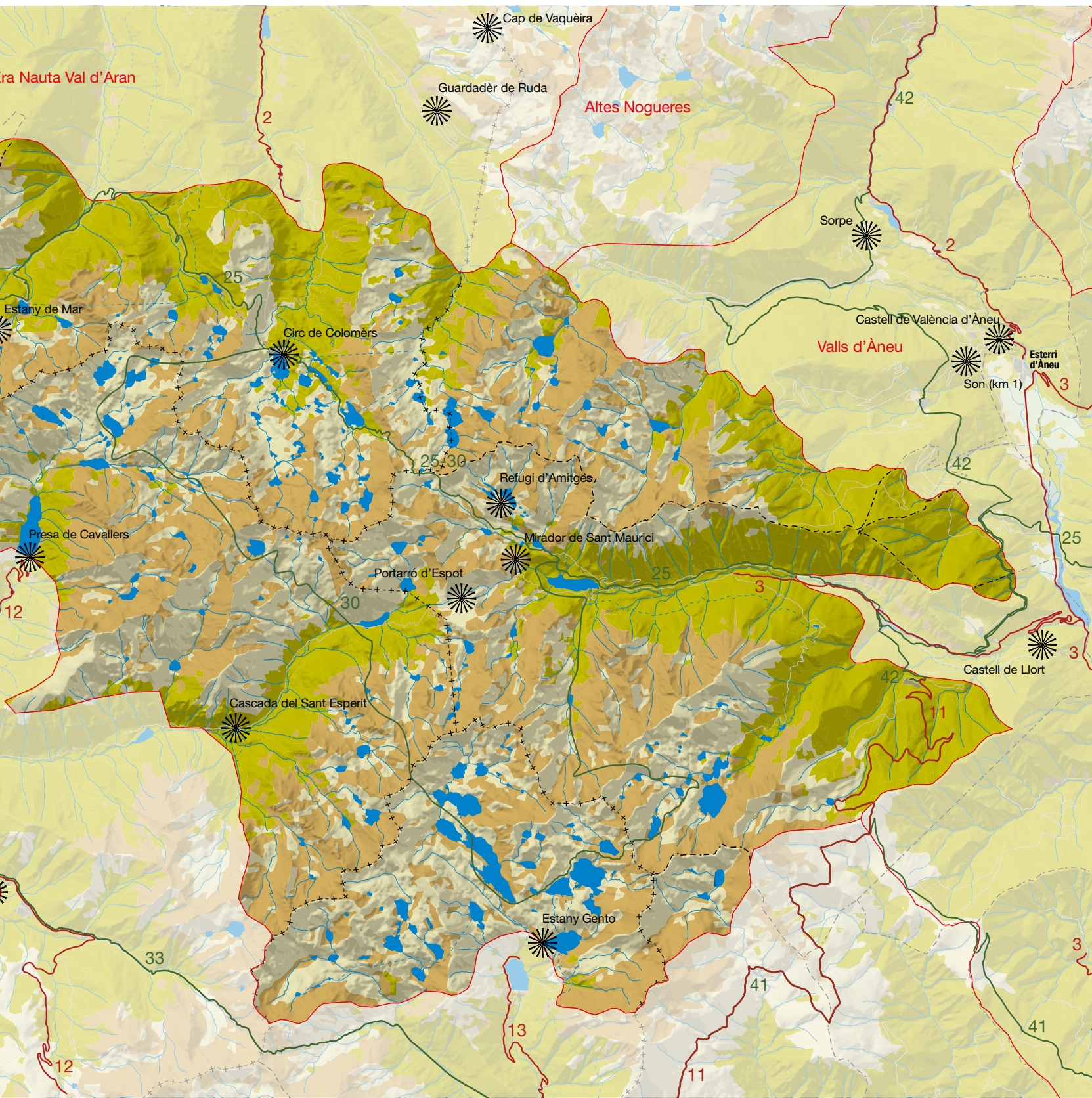
25 GR-11, el sender del Pirineu

30 Carros de Foc

42 Pedals de Foc

304

Elements naturals del paisatge

Localitzada en plena zona axial del Pirineu central, la unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici presenta un paisatge alpi abrupte. L'enèrgic relleu granític que s'aixeca per damunt de les valls que el circumden, que assolix els 3.000 m d'altitud, ha estat intensament erosionat per les glaceres quaternàries fins a proporcionar una multitud de formes d'excavació glacial. En especial, aquest paisatge destaca per l'elevat nombre i densitat d'estanys que es localitzen en els circs i a les valls altes, per les nombroses valls i pels cims arestosos flanquejats per parets verticals i tarteres interminables.

Aquest paisatge és un massís allunyat de les principals valls i ports de muntanya. La Noguera Ribagorçana a l'oest, la Garona al nord i la Noguera Pallaresa a l'est només deixaven passos de comunicació latitudinal a través del port vell de Vielha i el port de la Bonaigua, i transversals al sud pel port de Rus, tots als límits d'aquest espai. Només el Portarró, un extens coll de difluència glacial, permet un pas franc entre les dues valls principals de la unitat: la vall de Sant Nicolau i la vall de l'Escrita, estructurades en un eix d'oest a est. Aquest aïllament ha fet possible que el territori s'hagi mantingut en força bon estat de conservació, motiu pel qual la unitat gaudeix d'un alt nivell de protecció amb figures com el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici i l'espai natural de Naut Aran.

L'extensa zona perifèrica de protecció inclou, entre altres àrees, les capçaleres de les valls de Boí, Valarties, Aiguamòg, Ruda i la vall Fosca, així com les grans masses forestals de la mata de València, el gerdar de Sorpe i el bosc d'Estèrri. Aquesta unitat té una clara continuïtat occidental vers el massís de la Maladeta. Els paisatges granítics i lacustres de l'alta vall del riu Éspera són la prolongació natural vers el territori aragonès, a través de les valls de Salenques i Molières.

Els materials litològics són molt homogenis a tota la unitat; són una de les característiques que defineixen aquest paisatge. Hi aflora el gran batòlit de la Maladeta, que s'estén fins a prop de l'estany de Sant Maurici per l'extrem est. Es tracta d'una gran massa de materials ignis amb un nucli de granitoides i una orla de granodiorites, roques totes elles de gran duresa i molt poc permeables; aquest és un dels motius de l'existència i la gran abundància d'estanys, arestes i cims esmolats, alguns dels quals tan emblemàtics com els Besiberris, el Pa de Sucre, el Tumeneia, el Gran Tuc de Colomers i les agulles d'Amitges. En alguns sectors trobem el resultat de l'aurèola metamòrfica en forma de pelites, grauvaques i altres roques de menor consistència que constitueixen la base de cims com els Encantats. El tipus de roca és determinant en aquest paisatge primordialment mineral; el color clar dels granits, de vegades enrogit per mineralitzacions ferroses, crea un entorn de parets verticals de gran bellesa cromàtica.

306

Els estanys, els cims i les carenes granítiques són els elements dominants de la unitat. Juan José Azurmendi / Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural

El relleu de la regió es va emmotllar per l'intens glaciariisme quaternari, i, posteriorment, per l'erosió periglacial, que va deixar una important empremta en la supraestructura del paisatge. Les valls es van aprofundir amb l'excavació dels aparells glacials fins a prendre la característica forma en U, els naixements dels rius es van eixamplar a partir d'extensos circs que acumulaven centenars de metres de glaç i els cims de roca més resistent es van rejuvenir amb perfils esmolats i aguditzats per aquesta intensa erosió. Quan els gels es van enretirar per darrera vegada ara fa uns vint mil anys, les concavitats que deixaven en el terreny es van omplir d'aigua i sediments per donar lloc a més d'un centenar d'estanys. Aquests estanys de color blau fosc o gairebé negre quan són profunds, i de blau turquesa quan s'han quasi reblert, combinats amb prats verds, boscos d'alta muntanya i impressionants pics rocosos, formen un tipus de paisatge grandios i pintoresc que té un especial atractiu i prestigi al nostre país.

El clima és característicament extrem, especialment a l'hivern, amb el gel i la neu com a elements importants del paisatge durant força mesos de l'any. Com a contrapunt, un període estival curt però suficientment càlid provoca l'explosió de verdor tan característica de les zones més elevades del Pirineu. Les precipitacions són importants durant tot l'any i la seva distribució presenta un component molt irregular, definit per l'orografia i l'orientació de les valls; les capçaleres de les valls del Flamisell, de l'Escrita i del Sant Nicolau són les més plujoses. Les nevades, abundants però molt irregulars en el temps, es constitueixen en importants constructores de paisatge a causa de les grans allaus que modelen la vegetació, de les acumulacions de neu que perduren en forma de congestes fins ben entrat l'estiu i de l'aportació d'humitat al sòl, que donen lloc a paisatges molt verds a la primavera.

La complexa orografia i litologia, com també les diferències climàtiques existents, afavoreixen la diversitat vegetal. Una bona part de la zona altimontana de la capçalera de la Noguera de Tor i també l'obaga de l'estany de Llebreta pertanyen al domini de les fagedes (*Helleboro-Fagetum* i *Luzulo-Fagetum*). Freqüentment, el faig ocupa tot l'estrat arbore i es barreja amb l'abet o el pi roig. A la vall de Sant Nicolau s'instal·len principalment els boscos de pi roig (*Hylocomio-Pinetum catalaunicae*) més o menys aclarits, sovint en mosaic amb prats de plantatge mitjà (*Mesobromion*). L'obaga de la vall d'Espot acull extenses pinedes molsoses de pi roig que, en altitud, són substituïdes per avetoses amb godiera (*Goodyero-Abietetum*). Els solells, més abruptes, són ocupats per les mateixes pinedes, però més empobrides i esclarissades. Aquí prenen força importància les pastures seques del Xerobromion (*Koelerio-Aveneletum*, *Teucryo-Aveneletum*). Els matollars amb savina de muntanya, encara que molt localitzats (solana de l'Escrita), tenen un gran interès fitogeogràfic, ja que es tracta d'una irradiació oromediterrània. Els fons de les valls principals són propicis per als boscos caducifolis riberencs (salzedes, vernedes i freixenedes) i els prats mesòfils (*Euphrasio-Plantaginetum*); no obstant això, són substituïts freqüentment per prats de dall (*Heracleo-Trisetetum*). Aquests conjunts forestals i els mosaics amb prats generen una sèrie de textures i colors en el paisatge vegetal molt canviants entre les estacions.

L'estatge subalpí és ocupat majoritàriament per pinedes i matollars acidòfils (*Saxifrago-pinetum uncinatae*), freqüents sobretot en els indrets lleugerament innivats. A les obagues humides del subalpí inferior apareixen les avetoses amb godiera, molt extenses a la vall d'Espot. A la ribera de Sant Nicolau aquesta comunitat esdevé local, però, per contra, són molt abundants des de l'estany Llong fins a Aigüestortes les pinedes de pi negre amb un estrat arbore dominat per l'abet (*Saxifrago-Pinetum uncinatae abietosum*). En els pendents més rostos i assolellats, llocs on marca el neret (*Rhododendron ferrugineum*), poden aparèixer boscos molt esclarissats de pineda de pi negre amb ussona i ginebró (*Arctostaphylo-Pinetum uncinatae*). És en aquest estatge on s'observa una de les grans riqueses del paisatge vegetal de la unitat: els colors. Amb la monotonia cromàtica de les pinedes amb alguns avets, la primavera destaca amb l'explosió de color del sotabosc amb obagues porpra de neret i solanes daurades de bàlec. Les grans allaus també fan paisatge en aquests boscos i faciliten el creixement d'espècies oportunistes com els bedolls, que a la tardor sembren de groc aquests corredors naturals i el blanc dels seus troncs destaca fins que no arriben les primeres neus. En el trànsit entre l'estatge alpí i el subalpí es localitzen algunes comunitats subarbutives rares al Pirineu, dominades per líquens i espècies ajagudes; es tracta de la landa d'azalea procumbent (*Cetrario-Loiseleurietum pyrenaicum*), pròpia dels indrets ventosos i de la landa d'empètrum (*Empetro-Vaccinietum*), que requereix innivacions més llargues.

Les pastures de l'estatge alpí són força variades i enriqueixen els paisatges dels rasos, fet especialment notable a les zones calcínies. Sobre el substrat granític, el gespet amb ranuncle pirinenc (*Ranunculo-Festucetum skiae*) hi domina de manera àmplia; a les clotades és substituït per altres prats més llargament innivats, com la gespa de càrex corbat, la genciana alpina (*Gentiano-Caricetum curvulae*) i alguna gespa de pèl caní (*Trifolio-Alopecuretum gerardi*), rica en regalèssia de muntanya (*Trifolium alpinum*). Localment, als indrets culminals pot aparèixer la gespa de festuca supina (*Hieracio-Festucetum supinae*), que al Pirineu oriental és dominant. Aquest mosaic s'enriqueix, als pendents més inclinats afectats per la solifluxió, amb el gespet atlàntic (*Carici-Festucetum skiae*). Les àrees alpines culminals porten, a part dels prats fins ara comentats, altres comunitats neutròfiles o basòfiles com la gespa d'ussona (*Festucetum gautieri*), el prat d'elina (*Elyno-Oxytropidetum*) i l'interessant prat de festuca rogenca i trèvol (*Trifolio-Festucetum nigrescentis*), conjunts tots ells d'interessants reflexos lumínics quan el vent bat les tiges. Malgrat l'abundància dels afloraments rocosos, les comunitats rupícoles hi estan poc representades, exceptuant algunes àrees calcàries com les zones de la Pala d'Ereix - Picardes, el Muntanyó de Llacs i els Encantats, on apareixen, entre altres espècies, la *Campanula cochlearifolia* i l'*Oxytropis lapponica*, veritables rareses botàniques.

La importància paisatgística dels aiguamolls en un país tan ple d'estanys i circs glacials és força patent. Les mulleres acidòfiles (*Caricetum nigrae*) i els prats higròfils de pèl caní (*Selino-Nardetum*) d'Aigüestortes constitueixen un dels indrets més bells de la ribera de Sant Nicolau, especialment quan la cotonera (*Eriophorum angustifolium*) fa destacar els plomalls blancs. Finalment, cal destacar la singularitat de les comunitats de congesta (*Salicion herba-*

Bosc mixt de coníferes i de caducifolis a les ribes de l'estany de Ratera. Observatori del Paisatge

ceae, *Arabidion caeruleae*), bastant difoses a les parts altes i que acullen algunes espècies molt interessants, com ara l'*Alchemilla pentaphyllea*, que hi té la única població coneguda del Pirineu, o la més comuna *Silene acaulis*, que esquitxa de color porpra intens els roquissars nus dels llocs més inaccessibles.

308

Aquests conjunts vegetals estan habitats per més de cent setanta espècies de vertebrats, que són vitals per al manteniment dels cicles ecològics. Determinats amfibis i rèptils, com el tritó del Pirineu (*Euproctus asper*) i la sargantana pirinenca (*Iberolacerta bonalli*), i l'abundor de truites (*Salmo trutta*) en els espais lacustres i fluvials, denoten condicions ambientals d'isolament poc o gens contaminades, característiques de paisatges relativament poc intervinyuts. La presència d'aus rapinyaires com l'àguila daurada (*Aquila chrysaetos*), el trencalòs (*Gypaëtus barbatus*) i el voltor (*Gyps fulvus*) conviuen amb els ecosistemes pastorals que reforcen la progressiva recuperació d'ungulats com l'isard (*Rupicapra pyrenaica*) i les recents introduccions de daines (Dama dama) i cabirols (*Capreolus capreolus*). D'altres petits carnívors com l'ermíni (*Mustela erminea*) i la marta (*Martes martes*), i la raresa pirinenca de la rata mesquera (*Galemys pyrenaicus*), són indicadors d'uns ecosistemes que encara es troben en bon estat de conservació, però per damunt de tot, uns espais on encara és possible trobar la tranquil·litat, excepte a l'època estival.

Evolució històrica del paisatge

Aquesta unitat de paisatge s'ubica en una de les zones més desertes i tradicionalment més inaccessibles del Pirineu, però això no ha estat obstacle per a una llarga història d'assentaments i aprofitaments humans; de fet, la transformació del paisatge dels Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici ha estat prolongada en el temps i, en segons quines èpoques, intensa.

Són evidents els testimonis d'assentaments nòmades a molts punts de la unitat. A la vall de Sant Nicolau es troba la cova del Sardo (propera a l'estany de Liebreta), la cova de Sarradé i l'abric de les Covetes, en els quals existeixen restes des de fa més de sis mil anys. A les capçaleres de la vall d'Escrita, al coll del Portarró i a les Obagues de Ratera, hi ha restes arqueològiques associades també a la caça i la ramaderia. Les primeres transformacions perdurables en la vegetació, associades al pastoralisme de les primeres cultures pirinenques, es produeix ara fa uns quatre mil anys. Aquestes societats foren les responsables d'un primer descens del límit superior dels boscos subalpins a cotes més baixes, per incrementar l'espai de pastura mitjançant el foc, o de l'afavoriment d'espècies noves com el faig, que colonitzaven un espai de clima cada cop més temperat.

Durant el feudalisme les estructures de poder que es van anar creant a partir del trànsit entre el baix Imperi romà i el període altmedieval foren les bases per a una explotació més sistemàtica del medi entre els segles IX i XIII. Els efectes de la transhumància i la transterminància en les pastures alpines fou el mateix: l'increment dels herbassars en detriment dels boscos. Però fou el naixement dels nous centres de poder feudal, el que va generar un seguit de lluites pel control d'aquest espai que tradicionalment havia estat d'ús comú. Durant aquesta època es reforçà la xarxa de camins, alguns dels quals avui encara segueixen els excursionistes, que fou la manera d'introduir-se en un territori tancat i barrat més de sis mesos a l'any per la neu. Aquestes vies de comunicació no només portaven els pastors i els ramats d'una vall a l'altra a través dels colls o ports, sinó que també permetien el moviment de matèries primeres minerals per a les fargues.

Amb períodes de major pressió sobre el medi que d'altres, l'època moderna va arribar a les altes valls de Sant Nicolau i d'Escrita en forma de grans ramats transhumants que feien l'estiva a l'entorn d'aquesta unitat, especialment a la meridional de les Pastures de l'Alt Pirineu, però que també s'endinsaven a les valls més verdes de les cotes més altes. Els conflictes entre pastors que comandaven diferents ramats foren una constant que els arxius testimonien quan parlen de la Serra del Rei, a prop del Montsent de Pallars. Aquest és el reflex d'una forta competència per un recurs escàs que, quan s'explota per sobre de la seva capacitat de càrrega, pot entrar en crisi. Les immenses superfícies de vessants afectats per la solifluxió, l'erosió areal prop de fonts i amorriadors i els paisatges dels mil camins que s'observen als vessants de gespets són, en bona mesura, herència d'aquest període. La necessitat de fusta a cotes baixes va dur la seva recerca fins a llocs insospitats, com l'estany de Mar quan es va buidar per a les obres hidroelèctriques. La quasi absoluta desaparició de la vegetació arbòria a la conca alta del Flamisell és un bon exemple d'aquesta intensa intervenció antròpica en el paisatge vegetal entre els segles XVIII i XX.

El romanticisme noucentista va portar a aquestes terres remotes els primers turistes. Foren les agrupacions excursionistes les que donaren a conèixer aquests paisatges monumentals a la resta del país, una societat que veia la muntanya com a bressol i símbol d'una Catalunya ideal i paradigma de l'harmonia social. En aquesta època sorgiren els primers projectes de construcció de refugis

per tal de facilitar l'accés a uns paisatges que fins a la data havien tingut un accés difícil i molt restringit, i també s'alçaren les primeres veus per tractar més respectuosament la natura. Les primeres ascensions documentades a alguns cims de la zona, com els Besiberri, es van dur a terme en expedicions el 1899 i el 1916; el Comaloformo, per la seva part, va ser coronat el 1919. Aquest moviment de descoberta de l'alta muntanya estava promogut per l'esperit excursionista i científic dut a terme per les agrupacions que naixien arreu del país.

Però els fets que van canviar de manera determinant alguns aspectes dels paisatges emblemàtics d'aquesta unitat van tenir lloc al tombant del segle xx. La Central Hidroelèctrica de Capdella, que recull les aigües d'una xarxa lacustre artificial connectada subterràniament o les preses més modernes de l'estany de Sant Maurici, de Colomers o de Cavallers, han estat elements clau en la configuració moderna dels escenaris lacustres d'aquesta unitat. No es pot parlar, doncs, d'un sistema hidrològic natural, ja que, en molts casos, la indústria hidroelèctrica ha artificialitzat completament el medi lacustre i fluvial dels grans llacs aranesos de Tòrt de Rius i de Mar, l'antic estany de Cavallers, fins al magnífic circ de Colomers. S'ha de parlar de xarxes subterrànies de canonades que porten aigua a la població urbana.

L'any 1955, es va protegir sota la figura del Parc Nacional una àrea de 9.851 ha que suposava menys d'una tercera part de la unitat. Les antigues concessions per l'aprofitament hidroelèctric de les aigües van permetre la realització d'un bon nombre d'obres (embassament d'estanys, desviació de cabals de rius i canalitzacions) que han produït l'alteració de la geomorfologia i del règim hidrològic natural. A partir dels anys setanta del segle xx es va començar a notar un increment de l'afluència de visitants al Parc Nacional que ha assolit els màxims a partir de la dècada dels noranta. Una llei aprovada unànimement l'any 1988 pel Parlament de Catalunya va establir una zona perifèrica de protecció que va originar la con-

Refugi de l'Estany Negre i pic de Besiberri fa algunes dècades. A principis del segle xx es van començar a construir refugis per tal de facilitar l'accés a uns paisatges que romanien isolats i de difícil accés. ICGC, Fons Cuyàs

testació dels ajuntaments amb interessos a la zona, cosa que va provocar que la Generalitat en modifiqués els límits. La gestió de l'espai protegit, que coincideix pràcticament amb els límits de la unitat, no ha estat una tasca senzilla. Les diverses visions del paisatge des de les òptiques més conservacionistes, les utilitaristes o les d'altres col·lectius suposen un repte per a la direcció d'aquest espai que, d'altra banda, representa l'única unitat de paisatge amb unitat de gestió, fet excepcional a la resta del Pirineu català.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge d'aquesta unitat podria ser qualificat com un dels més naturals de Catalunya. Fins al despertar de l'alpinisme, l'estatge crionival ha estat tradicionalment un dels menys freqüentats per la població circumdant, a excepció d'alguns pastors i caçadors. Precisament, un dels trets que més es valora d'aquest territori és haver mantingut el paisatge sense excessives pertorbacions humanes. Les intervencions antròpiques del passat es van aturar, en bona mesura, a partir de la declaració del Parc Nacional.

La major superfície de la unitat està ocupada per prats supraforestals, seguida pels afloraments rocallosos i el sòl descobert. Aquests dos paràmetres, acompanyats de les aigües continentals i de la presència de neu durant tot l'any, deixen clara l'estructura paisatgística d'alta muntanya de la unitat. Pel que fa als boscos, la major àrea de la unitat està ocupada per comunitats d'aciculifolis, pins i avets, mentre que els boscos de fulla caduca són minoritaris. Aquesta distribució pot variar temporalment per l'efecte de les grans allaus, que formen corredors naturals on es regeneren més ràpidament els bedollars, donant lloc a interessants ecotons que es manifesten amb cromatismes heterogenis.

La constitució del Parc Nacional l'any 1955 ha facilitat el control i la gestió de les activitats que es produeixen dins dels seus límits.

Els Prats supraforestals, els afloraments rocallosos i el sòl descobert ocupen una part important de la unitat. A la imatge, prats a la vora del refugi de Colomina, on encara hi pasturen els ramats de vaques en època estival. Observatori del Paisatge

De les polítiques restrictives inicials s'ha passat a un model de gestió que torna a recuperar alguns elements tradicionals. En aquest sentit, el paisatge sense ramats provocava la degradació i la reducció d'algunes pastures alpines i subalpines, però també tenia incidència en la supervivència de la cabana bovina dels pobles perifèrics. Per contra, la prohibició de qualsevol aprofitament forestal ha permès la recuperació de boscos que van ser sobreexplotats en el passat, però això també comporta una major vulnerabilitat de les forests davant de les allaus deguda a les edats homogènies que tenen molts arbres i la insuficient recuperació de la vegetació al límit arbori (*timberline*).

La unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici és un espai sense assentaments de població i, ara per ara, els únics pobladors permanents són els guardes dels refugis de muntanya. De fet, gairebé sempre ha estat així a causa de la duresa del clima. De tota manera, és un espai molt visitat, amb una freqüentació que es concentra els mesos de juliol i agost. El paisatge actual comença a reflectir la política de restricció de l'accés a àrees d'especial protecció i de concentració dels usuaris d'aquesta unitat en uns pocs llocs. D'aquest fet es deriva una intensa intervenció que afavoreix el gaudi dels visitants als principals accessos d'entrada, com l'arranjament de camins, miradors, passerres, zones de pícnic. Altres elements que formen part del paisatge quotidià són els refugis i els senders que hi van a parar.

310

Des del punt de vista natural, la dinàmica del paisatge es regeix per l'escala del temps geològic, fent que els canvis en el paisatge siguin imperceptibles per l'ull humà. Destaquen els cicles associats als processos d'innivació i gel/desgel, els processos geomorfològics en els vessants més verticals i desprotegits de vegetació, la solifluxió dels gespets, l'ecologia dels boscos subalpins i de les comunitats que viuen en els límits altitudinals o l'ecologia del sistema fluviolacustre, entre altres fenòmens. Així, en la major part de la superfície de la unitat, aquesta dinàmica és la que naturalment seguiria el paisatge si no hi hagués intervenció humana. La vegetació va creixent sense la interferència de les explotacions forestals, les esllavissades de rocam o de neu obren cicatrius a les masses boscoses i després van cicatritzant, la matèria vegetal morta que s'acumula als rierols va afavorint l'entrellaçament a les parts més calmades, la fauna recupera poblacions prèvies a la pressió cinegètica i espècies que ja hi havien estat s'introdueixen de nou. En definitiva, és el resultat de la filosofia del Parc Nacional, reflectida en la normativa, que facilita que es donin els processos preponderants naturals del medi i la gestió de l'espai. La conseqüència d'aquestes polítiques públiques pot portar a escenaris d'aforestació i d'ascens del límit superior del bosc, a mitjà i llarg termini. També hi ha una important transformació de l'estructura i composició florística de les pastures, als prats alpins i dels fons de les valls, deguda al període de prohibició i la posterior recuperació d'una part de la cabana ramadera.

Des del punt de vista socioeconòmic, l'existència del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, i de la seva zona perifèrica, implica que les dinàmiques que afecten aquest paisatge siguin gestionades per un únic agent social, que regula els usos permesos i vetlla per les prohibicions. La propietat del sòl és gaire-

Nombrosos estanys estan actualment connectats i estancats per a l'aprofitament hidroelèctric, com el de Mar i de Colomina, a la capçalera del Flamisell. Observatori del Paisatge

bé exclusivament pública, exceptuant només alguns sectors d'ús comunal. També és cert que hi ha un seguit de concessions per a l'explotació hidroelèctrica dels recursos hídrics que es troben en mans d'empreses privades, així com alguns drets adquirits per l'aprofitament econòmic o lúdic del territori com són l'accés motoritzat al parc de taxis, la propietat i gestió dels refugis de muntanya, o l'aprofitament de les pastures.

Les noves dinàmiques generades, com les variacions constants en els nivells dels estanys per l'aprofitament hidroelèctric o l'increment de visitants en època estival, són els principals impactes que rep la unitat. La intensa transformació hidroelèctrica al llarg del segle passat ha fet que a la unitat es trobi la major concentració d'estanys interconnectats del Pirineu. Aquest fet genera impactes

La presa de Cavallers, a la ribera de Caldes, és segurament la infraestructura que causa més impacte visual de per tota la unitat. Observatori del Paisatge

en els medis lacustres, ja que dona lloc a ecosistemes alterats amb conseqüències greus per a la fauna autòctona i amb règims hidrològics no controlats pel ritme de les estacions, sinó per les necessitats energètiques. A més, la variació del nivell de la làmina d'aigua, el trencament de la capa de glaç i les aigües tèrboles també suposen un impacte estètic. S'identifiquen casos on els dics de les preses són petits però molt abundants, com a la conca lacustre del sistema d'Estany Gento, i en d'altres, l'impacte el causa la gran dimensió de la presa que obtura tota una vall, com la de Cavallers o la de Colomèrs.

Els impactes del turisme es van iniciar a partir de l'obertura de l'estació d'esquí d'Espot el 1967. Tot i ser un complex esportiu de mida mitjana, va suposar una intrusió important a la zona perifèrica del Parc Nacional, que també rep les pressions d'ampliació de l'estació de Baqueira-Beret, tant per la vall de Ruda com per la Bonaigua. Els impactes derivats dels centenars de milers de persones que visiten el parc nacional són importants, però més o menys controlats. Des de la perspectiva paisatgística es perd tranquil·litat durant els mesos de major freqüentació i, en especial, a causa de l'accés motoritzat regulat (taxis). També hi pot haver un cert impacte en l'erosió dels camins més freqüentats, però en cap cas de caràcter irreversible. A més, la certificació del parc nacional com a Reserva i Destinació Starlight fa valer la qualitat del cel nocturn de la unitat i afegeix un nou atractiu turístic a la zona, amb la instal·lació d'un mirador astronòmic a la cota 2.000 m de l'estació d'Espot.

Pel que fa als riscos naturals, prop del 80% de la unitat està subjecta als riscos derivats de la dinàmica de vessants, les allaus i els moviments de massa. Aquest és un fet únic en l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran, que condiciona de manera important la gènesi i dinàmica dels paisatges de l'alta muntanya. El risc és fonamentalment hivernal, ja que és un dels punts del Pirineu català amb majors acumulacions de neu, donada la doble exposició a les tempestes. Els aspectes climàtics combinats amb els geomorfològics fan que la possibilitat que es produeixin allaus sigui molt elevada. D'altra banda, la litologia granítica i els forts pendents es combinen en aquesta unitat per donar lloc a amplis sectors amb desprendiments que acumulen rocam per formar les extenses tarteres. Tampoc no es pot oblidar la força de l'aigua en aquest territori, perquè, malgrat estar molt canalitzada, les fortes tempestes estivals també causen estralls en els cursos torrencials i en les valls tributàries.

Respecte al futur dels espais més antropitzats, caldrà parar atenció a l'evolució de la demanda dels visitants. Res sembla indicar que la tendència a la massificació del període estival canviï, llevat que es prengui algun tipus de mesures, des de la direcció del parc nacional. Pel que fa a l'aprofitament hidroelèctric, les concessions no fan possible, a mitjà termini, un retorn a les condicions prèvies de funcionament de la majoria d'estanys. Per tant, l'impacte d'aquests aprofitaments en les zones lacustres continuarà durant molt temps. Tanmateix hi ha projectes perquè alguns dels més significatius, com el de Sant Maurici, puguin restablir la seva fesomia originària.

Les antigues preses i construccions sorgides arran de l'aprofitament hidroelèctric de la primera meitat del segle xx són avui un reclam per al turisme, com ara aquesta zona de l'estany Gento i el seu antic carrilet.
Mireia Boya

Expressió artística del paisatge

Com que es tracta d'una zona d'alta muntanya, d'especial bellesa i encant, nombrosos viatgers i autors s'hi han referit en els seus escrits. D'aquesta manera es troben referències als Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici des del 1788, amb el viatge de Francisco de Zamora, però hi ha molts altres referents com els de Pascual Madoz, Alfred Tonnellé, Soler i Santaló a començaments del segle xx o Joan Danés. El moviment de descoberta de l'alta muntanya va anar acompanyat de la glosa de les meravelles descobertes pels literats de l'època.

Pel que fa a la poesia, un dels poetes més destacats i, fins i tot, batejat com «el poeta del Pirineu», és Antoni Navarro. Aquest autor ribagorçà, inspirat per Verdaguer i Maragall, va descriure els paisatges del Pirineu incloent-hi tant aspectes majestuosos com detalls senzills, com es desprèn d'obres com *Pirinenques* (1903), *La Balada de l'Hivern* (1905), *Cançons perdudes* (1912), *Recitacions. Proses rimades* (1914), *De l'infinit poema* (1922), *Roses i estels* (1925) i *Medallons* (1927). El més famós és el «Poema del Ribagorça» (1929), en què fa referència a les muntanyes maleïdes, encapçalades pel cim de la Maladeta, on tenen cabuda també els Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici.

«Muntanyes maleïdes, plenes d'esglai,
on les torberes ronquen sens parar mai;
selves del Beciberri, deserts perduts,
corpresos de silencis i solituds,
aligades i feres i viaranys
per on voguen les fades dels blaus estanys,
dolces remors d'esquelles, fum dels pletius,
penyalars on les àligues pengen llurs nius.»
(Navarro, 1929)

Màrius Torres fou un altre poeta important que va visitar la zona i va retratar la bellesa de l'estany de Sant Maurici en el poema següent:

«A Esplot, camí de Sant Maurici, en el paisatge
 pesa, majestuosa, l'ombra dels Encantats.
 Accentua el seu cant la tórtora salvatge,
 els núvols són més blancs, més esquerp el boscatge
 i més verges els prats.»
 (Torres, 1993 [1938]: p. 140)

La pintura del Pirineu no ha estat tan prolífica com l'escriptura, però, així i tot, es poden assenyalar alguns artistes que van dedicar part de la seva obra a reflectir la muntanya en el seu llenç. Però si destaquen dos pintors per la recurrència dels motius d'aquesta unitat en la seva obra cal esmentar Enric Porta i Mestre (la Pobla de Segur, 1898-1993) i el seu deixeble Joan Subirà i Pubill (la Pobla de Segur, 1921-1999), que no van escatimar visites a aquestes valls per copsar una de les constants a la seva obra: la recerca de paisatges majestuosos. Els motius d'inspiració pictòrica dels Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici són incomptables per a molts altres pintors contemporanis i actuals; de fet, aquesta unitat és un dels llocs del Pirineu on molts artistes plàstics passen uns quants dies a l'estiu i a la tardor per ampliar la seva obra i no és rar veure, en galeries i exposicions, paisatges d'aquesta unitat sovint amb tendències realistes o impressionistes, però cada cop són més presents molts altres tipus de representacions, en especial des que el Centre d'Art i Natura de Farrera de Pallars facilita l'intercanvi amb artistes d'arreu del món. Es podria afirmar que la visió pictòrica d'aquestes muntanyes ha passat de la fase del realisme costumista i feréstec, que cercava representar una natura que es perdia o que es volia donar a conèixer com una font de riquesa paisatgística, a una representació multispectral i de diversos formats. Se cerca la trobada íntima entre l'artista i el paisatge en escenaris com aquests, on la natura imposa i el paisatge absorbeix tots els sentits.

En la representació gràfica d'aquest paisatge, no s'ha d'oblidar l'important paper que ha jugat la fotografia com a vector de difusió dels seus valors estètics. Diversos autors i arxius recullen un bon nombre de fotografia històrica d'aquests paratges: l'Arxiu fotogràfic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, l'Arxiu Mas i l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, entre d'altres, contenen la memòria gràfica dels Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, especialment al llarg del segle xx. No es tracta d'una fotografia amb vocació artística, sinó que pretén reflectir fidelment la naturalesa superba d'aquestes muntanyes, els costums del món rural i les primeres gestes muntanyenques, però el resultat observat amb els ulls d'avui és d'una plasticitat i dramatisme de difícil comparació. Són especialment punyents els reportatges paisatgísticoetnogràfics que es poden trobar a l'Arxiu Mas, com el cas de la família terrissaire de Xerallo.

No és fins al 1968, amb l'obra de Josep Vallverdú *Catalunya Visió*, acompanyada del magnífic treball fotogràfic de Ton Sirera, que s'inicia una nova etapa en la presentació de la imatge pirinenca. La combinació de la fotografia aèria obliqua, els escenaris paisatgís-

Panoràmica de l'estany de Sant Maurici, el pui de Linya i el coll dels Encantats l'any 1920. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Ignasi Canals i Tarrats)

tics i els detalls d'imatges gairebé surrealistes presenten una visió nova d'aquest paisatge d'alta muntanya i també de moltes altres contrades del Pirineu. És en aquests que es comença a emprar la fotografia com a eina immillorable per presentar les magnificències del paisatge del parc nacional tant des dels organismes oficials com des de les pioneres indústries turístiques. La postal com a mitjà per donar a conèixer Aigüestortes i Sant Maurici ha estat un fet recurrent fins ben entrats els anys noranta del segle xx. També d'aquestes dècades són els treballs de Francesc Mur, molt més encarats a la visió més prosaica de la muntanya, però també per la inquietud personal de recollir els grans canvis que està experimentant el paisatge pirinenc els darrers anys. Són ben conegudes les seves fotografies de catàlegs turístics com els de la revista de la Diputació de Lleida (*Ara Lleida*), que fa servir aquest mitjà per difondre aquests paisatges a fi de fomentar l'afluència turística al Pirineu. Més recentment, els fotoreportatges han aparegut en profusió de llibres que recullen en imatges els valors paisatgístics d'aquest territori. Oriol Alamany és un dels exponents d'aquest corrent que combina els viatges, la natura i el paisatge; el seu llibre *Aigüestortes: una mirada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici* (2001) n'és un molt bon exemple.

Valors en el paisatge

La protecció de la unitat en forma de l'únic parc nacional de Catalunya, el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, és una mostra de la importància dels valors paisatgístics d'aquesta unitat, especialment dels valors naturals. Aquesta àrea cobreix la major part de la unitat. La resta de zones protegides formen part del Pla d'espais d'interès natural (PEIN), amb el nom de Capçalera de la Noguera Ribagorçana i Naut Aran, i de la xarxa Natura 2000 que, a part dels espais PEIN, inclou una gran àrea a Aigüestortes i, al nord-oest, un petit polígon de l'espai d'Era Artiga de Lin - Eth Portilhon, totes dues considerades zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA).

Una extensa zona entre els cims dels Encantats i el pic d'Amitges té el reconeixement de patrimoni geològic, igual que tot el fons de la vall de Sant Nicolau des de l'estany Llong; però també destaca la corda de cims units per esmolades arestes com la dels Besi-

berris, la serra de Tumeneia des de la punta d'Harlé fins al Tuc de Monges, els contraforts del pic i les agulles de Travessani, els circs que tanquen la Punta Alta i la Pala Alta de Sarradé, l'aresta del circ de Colomèrs amb el Gran Tuc, els contraforts dels pics d'Amitges i Bassiero i les arestes que duen al pic de Subenuix i al de Mainera. També hi ha cims més isolats que tenen un gran interès geològic o destaquen com a horns o agulles glacials, com els Encantats, el Montardo i el pic de Peguera.

En la llista d'elements abiòtics de gran valor no es poden oblidar els estanys i la xarxa fluvial que els uneix i que se'n deriva. Com a exemple dels primers, hi ha els de fons de vall com l'estany Llong o els situats en els circs o rere llindars rocosos, com l'estany de Monges i l'estany Negre. Com a exemple dels segons, hi ha l'estany de Sant Maurici i l'estany Tòrt de Rius, entre molts altres. D'entre aquests, destaquen els valors naturals dels que no han estat embassats. Però hi ha infinitat de petites basses o estanys que s'han reblert de sediments i formen uns ecosistemes de gran valor natural: les mulleres. Aquests espais són molt rics en espècies endèmiques, com les diferents orquídies (*Dactylorhiza* sp.) i les dròseres i pingüícules, que completen uns paisatges típics d'aquesta unitat i que arreu del Pirineu reben el nom d'*aigüestortes*, fent referència als cursos d'aigua que s'entrellacen en creuar-les.

Entre els ecosistemes més importants que estan representats a la unitat, destaquen els boscos subalpins d'abet (*Abies alba*) i pi negre (*Pinus mugo* subsp. *uncinata*), els prats alpins, els aiguamolls dels llacs d'alta muntanya i la vegetació d'ambients rocallosos. Els fons de les valls estan esquitxats per alguns caducifolis, entre els quals predominen el bedoll (*Betula pendula*), les moixeres (*Sorbus aucuparia*) i els trèmols (*Populus tremula*). Entre els boscos subalpins d'abet, destaquen el de les raspes de Llaunes fins al fons de la vall d'Escrita i també les capçaleres de les valls d'Aiguamòg i de Valarties abans dels llindars rocallosos del pletiu dera Montanheta i del pontet de Rius, respectivament. Finalment, cal destacar el

L'estany de Restanca i el refugi del mateix nom, a la vall de Valarties, són un dels llocs més emblemàtics de la zona. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural

valor paisatgístic d'aquests boscos a l'obaga i als planells d'Aigüestortes on, conjuntament amb l'aigua, formen un dels entorns més fotogràfics de la unitat. Aquesta unitat és la que conté més arbres monumentals de l'Alt Pirineu i Aran, d'entre els quals destaquen l'abet de la Cremada, l'abet del Barranc de Morrano, els grèvols de Llaveanes i el pi de Peixerani, tots ells a la vall de Sant Nicolau. També destaca per la seva solitud davant els elements el pi d'Amitges, un dels arbres monumentals a més altitud de Catalunya. Pel que fa als prats alpins, alguns bons indrets per copsar la seva riquesa són el Portarró d'Espot, la serra de Sendrosa, el Tuc de Salana o multitud de comes com el prat de Monestero, el planell de Riumalo o la pleta de Saboredó.

A aquest paisatge s'atribueixen nombrosos valors estètics. El sector comprès dins dels límits del parc nacional ha estat especialment utilitzat, des de fa dècades, com a exemple de la natura feréstega, salvatge, nòrdica i gairebé gegantina per un gran nombre d'institucions i col·lectius. La imponent presència dels volums granítics i la forma en què es van esculpir per les glaceres és un tret característic d'aquest paisatge. Si s'hi afegeix l'aigua que omple les cavitats deixades per l'empremta glacial, amb tons de blaus que van des del marí molt fosc fins al turquesa, els salts d'aigua escumosa que il·luminen les graonades de les altes valls i el verd profund de les pinedes de pi negre, el resultat és un paisatge de gran bellesa i estima per bona part de la població.

Les valls tancades són un element definitori del paisatge de la unitat, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. En aquestes valls l'empremta humana es redueix a les pastures, els prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. Destaquen les valls d'Aiguamòg, Valarties, Ruda, Sant Nicolau i el tram alt de la vall del riu Escrita.

Existeix un clar predomini dels aspectes cromàtics, volumètrics i de textures que no pas d'altres tipus de percepció. La combinació de

La tardor aporta un cromatisme ric al paisatge de la unitat, especialment quan les primeres neus comencen a fer acte de presència als cims de les muntanyes. Enric Rubio Ros

colors estacionals i permanents de la neu, el rocam i el blau dels estanys formen un conjunt únic. Els colors de la vegetació es limiten a una orla que envolta la unitat per les cotes més baixes. Els elements climàtics com la neu i els forts vents juguen un paper destacat per realçar alguns dels patrons estètics més destacats d'aquesta unitat, que corresponen als cims granítics de formes agudes i a les vessants de les valls solcades per corredors d'allaus. Passada la freqüentació estival intensiva, el rigor del clima hivernal transforma aquests paisatges de manera que l'aproximació de la societat envers ells és radicalment diferent entre una estació i una altra; el paisatge blanc i gris de l'hivern dona pas a elements nous com els períodes de silenci, alternats amb el caos que generen les tempestes de neu.

Els dos principals patrons estètics de la unitat són els cims arestosos, combinats amb una multitud d'estanys, i els vessants boscosos de pi negre i avet, solcats per molts canals d'allaus que obren com cicatrius la densa massa forestal. Els canvis de textures de les cobertes de vegetació i dels colors entre estacions, però també entre les espècies que colonitzen els diversos espais (com els bedolls després de les allaus) i l'espectacle natural que suposa la caiguda d'una gran allau cada molts anys, creen paisatges de gran riquesa estètica.

Els valors històrics d'aquesta unitat no destaquen ni per l'abundància ni per la presència de testimonis significatius en el paisatge. Tanmateix, un bon nombre d'elements que formen el paisatge no es poden entendre sense la reconstrucció històrica del seu origen. Les pastures, els camins i els passos de muntanya, l'explotació dels recursos forestals o els grans projectes hidroelèctrics, són empremtes de la història en el paisatge. D'altra banda, els visitants que van iniciar la pràctica de l'excursionisme i del muntanyisme van possibilitar la creació de nombrosos refugis de muntanya, fins a assolir la major densitat d'aquestes instal·lacions del Pirineu català.

314

Les agulles d'Amitges, sobre l'estany Gran d'Amitges, són un dels indrets de la unitat amb interès geològic on s'hi practica l'escalada. Santi García

Pel que fa als valors socials, el grup que tradicionalment va ser pioner en les visites per raó de lleure foren els excursionistes, especialment a partir del moment en què caçadors i pescadors van veure fortament restringida, i fins i tot prohibida, la seva activitat a l'interior del Parc Nacional. Aquest grup ha constituït un col·lectiu més o menys homogeni que ha permès donar a conèixer a la resta de Catalunya aquests paisatges remots. A partir del final del segle xx, el nombre de visitants s'ha incrementat constantment. Els darrers temps, la promoció de circuits com els Carros de Foc, ruta a peu pels refugis del parc, Pedals de Foc, per travessar el parc en bicicleta, o Camins Vius, ruta pels pobles limítrofs al parc, també han provocat un important ascens de visitants.

Als Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, les activitats productives hi són minoritàries. L'aprofitament hidroelèctric encapçala el rànquing, seguit dels serveis turístics a través del desplaçament de persones, per acabar amb el cada cop menor aprofitament ramader de les pastures o el limitat volum econòmic generat pels refugis de muntanya. Evidentment, el pressupost anual del parc nacional també s'hauria d'integrar en el còmput d'aquests valors que tenen una incidència important en el paisatge.

Els valors simbòlics associats a aquestes muntanyes han canviat amb el pas del temps. La romeria d'Espot a l'ermita de l'estany de Sant Maurici, per exemple, és només un record, i els dos caçadors petrificats, una fita que ha perdut sentit. Tot i el pas constant en el passat de colles de pastors, traginers, picadors, carboners o caçadors, les construccions relacionades amb una antiga religió popular per ajudar a superar l'adversitat de la muntanya s'aixequen al peu dels colls o a la part baixa de les valls, fora dels límits de la unitat. En aquest entorn, les evidències no són materials, cal buscar-les en la manera col·lectiva de percebre aquests cims i estanys o en els sentiments que desperten tant en el passat com en el present. De l'antiga aversió envers aquests llocs inhòspits s'ha passat a l'afecte. L'ús actual d'aquest paisatge d'alta muntanya desperta sensacions de pau, serenitat i tranquil·litat que es consideren bones per a l'esperit o per al coneixement. Això és una conseqüència de la visió de la muntanya com a paradís de principi del segle XIX, però també de l'ideal urbà de la vida al camp de la segona meitat del segle xx. L'estany de Sant Maurici amb els Encantats al fons o el massís del Besiberri Nord, per exemple, han esdevingut icones d'identitat. Els agents del territori, les administracions locals i la ciutadania en general són cada cop més conscients d'aquests valors i els incorporen en les decisions finals, la qual cosa repercuteix en la dinàmica evolutiva del paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Parc Nacional desplega un bon nombre de rutes senyalitzades que permeten observar les diverses perspectives a través de miradors i cims que ofereixen angles de visió ben variats. Aquesta aproximació es fa principalment seguint les valls de la Noguera Ribagorçana i la Noguera Pallaresa. En el primer cas, cal agafar la carretera N-230 fins poc més amunt de Pont de Suert i penetrar

a la vall de Sant Nicolau i a la del riu Escrita i el recorregut pel fons d'aquestes valls origina els itineraris clàssics de reconeixement del parc.

La ruta Carros de Foc transcorre dins els límits del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici i consisteix a recórrer de forma circular un total de 55 km i 9.200 m de desnivell acumulat. Els refugis que es recorren durant la travessa són els de Restanca, Ventosa i Calvell, Estany Llong, Colomina, Josep Maria Blanc, Ernest Mallafre, Amitges, Saboredo, Gerdar i Colomers. A banda de l'interès esportiu de l'itinerari, és evident que es tracta de la ruta que millor pot mostrar la majoria de raconades d'aquesta unitat, en especial dins del parc, ja que recorre els paratges més significatius de cada vall. També s'ha obert la possibilitat de recórrer la perifèria del parc en bicicleta de muntanya amb la iniciativa Pedals de Foc, un itinerari d'uns 220 km, repartit en etapes, amb inici a la boca sud del túnel de Vielha, a la unitat veïna Pastures de l'Alt Pirineu, i passant pel coll de Serreres, el de Peranera i el Triador, fins a Montgarri, a la unitat Altes Nogueres.

El GR-11, sender del Pirineu, també creua aquesta unitat de paisatge, entrant pel pòrt de Ratèra, creuant el circ lacustre de Colomers, vorejant el mític Montardo i seguint la vall del riu Valarties fins al refugi de Restanca. Després passarpels llacs Rius i Tòrt de Rius i baixa per la vall de Conangles fins a l'antic Espitau de Vielha. Travessa el cor del Parc i els llocs més emblemàtics i simbòlics del seu paisatge.

L'accés al Parc per la Val d'Aran, remuntant el curs del riu Valarties, puja en un ascens suau entre boscos d'avets des del pònt deth Ressèc. Quan s'arriba a pònt de Rius, una clotada a 1.720 m d'altitud, just s'albira el paisatge que el caminant trobarà a les cotes més altes. Si continua cap a la dreta, per la riba del Rius, podrà accedir al circ lacustre de l'estanh Tòrt de Rius, mentre que per l'esquerra es puja en direcció a l'estany d'Era Restanca i al lac de Mar, aquest últim encaixonat al fons d'un gran circ de muntanya format per diversos pics que acompanyen el Besiberri. Entrant al Parc per la banda d'Espot, a la vall del riu Escrita i des de la part alta del poble, surt una sinuosa carretera asfaltada que condueix al prat de Pierró, on se situa l'aparcament d'accés al Parc Nacional. Des d'allí la carretera s'adreça el sender GR-11 que, en paral·lel al riu Escrita, porta a la planura de l'estany de Sant Maurici, amb les emblemàtiques agulles dels Encantats reflectides a l'agua. Una pista de muntanya arrenca del vessant nord de l'estany i porta a la vall de Ratera i els estanys d'Amitges, passant per la cascada de Ratera, un salt d'aigua espectacular i cabalós, que s'incrementa en època de desglaç. Des dels estanys d'Amitges la ruta es torna una mica més difícil, ja que adopta el desnivell més acusat del recorregut. El complex lacustre d'Amitges correspon a un circ glacial ocupat per un conjunt d'estanys: els estanys Petit, Mitjà i Gran d'Amitges, i l'estany de la Llosa d'Avall. Des de l'anomenat Mirador hi ha una panoràmica extraordinària dels Encantats i l'estany de Sant Maurici. També hi trobem el pi d'Amitges, de 15 m d'alçària.

Des de la Val d'Aran, per la carretera C-28 en direcció a Vaquèira, a l'altura de Salardú, es pot entrar al Parc des dels Banhs de Tredòs, visitant el circ i el complex lacustre de Colomers. Des de l'àrea de la Montanheta comença a enfil·lar-se el camí a través d'un amfiteatre

La figura dels Encantats és un referent visual quasi omnipresent en qualsevol ruta per la capçalera del riu Escrita. Observatori del Paisatge

envoltat de muntanyes abruptes. Passat l'estany de la Lòsa, un dels diversos camins ascendeix vers l'espectacular estany Major de Colomers. Els estanys de Clòto, el Long, el Cabiridonats i l'Obago porten la ruta cap a la collada de Ratera. Es tracta d'un dels millors itineraris per copsar el paisatge dels cims i estanys de la unitat.

Ja a la vall de Boí, un dels recorreguts més clàssics pel sector occidental del Parc Nacional és el que transcorre per la riba del riu Sant Nicolau fins al pla d'Aigüestortes, conegut com a ruta de la llúdriga. El paratge de la Palanca de la Molina és el punt d'inici de la ruta, des del pla d'Aigüestortes, passant per l'ermita de Sant Nicolau, l'estany de Llebre i la cascada del Sant Esperit. El riu Sant Nicolau es mostra en aquesta zona de manera esglaonada, formant profunds gorgs i salts. Finalment, s'arriba a l'estany Llong, situat al peu del Portarró d'Espot, el pas natural a la vall de Sant Maurici.

Des del balneari de Caldes, una altra ruta es dirigeix a la capçalera de la vall de Boí, un rosari de circs glacials al peu de cims de més de 3.000 m. Des de la imponent presa de Cavallers cal seguir el camí empedrat que transcorre per la riba de l'embassament fins al pletiu de l'Obago del riu Malo. El trajecte, força planer, travessa una zona de praderies sota parets verticals de roca que a l'hivern presenten un paisatge de cascades gelades de gran bellesa, com la de Riumalo, des d'on s'obre una panoràmica espectacular del piramidal massís del Besiberri, un dels conjunts orogràfics més notables del Pirineu., l'estany Negre, les granítiques agulles de Travessani, la retallada silueta del pic de la Tallada Llarga i el tuc de Llucià i altres estanys que no han estat alterats per la mà de l'home, com els de Travessani, Tumeneia i estany de les Monges, es troben al llarg d'aquesta ruta.

Finalment, la capçalera de la vall Fosca, al Pallars Jussà i accessible a través de la carretera L-503, ha estat notablement alterada per l'explotació hidroelèctrica dels seus estanys. Malgrat tot, conserva el caràcter agrest i salvatge, propi de l'alta muntanya, si exceptuem les obres d'urbanització a Espui. Es pot arribar fins a l'estany Gento a peu des del pantà de Sallente, o bé, durant els mesos d'estiu, amb el telefèric que connecta aquests dos punts.

316

El refugi d'emergència del tuc de Molières gaudeix de grans vistes cap a les valls de Conangles i de Besiberri. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Marc Solernou Boivert)

Des d'allí, un camí ben marcat porta fins a l'estany de Colomina. Des d'aquest punt fins a l'estany de Saburó se salva el desnivell pel Pas de l'Ós, obert a la roca durant l'època de construcció de les preses. L'imponent relleu granític i els estanys constitueixen l'atractiu d'aquesta vall de la zona perifèrica del Parc.

L'espectacularitat del relleu d'aquesta unitat fa que la majoria de cims siguin miradors naturals, a més de referents visuals emblemàtics del paisatge. El Montardo, els Besiberris, les agulles d'Amitges, el tuc de Ratèra, el tuc de Molières o els Encantats, entre altres cims, són elements geomorfològics de referència en el paisatge del Parc. Per contemplar-los, tanmateix, es recomana seguir els itineraris descrits i accedir als miradors indicats. Sota la cascada de Ratera, per exemple, s'ha condicionat un mirador de fusta des d'on s'observa tant el salt principal com el descens vertiginós de les aigües, a més d'una espectacular panoràmica: en darrer pla, els majestuosos pics dels Encantats i de la Roca de l'Estany; a sota, l'estany de Sant Maurici. Molt a prop, als estanys d'Amitges, el paisatge esdevé impressionant i d'un gran interès geomorfològic. Des de l'estany es gaudeix d'una extensíssima panoràmica: cap al nord, el pic de Saboredo i les emblemàtiques

agulles d'Amitges, i al sud, la serra dels Encantats i les valls de Ratera i Monestero.

A la vall del riu Sant Nicolau, val la pena acostar-se fins al mirador de Sant Esperit des d'on s'aprecia la panoràmica de la vall que dibuixa el riu en el seu camí fins a la Noguera de Tor, envoltada de prats de pastures i boscos de pi negre, i tancada a la vegada per les altes muntanyes, amb un marcat contrast geològic i vegetal entre l'obaga i la solana. El Portarró d'Espot és el pas natural a la vall de Sant Maurici i ofereix vistes espectaculars de tots els cims que envolten les valls d'aquests rius, amb l'estany de Sant Maurici en primer terme. El mirador de Sant Maurici està situat en el camí que comunica les dues vessants de la vall del riu Escrita; és un lloc únic per contemplar el relleu del voltant i copsar la imatge més característica i emblemàtica de l'Alt Pirineu i Aran: l'estany de Sant Maurici amb els Encantats reflectits a les aigües. Per la banda aranesa del Parc, destaquen dos miradors: el de l'estany de Mar i el del circ de Colomès. El primer destaca per estar encaixonat al fons d'un gran circ de muntanya format per diversos pics que acompanyen els emblemàtics Besiberris; el segon té una panoràmica extensa sobre un gran sector del circ i dels estanys, així com

de les muntanyes que l'envolten.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El Parc Nacional no té el reconeixement internacional perquè s'hi fan activitats industrials. L'existència de l'explotació hidroelèctrica dels estanys empobreix els paisatges dels circs glacials i dels fons de vall, amb llacs interconnectats o sotmesos a regulacions.
- Els paisatges d'alta muntanya són molt fràgils davant dels impactes agressius al medi, fet que provoca que els processos de cicatrització o de restauració siguin molt lents a causa dels factors climàtics, el pendent o la feble capa edàfica.
- L'explotació hidroelèctrica dels llacs dona lloc a variacions brusques de la làmina d'aigua durant el dia, fet que suposa un impacte per als sistemes lacustres i per al paisatge.
- La creixent massificació durant els mesos estivals altera alguns valors del paisatge, com la tranquil·litat, sobretot en els punts concrets on s'afavoreix la concentració per restringir l'accés a la resta del territori.
- Les polítiques de gestió excessivament conservacionistes des del punt de vista dels ecosistemes. Aquest espai té una llarga història d'intervenció humana, també responsable de la riquesa biològica actual, i fins i tot d'alguns trets geomorfològics.

Amenaces

- L'increment i la concentració temporal del nombre de visitants. La massificació pot comportar processos d'erosió del sòl, danys sobre la vegetació, alteracions en el comportament de la fauna, abocament de residus i altres aspectes que caldria evitar.
- L'increment de visitants pot comportar un augment del nombre de viatges diaris dels mitjans motoritzats regulats d'entrada al Parc Nacional. Actualment això comporta un impacte en el paisatge, especialment en els valors associats a la tranquil·litat.
- Les transformacions futures de l'estació d'Espot Esquí, en relació amb el canvi d'usos en el planejament urbanístic, l'ampliació de l'oferta hotelera, la innivació artificial, que poden suposar un deteriorament major del paisatge del flanc est de la unitat.
- La disminució progressiva de la cabana ramadera, que pot acabar desapareixent completament, amb tot el que això implicaria des del punt de vista paisatgístic, ecològic i socioeconòmic.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí del Pirineu en poques dècades.

Els paisatges d'alta muntanya són molt fràgils davant dels impactes agressius al medi. A la imatge, un dels llacs del circ glacial de Saboredó. Mireia Boya

Fortaleses

- És un dels paisatges naturals més impressionants del Pirineu i de tot Catalunya.
- Hi ha un elevat grau de protecció de tota la unitat a través de les figures legals del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, la zona perifèrica de protecció (ZPP) i la zona d'interès comunitari (ZIC) del sector nord-oest. Tan sols menys de l'1% no està dins de cap espai d'interès natural (EIN) i correspon a l'àrea de l'estació d'Espot Esquí. A més, tant el Parc com la zona perifèrica són ens on hi ha homogeneïtat de gestió a través dels seus òrgans de govern, i aquest és un aspecte molt important quan es parla d'assumptes territorials o de paisatge.
- És un espai de gran riquesa ecològica i juga un paper molt important en la connectivitat d'altres espais, protegits o no, que l'envolten. La situació a la zona axial pirinenca, lleugerament desplaçat al sud de l'eix principal, el dota d'una ubicació de privilegi entre el domini atlàntic i el mediterrani. La continuïtat de les cobertes, com les mulleres i els espais humits, les masses forestals que l'envolten com una anella, els prats i estanys d'alta muntanya i els roquissars són fonamentals per garantir la connexió entre el Parc Natural de l'Alt Pirineu i el Parc Natural de Posets-Maladeta.
- La unitat de paisatge és coneguda i reconeguda per la gent, tal com es demostra en els diversos mecanismes de consulta del catàleg. Molts visitants de dins i fora del país hi arriben els estius sense necessitat de gaire promoció turística. És un dels territoris d'alta muntanya més estimat i freqüentat pel col·lectiu muntanyenc d'ambdós costats de la frontera.
- No posseeix població resident permanent (exceptuant alguns refugis i els hotels de l'estació d'esquí), fet que es pot analitzar com un avantatge a l'hora de resoldre conflictes.

Oportunitats

- És un potent pol d'atracció turística que pot exercir d'element difusor cap a unitats de paisatge veïnes, que sí que tenen una base econòmica en el sector terciari.
- És una de les millors aules de natura i de paisatge a cel obert del país per tal de donar a conèixer i fer prendre consciència a la població de les problemàtiques i pèrdues irreversibles en el paisatge que es poden donar en llocs similars del Pirineu, però que estan subjectes a una gran pressió antròpica.
- Els espais de reserva es poden aprofitar per estudiar fenòmens amb mínima intervenció antròpica. En general, tota la unitat és un molt bon espai per recuperar hàbitats i espècies que havien vist reduïdes les seves poblacions i àrees d'establiment. També és un molt bon espai per fer recerca científica.
- Per la dotació d'infraestructures, per la tradició històrica i pels valors del paisatge, és una de les millors zones de Catalunya per practicar l'excursionisme d'alta muntanya. Cal aprofitar l'interès social pel Parc per fer entendre a la població la necessitat de regular l'accés a determinats indrets del parc, i poder, així, evitar que se sobrepassi la capacitat de càrrega d'aquest espai.
- El règim de la propietat del sòl i el tipus de gestió permeten experimentar en la gestió integral del paisatge, avançant en la recerca de solucions innovadores amb criteris científics, consens social i una economia mesurada que no sigui agressiva amb el medi.

318

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un espai natural de qualitat, ampli i compacte, en què s'hauria de minimitzar l'actuació antròpica que afecti substancialment el paisatge.
- OQP2.** Un paisatge, on predominin els elements naturals per damunt dels antròpics, que serveixi de laboratori científic i d'espai d'educació ambiental.
- OQP3.** Un paisatge lacustre d'estanys i cims amb el seu relleu i hidrografia, protegit i ratificat com a element únic i un dels principals valors paisatgístics de la unitat.
- OQP4.** Un Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici ben conservat, amb qualitat paisatgística i viable ecològicament.
- OQP5.** Una coberta forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfatitzin les panoràmiques més rellevants, que permetin descobrir i inte-

ractuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la unitat i que promoguin l'excursionisme com una activitat respectuosa amb el medi.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Vetllar per la conservació dels arbres monumentals com l'abet de la Cremada, l'abet del Barranc de Morrano, el pi de Peixerani, els grèvols de les Llaveades i el pi d'Amitges. Els quatre primers es troben a la vall de Boí, mentre que el pi d'Amitges se situa al municipi d'Espot. Aquests arbres estan amenaçats per les transformacions viàries, pels incendis, els agents climatològics, el vandalisme i les malalties, entre altres factors.
- Ampliar el territori protegit del Parc Nacional en les zones on la pressió per l'ampliació de estacions d'esquí és més gran, sobretot als voltants d'Espot i de Boí.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Gestionar l'ús ramader i forestal d'acord amb les polítiques de preservació de la biodiversitat, situat en el marc d'un paisatge de gran qualitat i d'acord amb les consideracions del Parc Nacional allà on tingui competències dins de la unitat.
- Afavorir l'ús dels equipaments actuals, o de nova construcció, tant públics com privats, per realitzar activitats de recerca i d'educació ambiental.
- Donar a conèixer i sensibilitzar la població de la necessitat de conservar i gestionar adequadament els paisatges fràgils de l'alta muntanya, mitjançant cartells amb informació sobre les espècies emblemàtiques i les normatives d'ús de l'espai natural protegit. Promoure l'excursionisme com una activitat respectuosa amb el medi.
- Reforçar la gestió del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici amb un pressupost adequat a les necessitats, especialment en els aspectes d'intervenció i gestió del paisatge. Cal incrementar els pressupostos públics i les inversions privades, supervisades per ens públics, per poder emprendre polítiques de gestió i intervenció en el paisatge que canviïn el model d'actuació del parc portat fins avui, que ha estat condicionat, en gran mesura, per les restriccions econòmiques.
- Regular, segons el grau de freqüentació, la superfície de la làmina d'aigua dels estanys situats en un espai natural protegit per millorar l'impacte paisatgístic que provoquen les oscil·lacions:
  - o Estanys situats en un espai natural protegit d'elevada freqüentació: Colomèrs, Saboredo, Cavallers, Negre, Colomina, Sant Maurici i Tort de Peguera.
  - o Estanys situats en un espai natural protegit de baixa freqüentació: Saburó, Mar, Neriolo, Reguera i Salado.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Regular l'accés i la distribució dels visitants de la unitat per diverses àrees i itineraris, existents o de nova creació, especialment dels llocs més emblemàtics, per evitar fenòmens derivats de l'hiperfreqüentació, sobretot durant el període estival, i fomentar la desestacionalització de la freqüentació turística.
  - Regular el trànsit dels taxis públics d'accés al parc, a fi d'evitar una excessiva circulació i una pèrdua de tranquil·litat en les zones actualment més transitades.
  - Vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrees de transició, des del planejament territorial i urbanístic.
  - Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com el Montardo, el Gran Tuc de Colomers, el Pa de Sucre, les agulles de Travessani, els Encantats, el Besiberri nord, el pic de Comaloformo, el tuc des Hemnes, el pic de Peguera, les agulles d'Amitges, el tuc de Ra-
- ter, el tuc de Molières i els fons escènics referits al mapa de la unitat. Cal promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i que imprimeixen caràcter al paisatge.
- Moderar i limitar el creixement dels complexos d'esquí alpí d'Espot Esquí i evitar noves operacions d'ampliació, millorant-ne la integració paisatgística, especialment pel que fa als accessos i àrees urbanes associades.
  - Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de l'estany Gento, cascada del Sant Esperit, portaró d'Espot, mirador de Sant Maurici, presa de Cavallers, refugi d'Amitges, circ de Colomers i estany de Mar. Els itineraris motoritzats d'Esterrí d'Àneu a Baiasca i d'Espot a Unarre i la travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu, i els no motoritzats del GR-11 sender del Pirineu, Pedals de Foc i Carros de Foc. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

4. Altes Nogueres

Comarca:

Pallars Sobirà i Alt Urgell

Superfície:

70.612,6 ha

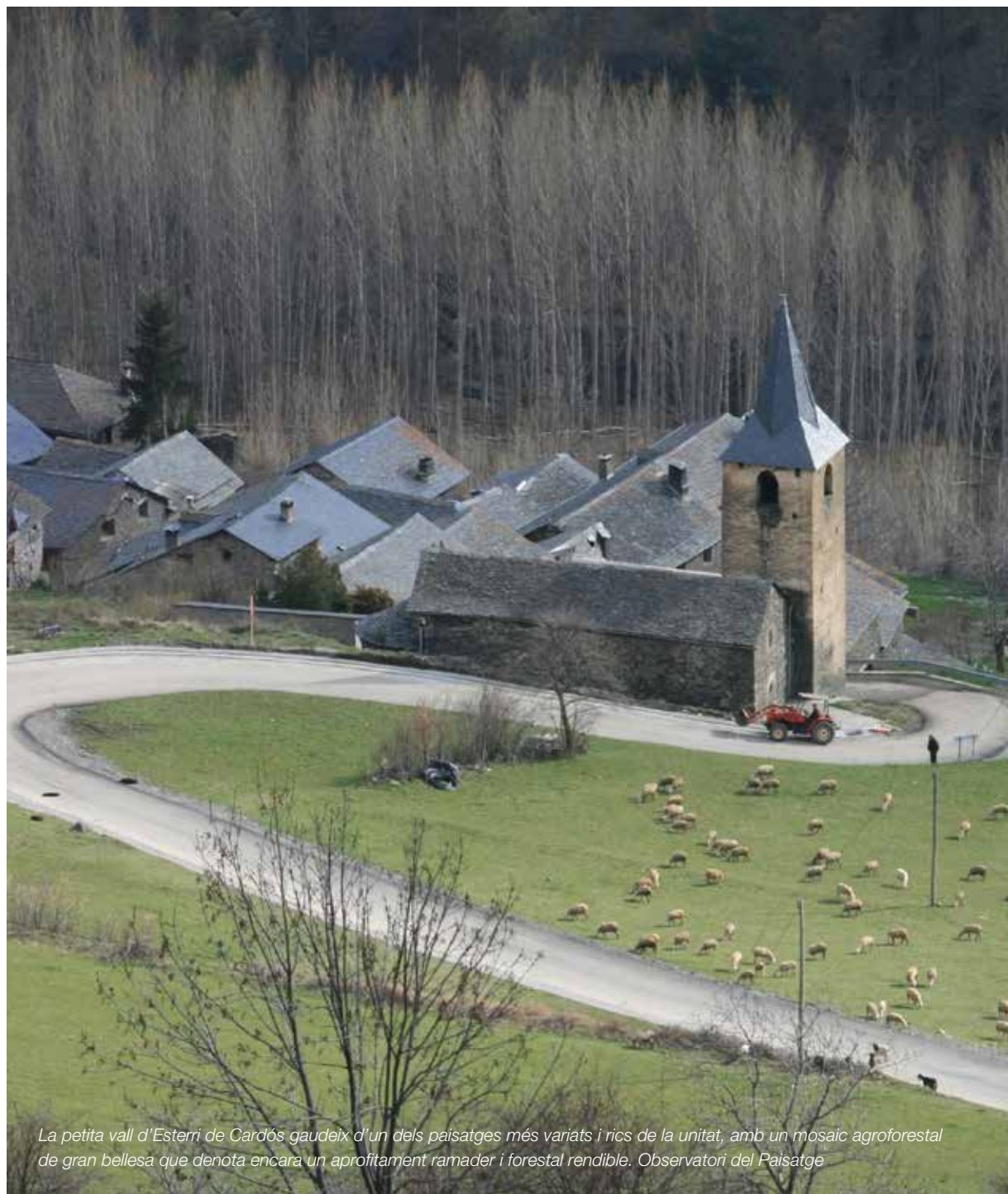

Municipis:

Alins, Alt Àneu, Esterri de Cardós, Farrera, la Guingueta d'Àneu, Lladorre, Montferrer i Castellbò, Tírvia, Vall de Cardós, les Valls de Valira

---

320

La petita vall d'Esterri de Cardós gaudeix d'un dels paisatges més variats i rics de la unitat, amb un mosaic agroforestal de gran bellesa que denota encara un aprofitament ramader i forestal rendible. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Paisatge d'alta muntanya ben conservat. Abandonament intens de les activitats tradicionals. Pobles de roca fosca amb teulada de llosa, compactes i envoltats de prats.
- Alta muntanya d'esquistos i pissarres més elevada del Pirineu català, amb complexos lacustres importants com els que es troben entre el Tuc de Certascan i els ports de Lladorre i l'Artiga o entre el pic de Ventolau i el Mont-roig. Bressols de la concepció romàntica i identitària del paisatge a Catalunya, transmesa a partir de l'excursionisme a la pica d'Estats.
- Diversitat d'hàbitats d'espècies protegides i, en especial, els que formen les extenses obagues d'aciculifolis com Bonabé i Tor i els boscos de Virós i de les Selves de Lladorre. Són els paisatges de l'isard, el cabirol, el cérvol, l'os, el gall fer, el trençalòs, el mussol pirinenc i l'àguila daurada.
- Paisatge frontera de tres estats que es caracteritza per les relacions històriques que hi ha hagut a través dels ports de muntanya (història de Tor, camins transfronterers), així com les restes del front de Pallars.
- Les arestes abruptes de cims com el Monteixo, el Baciver, el Marimanha, el Mont-roig o la mateixa pica d'Estats i la vall del barranc de Sotllo, miradors excel·lents del paisatge de la unitat.
- La força, la rapidesa i el brogit de les aigües dels diferents rius i salts d'aigua durant el desgel primaveral, que contrasta amb la tranquil·litat i el silenci que es pot escoltar en molts paratges de la unitat.
- El tancament de la vall Ferrera, amb les seves fonts fèrriques, tonalitats rogenques i l'encant de pobles de pedra i pissarra com Alins, i la vocació ramadera de les valls d'Estaon i de Romadriu.
- Les pastures i l'obertura dels plans de Boavi i de Boet, les culties d'Arròs i el mosaic agroforestal d'Esterrí de Cardós, sumat al petit patrimoni vernacular de les agrupacions de bordes escampades pel territori de Conflent, Noarre i l'entorn de Santa Magdalena, i el romànic religiós o el dels nombrosos ponts d'un sol arc.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 De l'Alt Àneu a Naut Aran

03 De Llavorsí a les Altes Nogueres

08 La Vall de Santa Magdalena

24 Les valls de Valira

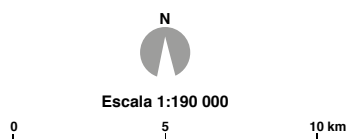
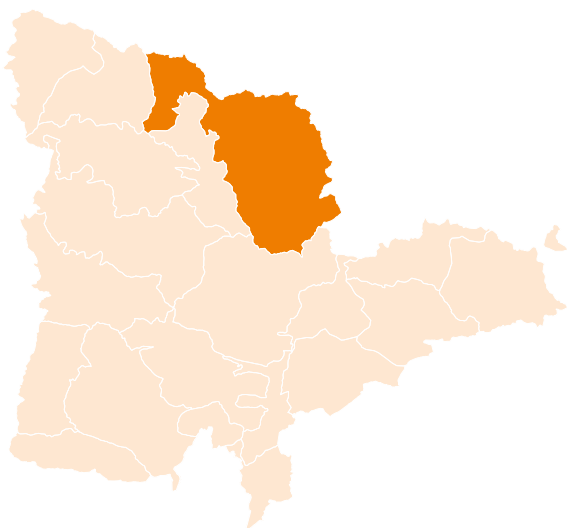
— Itinerari no motoritzat

25 GR-11, el sender del Pirineu

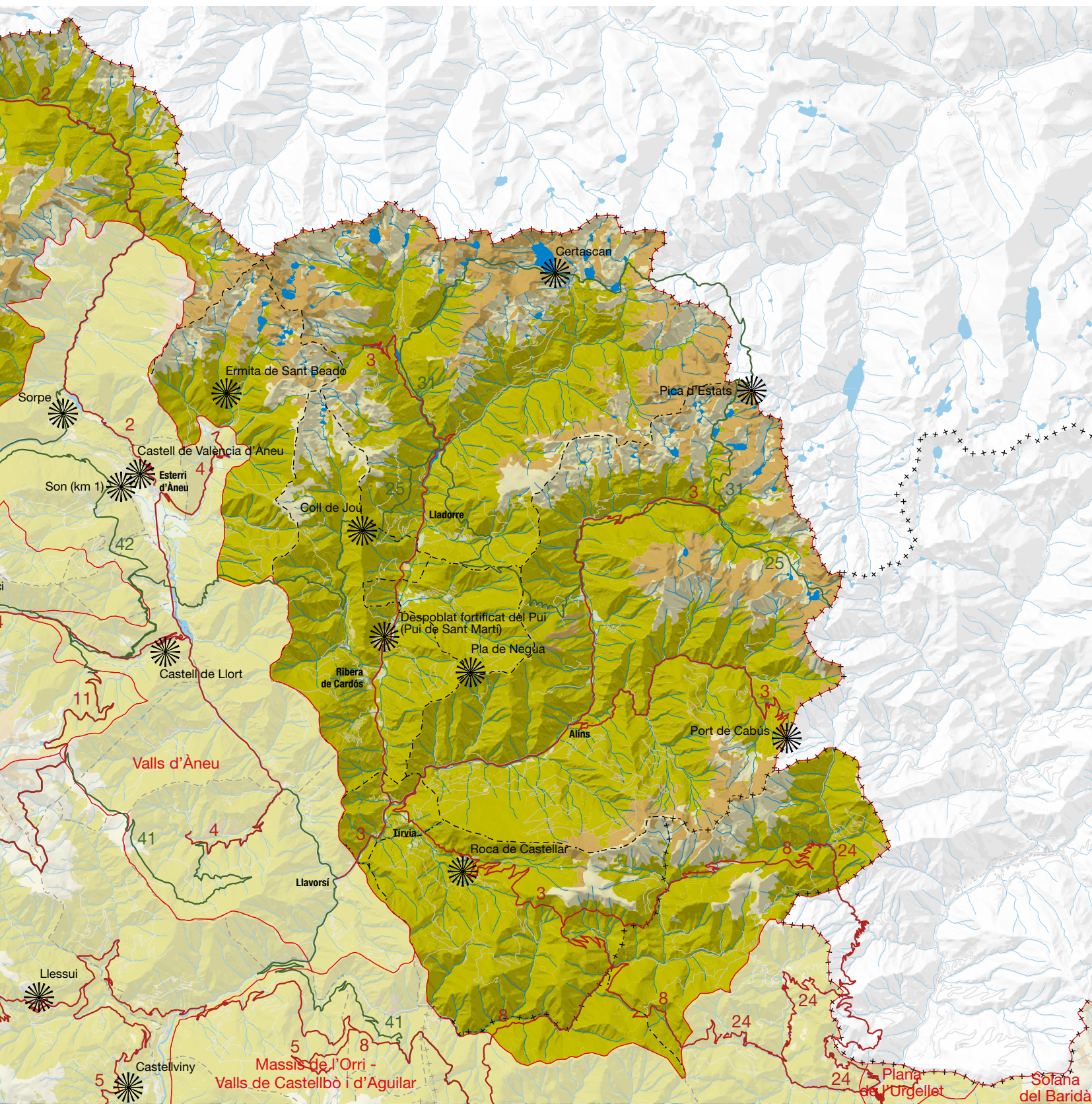
31 La Porta del Cel

42 Pedals de Foc

322

Elements naturals del paisatge

La vall de Cardós i la vall Ferrera, d'orientació predominant nord-sud, la capçalera del riu Noguera Pallaresa a la Bonaigua i la vall del riu de Santa Magdalena són els eixos bàsics sobre els quals s'estructura aquesta unitat. Les dues primeres limiten al nord amb França i conflueixen al sud sota la població de Tírvia. Més al sud i a l'est d'aquest punt, existeix un seguit de valls ordenades entorn de la capçalera del riu de Romadriu i, encara més a l'est, un tram del riu d'Os de Civís. La vall de Cardós, orientada al nord, és engruixida per la dreta per les valls de Tavascan i d'Estaon. Per l'esquerra, rep la vall d'Esterrí, que davalla de la serra de Costuix, que la separa de la vall Ferrera. Aquesta darrera és una vall més tancada que les anteriors, feréstega i especialment profunda. La serra de Monteixo separa l'afluent principal de la Noguera de Tor, que desguassa a la Noguera de Vallferrera per l'esquerra.

Les abruptes muntanyes de l'àrea, formades per materials paleozoics (bàsicament llicorelles i gresos), inclouen les màximes altituds del Principat de Catalunya: la pica d'Estats (3.143 m), el pic de Sotllo (3.073 m) i el Montcalm (3.075 m). Cap a l'oest, la diversitat litològica s'incrementa i apareixen granits en el tuc de Certascan (2.853 m), que és el límit occidental del batòlit de Bassiès. Tornen a aparèixer roques ígnies, que aporten lluminositat als foscos paisatges dels cims pissarrencs, en el límit oest de la unitat, al massís de Marimanha. Són justament aquestes àrees les que tenen els conjunts lacustres més destacables.

Les grans diferències altitudinals i d'orientació presents a la unitat fan que les variables climàtiques de precipitació i temperatura presentin distribucions complexes, amb màximes al fons de les valls de Cardós, vall Ferrera i als indrets més assolellats de la coma de Burg i la vall d'Os de Civís. La distribució de les precipitacions permet detectar una ombra pluviomètrica notable a l'àrea central de la vall de Cardós, que registra les quantitats anuals més baixes de la unitat, entre 550 i 600 mm, mentre que les màximes es registren a les capçaleres de les valls i als cims més elevats orientats al nord-oest, que arriben a recollir més de 1.000 mm anuals. Aquestes grans diferències microclimàtiques generen paisatges molt diversos; mentre que les carenes amb obagues orientades al nord poden recollir grans quantitats de neu, els vessants meridionals i més allunyats amb prou feines mantenen la innivació durant llargs períodes.

Pel que fa a la hidrografia, la Noguera de Cardós resulta de la fusió del riu de Lladorre o de Cardós i la Noguera de Vallferrera. El règim és nival de transició, amb un màxim de juny i un secundari de novembre i un mínim profund al gener per la retenció nival. La part més septentrional de les Altes Nogueres també és coneguda pels sistemes lacustres, un conjunt d'estanys d'origen glacial entre els quals es troba l'estany de Certascan, el més gran i més profund de la serralada pirinenca. L'abundància de salts d'aigua i de cursos amb ràpids a les capçaleres dels rius és un tret característic d'aquesta unitat. El tram de la Noguera Pallaresa entre Montgarri i Alòs d'Isil, la Noguera de Lladorre i el riu de Tavascan aigües amunt del poble homònim, la Noguera de Vallferrera entre el pla de Boet

El contrast de paisatges de les Altes Nogueres, determinats per la litologia, la vegetació i el pas de les estacions, es pot copsar des del cim de lo Cuco, a la vall de Cardós. Observatori del Paisatge

i el pont de la Farga, i la Noguera de Tor fins a la desembocadura, són alguns exemples de la força de les aigües durant el desglaç. Altres salts menors esquitxen les cubetes de sobreexcavació glacial de tota la unitat; alguns, incrementats per l'acció reguladora humana com l'espectacular salt de Certascan, però d'altres, completament naturals com el del barranc de Sotllo sota l'estany del mateix nom, el del riu d'Escobes que drena l'estany de Mariola o l'encadenament de salts del circ de la Gallina.

Aquestes valls constitueixen un exemple magnífic d'àrea de muntanya força diversificada, amb paisatges grandiosos i d'elevada riquesa biològica. Presenten els típics estatges de vegetació pirinencs amb els seus variats ambients particulars i manifesten encara a les parts més baixes una acusada influència mediterrània i continental, on trobem carrascars amb boix (*Quercetum rotundifoliae buxetosum*). Els boscos dominants són els de coníferes, que ocupen gairebé el 26% de la unitat, mentre que els caducifolis només ho fan en un 4%. Aquesta és una prova de la continentalitat del clima pirinenc en aquestes valls molt allunyades de la influència marina i eixugades pel fogony del nord, però també demostra la històrica selecció humana a favor dels aciculifolis. Les comunitats de pi roig (*Pinus sylvestris*) són les més abundants, seguides de les subalpines de pi negre (*Pinus mugo uncinata*) i avet (*Abies alba*). Les obagues, orientades als vents més humits del nord i que en les capçaleres reben major precipitació, són les que donen els conjunts forestals més extensos (Virós, la Selva, Artamont i l'obaga de Tor). Aquests s'han sobreposat a una llarga història de sobreexploatació i han arribat fins als nostres dies amb una aparent frondositat.

Les denses obagues que estan repartides al llarg de les capçaleres de les valls principals són els hàbitats preferits d'espècies boscanes que hi troben refugi, com ara el mussol pirinenc (*Aegolius funereus*), el picot negre (*Dryocopus martius*) i el gall fer (*Tetrao urogallus*). La recuperació i expansió lenta d'aquestes boscúries, que guanyen terreny a les pastures i als prats al costat de les bordes, ha permès reintroduir-hi fauna desapareguda d'aquestes muntanyes per la pressió cinegètica. Destaquen l'expansió veloç

de la distribució del cabirol (*Capreolus capreolus*) o la presència de l'os bru (*Ursus arctos*), que han trobat refugi en la tranquil·litat dels boscos.

Un dels elements del paisatge natural que destaquen d'aquesta unitat són els plans, llocs de vegetació higròfila profundament alterats per l'acció humana per destinar-los a pastura del bestiar, però que actualment presenten un estat de conservació que dona una aparença natural. Els plans de Boet i Baiau, a la capçalera de la vall Ferrera, i el pla de Boavi, a l'inici del riu Lladorre, en són els màxims exponents, tot i que hi ha petits plans amb paisatges alpins de gran bellesa com el coll de Castellàs, a Tor, la pleta Palomera, a Noarre, i l'eixamplament de la vall a les Cases de Bonabé.

Evolució històrica del paisatge

L'evolució del paisatge de la vall de Cardós i la vall Ferrera ha estat molt lligada a l'explotació dels recursos naturals existents a la zona i al desenvolupament de les activitats del sector primari. Els vestigis més antics daten de finals de l'edat del bronze i l'edat del ferro, moment en què les poblacions nòmades seguien els cicles vegetatius de les pastures amb els seus ramats, des del Pirineu fins a la terra baixa. Les primeres cremes sistemàtiques de boscos subalpins pirinencs daten de molt antic (3.300 aC); tanmateix, l'inici important de la reducció del límit altitudinal del bosc es produeix a partir de l'any 1.000 aC. Aquest és un tret distintiu del paisatge en forma d'extenses pastures.

Sembla que la romanització va anar acompanyada d'una certa crisi de la ramaderia que va permetre la recuperació del bosc en determinats estatges altitudinals. També van aparèixer l'ager i altres formes d'aprofitament del territori, com les deveses de *Quercus* per potenciar la ramaderia porcina. S'introduïren noves espècies com el castanyer i la noguera. Aquesta darrera va acabar donant nom a molts rius d'aquestes muntanyes que associaven els fons de les seves valls a aquests nous conreus. En aquest període va començar també l'exploració de vetes minerals i l'obertura de mines amb protosiderúrgia associada. El ferro va ser un dels principals minerals explotats, especialment a la vall Ferrera. Aquesta activitat requeria una xarxa de comunicacions eficient que fou millorada i ampliada en aquesta època.

L'impacte de la pertorbació humana es va accentuar a partir del període altmedieval i va suposar un canvi radical en el paisatge vegetal i cultural. Entre els segles v-vi i el segle ix hi hagué un important creixement demogràfic que va anar acompanyat d'una gran desforestació, fins gairebé la desaparició total de moltes formacions, com les rouredes i les avetoses. Però també fou en aquesta època quan el model d'apropiació del territori de naturalesa feudal es va imposar, i, amb ell, es va expandir la representació artística del romànic. Entre els llegats més importants hi ha les esglésies d'Araós, Ribera de Cardós i Tor, i les ruïnes dels castells de Tor, Tavascan, Àreu, Ribera de Cardós i la vila closa d'Alins.

A partir de 1226, els comtes de Foix van incorporar la vall Ferrera al vescomtat de Castellbò, situació que es perllongà fins a l'extinció

del vescomtat per la incorporació als dominis reials el 1548. Aquest dilatat període de dos segles va comportar una crisi demogràfica important que va afectar les activitats tradicionals i el paisatge. Fou un període d'abandonament de certs nuclis i d'ensorrament de castells i viles closes, especialment després de la invasió gascona de 1513. Alguns comtes de Foix hi van intentar posar remei però es van escudar en les mortalitats, guerres i caresties per justificar la pèrdua de població. Els resultats més evidents van ser l'abandonament de les activitats agrícoles, però potser no tant les ramaderes i metal·lúrgiques, que van començar a tenir una importància creixent, tant amb la transhumància de més llarg recorregut com amb les innovacions tecnològiques en el treball del ferro. Les antigues rutes ramaderes entre Catalunya, l'Arieja i l'Aran, i les festivitats i fires que encara avui se celebren (com l'aplec de Montgarri), són prova de la intensa relació comercial entre aquests territoris.

La presència d'importants boscos va permetre explotar-los, no només per a la construcció sinó també per a la producció de carbó. El desenvolupament de les extraccions de ferro, sobretot a la vall Ferrera, va suposar, a més, l'expansió de la indústria del tractament d'aquest mineral i, per tant, de les fargues que necessitaven grans quantitats de fusta per tal de treballar el metall. La producció de ferro fou molt intensa en aquestes valls ja des de l'edat mitjana, però no es van assolir els màxims de producció fins als segles xvii i xviii. Aquestes activitats van causar la desforestació de gran part dels boscos de la zona. A la unitat hi havia establertes dues fargues: la de Vallferrera i la del bosc de Virós, a prop d'Alins. Actualment, molts d'aquests boscos s'han recuperat i avui es troba un paisatge molt diferent del que hi havia fa dos segles, ja que l'activitat metal·lúrgica ha desaparegut i tan sols s'exploten uns quants boscos per extreure'n fusta de manera controlada.

En aquesta unitat, cal fer un esment especial de l'impacte paisatgístic que va tenir la Guerra Civil. El front del Pallars va romandre estabilitzat força temps en aquest sector, separant, més o menys,

Restes de construccions defensives del front del Pallars de la Guerra Civil espanyola a les carenes de la serra d'Aurati, entre la vall de Cardós i la vall d'Àneu. Observatori del Paisatge

els límits entre el sector occidental de les Altes Nogueres i el límit oriental de la unitat Valls d'Àneu. Testimonis en el paisatge d'aquella escomesa són les restes de línies defensives que avui encara es poden veure al Campirme i també l'arquitectura de pobles com Tírvia, que van haver de ser reconstruïts del tot.

L'activitat turística ha tingut poc impacte en aquestes valls, possiblement perquè és d'aparició tardana. Les carreteres que han permès accessos ràpids no es van construir fins a la dècada dels anys noranta i, en moltes valls secundàries, l'accés encara és difícil.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquesta unitat presenta un paisatge dominat per cims elevats i valls profundes, que s'allunyen progressivament fins a arribar als interfluvis amb la Noguera Pallaresa. Aquest fet marca de manera determinant el paisatge actual, clarament alpí i amb un conjunt de circs lacustres i valls altes completament deshabitades, cada cop menys freqüentades pels ramats i més concorregudes pels excursionistes. Això contrasta amb un fons de vall que, especialment a l'estiu, té un gran dinamisme en el sector terciari, fet que provoca un bescanvi d'usos del sòl entre les activitats productives tradicionals i les noves instal·lacions de lleure.

Cada vall té un paisatge marcadament diferenciat, tot i les semblances que es deriven d'un relleu similar i la distribució de la vegetació en solanes i obagues. Al sud de les Altes Nogueres, el paisatge és eminentment forestal, amb clarianes que deixen al descobert

petits pobles i conjunts de bordes, com els de la coma de Burg, formada pels nuclis de Burg, Farrera, Alendo, Mallolís, Glorieta, Montesclado i Tírvia, on encara és possible identificar les parcel·les de camps i prats a l'entorn dels pobles, que progressivament van sent ocupades per la vegetació natural, i on només unes poques explotacions ramaderes malden per mantenir a ratlla el paisatge forestal. Un paisatge completament diferent és el que es troba a la vall del riu de Santa Magdalena, un antic despoblat medieval amb vocació més ramadera. Les bordes de Tressó, Bedet, Jussà, Civís, Cortvassill i Conflent són el testimoni viu d'aquest passat, engolides per pinedes de pi roig i negre. La vall més oriental d'aquesta unitat és un territori encaixat en terres andorranes: Os de Civís. Només un tram del riu de Setúria pertany a la unitat i reflecteix aquest laberint orogràfic de valls estretes connectades per altes collades enmig d'extenses bosquíries culminades per rasos herbosos arrodonits, anomenats *bonys*. La vall Ferrera és una de les valls més llargues; s'estén entre l'aiguabarreig de la Bana i l'estany de Baiau. Allà els paisatges canvien a mesura que es guanya altitud; mentre la part baixa es caracteritza per la forta dissimetria del relleu i la vegetació –solana de Besan i bosc de Virós–, el tram central és el dels pobles i les culties d'Alins i d'Àreu. Al nord-est d'Alins, la Noguera de la Vallferrera rep les aigües de la Noguera de Tor, que prové de la vall solitària on se situa el nucli homònim, però que dona accés a Andorra a través del port de Cabús. A partir del pont de la Farga, la vall Ferrera es fa feréstega i alpina, penetrant en un paisatge d'avetoses i boscos densos; en alguns casos, esquinçats per les explotacions forestals i salts d'aigües impetuoses. També és aquí on les fonts rogenques donen nom a la vall. La vall de Cardós és la que concentra la major població i activitat econòmica de la unitat, amb pobles

326

Al nucli d'Alins, a la vall Ferrera, la multiplicitat d'activitats i vestigis de construccions antigues i modernes conviuen amb el sector ramader i turístic. Observatori del Paisatge

com Ribera de Cardós, Esterri de Cardós, Lladorre o Tavascan, que s'han constituït en un important pol d'atracció turística que, de moment, no ha significat una transformació important del paisatge del fons de vall. Tanmateix, aquí és on es troben els creixements urbanístics més importants, a les entrades i sortides dels pobles i a l'entorn de la carretera L-504. La vall manté una estructura en el paisatge similar a la vall Ferrera, però l'orientació nord-sud fa que el contrast entre solanes i obagues no sigui tan marcat. La capçalera es transforma en un domini forestal als fondos que, a mesura que es guanya altitud, es converteix en extenses pastures fins a assolir els crestalls i els estanys de les valls altes. Els paisatges de Noarre i el pla de Boavi són, possiblement, els millors exemples del peu de l'alta muntanya a la unitat.

Pel que fa al poblament, les dinàmiques socials i econòmiques que segueixen les dues valls principals d'aquesta unitat són ben diferents. La vall Ferrera ha mantingut la tipologia original dels pobles, on els apartaments i les noves construccions estan més integrades amb els nuclis històrics. A la vall de Cardós, en canvi, alguns pobles han crescut en poc temps amb edificacions en forma de blocs d'apartaments. Les principals incidències són la pèrdua dels perfils tradicionals a causa dels habitatges plurifamiliars de més de dues plantes de Ribera de Cardós i d'Ainet de Cardós, per la urbanització dels voltants d'Ainet de Besan, Ribera de Cardós i Tavascan i per les antenes de repetició o captació de senyals com les d'Àreu i lo Calbo.

La major àrea de la unitat està ocupada per bosquines i prats. Es tracta de zones de matollar i bosc jove o poc dens acompanyades de prats artificials, molts dels quals actualment resten abandonats. Els aciculifolis s'intercalen amb caducifolis a les obagues, mentre que a les vessants de solana es localitzen els boscos d'escleròfiles. Les zones d'elevada altitud han estat ocupades per prats supraforestals, però també hi prenen importància els afloraments rocallosos. Les congestes de neu de l'estatge crionival han anat desapareixent els darrers anys i les estacionals cada cop es fonen més aviat.

Les activitats agrícoles i ramaderes han generat canvis en el paisatge de les dues principals valls que estructuraven el territori de la unitat. Les escasses terres de conreu, sobretot cereals, s'han ubicat en els fons de vall, aprofitant les terres més fèrtils, planes i amb possibilitats de regadiu. En canvi, destaca el pes que tenen les pastures, sobretot als dos municipis que engloben les capçaleres de les Nogueres de Cardós (Lladorre) i de Vallferrera (Alins). La ramaderia és molt variada, i el cas més destacat és la ramaderia ovina al municipi de Lladorre, perquè cada cop és més escassa a la comarca, però també hi té presència la ramaderia bovina i equina. Encara ara s'hi practica la transhumància de ramats bovins i equins, però presenta un risc real de desaparició, amb conseqüències paisatgístiques com l'homogeneïtzació, la degradació de les pastures supraforestals i en els paisatges de les estives. La manca de suport per a les explotacions ramaderes de muntanya, la impossibilitat de competir amb les explotacions intensives i l'envelliment de la població activa d'aquest sector no preveuen un futur gaire optimista per mantenir aquesta activitat ni per conservar i millorar les pastures de muntanya. La importància d'aquest sector en el paisatge d'alta muntanya

és fonamental i la seva supervivència passa per donar valor afegit a aquests productes, així com per una política de subvencions que tingui en compte el paper ambiental que juguen els ramaders.

L'activitat forestal fou molt important a la dècada dels setanta i vuitanta, però explotacions fetes sense cap mena de cura van deixar molt malmeses algunes masses forestals subalpines, com la de la Font Tallada i d'Aixeus, a la vall Ferrera. Actualment, es mira de combinar la multifuncionalitat del bosc, extraient fusta de les millors forests, però mirant que puguin ser utilitzades per a altres activitats i espais de conservació. La dinàmica recent indica una densificació dels boscos, d'acord amb dos factors de caire antròpic cabdals: la declaració, l'any 2003, del Parc Natural de l'Alt Pirineu i la constant reducció de l'activitat ramadera. La figura normativa permet un control més gran en l'explotació forestal, i a més, en molts casos, es destinen boscos sencers a la recuperació d'hàbitats. L'any 2018, l'ampliació del parc natural va suposar que el municipi de Ferrera gairebé duplicués la superfície protegida del seu terme, mentre que el municipi d'Alins va veure millorats els límits dels diversos enclavaments exempts de protecció que conté. Aquesta ampliació no només intervé en la conservació dels hàbitats naturals, sinó que referma el paper del Parc com a motor de desenvolupament econòmic del territori.

Pel que fa a les infraestructures, destaquen les petites centrals hidroelèctriques d'escassa potència, anteriors a l'inici de les grans obres hidroelèctriques. Han deixat de funcionar els tradicionals molins fariners, així com moltes de les antigues serradores. A la vall de Cardós, la indústria actual se centra en una moderna serradora a Ribera de Cardós i una fàbrica d'embotits.

Els usos seculars han decaïgut davant l'actual gran demanda de sòl per establir-hi activitats terciàries, on càmpings, restaurants, hotels, hostals i apartaments van ocupant terres de gran valor paisatgístic

Les bosquines i els matollars que colonitzen antics prats abandonats constitueixen un paisatge que va guanyant presència a les Altes Nogueres, fruit del procés de naturalització derivat de l'abandonament de les activitats agroramaderes. Observatori del Paisatge

328

Ainet de Besan ha vist modificada la seva antiga trama urbana per la construcció de noves edificacions i d'una carretera que el creua. Observatori del Paisatge

amb el risc de malmetre patrons de gran valor estètic. El principals centres turístics de la zona són Ribera de Cardós i Tírvia, sense menystenir la importància de Tavascan i Àreu, com a portes d'entrada al Parc Natural de l'Alt Pirineu, i el paper que pot jugar Montgarri com a dinamitzador de l'alta vall de la Noguera Pallaresa. El desenvolupament turístic es vincula, en bona mesura, a l'estació d'esquí alpí de Tavascan, de dimensions reduïdes. L'esquí nòrdic també hi és present a l'estació de Virós-Vallferrera i, fins l'any 2000, també hi havia la de Bonabé, situada entre Alós d'Isil i Montgarri.

La dinàmica futura del desenvolupament turístic de la unitat no hauria de conduir a models d'assentament poc integrats en el paisatge. D'una banda, els cascos urbans d'Alins, Àreu o Ribera de Cardós mantenen un cert dinamisme associat a la restauració i a la nova construcció d'habitatges, però sorgeix la necessitat d'encaixar els nous desenvolupaments urbanístics i les activitats associades al turisme, així com l'increment en la freqüentació en punts molt localitzats. D'altra banda, l'abandonament del sector agroramader i la disminució de les explotacions forestals han donat lloc a processos d'homogeneïtzació del paisatge. El desenvolupament de les hidroelèctriques no suposa un fort impacte en comparació amb altres zones, però la interconnexió subterrània i el represament de molts estanys fa que els paisatges lacustres restin molt antropitzats, es-

pecialment els de l'alta vall de Tavascan. L'exemple més clar es dona al llac de Certascan, actualment molt artificialitzat a causa de les variacions constants del nivell de les aigües. En aquest sentit, també destaquen els impactes paisatgístics de les línies i torres d'alta tensió, que travessen l'àmbit per alguns dels indrets visualment més valuosos.

Quant als riscos, aquesta unitat és molt vulnerable a les allaus de neu, en especial a les capçaleres de les valls. Alguns nuclis habitats també són susceptibles de patir-les, especialment a pobles com Lladorre, Aineto, Tavascan i Ginestare. Les allaus són un element més en la configuració del paisatge forestal i morfològic d'aquestes valls, amb l'establiment de franges de vegetació periòdicament arrasades que presenten diversos estadis de creixement. Sovint, en aquests paratges abunda el bedoll com a arbre oportunista. Els moviments de massa també representen un risc important, especialment els desprendiments i moviments complexos rotacionals, com també ho són les torrentades desencadenades a causa de precipitacions extraordinàries, especialment als cons de dejecció d'Arrós de Cardós i de Santa Eulàlia, a Lladorre. Finalment, el risc d'incendi és baix o moderat, però no negligible. En condicions de sequedat ambiental extrema i vents forts no són infreqüents els incendis a la zona, que, d'altra banda, costen molt d'apagar perquè sovint cremen en somort els detritus orgànics dels sòls forestals.

Expressió artística del paisatge

Literàriament, la zona no ha estat gaire prolífica, però hi han passat viatgers i autors de la talla de Jacint Verdaguer, que va descriure les peculiaritats de la vall de Cardós i la vall Ferrera en les seves obres de viatges a finals del segle XIX. L'obra verdagueriana ha estat clau per configurar el concepte de paisatge pirinenc que després prendrien amplis sectors populars de la societat urbana catalana. La faceta excursionista de l'autor no només va catalitzar l'expansió d'aquest esport sinó que la va dotar d'un aire pseudocientífic que cercava els orígens antropològics i culturals del poble català, associant-lo a un paisatge que fins llavors no s'havia observat mai com a entitat unificada: el Pirineu. Arran de l'ascens de l'escriptor a la pica d'Estats, va augmentar de forma important la mitologia entorn d'aquesta muntanya, fins llavors força oblidada entre els altres cims pallaresos. Posteriorment, el món excursionista faria seva aquesta ensenya per incloure-la en l'imaginari del paisatge romàntic i nacionalista català.

Però Verdaguer també va descriure amb vivesa de detalls molts altres racons del seu viatge al Pallars, com la narració del dia que, baixant del pic de Salòria, va arribar fins a Tor:

«[...] Des de Salòria prenguí el camí de la Tor,
i dues hores abans d'arribar-hi,
Contempla el jove feixes i boscatges
i, darrere els pradells de la Regina,
una esmaragda en forma de petxina,
tota plena de perles i de flors:
és la vall delitosa de Setúria;
quan amb son bes primer l'alba l'arrosa
sembla l'àurea conquilla en què flairosa
del mar isqué la reina dels amors. »
(Verdaguer, 1887)

Intervenció de Carl Hurtin al 6è Aplec Saó, organitzat pel Centre d'Art i Natura de Farrera (2018). Pere Báscones

També Pascual Madoz va passejar per aquestes contrades i així ho va recollir en el seu *Diccionario* (1845). Molt més tard, Josep Maria Espinàs també ha escrit força sobre aquestes valls. Com a tret comú en l'apreciació cromàtica del paisatge, cap d'ells no va passar per alt les vermelloses tonalitats del paisatge a conseqüència de la riquesa en materials ferruginosos.

Pel que fa a la pintura, es poden assenyalar alguns artistes que van dedicar part de la seva obra a reflectir la muntanya, com Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848 i 1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910), entre d'altres.

Des de 1996, el Centre d'Art i Natura de Farrera ha exercit un paper important d'atracció d'artistes plàstics cap a aquestes valls, tasca reconeguda l'any 2020 amb el Premi Nacional de Cultura. Les estades que aquests efectuen al llarg de l'any serveixen per donar un espai d'inspiració i tranquil·litat en un entorn paisatgístic molt suggeridor. Són moltes les obres pictòriques i escultòriques que s'han realitzat durant aquests anys prenent com a referents principals els elements propers de la coma de Burg, però també de tot el territori que s'estén entre Sort i el port de la Bonaigua.

Valors en el paisatge

Els principals valors naturals de la unitat es troben a l'estatge alpi, on cims com el Monteixo, la pica d'Estats o el Marimanha són la culminació de crestes abruptes amb àmplies vistes sobre la zona. Als seus peus es troben estanys com els de Sotillo, el d'Estats, Certascan i Naut de Baciver, de gran importància limnològica i fonamentals en els ecosistemes fluvials de les valls. A les Altes Nogueres predominen els paisatges amb un fort component natural, principalment degut al baix grau d'antropització. L'extensió del bosc ha fet possible la recuperació de fauna que havia estat arraconada a les boscuries més denses i remotes, però, d'altra banda, la seva riquesa forestal també ha fet necessària una legislació que controlés les tallades que han afectat l'hàbitat del gall fer en alguns boscos de pi negre. Al mateix temps, la disminució de la caça ha permès que la fauna sigui menys fugissera, i avui dia és possible contemplar cabirols, senglars, cérvols, daines i altres grans mamífers creuant els grans ports pirinencs de Salau, Aulà i Tavascan. La naturalesa silícica d'aquesta unitat i les nevades abundants la fan un hàbitat propici per als neretars, que acostumen a estar associats a boscos protectors d'allaus. La savina turífera (*Juniperus thurifera*) és una raresa que ocupa bona part de les solanes pedregoses de la vall Ferrera.

El Parc Natural de l'Alt Pirineu, situat a les comarques del Pallars Sobirà i al nord de l'Alt Urgell, comprèn bona part del Pirineu axial català. És el parc natural més extens de Catalunya i pràcticament tota la unitat Altes Nogueres hi és inclosa, exceptuant els fons de vall. La doble condició d'espai d'alt valor natural i alhora escenari d'uns aprofitaments que tradicionalment han contribuït a modelar el paisatge i crear i conservar aquests valors fa que es consideri que la figura de parc natural és la que millor pot garantir la protecció dels valors naturals i culturals inclosos en el seu àmbit i esta-

L'estany de Sotllo es troba al bell mig del camí de la pica d'Estats, dominant una magnífica panoràmica sobre el Monteixo. Observatori del Paisatge

blir un règim d'ordenació i de gestió adreçat al desenvolupament sostenible d'aquest territori. Bona part del parc està inclòs també a la xarxa Natura 2000 com a zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA).

330

Els valors estètics es caracteritzen per la combinació de paisatges amb patrons de distribució naturals i culturals. La forma dels cims condiciona els fons escènics de moltes valls, malgrat que els més alts no es veuen des dels pobles. Dels rasos i plans situats als interfluvis es passa a les formes triangulars i agudes dels cims esquistosos de l'arc que va des del pic de Monteixo fins al Mont-roig. Un element estètic molt valorat d'aquests paisatges és el contrast de les taques blanques de neu sobre els fons rogencs de les muntanyes, amb el verd intens primaveral de la vegetació i l'abundor d'aigües que es pot observar entre els mesos d'abril i juliol. Sembla que aquest període es reduirà força en el futur, com testimonia la

La vall Ferrera convida a gaudir d'un entorn on s'assegura que es pot escoltar el silenci. Observatori del Paisatge

desaparició progressiva de les masses de gel al vessant nord del pic de Sotllo.

Respecte als patrons agrícoles, en entorns concrets d'alguns fons de valls o replans de les valls de les Altes Nogueres destaca el paisatge de *bocage*. Està compost per petites parcel·les irregulars, aprofitant les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, murets, talussos i arbres que sovint voregen els camins.

Les valls són un element definitori del paisatge de les Altes Nogueres, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Es tracta de valls tancades que han condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal de nuclis al llarg del riu i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders. La vall d'Unarre posseeix un caràcter natural, l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes cases i bordes associades a l'activitat agrícola. La vall Ferrera, vall tranquil·la per excel·lència, conserva el caràcter rural, amb un paisatge on destaquen els valors estètics associats a l'aigua, la neu, la floració primaveral i els colors de la tardor. A l'obaga destaca l'extensa massa boscosa de Virós, refugi del gall fer i del mussol pirinenc. A la capçalera, abans d'enfil·lar-se cap als alts cims del massís de la Pica, hi ha el pla de Boet. Les valls que l'envolten condueixen als racons més amagats de la vall, com el circ de Baiau, la vall d'Areste i el circ de Baborte, llocs on la roca, l'aigua i la verdor formen combinacions estètiques que canvien al llarg de les estacions.

La vall de Cardós, també amb caràcter rural, presenta un ús agrícola i ramader en la seva major superfície. Pels vessants occidentals s'enfilen camps abandonats delimitats per fileres d'arbres i boscos de caducifolis. A l'est, el terreny és més agrest i està cobert de matollars, carrascars i afloraments de roca, on les terrasses de pedra seca s'han fet necessàries per guanyar terreny de cultiu als vessants més costeruts, però que, actualment, resten totalment abandonades. Tanmateix, aquesta mescla de *bocage* al pla i l'aculturació dels vessants amb penetració de vegetació natural produeix un paisatge estèticament molt atractiu. La vall de Tor puja serpentejant entre barrancs de roquissars des del poble d'Alins vers Norís i Tor, que són els dos nuclis que es troben camí d'Andorra, a la confluència dels barrancs de la Rabassa, Vallpeguera i Port Negre, en un indret encaixat entre muntanyes de paisatge feréstec i misteriós on a l'hivern pràcticament no toca mai el sol. Allà es poden observar valors estètics de primera magnitud en indrets com les bordes de Pleià i el roc de Llumeneres. Més amunt de Tavascan, la tranquil·litat s'imposa malgrat el pas d'excursionistes. Aquí, els llogarrets de Quanca i Noarre formen part d'un paisatge gairebé sublim. A l'altra banda, el pla de Boavi és un paratge de gran bellesa on s'ajunten els rierols que es despengen de les alçades amb grans boscos solcats de canals d'allaus, com les Selves de Lladorre i el bosc de Rovinets, on s'entremesclen coníferes i caducifolis en entorns de gran bellesa cromàtica. Més amunt, a la ratlla dels 2.000 m, el paisatge lacustre que condueix al port de Colatx és dels més encisadors de les Altes Nogueres, amb els estanys de Romedo i Senó.

331

La gran massa boscosa del bosc de Virós s'estén des de la carena de la serra de Màniga fins al fons de la vall Ferrera. Destaca per estar formada per molt de pi roig i un petit rodal de faig únic al Pallars Sobirà. Observatori del Paisatge

La vall d'Estaon, allargassada i molt ben conservada, neix als estanys de Campirme, la divisòria que separa aquesta vall de la d'Unarre. Amb vessants coberts de boscos caducifolis mixtos, la vall recorre tres grans grups de bordes tocant les vores del riu d'Estaon. La manca d'accés motoritzat ha fet que es mantinguessin els valors paisatgístics de prats d'alta muntanya i rierols amb agrupacions de bordes sense gaire alteracions en un indret de gran tranquil·litat. A la vall d'Esterrí de Cardós, els valors estètics més remarcables d'uns paisatges ramaders en declivi rau en les culties situades damunt dels cons de dejecció del torrent d'Esterrí, però també del de Sant Miquel, a la veïna vall de Boldís. La imatge del poble d'Arrós de Cardós, a l'àpex del triangle que formen els camps quan arriben a la confluència de la vall, és una de les millors escenificacions de la transformació agrícola, i actualment ramadera, d'un medi difícil i dinàmic com el de l'alta muntanya. Al capdamunt de la carena, sota el pui de Cassibrós, s'hi estén el pla de Negua, un espai de descans i un mirador magnífic sobre els trams finals de la vall de Cardós i Ferrera i, seguint la carena cap al nord, s'arriba a un dels rasos alpins més amplis d'aquesta unitat, els plaus de Boldís; un mirador de 360 graus sobre els alts cims d'aquest racó del Pirineu. A l'extrem sud-est de les Altes Nogueres, la vall de Santa Magdalena és pràcticament deshabitada i es confirma com el reialme dels boscos, que arriben a tocar

d'uns cims arrodonits i suaus que bressolen profundes valls amb obagues denses i solanes lluminoses. Els valors estètics d'aquest desert humà es realcen quan apareixen a les clarianes els abundants conjunts de bordes (Tressó, Bedet, Conflent) i ermites com la de Conflent i la de Santa Magdalena. A banda i banda del riu de Santa Magdalena s'alcen boscos denses de pi roig i pi negre que desprenen aromes de trementina quan s'escalfen les solanes a l'estiu i penetrants olors d'humus quan la humitat de la tardor fa explotar de vida el sòl. Al nord resta l'alta vall de la Noguera Pallaresa on, més amunt d'Alós d'Isil, el riu s'engorja per obrir un món de verdor tot just quan gira a ponent sota el port de Salau. Multitud de bordes esquitxen les vores del riu emmarcant l'inici de les petites valls que s'enfilen pels vessants entapissats de denses bosquíries d'avets, rojalets i pins negres. Els boscos de Bamoré, Marimanha o Mòrt són llocs magnífics per escoltar el silenci i la fressa dels animals, mentre a la riba esquerra les pastures es cobreixen de bedolls que, amb el tronc blanc i la capçada daurada, donen un magnífic contrapunt de tardor a tanta verdor obscura.

Entre les singularitats estètiques destaquen alguns pobles com Aineto, Tavascan, Esterrí de Cardós o Anàs. Estan situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar una imatge de conjunt singular caracteritzada per

El bocage en fons de vall és un dels paisatges amb més valor productiu i estètic de la unitat. Imatge d'Arrós de Cardós. ICGC

la seva estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abancalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. També hi ha assentaments que, tot i ubicar-se en el fons de vall, han sabut conservar una estructura compacta singular complementada per l'existència de zones de prats properes, sovint sota la forma de *bocage*, com succeeix a Àreu, Alins o Arrós de Cardós, i la presència d'un curs fluvial amb un bosc de ribera associat que en reforça la linealitat. En són més exemples Lladorre, Araós i Cassibrós. Un reduït grup de nuclis presenta la singularitat d'estar localitzats sota una paret de pedra, fet que en destaca encara més el perfil urbà a causa del contrast cromàtic. És el cas de Burg, Norís i Tor. Per acabar, destaca Tírvia, que es caracteritza per estar assentada a dalt d'un petit turó que en condiciona la fesomia i on destaca el campanar situat al capdamunt.

Els valors històrics es posen de manifest en l'art romànic de la vall de Cardós, la vall Ferrera i l'alta vall de la Noguera Pallaresa, que es caracteritzen per contenir vestigis arquitectònics i decoratius d'època romànica i d'estil llombard. Destaquen les esglésies de Santa Maria de la Torre i Sant Feliu de la Força d'Àreu, a Alins de Valferrera; l'església de Sant Pau i Sant Pere, a Esterri de Cardós; la de Santa Maria de Ribera de Cardós; els ponts d'un sol arc com els de Lladorre, Borito, Tavascan, Cassibrós i Lladrós, i els despoblats de Pui, Colomers o Castellarnau. Igualment, trobem excel·lents exemples d'arquitectura pallaresa medieval de dimensions considerables, com la Casa Mill a Bonestarré o la Casa Pubill a Surri, o els castells, com el de Lladorre o de Tor, en ruïnes. Tampoc no s'han d'oblidar els vestigis d'explotacions mineres de ferro que van estar actives des del segle XI fins el XIX, i que són a l'origen del topònim de vall Ferrera.

Convé no oblidar la importància que van tenir en temps passats els passos de muntanya i el front del Pallars. Els ports connectaven amb les valls veïnes del nord a través de camins fressats i mercats d'altitud on es bescanviaven mercaderies i es tancaven tota mena de tractes. Possiblement sigui ara quan aquests ports resten més inactius i formen, en la simbologia del paisatge, veritables fronte-

res que abans eren molt més diluïdes. D'altra banda, durant els darrers anys de la Guerra Civil la unitat fou escenari del front del Pallars, estabilitzat durant molt de temps a la serra de Campirme i fins a Tírvia. El pas dels anys ha cicatritzat prou bé en el paisatge les ferides de la guerra, però les trinxeres i els nius de metralladores situats al llarg de la serra encara són ben perceptibles.

Els valors productius rau en una cruïlla important, especialment des de la declaració del parc natural. D'una banda, hi ha grans masses forestals que es poden explotar amb viabilitat econòmica i respecte pels ecosistemes, com les de Virós i de Santa Magdalena; de l'altra, la unitat encara posseeix una de les superfícies de pastura més extenses del Pirineu català, tot i que fragmentada entre les valls i, el que és més important, algunes explotacions ramaderes als pobles. El patrimoni arquitectònic i cultural és de gran atractiu per a un tipus de turisme que defuig la massificació i cerca en les petites pistes d'esquí de Virós i de Tavascan altres tipus de relació amb el medi. Però és evident que aquesta unitat ha guanyat reconeixement social gràcies a haver preservat uns paisatges tranquils. En bona mesura, el turisme excursionista i de descoberta ha donat el contrapunt al desenvolupament turístic de masses d'altres valls. Ascendir a la pica d'Estats, passejar per les pistes que duen a Certascan, a Andorra per Tor o a Montgarri, i participar en alguns aplecs esportius o d'altra mena als poblets de les valls són les activitats més comunes. L'extensa xarxa d'allotjaments rurals, petits hotels i fondes i la presència de museus com el de la Serradora d'Àreu han permès mantenir una part del llegat de la vida tradicional a muntanya, a la vegada que es dona a conèixer. Destaquen també els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, els quals van associats a determinats paisatges característics, com les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Els valors simbòlics tenen molts dels seus orígens en la cultura popular. La major part de les llegendes parlen de criatures màgiques, de bèsties o bé incorporen elements fantàstics. A Tor, «La canya de les Bones Dones» fa referència a la cova on vivien les encantades segons la llegenda. «El pet de les egües» i «El soldat i els llops» també estan ambientades a Tor i rodalia. Sobre llops versa «La capta del llop», que explica com un pastor va caçar un llop, que tenia atemorida la població de la coma de Burg, al prat de la Coma. Una altra llegenda, la d'«El serrat de l'Esmelugat», explica la rivalitat entre Andorra i el poble d'Os de Civís per la zona de Setúria on, per decidir si aquesta contrada pertanyia a la Massana o a Os, es va decidir escollir dos lluitadors, un de cada poble, que s'enfrontaren en un dels planells de Setúria. La conclusió fou que l'andorrà, jove i espigat, va guanyar el gros i corpulent d'Os de Civís, passant així la capçalera de Setúria a jurisdicció andorrana. A Os de Civís hi ha altres llegendes inspirades en ossos i llops, com ara «La lliçó de l'óssa» o «Fent esqueneta». Al bosc de Virós es localitza una altra llegenda sobre un cadell d'os que es va deixar acaronar per una boletaire d'Ainet de Besan, titulada «Un parell de pernades». A la vall de Cardós s'explica la llegenda d'«El secret de l'encantada», segons la qual les encantades vivien a les coves del pui Tabaca, una muntanya propera a Ribera de Cardós i que separa aquesta vall de la veïna d'Estaon; s'explica que des de Ribera la gent podia veure la bugada estesa a prop de les coves.

La baixa de Falles d'Alins és una de les festes declarades Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO. Ramon Oromí

Altres llegendes interessants són «La nena de Boldós»; «La pell de l'os», a Tirvia; «Nibrós», sobre els megàlits de la vall d'Estaon; i «El Capellà de Ribera», sobre les bruixes de Ribera de Cardós. També cal destacar la celebració de festes del foc a la zona, en concret, les Falles d'Alins, declarades conjuntament amb la resta Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2015. Però el simbolisme del paisatge no només és patrimoni del passat, ja que alguns dels recursos per atraure visitants i dinamitzar econòmicament aquestes valls es basen en símbols construïts els darrers temps. Tot i que des que Jacint Verdaguer va fer cim a la pica d'Estats ja ha passat més d'una centúria, el simbolisme associat a l'ascens a aquest cim l'ha convertit en objectiu dels excursionistes. Una cosa similar passa al Monteixo, que a partir d'un conte de Pep Coll s'ha convertit en un veritable aplec esportista cada solstici d'estiu a Àreu, amb l'objectiu de pujar-lo. Més proper encara en el temps, un altre llibre, de Carles Porta, el de *Tor. Tretze cases i tres morts*, ha atret visitants i curiosos en època estival cercant el paisatge dels contrabandistes i dels conflictes amb la veïna Andorra i ha creat un veritable desig de descoberta d'aquesta vall amagada.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La carretera local L-504, que transcorre al llarg de la vall de Cardós, i l'L-510, que ho fa a través de la vall Ferrera, són les principals vies de comunicació que uneixen els principals nuclis de població de la unitat, tot i que molts altres estan connectats a aquestes per petites carreteres veïnals i pistes forestals, a través de recorreguts molt interessants des del punt de vista de la descoberta del paisatge de la unitat, com és el cas de la que va d'Alins al port de Cabús passant pels poblets de Norís i Tor.

L'itinerari de Llavorsí a les Altes Nogueres, dividit en quatre sectors, permet descobrir les valls de Cardós, Ferrera, Tor i la coma de Burg. El primer sector, el de Cardós, té els ponts romànics de Cassibrós, Lladrós, Borito i Tavascan com a protagonistes de la

ruta, juntament amb el castell de Lladorre, el despoblat de Pui –que ofereix una panoràmica de tota la vall–, el conjunt de bordes de Quanca –possiblement un dels paisatges de prats i bordes més ben conservats del Pallars–, i el gran estany de Certascan. El segon sector d'aquest itinerari s'endinsa en la vall Ferrera, on hi ha mostres excel·lents d'arquitectura civil i religiosa, les esplèndides avetoses del bosc de Virós i la seva zona de bordes i el punt de sortida cap als cims de la zona, com el Monteixo o la pica d'Estats. El tercer sector de l'itinerari porta a Norís i Tor, poblets enclavats en una vall trencada per barrancs, amb paisatges d'allò més bonics. El quart sector de l'itinerari permet descobrir la coma de Burg.

La Porta del Cel és una de les travesses a peu més interessants que es poden realitzar dins l'àmbit del Parc Natural de l'Alt Pirineu i el veí Parc Natural Regional de l'Arieja. El circuit enllaça quatre refugis, el de Certascan, Pinet, Vallferrera i el càmping de Graus, a més de passar pel poble de Tavascan i fer un recorregut tant pel Parc Natural de l'Alt Pirineu com per l'alta Arieja. Els paratges que recorre el circuit són impressionants i passa per llocs tan emblemàtics com el pic de Certascan i la pica d'Estats, el refugi de l'estany Pinet, el pla de Boet, les bordes de Noarre i de Graus, el poble de Tavascan i els estanys Blaus, de Romedo, d'Estats i de Sotllo.

L'itinerari de la vall de Santa Magdalena és la continuació natural de la ruta per les valls de Castellbò, des d'on s'hi accedeix, però per pistes d'accés dificultós segons l'estació de l'any. S'endinsa en una de les valls més remotes d'aquest sector del Pirineu, la vall de Romadriu, per donar a conèixer conjunts de bordes isolades d'un valor paisatgístic i patrimonial excepcional, com les de Conflent o de Civís. El sender de llarg recorregut GR-11 travessa la unitat d'est a oest, baixant per la vall Ferrera fins a Dorve, ja a les Valls d'Àneu, i passant per Tavascan. La ruta Pedals de Foc, que recorre la perifèria de la unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, té en les Altes Nogueres algunes etapes, concretament el

333

La pica d'Estats és el cim més emblemàtic de a unitat i també, en bona part, de Catalunya. La seva llarga ascensió és efectuada per molts excursionistes que pretenen assolir el sostre del Pirineu català. Observatori del Paisatge

pas d'Espot a Montgarri seguint l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, un itinerari que també es pot fer amb vehicle motoritzat. Entre els itineraris pel front de Pallars, destaca la serra de Campirme, on podem trobar restes de construccions militars que s'entrellacen per una trinxera, però els vestigis estan molt desfets pel pas dels anys i les dures condicions climàtiques de l'alta muntanya.

Entre els miradors, destaquen el despoblat fortificat de Pui, el pla de Negua i les vistes des del coll de Jou cap a la vall de Cardós. A la vall de Burg destaca el mirador de la roca de Castellar, sobre l'entorn natural de la coma de Burg i els poblets de la vall, com Tírvia. A la vall de la Noguera de Tor és imprescindible esmentar el mirador del port de Cabús, no només per les vistes de la vall i del poble de Tor, sinó també de l'altre costat de la frontera. Aquesta unitat de paisatge també es caracteritza per tenir cims emblemàtics que, malgrat l'accés difícil, per si mateixos són miradors excel·lents i formen part de l'imaginari col·lectiu pirinenc; és el cas de la pica d'Estats o del mirador de Certascan, des d'on es gaudeix de la immensitat de la làmina d'aigua del llac del mateix nom enclavat en un entorn d'altres muntanyes.

Avaluació del paisatge

Debilitats

334

- La desestructuració accelerada dels paisatges agraris, forestals i alpins que s'està produint a causa de la crisi del sistema productiu del sector primari. S'accelera el nombre d'explotacions ramaderes que tanquen per manca de relleu generacional.
- El turisme que es practica en aquesta unitat no permet generar grans rendes. Quan arriben les temporades de baixa activitat no hi ha gaires alternatives per mantenir l'ocupació.
- La manca de rendibilitat econòmica de molts boscos comunals condueix a l'abandonament de la gestió silvícola. Aquest fet pot donar lloc, a mitjà termini, a la degradació d'antics boscos protectors d'allaus, a l'increment de combustible en solanes propenses als incendis forestals o a la propagació de plagues en boscos malalts per l'afebliment dels individus que han de competir entre ells.
- La concentració d'excursionistes en uns pocs itineraris (cas paradigmàtic de la pista del pont de la Molinassa i l'ascensió a la pica d'Estats).
- La manca de relleu generacional, especialment als pobles més petits, que condueix a la consolidació d'habitatges molt ben conservats però buits la major part de l'any.

Amenaces

- L'abandonament de les activitats del sector primari, degut a la substitució de població permanent per residents temporals en molts pobles, la dificultat d'accés a l'habitatge principal i, per

És important evitar el deteriorament d'edificis i de nuclis sencers de gran interès patrimonial que es van abandonant. A la imatge, el poble d'Estaon, a la vall de Cardós, amb l'església de Santa Eulàlia. Òscar Rodbag / Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural

tant, dificultat per mantenir habitants als pobles i rodalia fora de l'època estival, i l'envelliment accelerat de la població a la majoria de nuclis.

- El creixement urbà amb patrons arquitectònics d'estètica i funcionalitat completament desarrelada dels cascs històrics. No és suficient l'estàndard urbanístic de pedra-pissarra-fusta per evitar el gran impacte visual que provoquen algunes urbanitzacions.
- El deteriorament d'edificis i, fins i tot, de nuclis sencers de gran interès patrimonial que es van abandonant, sobretot els aquells més allunyats dels eixos de comunicació principals.
- Els canvis del patró paisatgístic format pel collage de pobles petits, prats, camps i boscos deguts a la desaparició de l'estructura d'ús i d'ocupació tradicional de l'àrea (colonització de la vegetació natural de conreus abandonats propers als pobles).
- La pèrdua de les zones destinades a horts situades en sòl urbanitzable o properes a aquest, que formen veritables garlandes a l'entorn dels cascs urbans.
- La pèrdua de l'estructura de poble com a organització històrica i tradicional: les llúpies, els pallers i els corrals es converteixen ara en apartaments sense que hi hagi una modernització d'aquests elements tan estretament relacionats amb el paisatge.
- A Santa Magdalena, la fauna i la tranquil·litat del paisatge es poden veure amenaçades per l'elevada freqüentació de vehicles.
- Les transformacions de bordes sense respectar l'arquitectura vernacular o la integració de construccions poc harmòniques amb els prats que les circumden.

Fortaleses

- És un dels paisatges més ben conservats de l'Alt Pirineu i Aran. La manca de grans transformacions hidroelèctriques –a excep-

ció de Tavascan– i turístiques ha permès mantenir el llegat del passat fins als nostres dies en força bon estat de conservació.

- Conté els escenaris d'alta muntanya més populars de Catalunya, com la pica d'Estats. Els cims i les excursions veïnes s'han de fer majoritàriament a peu, fet que permet la conservació d'un paisatge en el qual la manca d'utilització del medi de les zones altes no és tan perniciosa com en els vessants forestals i el fons de vall.
- S'està convertint en una reserva forestal i de biodiversitat de primer ordre, on la fauna pirinenca té hàbitats estables i de gran valor ecològic.
- L'arribada del turisme ha coincidit amb la crisi de les explotacions ramaderes, algunes de les quals han trobat en aquests nous clients una vàlvula per donar sortida als seus productes. Tanmateix, aquesta és una fortalesa que caldrà treballar molt en el futur per oferir un veritable turisme rural i aconseguir el relleu generacional de la població activa agrària.

Oportunitats

- La potenciació del turisme cultural, que doni a conèixer el llegat històric de la Guerra Civil sobre el territori en indrets com lo Cuco, Baladredo, Tírvia i Campirme, o que recuperi elements de la indústria hidroelèctrica o de les antigues extraccions de ferro, aprofitant els valors culturals i patrimonials relacionats amb el romànic, present a cada racó de la unitat.
- L'extensió de la pràctica de l'excursionisme, de l'alpinisme i de la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el medi associades al turisme esportiu i de natura.
- El turisme de qualitat de tipus familiar, a petita escala però que pot ser extensiu en el territori i que permeti la pluriactivitat de la població rural.
- Aprofitar l'existència del Parc Natural de l'Alt Pirineu per impulsar altres sectors econòmics que se'n puguin beneficiar, així com implementar accions i infraestructures que afavoreixin la conservació i la gestió del paisatge sempre que estiguin adequadament dotades en els pressupostos anuals del parc.
- Mantenir i afavorir les activitats del sector primari per potenciar i donar a conèixer una producció rendible de caire agroramader que, a la vegada, permetrà mantenir determinats paisatges i que altres sectors econòmics en treguin profit.
- Aprofitar els recursos culturals i simbòlics del paisatge relacionats amb festes, llegendes, mites, gastronomia, jocs tradicionals o activitats (tragí, contraban).

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per

a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge que doni continuïtat a l'actual però que vetlli per no perdre la població que hi viu.
- OQP2.** Un paisatge natural de les Altes Nogueres ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP3.** Uns salts d'aigua, estanys i altres singularitats associades als cursos fluvials mantinguts i protegits com a peces de valor estètic.
- OQP4.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat i estructurat per conjunts de bordes, com les de Conflent, Noarre o Santa Magdalena, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP5.** Uns paisatges rurals amb la presència de nuclis reconeguts pel seu valor històric i patrimonial, com Alins, Esterri de Cardós o Burg, ben planificades i gestionades, fomentant la rehabilitació davant la substitució d'edificacions, mantenint-ne els principals trets característics i emprenent accions de revaloració d'aquests espais.
- OQP6.** Uns paisatges patrimonials formats per nombroses esglésies com la de Santa Maria de la Torre, la de Sant Feliu de la Força d'Àreu, la de Sant Pau i Sant Pere i l'església de Santa Maria de Ribera de Cardós, restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural vinculades al paisatge de la unitat Altes Nogueres.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la unitat Altes Nogueres.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Potenciar el paper del Parc Natural de l'Alt Pirineu com a veritable gestor i dinamitzador del paisatge de la unitat, dotant-lo de recursos econòmics.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage* de la vall de Cardós, Àreu, Burgo, Alins i la coma de Burg, que pel gran valor cultural que tenen han de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Generar estratègies racionals de la indústria hidroelèctrica, a fi de garantir un correcte aprofitament del recurs i un foment de l'oferta turística associada.
- Les cobertes forestals de boscos caducifolis i coníferes, en vinculació amb els prats de conreu i els prats de dall que predo-

minen pràcticament en tots els fons visuals, són de gran interès escènic. L'abandonament progressiu de les activitats agrosilvopastorals ha permès que les masses forestals es densifiquessin. No obstant això, cal mantenir les zones de pastures existents, com les dels plans de Boavi i Boet o les valls d'Estaon, Romadriu i Santa Magdalena, per afavorir i potenciar la permanència del mosaic paisatgístic.

- Fomentar els valors naturals de la vall de Cardós, vall Ferrera i de la capçalera de la Noguera Pallaresa, però, a la vegada, evitar que predominin les febleses en la conservació i la gestió d'aquests paisatges, com la pèrdua de l'agricultura i la ramaderia, especialment la bovina en llocs com la vall de Santa Magdalena.
- Fer un esforç especial per reintroduir la ramaderia ovina i assolir una gestió forestal productiva però compatible amb els objectius de conservació del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Incentivar la custòdia del territori, els projectes de desenvolupament local associats a aquest sector i el relleu generacional de les explotacions.
- Establir línies d'ajuda directa per mantenir i incrementar les explotacions agropecuàries, així com mecanismes comercials per donar sortida al mercat dels productes locals.
- Fer possible que el cycle de la fusta es tanqui dins la unitat i les de l'entorn. Fomentar que les serradores consumeixin fusta local, i potenciar els mecanismes per emprar-la en el sector de la construcció pirinenc i català.
- Incentivar la pràctica de l'excursionisme, l'alpinisme i la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el medi associades al turisme esportiu i de natura.
- Incentivar la creació de residències casa de pagès, centres d'interpretació de la natura i itineraris que expliquin els paisatges del passat i descobreixin al visitant la riquesa de la unitat.
- Potenciar el turisme cultural fent valer llocs de memòria històrica de la Guerra Civil sobre el territori, com lo Cuco, Baladredo, Tírvia i Campirme, o recuperant elements de la indústria hidroelèctrica o de les antigues extraccions de ferro, i aprofitant els valors culturals i patrimonials relacionats amb el romànic, present a cada racó de la unitat, amb esglésies com la de Santa Maria de la Torre, la de Sant Feliu de la Força d'Àreu, la de Sant Pau i Sant Pere i l'església de Santa Maria de Ribera de Cardós.
- Difondre els valors simbòlics del paisatge relacionats amb el contraban a Tor, les llegendes de bruixes o la gastronomia local de qualitat.
- Mantenir i afavorir les activitats del sector primari per potenciar i donar a conèixer una producció rendible de caire agroramader que, a la vegada, permetrà mantenir determinats paisatges i que altres sectors econòmics en treguin profit. Generar marques de qualitat alimentària.
- Promoure la creació d'itineraris orientats a la descoberta de bordes i altres construccions agroramaderes.

- Promoure entre diverses institucions i entitats públiques i privades fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos, a més dels espais agrícoles singulars (bocage) d'Àreu, la coma de Burg, Alins, la vall de Cardós i Burgo, a fi de garantir-ne la conservació i promoció.
- Promoure el coneixement de les estructures agràries de *bocage* esmentades al criteri 4.15 de gran valor estètic, històric i paisatgístic, així com la sensibilització sobre aquest valor, a través de la inclusió en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Mantenir i fer valer les zones vinculades amb els cursos fluvials i les seves singularitats (salts d'aigua, estanys, etc.) com a punts emblemàtics dins de la xarxa d'itineraris i espais associats al turisme.
- Revalorar el patrimoni històric associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts, etc.) pel valor històric i cultural que tenen. A les Altes Nogueres destaquen els ponts de Cassibrós i de Tavascan.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Fomentar les bones pràctiques arquitectòniques i urbanístiques, que permetin compaginar un creixement residencial limitat dels nuclis de població, com Alins, Àreu, Farrera o Ribera de Cardós, amb la conservació de l'estructura urbana, la imatge exterior i el patrimoni històric d'aquests. Continuar mantenint l'harmonia arquitectònica, les formes, els materials i els colors vernaculars, evitant les construccions rupturistes i poc harmòniques.
- Impulsar la fixació i l'increment de la cabana ramadera, afavorint la conservació de races autòctones, mitjançant mesures públiques com el contracte global d'explotació, les estratègies de custòdia del territori i el foment d'iniciatives privades com el cooperativisme.
- Instaurar una marca de qualitat per a la fusta extreta dels boscos pallaresos al mateix temps que es fomenta l'extensió de plans de gestió forestal tutelats a través del Parc Natural de l'Alt Pirineu.
- Elaborar un catàleg de bordes i altres construccions agroramaderes per ordenar-ne la rehabilitació, respectuosa amb les tipologies constructives vernaculars, i evitar la pèrdua dels conjunts arquitectònics característics de molts paratges d'aquesta unitat, com els conjunts de Conflent, Noarre o la vall de Santa Magdalena, entre d'altres.
- Restringir la localització de construccions i polígons industrials en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com la vall de Cardós, Àreu, Burgo, els Alins i la coma de Burg.
- Vetllar, des del planejament territorial i urbanístic, per mantenir la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrees de transició.

- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com la pica d'Estats, lo Calbo, el pui Tabaca, el tuc de Certascan, el Monteixo, el pui de Cassibrós, el pic de Baborte, el pic de Màniga, el bony de Salòria, el pic de Gerri, el pic de la Bassera, la roca Espana, el pic de Ventolau, el tuc de Marimanha, el tuc de Bonabé, el pic de Moredo, el pic de Sotllo, el roc de l'Estany Xic i el Mont-roig, i la resta dels fons escènics de la unitat; promovent-ne la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Els nuclis compactes a mig vessant de Tavascan, Aineto, Ginesarre, Anàs, Bonestarre, Surri, Estaon i Esterri de Cardós, juntament amb els de Lladorre, Lladrós, Arrós de Cardós, Àneu, Ainet de Cardós, Alins, Ainet de Besan, Araós i Cassibrós, situats al fons de vall, i els localitzats a la solana com Burg, Tor i Norís, a més del nucli encimbellat de Tírvia, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos el desenvolupament urbà, tant de rehabilitació com d'obra nova, ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Senyalitzar les vies de comunicació, L-510 i L-504 de Lladorre a Alins, que creuen les principals àrees representatives dels paisatges dels prats de dall, informant dels valors naturals, estètics i històrics d'aquests paisatges.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors de la unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica del front del Pallars i la Guerra Civil.
- Regular el creixement dels complexos d'esquí alpí de l'Estació d'esquí de Tavascan i evitar noves operacions d'ampliació, millorant-ne la integració paisatgística, especialment pel que fa als accessos i àrees urbanes associades.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de la Roca de Castellar, el port de Cabús, el despoblat fortificat del Pui, el coll de Jou, l'ermita de Sant Beado, la pica d'Estats, Certascan i el pla de Negua; dels itineraris motoritzats de l'Alt Àneu al Naut Aran, de Llavorsí a les Altes Nogueres, la vall de Santa Magdalena i les Valls de Valira, i dels no motoritzats de la Porta del Cel, Pedals de Foc i el GR-11 sender del Pirineu. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

5. Valls d'Àneu

Comarca:
Pallars Sobirà

Superfície:
20.793,8 ha

Municipis:
Alt Àneu, Espot, Esterrí d'Àneu, la
Guingueta d'Àneu, Llavorsí

338

*La plana d'Esterrí d'Àneu, malgrat els creixements urbanístics, conserva el patró paisatgístic del bocage en fons de vall.
Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)*

Trets distintius

- Valls altes d'origen glacial que han permès la construcció d'un paisatge amb barreja de cultius, pobles i ribera fluvial, com el del mosaic agroforestal de l'àmplia plana d'Esterrí a la Guingueta d'Àneu.
- Xarxa de petits pobles ben comunicats, uns al fons de vall i uns altres situats a mig vessant o en valls laterals, un bon nombre dels quals encara avui mantenen l'encant de l'arquitectura popular de muntanya.
- Paisatges producte del diàleg entre la història i la natura, que ens arriben en forma d'extensos boscos (com la mata de València, l'avetosa més important del Pirineu), cingleres fortificades, pastures, carrerades i un llegat romànic magnífic.
- El passat ramader de la vall d'Unarre, amb les feixes de pedra seca en els seus vessants inclinats, la marcada asimetria entre obagues i solanes a les valls d'Espot, Escart i Baiasca, i els cims i valls que flanquegen el riu de la Bonaigua.
- L'aigua que baixa per la Noguera Pallaresa, especialment vista des de les ruïnes del castell de Llort, i l'aiguabarreig amb els rius Bonaigua, Escrita i la Noguera de Cardós, que li donen força, intensificant-ne la rapidesa i el brogit.
- El patrimoni romànic religiós de Santa Maria d'Àneu, Sant Pere del Bungal o Sant Joan d'Isil; els castells medievals de Llort i València d'Àneu; la vila closa i la torre d'Escaló; les carrerades de la transhumància; les antigues fargues, el casc antic de Llavorsí i les fortificacions del front del Pallars a la serra de Campirme.
- Les baixades de falles, com les d'Alós d'Isil, declarada (conjuntament amb la resta de festes del foc del Pirineu) Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2015.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 De l'Alt Àneu a Naut Aran

03 De Llavorsí a les Altes Nogueres

04 D'Esterrí d'Àneu a Baisasca i d'Espot a Unarre

11 Travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu

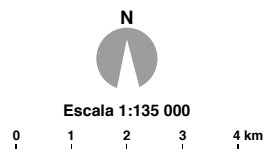
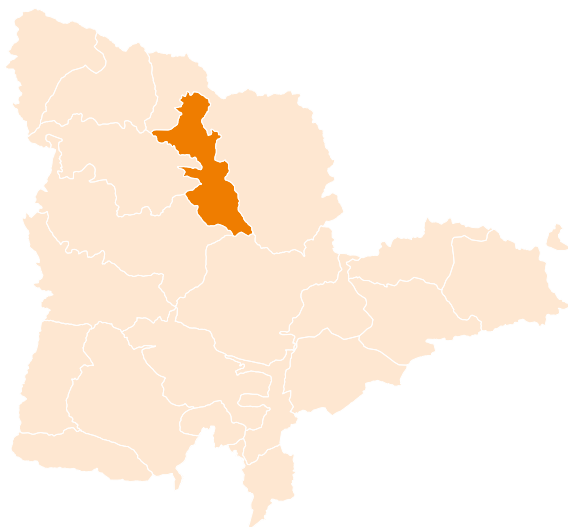
— Itinerari no motoritzat

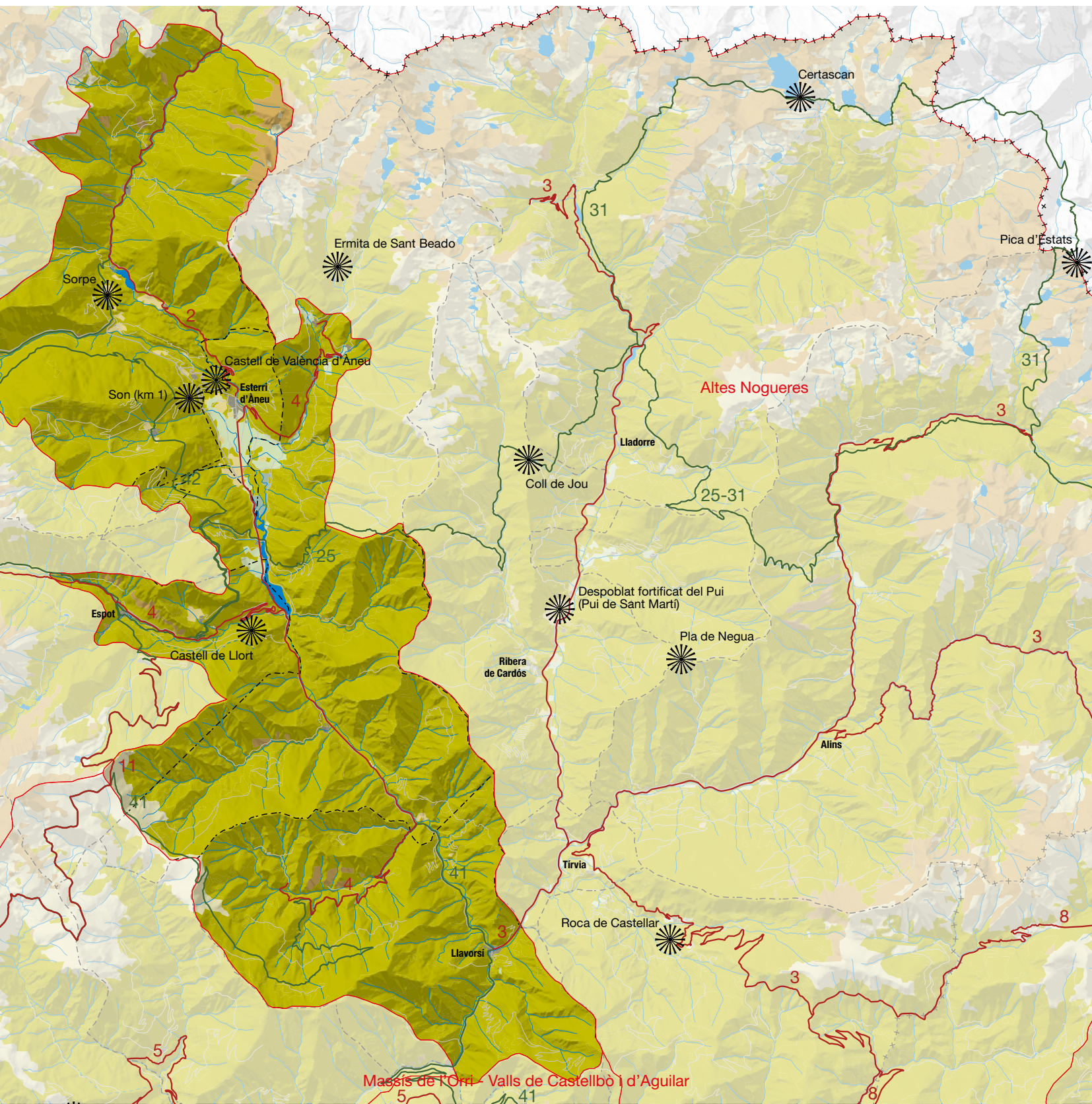
25 GR-11, el sender del Pirineu

41 Transpirinenca

42 Pedals de Foc

340

Elements naturals del paisatge

Les Valls d'Àneu són un territori allargassat que s'estructura a l'entorn del tram fluvial de la Noguera Pallaresa entre l'engorjat de Bassiero, al nord d'Alós d'Isil, i la confluència amb el riu de Santa Magdalena, sota Sant Romà de Tavèrnoles. Recull fonamentalment la vall principal i els entorns poblats de les valls laterals.

Els principals trets físics d'aquesta unitat rauen en una vall generalment estreta, construïda damunt de materials metamòrfics de naturalesa esquistosa, a la qual s'aboquen un seguit de petites valls penjades –exceptuant la del riu Escrita–, especialment pel marge dret del riu. Els límits naturals no estan definits tant per l'orografia sinó per la combinació de formes d'origen glacial i el conjunt bioclimàtic. Les capçaleres de les valls d'Escart i Baiasca són el límit natural de carenes amb la unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici pel sud-oest. La divisòria d'aigües entre la Noguera Pallaresa i la Noguera de Cardós, a través de les serres que uneixen els pics de Vallalta, lo Cuco, lo Calbo i Campirme, són el seu límit est, mentre que el límit occidental no és tan clar i recorre els vessants oest, a la cota aproximada dels 1.600 m, endinsant-se fins a la Mare de Déu de les Neus, a la vall de la Bonaigua, abraça tota la mata de València fins a les planes de Son, continua per damunt de Jou i Estaís fins a Espot, i d'aquí s'enfila vers el cap de la Socarrada.

Els trets físics que unifiquen el paisatge són el clima, la vegetació i l'excel·lent cubeta de reblliment glacial de la plana que va des

d'Esterrí d'Àneu fins a la Guingueta d'Àneu. El clima ve determinat pels efectes del relleu, que el modifiquen cap a unes condicions particularment càlides i eixutes. Tot i no tenir uns vessants clarament orientats a la solana a causa de la disposició nord-sud, els vents del nord reescalfats per l'efecte föhn tenen un gran poder dessecant sobre la vegetació. El famós fogony de la Noguera Pallaresa, combinat amb l'ombra pluviomètrica que li causen les elevacions que la circumden, genera valors de precipitacions anormalment baixos per a aquest sector de la muntanya pirinenca. El resultat són uns paisatges vegetals de caràcter oromediterrani, amb abundància de matollars i pastures seques, principalment en tot el marge esquerre del riu per sota de la cota dels 1.600 m. Aquest paisatge vegetal és també fruit de la desforestació històrica. El vessant del marge dret del riu també havia tingut un aspecte similar en el passat –exceptuant l'avetosa de la Mata–, però les millors condicions microclimàtiques –s'orienta a l'est i nord-est– han permès la recuperació dels boscos de pi roig (*Pinus sylvestris*) en la major part de la seva extensió. En general, el clima és submediterrani de muntanya i fortament continentalitzat, amb un hivern fred i llarg accentuat al fons de la vall per l'efecte de l'ombra del relleu. Les precipitacions presenten una distribució que evidencia una ombra pluviomètrica clara al voltant de l'àrea de Llavorsí i Esterrí d'Àneu, mentre que els indrets més plujosos corresponen a l'extrem oest de la unitat, el més proper als cims de l'àrea de Sant Maurici. Són aquestes precipitacions abundoses a les capçaleres, especialment en forma de neu, les que nodreixen la Noguera Pallaresa, el cabal de la qual es va engrandint a partir de les aportacions del riu de la Bonaigua, l'Escrita i la Noguera de Cardós, en l'aiguabarreig més important.

342

Els cims i les valls que flanquegen el riu de la Bonaigua sota una coberta ja discontinua de neus primaverals. Observatori del Paisatge

Les herències del passat glacial i les empremtes que avui resten en el paisatge són un altre element determinant. Durant les darreres glaciacions, la unitat Valls d'Àneu va acollir una de les glaceres més extenses i de major gruix del Pirineu meridional, de més de 20 km i de fins a 700 m de potència en llocs d'acumulació. Aquesta glacera s'alimentava tant dels circs existents al massís de Beret com dels gels procedents de la conca de la Garona, els quals passaven al vessant sud a través del plan de Beret i el port de la Bonaigua. Al sud d'Esterri se li unia una glacera afluent que ocupava tota la vall d'Unarre, i a l'actual barratge de la Torrassa s'afegia l'originada als circs que envolten l'estany de Sant Maurici. Quan les glaceres es van enretirar, les profundes depressions, producte de l'excavació glacial, es van anar rebuint de sediments glaciolacustres, fins assolir l'aspecte actual d'una plana. Destaca la profunda vall glacial que arribava fins a Llavorsí, que, sense haver deixat la forma de U, va generar tot un seguit de valls tributàries que han quedat suspeses uns 300 m per sobre de la principal. Una altra característica d'aquest modelat és la confluència entre la Noguera Pallaresa i el riu de la Bonaigua. El serrat de Giroles és un extens llom de confluència glacial que culmina amb una caiguda de 100 m fins a la plana d'Esterri. L'altre element important és el sinclinal de Llavorsí, que creua la unitat de NNW a SSE i disposa les pelites i calcopelites de manera que, quan l'erosió és conforme a elles, dona lloc a vessants més suaus –la majoria, d'obaga–, i quan talla perpendicularment els estrats, aquests afloren en cingles trencats imponents. Aquest és un element característic de la supraestructura del paisatge de la unitat Valls d'Àneu, especialment a partir de la confluència entre la Noguera Pallaresa i el riu Escrita.

Un tret fonamental d'aquest paisatge és la presència d'alzinars i de tot un seguit de comunitats producte de la degradació d'aquests. Es tracta d'un illot extens de vegetació mediterrània muntanyenca en ple interior del Pirineu i sota condicions climàtiques que no són pas típicament mediterrànies. Els mapes de vegetació delimiten perfectament la unitat a partir de boscos submontans i montans de pi roig neutròfils i mesoxeròfils (*Buxo-Quercetum hylocomieto-*

Dissimetria marcada entre la vegetació i l'estructura geològica de la solana i l'obaga a la vall d'Escart. Observatori del Paisatge

sum i *Pteridio-Quercetum pinetosum sylvestris*) als vessants baixos del marge esquerre de la vall i una combinació de carrascar muntanyenc silicícola (*Quercetum rotundifoliae asplenietosum*) amb pastures xeròfiles (*Koelerio-Avenuletum*). Aquest cinturó s'enfila pels abruptes vessants, sovint amb roques, que delimiten un vall estreta amb un fil de vegetació de ribera (*Equiseto-Alnetum athyrietosum*) molt alterada i amb abundància de pollancre (*Populus nigra*), sobretot aigües avall de la Torrassa. Els vessants més oberts del sector septentrional mostren extenses pastures acidòfiles i xeròfiles en procés de transformació a matollars, com els baleguers (*Senecio-Genistetum europaeae*), que ja ocupen tota la solana entre el Faro i Borén. En aquestes zones altes també apareixen les primeres taques de bedollars (*Veronico-Betuletum*) que, de manera oportunista, colonitzen aquests espais ben il·luminats i sense competència d'aciculifolis. Les rouredes (*Pteridio-Quercetum pubescentis*) no hi manquen pas, però són poc extenses i més aviat rares, com la que es localitza al serrat de Giroles. Molt sovint, el bosc d'alzines entra en contacte directe amb la gran boscúria de pi roig (*Hylocomio-Pinetum catalaunicae*), que ocupa una gran part de l'estatge montà i descendeix molt avall, sobretot per les obagues, de vegades fins al fons mateix de la vall. L'avet (*Abies alba*) fa una gran boscúria a la mata de València (la més extensa del sud del Pirineu mediterrani) de caràcter mesotròfic (*Goodyero-Abietetum*). Més amunt, en els pocs punts on la unitat frega la plenitud de l'estatge subalpí, apareix el pi negre (*Pinus mugo* subsp. *Uncinata*), fonamentalment dalt de les cingleres, però més extensament a l'obaga del Forcall, al final de la vall d'Escrita, i a l'obaga de la muntanya d'Escart i la Matanegra de Baiasca. Els extensos boscos de ribera de la plana d'Àneu avui només es conserven en mosaics de sargar (*Saponario-Salicetum purpureae*) i verneda molt antropitzats amb pollancre. La resta són prats de dall higròfils i la vegetació de la cua del pantà de la Torrassa.

La fauna no és un dels elements més característics d'aquest paisatge, exceptuant la presència del gall fer (*Tetrao urogallus*) en els extensos boscos d'aciculifolis de les parts altes dels vessants,

El pantà de la Torrassa, tot i la seva artificialitat, aglutina una gran varietat de vegetació al seu voltant i, una part de la cua, forma part de la xarxa Natura 2000. Observatori del Paisatge

com ara el de la mata de València. Es tracta d'una important unitat de connexió entre les diverses valls de la conca alta de la Noguera Pallaresa i aquí rau el seu interès, més que com a hàbitat permanent d'espècies d'especial significació. No és el cas del riu, que amb la important fauna piscícola nodreix colònies de llúdrigues (*Lutra lutra*) i posa de manifest la millora dels paisatges fluvials.

Evolució històrica del paisatge

Aquesta zona fou ocupada per assentaments humans des de ben antic. S'han trobat vestigis de l'edat del bronze i de principis de l'edat del ferro a Llavorsí, però fou sobretot durant l'etapa medieval quan la zona va estar més densament poblada. Els vestigis més importants d'aquesta època són els castells de València d'Àneu i de Llort, així com les esglésies de Santa Maria d'Àneu i Sant Pere del Burgal.

Del bronze antic (2.700 a 2.100 aC) és el monument megalític del dolmen de la Font dels Coms, a Baiasca, situat al mig d'amplies pastures. Evidència com el poblament antic se situava a l'alta muntanya per aprofitar les pastures d'estiu, mentre que les valls eren només llocs de pas. L'arribada de l'edat del ferro va deixar molt poques referències a la zona, a banda de les narracions de Polibi, historiador que acompanyava Publi Corneli Escipió durant la conquesta de la península Ibèrica, on s'esmenta el poble dels andosins que poblaven aquestes altes valls i que possiblement vivien en poblats fortificats, llocs de difícil accés i fàcilment defensables. No és gens clar com fou el procés de romanització en aquest tram de la Noguera Pallaresa, però el que sí que és evident és la recerca de matèries primeres a la qual van sotmetre tota la zona. Els diagrames pol·línics propers a la mata de València indiquen una transformació total de la vegetació ara fa uns dos mil anys. Els boscos de faigs amb avets que van trobar els romans van ser arrasats, amb gairebé tota seguretat, per proporcionar de combustible els forns que fonien els metalls que es trobaven abundantment a la zona, especialment el ferro. Alguns d'aquests forns romans especialitzats van ser l'origen de les fargues medievals.

Els sarraïns van penetrar l'alta vall de la Noguera Pallaresa amb l'objectiu de trobar els passos per traspasar el Pirineu i deixar clara la seva presència i domini a la terra baixa. El reforçament de la frontera sud de l'imperi Carolingi, a través de la Marca Hispànica, va situar a les Valls d'Àneu dos dels tres castells que l'emperador va disposar, a través dels seus súbdits, al Pallars: Llort, situat a la confluència dels rius Noguera Pallaresa i Escrita, i Gilareny, a la de les Nogueres Pallaresa i de Cardós. Aquest fet demostra la importància estratègica d'aquestes valls per mantenir un territori segur i alhora també a les embranzides musulmanes. A partir del segle XI els castells van ser objecte de cobdícia entre els diversos senyors feudals del Pallars i el clergat. Són nombroses les referències textuais a infeudatges i guerres, com la del 1298. Entre els segles XIII i XIV se'n van construir més per defensar les altes valls de les invasions dels gascons, com el de València d'Àneu, que té un gran valor simbòlic associat als comtes de Pallars i a la Pedra Comtal sobre la qual juraven les fidelitats. D'aquesta època són les «forces», assentaments fortificats a l'entorn d'una torre o església

La torre de guaita d'Escaló, situada dalt d'un turó, era un punt estratègic que formava part de la línia defensiva de la vall d'Àneu. Observatori del Paisatge

en què les mateixes cases fan de muralla. Les estructures de les antigues viles closes d'Estais, Berrós Jussà i Escaló han sobreviscut fins als nostres dies.

Els principals agents de canvi del paisatge van ser els pagesos, que, dominats per la noblesa i la jerarquia eclesiàstica, es van dedicar a produir bàsicament cereals i vi i a explotar petits ramats. Els conreus de blat, sègol, ordi, tosella i altres cereals s'estenien pels vessants, que es van anar guanyant feixugament amb la construcció de feixes, i pels replans, amb sòls profunds damunt de materials morrènics però més escassos. La conquesta de nous territoris i el creixement econòmic del segle XI en endavant comporta a la llarga un canvi en el sistema d'explotació del bestiar que es tradueix en un moviment transhumant vertical entre les altes valls pirinenques i el pla de Lleida. A mesura que aquest sistema s'anava desenvolupant al llarg de l'edat mitjana, la unitat es va anar convertint en un pas ineludible de les carrerades. A Sorpe s'ajuntaven les provinents del Montsent de Pallars i la que venia del pic de l'Orri, i des de la Guingueta d'Àneu marxava el ramal cap a les pastures de la vall de Cardós. Aquest important territori de pas per als grans ramats pirinencs ha pogut mantenir els vessants d'aquesta vall nets de vegetació durant segles, ja que permetien la pastura en els entretemps d'espera, tant durant la pujada com en el descens del bestiar.

Les fargues també es van anar incrementant a partir del segle XV, malgrat que l'esplendor fou entre els segles XVI i XIX, fet que devia suposar un impacte important en les masses forestals de la vall de l'Escrita.

L'àrea més septentrional de la unitat, a les proximitats d'Esterrí, és la més important des del punt de vista agrícola i on els boscos són més espessos o han sofert una menor alteració. La part més baixa d'aquests boscos, però, ha estat molt explotada per la seva fusta, bé destinada a les fargues o a la construcció. Les muntanyes al sud de la mateixa plana d'Esterrí van sofrir un intens procés

d'exploració de la fusta al llarg del segle XVII. Actualment, com que les activitats relacionades amb el sector primari han minvat i les dinàmiques generadores de paisatge han canviat, aquests boscos s'han recuperat, i ara mostren una superfície molt vegetada, majoritàriament de pins.

Ja plenament al segle XX, es va desenvolupar l'energia hidroelèctrica, fet que va comportar la construcció del pantà de la Torrasa als anys cinquanta, que ocupa part de les terres fèrtils de la Noguera Pallaresa, així com la creació de les centrals d'Espot, d'Esterrí d'Àneu i de Llavorsí-Cardós, amb un conjunt d'estructures hidràuliques, a base de grans salts d'aigua a pressió i estacions transformadores al peu, com la d'Esterrí, la de Sant Maurici a Espot, la d'Espot a Llorç, o la de Llavorsí, de les quals surten línies d'alta tensió que recorren tot el fons de la vall. Gràcies a aquesta activitat industrial, a diferència d'altres punts del Pirineu, es va contenir uns quants anys l'èxode rural, en comparació a altres punts del Pirineu. Tanmateix, un cop finalitzades les obres, moltes generacions joves de les cases pairals van decidir emigrar i no continuar l'activitat agrícola i ramadera dels seus pares. Aquests dos fets han estat dos dels episodis que més han marcat el paisatge de finals del segle XX.

A partir dels anys seixanta del segle XX es desenvolupa l'activitat turística, però les dificultats en les comunicacions van impedir una gran penetració. La carretera C-13, que supera el port de la Bonaigua, s'havia construït el 1924 i no havia canviat substancialment el traçat des d'aleshores. Però fou el profund arranjament que va emprendre el govern de la Generalitat durant els anys noranta, entre Sort i València d'Àneu, el que va impulsar definitivament l'ano-

La vall d'Àneu ha estat un territori de pas pels ramats transhumants, com aquest ramat a Espot a començament del segle XX. ICGC, Fons Cuyàs

menat *turisme d'aventura*. Aquesta intervenció s'ha traduït en la construcció de pistes d'esquí i de complexos turístics i hotels en molts dels pobles.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual d'aquest tram de la vall de la Noguera Pallaresa és una simplificació de la complexitat que va arribar a assolir en el passat. L'abandonament d'activitats, especialment en els petits pobles situats a les valls laterals, ha afavorit l'empobriment de la diversitat de paisatges a partir de l'augment de les masses forestals.

Des del fons de la vall cap a les altures, es troben els estrets paisatges fluvials que, exceptuant la plana d'Àneu, són un dels trets distintius del paisatge històric que s'ha conservat fins als nostres dies. Tanmateix, s'hi ha d'afegir la completa conversió a prats de dall dels camps, les transformacions urbanes que guanyen espai en aquestes preuades zones planes, especialment a l'entorn d'Esterrí d'Àneu, i el protagonisme de les infraestructures elèctriques i viàries. D'altra banda, el bosc de ribera, que estava molt malmès en zones properes als pobles i cultius, s'ha recuperat a causa de les mesures de protecció implementades i la manca d'aprofitament com a recurs.

Les petites valls laterals formen un estol de micropaisatges que representen molt bé els principals tipus de transformació i construcció del medi pallarès. D'una banda, es troba el tram alt del riu entre Isavarre i Alós d'Isil, una vall molt tancada amb pobles abocats al riu i amb uns vessants que s'aixequen muntanya amunt des dels mateixos carrers i que han estat objecte d'una major protecció a partir de l'ampliació del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Al costat dels pobles, el bosc creix de manera imparable. Només es mantenen obertes les solanes, com la de Buixerri, la dels Oms, la d'Àreu i la de les bordes de Lapre, on els matolls de bàlec i les pastures s'aferren a un rocam eixut i de difícil colonització. La vall paral·lela d'Unarre pateix dinàmiques similars, però aquí la confluència de diversos torrents permet l'eixamplament que, conjuntament a l'orientació sud i la major altitud, proporciona conques visuals més àmplies. L'estructura de l'entorn dels pobles també és diferent, i aquí els prats encara envolten i separen del bosc els pobles d'Unarre, Aurós, Cerbi i Gavàs. En canvi, la vegetació del fons dels torrents amenaça d'amagar les cases. A les solanes del Faro encara són visibles les antigues feixes dels camps de cereals i, al vessant est, els prats del fons de la vall s'uneixen amb els extensos matollars que recobreixen les comes i les serres.

Seguint cap al sud, les valls laterals s'orienten cap a l'est i a l'oest en comes diminutes que osquen l'estret espai que hi ha a la serra entre lo Calbo, lo Cuco i el riu. Entre les petites valls que miren a la plana d'Àneu, només la de Son té unes dimensions suficients per allotjar prats i camps d'una certa entitat. La resta s'aferren al vessant, i l'espai obert al bosc en el passat cada cop es tanca més, com passa a Burgo i Llavorre. Son, Jou i Estaís, en canvi, amb una orientació una mica més solana, encara mantenen una certa àrea de cultius, línies d'arbres als torrents, boscos i matollars en antigues pastures. A les valls d'Espot, Escart i Baiasca, l'amplitud i

Els habitatges de segona residència construïts en els darrers decennis a la vall d'Isil i vinculats a la influència de l'estació d'esquí de Baqueira-Beret, són sovint poc harmònics amb el paisatge. Observatori del Paisatge

la suavitat dels pendents a prop del riu i del poble permeten l'existència de suficients prats per delimitar una bona franja entre els nuclis i els boscos de l'obaga. A la solana, hi dominen les roques, les tarteres i els prats secs amb baleguers. Escart i Baiasca, situades al bell mig de comes penjades, recullen millor la humitat de les carenes i la reparteixen pels vessants obacs, fet que dona lloc a extenses bosquíries. La dissimetria també és marcada i sobre els pobles hi ha penjants de roques esquistes que dibuixen canals verticals on s'entremesclen bedollars, avellanoses i baleguers. Un darrer conjunt de paisatges mostra la unitat més eixuta i abrupta. Són les diminutes valls de Dorve, Berrós, Estaron i Aidí. De fet, aquests dos darrers nuclis simplement se situen en relleixos en el vessant que van permetre establir un poble penjat d'una penya. Evidentment, és un territori del tot improductiu des de l'òptica actual i posa de manifest com van arribar a ser d'importants aquestes solanes pedregoses al marge esquerre de la Noguera Pallaresa.

Però el que caracteritza la unitat Valls d'Àneu són justament els paisatges del fons de la vall. El sector septentrional està definit per l'extensa plana d'origen glaciolacustre, l'única d'extensió considerable del Pallars Sobirà. Els principals assentaments humans també es troben a l'entorn d'aquest espai: Esterri d'Àneu, València d'Àneu, Escalarre i la Guingueta d'Àneu se situen als punts cardinals d'un centre presidit per Santa Maria d'Àneu, un antic monestir del segle *ix* que va organitzar tot el poblament i la configuració del paisatge medieval que, en part, ha arribat fins avui. Són unes extenses pastures creuades pel riu, que donen pas a un lleuger pla inclinat constituït pel con de dejecció d'Escalarre. La plana s'estructura en dues meitats: a la riba dreta, un mosaic de parcel·les de prats de dall tallades en línia recta per la carretera; al mig, el riu que dibuixa meandres des del pla de Salito fins a la cua del pantà de la Torrassa, i a la riba esquerra, els camps que dibuixen franges concèntriques que s'enfilen entre el barranc de Llavorre i el riu d'Unarre. La variant de la carretera C-13 i les línies elèctriques són dos elements que destaquen en l'atapeït paisatge d'aquesta plana.

Finalment, resta definir el paisatge fluvial que, des de les bordes d'Escaló, ressegueix la carretera C-13 fins a Llavorsí. És un entorn de plana molt estreta, sovint absent, on s'obren prats petits i allargassats atrapats entre la vegetació de ribera i els vessants abruptes. El tram sota Estaron s'engorja i es fa més sinuós fins a Llavorsí, on el paisatge assoleix cotes de veritable singularitat. Llavorsí és un poble tancat entre parets gairebé verticals on amb prou feines hi cap el riu i la carretera, i en el qual, a més, hi ha instal·lat un nus de xarxes elèctriques que dona l'aparença d'un paisatge industrial. Si s'obvia aquest element, l'aiguabarreig presenta un gran atractiu visual pel fet d'unir-se dos rius impetuosos com la Noguera Pallaresa i la Noguera de Cardós en un entorn urbà. Però, per fer més segur l'assentament, ha calgut fer obres d'endegament fluvial molt importants, a banda de dos ponts i un túnel per poder fer passar les carreteres amb comoditat. Tot plegat fa de Llavorsí el paisatge més densament antropitzat de les Valls d'Àneu.

La unitat combina plana i muntanya i això la dota d'una gran varietat d'elements paisatgístics. No deixa de ser, però, un territori de marcat caràcter forestal. La major part de la superfície està ocupada per bosquines, prats i boscos d'aciculifolis. Els boscos de coníferes es concentren sobretot al vessant d'obaga, mentre que els prats artificials, les zones de vegetació baixa i les bosquines es localitzen als vessants de solana que envolten la plana d'Àneu. A les solanes també es poden trobar boscos d'escleròfil·les. La vegetació caducifòlia hi és present representada pels bedollars, les avellanoses i les arbredes que colonitzen antics cultius. Els prats supraforestals es troben en contacte amb els més extensos pasturatges alpins de les unitats veïnes. Els forts pendents dels laterals de la vall principal i dels afloraments del sinclinal de Llavorsí condicionen l'existència de zones rocalloses i nues de vegetació. Altres factors paisatgístics concentrats al fons de la vall són la superfície ocupada per zones humides i per vegetació de ribera. També cal destacar la construcció del pantà de la Torrassa, un element que s'inclou dins de la superfície ocupada per aigües continentals. Els conreus herbacis de regadiu, dedicats a cultius farratgers, predominen per sobre els de secà. La disposició de terres planes i l'aigua de la Noguera Pallaresa han facilitat l'expansió dels cultius de regadiu destinats a l'alimentació del bestiar. Es tracta, doncs, d'un tipus d'agricultura subsidiària de l'activitat principal, la ramaderia. A les zones properes a Llavorsí, l'escassa superfície de conreu es dedica principalment als cereals (ordi) i al farratge. En canvi, l'àmplia i fèrtil plana d'Àneu ha facilitat al llarg del temps el desenvolupament d'una agricultura intensiva i variada, amb cereals, patates, cànem, horta, llegums, pastures i fins i tot una certa extensió de la vinya, avui desapareguda. Les pastures, amb un pes moderat, defineixen el caràcter agrari dels municipis d'Espot i de la Guingueta d'Àneu. És justament en aquest darrer municipi on la ramaderia equina té una importància destacable. Els darrers anys del segle *xx*, s'ha anat consolidant el predomini de la cria de bestiar boví en detriment de l'oví, que està en via de desaparició tot i l'impuls de les races autòctones d'ovella pallaresa.

Pel que fa als teixits urbans, els importants nuclis d'Esterri i de València d'Àneu, distribuïts amb cura per no malmetre les millors terres, han estat bastant desmanegats amb els eixamples que s'estenen a banda i banda de l'entrada sud de la carretera a Es-

347

El pantà de la Torrassa, que ocupa part de les terres fèrtils del riu Noguera Pallaresa, està vinculat a estacions transformadores com la d'Esterrí, la d'Espot a Llorç o la de Llavorsí, de les quals surten línies d'alta tensió que recorren tot el fons de la vall. Contraix

terri o la nova extensió urbana a la zona de les Llacs. L'activitat constructiva del període d'expansió del sector turístic a les Valls d'Àneu també ha comportat una sèrie d'alteracions en el paisatge prou destacades, com les urbanitzacions a la vall d'Isil, vinculades a la influència de l'estació d'esquí de Baqueira-Beret i poc harmòniques amb el paisatge; la nova edificació a peu de pistes d'Espot Esquí, o la urbanització de noves edificacions al voltant dels pobles d'Escaló, Llavorsí i la Guingueta d'Àneu, poc integrades en el paisatge urbà tradicional. Igualment, la dinàmica d'ampliació del perímetre construït a la plana d'Esterrí d'Àneu, amb tipologies que contrasten fortament amb el casc antic i amb un creixement urbà a partir d'habitatges plurifamiliars, en contrast amb el model arquitectònic més orgànic de les cases antigues, s'està estenent pels camps i horts veïns.

La dinàmica actual del paisatge de les Valls d'Àneu està marcada per la pèrdua de pes de l'economia agroramadera de muntanya i l'auge del sector terciari. Després de dècades de recessió econòmica i demogràfica, els caps de municipi han aprofitat l'impuls del turisme provinent de pols d'atracció com el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, el turisme hivernal de l'esquí i el primaveral-estival de múltiples facetes. Els sectors econòmics que s'han vist afavorits per aquestes activitats s'han centrat geogràfi-

cament al fons de la vall, especialment a la plana d'Àneu, al nucli de Llavorsí i al d'Espot. Això ha influenciat els planejaments urbanístics d'aquests municipis; n'han augmentat el sòl urbanitzable i n'han transformat el sòl urbà existent. La importància del turisme s'observa especialment al municipi d'Espot, que té un important dualisme entre la modalitat rural i de càmping a l'estiu i els hotels a l'hivern. El cas d'Esterrí d'Àneu és lleugerament diferent i hi predomina més el turisme residencial i hotelier, que va guanyant influència a altres activitats econòmiques que l'havien complementat. També s'han de destacar les instal·lacions per als esports d'aventura, que caracteritzen els paisatges fluvials de la Noguera Pallaresa al llarg de tot l'estiu, i que han adquirit tanta importància econòmica que arriben a condicionar el règim d'explotació hidroelèctrica quan minven els cabals del riu i els seus principals afluents.

A les Valls d'Àneu, el sector industrial hi té un pes gairebé negligible, exceptuant la indústria hidroelèctrica, que és un element present arreu de la unitat. Hi ha petites indústries de caràcter local, entre les quals es poden mencionar una farga i una serradora. A la zona de Llavorsí cal esmentar l'extracció de llicorella per a la construcció, si bé la llosera d'Aidí es va tancar al final de la dècada del 1980. També s'hi va bastir una estació receptora de les Forces Elèctriques de

Catalunya, en part excavada a la roca, amb un petit funicular vers les instal·lacions del Burgueràs, que es troba a la confluència de la Noguera Pallaresa i la Noguera de Cardós.

Les alteracions paisatgístiques més rellevants derivades de les infraestructures provenen de la variant d'Esterrí d'Àneu; les activitats extractives a les vores de la Noguera Pallaresa, sense suficients mesures de minimització de l'impacte visual; i les línies i torres d'alta tensió que travessen l'àmbit per alguns dels indrets paisatgísticament més valuosos; les urbanitzacions de tres o quatre pisos d'alçada que han proliferat al voltant d'Esterrí i el polígon industrial situat a l'entrada d'aquest nucli de població.

L'estructura de la unitat entorn dels fons de vall fa que els riscos naturals estiguin molt lligats a la dinàmica fluvial i dels vessants drenats per torrents curts però impetuosos. El risc d'inundació és important a la plana, aigües avall d'Esterrí, i a Llavorsí, que ja va patir importants danys en els aiguats del 1982 i del 2013. L'estretor de la vall i l'interfluvi no deixen gaires possibilitats per incrementar l'eficiència dels actuals endegaments, que s'han mostrat eficaços en crescudes menors. Tot plegat posa de manifest la paradoxa de la coincidència entre les zones de més creixement residencial en els darrers anys i l'existència d'importants riscos d'inundació. El con de dejecció del riu de Jou, damunt del qual se situa la població de la Guingueta d'Àneu, o les petites planes d'inundació del riu Escrita entre la població d'Espot i l'entorn de Santa Maria, on s'ubiquen càmpings que acullen molts dels visitants estivals, són altres punts on el risc és important. Quant als moviments de massa, cal dir que afecten alguns accessos a poblacions que han de superar forts pendents, com les carreteres de Son, Unarre, Escart o Baiasca, i en tot cas, es tracta de desprendiments puntuals que no suposen grans canvis en la morfologia dels vessants. Els dipòsits morrènics, a excepció dels de Jou, semblen prou estabilitzats per no haver de generar episodis de grans esllavissades.

A la unitat Valls d'Àneu és visible la dualitat en l'evolució del paisatge que es posa de manifest a tot el Pirineu entre les àrees econòmicament actives i els espais marginals. D'una banda, hi ha els espais marginals a l'economia de mercat, aquells que no són propers a centres d'interès turístic d'elevada freqüentació. Són territoris aïllats i de difícil accés, on la població resident és molt minsa, i l'activitat econòmica, molt reduïda o de caràcter subsidiari. L'evolució futura ve determinada pels factors climàtics, ecològics i geodinàmics, però també econòmics. El futur pot suposar un increment i una densificació de la biomassa d'espècies oportunistes i heliòfiles com el pi roig o el bedoll en els sòls més humits. Això pot acabar en un paisatge força monòton i poc biodivers, a la vegada que augmenta el risc d'incendis forestals dels matollars en transició a bosquines en els vessants eixuts de la Noguera Pallaresa. D'altra banda, la disminució de les explotacions ramaderes pot provocar l'abandonament de prats, que corresponen a les parcel·les més planeres, properes als pobles i amb possibilitats de reg, si no s'implanten polítiques actives de gestió d'aquests espais. Així mateix, la dinàmica urbanística ha provocat transformacions en el paisatge que es poden prolongar en el temps, ja que la construcció d'apartaments i segones residències pot suposar l'encariment de l'habitatge a la vall i les dificultats d'assentament de població permanent. Per

Les infraestructures elèctriques han alterat la imatge d'alguns nuclis de manera que, fins i tot, repercuteix en l'atractiu turístic. A la imatge, subestació elèctrica de Llavorsí, un punt neuràlgic del transport d'energia al Pirineu. Observatori del Paisatge

això, als nuclis de la vall d'Isil, les polítiques de creixement urbà s'han regulat mitjançant el Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran (PTPAPA). A la plana d'Esterrí d'Àneu, aquestes transformacions encara no han assolit tot el sostre d'edificació possible i mostren un aspecte incomplet en un entorn d'alt valor paisatgístic. A Llavorsí es vol potenciar el paper de cruïlla, fet que s'està donant en fomentar institucionalment iniciatives de millores paisatgístiques, itineraris a l'entorn del poble i una oferta de turisme rural i de qualitat amb una oferta de lleure diversificada. Finalment, la Guingueta d'Àneu i Escaló han crescut de manera desordenada seguint l'eix de la carretera principal, amb noves edificacions que estan desconnectades visualment dels antics nuclis.

Expressió artística del paisatge

Des del punt de vista literari, la zona ha generat una important producció gràcies als nombrosos viatgers que han visitat i descrit la vall. Jacint Verdaguer va incloure en alguns dels seus poemes referències a la plana d'Esterrí, a «Noguera i Garona», dins l'obra Canigó (1886), i en la «Cançó del raier», inclòs a *Pàtria* (1888), un fragment de la qual diu així:

«Un matí la gent d'Esterrí
m'alçà el coure tot cridant,
que m'enduia cap a Gerri
lo feixuc mall de Roland.
Jo, veient que al meu darrera
la vall tota s'espervera,
per damunt de la ribera
lo llancí del rai estant.»
(Verdaguer, 1888)

Però és en la prosa de l'«Excursió a l'Alt Pallars» on es troben les descripcions més interessants del paisatge aneuenc, publicades a la *Veu de Montserrat* [1884], de la qual cal destacar els fragments següents:

«Esterrí

Sa capital és poble modern, assegut en un pla d'una hora i mitja de llarg, i un quart, segons los indrets, o mitja hora d'ample; és verd i hermós; té més prats on péixer ses nombroses ramades, que camps de conreu; vora Escalarre, hi ha un fener anomenat Prats de Comte. D'arbres no n'hi ha tants com n'hi caldrien, mes encara n'hi ha per aconhortar-se'n. Aquell pla sembla haver estat un immens gorg del riu Noguera, que el mateix ha anat omplint amb terra amb temps i paciència, tornant-lo de gorg en estany, d'estany en aiguamoll, i d'aiguamoll en conreu. A l'hivern encara tot allò brolla i remintola d'aigua, com si la plana se recordàs d'haer estat un llac. Lo temple d'Esterrí era iglésia de convent, com la capella de Santa Maria, situada davant d'Escalarre.

>>Sortint d'Alós pel camí de Montgarre, no es deixa mai, en cinc hores de camí, la riba de la Noguera, que és fresca i hermosa, com cap altra n'hi haja. Les muntanyes de la dreta són les de la frontera d'Espanya, i els herbeis comencen al cim i baixen com domassos verds fins al Noguera, que murmureja i rondina angulejant per aquelles prades, i trona per aquells gorgs d'aigües blaves i pures com aquell cel. A l'esquerra és tot bosc, des d'Alós a Montgarre, d'airesos avets i pins (n'hi ha de roigs), bedolls, moixeres, mates i verdor. A la dreta es veuen blanques congestes clapejant la verdosa i llisa cordillera.»

(Verdaguer, 2002 [1884])

Un dels primers viatgers que va descriure la vall fou Francisco de Zamora l'any 1788, autor que va fer especial èmfasi en la manca d'estrat arbori fruit de la intensa explotació forestal de la zona. L'anglès Arthur Young també va creuar la plana de tornada del seu viatge a la Val d'Aran el 1787, però sense dedicar-hi gaire atenció. Ja al segle XIX hi ha els escrits de Pascual Madoz, que va relatar una ferotge batalla que va tenir lloc cap al 1845 entre carlins i borbons a València d'Àneu. El mateix Madoz fou un dels responsables de la defensa de València, punt estratègic cabdal ja que es tractava de l'entrada a la vall, i va prendre part en aquesta batalla; també Tonnellé, que el 1858 va criticar durament les condicions de vida de la població i l'aspecte medieval dels pobles. I de principis del segle XX es pot destacar el viatge de Ballantine.

La pintura del Pirineu no ha estat tan prolífica com l'escriptura. Així i tot, es poden assenyalar alguns artistes que van dedicar part de la seva obra a reflectir la muntanya sobre llenç, com són Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848 i 1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910), entre d'altres. Altres autors actuals, com ara Miquel Seguer (1961), s'han establert a la zona i s'han inspirat en els magnífics escenaris que aquesta ofereix.

Valors en el paisatge

Tot i ser una unitat que se centra en el fons de vall i a l'entorn dels nuclis habitats, hi ha un gran nombre d'espais naturals amb diversos graus de protecció que posen de manifest la importància dels valors naturals i ecològics. El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici i el Parc Natural de l'Alt Pirineu són les dues figures de protecció de què gaudeix la unitat. Pel que fa a la xarxa Natura 2000, l'àrea de protecció s'amplia o es redueix, segons les zones, respecte al Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i es configura sota diverses denominacions: Aigüestortes, Alt Pallars i la Torrassa. Els elements de caràcter geològic formen un conjunt de valors essencials sense els quals no es podria entendre el paisatge actual. La cubeta de sobreexcavació, actualment reblerta, de la plana d'Àneu, la profunda erosió de la Noguera Pallaresa prop de Llavorsí o aigües amunt de Sorpe i les petites valls laterals són valors destacats. Damunt d'aquest escenari s'ha disposat una vegetació profundament transformada i alterada per l'acció humana al llarg de la història. Tanmateix, hi ha valors ecològics i botànics que han perviscut o s'han sobreposat a aquests fets, com la coneguda avetosa de la mata de València o la comunitat de savina turífera de la solana de l'estret de la Noguera, a l'altura d'Escaló. Especialment interessants en el paisatge són els boscos subalpins de pi negre i avet amb neret, ja que juguen un paper important en la prevenció d'allaus, especialment a la capçalera de la unitat. També existeix una interessant fauna i flora associada a la Noguera Pallaresa, com llúdrigues, martinets o ànecs coll verd, tant en els ecosistemes de les cabaloses aigües dels ràpids com en els artificials de la cua del pantà de la Torrassa.

Els valors estètics de la unitat es fonamenten en la distribució dels nuclis i els seus entorns. En aquest sentit, la plana d'Àneu i les dues valls a est i oest que s'hi aboquen són els llocs més interessants de tots. El paisatge de la cubeta d'Esterrí, amb els nuclis al

La mollera d'Escalarre, a la cua del pantà de la Torrassa, té valors naturals destacats ja que és un hàbitat ideal per a espècies animals i vegetals de zones humides. Observatori del Paisatge

nord de la cubeta i la plana baixa només solcada pel riu i la carretera, forma un conjunt en el qual el patró dominant és el dels prats de dall delimitats en parcel·les, envoltats de pollancre i disposats en una trama ortogonal que s'adapta al relleu a mesura que hom s'enfila cap a Escalarre. Aquest paisatge agrícola s'anomena *bo-cage* i posseeix gran vàlua en qualsevol època de l'any, però especialment a la primavera i l'estiu, a causa dels contrastos cromàtics dels canvis estacionals. A aquest patró de distribució dels prats de dall a l'entorn dels rius, tan típic del Pirineu, cal afegir el binomi València d'Àneu i Esterrí d'Àneu. Són dos pobles estretament relacionats que, l'un dalt del llindar rocós del castell i l'altre al peu de la roca però cada dia més escampat pels camps, doten d'un fons escènic incomparable aquest peculiar eixamplament de la vall de la Noguera Pallaresa. Si a més s'hi afegeix Escalarre, situat a l'àpex d'un triangle de prats construït damunt del con de dejecció del riu d'Unarre, el conjunt completa l'harmonia que només es pot gaudir en tota la seva integritat enfilant-se per les petites carreteres que es dirigeixen cap a Unarre i a Son. Els pobles riu amunt tenen altres patrons de distribució de l'hàbitat i de les àrees de camps i boscos que els envolten. Es tracta de nuclis agrupats i compactes tancats en el fons de la vall, com Borén, Isil i Alós d'Isil, on l'element més destacat del paisatge és el conjunt arquitectònic i el riu, en detriment dels camps, gairebé inexistent. Quan el relleu canvia, la distribució de l'aprofitament del medi també ho fa. Aquest fet es posa de manifest en patrons de paisatge que responen al model de nuclis agrupats i compactes situats a mig vessant, a la capçalera de valls tributàries petites i costerudes. És el cas d'Unarre, Cerbi, Gavàs, Llavorre i Estais, on també es poden observar feixes amb murs de pedra seca, quan hi ha la presència d'alguna solana.

Les Valls d'Àneu contenen diferents patrons de valls, deguts tant a la geomorfologia accidentada com al simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Les valls que s'inclouen en aquest patró poden ser valls obertes o valls tancades, l'orografia de les quals ha condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal dels nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders. S'ha volgut remarcar també el caràcter de les valls, fent referència al grau d'antropització o de naturalitat que han sabut conservar. El caràcter natural fa referència a aquelles valls on l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola.

La vall d'Unarre, amb una estructura tancada, té un caràcter natural, i l'empremta humana es redueix a les pastures, als prats de dall i a algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. Les valls d'Àneu, Bonaigua, Escart i Baiasca, amb estructura tancada, tenen un caràcter més rural, amb assentaments urbans consolidats que o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament. La vall d'Àneu i la vall del riu Escrita han sofert processos una mica més intensius de canvi en el paisatge, bàsicament caracteritzats pels creixements urbanístics dels nuclis i l'aparició d'infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles o ocupen bona part dels fons de vall. Les valls occidentals, a més d'aquestes característiques, també tenen la particularitat, a causa de la seva orientació, d'una marcada dissimetria entre la

L'església romànica de Sant Joan d'Isil és una veritable joia arquitectònica ubicada al costat del riu Noguera Pallaresa. Observatori del Paisatge

solana i l'obaga, fet que es posa de manifest tant en la disposició dels antics camps al nord, com a recer dels pobles construïts al marge esquerre dels rius –Espot, donada l'amplitud de la vall, s'escampa a ambdós marges. Al sud dels nuclis de població es troben els vessants obacs, que antany eren pastures o prats i que avui en dia es van tancant en boscos que cada cop evidencien més aquest contrast.

El sentit olfatiu del paisatge és també molt perceptible en els boscos humits de les obagues quan l'humus comença a fermentar. Són també certament destacables els valors associats als colors vius dels bedollars i altres caducifolis humits a la tardor o l'efecte del fogony, que desseca l'ambient, eleva les temperatures del fons de la cubeta i crea sensacions tèrmiques elevades a l'estiu, però també paisatges ventosos i dinàmics a la tardor i l'hivern.

El llegat romànic de la zona és força important i determina de manera cabdal els valors històrics del paisatge. A la plana d'Esterrí d'Àneu es troben un elevat nombre de temples religiosos i fortificacions que daten del segle XI i XII. De totes les esglésies existents, cal destacar les de Sant Pere del Burgal, Santa Maria d'Àneu, Sant Just i Sant Pastor de Son i Sant Serni de Baiasca, que són les més representatives. Un conjunt de gran interès al sud de la unitat és el casc antic de Llavorsí, que ha conservat l'harmonia medieval i muntanyenca de carrers costeruts i enrevessats, malgrat les noves construccions. A les proximitats hi ha el santuari de la Mare de Déu de Biuse, probablement un antic emplaçament del poble de Llavorsí, que conserva els vestigis d'un cementiri que data dels segles XIII o XIV. Com a element històric també destaca el camí de Biuse a l'Alt Urgell, que és el traçat empedrat d'època medieval del camí que s'enfila a Hostal del Rei. Al municipi de la Guingueta d'Àneu cal destacar la vila closa i la torre d'Escaló, poble que ha conservat, malgrat les transformacions sofertes, el caràcter medieval, ja que encara està clos per muralles i organitzat al voltant del carrer principal, on s'han conservat alguns porxos. Són especialment interessants els nombrosos ponts que hi ha entre Alós d'Isil i Isavarre a causa

Les activitats aquàtiques al curs de la Noguera Pallaresa, com el ràfting, són un puntal bàsic per a l'economia de la unitat i la comarca, amb el seu pol de concentració al voltant de Llavorsí. Observatori del Paisatge

de l'estretor de la vall i la importància de les comunicacions en el passat amb la Val d'Aran a través de Montgarri i amb Occitània pels ports de Salau i Aulà. Però les restes d'antigues vies es detecten en trams de carrerades que no s'han embosquinat, trossos de camins empedrats i la importància del rai, que a la postmodernitat s'ha transformat amb la navegació mitjançant el ràfting. Durant el segle xx també hi ha hagut fets que han transformat el paisatge i s'hi han quedat per deixar-ne testimoni: d'una banda, el front del Pallars estabilitzat a la serra de Campirme, del qual resten abundants fortificacions; de l'altra, les imponents obres hidràuliques –subterrànies la majoria d'elles–, que en alguns casos ja es pot dir que formen part integrada dels paisatges aneuencs.

Els valors productius han experimentat una gran transformació durant les darreres dècades com també ho ha fet el paisatge. Avui dia, la unitat queda polaritzada entre l'eix escairat que formen els vèrtexs de les poblacions de Sorpe, la Guingueta d'Àneu i Espot, d'una banda, i el node de Llavorsí, de l'altra, en contrast amb el menor dinamisme econòmic de la resta de nuclis i territori. La davallada del sector primari i de les activitats associades ha quedat en part contrarestada pels efectes econòmics del turisme, que ha fet valer determinats espais respecte d'altres. Els casos més evidents són aquells propers a les activitats de lleure: Espot respecte al parc nacional i les pistes d'esquí, Llavorsí respecte als esports fluvials i com a entrada a les valls Ferrera i de Cardós, i els pobles de la plana d'Àneu –especialment els més propers a la carretera del port de la Bonaigua i les pistes d'esquí de Baqueira-Beret– respecte a l'esquí i la residència turística. Aquesta àrea ha experimentat, els darrers anys, un fenomen de revaloració econòmica que ha generat un procés de substitució d'activitats i usos en el paisatge,

com l'ampliació de sòl urbanitzable, la construcció de noves infraestructures o altres activitats, com l'efímer Doctor Music Festival.

Si se surt d'aquesta àrea, el valor econòmic del paisatge es precipita pel poc interès que susciten les activitats i els assentaments més allunyats del fons de la vall. D'altra banda, el potencial per desenvolupar de nou una economia ramadera i forestal de muntanya és clarament inviable en molts sectors, donades les condicions de pendent i baixa productivitat de boscos i pastures. Només alguns vessants o valls podrien respondre bé a la reanimació d'aquest sector econòmic tan important en la gestió del paisatge: la mata de València i la vall de Son, la vall d'Unarre i, en menor mesura, la vall de Baiasca. Aquestes zones també han desenvolupat un turisme rural, lligat a la natura, que, de manera respectuosa amb el paisatge, permet la pluriactivitat de la població resident i la diversificació del risc en cas de crisi d'algun sector concret.

Els valors socials del paisatge són abundants i força arrelats. La concentració de fires, mercats, museus, centres d'interpretació del medi, àrees recreatives o de passeig i trobades esportives a l'aire lliure és molt important als nuclis principals (Esterrí d'Àneu i Llavorsí), però també s'escampen més o menys uniformement per Isil, Son, Espot, Baiasca i altres punts de la unitat. Tanmateix, un dels més destacats és, sens dubte, l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu. També és especialment rellevant l'entrada oriental del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici per Espot, que s'ha convertit en un referent que, acompanyat de la important oferta d'allotjament, atrau milers de visitants cada estiu. Molts d'ells, aprofiten per visitar altres entorns diferents del parc i practicar algunes de les activitats lúdiques que darrerament s'organitzen entorn

Les Falles d'Isil s'han convertit en una festa de gran arrelament entre la població, que hi veu una evocació de la màgia pirinenca i una manera de donar inici a l'estiu la nit de Sant Joan. Oriol Riart / Arxiu Ara Lleida

de la Noguera Pallaresa. En qualsevol cas, és un tipus de turisme que bàsicament cerca el gaudi del paisatge en els seus diferents formats –natural, etnogràfic, gastronòmic– i, per això, l'absència o transformació radical d'aquest seria motiu de canvi substancial en la seva valoració social. D'altra banda, la declaració de les Falles d'Isil i les de València d'Àneu com a Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2015 ha potenciat la visibilitat i el reconeixement d'aquestes tradicions locals d'arrels històriques. Actualment, la recuperació de moltes d'aquestes antigues tradicions respon tant a un sentiment identitari local, de recuperació de les tradicions i del patrimoni etnogràfic associat, com a la voluntat d'atraure visitants. Pel que fa a les festes, es poden destacar l'aplec de Biuse o la celebració anual del concurs nacional de gossos d'atura, a Llavorsí. Per últim, el paisatge que es gaudeix a peu ha donat lloc a una important xarxa de refugis guardats que es troben a la base d'itineraris que envolten el parc nacional: Arestui, Son i l'entorn del pont de la Bonaigua són els més coneguts. A aquesta aproximació excursionista al paisatge, cal afegir-hi altres activitats lúdiques com la pesca i la caça. La presència de la important Reserva Nacional de Caça del Pallars atrau un bon nombre de caçadors locals i forasters en un moment on les poblacions cinegètiques estan augmentant. Entre els productes de la terra que han generat tota una cultura gastronòmica destaca el «xolís», un embotit de porc que posa de manifest tota l'antiga cultura tradicional i casolana de la matança del porc i l'assecat dels embotits. De la imaginació popular, n'han sorgit llegendes, aprofitant el paisatge i la història de l'àrea, que han reforçat els aspectes simbòlics del paisatge. Es pot destacar la llegenda del Mall de Roland, recollida per Jacint Verdaguer als seus poemes, que diu que el valent Roland, lluitant contra els moros del Pirineu, va llançar el seu mall des d'un coll, va caure a Esterri i es va enfonsar al mig de la plaça. Altres llegendes de fets històrics fan referència al castell de València d'Àneu i els moros. Les rondalles místiques es localitzen als bells paratges forestals de Son i d'Espot; es tracta de «Veure el dimoni» i «El bruixot endevinaire» en el primer cas, i «El càstig de Sant Maurici» en el segon.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La carretera C-13 de Llavorsí a Esterri d'Àneu, que transcorre al llarg del curs de la Noguera Pallaresa, és el principal eix viari de la unitat, tot i que per gaudir de llocs que ofereixin bones panoràmiques de la zona és imprescindible enfilarse per les carreteres secundàries que remunten les petites valls laterals, entre les quals sobresurten la del riu Escrita, que condueix a la població d'Espot i és una de les portes d'entrada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, i la de la vall d'Unarre.

L'itinerari d'Esterri d'Àneu a Baiasca i d'Espot a Unarre està dividit en quatre sectors. El primer permet visitar el castell de Llort per un camí de ferradura que condueix a aquesta perfecta talaia sobre la vall de la Noguera Pallaresa, i el poble d'Espot, amb la casa del Parc Nacional, l'església de Santa Llogaia i el pont romànic de la Capella, de camí a les pistes d'esquí alpí d'Espot Esquí. El segon sector de la ruta comença al terme municipal de la Guingueta d'Àneu i puja cap a Son, on a banda del conjunt arquitectònic de Sant Just i Sant Pastor trobem el modern Centre d'educació ambiental i d'interpretació de la natura de les Planes de Son. El tercer sector parteix des d'Esterri d'Àneu en direcció a Unarre, on hi ha el «comunidor» de Sant Julià, Bordes d'Aurós –un petit poble que es va cremar i on només es va reconstruir la magnífica casa pairal que avui bateja l'indret– i Cerbi, la talaia per excel·lència de les Valls d'Àneu. El quart sector de la ruta permet descobrir la vall de Baiasca, amb el llogaret d'Arestui, la parròquia de Sant Serni –l'única que conserva els frescos romànics íntegres i originals– i el dolmen de la Font dels Còms.

Entre les rutes a peu o en BTT, destaquen el GR-11, el sender del Pirineu, que creua part de les Valls d'Àneu, concretament des de Dorve a Espot, passant per la Guingueta d'Àneu, Jou, Estais i Espot; la travessa Pedals de Foc, que recorre la perifèria del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, passa per Espot venint del coll de Triador, creua en direcció nord i després oest cap a Montgarri, a la veïna Val d'Aran, i travessa els boscos i les pastures de la vall alta de la Noguera Pallaresa; i la Transpirinenca, amb l'etapa que va de Llavorsí a Espui, a la veïna vall Fosca, resseguint la vall de Baiasca i passant pel coll del Rat, des d'on es tenen vistes espectaculars de 360 graus de tot el Pirineu. Entre els itineraris pel front de Pallars destaca la serra d'Urdossa, amb les trinxeres del collet de Cortalets, les defenses del turó de la Castelleta i les casamates del cap de Baladredo.

Entre els punts d'observació del paisatge destaquen: el castell de Llort, a la vall del riu Escrita, per contemplar les magnífiques vistes del pantà de la Torrassa que s'hi ofereixen, el curs de la Noguera Pallaresa i part de les Valls d'Àneu; l'ermita de Sant Beado, a la vall d'Unarre, la talaia per excel·lència de les Valls d'Àneu; el castell de València d'Àneu, des d'on es domina tota la plana d'Esterri, al sud, i les valls de la Bonaigua i d'Isil, al nord, valls que també es poden observar des del mirador de Sorpe. Finalment, des de la carretera d'accés al nucli de Son es tenen vistes sobre el *bocage* agroforestal característic de la plana d'Àneu, en un indret on es poden

El castell de València d'Àneu és un mirador de tota la plana d'Esterrí, al sud, i les valls de la Bonaigua i d'Isil, al nord. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

observar els diferents aiguabarreigs de la Noguera Pallaresa amb els rius de les valls secundàries (Son, Bonaigua, Unarre, etc.), especialment cabalosos amb el desgel primaverenc. Es tracta d'unes

vistes característiques de les Valls d'Àneu tancades a l'est per la serra de Campirme, amb l'emblemàtic «lo Calbo».

Diverses rutes permeten arribar a Espot. A la imatge, el pont de la Capella sobre el riu Escrita. Ramon Oromí

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les transformacions en el paisatge provocades per la indústria hidroelèctrica han creat impactes de difícil integració. Les dues línies elèctriques d'alta tensió que transcorren en paral·lel entre Llavorsí i el port de la Bonaigua en són un bon exemple, així com les estacions transformadores de Llavorsí, d'Espot i d'Esterrí d'Àneu.
- L'abandonament de l'activitat ramadera, especialment en els pobles més mal comunicats, és el resultat d'un declivi demogràfic i econòmic que ha de cercar l'equilibri entre els sectors productius tradicionals i els emergents.
- La millora de les comunicacions dels darrers anys ha permès un augment de l'espai construït, sovint poc integrat amb els nuclis urbans tradicionals, derivat, en bona part, de la proximitat de les estacions d'esquí.

La massa forestal penetra cada cop més a l'interior dels pobles, fruit del procés naturalitzador derivat de l'abandonament de l'activitat agroramadera. Observatori del Paisatge

Amenaces

- El risc de desaparició de la població de fet en alguns petits nuclis de població, que implicaria un deteriorament d'edificis i de nuclis de gran interès patrimonial.
- El creixement urbà en habitatges plurifamiliars homogenis destinats a residències no habituals, de gran contrast visual amb la resta de nucli urbà.
- Els canvis del patró paisatgístic format pel mosaic de pobles petits, prats, camps i boscos, deguts a la colonització que fan les espècies arbòries dels conreus abandonats propers als pobles.

Fortaleses

- És una unitat amb un paisatge de muntanya que reflecteix segles d'història, amb un diàleg entre natura i societat a l'entorn dels nuclis habitats. Hi abunden poblacions de certa importància, en un marc natural incomparable com és la cubeta i els plans d'Esterrí d'Àneu, que tenen magnífiques connexions amb les unitats veïnes Altes Nogueres i Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici.
- No haver experimentat el creixement típic associat al turisme hivernal dels anys noranta l'ha preservada de desgavells urbanístics que ara alteren el paisatge d'altres territoris. Tanmateix, les bones comunicacions dins la serralada estan canviant recentment aquest punt fort del seu paisatge.
- La xarxa de nuclis de població que mantenen paisatges d'arrel agrícola i ramadera en bon estat de conservació, tot i l'abandonament progressiu de les activitats primàries. Els pobles de major dimensió, al fons de vall, i els petits nuclis, a les valls laterals, configuren un paisatge humanitzat de gran valor.

- Ser l'entrada oriental del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, la porta d'entrada a les valls Ferrera i de Cardós o la segona via de pas en importància vers l'Aran, faciliten la tasca de donar a conèixer un paisatge sense tant renom com els esmentats.
- L'encertada combinació existent entre el turisme emergent i els recursos que ofereix el paisatge: turisme d'aventura, turisme familiar associat a la natura, turisme cultural i del folklore, etc.

Oportunitats

- La valoració del llegat històric i cultural de l'art romànic i de la Guerra Civil al pui d'Urdosa, Biuse i Baladredo, en un marc paisatgístic incomparable.
- L'oferta de turisme esportiu i de natura existent, ben relligada, pot permetre un gaudi més aprofundit dels paisatges on es desenvolupen les activitats.
- El manteniment i l'impuls de les activitats agroramaderes que queden a la zona poden fer que aquest paisatge segueixi viu, reforçant-ne així els valors identitaris i estètics.
- Iniciatives com les de custòdia del territori poden impulsar noves formes de gestió dels paisatges agroramaders que permetin el relleu generacional en les explotacions i la conservació dels valors paisatgístics, a més de potenciar la producció i la comercialització de productes locals de qualitat i d'alt valor afegit.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge a la cubeta d'Esterrí d'Àneu i vessants immediats que mantingui l'equilibri tradicional entre els elements configuradors del paisatge, responsables dels valors paisatgístics que hi concorren.
- OQP2.** Uns paisatges de les valls laterals d'Unarre, Espot, Escart, Baiasca i la part alta de la Noguera Pallaresa que conservin el seu aire rural i que no sucumbeixin a l'abandonament ni a l'emboscament.
- OQP3.** Un riu, la Noguera Pallaresa, al seu pas per les Valls d'Àneu, ben conservat pel que fa a la qualitat i a la quantitat de les aigües, i un bosc de ribera que conservi el seu paper de connector ecològic, paisatgístic i d'espai d'oci i gaudi social.
- OQP4.** Un paisatge agrícola de les Valls d'Àneu productiu, preservat i ben gestionat, que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat prò-

pia, especialment el paisatge en mosaic format per pobles petits, prats, camps i boscos.

- OQP5.** Unes fites paisatgístiques, com l'avetosa de la mata de València, i uns paisatges rocosos, preservats i valorats, que es mantinguin com a patrimoni i com a referents visuals i identitaris de qualitat per a la població.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de les Valls d'Àneu.
- OQP7.** Un paisatge de l'arquitectura medieval, amb alta densitat de fortificacions i construccions religioses, restaurat i potenciat com a recurs didàctic i turístic.
- OQP8.** Unes línies d'alta tensió integrades en el paisatge de manera que se'n redueixi l'impacte visual als fons escènics existents.
- OQP8.** Uns paisatges rurals amb la presència de poblacions reconegudes pel seu valor històric i patrimonial, ben planificades i gestionades, fomentant la rehabilitació davant la substitució d'edificacions i mantenint-ne els principals trets característics.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage* de la vall d'Àneu, les planes de Son, les solanes del Faro, Dorve, Sorpe i València d'Àneu, que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- La unitat de paisatge Valls d'Àneu acull diverses figures de protecció, entre les quals hi ha: el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, el Parc Natural de l'Alt Pirineu, el Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i la xarxa Natura 2000 (amb les denominacions Aigüestortes, Alt Pallars i la Torrassa). Unificar criteris de protecció i unir esforços pot contribuir a la gestió efectiva per mantenir la vegetació i la fauna pròpies del domini biogeogràfic que els correspon i assolir una qualitat paisatgística adequada.
- Fomentar i protegir la continuïtat de les explotacions agrícoles i ramaderes de la plana agrícola entre Esterri i la Guingueta d'Àneu per tal de continuar mantenint l'actual paisatge de cultius en mosaic. Cal dissenyar estratègies que contribueixin al predomini dels patrons agrícoles a les zones més planeres i properes als espais fluvials, la concentració de l'espai urbanitzat entorn dels nuclis de població, sense ocupar espais de sòl fèrtil, i la limitació de l'expansió del bosc a les zones menys productives dels vessants baixos.

- Donar continuïtat a les iniciatives encarades a les activitats terciàries que revaloren el paisatge, i fer-ho al mateix temps que es conserven les poques explotacions ramaderes que queden.
- Generar estratègies racionals de la indústria hidroelèctrica, a fi de garantir un aprofitament correcte del recurs i un foment de l'oferta turística.
- Frenar l'avenç de la vegetació natural des dels vessants cap al pla, especialment al marge esquerre de la cubeta d'Esterri, incentivant, per exemple, les iniciatives de custòdia del territori. Cal impedir també l'arribada dels boscos a les portes dels pobles de vessant i l'ocupació de totes les terres de conreu, especialment les que formen el perímetre urbà.
- Gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística. A les Valls d'Àneu, a més dels valors naturals, hi ha un important patrimoni edificat de gran valor, especialment de l'edat mitjana, com l'església de Sant Pere del Burgal, Santa Maria d'Àneu, Sant Just i Sant Pastor de Son, Sant Serni de Baiasca, Sant Joan d'Isil, els castells medievals de Llori i València d'Àneu, la vila closa i la torre d'Escaló, les carrerades, les antigues fargues i el casc antic de Llavorsí. A la unitat també prevalen nombrosos ponts antics, entre Alós d'Isil i Isavarre.
- Estimular el turisme rural, les petites explotacions ramaderes i l'explotació forestal respectuosa amb l'entorn i el paisatge vinculat a la identitat de la població, de manera compatible amb els valors naturals. Cal elaborar les polítiques públiques corresponents i implantar plans de promoció per donar a conèixer a la societat aquests paisatges, evitant la massificació, especialment durant les estacions de l'any on els valors estètics assoleixen el seu zenit.
- Afavorir la permanència turística a petita escala als nuclis més petits de l'àmbit, incentivant la creació d'establiments de turisme rural (albergs, fondes, hostals, cases de pagès, etc.).
- Fer valer i difondre el llegat històric i cultural de la Guerra Civil en indrets d'alt valor simbòlic per la població local com el pic d'Urdossa, Biuse i Baladredo, en un marc paisatgístic incomparable. Cal aprofitar els valors culturals i patrimonials del paisatge relacionats amb l'art romànic, molt present a tota la unitat, així com consolidar l'oferta de turisme esportiu i de natura existent, sobretot els esports d'aventura aquàtics que aprofiten les cabaloses aigües dels rius Bonaigua, Escrita i la Noguera de Cardós després de l'aiguabarreig amb la Noguera Pallaresa.
- Procurar que els petits horts d'Esterri d'Àneu estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
- Promoure entre diverses institucions i entitats públiques i privades fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos, a

més dels espais agrícoles singulars (*bocage*) de la vall d'Àneu, Sorpe, València d'Àneu, les planes de Son, les solanes del Faro i Dorve, per tal de garantir-ne la conservació i la promoció.

- Promoure el coneixement de les estructures agràries de *bocage* esmentades al criteri 5.12 de gran valor estètic, històric i paisatgístic, així com la sensibilització sobre aquest valor, incloent-les en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Potenciar la marca de qualitat del formatge de cabra La Roseta de Gavàs, que està molt estretament lligada al paisatge.
- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals, que configuren uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, adequar i promocionar el mirador paisatgístic de Son on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la seva funcionalitat en la ramaderia local.
- Fer valer el patrimoni històric associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts etc.) pel seu valor històric i cultural. A les Valls d'Àneu destaquen els ponts d'Alós d'Isil, Espot, Escart i Isil.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

356

- Tenir present en la normativa urbanística aquells criteris que proporcionin coherència arquitectònica entre el nucli històric i els nous creixements. Cal intervenir, en la mesura que sigui possible, en l'espai construït de les darreres dècades per corregir les afectacions de l'estructura i la imatge dels nuclis, especialment, al voltant d'Esterrí d'Àneu. Cal vetllar per la continuïtat amb la finalitat que les rehabilitacions o les noves construccions no modifiquin l'espontaneïtat i l'autenticitat pròpia de cada nucli.
- Evitar la degradació arquitectònica dels pobles, fent possible la restauració de les cases dels cascs antics de manera respectuosa amb les tipologies, els materials i els acabats vernaculars. Establir un catàleg de bones pràctiques comú per a tots els pobles de la unitat perquè sigui integrat en el planejament urbanístic local. Cal estar amatents, però, que la població que ocupa les residències no habituals no desplaci del tot la població resident i, en especial, l'activa.
- Elaborar un catàleg de bordes per ordenar les rehabilitacions, que respectin la fesomia de les tipologies vernaculars, i evitar la degradació d'aquestes construccions d'alt valor històric i etnològic.
- Limitar l'extensió de la trama urbana d'Esterrí d'Àneu damunt la plana i revisar el pla general d'ordenació urbana a fi de corregir l'efecte negatiu sobre el paisatge d'algunes edificacions existents. Cal integrar millor l'eixample de la població amb els terrenys agrícoles de l'entorn i evitar els nous eixamples de sòl urbanitzable que ocupen peces damunt parcel·les de gran valor

agrícola, sobretot als nuclis de la plana d'Esterrí. S'ha d'actuar amb molta cura des de la perspectiva del paisatge i les seves visuals a l'hora d'atorgar llicències per construir edificis a València d'Àneu, Espot i la vall d'Isil.

- Els nuclis compactes a mig vessant de Cerbi, Gavàs, Burgo, Llavorre, Berrós Sobirà, Berrós Jussà, Estaís, Aidí, Baiasca, Arestui i Estaron, i els d'Alós d'Isil, Isil, Borén, Sorpe, Isavarre, València d'Àneu, Unarre, Son, Escalarre i Llavorsí, situats en el fons de la vall, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans d'Alós d'Isil, la Guingueta d'Àneu (entrada sud) i Espot (entrada sud-est). De la mateixa manera, cal impulsar projectes d'integració paisatgística en aquests accessos, tenint en compte el possible cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com el pui d'Urdoxa i el pui de la Bonaigua, i la resta dels fons escènics de la unitat. Se n'ha de promoure la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Restringir la localització de construccions i zones especialitzades en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com Sorpe, València d'Àneu, les planes de Son, la vall d'Àneu, les solanes del Faro i Dorve.
- Cal vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrees de transició, des del planejament territorial i urbanístic.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària els accessos als nuclis urbans de la Guingueta d'Àneu, Espot i Alós d'Isil, que tinguin una necessitat de millora de la qualitat paisatgística, ja que han estat modificats amb nous creixements.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors de la unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica del front del Pallars i la Guerra Civil.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del castell de Llord, Son, el castell de València d'Àneu

i Sorpe, els itineraris motoritzats d'Esterrí d'Àneu a Baiasca i d'Espot a Unarre, de l'Alt Àneu al Naut Aran, de Llavorsí a les Altes Nogueres i la travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu, i els no motoritzats Pedals de Foc, Transpirinenca en BTT i el GR-11 sender del Pirineu. De la mateixa manera, convindria indicar les rutes que ressegueixen els antics camins i carrerades

que s'utilitzaven per transhumar els ramats. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

6. Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar

Comarca:

Alt Urgell i Pallars Sobirà

Superfície:

51.806,7 ha

Municipis:

Baix Pallars, Cabó, Fígols i Alinyà, Llavorsí, Montferrer i Castellbò, Rialp, Ribera d'Urgellet, Soriguera, Sort, les Valls de Valira

---

358

Transhumància de Basturs a Soriguera, creuant Boumort. A la foto, ramat al poble de Taús. Oriol Clavera

Trets distintius

- Paisatge de mitjana i alta muntanya amb relleu de formes massives però suaus, especialment al nord, i de valls de caire prepirinenc, aïllades i profundes, al sud.
- Fusió entre el Pirineu més mediterrani i les bosquíries i cims del Pirineu axial, amb la torreta o pic de l'Orri i les seves extenses obagues, els boscos de Sant Joan de l'Erm i la recollida de bolets, la coma de Taús, el coll de les Iglésies i els altiplans de la serra de Prada.
- Paisatges de fortes arrels històriques, pobles que encara conserven un aire medieval entre paratges d'antigues pastures, deveses i feixes de conreu delimitades per murs de pedra seca.
- Les serres de Mollet i Taús i el paisatge ramader que encara conserven, present també al voltant dels conjunts de bordes de la vall de Civís i de les nombroses carrerades que creuen la unitat i es dirigeixen a Boumort.
- L'arquitectura vernacular que recull formes, colors i materials que varien segons la vall on ens trobem, el rocam que la circumda i les necessitats socials i econòmiques del passat, amb els pobles compactes construïts en llosa de les valls de Castellbò i Civís, que contrasten cromàticament amb el verd dels camps i boscos que els envolten, i les càlides tonalitats vermelles dels pobles del port del Cantó.
- Els valors històrics i simbòlics del patrimoni romànic de la fortificació de Vilamur, les restes dels castells de la Guàrdia d'Ares i Castellbò i el santuari de la Mare de Déu d'Arboló, que marcava la frontera històrica entre els dos Pallars.
- L'imaginari col·lectiu al voltant de la mitologia dels manairons i els seus tarters.

 Mirador

 Itinerari motoritzat

05 La Ribera i el Batlliu de Sort, la Vall d'Àssua i Portainé

06 Travessa del Port del Cantó

07 Les Valls de Castellbò

08 La Vall de Santa Magdalena

09 Congostos prepirinencs del Segre

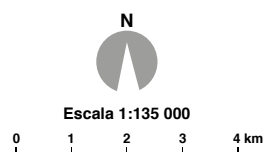
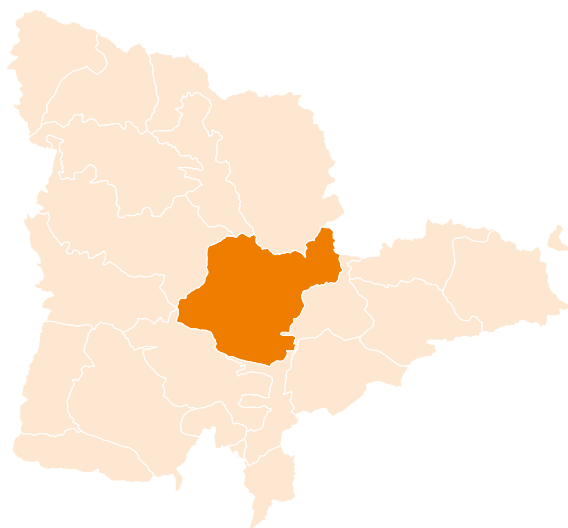
10 De Collegats al Pla de Corts i les Valls d'Aguilar

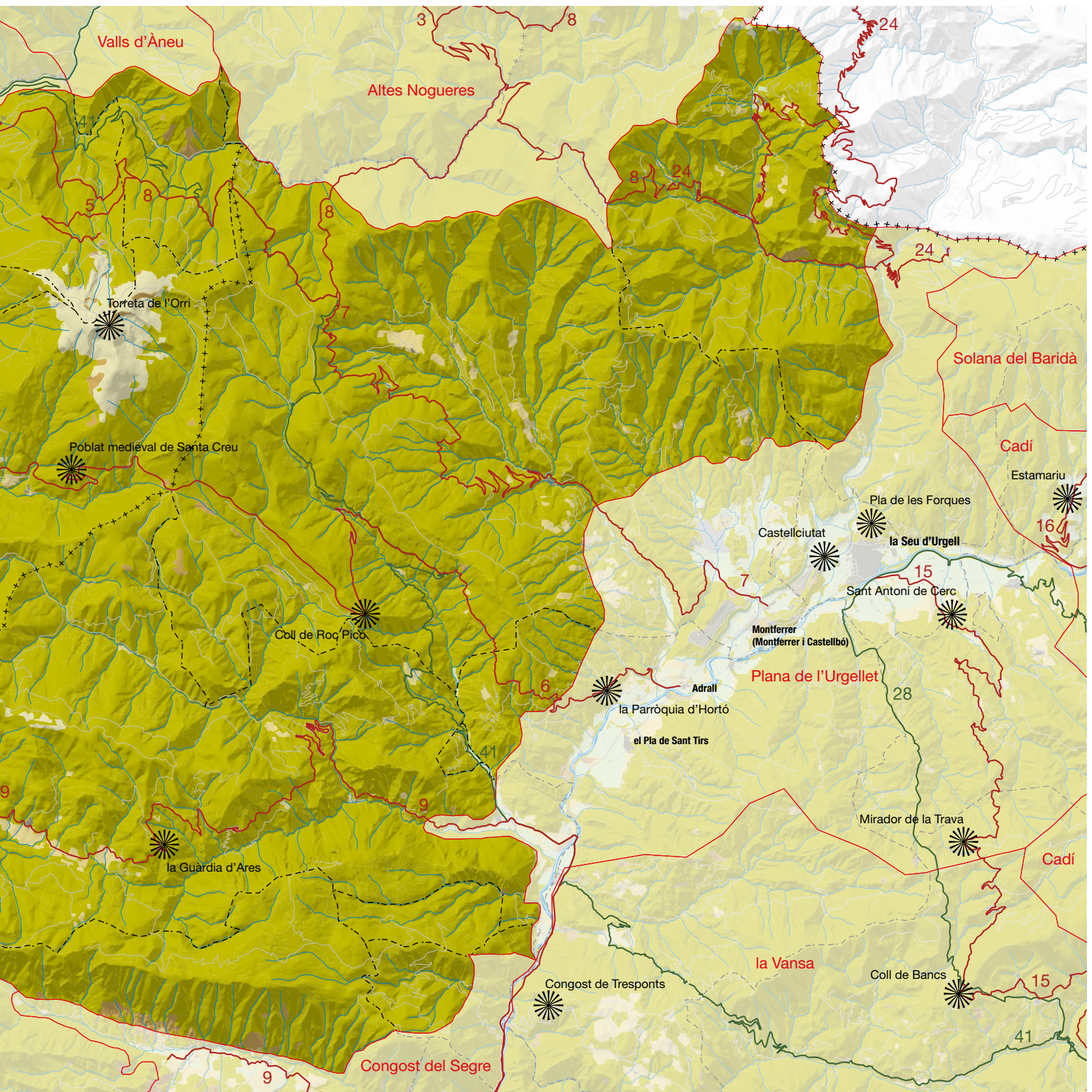
24 Les Valls de Valira

 Itinerari no motoritzat

41 Transpirinca

360

Elements naturals del paisatge

L'espai entre rius delimitat per la Noguera Pallaresa i l'eix Valira-Segre, abans d'arribar als respectius congostos prepirinencs, és un vast territori de muntanyes elevades però de formes suaus amb valls llargues i profundes. La unitat Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar aglutina tot un conjunt de paisatges caracteritzats per uns terrenys geològics de tons foscos quan afloren les pissarres i rogencs quan ho fan els materials del Permotriàsic, amb relleus vigorosos però de pendents suaus a les altures i valls llargues i sinuoses que modelen els fons i els vessants on se situa l'escassa població. Algunes de les valls més importants que articulen aquest paisatge, a banda de les del Segre i la Noguera Pallaresa, que el delimiten a est i oest, són la vall del riu de Santa Magdalena al nord i la vall de Siarb a l'oest, ambdues tributàries de la Noguera Pallaresa; el riu de Civís al nord-est, el riu de Castellbò a l'est, i els rius de la Guàrdia o d'Aguilar i de Pallerols al sud-est, tots ells amb desguàs als rius Valira o Segre.

Els pics i rasos de formes còniques o arrodonides formen les extenses pastures de transhumància camí de l'Alt Pirineu. Són muntanyes que no han experimentat l'erosió de les glaceres quaternàries i que, per aquest motiu, donen lloc a paisatges geomorfològics menys rejuvenits i de formes massives i romes. Al nord del port del Cantó s'aixequen referents visuals rellevants, com la torreta de l'Orri i el pui d'Urdosa, i limitant al nord amb la vall del Romadriu, el roc Roi, el cap de la Devesa i el bony dels Llorers. Més al sud, com a mirador privilegiat de l'Urgellet i la vall de Castellbò, s'alça el roc de la Guàrdia. Al sector central i meridional de la unitat els materials rogencs del permotries envolten un pessic de roques esquistes que donen lloc a les muntanyes de les serres de Mollet, Taús i l'Encadenadora. Més al sud, i donant pas a la unitat de Boumort-Collegats, la calcària serra de Prada tanca aquest extens territori.

El paisatge vegetal actual té poc a veure amb el que ha estat la història d'aquesta unitat. L'extracció de fusta durant la segona meitat del segle XX fins a la crisi del sector durant els anys vuitanta va malmetre boscos que es podien considerar monumentals per l'edat i

362

La vall del riu de Civís, tributària de la Valira, al sector nord-est de la unitat. Observatori del Paisatge

el diàmetre d'alguns dels seus arbres. Entre la segona meitat del segle XVIII i la del XIX, les fargues de Romadriu i les tallades de la marina havien reduït molt l'extensió d'aquests boscos de l'obaga de la torreta de l'Orri. Avui, la densitat de les cobertes torna a ser molt important en moltes d'aquestes obagues. En d'altres, on la dificultat en l'accés a l'hora d'obrir pistes de desbosc ha estat gran, encara es conserva una estructura de bosc vell amb arbres de diverses edats i força fusta morta que permet una gran biodiversitat forestal, tot i que també pot afavorir l'extensió de malalties vers els boscos monoespecífics i d'edats homogènies amb forta competència en el creixement. Aquests vessants són l'hàbitat natural del gall fer, del picot negre i de moltes altres espècies indicadores de paisatges forestals ben conservats o en camí de ser-ho.

Els retalls de vegetació arbòria que s'han conservat al llarg dels temps han fet possible un intens i extens procés de colonització espontània –de vegades, també amb reforestacions–, especialment a partir de la segona meitat del segle XX, que ha fet possible el paisatge que embolcalla la majoria d'aquestes valls i muntanyes. Les pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*) són hegemòniques gairebé arreu, només exceptuant els punts més elevats on les substitueix el pi negre (*Pinus mugo* subsp. *Uncinata*) i les solanes baixes, especialment a la vall de Castellbò, on les carrasques (*Quercus rotundifolia*) i les rouredes de roure martinenc (*Quercus humilis*) s'adapten millor als sòls eixuts. Avui dia, el mantell vegetal es reparteix entre extensos boscos de coníferes, matollars en solanes que havien estat pasturades o a l'entorn dels camps abandonats dels pobles i pastures supraforestals, en un clar procés de regressió. Aquest dibuix general s'ha de matisar en funció de la franja latitudinal i de la posició en el relleu: mentre que l'extrem nord de la unitat és ric en boscos denses de pi roig, pi negre i avets (*Abies alba*), exemplificats en les forests de Sant Joan de l'Erm i les obagues del massís de l'Orri, les solanes de les capçaleres de les valls de Castellbò, Pallerols, Castellàs, el conjunt de la vall de Civís, els vessants que miren a la Noguera Pallaresa i les suaus obagues de Taús i de la serra de Prada –en contrast amb el pendent bosc de Trejuvell– són els dominis de les pinedes de rojalet (*Pinus sylvestris*) amb les comunitats silicícules (*Veronico-Pinetum sylvestris*) o calcícules (*Primulo-Pinetum sylvestris*; *Primulo columnae-Pinetum sylvestris teucrietosum catalaunicae*).

Hi ha un altre paisatge vegetal tant o més associat a l'activitat antròpica que ocupa els vessants baixos i fons de vall per sota dels 1.300 m: els boscos d'esclerofil·les i caducifolis mediterranis. Les extenses vinyes que ocupaven les solanes de la vall de Castellbò i l'Urgellet han reeixit en boscos de carrasca de rebrot allà on les rabasses van quedar integrades i amagades en els murs de pedra seca. Als llocs més obacs, el rebrot es va produir un cop es va aturar la intensa activitat carbonera a mitjan segle XX. Els roures martinencs, en canvi, s'han expandit des d'antigues deveses al costat dels pobles i van colonitzant de mica en mica les antigues feixes de conreu amb sòls una mica més profunds. És aquí on també apareixen arbres que gairebé van ser gestionats en el passat en règim de conreu, com les freixes (*Fraxinus excelsior*), els tells (*Tilia platyphyllos*) i els aurons (*Acer* sp.). El paisatge vegetal dels espais oberts, que durant tants segles ha marcat la fesomia d'aquesta unitat, es troba cada cop més atrapat per l'emboscament general.

Les solanes que envolten els pobles més elevats de la unitat són un mosaic de prats, deveses en expansió i el domini dels matollars que succeeixen antics camps abandonats. Observatori del Paisatge

Les pastures de la torreta de l'Orri són avui una petita fracció de l'espai que ocupaven fa més de vuitanta anys, i, en moltes solanes, els baleguers (*Genisto-Arctostaphyletum typicum*, *Senecio-Genistetum europaeae*) estan ocupant els herbeis fent-los del tot improductius per als ramats. Aquesta dinàmica també es pot observar molt bé al ras de Conques i a les Bordes de Civís. Al sud del port del Cantó, la important carrerada que des del Boumort es bifurcava i dirigia els ramats a les Valls d'Àneu i Andorra encara resta en el paisatge com una llenca de pastures alineades damunt les serres de Mollet, Taús, Freixe, l'Encadenador i Llagunes, entre altres cims.

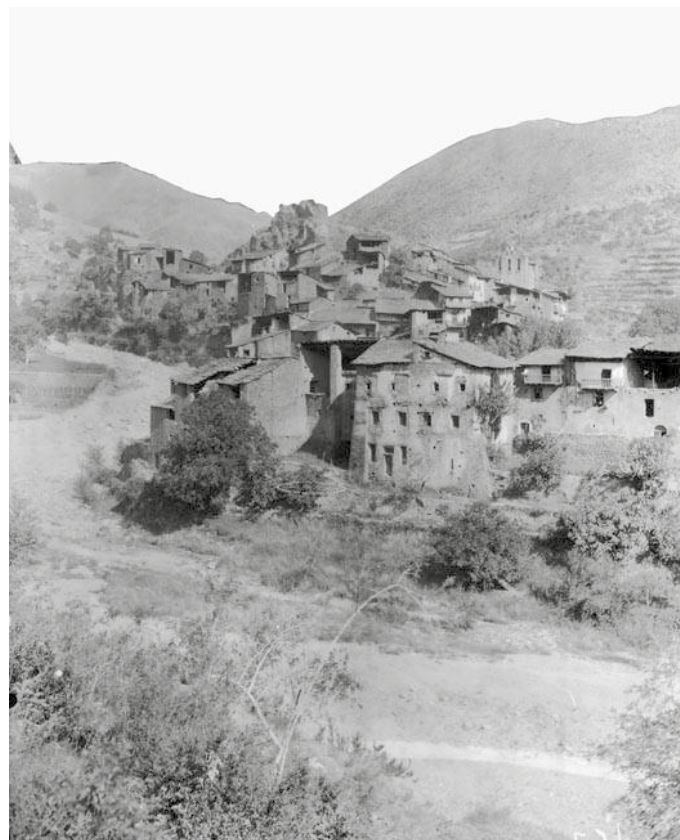
L'orografia de la unitat, complexa i diversa, ha determinat unes condicions climàtiques variables i particulars segons la zona. La distribució de les temperatures mitjanes anuals segueix una tendència general a la disminució en funció del gradient altitudinal, però hi ha dissimetries notables segons l'orientació de les valls. La distribució de les precipitacions és complexa i s'hi detecta una notable ombra pluviomètrica a l'àrea de Castellbò i l'Urgellet, mentre que les màximes es donen al voltant de la torreta de l'Orri. Una part de la precipitació anual és en forma sòlida i es manté, cobrint el sòl, durant llargs períodes, a les obagues del sector més septentrional. Les estacions de Port Ainé i de Sant Joan de l'Erm intenten aprofitar aquestes nevades cada cop més irregulars. Aquest fet garanteix un subministrament més regulat de les reserves d'aigua als petits cursos fluvials, que, donada la naturalesa impermeable del substrat geològic, pateixen una forta sequera estival perquè no tenen reserves subterrànies suficients. Tanmateix, és difícil veure completament eixuts els rius de Civís, de Castellbò, de Pallerols i de Guàrdia, a diferència dels que es troben més al sud en els terrenys calcaris, i les àmplies conques de recepció garanteixen uns cabals mínims a l'estiu.

Evolució històrica del paisatge

Aquesta unitat és una zona a mig camí entre la muntanya mitjana i l'alta muntanya, històricament d'economia bàsicament ramadera i agrícola, que enllaça el Prepirineu central català amb les pastures pirinenques que van des de Montgarri fins al port d'Envalira (Andorra). Es tracta d'un pas estratègic dels ramats transhumants que des d'època neolítica podien circular seguint les carrerades per relleus amplis i d'ascensos progressius que, alhora, permetien bones pastures al pas del bestiar. El port del Cantó i Sant Joan de l'Erm han estat passos cabdals entre el Segre i la Noguera Pallaresa i, per tant, entre dos nuclis de poder medieval com han estat la Seu d'Urgell i el Pallars. Durant segles, la vall de Castellbò fou el contrapoder dels bisbes de la Seu i les valls a l'entorn del massís de l'Orri, com la de Santa Magdalena, foren uns centres d'explotació forestal clau en la producció de les fargues.

Els assentaments humans més antics daten de finals de l'edat del bronze i principis de la del ferro, i es localitzen al paratge de les Llagunes de Soriguera. També s'han trobat restes arqueològiques d'època romana a prop de Sort. Del període medieval destaquen sobretot els vestigis de l'activitat minera que hi va haver a Sant Joan de l'Erm, Vilamur i Montenartró, i les fargues de la rodalia (a la vall Ferrera). Un element arquitectònic important que cal destacar, a l'extrem sud-oest de la unitat, és l'ermita de la Mare de Déu d'Arboló, que se situa al vèrtex de quatre unitats de paisatge (Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar, Pastures de l'Alt Pirineu, Sant Gervàs - Montcortès, i Boumort - Collegats). La importància d'aquesta construcció no és tant la incidència en el paisatge, a l'entrada nord del congost de la Noguera Pallaresa, sinó el valor simbòlic com a frontera històrica entre els dos Pallars.

La força dels vescomtes de Castellbò, que entre el 1126 i el 1548 van anar ampliant els dominis fins annexionar-se a la corona, es va deure en gran mesura al control dels ramats que havien de passar forçosament per les seves possessions i de la cabana ramadera mateixa que els permetia acumular riquesa, juntament amb el control d'altres matèries primeres com el carbó del bosc, la fusta o alguns conreus estratègics com la vinya. Les pastures del capdamunt dels rasos són degudes a l'acció antròpica dels ramats en aquesta època, i s'han anat ampliant o reduint en funció de la pressió humana sobre el medi. Aquestes pastures es van anar complementant, en temps més recents, amb alguns prats regats als fons de les valls o a l'entorn dels pobles amb alguna font o reserva d'aigua. Per alimentar la cabanya local que restava tot l'any als pobles, tanmateix, les reserves de fenc de l'estiu no eren suficients, ja que aquestes només es trobaven amb abundor al sector septentrional de la unitat, on abunden les bordes, especialment a la vall de Civís. La plantació d'arbres caducifolis compensava la migradesa de recursos que s'afegia a la palla obtinguda dels extensos conreus de cereals per a l'obtenció de grans panificables. Tot plegat no permetia una economia de subsistència i, durant el període feudal, a més, calia retre tribut en forma de delmes. Per aquest motiu, activitats complementàries com el treball al bosc servien per obtenir recursos monetaris d'importància clau per adquirir els productes de l'exterior i complementar així les limitades

Vila de Castellbò al voltant del 1900. Al fons es veuen els cims pelats a causa de la intensa explotació forestal per alimentar les fargues de la zona. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Juli Soler i Santaló)

economies locals. Els boscos que es van lliurar de la tala per fer pastures van servir posteriorment per proporcionar fusta les ciutats i la marina. Només al nord del port del Cantó la transformació de carbó per a les fargues de la vall Ferrera va crear un impacte sever entre els segles xvii i xix.

Els assentaments de població han seguit una doble dinàmica a l'hora d'establir-se al territori. D'una banda, hi ha els pobles situats a prop dels careners i amb clara vocació ramadera en el passat: Sarroca, els Castells, Taús, la Guàrdia d'Ares, Junyent, Castellàs, Biscarbó, Rubió i Romadriu. I de l'altra, els que, situats a mig vessant o en algun monticle prop del fons de vall, pretenien aprofitar millor les condicions agronòmiques del lloc construint terrasses i rompudes enmig del bosc que després es van passar a convertir en petits *bocage* a l'entorn dels nuclis. Aquest ha estat el procés secular de construcció d'un paisatge que ha experimentat una forta regressió durant el segle xx.

Al llarg dels petits rius i fons de valls s'escampaven els camps de cultiu, alguns d'ells, a partir de limitades estructures de regadiu que derivaven l'aigua dels rius. A la vall de Castellbò hi havia el principal enclavament agrícola. Allà es va desenvolupar una agricultura destacable, fins i tot amb espècies pròpies d'ambients me-

diterranis com ara la vinya i l'olivera. El paisatge de boscos i prats naturals es mantenia a la zona del massís de l'Orri, mentre que la vall de Castellbò i Salòria no eren zones tan vegetades, en gran part per la proximitat de la vall Ferrera i la presència de fargues a la rodalia. Moltes d'aquestes es localitzaven al curs del riu de Santa Magdalena, ja al límit nord de la unitat. Tanmateix, a les zones altes, a finals del segle XIX ja es tornaven a fer notar l'abandonament de l'activitat farguística i una certa recuperació dels boscos.

Els municipis de la zona han estat pobles petits, de poca entitat i arraconats als vessants de les muntanyes, que vivien de la ramaderia i de l'explotació dels recursos naturals de la zona. La crisi de recursos i les possibilitats d'emigració de la població a finals del segle XIX i al llarg del XX, va coincidir en el temps amb l'arribada de l'economia de mercat als sectors més favorables dels fons de vall, com la Seu d'Urgell. La desaparició de la vinya a la vall de Castellbò a causa de la fil·loxera i la substitució de la ramaderia ovina transhumant per la producció lletera –entre molts altres factors–, van causar un daltabaix del qual molts dels petits nuclis de la unitat no s'han recuperat. Es va produir així l'abandonament del camp i el creixement dels boscos en extensió a partir de l'ocupació dels camps abandonats i d'alguns prats que es van deixar d'utilitzar. L'aspecte dels pobles no ha canviat gaire però han patit la pèrdua i/o l'envelliment de gran part dels habitants.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual d'aquesta extensa unitat dista molt del que hi havia segles enrere. Aquest fet ocorre perquè les activitats del sector primari han deixat de ser la base de l'economia de la zona i només es mantenen algunes explotacions agrícoles i ramaderes de poca entitat. El paisatge s'expressa en un denominador comú de pobles dispersos per extenses valls, força allunyats de les carreteres principals –si es descompta l'N-260–, envoltats de petits espais oberts reducte de les més extenses terres de cultiu del passat. El paisatge forestal és el protagonista, amb densos boscos de coníferes a les obagues, o més aclarits i esparsos a les solanes, mentre que les parts baixes dels vessants i les zones properes als pobles es tanquen cada dia que passa per comunitats mixtes de caducifolis i pinedes de pi roig i pinassa. A l'àmplia vall de Taús, especialment a la solana i en pobles com la Guàrdia d'Ares, el paisatge destaca pels afloraments rocosos de color roig entre els verds prats de dall i les bosquines dels vessants.

Actualment, la major part de la unitat està coberta per boscos d'aciculifolis, que s'acostumen a localitzar sobretot en els vessants d'obaga i només en molt pocs indrets apareixen acompanyats d'espècies caducifòlies. Als vessants de solana, però, és molt més comuna la presència de bosquines i prats, molts dels quals abandonats, formant una coberta que sol aparèixer acompanyada, a més, de boscos d'esclerofil·les. Els prats supraforestals i les zones d'afloraments rocallosos representen una superfície força reduïda.

El sector primari es basa principalment en la ramaderia, que es complementa amb l'explotació del bosc i en una agricultura residual subsidiària, en la majoria dels casos del sector ramader. La

implantació de cooperatives lleteres ha comportat un nou enfocament agrícola, on els cereals i altres conreus de consum han cedit lloc als del manteniment del bestiar, com els prats de dall i el farratge. La presència d'aquests darrers està molt limitada a les parcel·les més àmplies i amb possibilitats de reg, normalment situades al fons de les estretes valls o a l'entorn de pobles amb àmplies cultives. Pel que fa a la ramaderia, predomina el bestiar boví i equí, tot i que es resisteix a desaparèixer l'oví, que en els darrers anys ha anat substituint els extensos ramats transhumants d'ovelles. Als municipis de Montferrer i Castellbò i de les Valls d'Aguilar s'han implantat també granges porcines i d'aviram. El bestiar caprí i els conills són molt menys importants, tot i que el primer abasteix una creixent petita indústria de formatges artesanals. En aquesta mateixa zona, la producció forestal és prou rellevant, ja que els boscos s'utilitzen per proporcionar fusta tant a la comarca com a fora.

En general, la unitat està força despoblada i, dins dels seus límits, no hi destaca cap població d'importància. També ha estat poc afectada pel desenvolupament turístic, motiu pel qual el creixement urbà ha estat molt reduït. La conservació de l'arquitectura vernacular, aferrada a unes formes i colors que varien segons la litologia de les valls, és un tret característic que s'ha conservat fins ara. També hi ha granges vora els pobles o al seu interior, i altres instal·lacions, que transformen el paisatge i el doten de vitalitat i dinamisme. Cal destacar el paisatge característic dels pobles construïts en llosa, tant en les parets mestres com en les cobertes, que ofereixen un aspecte fosc entremesclat amb el verd obscur de les capçades de les carrasques que reomplen lentament els antics vessants afeixats. Aquestes són les paletes de colors dominants a les valls de Castellbò i de Civís, mentre que, més al sud, s'alterna la llosa amb la teula i la coloració de les cases apareix més rogenca, a causa dels conglomerats i gresos vermells que hi ha a l'abast de pobles com Soriguera, Rubió i bona part de la vall del riu de Pallerols fins a Noves de Segre. L'aposta pel turisme rural ha contribuït al manteniment del perfil tradicional dels nuclis de

365

Malgrat les activitats del sector primari han deixat de ser la base de l'economia de la unitat, els extensos plans de Taús han estat i són ara encara un paisatge ramader. Observatori del Paisatge

366

L'estació d'esquí de Port Ainé i és una estació de dimensions reduïdes però ha comportat la transformació radical del paisatge de boscos i pastures del vessant nord de la torreta de l'Orri. David Domingo

població, que mantenen el caràcter compacte i apinyat. Hi ha molt pocs elements, en general, que trenquin aquest patró i això fa que es mantingui notablement l'atractiu de la unitat.

Els pobles del port del Cantó (Vilamur, Llagunes i Rubió) disposen d'escassa superfície per expandir-se urbanísticament, fet que limita la pressió constructiva i conserva la tipologia de caràcter marcadament medieval que els caracteritza. És el cas de Tornafort, poble enfilat sobre un turó i envoltat d'una plana agrícola d'alt valor paisatgístic. El perfil d'aquest poble es divisa des de tota la baixada del port del Cantó i esdevé un mirador de la ribera de Sort i de la vall d'Escós, a l'altre vessant. Els pobles de la unitat que es troben al Pallars Sobirà, després del llarg procés d'abandonament amb major o menor incidència depenent de l'accés a les carreteres principals, als serveis i a les fonts econòmiques, experimenten una lenta recuperació. Alguns dels nuclis de la vall de Baén han estat repoblats per famílies que hi viuen tot l'any; alguna té projectes de donar una sortida turística al Boumort. La vall de Romadriu, però, no s'ha recuperat de l'abandonament dels pobles de Romadriu i de Montenartró a causa de les seves dificultats d'accés i de les temperatures més extremes que a les valls més septentrionals.

L'arribada de l'economia de mercat va suposar el desenvolupament de les activitats del sector serveis, així com una millora de les comunicacions que les han fetes més accessibles. A la part més muntanyosa de la unitat, hi destaquen l'estació d'esquí de Port Ainé i l'estació d'esquí de fons de Sant Joan de l'Erm, causants de la proliferació de segones residències, ja sigui d'obra nova o de masies rehabilitades en alguns dels petits pobles de la unitat, com Soriguera i Roní. El creixement del sector turístic també s'ha vist reflectit en l'increment del nombre d'allotjaments de diversos tipus (pensions, residències casa de pagès, càmpings) i d'establiments de restauració. Per contra, a l'àrea meridional de la unitat, al municipi de les Valls d'Aguilar, el sector turístic, mancat tradicionalment d'infraestructures, no va rebre un cert impuls fins a la dècada del 1990, quan van sorgir diferents projectes destinats a revalorar turísticament la zona.

La unitat, vertebrada entorn de l'N-260 que creua el port del Cantó, entre Sort i Adràll, té dues dinàmiques econòmiques i de poblament diferenciades. Les grans extensions de pastures, presents a tota la unitat, són recursos aprofitats econòmicament de maneres ben diferents. A les cotes més altes de la vall de Siarb, a la munta-

nya de Rubió, el bestiar hi campa lliurement entre els mesos d'abril i octubre. Al massís de l'Orri, en canvi, l'estació d'esquí de Port Ainé ha aprofitat aquest recurs per implantar-hi equipaments d'alta muntanya, com un hotel a la cota 2.000 m, les pistes d'esquí i una àmplia oferta d'activitats que superen l'estacionalitat de l'esport hivernal. Tot i ser una estació de dimensions reduïdes, Port Ainé ha significat un impacte econòmic positiu per a les deprimides economies de principis dels anys noranta a Sort i a Rialp, però a costa de la transformació radical del paisatge de boscos i pastures del vessant nord de la torreta de l'Orri.

A les Valls de Valira, concretament a les poblacions entre Sant Joan Fumat i Civís, la dinàmica del paisatge actual està immersa entre la dicotomia del difícil manteniment de la ramaderia i la influència de la propera Andorra. Sens dubte, aquesta proximitat és la responsable d'inversions en el paisatge urbà, que d'altra manera no es farien, però que poden alterar en el futur el feble equilibri paisatgístic d'aquesta vall. En aquest sentit, l'ampliació del Parc Natural de l'Alt Pirineu, que l'any 2018 va incorporar més de 2.000 ha d'aquest terme municipal, pot suposar una oportunitat per a aquests petits nuclis. La vall de Siarb ha esdevingut un referent en la conservació i la valoració del paisatge pels seus habitants, per la voluntat de formar part, quasi íntegrament, del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Així, aquesta vall ha apostat per un desenvolupament sostenible, coherent amb l'evolució de la població i aprofitant els valors paisatgístics de què gaudeixen. De la mateixa manera, alguns pobles de les valls de Castellbò, que fa pocs anys es trobaven al límit del despoblament, s'han sabut desenvolupar gràcies a l'aposta pel turisme rural. Això ha permès donar un impuls i una nova dinàmica als nuclis, aprofitant l'afluència de visitants que genera l'estació d'esquí nòrdic de Sant Joan de l'Erm, que, com totes les estacions d'aquest tipus, tenen una estacionalitat molt marcada i sense gaires previsions de canvi en aquesta tendència.

Un dels majors impactes que ha experimentat aquesta unitat és, possiblement, l'abandonament de l'agricultura de muntanya i la important reducció de la cabana ramadera extensiva. Aquest procés de caire econòmic i demogràfic ha donat lloc a la pèrdua del mosaic agroforestal present a l'entorn dels diversos pobles que esquitxen tot l'àmbit de la unitat, on es va imposant l'ambient forestal. La colonització, per bosc i matolls, dels antics camps de conreu més allunyats dels nuclis i la transformació dels més propers a les cases en prats de pastura estivals ha estat la tendència que ha marcat més intensament els canvis paisatgístics de la unitat, que actualment continua immersa en un lent procés de transformació vers l'espai purament forestal. A més, es dona una implantació progressiva de granges de grans dimensions, construïdes amb poques mesures d'integració visual, per exemple al poble dels Castells. Entre els canvis recents en el paisatge destaquen l'estació d'esquí de Port Ainé i l'estesa de línies d'alta tensió a través dels boscos de Sant Joan de l'Erm i la carena de Pallerols, obrint una cicatriu important en els extensos boscos d'aquest sector de la unitat. Altres impactes de menor incidència en el paisatge són les pedreres en indrets propers a la Guàrdia d'Ares i Noves de Segre o l'obertura de noves pistes d'accés a les forests, com la del solà de Cabó.

Pel que fa als riscos naturals, l'absència de rius importants dins la unitat de paisatge i el caràcter de muntanya mitjana-alta, amb molt pocs cims que superin els 2.000 m, fan que el modelat del paisatge per acció de l'aigua se circumscriu als cursos torrencials –o llaus, com s'anomenen en alguns indrets de les Valls d'Aguilar–. L'efecte de les allaus de neu només és significatiu, en els anys d'hiverns i primaveres humides, al massís de l'Orri i a les solanes del bony dels Llorers, sobre Civís, o del pui d'Urdosa, enfront de Montenartró. D'entre aquests llocs, només la població de Rubió es podria veure afectada pel desplaçament sobtat d'una massa de neu en casos força excepcionals de sobreacumulació de neu al serrat de Santa Creu. Les formes suaus del relleu tampoc no són un terreny favorable a les esllavissades de roca o materials de cobertura. Les àrees més vulnerables per la inestabilitat dels vessants es troben al vessant nord de Port Ainé, a Asnurri, entre Canturri i Cassovall, seguint l'N-260, en alguns punts d'aquesta mateixa carretera entre Rubió i Vilamur, a Guils del Cantó, entre Freixe i Junyent i sota la Guàrdia d'Ares. Tot i l'abundància de boscos i la seva extensió, el risc d'incendi se circumscriu majoritàriament als vessants baixos de la vall del Segre entre la solana de la serra de Prada, especialment vulnerable però amb poca biomassa, i els carrascars sota el roc de la Guàrdia, a la vall d'Aravell. Al vessant pellarès de la unitat, la solana de Baén i la de la vall de Siarb són les zones més vulnerables, tal com es va posar de manifest en l'incendi de l'any 2011 al serrat de Santa Creu, juntament amb les del vessant oest de la serra de Sort. La dinàmica del paisatge vegetal fa que les masses forestals i els matollars formin un continu de punta a punta del territori, en què petites interrupcions, producte del manteniment ramader d'algunes pastures, no permetrien frenar les condicions adverses a l'esdeveniment d'un foc. Aquest, possiblement, serà un dels punts febles d'aquests paisatges en un futur proper.

El nucli d'Ars, a les Valls de Valira, té una estructura compacta i està ubicat a mig vessant en una vall tancada i envoltada de prats. Observatori del Paisatge

Un dels elements que condicionen més el futur del Massís de l'Orri -Valls de Castellbò i Aguilar és la baixa densitat de població dins la unitat. A la vegada, hi ha una massa crítica de població molt reduïda per continuar endegant activitats que incideixen en el paisatge. En contraposició, l'activitat emergent del turisme rural no suposa una gestió ni transformació important de les masses forestals o de les pastures, ni tan sols dels camps abandonats a l'entorn dels pobles. Si la dinàmica econòmica i ecològica actual en el paisatge continua així, a mitjà termini l'empobriment de recursos com les pastures i els boscos pot incrementar les dificultats a l'hora d'assentar iniciatives que s'encaminin cap a una gestió integral del paisatge, a partir de la ramaderia extensiva, l'aprofitament forestal i el turisme lligat a aquestes activitats.

El Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran proposa estratègies generals de millora i compleció pels pobles que se situen a mig vessant i la consolidació i el manteniment d'edificacions en mal estat a tots els nuclis per tal d'aconseguir la recuperació del seu patrimoni arquitectònic i urbanístic, ja que conserven estructures molt antigues que no han estat subjectes a transformacions en un període molt llarg de temps. En el cas de Vilamur, que disposa de sòl apte per ser urbanitzat, i donada la seva proximitat a Sort, es proposa una estratègia de reequilibri, de consolidació de les noves construccions amb l'antiga vila donant un aire de continuïtat i evitant l'ocupació de sòl dispersa.

368

Expressió artística del paisatge

Les referències literàries al paisatge del Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar formen part del periple que Jacint Verdaguer va fer pel Pirineu. Dins les notes que va prendre a «L'Excursió a l'Alt Pallars» es troben descripcions dels paisatges que va travessar, com els voltants del poble de Castellbò:

«Castellbò és l'únic poble important que se troba anant des de la Seu d'Urgell a Sant Joan de l'Erm. És important per sa posició alterosa i estranya, damunt d'altres roques, per sa fesomia d'Edat Mitjana i sobretot per sa història, lligada llarg temps amb la dels comptes de Foix» (Verdaguer, 2002 [1884]).

De Rubió i del pic de l'Orri en fa un relat més acurat des del punt de vista paisatgístic:

«És una amplíssima muntanya, que deu lo nom a un poble insignificant que seu en sa falda a la banda de llevant. Té altres i altres pobles, i negres i interminables pinedes, en son vessants. És tan alta que fou escollida entre totes per la triangulació del país, com ho diu la torre que hi resta; mes acaba d'una manera prosaica: no té la punta de la muntanya de Salòria, la corona de roca del tossal de Turbó, les osques de Cabrera, ni el bec d'aucell d'un dels cims de la serra de Begues, que no li sé el nom. És, per dir-ho en una paraula, un gegant sense cap.

Des d'allí se veuen les principals muntanyes de Catalunya: l'interminable Montsec, a migdia i ponent, darrera la serra de Boumort;

les serres de Boí, la Maleïda, Montvallier, Estats, cap el nord; i a llevant les serres de Cadí i Maranges...

Des de Rubió baixàrem a Sant Joan de l'Erm pel dret, això és, per un camí que també l'hauria seguit un gros penyal que hi fessen rodolar des de la cima.

Tot aquell vessant immens fa vint-i-cinc anys estava cobert d'avets, com un cap jove de cabells, que abrigaven la muntanya. Era l'ave-tar més gran de Catalunya per sa extensió, i el més notable per l'altura i gruixudària de sos avets descomunals, anomenats en tota nostra muntanya gairebé com en la Palestina los cedres del Líbano, doncs una torbera, com diuen allà, o un terbolí infernal que hi passà de deu a onze hores de la nit, ne trencà la gran part, los ar-rancà, transportant-los amb son gran pa d'arrels a llargues distàn-cies, llançant-los a dreta i esquerra, torçuts, malmesos i eixonats. Més avall los avets eren més alts i espessos, i, no podent-los la ventada, arrencar tots, los trencava arran de terra o un tros amunt i els llençava córrecs avall, a feixos, com si fossen comes de blat de moro... Com ningú replantà aquell bosc, a on pocs avets joves se veuen, ha de desaparèixer per força com los antics avetars de Camprodon, de Lanós i d'altres mil endrets de nostre Pirineu a on aqueix arbre avui ni és conegut. Si algun renaix ací, les cabres dels comuns veïns cuiden d'escapçar-lo; i, decapitats aquells gegants de la creació, queden renocats i confosos amb los bedolls i gine-bres que cobreixen la muntanya» (Verdaguer, 2002 [1884]).

Més recentment, han escrit sobre la unitat, Josep Maria Espinàs (1956), Estanislau Torres (1979) i Joan Obiols, que en una de les seves obres del 1992, *Marrades. Màgia i realitat a la muntanya*, fa referència a Nyus, Argestues i altres petits pobles de la zona molt rics en llegendes i històries que fan possible la integració dels paisatges a les seves obres. Els mites i llegendes del llibre *Viatge al Pirineu fantàstic* (1994), de Pep Coll, juntament amb els de l'obra de Joan Obiols, formen el recorregut «viatge al país dels manairons», que recorre les Valls d'Aguilar i està il·lustrada per les ceràmiques de l'artista Carme Invernón. Els *manairons* són uns éssers fantàstics, propis del folklore del Pallars i part del Pirineu. Diu la llegenda que són una mena de follets menuts i molt treballadors que van crear moltes de les tarteres del Pirineu.

Les llegendes de les Valls d'Aguilar s'han donat a conèixer a partir d'un itinerari pels seus pobles i d'un compendi de mitologia pirinenca il·lustrada per les ceràmiques de l'artista Carme Invernón. Observatori del Paisatge

Entre els més contemporanis, Albert Villaró ha situat a Solanell la ficció narrativa del seu conte «El concurs», recollit a *La selva moral* (1993), un volum de relats brillantíssims de personatges pirinencs que és, al mateix temps, la crònica notarial d'un món desaparegut. També a Solanell va tenir lloc l'episodi que narra la cançó «Gall negre», progressivament popularitzada per tot el Pirineu Català. Lluís Racionero amb *Cercamón* (1981) i Carles Gascón amb *Càtars al Pirineu català* (2003) expliquen el paper de la vila de Castellbò en la història del catarisme a Catalunya.

Quant a la pintura, es poden assenyalar uns quants artistes que van dedicar part de la seva obra al Pirineu, com Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848 i 1873), Pere Viver (1872-1917) –el que més es va dedicar a la pintura de muntanya des de 1904–, Carlos Haes (1872), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910), entre d'altres.

Valors en el paisatge

Els principals valors naturals d'aquests paisatges resideixen en les extenses masses forestals a les obagues del massís de l'Orri i als seus barrancs de llevant: el bosc Reial i el dels Tres Comuns a Roní, l'obaga de Montenartró, els boscos de Sant Joan de l'Erm, l'Avedosa a la capçalera del riu de Pallerols, les obagues de Llagunes i Rubió i el bosc de la Mata, a Ars, són magnífics exemples de forests mixtes de pi roig, pi negre i avet, on, en funció de la humitat, orientació, altitud i especialment gestió pretèrita, hi dominen unes o altres comunitats.

Uns altres paisatges molt valuosos per a un bon nombre d'espècies animals i vegetals, i que alhora posen de manifest valors associats a una antropització feble o respectuosa amb la resta d'éssers vius, són les pastures. Als rasos culminals de moltes carenes encara perviuen prats extensos producte de l'activitat ramadera, ja pràcticament abandonada. Aquests espais oberts són les menjadores de molts dels ungulats que s'han introduït de nou en

Els boscos de Sant Joan de l'Erm són un dels principals valors naturals d'aquests paisatges. Isidre Blanc

La vall de Castellbò amaga petits pobles d'arquitectura vernacular i poc alterada, com el de Santa Creu de Castellbò assentat dalt d'un petit turó que en condiciona la fesomia. Observatori del Paisatge

serres veïnes com les del Boumort, però també l'hàbitat de llebres i perdius que són part de l'alimentació d'àguiles i falcons. La viabilitat futura d'aquests espais no es pot entendre sense una activitat ramadera que ajudi a mantenir el límit del bosc, com a mínim, en la posició actual. Cal fer esment també dels encaixats i petits cursos fluvials que reguen tota la unitat, especialment al sector meridional, on es combinen amb estrets, cingles i petits engorjats de gran valor natural degut a la baixa freqüentació humana d'aquests espais. La caiguda del riu de la Guàrdia des dels plans de Taús i el seu pas al peu de l'obaga de Trejuvell és un bon exemple d'aquests tipus de paisatges. Però tampoc no s'ha d'oblidar el tortuós curs del riu de Castellàs i el pas final pel congost de Nyus, o els paisatges feréstecs i aïllats del riu Major des de Sant Sebastià de Buseu, el coll de les Iglésies i el naixement a l'obaga de Taús.

En aquestes valls perdudes del sud de la unitat, al sector a cavall entre les Valls d'Aguilar i Gerri de la Sal, l'aforestació espontània és intensa i realment veloç, tot i no tenir unes condicions ambientals tan favorables com els boscos de més al nord. Les obagues de pi roig d'Arcalís i Tornafort, el bosc dels Esterregadors a Baén, l'obaga de Taús, el bosc de Junyent i els extensos boscos entre la serra de Prada i l'obaga de Trejuvell són alguns exemples d'aquestes forests de regeneració que, si els incendis forestals no ho impedeixen, acabaran donant lloc a importants pinedes de pi roig amb uns valors naturals molt diferents del paisatge de petites clarianes que avui encara es pot copsar en el territori.

Una bona part de l'àrea nord-oest de la unitat es troba sota la protecció del Parc Natural de l'Alt Pirineu, l'única figura de protecció del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) present a la zona. Gran part d'aquesta àrea de protecció consta també protegida sota la figura de la xarxa Natura 2000 amb la denominació Alt Pallars. També sota aquesta figura es troba l'espai de la Serra de Prada - Castellàs i una part molt petita de la Serra de Boumort - Collegats, tots considerats zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA).

370

Destaca el santuari de la Mare de Déu d'Arboló, ubicada sobre un espadat de roca al terme municipal de Soriguera. L'ermita romànica ha estat un centre espiritual de gran devoció. Ramon Oromí

Els valors estètics del Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar se centren en dos àmbits completament diferents: les extenses pinedes del nord i el poblament en nuclis dispersos per les valls al centre i est de la unitat. Destaquen les pastures en floració primaveral o les petites taques de caducifolis humits, especialment bedollars i algunes petites rouredes, en contrast amb les més abundants de caducifolis secs, encarnades en les rouredes de roure martinenc que s'estenen per les valls de Castellbò i de Pallerols. Aquesta és una unitat amb grans contrastos tèrmics al llarg de l'any que marquen en bona mesura la distribució de colors i d'olors associats a la vegetació. El resultat són unes olors intenses de boscos d'aciculifolis eixuts a les solanes que s'expressen amb una forta olor d'essències volàtils, especialment al pic de l'estiu. Per contra, les obagues mantenen millor la humitat, i l'olor d'humus és més penetrant com més abundants són les tempestes estivals o les pluges equinoccials. Però un dels elements que millor defineix els valors estètics de la unitat és la singular distribució dels patrons de paisatge producte de l'activitat humana secular a l'entorn dels pobles i als vessants més propers. Tanmateix, hi ha un fet natural que també s'expressa com a patró, més encara quan s'ha fet palès l'abandonament del territori, i és el contrast entre les solanes i les obagues producte de la diversa conservació de la humitat al sòl. Aquest fet és molt marcat a totes les valls, especialment les

que tenen una orientació est-oest, i accentua alguns dels trets més característics del paisatge construït.

Entre les singularitats estètiques, a Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar hi ha un gran nombre de pobles amb un valor estètic elevat. Es tracta d'assentaments urbans situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per la seva estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abancalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria destaquen nuclis com Biscarbó i Vila-rubla, amb la tipologia típica dels pobles de llosa i parets construïdes amb els esquistos de color fosc, i també Bresca, Useu, Vilamur, Civís o Bellpui. Altres nuclis, com ara la Guàrdia d'Ares, Tornafort, Sant Andreu de Castellbò o Santa Creu de Castellbò, es diferencien perquè estan assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia i on normalment en destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Són fàcilment visibles i sovint formen part de l'imaginari col·lectiu de la població. Per acabar, un reduït grup de nuclis presenta la singularitat d'estar localitzats sota una paret de pedra, fet que des-

taca encara més el seu perfil urbà degut al contrast cromàtic. És el cas, entre d'altres, d'Avellanet del Cantó i Pallerols del Cantó, ambdós nuclis típics amb algunes cases separades del poble que es reparteixen pels vessants afeixats de les solanes, i també Taús, amb camps extensos al peu del poble que confereixen un paisatge obert i en altitud no gaire freqüent dins la unitat.

Les valls són un element definitori del paisatge, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. La unitat comprèn valls tancades de caràcter natural, on l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola, com la vall de Buseu, i altres de caràcter rural, que conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament, com per exemple la vall del riu de la Guàrdia, la vall de Pallerols, la vall de Siarb i la vall del riu de Civís.

Aquesta unitat és rica en patrimoni civil, com ara camins empedrats o excavats, viles closes i fortificacions vàries que formen un gran nombre de valors històrics en el paisatge. Són dignes de destacar les fortificacions de Vilamur, al vessant meridional de la torreta de l'Orri, a la via de comunicació entre Sort i la Seu d'Urgell. Entre el patrimoni eclesiàstic destaca el santuari i el castell de la Mare de Déu d'Arboló, que és el llegat d'art romànic religiós més destacable de la zona. Aquest santuari disposa d'un castell que és l'indret documentat més antic del Pallars. Quant al nucli de Vilamur, encara conserva el caràcter i traçat medieval, amb una estructura reticular dels carrers. Són destacables les restes d'una torre a la muralla oest i la porxada coberta del carrer Major. Al poble hi ha l'església de Santa Maria (o Mare de Déu de Medina). Santa Creu de Llagunes és un poblat abandonat que es correspon amb una vila medieval situada sobre un tossal al vessant meridional de la torreta de l'Orri. Es creu que aquest nucli podria ser en origen el centre històric de Soriguera. A Llagunes s'han dut a terme excavacions arqueològiques en les quals es van descobrir vestigis de poblament de l'edat del bronze i del ferro. Al nucli de Castellbò es troben altres restes de construccions civils, com ara el traçat de les vies de comunicació de Castellbò a Albet i de Solanell a Albet, camins excavats a la roca. Quant al patrimoni religiós, a Castellbò es pot trobar l'església de Sant Andreu de Castellbò, que ha estat força modificada però que destaca per la seva planta trapezoidal –una excepció dins l'art romànic– i els murs alçats de pedra seca. Destaquen també els temples de Sant Sadurní de Vila-rubla, Sant Martí de Taús, Sant Martí de Biscarbó i Sant Esteve de la Guàrdia d'Ares, on també es mantenen els vestigis del castell de la Guàrdia d'Ares. Les carrerades que creuen de nord a sud i d'est a oest la unitat, moltes de les quals ja són gairebé impossibles de seguir en la seva integritat, evidencien com aquesta es va constituir en un nus important d'aquestes vies pecuàries, que es concentren especialment a la carena que uneix la serra del Boumort amb el massís de l'Orri. Destaca també una important presència de bordes, especialment a la vall que baixa del Cantó a la Noguera Pallaresa, així com la importància dels jaciments arqueològics de la vall de Taús i la serra de Prada, associats possiblement a una primigènia activitat ramadera a la zona. De manera molt més recent en el temps,

la Guerra Civil també va deixar testimoni a la unitat, sobretot als vessants occidentals de la torreta de l'Orri, que van formar part del front del Pallars.

Amb relació als valors productius, destaquen els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, els quals van associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Els valors socials i simbòlics d'aquesta unitat estan molt lligats amb la relació tradicional entre les activitats complementàries del treball rural i l'abundància de llegendes d'aquests paratges. La recol·lecció de bolets i la caça són dos dels motors que atrauen gent i són un bon reclam per freqüentar i visitar aquests paisatges. D'aquest fet, se'n deriva una certa abundància d'àrees recreatives disperses per un extens territori; caldria fer un esment especial de l'aplec de Sant Joan de l'Erm, que encara continua tenint un cert ascendent social tant dels habitants del costat de la Seu d'Urgell com del Pallars. Les recents instal·lacions d'esquí de fons han acabat per donar a conèixer aquests paisatges forestals.

De rondalles i llegendes vinculades a paisatges o a elements del paisatge n'hi ha una bona mostra a la zona. Una de les més conegudes és «El drac de Malmercat», que relata la història d'un drac que els moros van deixar a la zona després de ser vençuts i que vivia a una cova a prop de Soriguera, però que el senyor del castell de Malmercat va matar, incloent des de llavors la silueta del drac al seu escut. Una altra llegenda molt coneguda és «Lo tarter dels manairons», ambientada a la Guàrdia d'Ares, que explica el tarter de roques existent a prop del barranc de la masia de Feu; aquesta rondalla dels *manairons* és força repetida al llarg del territori des de la Noguera fins a Andorra, però sempre canvien els personatges i els llocs on es desenvolupa l'acció. Altres llegendes són «Quina pedra més bonica!», inspirada en les monges de l'ermita de Santa Magdalena; «En un batre d'ulls», sobre ossos a la pleta de les comes de Rubió; «La terra fossana», que relata com una encantada,

El tarter dels manairons, situat a la Guàrdia d'Ares, està vinculat a una de les llegendes més conegudes de la unitat. Observatori del Paisatge

una dona serp, robava la llet de les vaques d'una família de Sendes al barranc del serrat de les Solanes, a prop de Solanell; «Les bruixes de la Basseta», que explica els aquelarres de bruixes que se celebraven en una tolla d'aigua anomenada la Basseta, al bosc de Sant Joan de l'Erm, i on acudien bruixes de tot el Pallars, el Segre i Andorra; «La Bartomeva», nom de la campana de l'església de Sant Martí d'Ars, que tenia l'habilitat d'espantar els núvols de pedregada, i «Sort d'aquest poble!», que explica el per què dels noms dels pobles de Malmercat, Tornafort i Sort.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar és creuat per la carretera N-260 a través del port del Cantó, que uneix la Seu d'Urgell i Sort. Aquesta via permet al visitant gaudir de grans panoràmiques de la zona i donar accés a altres carreteres secundàries que menen a petits pobles de les valls de Siarb, Castellbò i dels rius de Guils i de Pallerols. L'N-145 entre la Seu d'Urgell i Andorra dona accés a les valls de Valira i als nuclis de Civís i Ars. La C-14 entre Organyà i Adrall permet accedir a les valls d'Aguilar i la C-13, entre Sort i Llavorsí, ho fa per la vall de Santa Magdalena i Portainé.

Els principals itineraris d'interès paisatgístic són els de la ribera i lo Batlliu de Sort, la vall d'Assua i Portainé, amb una generosa panoràmica sobre els contraforts més meridionals del Pirineu axial des de la torreta de l'Orri; la travessa del port del Cantó que, seguint l'N-260 entre Adrall i Sort, permet observar paisatges de grans amplituds, en la que va ser una de les rutes ramaderes més importants del Pirineu, i pobles com Vilamur i la seva vila closa medieval, Llagunes i les seves cases d'una càlida tonalitat vermella i el despoblat de Santa Creu, o Malmercat, sense oblidar el Parc Natural de l'Alt Pirineu o l'espectacular vall de Siarb, una zona força desconeguda, però que té un notable interès paisatgístic; les rutes per les valls de Castellbò i la vall de Santa Magdalena permeten copsar els canvis en el paisatge des de la muntanya mitjana mediterrània poblada de carrasques, damunt antigues vinyes, fins als extensos boscos de pi negre a les altituds de Sant Joan de l'Erm, en un entorn històric de gran rellevància on destaca la noble vila de Castellbò i el seu passat vescomtal, present al traçat medieval dels carrers, a la col·legiata de Santa Maria, a l'església

romànica de Sant Joan, al pont gòtic o a cal Gramunt, antiga seu de la tresoreria del vescomtat. Seguint la vall de Santa Magdalena entre paisatges de boscos de pins i avets, ens podem endinsar en una de les valls més remotes d'aquest sector del Pirineu: la vall de Romadriu, per donar a conèixer conjunts de bordes isolades d'un valor paisatgístic i patrimonial excepcional. L'itinerari dels congostos prepirinencs del Segre i de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar aplega petits nuclis de població dispersos per les muntanyes, amb la vila emmurallada de Noves de Segre, Espaén, Trejuvell i la seva església preromànica de Santa Elena, la Guàrdia d'Ares, el tarter dels manairons, Taús, els Castells, Castellàs, on es troba cal Cervós –un dels castells fortalesa més importants del Pirineu–, Buseu i Useu. A les Valls de Valira, pujant des de la Seu d'Urgell per la carretera N-145 cap a Andorra, es creuen paisatges de frontera, passant per Anserall, on es troben les restes del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, una de les primeres fundacions monàstiques del Pirineu, fins a la Farga de Moles, on es trobava el castell dels Tres Ponts. Sant Joan Fumat, Asnurri, Civís i Ars són nuclis al llarg d'una carretera on es respira pau entre prats, boscos i valls estretes i de curt recorregut, que ens porta fins al bony de la Caubera, el ras de Conques i el pic de Salòria.

D'altra banda, la mitologia pirinenca ha inspirat una ruta cultural i paisatgística que permet la descoberta de les Valls d'Aguilar; és l'anomenat *viatge al país dels manairons* que, seguint el fil de llegendes i personatges màgics, porta el viatger als pobles de Noves de Segre, la Guàrdia d'Ares, Taús, Castellàs del Cantó, Biscarbí i Argestues. També es presenten altres llegendes sobre tresors, moros, encantades i el mite de la formació del Pirineu. L'oferta de rutes en BTT al voltant de Sant Joan de l'Erm és força nombrosa i molts itineraris estan senyalats. Destaca, però, la ruta Transpirinenca en BTT, la més important de l'Estat, amb 930 km de recorregut, que va des de Llança a Irún. En una de les seves etapes, creua la unitat des de Sant Joan de l'Erm fins a Llavorsí, per la vall de Romadriu, una de les més remotes i isolades d'aquest sector del Pirineu.

Entre els punts d'observació i gaudi del paisatge, destaca la torreta de l'Orri, que permet contemplar la magnificència del Pirineu en conjunt, amb les Valls d'Àneu i el massís de la Maladeta al nord i la vista que s'estén fins al Puigmal a llevant. El despoblat de Santa Creu de Llagunes ofereix una panoràmica sobre les viles i el riu del port del Cantó, la torreta de l'Orri i la serra de Taús. Si se segueix

La torreta de l'Orri és un magnífic mirador que permet contemplar una extensa panoràmica del Pirineu. Rafael Miró

la carretera del port, s'arriba a un altre mirador destacat, el del coll del Roc Picó. El de Tornafort és un bell mirador sobre la ribera de Sort, situat en un exemple de nucli pellarès agrupat que encara conserva l'estructura tradicional, que permet descobrir el mosaic agroforestal i el bosc de ribera en galeria de l'àmplia plana fluvial de la Noguera Pallaresa en aquest punt, amb prats de dall i vernedes. Una mica abans, hi ha el nucli de Malmercat amb vistes similars. Finalment, al cor de les valls d'Aguilar hi ha el poble de la Guàrdia d'Ares, un nucli encimbellat que ha sabut conservar tot el seu caràcter tradicional i que gaudeix de vistes excel·lents sobre la vall del riu homònim i la serra de Prades, tot plegat presidit per les ruïnes del castell del mateix nom.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La poca població i dispersió dins de la unitat, el procés d'envelliment d'aquesta i les dificultats per mantenir població activa que hi resideixi i hi treballi.
- La distància entre les diferents valls i la mala comunicació interna entre elles. A la vegada, hi ha dificultats notables per accedir al fons de les valls principals del Segre i la Noguera Pallaresa.
- La importància i el ritme del procés de naturalització del paisatge, amb l'abandonament dels camps afeixats, la manca de gestió forestal i de les pastures obertes al bosc. Es tracta d'un procés de forta arrel antròpica, però sense gaire control social.

Amenaces

- El despoblament dels nuclis més mal comunicats i petits, degut a l'envelliment de la població i la manca de relleu generacional.
- La creació d'una massa forestal molt extensa i densa que és molt vulnerable als incendis forestals, especialment a les solanes del sector meridional.
- La colonització de moltes de les antigues zones agrícoles per matollar i bosc.
- La construcció de nous habitatges i explotacions ramaderes intensives de grans dimensions sense mesures d'integració paisatgística.
- L'abandonament continu i gairebé general de les activitats agràries extensives.
- La degradació de les carreteres i pistes d'accés als nuclis de població més aïllats i petits.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí del Pirineu en pocs decennis.

La construcció d'edificacions sense mesures d'integració paisatgística és una amenaça per aquest paisatge. A la imatge, granja que altera el perfil tradicional del nucli els Castells (Valls d'Aguilar). Observatori del Paisatge

Fortaleses

- Les dificultats d'accés a molts pobles ha impossibilitat l'arribada de fenòmens especulatiu de caire urbanístic i, d'aquesta manera, es conserven les fesomies i els estils arquitectònics de cada vall en molt bones condicions.
- La presència de la carretera N-260, que creua la unitat d'est a oest a través del port del Cantó, pot afavorir, en un futur, la millora de les comunicacions vers els camins veïnals.
- L'existència de dues estacions d'esquí contigües (Port Ainé i Sant Joan de l'Erm) permet la interacció amb els pobles de la vall de Castellbò.

Oportunitats

- La potenciació del cicloturisme, aprofitant el pas de la ruta Transpirinenca en BTT per la vall de Romadriu i de l'esquí de fons, com a activitat d'hivern respectuosa amb l'entorn.
- La promoció del turisme de natura en una de les àrees boscoses més extenses de Catalunya, amb espècies emblemàtiques com el gall fer, el mussol pirinenc o el picot negre.
- La promoció, gestió i conservació el patrimoni arquitectònic dels nuclis rurals disseminats per la unitat i, en especial, el de Castellbò, promovent les activitats rurals que puguin ajudar a mantenir-lo.
- La difusió de la ruta del País dels Manairons (les Valls d'Aguilar), un bon exemple d'unió entre turisme i valors simbòlics del paisatge.
- La promoció la carretera del port del Cantó com un lloc privilegiat d'observació del paisatge.
- La potenciació d'una ramaderia extensiva i d'uns productes agroramaders de qualitat amb identificació al lloc.

- El manteniment del perfil tradicional dels nuclis rurals, poc alterats fins ara, on els campanars són l'element que sobresurt més, tot i les seves modestes dimensions.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges de les valls de Siarb, Castellbò, Buseu, Aguilar i Pallerols ben gestionats i amb activitats que conservin i continuïn construint paisatge a l'entorn d'uns pobles cada cop més isolats i desconnectats del medi que els envolta.
- OQP2.** Uns paisatge natural del Massís de l'Orri – Valls de Castellbò i d'Aguilar ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP3.** Uns paisatges rurals revalorats, amb la presència de poblacions reconegudes pel seu valor històric i patrimonial, ben planificats i gestionats, fomentant la rehabilitació davant la substitució d'edificacions i mantenint-ne els principals trets característics.
- OQP4.** Un valuós patrimoni rural format per estrets, cingles, petits engorjats, extenses pinedes i pastures de floració primaveral, ben conservat, viu i promocionat turísticament.
- OQP5.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat i estructurat per conjunts de bordes, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Massís de l'Orri – Valls de Castellbò i d'Aguilar.
- OQP7.** Uns paisatges patrimonials formats per nombroses esglésies, com la de Santa Maria i la de Sant Andreu de Castellbò, la de Sant Martí de Taús, la de Sant Esteve de la Guàrdia d'Ares i el santuari i el castell de la Mare de Déu d'Arboló, la fortificació de Vilamur, les restes dels castells de la Guàrdia d'Ares i Castellbò, restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural vinculades al paisatge del Massís de l'Orri – Valls de Castellbò i d'Aguilar.
- OQP8.** Un paisatge de masses forestals amb espais oberts gestionats, evitant l'alt risc d'incendi.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Ampliar els límits del Parc Natural de l'Alt Pirineu cap aquesta unitat de paisatge a través de les valls més septentrionals.
- Vetllar per l'elaboració de catàlegs de masies i cases rurals, com a documentació dels POUM o com a plans especials urbanístics, d'acord amb l'article 69 de la Llei d'urbanisme.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- El Massís de l'Orri – Valls de Castellbò i d'Aguilar acull diverses figures de protecció. Entre elles hi ha el Parc Natural de l'Alt Pirineu i el Pla d'espais d'interès natural (PEIN). De tota manera, és cabdal fer una gestió efectiva conjunta per mantenir la vegetació i la fauna pròpies del domini biogeogràfic corresponent i assolir una qualitat paisatgística adequada.
- Evitar la desaparició de les darreres explotacions ramaderes, enfortir la cabana extensiva i la potenciació de productes agoramaders de qualitat, tot afavorint el manteniment i la reobertura de les zones de pastura tradicionals i el relleu generacional. Cal donar suport i continuïtat a les iniciatives encarades a les activitats terciàries que fan valer el paisatge, i fer-ho al mateix temps que es conserven les poques explotacions ramaderes que resten.
- Fer un esforç especial per reintroduir la ramaderia ovina i assolir una gestió forestal productiva però compatible amb els objectius de conservació del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Procurar que no penetrin els models de desenvolupament poc harmònic en el paisatge típics d'altres indrets del Pirineu.
- Potenciar la marca turística de la vall de Castellbò a partir dels seus valors socials, simbòlics i històrics en el paisatge, com el pont de Castellbò, el front del Pallars, l'herència càtara o la mitologia dels manairons (ruta del País dels Manairons). En aquest sentit, cal fomentar, donar a conèixer i donar suport a l'estació d'esquí de fons de Sant Joan de l'Erm a fi de consolidar aquest tipus de turisme actiu.
- Les cobertes forestals de boscos caducifolis i de coníferes, vinculades amb els prats de conreu i els prats de dall que predominen pràcticament a tots els fons visuals, són de gran interès escènic. L'abandonament progressiu de les activitats agrosilvopastorils ha permès que les masses forestals es densifiquessin. No obstant això, cal mantenir les zones de pastures existents, com les de les serres de Mollet i Taús o les de la vall de Civís, per afavorir i potenciar la permanència del mosaic paisatgístic i disminuir el risc d'incendi.
- Potenciar l'extensió de la pràctica de l'excursionisme, l'alpinisme i la bicicleta de muntanya, aprofitant l'existència de rutes com la Transpirinenca en BTT, que passa per la vall de Romadriu, així com noves modalitats respectuoses amb el medi associades al turisme esportiu i de natura.

- Estimular el turisme rural i de natura, les petites explotacions ramaderes, i l'explotació forestal respectuosa amb l'entorn i el paisatge compatibles amb valors naturals com la gran biodiversitat vegetal i animal, mitjançant les polítiques públiques corresponents i amb l'ajuda de plans de promoció per donar a conèixer aquests paisatges a la societat, evitant la massificació.
- Aprofitar l'oportunitat de la carretera N-260, al seu pas pel port del Cantó, per crear una xarxa de miradors, itineraris paisatgístics, àrees de descans i observació i estimular l'economia dels poblets de tonalitats vermelloses assentats al llarg de la carretera. Cal considerar també la potencialitat de la posició privilegiada de la torreta de l'Orri.
- Implantar mesures de custòdia del territori que ajudin a mantenir els paisatges agroramaders, que garanteixin el relleu generacional de les explotacions agrícoles extensives i que n'evitin la desaparició per l'augment de la massa boscosa.
- Moderar i limitar el creixement del complex d'esquí alpí de Port Ainé.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Preservar el paisatge arquitectònic, cultural i històric de les diferents valls, en especial la de Castellbò, dels impactes associats al turisme de segona residència. Cal evitar l'arranjament i la construcció de cases sense criteris estètics o funcionals dissonants amb l'entorn.
- Mantenir el perfil tradicional dels nuclis rurals, amb els seus campanars com a element més rellevant, preservant l'harmonia arquitectònica, les formes, els materials i el cromatisme, a més dels conjunts de bordes, com les de Civís, evitant les construccions rupturistes. Per fer-ho, s'han d'impulsar les bones pràctiques arquitectòniques i de rehabilitació.
- Els nuclis encimbellats –Sant Andreu Castellbò, Tornafort, Santa Creu de Castellbò i la Guàrdia d'Ares–, els situats en solana sota una paret de pedra –Miravall, Taús, Pallerols del Cantó, Seix, Sendes i Avellanet de Cantó– i els compactes a mig vessant en vall tancada i envoltats de prats, conreus o feixes –Civís, Asnurri, Ars, Sant Joan Fumat, Vilamur, Rubió, Soriguera, Puigforniu, Cassovall, Biscarbó, Vila-ubla, Guils del Cantó, Junyent, Solans, Castellàs, Bresca, Espaén, Useu, Nyus, Buseu, Trejuvell, Bellpui, els Castells i Llagunes– mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment dels més emblemàtics com els cims de Santa Fe i la torreta de l'Orri, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Mantenir i millorar les carreteres i pistes forestals d'accés als nuclis de població i augmentar la vitalitat de les nombroses valls laterals del Segre i de la Noguera Pallaresa concentrant el creixement en els nuclis principals.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors d'aquesta unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica del front del Pallars i la Guerra Civil.
- Millorar la senyalització del patrimoni romànic de les nombroses esglésies, com la de Santa Maria i la de Sant Andreu de Castellbò, la de Sant Martí de Taús, la de Sant Esteve de la Guàrdia d'Ares i el santuari i el castell de la Mare de Déu d'Arboló, la fortificació de Vilamur, les restes dels castells de la Guàrdia d'Ares i Castellbò i vetllar pel seu estat de conservació i integració en el paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de la Guàrdia d'Ares, el coll del Roc Picó, Tornafort, Malmercat, el despoblat de la Santa Creu i la torreta de l'Orri; els itineraris motoritzats dels congostos prepirinencs del Segre, de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar, la ribera i lo Batlliu de Sort, vall d'Àssua i Portainé, la vall de Santa Magdalena, les valls de Castellbò, les Valls de Valira i la travessa del port del Cantó, i el no motoritzat de la Transpirinenca en BTT. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

7. Pastures de l'Alt Pirineu

Comarca:

Alta Ribagorça, Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Val d'Aran

Superfície:

50.220,8 ha

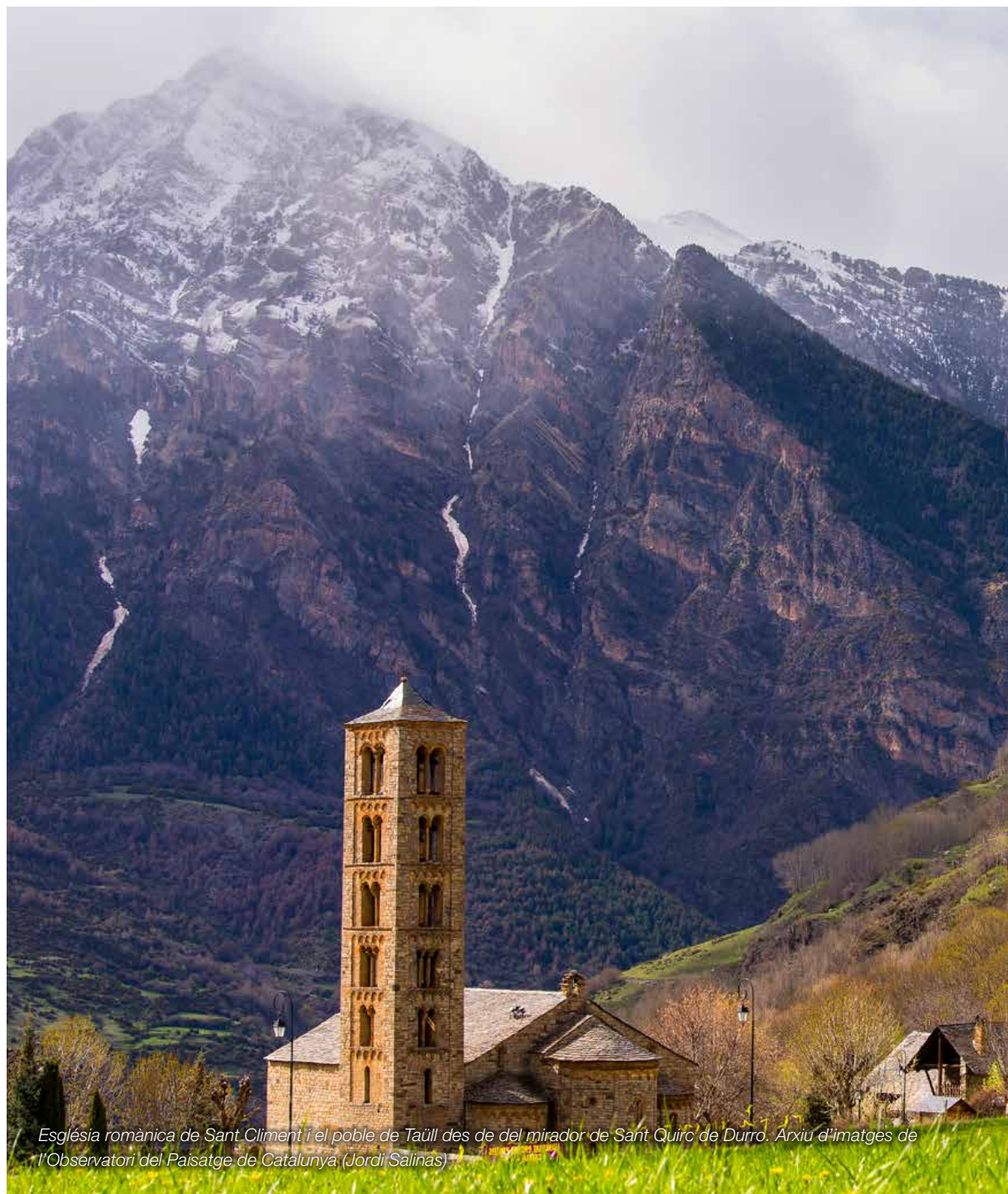

Municipis:

Baix Pallars, Espot, la Guingueta d'Àneu, Llavorsí, el Pont de Suert, Rialp, Sarroca de Bellera, Soriguera, Sort, la Torre de Cabdella, la Vall de Boí, Vielha i Mijaran, Vilaller

---

376

Església romànica de Sant Climent i el poble de Taüll des de del mirador de Sant Quiró de Durro. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

Trets distintius

- Paisatge de muntanyes recobertes de pastures verdes a l'estiu i nevades a l'hivern.
- El millor exemple del romànic pirinenc a la vall de Boí, reconegut internacionalment i en molt bon estat de conservació, amb Santa Eulàlia d'Erill la Vall, Sant Climent i Santa Maria de Taüll, Sant Joan de Boí, Sant Feliu de Barruera, Santa Maria de Cardet, Santa Maria de Còll i la Nativitat de la Mare de Déu de Durro, com a màxims exponents.
- El testimoni de les grans transformacions que va menester el paisatge per produir la primera energia elèctrica a Catalunya, especialment a la vall Fosca, amb la Central Hidroelèctrica de Capdella.
- Un paisatge encaixonat a l'est per la Noguera Pallaresa, amb les viles closes i les restes dels castells de Sort i Rialp, i a l'oest per la Noguera Ribagorçana, amb la cubeta de Bono com a testimoni de l'època glacial.
- El cromatisme de la floració primaveral de les pastures i el paisatge d'estiu on encara és possible veure, olerar i escoltar la remor dels ramats en prats interminables per damunt dels vessants esquitxats de petits pobles on encara es conserva força bé l'espai agrícola que els envolta.
- El *bocage* de la vall d'Àssua, amb nuclis de població a altituds elevades, envoltats de camps en pendent i separats per tanques naturals, i amb els nombrosos conjunts de bordes a mig vessant.
- Els ports de muntanya, Montsent de Pallars i el paisatge del camí històric del port de Rus i l'aïllament i tranquil·litat de l'alta vall de Manyanet i de la vall de Filià.
- El fogony, als fons de vall de les Nogueres, i el vent de port que genera la barrufa hivernal.
- Les aigües termals de Caldes de Boí, i l'entrada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici per la vall de Sant Nicolau.

Mirador

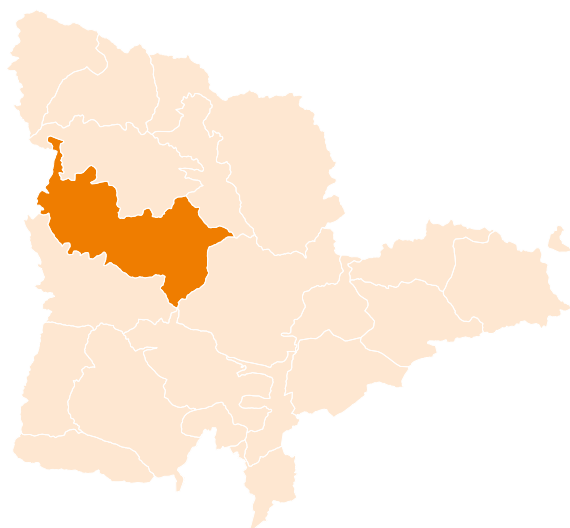
— Itinerari motoritzat

- 05 La Ribera i el Batlliu de Sort, la Vall d'Àssua i Portainé
- 06 Travessa del Port del Cantó
- 11 Travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu
- 12 La Vall de Boí
- 13 La Vall Fosca
- 14 De l'ombra de Sant Gervàs a les valls d'Erta i Manyanet

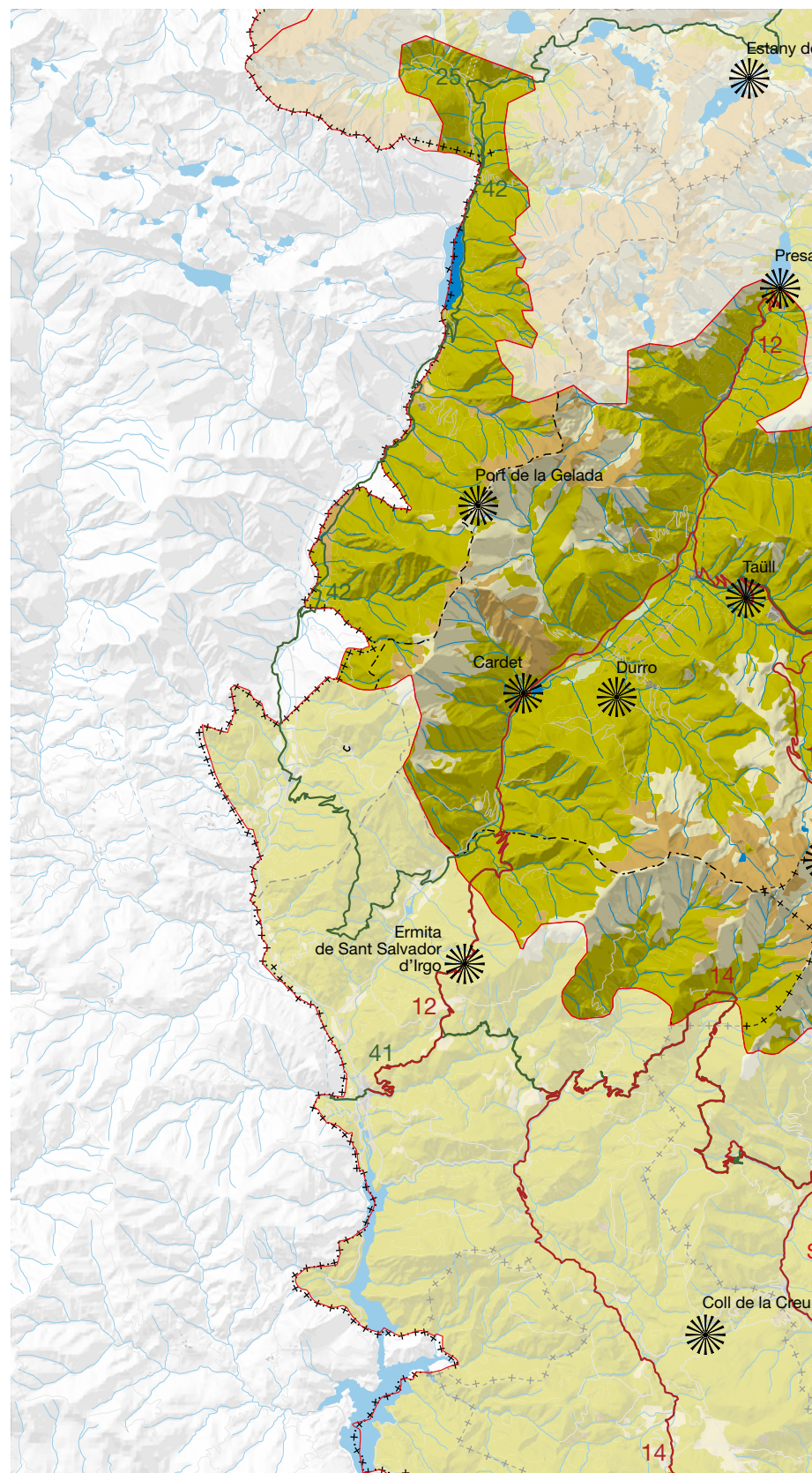
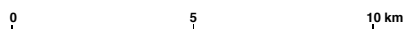
— Itinerari no motoritzat

- 25 GR-11, el sender del Pirineu
- 33 De Cabdella a Boí
- 41 Transpirinenca
- 42 Pedals de Foc

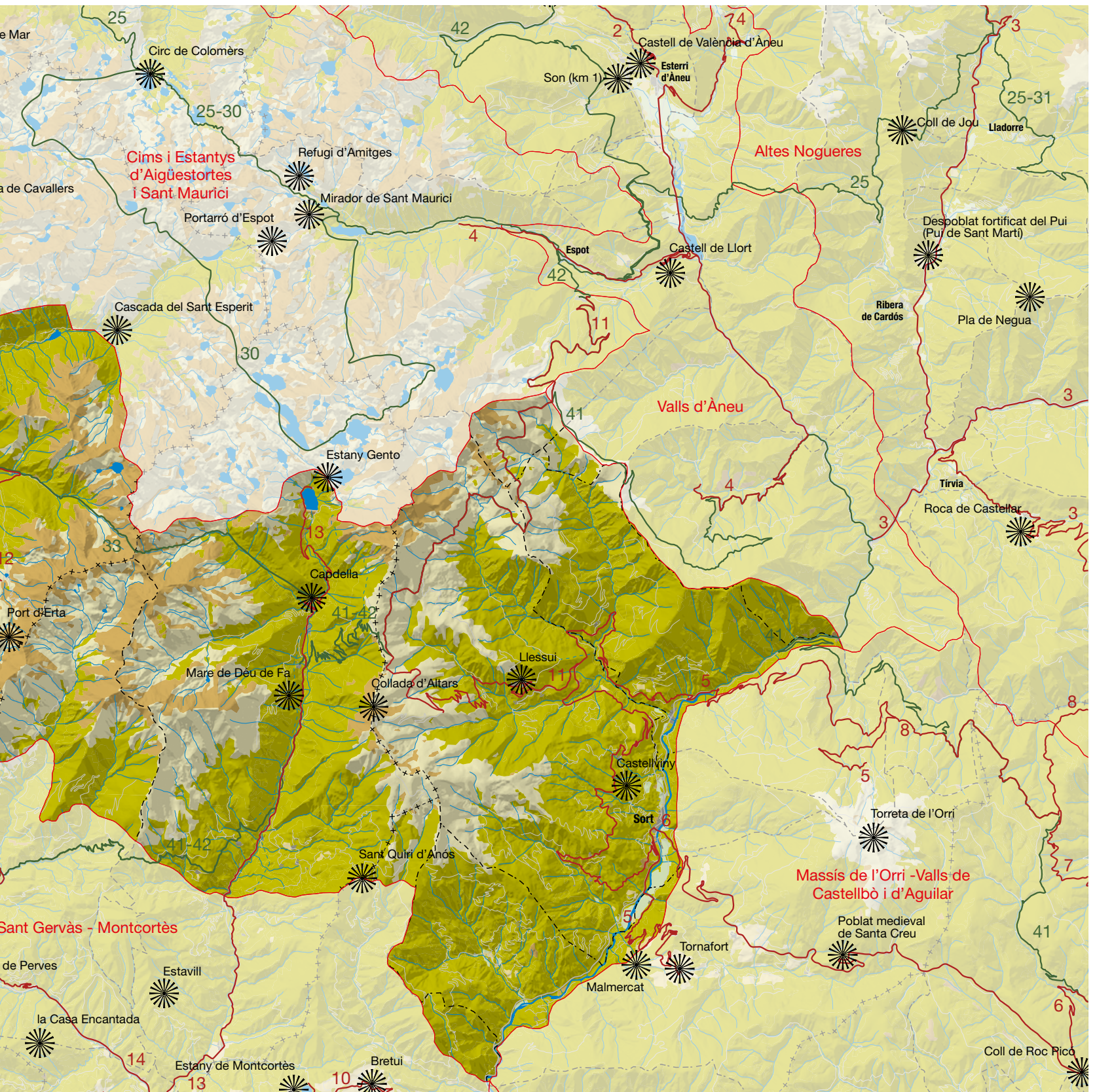
378

Escala 1:160 000

Elements naturals del paisatge

Aquesta unitat integra les parts altes –però no les capçaleres– de la vall de Barravés, vall de Boí, vall Fosca, tota la vall d'Àssua i el sector de la vall de la Noguera Pallaresa comprès entre la confluència amb el riu de Romadriu i la Mare de Déu d'Arboló. Es tracta d'un conjunt geològicament homogeni constituït per pelites i altres roques metamòrfiques devonianes, que donen lloc a un relleu uniforme de muntanyes amb cims herbosos que ronden els 2.700 m i que estan solcades per profundes valls d'origen glacial, exceptuant les més orientals. Totes aquestes valls mantenen un cert paral·lelisme i drenatge vers el sud, tot i que la vall d'Àssua ho fa cap a l'est.

Les tres valls occidentals van contenir glaceres extenses (especialment les de Barravés i de Boí) mentre que la més oriental només va experimentar aquest fenomen a la capçalera. Així, les valls de la Noguera Ribagorçana i la Noguera de Tor presenten cubetes àmplies que van ser ocupades per llacs avui reblerts de sediments i que formen les planes al·luvials de Bono i Barruera. A la vall Fosca, el fort gradient altitudinal va donar lloc a una vall molt estreta

i de grans pendents, així com un treball glacial menor degut a les dimensions reduïdes de la capçalera. A la d'Àssua, l'erosió del rocam l'han efectuat sobretot els barrancs que s'encaixen profundament fins als rius de Pamano i de Rialbo. Per damunt dels cursos fluvials, s'aixequen serres importants que configuren el contacte geològic entre els materials del Pirineu axial i el Prepirineu. Aquests cims i carenes són de formes relativament suaus i, amb el pas dels segles, i per causes fonamentalment artificials, s'hi han establert els prats supraforestals més extensos del Pirineu català.

La vall de Barravés, capçalera de la Noguera Ribagorçana, destaca per la diversitat i bellesa dels paisatges, un dels més humits del vessant meridional del Pirineu axial, especialment a la part alta a causa de la humitat dels fronts atlàntics que queden retinguts al bressol que formen els massissos de la Maladeta i de Besiberri. Per damunt del pantà de Senet, afloren els granits, però la major part de la vall és de naturalesa esquistosa i carbonatada. El riu Noguera Ribagorçana delimita la frontera administrativa i, a la vegada, el límit occidental de la unitat, però aquesta és una demarcació que no es correspon amb la naturalesa del paisatge. De fet, tota la vall de Barravés i la veïna de Castanesa formarien, conjuntament amb les ja esmentades, una unitat de paisatge

380

Paisatge d'alta muntanya a la coma del Port de Rus, antic pas de muntanya que comunica l'alta vall Fosca amb la vall de Boí. Observatori del Paisatge

entre Catalunya i Aragó amb característiques paisatgístiques del tot coincidents.

La cubeta de Bono, en part en territori aragonès, és una gran plana al·luvial que ha experimentat poca transformació humana. S'hi pot observar un gran riu pirinenc, que ocupa gairebé tota la plana d'inundació, amb un curs fluvial trenat i fortament anastomosat en la profunditat d'una gran vall en forma d'U i envoltada de valls penjades. L'altra gran vall d'origen glacial és la de Boí, definida per la Noguera de Tor. Aquesta és una vall més ampla en el sector de la unitat i de formes molt suaus al marge esquerre. La serra dels cims Vedats d'Erta, la pica de Cerví, Muntanyó, Filià i Astell hi forma les capçaleres a una munió de rius i barrancs que es disposen en una alineació NNE-SSO d'un paral·lelisme geomètric. Són els barrancs de Malpàs i de Massivert (o riuet del Port d'Erta), el riu de Manyanet, la Valiri i el Flamisell, el més cabalós de tots amb diferència. Formen un conjunt de naturalesa abrupta i isolada que antigament havia estat molt transformat pel gran nombre de petites localitats aquí instal·lades, però que avui és un dels territoris amb menys presència humana del Pirineu català, fet que permet una important recuperació de la flora i la fauna.

Exceptuant el cim de Montsent de Pallars o la pica de Cerví, no és una unitat de muntanyes imponents. Es tracta de relleus alts però suaus que se situen al peu dels grans crestalls de la unitat Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici. En molts interfluvius, destaquen els importants processos periglacials que han modelat els vessants, esllavissades de grans dimensions a Senet i Erill la Vall per esfondrament de dipòsits morrènics, o a Llessui per moviments fluïdals antics, que donen forma a aquests relleus. Cal fer un esment especial de tots els processos de solifluixió que afecten de manera generalitzada els flancs de les muntanyes, en especial les orientades al nord. El paisatge de les terrasses que durant milers d'anys han facilitat el pas dels ramats que pasturaven els vessants és un aspecte molt característic de la morfologia d'aquesta unitat.

L'alternança de profundes valls i altes muntanyes a la unitat li han configurat un comportament climàtic particular i divers. Hi ha una diagonal climàtica que va des de l'estany Gento fins al pantà de Senet, seguint fins al massís de la Maladeta, que marca la frontera meridional de les adveccions atlàntiques. A sotavent d'aquesta barrera orogràfica, la humitat de l'aire disminueix dràsticament. Tanmateix, és la zona que millor recull les masses humides i càlides del sud-oest, més freqüents a l'hivern i a la primavera. El gradient de temperatures presenta una amplitud notable en funció de l'altitud i l'orientació de les valls; així, les temperatures màximes es registren a les zones més baixes de la vall Fosca i a la solana de la vall d'Assua i de la Noguera Pallaresa; les mínimes, en canvi, es registren als indrets més elevats que separen aquestes valls de direcció nord-sud. Les precipitacions es distribueixen a partir d'una tendència general a l'augment en funció de l'altitud, però amb alteracions considerables, ja que s'hi detecta una notable ombra pluviomètrica a la vall de la Noguera Pallaresa que no es dona a la de la Noguera Ribagorçana; hi ha un nucli molt plujós a la capçalera de la vall Fosca. Aquesta abundor d'aigües a cotes mitjanes i altes ha estat la que tradicionalment ha permès mantenir prou saó en el sòl i això ha afavorit el creixement de les pastures.

El paisatge vegetal varia molt entre les diverses valls; mentre que la influència del clima atlàntic es fa notar a les zones altes de les valls de Barravés i de Boí, la resta del territori se situa en el domini bioclimàtic oromediterrani continentalitzat. Entre els boscos altimontans i subalpins més humits, destaquen, per llur bellesa i extensió, les fagedes amb joliu (*Scillo-Fagetum*) i les avetoses amb godiera (*Goodyero-Abietetum*) de la zona propera a l'Hospital de Vielha. Els ambients d'aiguamoll hi són representants esplèndidament: mulleres (*Caricetum nigrae*), torberes de ciperàcies i esfagnes (*Oxycocco-Ericion tetralicis*) i landes humides (*Gymnadenio-Ericetum tetralicis*) formen mosaics complexos. Moltes de les espècies presents, irradiacions atlàntiques com el bruc d'aiguamoll (*Erica tetralix*), són molt rars al Pirineu català. També cal ressaltar la diversitat de les comunitats de l'estatge alpí, entre les quals abunden les característiques dels substrats carbonatats: *Arabidion caeruleae* a les congestes, *Iberidion spathulatae* a tarteres, *Primulion intricatae* als prats alpins. Però la característica del paisatge vegetal d'aquestes valls és, sense cap mena de dubte, la riquesa i la varietat de les pastures. Les comunitats mesòfiles montanes (*Mesobromion erecti* i *Festuco-Brometea*), abundants a les obagues i en raconades més humides, s'enfilen fins als 2.000 m si es troben a la solana i donen pas a les pastures calcifugues alpines i subalpines (*Juncetea trifidi*) damunt d'esquistes i pissarres, o les calcícoles dels prats d'ussona (*Festucetum gautieri*) en afloraments de calcoesquistes o calcàries, més abundants en la carena ascendent fins al port d'Erta i en la divisòria d'aigües entre la Noguera Ribagorçana i la Noguera de Tor al sud del pic d'Aubacs. No s'han d'oblidar tampoc les cada cop més minvants pastures xeròfiles montanes (*Xerobromion erecti*, *Festuco-Brometea*), corresponents a les desforestacions seculares de les rouredes montanes. Aquestes comunitats, però, experimenten un procés d'emboscament continuat degut a la forta reducció –i fins i tot desaparició– de la cabana ramadera que les aprofitava.

El límit meridional de la unitat s'acaba on apareixen la majoria de pobles i on les pastures van donar pas als conreus, avui majoritàriament abandonats. Aquestes zones baixes estan experimentant un lent procés de reforestació espontània, en la majoria dels casos per diversos conjunts de rouredes mediterrànies de roure martinenc (*Quercus humilis*). Més a l'est, a la vall d'Assua, les comunitats mesòfiles de freixenedes (*Brachypodio-Fraxinetum excelsioris*) plantades pels habitants dels pobles en el passat per a l'aprofitament de fusta i brancam, es van constituint en petits bosquets que trenquen la monotonia dels vessants herbosos o plens de matollar. En canvi, la vall Fosca, antigament completament desforestada, és avui una vall forestal a partir de l'estret de Molinos, producte de les actuacions hidrologicoforestals de principis de segle xx, especialment de la dècada dels anys vuitanta, i de la recuperació en deveses de les poques rouredes que van sobreviure. A diferència d'altres parts del Pirineu, costa trobar boscos de pi roig (*Pinus sylvestris*) en extensions significatives i, en molts casos, són el producte de replantacions. Tampoc no són abundants les pinedes subalpines de pi negre (*Pinus mugo* subsp. *Uncinata*) amb o sense neret (*Rhododendrum ferruginium*). Destaquen, en els vessants més abruptes de la vall de Barravés, el bosc Negre, el Pinar Gros i el pinar de Boí a la vall homònima, i per descomptat, la vall de Sant Nicolau des de la Farga fins a l'estany de Llebreja, i aigües amunt

La Noguera de Tor, a la vall de Boí, forma una plana al·luvial on s'ha desenvolupat un salençar gràcies al reblliment del petit pantà de Cardet, que actualment és un hàbitat de gran riquesa tant de fauna com de flora. Jean Thévenoux

En molts casos, el mosaic que forma el paisatge dels fons de vall s'ha anat construint des d'abans del feudalisme. A la foto, la Ribera de Sort, a Saverneda. Observatori del Paisatge

fins a l'estany Llong, ja dins la unitat veïna. A la resta de valls, hi són gairebé inexistent o han estat introduïdes amb varietats al·lòctones.

382

La fauna de l'àrea, típicament pirinenca, és prou rica i diversa tot i que no hi abunden les espècies forestals, tret de la vall de Sant Nicolau. La mancança històrica de grans ungulats l'han suplert els ramats, que han estat la font d'aliment de les grans rapinyaires. Aquestes són les zones d'alimentació del voltor (*Gyps fulvus*), l'aufrany (*Neophron percnopterus*) i el trençalòs (*Gypaetus barvatus*) que durant l'estiu amenitzen la immensitat del cel d'aquests paisatges oberts, i acostumen a ser més rars a l'hivern, ja que l'isard és més escàs aquí que a altres zones del Pirineu. Aquests hàbitats, que han estat durant segles espais nets de vegetació i on s'han combinat pastures a tocar del límit superior de l'espai agrícola, són idonis per a espècies antropòfiles. La perdiu xerra (*Perdix perdix*), les llebres (*Lepus europaeus*) i els conills (*Oryctolagus cuniculus*) han alimentat àguiles, raboses i humans durant centúries en un paisatge que no només era bo per a la pastura sinó també per a la caça. És destacable l'interès limnològic dels pocs estanys, i també el de la fauna invertebrada, que inclou espècies com el rar mol·lusc *Phenacolimax annularis*.

Evolució històrica del paisatge

Els lligams entre aquest paisatge i la història de la ramaderia venen de molt antic. L'especial concentració de restes megalítiques a la unitat veïna pel sud (Sant Gervàs i Montcortès) mostra com la favorable estructura del relleu al Prepirineu, calcarí i molàssic, permet l'existència d'un major nombre de coves i balnes; en canvi, a les Pastures de l'Alt Pirineu, la geologia d'època paleozoica, constituïda per roques metamòrfiques molt meteoritzades, no afavoreix l'exis-

tència de refugis naturals. D'altra banda, les pastures entre el port d'Erta i Montsent de Pallars es troben a l'extrem nord d'un territori que es devia aprofitar fins a la Conca de Tremp o més al sud, en un dels trams més curts i de més fàcil accés entre pastures d'hivern i d'estiu de tot el Pirineu central. Aquests fets apunten a un pastoralisme nòmada hereu d'una primigènia activitat de la qual ja hi ha senyals en altres parts del Pirineu. S'han trobat restes de construccions megalítiques a les proximitats de Sort, a prop de Pujalt, i també un dolmen enrunat de l'edat del bronze antiga a la font dels Còms, a Baiasca. Quant al bronze final (1.600 a 750 aC), es pot afirmar que al Pallars existia una veritable transhumància on creixia la importància de la ramaderia herbívora. Són notoris els intercanvis que es produïen amb les comunitats litorals, amb tràfecs anuals constants. Aquesta és una activitat que neix en aquesta època i que va arribar al seu zenit al segle xv, fins a la pràctica desaparició avui dia. És, doncs, l'activitat humana que més ha transformat el paisatge de les Pastures de l'Alt Pirineu i que n'ha marcat el caràcter actual.

No hi ha gaires evidències de l'època romana, només unes escadusseres trobades a Erill la Vall, i encara menys d'època visigòtica. Això sí, es detecten senyals que indiquen un major pes en l'agricultura que en l'antiga ramaderia, possiblement a causa de la desarticulació dels antics sistemes transhumants. La caiguda de l'imperi va retornar al territori el predomini de l'activitat pecuària, amb l'aparició dels conreus de fons de vall i la continuació en l'aprofitament dels recursos miners. El feudalisme, en canvi, va suposar una veritable revolució en el paisatge pirinenc. Els assentaments estaven constituïts per petites cases situades damunt del rocam per no perdre ni un metre de terra útil per al cultiu, amb petits espais de conreu al voltant, entre boscos i prats. Aquest és el moment en què es comença a configurar el paisatge de la pedra seca, els camps en terrasses i els prats closos. Els historiadors medievalistes parlen de les «terres velles» i les «rompudes», conceptes clau per entendre el pas de l'agricultura de l'artiga a

l'agricultura de les parcel·les, un canvi en el paisatge que no es va fer per gust dels pagesos sinó per obligació dels senyors feudals i del poder eclesiàstic, ja que per poder pagar alous i tributs per als qui volien obtenir rendes, calia augmentar la productivitat i l'extensió dels conreus.

Fou un període d'extensió de la trilogia mediterrània, en part per la bonança climàtica i en part per interessos feudals. El límit septentrional de l'olivera se situa a Montardit durant els segles *x*ⁱ-*xii*, però la dificultat per produir oli en aquestes altituds va potenciar l'arboricultura de les nogueres, que havien estat introduïdes pels romans. L'oli de nous i altres productes són l'exemple d'especialització productiva afavorida pels senyors, que van ocupar a gran escala els fons de les valls. D'aquí, amb gairebé tota seguretat, prové el nom de nogueres dels rius pallaresos i ribagorçans. Un altre exemple d'aquests nous cultius és l'acord entre els comtes de Pallars i el monestir de Gerri de la Sal per plantar vinya a la ribera de Sort el 1082; vinyes que s'enfilaven fins a cotes properes als 1.300 m. En aquesta època també es constata la bondat de regar els prats per augmentar la productivitat. Durant el segle *x*, es van crear les deveses tancades i regades arreu on fos possible per fer-hi arribar l'aigua: prats en vessants prop de fons o sota la línia de canals, al fons de vall o a comes amb pous.

A l'inici del segle *x*ⁱ també hi ha constància dels primers conflictes per l'ús de les pastures d'estiu entre les comunitats de muntanya i els monestirs (com, per exemple, el plet del monestir de Lavaix contra els homes de Sas pel terme d'Erta). El clergue va veure en la ramaderia una fórmula magnífica d'acumulació de capital i aquest fou un dels motius pels quals es va anar apropiant dels drets sobre les pastures de la població. Això implicava un increment progressiu de la cabana ramadera que va poder anar a pasturar a l'hivern a les terres baixes de Lleida i d'Aragó, conquerides als andalusins. Es van crear carrerades cada cop més amples, es van talar boscos, els prats alpins van començar a notar la pressió, i l'erosió del terreny va iniciar un procés a vegades irreversible. Tot plegat va significar una especialització ramadera molt important. Tot aquest dinamisme es va acabar amb la crisi baixmedieval dels segles *xiv* i *xv*.

El creixement de la població entre els segles *x*ⁱ i *xiii* no va anar acompanyat d'un increment de la productivitat d'un sistema amb les terres de cultiu molt limitades i de baix rendiment. A més, el refredament del clima associat a l'episodi de la Petita Edat de Gel va fer baixar la cota altitudinal de molts conreus i això va reduir encara més la superfície agrària útil. Si hi afegim les epidèmies i les guerres, la destrucció del territori i l'abandonament del paisatge van ser una constant entre el 1350 i el 1487. Fou en aquesta època quan les cases fortes que resistien la crisi van crear els conjunts de bordes en els llocs dels despoblats per incrementar l'estoc de fenc i de gra; és un bon exemple d'aquest moment la Borda de Surp, a la vall d'Assua.

A partir del segle *xvi*, la població es va recuperar molt lentament; entre el 1372 i el 1787 el Pallars només va passar de tenir de 900 a 2.083 cases. El control del territori va retornar a les comunitats, que van dividir les terres en termes, així com entre propietats privades i comunals. Les culties són els camps amb propietari a l'entorn de pobles, masos o bordes, i l'espai comunal de boscos i pastures

resta per a l'ús de la comunitat, en una proporció que, en funció de cada poble, varia entre el 20% i el 50%. L'activitat ramadera es va mantenir forta tot i els avatars de finals del segle *xv*. Quant al bosc, durant aquest període els decrets de Nova Planta del 1707 van imposar drets reials per a l'extracció de fusta destinada a la creixent activitat de naviliera. A les Pastures de l'Alt Pirineu molts boscos ja havien estat substituïts per prats, però es van fer importants talletes a les valls més properes als rius principals.

L'època contemporània es va iniciar al Pallars amb una cabana d'un 88.000 ovelles transhumants, bona part de les quals ho feien a la serra del Rei, Mainera i les muntanyes des del cap dels Vedats d'Erta fins a Filià. També es tenien comptabilitzades 28 serradores només al Pallars Sobirà. L'activitat forestal i ramadera i l'extensió dels cultius van ser les impulsores de la recuperació demogràfica, que va arribar al seu màxim a mitjan segle *xix*, però que va entrar en crisi entre el 1870 i el 1910. Un terç de la població va emigrar a causa de la crisi del model de subsistència i les noves possibilitats que oferien les ciutats. La desamortització civil de Pascual Madoz va desestructurar els comunals; la climatologia adversa entre el 1893 i el 1896 i els aiguats del 1907 van acabar arruïnant les collites, al mateix temps que la fil·loxera feia estralls a la vinya en altres contrades.

El segle *xx* ha estat el dels grans canvis, de les autèntiques transformacions radicals en el paisatge, entre altres raons per la millora de les comunicacions. El 1912 va arribar el primer servei de cotxes de línia a Sort, després d'haver-se construït la carretera de Collegats; l'Empresa Elèctrica de Catalunya va obrir la carretera de la Pobla de Segur a Capdella en tres mesos, l'any 1911. El desenvolupament de la indústria hidroelèctrica va suposar una autèntica transformació de la zona. Seguint el curs del riu Noguera Ribagorçana, el paisatge es veu alterat per la construcció del pantà de Senet i, a la vall de Boí, pel de Cardet i per la regulació de l'estany de Cavallers. A la vall Fosca, el riu Flamisell, que dibuixa un dels desnivells més accentuats del Pirineu, fou aprofitat, entre el 1912 i el 1917, per construir-hi una de les primeres centrals hidroelèctriques. Es van obrir eixos de comunicacions, la població

*Imatge històrica de les instal·lacions del balneari i del santuari de Caldes de Boí a mitjan segle *xx*. ICGC, Fons Cuyàs*

va augmentar a causa dels obrers involucrats en la construcció, es van crear nous nuclis com ara Molinos, un nou sector econòmic va començar a competir amb l'agricultura i la ramaderia, i els impactes paisatgístics de les obres i canalitzacions van ser també remarcables. En aquest sentit, la regulació dels estanys de la capçalera de la vall, que ha convertit l'estany Gento en un embassament, ha estat una de les transformacions més dràstiques. La instal·lació de l'energia hidroelèctrica va comportar també l'obertura de la carretera de Caldes de Boí, i la millora de les comunicacions va suposar, a més, la possibilitat d'explotar turísticament la zona.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquesta extensa unitat comprèn el gran espai d'interfluvi que hi ha entre la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, en el tram on el Pirineu comença a guanyar altitud i on s'encaixen tres grans valls principals (Assua, Fosca i Boí). És un paisatge marcat pel rocam, però fonamentalment per la història del paisatge vegetal i de les seves gents. Actualment, aquestes empremtes encara es fan notar i doten d'un denominador comú aquest conjunt caracteritzat per valls profundes, on es troben els pobles, i àmplies pastures que es van aproximant als cims.

La transformació que ha experimentat el territori els darrers decennis del segle xx ha donat lloc a un paisatge molt contrastat. D'una banda, als extrems de la unitat hi ha dues valls principals que posseeixen les vies de comunicació més importants. Es tracta de valls estretes, on amb prou feines poden passar les carreteres, i amb breus eixamplaments al costat dels nuclis més importants: la ribera de Sort, al sud de la capital del Pallars Sobirà, i el pla de Barruera a la vall de Boí. La resta del territori s'escampa en els vessants amb forts desnivells, entre el fons de les valls i els cims de les muntanyes. Aquest és el cas de la vall d'Assua, que forma un conjunt de petites valls orientades a l'est i sud-est, que descendeixen del carener que les separa de la vall Fosca. Aquest paisatge, esquitxat de petits nuclis de població a mig vessant i solcat de barrancs on resten les úniques taques de vegetació densa, es cospa en la seva plenitud des de la carretera N-260 del port del Cantó.

El paisatge de les valls centrals de la unitat no difereix gaire del de la vall d'Assua, és a dir, abundància d'espais oberts aptes per a la pastura i retall de cims a l'horitzó, tot mirant al nord. Tanmateix, l'aïllament d'aquest sector de les Pastures de l'Alt Pirineu ha provocat una disminució important de la pressió ramadera i ha donat pas a un lent però progressiu emboscament d'aquests paisatges. Malgrat això, el creixement espontani de la massa forestal no és tan accelerat com en altres unitats. D'una banda, el factor altitud alenteix l'avanç de l'actual límit superior del bosc i, d'altra banda, les taques de vegetació que van sobreviure al segle xix van irradiant llavors de manera més lenta. La vall Fosca és un cas a part, amb les reforestacions de coníferes producte de les obres hidràuliques i, en especial, les actuacions associades a la construcció del pantà de Sallente.

Pel que fa a les cobertes de sòl, la unitat es caracteritza per l'extensió de les pastures. Gairebé dos terços del territori són espais oberts, lliures de vegetació alta, que configura uns paisatges d'am-

plies perspectives. La superfície ocupada per aigües continentals incorpora embassaments com el de Sallente, Cardet i Senet, i els estanys naturals de Llebre i de Pessons. Les taques de vegetació arbòria corresponen a boscos secs mediterranis, rouredes, freixenedes i pinedes de pi roig i de pi negre. Als vessants més eixuts de solana s'han establert els boscos d'esclerofil·les, que s'acostumen a situar en pendents molt forts i pedregosos o en rodals que han rebrotat després de dècades de carboneig. En orientacions més favorables a la conservació de la humitat i en sòls més profunds, apareixen els boscos de caducifolis. Tot i ocupar poca superfície, cal ressenyar la importància en el paisatge d'aquestes comunitats. Es tracta de masses forestals producte de l'acció humana que ha permès la recuperació d'aquests boscos a través de les deveses, les tanques de separació dels camps, i les arbredes de les riberes. Finalment, la majoria dels aciculifolis han estat replantats durant el segle xx, com a la vall Fosca, exceptuant els boscos subalpins de les valls de Boí i de Barravés.

El paisatge d'aquesta unitat, que havia estat molt condicionat per l'activitat ramadera, comença a canviar quan aquesta entra en declivi, a partir de la segona meitat del segle xx, quan la transhumància pràcticament ha desaparegut i només resta transterminància entre el fons de la vall i l'alta muntanya. Són encara importants els moviments de ramats al Pallars Jussà, amb eugues i vaques que puguen a l'estiu a les pastures i que es refugien a l'hivern als nous estables als afores dels pobles. La convivència d'aquestes instal·lacions modernes amb altres usos del sòl sovint crea contrastos en el paisatge, dels quals són un bon exemple les granges de Taüll, d'Astell i de diferents punts de la vall d'Assua. Actualment, la ramaderia equina és la que està més estesa arreu de la unitat, tot i que cal destacar també el notable pes de la ramaderia bovina.

Les variables agràries indiquen certa preeminència de les explotacions de gran extensió territorial a tots els municipis de la unitat. En aquest sentit, destaca l'àrea de Sort i la vall d'Assua com a contrapunt i únic municipi amb presència d'explotacions agràries de dimensions reduïdes. En aquesta zona, l'agricultura és encara un important sector econòmic i això es fa notar en uns paisatges marcadament rurals. Les terres de cultiu se situen al centre de la vall i als vessants de les valls laterals, on s'esglaonen en petites terrasses. Com a peculiaritats, cal destacar l'abundància de nogueres que hi ha al sector d'Enviny, així com la recuperació de la vinya i la producció vinícola a la Bastida de Sort. Pel que fa a la ramaderia, els darrers anys del segle xx es va originar en aquest sector un important augment del bestiar oví i porcí, així com també, però en menor grau, del boví, l'equí i el cabrum. D'altra banda, l'obertura econòmica de la vall Fosca, a partir del segon decenni del segle xx, amb la instal·lació de les indústries hidroelèctriques, va possibilitar l'especialització de la ramaderia bovina, fet que va comportar el canvi d'orientació en els conreus, amb la implantació progressiva del farratge i els prats naturals. Així, a més del sector oví, que ha continuat sent important, hi ha la producció de vacum de llet i de carn, la producció avícola i la cria de bestiar porcí, una situació experimentada també a la vall de Boí.

Respecte a la inserció de les trames urbanes en aquest paisatge, cal dir que les viles situades damunt dels eixos de comunicació

Els nous creixements urbanístics residencials no només tenen lloc a les valls i als nuclis de més aflluència turística, també arriben a pobles que, tot i estar a la vora de les principals carreteres, com Baro, s'havien mantingut com a indrets de pas. Observatori del Paisatge

més importants són les que més han crescut, sobretot a partir de la construcció de nous habitatges, serveis i equipaments. Així, la població i l'activitat econòmica s'ha concentrat en els eixos Rialp-Sort i Barruera-Boí. L'estretor dels fons de vall pot provocar que el poc sòl pla d'aquest espais, d'ús agrícola, sigui ocupat per infraestructures viàries i s'augmenti l'efecte de barrera en el territori. En oposició, la dinàmica actual dels vessants de les muntanyes de la unitat és la d'uns ecosistemes cada cop menys antropitzats on les pastures es van reduint.

En l'àmbit industrial, només el sector hidroelèctric ha tingut un pes determinant, tant en l'economia de l'àmbit com en la transformació paisatgística, especialment per la vall Fosca i la vall de Barravés. Actualment, la dinàmica que més afecta la transformació del paisatge ve marcada pel sector turístic i les sinergies que provoca, especialment a la vall de Boí, però també de manera important a Rialp i Sort. Els negocis del lleure s'han especialitzat en territoris molt concrets, com el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, les pistes d'esquí i certs trams fluvials. Sort té un sector industrial poc desenvolupat, però concentra un bon nombre de serveis i activitats lligades al turisme. Rialp, tot i mantenir un caràcter de centre de serveis, combina l'economia agrícola i ramadera amb un potencial turístic afavorit, d'una banda, per les instal·lacions de l'estació d'esquí de Port Ainé i, de l'altra, per les activitats que es promouen al llarg de l'any als municipis d'alta muntanya. L'entrada nord del nucli està marcada per la presència d'una serradora que es proveeix de fusta local i que, així, incideix positivament en el territori. A la vall de Boí, la inauguració de les pistes d'esquí de Boí-Taüll l'any 1988 va comportar la construcció de complexos hotelers i la urbanització de segones residències als pobles de la vall. Aquesta estació n'ha estat el motor de transformació socioeconòmica i molts dels treballadors del sector primari han trobat en aquesta nova activitat una oportunitat més estable d'ingressos econòmics, que ha accelerat l'abandonament de les

explotacions ramaderes. L'atractiu turístic de la vall de Boí, però, també ve donat perquè és l'entrada occidental del Parc Nacional, així com el reclam cultural que va suposar que, l'any 2000, la UNESCO declarés la vall i el seu ric patrimoni arquitectònic Patrimoni de la Humanitat, uns fets que també han implicat un increment de places hoteleres i d'apartaments. A la vall Fosca, el sector de les indústries hidroelèctriques hi està molt implantat. La incidència en el paisatge d'aquestes infraestructures energètiques contrasta amb la creixent valoració d'un patrimoni industrial centenari, que es materialitza en el Museu Hidroelèctric de Capdella. Tant a la vall d'Àssua com a la vall Fosca, les instal·lacions d'esquí han tingut un impacte ben diferent arran de la fallida de les estacions respectives. En el primer cas, l'estació de Llessui va estar activa entre els anys 1966 i 1987, però les restes de telecadires i altres elements romanen enmig de les pastures, fet que genera una imatge inadequada. En el segon cas, l'estació Vallfosca-Interllacs es va començar a construir l'any 2007 a Filià, però l'empresa promotora va presentar concurs de creditors un any més tard amb les obres inacabades. Les alteracions en el paisatge encara són visibles a la vall de Filià, amb una forta incidència dels vestigis del remuntador d'alta capacitat que havia d'enllaçar Espui i l'Orri, així com del llac de producció de neu artificial. A més, a Espui s'hi suma l'impacte de les promocions urbanístiques a mig construir i el camp de golf abandonat, situat entre el poble i el bosc de ribera.

Els principals elements dissonants en el paisatge se centren als llocs on hi ha infraestructures elèctriques: la vall de Barravés i la vall Fosca especialment, tot i que també hi ha dues línies elèctriques de 110 kV i 220 kV paral·leles al curs de la Noguera Pallaresa, amb una presència visual important. Els embassaments de Sallente i Senet es consideren d'especial incidència en el paisatge, tot i la poca superfície que ocupen. Aquests complexos hidroelèctrics són de tipus reversible, és a dir, funcionen en connexió amb reserves d'aigua a cotes superiors i amb sistemes elèctrics que són generadors i bombes alhora. El nivell de les aigües oscil·la diàriament, sovint de manera important, a causa de l'ascens d'aigua que s'acostuma a fer durant la nit aprofitant l'energia excendent de les centrals nuclears, i es reomplen durant el dia fent baixar les aigües que mouen els generadors.

El sector terciari genera contínuament canvis en el paisatge per la demanda d'habitatges que indueixen l'activitat constructora, les pistes d'esquí i el constant canvi d'activitats turístiques per mantenir la demanda (activitats d'aventura, turisme de natura, turisme rural, etc.). Algunes urbanitzacions importants lligades al turisme de l'esquí són les promocions de Taüll i Rialp, amb edificis d'apartaments o d'hotels que no s'han ajustat de manera adient a les preexistències de l'entorn. Un fet similar succeeix a Sort, on el nou eixample s'emplaça sense cap mena de cura ni integració paisatgística amb la trama urbana històrica. Aquest model també es repeteix en altres localitats com Espui, Olp, Baro, Aiguabella i la Bastida. També s'ha de prendre en consideració les actuacions puntuals en nuclis i espais lliures com la solució en l'obra de la boca sud del túnel de Vielha, les granges construïdes amb materials prefabricats i de volums dissonants amb l'entorn, els edificis de serveis per als esports d'aventura i la torre de suport de l'antena de comunicacions de Sort, entre d'altres.

La irregularitat del règim d'innivació obliga a les estacions d'esquí a produir neu artificial. Sembla que aquest procés s'incrementarà en les properes dècades amb el canvi climàtic. A la imatge, l'estació de Boí-Taüll Resort. Antoni Mo

El risc natural més important de les Pastures de l'Alt Pirineu són les allaus. Tanmateix, les zones habitades susceptibles de ser afectades per aquest fenomen són molt reduïdes, tan sols Capdella, el Balneari de Caldes i uns pocs quilòmetres de l'N-230 a la boca sud del túnel de Vielha. La incidència en el paisatge vegetal també és baixa, ja que només algunes valls forestals de la capçalera de Barravés i a l'entrada de la de Sant Nicolau presenten les típiques cicatrius al bosc de les canals d'allaus. També cal tenir present el risc d'inundacions de les Nogueres i del Flamisell. En aquest sentit, els aiguats del novembre de 1982 van provocar greus destrosses en aquestes conques. Les obres hidràuliques han rebaixat força la

vulnerabilitat aigües avall de les preses, però la dimensió reduïda de la majoria d'elles no pot fer front a les avingudes extraordinàries. En algunes poblacions s'ha rebaixat el risc modificant el curs del riu, com en el cas de Sort amb les obres que es van emprendre arran de la gran riuada de 1907. La plana de Bono, el pla de Barruera i la ribera de Sort formen valls de fons ample i actualment són els espais de la unitat més susceptibles de ser inundats. També hi ha una gran vulnerabilitat en una multitud de petits torrents de muntanya que generen importants cons de desguàs. El barranc de la Baixada, a Senet, és un exemple paradigmàtic on es van dur a terme importants obres de regulació, fet que va provocar una intensa transformació del paisatge tradicional. Altres petits torrents a la vall Fosca són igualment perillosos donada l'estretor de la vall i el fort gradient altitudinal. El poble de Rialp és un altre punt crític que també ha vist modificat el paisatge fluvial per evitar el risc. Els episodis de fortes precipitacions coincideixen amb els moviments de massa en un conjunt d'àrees susceptibles a la inestabilitat. Aquests fenòmens són especialment recurrents als vessants de Senet, Erill la Vall, Boí-Taüll, Capdella, Espui i Caregue, alguns dels quals, de gran incidència en el paisatge, ja que creen grans cicatrius enmig de la vegetació. També cal fer esment de la important zona al sud-oest de la vall d'Assua, afectada per erosió difusa i petits moviments de massa associats a l'aflorament dels guixos triàsics. Finalment, els incendis forestals constitueixen un risc que ara està molt localitzat a les zones de vegetació més mediterrània de la unitat, com són les comunitats de carrasca a la vall de la Noguera Pallaresa, però que en el futur es pot estendre a causa del creixement de la biomassa.

L'evolució futura del paisatge de la unitat ve determinada, en gran part, per la capacitat dels principals municipis per diversificar l'oferta turística i adaptar-se a l'inevitable canvi climàtic. Les projeccions anuncien una pujada de la temperatura mitjana al Pirineu mediterrani d'uns 3°C els propers cent anys i un augment de la irregularitat de les precipitacions, situació que no permet assegurar la viabilitat

386

El poble de Sort ha vist modificat el seu perfil a causa dels creixements urbanístics. Observatori del Paisatge

del turisme de neu. D'altra banda, bona part de les actuals pastures depenen d'una ramaderia extensiva que va desapareixent a poc a poc. En aquest sentit, els projectes de custòdia del territori o de desenvolupament local d'aquest sector, com el projecte Grípià i l'Escola de Pastors de Catalunya, són exemples innovadors que ajuden a mantenir el paisatge ramader. Tot i això, és probable que les comunitats herbàcies de les pastures es continuïn degradant des del punt de vista de la capacitat nutritiva dels ramats. Per contra, molts dels petits processos de solifluxió que s'acceleraven amb el pas dels ramats s'alentiran, i això permetrà l'estabilització del sòl en llocs amb cert risc d'erosió.

Respecte al creixement urbanístic, a la vall de Boí hi ha hagut un esforç de contenció de l'especulació immobiliària a fi de garantir la compatibilitat amb la declaració de patrimoni mundial de la UNESCO. La situació potser no és la mateixa a l'àrea d'influència de Sort i Rialp i a la vall d'Àssua. El Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran proposa potenciar Sort com a centre de serveis, d'equipaments i d'indústria, tot i la poca disponibilitat de sòl útil que resta després de descomptar les zones inundables. En aquest sentit, cal apuntar que el polígon industrial de les Vernedes es troba precisament dins d'aquest espai i que l'endegament del riu per prevenir les inundacions suposa una intervenció molt dura en el paisatge fluvial de la Noguera Pallaresa.

Per acabar, cal afegir que el desenvolupament turístic d'aquesta unitat i la construcció d'un paisatge que satisfaci la demanda del sector no hauria de ser l'única intervenció en el paisatge. Si no es vol renunciar a unes de les millors pastures del Pirineu des de fa molts segles i a produir carn de qualitat per al mercat intern, s'hauria de conservar i incrementar l'actual població activa agrària, que a la vegada conservaria un magnífic paisatge de cims verds, grocs i blancs en funció de les estacions de l'any.

Expressió artística del paisatge

El conjunt d'esglésies romàniques de la vall de Boí és reconegut internacionalment per la seva vàlua artística com a Patrimoni mundial per la UNESCO. Un dels màxims exponents és l'església de Sant Climent de Taüll amb els frescos de l'absis que inclouen el Pantocràtor o Crist en majestat. Aquests frescos, que probablement són anteriors a l'any 1123, van ser retirats de Sant Climent de Taüll entre 1919 i 1923 per assegurar la seva preservació i actualment són al Museu Nacional d'Art de Catalunya. A l'església de Sant Climent de Taüll es pot contemplar un mapping que recrea les pintures.

Les arts plàstiques han sabut aprofitar molt bé el llegat històric, especialment a partir de la Renaixença, però també abans. Alguns artistes a cavall entre el segle XIX i el XX van dedicar part de la seva obra a reflectir la muntanya sobre el llenç, com Pere Màrtir Arnaud (actiu entre 1848 i 1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911) i Ricard Canals (1876-1931); aquests últims van visitar junts la vall de Boí el 1896 i la van fer servir de model d'algunes de les seves obres.

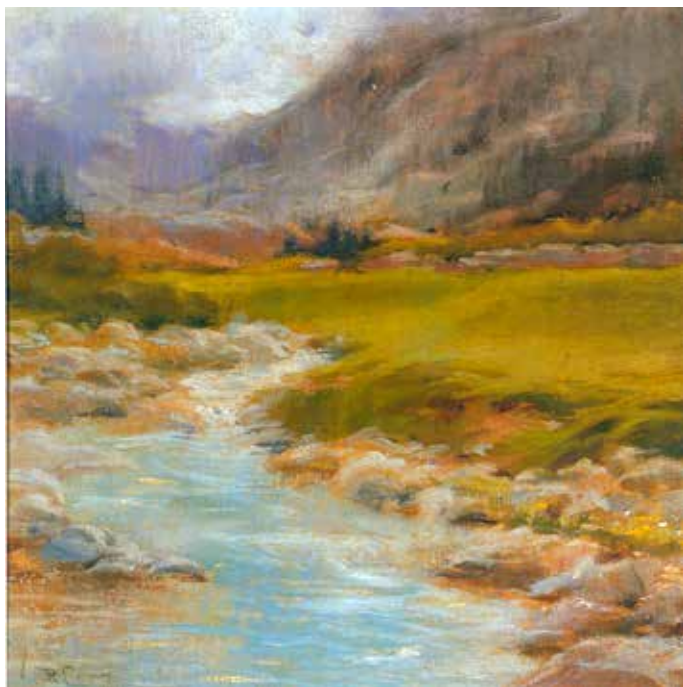

Els frescos de l'absis de l'església de Sant Climent de Taüll i, sobretot el Pantocràtor, són la mostra del punt àlgid del romànic català. Ferran Pestaña

Per a les elits culturals barcelonines, el descobriment definitiu de l'art excepcional de la vall de Boí va ser obra de l'arquitecte modernista Lluís Domènech i Montaner (1849-1923), que el 1904 va visitar la zona en el marc de les expedicions excursionistes científiques organitzades pel Centre Excursionista de Catalunya. Al cap de tres anys, l'Institut d'Estudis Catalans va enviar una missió dirigida per Josep Puig i Cadafalch amb l'objectiu d'estudiar-ne i inventariar-ne tots els monuments. El «descobrimt» d'aquest art pirinenc també va comportar un interès creixent pels comerciants d'art que intentaven comprar les obres a unes autoritats eclesiàstiques poc preocupades per aquests tresors en aquella època. Grans museus internacionals van descobrir aquestes expressions artístiques i això encara va fer augmentar més l'interès en els cercles pictòrics d'arreu.

Al llarg de les primeres dècades del segle XX, es va assentar la pràctica del paisatgisme pictòric, que cercava llocs de natura i obra humana en harmonia. La vall de Boí es presentava com un dels escenaris preferits on va peregrinar un bon nombre de pintors. Un d'ells va ser Enric Porta Mestre (la Pobla de Segur, 1901-1993) que en els seus quadres, de fidelitat realista, va copsar les transparents aigües de les riberes dels rius, els petits pobles de Boí, Taüll i els cims nevats. Altres deixebles de l'escola que es va crear a la Pobla de Segur van seguir l'estela del mestre, i, amb algunes variacions tècniques, van repetir aquests fons escènics de gran plasticitat i exuberància. Molts altres pintors actuals cerquen a la vall de Boí motius d'inspiració.

Un altre tipus de patrimoni artístic i cultural destacat a la zona és la producció literària, fruit de la tasca de nombrosos viatgers que van recollir les seves descobertes a les seves obres. Com a autors més destacats es poden assenyalar Jacint Verdaguer i Antoni Navarro. Aquest últim era un poeta d'origen ribagorçà que va descriure els paisatges del Pirineu, prestant especial atenció a la seva terra. Algunes de les seves obres més destacades són:

Paisatge de Boí de Ricard Canals (1896). Oli. Barcelona, col·lecció Fontbona

388

Pirinenques (1903), *Recitacions. Proses rimades* (1914), *De l'infinit poema* (1922) i *Medallons* (1927). Aquest poeta va quedar esbalaït pel paisatge de la vall de Boí i pel patrimoni romànic, dedicant-li versos com aquests:

«El campanar d'Erill,
com fita del temps vell,
de l'Art rumbeja el brill
com un gloriós joiell;
cel i aigües són l'espill
on s'emmiralla ell.
El de Boí és més vell;
sobre un florit planell
on l'aigua canta i bull
aixeca son capell
mirant-se el negre escull
que copia en son cristall
els arbres de la vall.
Plantat a dalt d'un coll
s'aixeca de Taüll
obrint, com monstre foll,
de ses troneres l'ull.»
(Navarro, 1994)

Verdaguer va fer dos viatges al Pirineu, durant els estius de 1882 i de 1883, en què va descriure detalladament els llocs per on va

passar en les anotacions de les llibretes de viatge. La compilació d'aquestes notes, feta per Josep Maria de Casacuberta a l'estudi *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques* (1953), deixa descripcions com aquesta:

«Volant als cingles de Montsent, li ensenya
Les cascades bellíssimes de Gerri,
i en Cabdella, en Espot i Bissiberri
constel·lacions d'estanys d'atzur i verd:
les tres valls de Pallars, que la calitja
de boirina amb son ròssec emmantella,
li semblen solcs que gegantina rella
a les tres branques del Noguera ha obert.

Li fa veure Boí, eixa flor que es bada
D'un caos de granit en les entranyes,
I d'aqueix bosc de puigs, ombres estranyes,
la Roca del dos Homes Encantats;
i, dant més brida a les esquerdes daines,
al cim de Neto maleït s'enfila,
com qui, vistos los baixos de la vila,
vol veure-la millor des dels terrats.»
(Verdaguer, 2003 [1886])

Altres autors i viatgers que es van inspirar en la vall en els seus escrits van ser, començant pel més prematur, Francisco de Zamora, seguit de Pascual Madoz i de Joan Danés, autor que va dedicar una atenció especial al funcionament de la Central Hidroelèctrica de Capdella. Entre els més contemporanis, destaca Josep Maria Espinàs i el seu llibre *Viatge al Pirineu de Lleida* (1956), viatge que va fer en companyia de Camilo José Cela, qui, uns quants anys més tard, el 1965, publicaria la seva versió castellana del periple en qüestió. Són unes obres considerades iniciàtiques i pioneres de la literatura turística a l'Estat amb un rerefons paisatgístic de primer ordre. Finalment, el paisatge de la zona ha motivat que la cultura popular donés sortida a tot un seguit de rondalles i llegendes tradicionals, transmeses de pares a fills, que han estat recollides per autors contemporanis com Pep Coll.

Altres autors com Jaume Cabré, a *Les veus del Pamano* (2004); Maria Barbal, a *Pedra de tartera* (1985), *País Íntim* (2005) o *Mel i metzines* (1990), i Josep Virós, a *Verd madur* (1957), centraren les seves obres en aquests paisatges. En alguns casos fins i tot portades al cinema i rodades al Pirineu, com *Les veus del Pamano* del director Lluís Maria Güell o *Verd Madur* de Rafael Gil Álvarez.

Valors en el paisatge

El passat altament productiu, ramader i hidroelèctric, i l'important poblament de les valls dels rius principals fan que els principals valors naturals de la unitat Pastures de l'Alt Pirineu es concentrin en

punts molt concrets del territori. La profunda desforestació que ha experimentat aquest territori al llarg dels segles l'ha privat de mantenir poblacions estables i abundants de fauna forestal. No obstant això, resten espais de gran riquesa ecològica, com els boscos de faig i avet a la capçalera de la vall de Barravés, el bosc Negre, al final de la vall de Besiberri, el bòsc dera Contesa i el bòsc dera Èrla, prop de la boca sud del túnel de Vielha. En aquest mateix paratge, són de gran valor ecològic les comunitats higròfiles de la pleta de Molières, així com tots els dipòsits d'origen glacial que es troben a la confluència de les valls de Molières i de Conangles. Justament per aquests motius es va instal·lar en un punt proper a la boca sud del túnel de Vielha l'Institut d'Investigació de Nauta Montanha, propietat de la Universitat de Barcelona. L'altra gran vall forestal d'aquesta unitat és la de Sant Nicolau, on es troba el bosc del Forat del Gel i tota l'obaga fins al tuc de Llebeta. Són masses forestals de clara influència atlàntica, com les de l'entorn del balneari de Caldes de Boí, que a la vegada juguen un paper important com a protectores contra les allaus.

Hi ha valors naturals de creixent importància deguts al procés de naturalització del paisatge que estan experimentant les valls on s'abandonen les activitats primàries, a l'entorn dels rius de Peranera, Manyanet, la Valiri, Ancs i Escós, especialment per la recuperació dels boscos caducifolis de roure martinenc. Els cims amb valors naturals més destacables són a la carena que s'enfila fins al pic d'Aubacs, entre la Noguera Ribagorçana i la Noguera de Tor, a la carena d'idèntica orientació que separa la vall Fosca amb la vall d'Assua, amb l'emblemàtic cim de Montsent de Pallars i el circ d'origen glacial de Filià. Malauradament, la transformació en pistes d'esquí d'aquest darrer alterarà els valors naturals d'aquest

paisatge. Les extenses pastures i els paisatges fluvials són també paisatges molt valuosos per a un bon nombre d'espècies animals i vegetals. Les primeres tenen una varietat i una riquesa remarcables, des de les comunitats mesòfiles montanes de les obagues i raconades humides, a les pastures calcífugues alpines i subalpines, o les calcícoles de prats d'ussona del port d'Erta. Els encaixats i petits cursos fluvials que reguen la unitat, formant barrancs i portant l'aigua del desgel als rius principals, es caracteritzen per la baixa freqüentació humana.

Quant als valors naturals reconeguts, el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici ocupa una extensa franja al nord de la unitat. Hi ha altres espais del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) presents, com els de la Gelada, Filià i Costoja, així com una petita àrea, a la zona més oriental de la unitat, del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Tots aquests espais, a excepció del de Filià, estan inclosos a la xarxa Natura 2000 com a zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA), units sota la denominació d'Aigüestortes. També cal fer esment del Geoparc Orígens, que des de l'any 2018 forma part de la Xarxa Mundial de Geoparc de la UNESCO pels seus excepcionals valors geològics, paleontològics, naturals i culturals que permeten explicar l'evolució d'aquesta zona des de fa més de 500 milions d'anys. Inclou la part de la unitat que pertany al Pallars Jussà (Sarrocà de Bellera i la Torre de Cabdella).

Els valors estètics estan molt associats a les transformacions que ha experimentat aquest medi a causa de la intervenció humana i als valors naturals de les zones de pastures. Es tracta de paisatges amplis, oberts i lluminosos, on els elements estètics associats al color, les textures i la llum prenen una gran importància. Dominen

El poble d'Erill la Vall, a la vall de Boí, destaca pel campanar de l'església romànica de Santa Eulàlia que sobresurt de la resta de construccions del nucli i pels prats i els arbres esparsos del voltant. Oriol Clavera / Arxiu Ara Lleida

Cascada a la vall de Riquèrna, a la zona perifèrica del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Observatori del Paisatge

els patrons paisatgístics de nuclis de població a altituds elevades, envoltats de camps en pendent i separats per tanques naturals; és el típic *bocage* d'espais agrícoles gairebé tot l'any verds. El relleu suau dels vessants afavoreix aquesta estructura de parcel·les que s'encaixen les unes amb les altres a través de marges coberts de vegetació i arbres aïllats. Actualment, l'únic ús d'aquest patró és per a la pastura hivernal o per a la producció de fenc en els camps més amplis i ben irrigats. D'exemples encara avui ben conservats d'aquests paisatges, se'n troben a la vall d'Àssua i a la vall de Boí.

Les valls són un element definitori del paisatge de les Pastures de l'Alt Pirineu, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. La vall del riu de Manyanet i la vall del riu Filià, ambdues d'estructura tancada, tenen un caràcter natural, i l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. La vall de Boí i la vall de Sant Nicolau, amb estructura tancada, o bé la vall d'Àssua d'estructura oberta, són exemples de valls amb caràcter rural, ja que, tot i tenir assentaments urbans consolidats, aquests o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament. La vall Fosca, tancada, i la vall de la Noguera Pallaresa, oberta, tenen un caràcter urbanitzat i han sofert processos intensius de canvi en el paisatge, bàsicament caracteritzats pels creixements urbanístics dels nuclis i l'aparició d'infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles o ocupen bona part dels fons de vall.

Entre les singularitats estètiques hi ha un gran nombre de pobles amb un valor estètic elevat. Es tracta d'assentaments urbans situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per la seva estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abançalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el

nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria destaquen nuclis com Senet, Erill la Vall, Boí i Cardet, entre d'altres. D'altra banda, hi ha altres assentaments que, tot i estar situats en el fons de vall, han sabut conservar una estructura compacta. La imatge de conjunt singular es veu complementada per l'existència de zones de prats properes, sovint sota la forma de *bocage*, com succeeix a Barruera o Rialp, i la presència d'un curs fluvial amb un bosc de ribera associat que en reforça la linealitat. Altres exemples són la Torre de Capdella, Espui i Baro. Finalment, cal destacar el nucli de Capdella, situat al fons de la vall Fosca, i que té la singularitat d'estar assentat a dalt d'un petit turó que en condiona la fesomia. Amb església romànica, es tracta d'un poblament fàcilment visible i forma part de l'imaginari col·lectiu de la població.

El paisatge de la floració primaveral és, sens dubte, un dels atractius de la unitat. En els anys que hi ha hagut una innivació generosa, ofereix una explosió de colors que va ascendint muntanya amunt a mesura que l'ona tèrmica guanya altitud, al principi de l'estació càlida. Es tracta de prats alpins que han estat guanyats al bosc des del Neolític i en els quals la selecció d'espècies producte de la pastura secular ofereix un ventall cromàtic i olfatiu de gran bellesa. Aquest paisatge sovint era molt efímer perquè s'acabava precipitadament quan pujaven els ramats, però avui en dia, amb la disminució dràstica de la cabana ramadera, el període de floració en molts racons on ja no accedeix el bestiar s'allarga fins al març.

La vall d'Àssua és especialment rica en el paisatge que combina els colors de les tasques agrícoles relacionades amb la ramaderia: uns pocs camps de conreu, entre prats de dall i camps abandonats que es pasturen, a la vegada que l'olor dels ramats a l'estiu impregna encara bona part d'aquestes contrades. La vall de Boí, en canvi, ha perdut molta de l'activitat primària del passat en benefici del turisme, però també té un cert encant primaveral amb la florida dels balegars a la solana de Taüll, que contrasten amb la verdor intensa dels prats i de les fulles tendres de les freixenedes. Aquest paisatge que explota en colors a la sortida dels grisos i bruns de l'hivern contrasta amb les neus que encara retenen els cims més alts. De fet, la neu, quan cobreix aquestes muntanyes, els confereix un valor estètic molt diferent a la d'altres parts del Pirineu. El relleu dúctil i suau fa que la capa blanca es disposi com un llençol, amb replècs i un recobriment uniforme. El contrapunt l'ofereix la baixa perdurabilitat en el temps deguda a les orientacions majoritàriament est, oest i sud. Només l'obaga de la muntanya de Durro i Taüll ofereix certes garanties de constància hivernal. En canvi, una muntanya tan emblemàtica com Montsent de Pallars pocs dies l'any està plenament coberta de neu.

Entre els valors intangibles, a més de les olors, aquesta unitat destaca per dos fenòmens climàtics de gran incidència en la percepció del paisatge, ambdós producte del vent del nord: el fogony i el torb. El primer afecta especialment el fons de les valls de les Nogueres, especialment la Pallaresa, entre Rialp i Sort, amb ascensos acusats de la temperatura i humitats molt baixes que ressequen la vegetació i inquieten la població. A Vilaller també es dona aquest fenomen, però potser no amb l'assiduitat i intensitat del sector est de la unitat. A les zones no habitades, i especialment a l'hivern, el

El mosaic de boscos, prats i roca, juntament amb les boires i les primeres neus de la temporada, donen als cims de la unitat uns colors i unes textures molt vistoses. Mireia Boya

fort vent de port (de nord) aixeca la neu pols i genera la *barrufa*, que és un element característic del paisatge del Pirineu, especialment d'aquesta unitat. No és estrany veure els plomalls de neu escampant-se des dels cims fins al peu de les valls al llarg de tota la vall Fosca i les valls de Boí i Barravés. I la imatge de Montsent, de la pica de Cerví i d'altres pics fumejant és una iconografia fortament arrelada entre la població local.

Les esglésies romàniques de les Pastures de l'Alt Pirineu constitueixen un dels valors històrics més destacats de la unitat per la rellevància en el paisatge, el potencial discursiu dels edificis, la monumentalitat de l'arquitectura, el caràcter identitari, la capacitat expositiva i la repercussió en la societat. Aquestes qualitats van ser reconegudes per la UNESCO, que l'any 2000 va inscriure els temples de la vall de Boí a la llista del patrimoni mundial com a testimonis dels intercanvis culturals de l'Europa medieval i com a conjunt homogeni i pur de l'art romànic. La majoria dels monuments daten dels segles XI i XII, encara que investigacions en els fonaments de moltes de les esglésies remunten l'edat dels primers edificis fins al segle X. Aquest art romànic es caracteritza per ser de tipus llobard amb influències aragoneses. Entre els elements artístics més destacables no només es troben els temples religiosos, sinó també frescos, murals, escultures i talles, molts dels quals es conserven al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), però també en altres museus, alguns dels quals als Estats Units. D'esglésies importants o destacades a la zona, se'n troben un bon conjunt: Santa Eulàlia d'Erill la Vall, Santa Maria de Taüll, Sant Climent de Taüll, Sant Joan de Boí, Sant Feliu de Barruera, Santa Maria de Cardet, Santa Maria de Còll i la Nativitat de la Mare de Déu de Durro. El patrimoni romànic de la vall Fosca i de la vall d'Àssua no és tan ric com el de la veïna vall de Boí, però també presenta elements i conjunts arquitectònics interessants i remarcables. Entre els exemples d'edificis religiosos més destacables hi ha les esglésies de Sant Iscle i Santa Victòria de Surp, Sant Vicenç de Capdella, Sant Martí de la Torre i Sant Pere de Llessui.

Molts poblets de la vall d'Àssua encara mantenen l'estructura i la tipologia constructiva original, tot i els signes evidents, en alguns casos, d'abandonament. Observatori del Paisatge

Pel que fa a l'arquitectura civil, destaca la vila closa i el castell de Rialp, que s'aixeca al turó entre els rius de Sant Antoni i la Noguera Pallaresa. La vila estava envoltada per una muralla, fortificació de la qual resten només alguns vestigis com ara unes quantes cases porticades, torres semicirculars com la de Virós i una part de les muralles a la zona nord-est del poble; es creu que aquestes construccions podrien ser anteriors al romànic. Cal esmentar la vila closa de Sort, de molta importància i rellevància a la unitat. El nucli medieval estava envoltat de muralles i prenia una forma triangular, a l'angle superior del qual es bastia el castell, del qual es conserven les restes de la fortalesa i dues torres cilíndriques i un palau gòtic. Al municipi de la Torre de Capdella hi ha el Castre d'Antist, un poblet que ha conservat el traçat i la fortificació medieval i que, a més, conserva la Torre de Carlà, de base quadrada i datada de finals del segle X. També és destacable la presència, a les proximitats del parc natural, d'un dels indrets amb més atracció i arrelament popular de la zona, de gran rellevància des del segle XVII. Es tracta del Santuari de Caldes que, a banda del valor religiós, té a prop les deus d'aigües medicinals. Aquest fet va configurar durant els segles XVIII, XIX i XX el santuari i el balneari de Caldes de Boí com un dels punts de peregrinació i curació més importants del país, on acudia la població des d'indrets molt allunyats.

Les Pastures de l'Alt Pirineu es caracteritzen també per un ric patrimoni associat a l'activitat ramadera; especialment destacable és el gran nombre de carrerades que les creuen i que s'hi bifurquen. Passos com el port d'Erta o el coll de Triador han estat importants punts d'accés a les pastures d'estiu de l'Alt Pirineu. En molts d'ells es feien mercats de bestiar, posant de manifest la gran afluència de ramats, pastors i tractants. Les cabanes, les restes d'orris, de pletes, d'abeuradors i altres estructures que eren i són fonamentals per al manteniment dels animals en altitud doten de valor afegit aquest paisatge de pastures. Aquesta empremta històrica i cultural dels paisatges alpins és de gran rellevància en l'ideari col·lectiu de la població de muntanya. A la vall d'Àssua, a mig vessant, entre els

pobles i els ports de muntanya, hi ha una zona extensa de bordes que dibuixa una orla entre la collada del Cantó, al damunt de la Mare de Déu de la Muntanya, i la collada del Clot d'Àndol, a Ancs. És una bona mostra del paisatge de valors històrics associats a la cultura del fenc.

La vall Fosca va ser el primer territori de Catalunya on es va fer ús dels rius i dels llacs sota el model industrial d'aprofitament hidroelèctric, pensat per generar energia en un punt i transportar-la a molts quilòmetres de distància. A Capdella trobem el museu i la central hidroelèctrica primigènia, on s'expliquen les transformacions experimentades pel territori, la població i el paisatge. La companyia Energia Elèctrica de Catalunya, en forta competència amb Barcelona Traction, Light and Power (La Canadenca), va aconseguir acabar el complex hidroelèctric de la vall Fosca, posant en marxa el primer generador el 1914. Fou una fita històrica no només a Catalunya sinó a escala mundial, tant pel total de potència instal-

lada com per la complexitat de l'obra civil. Justament, aquests valors històrics lligats a l'explotació hidroelèctrica s'han anat posant al dia a partir de la nova estació generadora de Sallente-Estany Gento construïda l'any 1981 i que amb 451 MW de potència instal·lada és la segona en importància d'Espanya. S'hi afegeix la de Moralets, situada a Senet, amb una potència de 210 MW i que transvasa aigua del pantà de Senet a l'estany embassat de Llauset; es tracta d'un dels sistemes hidroelèctrics més importants del país. Aquests valors productius del paisatge han provocat unes transformacions radicals en els escenaris tradicionals, com els grans barratges de les capçaleres dels rius i les oscil·lacions diàries de la làmina d'aigua.

Les Pastures de l'Alt Pirineu també han tingut tradicionalment un alt valor productiu en els seus prats i rasos alpins. Des de temps prehistòrics, han estat una important font d'aliment de la ramaderia que a la vegada ha alimentat durant molts segles les classes

El telefèric Vall Fosca, instal·lat el 1989 per la construcció de la central reversible de Sallente, ara té un ús turístic i permet fer el trajecte entre Sallente i l'estany de Gento. Maria Dolors Oliveras

socials que podien pagar la carn de tot Catalunya i part de l'Aragó. Aquest recurs ha vist un tomb radical els darrers anys, i dels ramats amb desenes de milers de caps de bestiar s'ha passat a uns pocs milers en contínua decadència; la transhumància gairebé ha desaparegut i els pocs ramaders que viuen d'aquesta activitat en els pobles de la zona es mantenen amb grans dosis de voluntarisme. Actualment, el nou recurs econòmic és el sector terciari, que, amb la implantació de l'estació d'esquí de Boí-Taüll el 1991, va donar lloc al tret de sortida de tot un entramat d'empreses que viuen del sector turístic. Els primers intents per establir els esports d'hivern a la zona amb l'estació d'esquí de Llessui el 1966 no van reeixir possiblement per la baixa demanda social d'aquell moment i per la mala situació geogràfica de l'equipament. El que realment està creant valor afegit al territori i està transformant el paisatge és el procés d'urbanització per a residències no habituals a les valls de Boí, vall Fosca i a les localitats de Sort i Rialp. Tanmateix, les operacions immobiliàries a Espui, lligades a la fallida estació d'esquí de Filla i a la possible connexió amb Boí-Taüll, responen més a moviments de capitals externs al territori que a veritables revaloracions productives del paisatge de la unitat. Davant d'aquest paisatge d'alt valor econòmic però que experimenta transformacions importants i generalment sobtades, hi ha el paisatge d'economies més modestes però que ajuden a fixar la població dels nuclis més aïllats de les valls principals. L'entorn de Mont-ros i de Pobellà, a la vall Fosca, i de Llessui, a la vall d'Àssua, són bons exemples d'aquesta economia d'empreses familiars que manté una actitud harmònica amb el paisatge que l'envolta. D'altra banda, la infrautilització de pastures molt productives per a la ramaderia extensiva afavoreix que la demanda de la indústria alimentària se centri en la producció intensiva amb una gran necessitat d'importació de pinsos, una activitat absolutament deslligada del paisatge de les pastures i que, per tant, afavoreix la degradació i la desaparició d'aquestes.

Entre els principals valors socials, cal destacar els derivats de l'elevada freqüentació turística de la vall de Boí, atreta pel Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, l'art romànic i l'estació d'esquí de Boí-Taüll, fonamentalment. També és important l'ús que es fa del tram de riu de la Noguera Pallaresa entre Llavorsí i Sort per a activats aquàtiques com el ràfting. Altres focus de menor atenció són les pistes que recorren la vall d'Àssua, molt utilitzades pels vehicles totterreny, així com altres punts concrets de la unitat que són visitats pels seus valors estètics, com l'estany Gento, l'accés al qual és facilitat per un telefèric que només funciona els mesos d'estiu. No cal oblidar l'empenta recent, associada a la dinamització turística, per recuperar i transmetre alguns valors etnològics, històrics o productius del paisatge, a partir de la creació de centres, museus i altres instal·lacions. A la zona hi ha la Central Hidroelèctrica de Capdella, reconvertida amb la creació del Museu Hidroelèctric, al municipi de la Torre de Capdella. A més, a Llessui hi ha el Museu dels Pastors de la Vall d'Àssua, que porta a terme una tasca important en el manteniment i la difusió de les tradicions i el folklore. Respecte a les festes locals, igual que en altres unitats veïnes, es manté la celebració de les falles. Tant les de Durro, com les de Barruera, Taüll, Boí, Erill la Vall i Senet estan declarades Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO des del 2015, conjuntament amb la resta de festes del foc piri-

nenques. Aquestes celebracions tenen també un fort component identitari, igual que altres com el ball pla de Durro i Taüll o el ball de Sant Isidre de Taüll. Són també esdeveniments d'especial rellevància el Festival de Música de Rialp, els aplecs en ermites com les de Santa Quitèria, a la boca sud del túnel de Vielha, o Sant Quiri, entre Pobellà i Ancs, o les fires de Sort i Barruera, entre d'altres.

Els valors simbòlics de la unitat se centren a la vall de Boí, on el paisatge que envolta les esglésies no és un fet aliè a l'imaginari col·lectiu, sinó que transcendeix les fronteres de l'Alt Pirineu i l'Aran. Altres més arrelats en la població local són el cim de Montsent de Pallars, emblema de les valls més occidentals, i la capçalera de la vall de Barravés, que sempre ha estat la porta de l'Aran, ja fos antigament a través del port de Vielha o més modernament a través del túnel homònim. Molts indrets específics formen part també del ventall de contes i llegendes populars de la unitat. Una de les més destacables és la «Història dels tres campanars», que explica que fou un triangle amorós entre una xicoteta d'Erill la Vall i dos xicots, un de Boí i altre de Taüll, el motiu pel qual els tres campanars de les principals esglésies dels tres pobles apareixen en línia recta, per espisar-se i fer-se senyes entre els amants. Una altra llegenda d'amors, «El peu de Sant Cristòfol», relata per què a la Roca de Sant Cristòfol hi ha la marca del peu i el bastó del sant, assegurant que aquest es recolzava en aquest roc del camí de Barruera per visitar la seva enamorada, santa Cecília. Cal també remarcar altres rondalles, com ara «Un jornalero que es fa esperar», que relata la duresa de l'hivern a Espui; «Ossa Farrera», que relata com un dels hereus de casa Camp de Llessui es va trobar de cara una ossa en tornar de la feina de les bordes a prop del poble; «El ball de la mort», que narra un encontre entre músics de la ribera de Sort camí de les festes de Capdella a una borda de Pamano, sota el coll de Triador; «Les viudes d'Astell», que explica el topònim de la roca de les Viudes, «L'astúcia dels gatillops», que recull alguns fets entre homes i llops ocorreguts a la coma Llobatera a Saurí. Altres llegendes són, per exemple, les «Encantades de Taüll»; «La xent del lloc» de Durro; «La pell dels fills», també sobre ossos i inspirada a Durro; «La Gatets de Llessui»; «Buraut de Bressui»; «L'inventor de la fanga», de la vall Fosca; «L'última malifeta del Lliser», d'Astell i sobre bandolers; «El gat escaldat», de les valls de Manyanet; «Una bruixa al forn», d'Altron; «Olor de borrega», de Surp, Rialp i Roní, entre moltes d'altres. A banda d'aquest patrimoni cultural, també destaca en aquesta zona el Museu de Papallones de Catalunya, situat a Pujalt. Es tracta d'un dels únics de tot l'Estat, on hi ha un bon recull d'exemplars pirinencs.

393

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les principals vies de comunicació d'aquesta unitat són les carreteres que recorren les valls principals de l'àrea: la vall de la Noguera Pallaresa (N-260 i C-13), la vall d'Àssua (LV-5223), la vall Fosca (L-503), la vall de Boí (L-500) i la vall de Barravés (N-230), a més de petites carreteres i pistes veïnals que porten als pobles més petits i als indrets més elevats i que permeten l'accés a llocs s fruir del paisatge d'aquesta unitat.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic cartografiats, destaca el de la ribera i lo Batlliu de Sort, la vall d'Àssua i Portainé, un itinerari que dona a conèixer la ribera i lo Batlliu de Sorti que entra després als amplis vessants de la vall d'Àssua, amb el mosaic característic de prats entre conjunts de caducifolis. Un itinerari és el de Sort, cap a Rialp –on destaca l'església de la Mare de Déu de la Candellera i els carrerons coberts del centre històric–, Olp, Pujal –un caseriu on s'emporten les instal·lacions del Museu de les Papallones de Catalunya–, Castellviny, Enviny –amb l'edifici de l'antic casal d'Aités i l'església, d'origen romànic, de la Mare de Déu de la Purificació–, Llarvén i Montardit –on es troben les restes de l'església de Sant Pere de l'Hostal i la petita ermita romànica de Sant Miquel. La vall d'Àssua brinda l'oportunitat de gaudir dels seus poblets i de l'extraordinari cromatisme dels boscos i prats. Es tracta d'unes terres tradicionalment de pas i fora dels circuits turístics del Pallars Sobirà, però que aglutinen nombrosos al·licients. La gran varietat cromàtica dels camps de pastura acompanya l'itinerari fins al llogaret de Saurí, situat a la riba esquerra del barranc de Pamano. A Llessui, el nucli poblacional més important de la vall d'Àssua, hi ha un antic centre urbà de notable atractiu i unes grans panoràmiques dels prats de pastura. Sall, Escàs, Caregue i Surp són altres llogarrets d'especial valor paisatgístic.

L'itinerari de la travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu creua les pastures seguint el vessant est de Montsent de Pallars, cim emblemàtic de la zona. La pista forestal que va d'Espot a Sorre, ja a la vall d'Àssua, passant sota el tossal de Pamano i la collada d'Altars, és el millor itinerari per gaudir del paisatge dels rasos supraforestals utilitzats des de temps immemorials per a la pastura dels ramats transhumants. Aquest itinerari és especialment interessant durant la floració primaveral de les pastures.

L'itinerari de la vall de Boí permet descobrir la seva diversitat natural i cultural. Castilló de Tor, Barruera i el pla del Salencar, una planura que fa de bressol d'una de les zones humides més importants de la comarca i excel·lent punt d'observació de vegetació i aus, o Durro i l'església romànica de Santa Maria i l'ermita de Sant Quirc, són els principals punts d'interès de la ruta. L'art romànic troba a la vall de Boí una de les concentracions arquitectòniques més importants i representatives d'aquest estil a tot Europa. L'església de Sant Climent de Taüll, que ha estat declarada Patrimoni de la Humanitat, és el testimoni més rellevant de la sòbria bellesa artística d'aquestes contrades, sense oblidar Santa Maria de Cardet o Santa Eulàlia d'Erill, on també hi ha el Centre del Romànic. A més i, una pista asfaltada que creua el pla de l'Ermita condueix fins a l'estació d'esquí de Boí-Taüll. També existeixen nombroses rutes per conèixer la vall de Boí a peu, des de Barruera a Erill la Vall, Boí o Durro.

La ruta per la vall Fosca recorre el paisatge des de la Pobleta de Bellveí, un nucli presidit pel campanar vuitavat de l'església de Sant Feliu, cap a la Plana de Mont-ros, Antist, un dels pocs pobles de la vall Fosca que conserva la típica estructura de vila closa, i Molinos i el seu complex de cases de fusta, refugi dels antics treballadors de la hidroelèctrica. Els nuclis d'Astell, on s'aixeca la peculiar església de Sant Martí, i Aguiró, són miradors excel·lents de la coma on se situen Pobellà, Paüls i Mont-ros. Espui conserva als afores el santuari de Santa Maria de les Neus i l'ermita de la Mare de Déu de Fa,

mirador sobre aquesta zona i sobre la capçalera del Flamisell. La zona encara conserva la magnificència de l'alta muntanya pirinenca, amb espectaculars paisatges coronats, a l'horitzó, per alguns dels gegants granítics del Pirineu. Entre els atractius principals de la vila de Capdella destaquen l'església romànica de Sant Vicenç i la gegantina central de Capdella. Al nord, trobem el pantà de Sallente, la central reversible i l'estació inferior del telefèric, i l'estany Gento. Una via alternativa és pujar-hi en telefèric, tot i que només funciona durant els mesos d'estiu.

La variant GR-11-20 del sender del Pirineu creua la unitat d'est a oest des de la unitat veïna Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici. Un dels trams més interessants per descobrir els paisatges de les Pastures de l'Alt Pirineu és el tram que va de Capdella a Boí. L'itinerari permet observar els paisatges de la ruta tradicional, ramadera i de persones, entre aquestes dues poblacions. Creuant el port de Rus, per damunt dels 2.600 m, es contemplen les extenses pastures poblades de ramats a l'estiu i els lluminosos rasos alpins.

La ruta circular en BTT Pedals de Foc també creua la unitat amb dues etapes: d'Espitau de Vielha a Malpàs, travessant els atapeïts boscos de la vall de Barravés, sempre escortats pels Besiberris i endinsant-se a la vall de Boí; i la que porta els ciclistes a la Torre de Capdella, ja a la veïna vall Fosca, a través del coll de Peranera i els nuclis d'Astell i Sant Martí.

Una part de la unitat es pot descobrir també seguint dues de les etapes de la travessa Transpirinenca en bicicleta de muntanya. La primera va de Llavorsí a Espui resseguint la vall de Baïasca i passant el coll del Rat, des d'on es tenen espectaculars vistes de 360 graus de tot el Pirineu enmig de pastures d'alta muntanya, per arribar a la vall Fosca. La segona va d'Espui a Bonansa, ja a la Ribagorça aragonesa. La Via Verda de la vall Fosca aprofita el traçat que seguia el petit tren que es va utilitzar per a les construccions hidroelèctriques de principis de segle passat. Està situada

A la vall Fosca nombrosos recorreguts permeten descobrir el seu paisatge. Consell Comarcal del Pallars Jussà / Axiu Ara Lleida

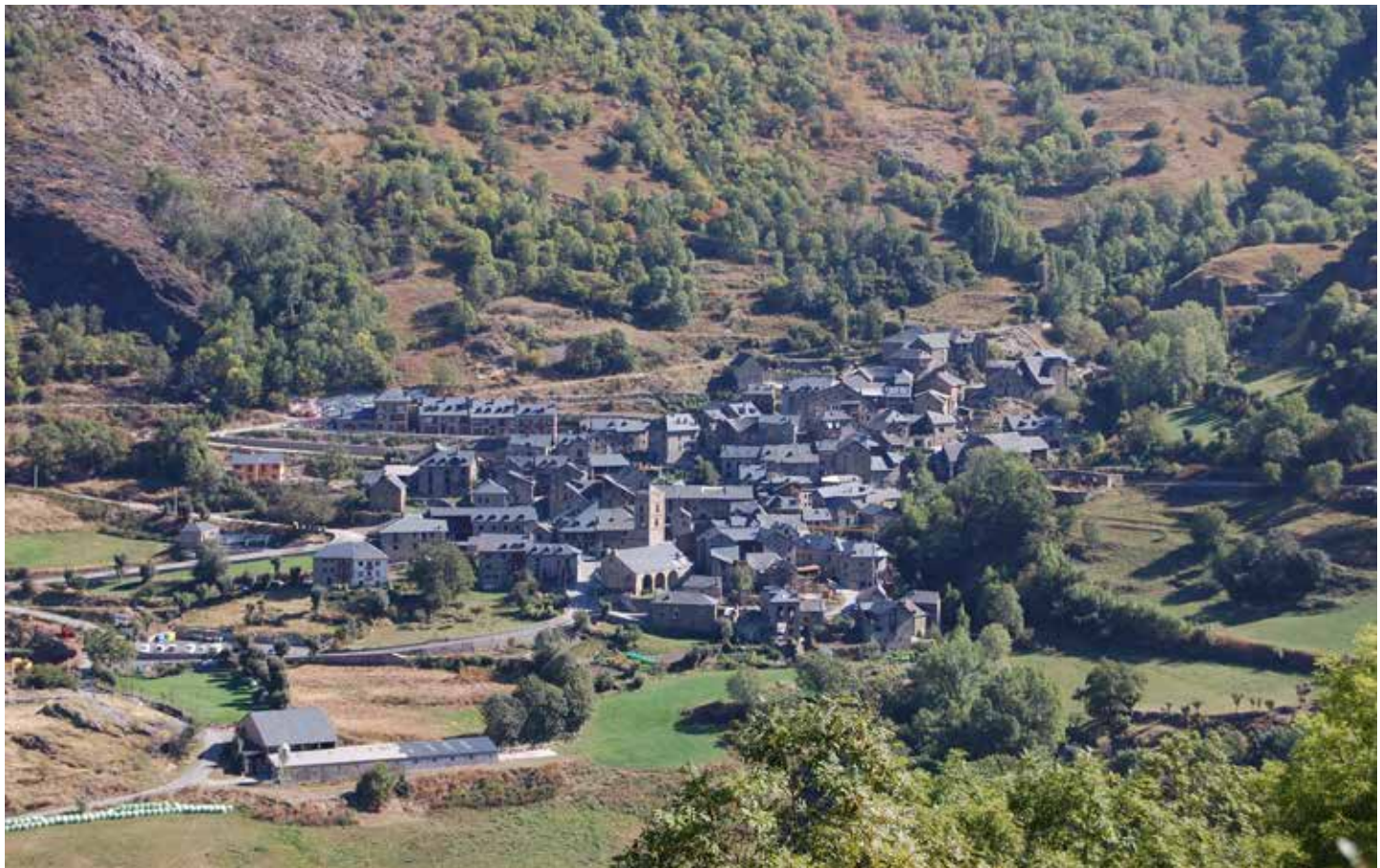
entre l'estany Gento i Espui, té una longitud de 5 km i és apta per senderistes i ciclistes. Des d'Espui també, surt una interessant ruta circular de BTT de 18 km que permet recórrer les pistes que uneixen el poble d'Espui amb Capdella, travessant l'espai d'interès natural de Filià i passant per l'ermita de la Mare de Déu de Far i la mateixa església romànica de Sant Julià d'Espui.

Els paisatges de la vall de Barravés, a cavall entre Catalunya i Aragó, es poden descobrir partint de Vilaller, una localitat emplaçada al peu de la carretera nacional i sobre la riba esquerra de la Noguera Ribagorçana. Senet ha conservat l'arquitectura popular pròpia d'aquestes contrades, amb casalots de pedra recoberts amb pissarra. Des d'allà i per la vall de Conangles s'accedeix a l'estany de Besiberri creuant magnífiques formacions de fagedes; per sobre s'alça el refugi Nou, punt de sortida a l'ascensió dels Besiberri Nord, del Mig i Sud, aquest últim pel coll d'Abellers i les lloses de Besiberri. A la mateixa vall de Barravés, una ruta de prop de set quilòmetres en bicicleta de muntanya surt de Vilaller i recorre els petits poblets del vessant occidental, com ara Forcat, Vinyal i Ginast, a més de l'ermita de la Mare de Déu de Riupedrós. També des de Senet de Barravés parteix una ruta de prop de catorze quilòmetres que transcorre entre frondosos boscos, prats i muntanyes de 3.000 m d'altitud que s'enlaira fins al port de Gelada, punt

des d'on es gaudeix de vistes excepcionals de la vall de Boí i dels seus cims més destacats.

Els itineraris literaris de la vall d'Àssua i lo Batlliu, un paisatge de novel·la, són una proposta interessant per descobrir aquesta vall, seguint els escenaris de diferents relats. Autors com Jaume Cabré, a *Les veus del Pamano*; Maria Barbal, a *Pedra de tartera*, *País Íntim* o *Mel i metzines*, i Josep Virós, ja fa més anys, a *Verd madur*, centren els cinc itineraris que es proposen i que recorren els diferents pobles de la zona.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, a la vall Fosca destaquen l'ermita de la Mare de Déu de Fa, prop d'Espui, punt de veneració mariana a la vall Fosca i mirador privilegiat sobre aquesta zona i sobre la capçalera del Flamisell i el nucli de Capdella, que, a causa de la seva altitud, a més de 1.400 m, és un mirador que ofereix una panoràmica excel·lent sobre la vall Fosca i el riu Flamisell. A més, a llevant de Capdella es divisen les imponents figures dels cims de Montsent de Pallars (2.883 m) i el Montorroio (2.861 m). En la part alta de la vall, entrant al Parc Nacional, hi ha el mirador de l'estany Gento des d'on s'obre el curs del Flamisell i es poden observar els poblets que se succeeixen en la seva vall estreta i fosca. L'ermita de Sant Quiri d'Ancs, situada prop de Pobellà,

El poble de Durro és un mirador que permet gaudir de vistes precioses de la vall i del seu patrimoni romànic, a més del cims que l'envolten. Àlex Guerrero

és també un mirador excel·lent dels principals nuclis de la vall Fosca, però també de lo Batlliu i la ribera de Sort, on destaca també el mirador de Castellviny. A la vall de Boí, destaquen els pobles de Taüll, Durro i Cardet, tots tres amb balcons naturals que permeten gaudir de vistes precioses de la vall i del seu patrimoni romànic, a més del cims que l'envolten. Venint de la vall de Barravés a peu, es travessa el port de Gelada, un mirador que ofereix un punt de vista diferent sobre els nuclis centrals de la vall, però també amb vistes sobre el curs del riu Sant Nicolau i l'entrada al Parc Nacional, on destaca la presa de Cavallers, des d'on es tenen vistes de tot el curs de la Noguera de Tor. A la vall d'Àssua destaca el mirador de Llessui, des d'on es poden contemplar els extensos prats i pastures, però també la collada d'Altars, a cavall entre aquesta vall i la veïna vall Fosca, que permet gaudir del paisatge d'ambdues.

Avaluació del paisatge

Debilitats

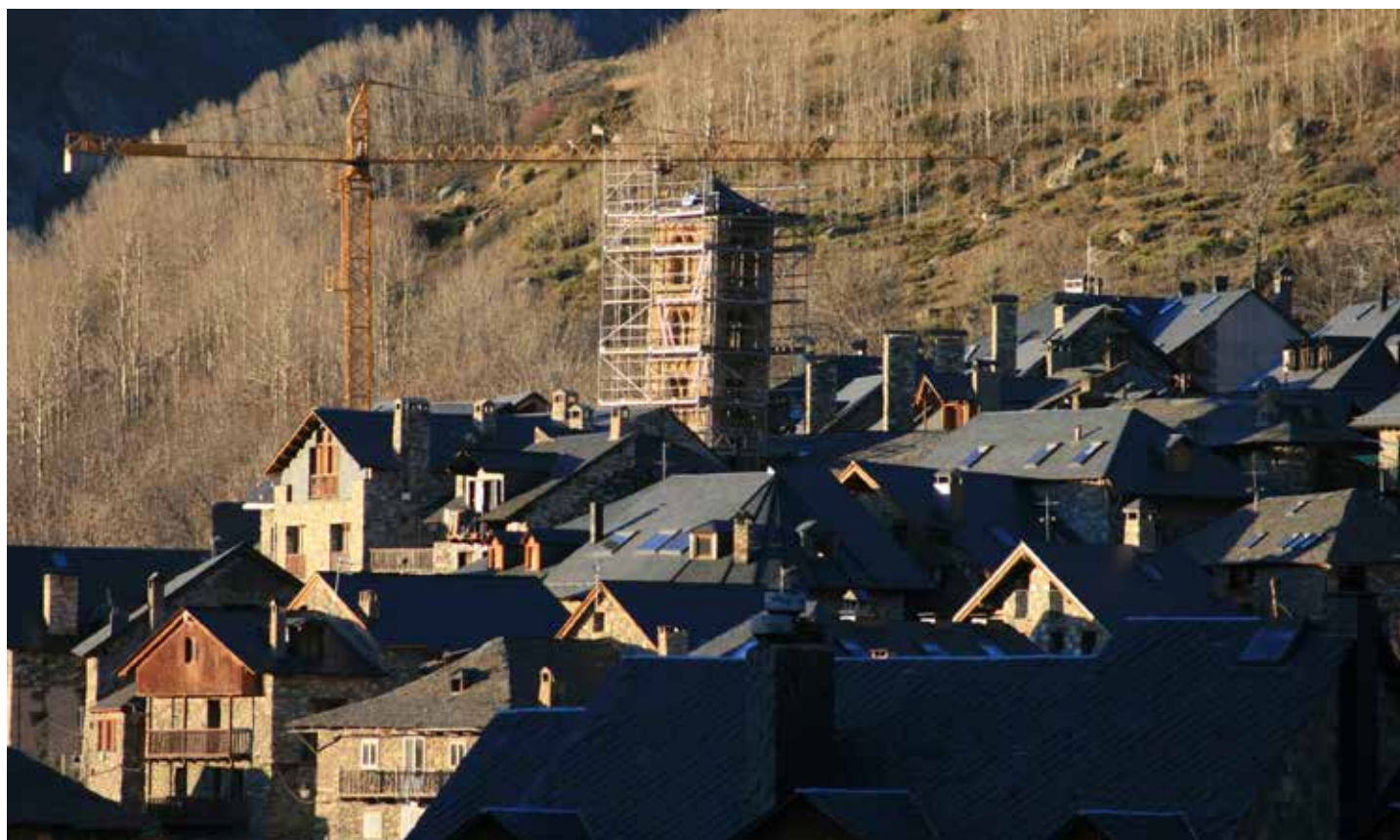
- El model de desenvolupament econòmic de les Pastures de l'Alt Pirineu, molt centrat en l'aprofitament turístic del paisatge, basat fonamentalment en l'esquí alpí.

- El baix nombre, la feblesa i el difícil relleu generacional de la població activa agrària, especialment dels ramaders, que veuen perillar la viabilitat futura del sector.
- La presència de la indústria hidroelèctrica, especialment a la vall Fosca i vall de Barravés, i l'alteració del paisatge provocada pel seu desenvolupament.
- Els creixements urbanístics desvinculats de les trames urbanes històriques en sectors concrets de la vall de Boí, com ara el del Pla de l'Ermita, a Taüll.

Amenaces

- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí del Pirineu en pocs decennis.
- L'abandonament de les activitats agràries i ramaderes, que pot suposar la pèrdua irreversible del sector que més influència ha tingut en la construcció del paisatge actual i en la seva gestió futura, especialment de les activitats extensives i de l'agricultura dels prats de dall.

396

Tan important és el manteniment del llegat arquitectònic romànic com l'aposta per la contenció i la reforma de les trames urbanes tradicionals. Observatori del Paisatge

- La forta competència pel sòl pla al fons de vall, reconvertint les millors terres agrícoles a usos industrials, residencials o infraestructures.
- L'expansió del sòl residencial per construir-hi habitatges no principals. Aquesta dinàmica implica un increment de preus que dificulta l'accés a l'habitatge per a la gent que viu i treballa al territori. D'altra banda, genera impactes evidents en els perfils i les trames dels cascs urbans.
- El creixement dispers de Sort, en direcció al vessant de la Serreta, cap al port del Cantó.
- La futura variant de Sort entre l'N-260 i la C-13, si el projecte no integra aquesta infraestructura en el paisatge.

Fortaleses

- Els valors naturals i estètics de les valls, des de les més boscoses, a l'orient, fins a les envoltades de pastures i pobles dispersos, i la riquesa dels paisatges oberts i lluminosos de les pastures.
- El patrimoni cultural i artístic de la vall de Boí, ben entroncat amb el paisatge, i la seva infraestructura turística, que, tot i irrompre en el paisatge sense gaire cura, pot reconduir el seu futur de manera més harmoniosa amb el medi.
- L'entrada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, tant des de la vall de Sant Nicolau com des del pantà de Cavallers, la vall de Besiberri i l'estany Gento.
- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat.
- L'existència d'un territori molt apte per a la pastura extensiva d'estiu amb relativa facilitat d'accés des dels pobles de les valls. La supervivència de la ramaderia que gestiona aquests espais és un punt fort.
- El fort valor identitari de cadascuna de les valls per a la gent que hi viu.

Oportunitats

- L'atracció del romànic de la vall de Boí pot servir per donar a conèixer el patrimoni dispers d'altres indrets de la unitat, afavorint la deslocalització de la freqüentació turística i la millor distribució dels ingressos econòmics per als municipis que se'n puguin afavorir.
- El Museu Hidroelèctric de Capdella, que forma part de la xarxa de museus de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, pot ser un bon punt de partida per recuperar antigues infraestructures ferroviàries o industrials per a usos lúdics i donar a conèixer aquest tipus de petit patrimoni.
- El reforçament de l'eix Sort-Rialp en un autèntic centre de serveis i d'equipaments per al sector oriental de la unitat, dignificant-ne

la trama urbana i el perfil arquitectònic, pot fer possible que es pugui establir població estable als pobles de la vall d'Assua.

- El Museu dels Pastors de la Vall d'Assua a Llessui o l'escola de pastors de Rialp i el projecte Grípia, per a la producció i comercialització de la llana «xisqueta», són uns bons exemples per dignificar i recuperar la ramaderia d'oví.
- El llegat ramader de les cabanes, pedres de sal, orris, pletes i bordes, així com la història dels ports, camins i carrerades, pot ajudar a potenciar el turisme cultural si es restaura i conserva aquest patrimoni.
- Les grans possibilitats que ofereix l'antic carrilet de l'estany Gento (ara Via Verda) quant al turisme cultural, esportiu i de natura.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges del romànic i d'entrada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Sant Maurici que conservin els valors que els han fet mereixedors d'aquests reconeixements, però que en defugin la visió únicament estètica i recuperin un paisatge dinàmic on el patrimoni es contextualitza amb l'entorn, evitant la vulgarització.
- OQP2.** Uns paisatges que recuperin una part de l'esplendor ramadera del passat, que és en bona mesura la causa de la seva existència, a partir de potenciar la ramaderia extensiva ovina, bovina i equina.
- OQP3.** Uns paisatges de l'alta muntanya que escullin molt bé l'aptitud del territori per admetre pistes d'esquí alpí.
- OQP4.** Un paisatge agrícola de les Pastures de l'Alt Pirineu productiu, preservat i ben gestionat, que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia, especialment el paisatge en mosaic format per camps, prats, boscos, marges i alineacions d'arbres en *bocage*, com els de Senet de Barravés, ribera de Sort, la vall d'Assua, Taüll, la vall Fosca, la vall de Boí, Bressui i Montardit.
- OQP5.** Un mosaic paisatgístic de boscos de ribera, camps de conreu, prats de dall i boscos caducifolis i perennifolis de vessant, mantingut i potenciat com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.
- OQP6.** Unes fites paisatgístiques –com Montsent de Pallars, els boscos de faig i avet a la capçalera de la vall de Barravés, el bosc Negre al final de la vall de Besiberri i els paisatges rocosos– preservades i valorades i mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat per a la població.

OQP7. Unes línies d'alta tensió integrades en el paisatge de manera que se'n redueixi l'impacte visual, sobretot quan creuen fites del paisatge o fons escènics rellevants o identitaris.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Donar suport a l'ampliació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici als sectors de Boí i Espot a fi de garantir la conservació dels valors ecològics d'aquestes dues àrees de la perifèria del parc nacional, ambdues amb fortes pressions per l'ampliació d'estacions d'esquí properes.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage* que, pel seu gran valor cultural, han de continuar mantenint el seu caràcter. Es tracta dels espais agraris de Senet de Barravés, ribera de Sort, la vall d'Àssua, Taüll, la vall Fosca, la vall de Boí, Bressui i Montardit.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Vetllar per la conservació del romànic de la vall de Boí, declarat patrimoni de la humanitat, amb Santa Eulàlia d'Erill la Vall, Sant Climent i Santa Maria de Taüll, Sant Joan de Boí, Sant Feliu de Barruera, Santa Maria de Cardet, Santa Maria de Còll i la Nativitat de la Mare de Déu de Durro, com a màxims exponents. En aquest sentit, també cal vetllar per la conservació dels castells i les viles closes de Sort i Rialp.
- Fomentar i protegir la continuïtat de les explotacions agrícoles i ramaderes de les diferents valls, però especialment a la vall Fosca i la vall d'Àssua, per continuar mantenint l'actual paisatge de mosaic agroforestal. Cal invertir en ajudes directes, foment de les marques amb denominació d'origen, millora en les infraestructures ramaderes (comunicacions, serveis sanitaris, escorxadors...) i foment de les iniciatives de custòdia del territori i relleu generacional de les explotacions. En aquest sentit, cal impulsar el Museu dels pastors de la Vall d'Àssua de Llessui o l'escola de pastors de Rialp i el projecte Grípia, per a la producció i comercialització de la llana «xisqueta».
- Fomentar la ramaderia extensiva de producció ecològica, com a font d'aliments de qualitat i arrelats al territori.
- Donar continuïtat a les iniciatives encarades a les activitats terciàries que fan valer el paisatge, i fer-ho al mateix temps que es conserven les poques explotacions ramaderes que resten.
- Generar estratègies racionals al voltant de la indústria hidroelèctrica, a fi de garantir un bon aprofitament del recurs, compatible amb un foment de l'oferta turística i una valoració del patrimoni industrial. Cal difondre el museu de la central de Capdella i aprofitar les grans possibilitats que té l'antic carrilet de l'estany Gento (ara Via Verda) quant al turisme cultural, esportiu i de natura.
- Evitar la degradació arquitectònica dels pobles, fent possible la restauració de les cases dels cascs antics de manera respectuosa amb les tipologies, els materials i els acabats vernaculars.

Cal, però, estar amatents que la població que ocupa les residències no habituals no desplaci del tot la població resident i, en especial, l'activa.

- Dissenyar estratègies que contribueixin al predomini dels patrons agrícoles a les zones més planeres i properes als espais fluvials i vetllar pel manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic de fons de vall és especialment reduït a causa de la seva urbanització, com ara a la vall de Boí, la vall Fosca i a les localitats de Sort i Rialp. La concentració de l'espai urbanitzat entorn dels nuclis de població, especialment a Sort i Rialp, sense ocupar espais de sòl fèrtil, i la limitació de l'expansió del bosc a les zones menys productives dels vessants baixos formen part també d'aquestes estratègies.
- Frenar l'avenç de la vegetació natural des dels vessants cap al pla i els nuclis de població, incentivant, per exemple, les iniciatives de custòdia del territori.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels punts arqueològics de principal interès amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.
- Estimular el turisme rural, les petites explotacions ramaderes i l'explotació forestal respectuosa amb l'entorn i el paisatge, de manera compatible amb els valors naturals. Cal elaborar les polítiques públiques corresponents i implantar plans de promoció per donar a conèixer a la societat aquests espais.
- Restaurar i conservar, tot respectant la fesomia de les tipologies vernaculars, el llegat ramader de les cabanes, pedres de sal, orris, pletes i bordes, així com la història dels ports, camins i carrerades, de gran interès per al turisme cultural que pot veure complementada l'oferta del patrimoni romànic.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans (parcs, places, passeigs, etc.) de Sort, en relació amb els espais agrícoles i forestals circumdants.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges de *bocage* de Senet de Barravés, ribera de Sort, la vall d'Àssua, Taüll, la vall Fosca, la vall de Boí, Bressui i Montardit, per garantir-ne la conservació i promoció i evitar la fragmentació física, visual i social de les possibles noves infraestructures viàries que els creuin.
- Promoure el coneixement de les estructures agràries de *bocage* esmentades al criteri 7.15, de gran valor estètic, històric i paisatgístic, així com la sensibilització sobre aquest valor, inclouent-les en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Donar suport, des de les administracions públiques, a les iniciatives de custòdia del territori dels prats de dall i atorgar incentius per afavorir el manteniment d'aquest paisatge i la continuïtat d'aquestes àrees.

- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals formant uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, convindria adequar i promocionar el mirador paisatgístic de Durro, on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la seva funcionalitat en la ramaderia local.
- Considerar els fronts urbans fluvials de Sort com a valors del paisatge urbà, destacant-ne el caràcter i potencial paisatgístic. En aquest sentit, cal recuperar i preservar les panoràmiques obertes de vista al riu, així com potenciar l'ús social i el gaudi dels espais propers al riu fent-los accessibles a la població local i restaurant els elements arquitectònics i patrimonials que s'hi vinculen.
- El nucli encimbellat de Capdella, els situats en fons de vall envoltats de prats i amb presència de bosc de ribera de Barruera, Espui, Rialp, Baro i la Torre de Capdella, i els compactes a mig vessant en vall tancada i envoltats de prats, conreus o feixes d'Erill la Vall, Boí, Cardet, Durro, Capdella, Caregue, Iran, Escàs, Llessui, Sorre, Altron, Bernui, Saurí, Astell, Mont-ros, Pobellà, Oveix, Còll, Senet, Paüls de Flamisell i Aguiró mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Revisar el Pla director de les estacions de muntanya per al sector Filià-Manyanet-Boí, i reduir substancialment la superfície esquiabile i la connexió entre estacions per valls encara verges.
- Les eventuais ampliacions de les instal·lacions dels complexos de Boí-Taüll s'hauran de fer parant atenció a la seva integració paisatgística, especialment pel que fa als accessos i àrees urbanes associades. Es recomana restringir la urbanització més enllà dels sectors actualment aprovats en els instruments del planejament urbanístic general.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment dels més emblemàtics, com la pica de Cerví, el Corronco de Durro, Montsent de Pallars, l'Aüt, Montorroio i els fons escènics de la unitat, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica de la Guerra Civil.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans d'Espui i Sort. En aquest sentit, cal impulsar projectes d'integració paisatgística en els accessos esmentats, tenint en compte el possible cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per als projectes de noves infraestructures o ampliacions de les existents en les zones de *bocage* definides en l'objectiu de qualitat paisatgística 7.4.
- Elaborar un catàleg de bordes per ordenar les rehabilitacions i evitar la degradació d'aquestes construccions d'alt valor històric i etnològic, especialment a la vall d'Àssua.
- Condicionar la xarxa de camins i senders existent, degudament senyalitzada i ben conservada, que permeti aproximar-se als valors del paisatge, especialment a través de miradors des de diversos indrets de la unitat. En especial, cal indicar les carrerades i els camins de transhumància, com la ruta del port de Rus.
- Senyalitzar les vies de comunicació L-501 i L-500 de Taüll a Cardet i l'L-503 de la Pobleta de Bellveí a la Torre de Capdella, que creuen les principals àrees representatives dels paisatges dels prats de dall, informant dels valors naturals, estètics i històrics d'aquests paisatges.
- Restringir la localització de construccions en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com Senet de Barravés, Taüll, la vall de Boí, la vall Fosca, la vall d'Àssua, ribera de Sort, el Bressui i Montardit.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de la collada d'Altars, Mare de Déu del Fa, Llessui, Capdella, Durro, Cardet, Taüll, port de la Gelada i Castellviny, i el pont d'Erta; els itineraris motoritzats de l'ombra de Sant Gervàs a les valls d'Erta i Manyanet, la ribera i lo Batlliu de Sort, la vall d'Àssua i Portainé, la vall de Boí, la vall Fosca, la travessa de les Pastures de l'Alt Pirineu i la travessa del port del Cantó, i els no motoritzats del GR-11 Sender del Pirineu, Pedals de Foc, la Transpirinenca en BTT i Capdella-Boí. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

8. Sant Gervàs - Montcortès

Comarca:

Alta Ribagorça, Pallars Jussà
i Pallars Sobirà

Superfície:

33.964,8 ha

Municipis:

Baix Pallars, Conca de Dalt, la
Pobla de Segur, el Pont de Suert,
Sarroca de Bellera, Senterada, la
Torre de Cabdella, Tremp, la Vall de
Boí, Vilaller

400

La serra calcària de Sant Gervàs és un referent visual de tota la unitat. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Pobles endinsats en valls amagades al peu dels relleus més suaus del Pirineu, on ressalten les cases i els campanars arraulits a les penyes, entre pastures –com les dels Vedats d’Erta a les capçaleres de Malpàs– i bosquines o sota la blancor de les pastures hivernals.
- Pobles encimbellats, altiplans cultivats i l’estany de Montcortès. El dinamisme agrícola del pla de Corts, la panoràmica des de Peramea i el congost d’Erinyà i Cérvoles.
- El Pont de Suert, capital de l’Alta Ribagorça, i el paisatge de les hidroelèctriques de la segona meitat del segle xx.
- Petits rius de gran bellesa i freqüentació humana molt baixa, envoltats d’una natura en ràpid creixement després del fort abandonament i despoblament demogràfic d’aquestes valls.
- Cromatisme vermellós del paisatge degut a les argiles, com el de la vall de Manyanet, sobretot durant els mesos d’hivern.
- La serra calcària de Sant Gervàs, referent visual de tota la unitat, i el congost i pantà d’Escales.
- La frontera amb l’Aragó, marcada pel riu Noguera Ribagorçana, amb la cubeta de Vilaller i l’entorn forestal i de pobles catalans i aragonesos, situats a ambdós vessants, abocats al mosaic de prats vora la Noguera Ribagorçana.
- Les baixades de falles de l’Alta Ribagorça, declarades Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO, i les llegendes de bruixes dels prats d’Adons.
- El gran nombre de carrerades, testimonis del passat ramader, i el patrimoni romànic, on destaquen el temple de Santa Maria de Llevata, el pont del Diable o la vila closa de Peramea.
- La Geganta Adormida i la seva llegenda i els conjunts megalítics de Montsor.

 Mirador

 Itinerari motoritzat

10 De Collegats al Pla de Corts i les Valls d'Aguilar

12 La Vall de Boí

13 La Vall Fosca

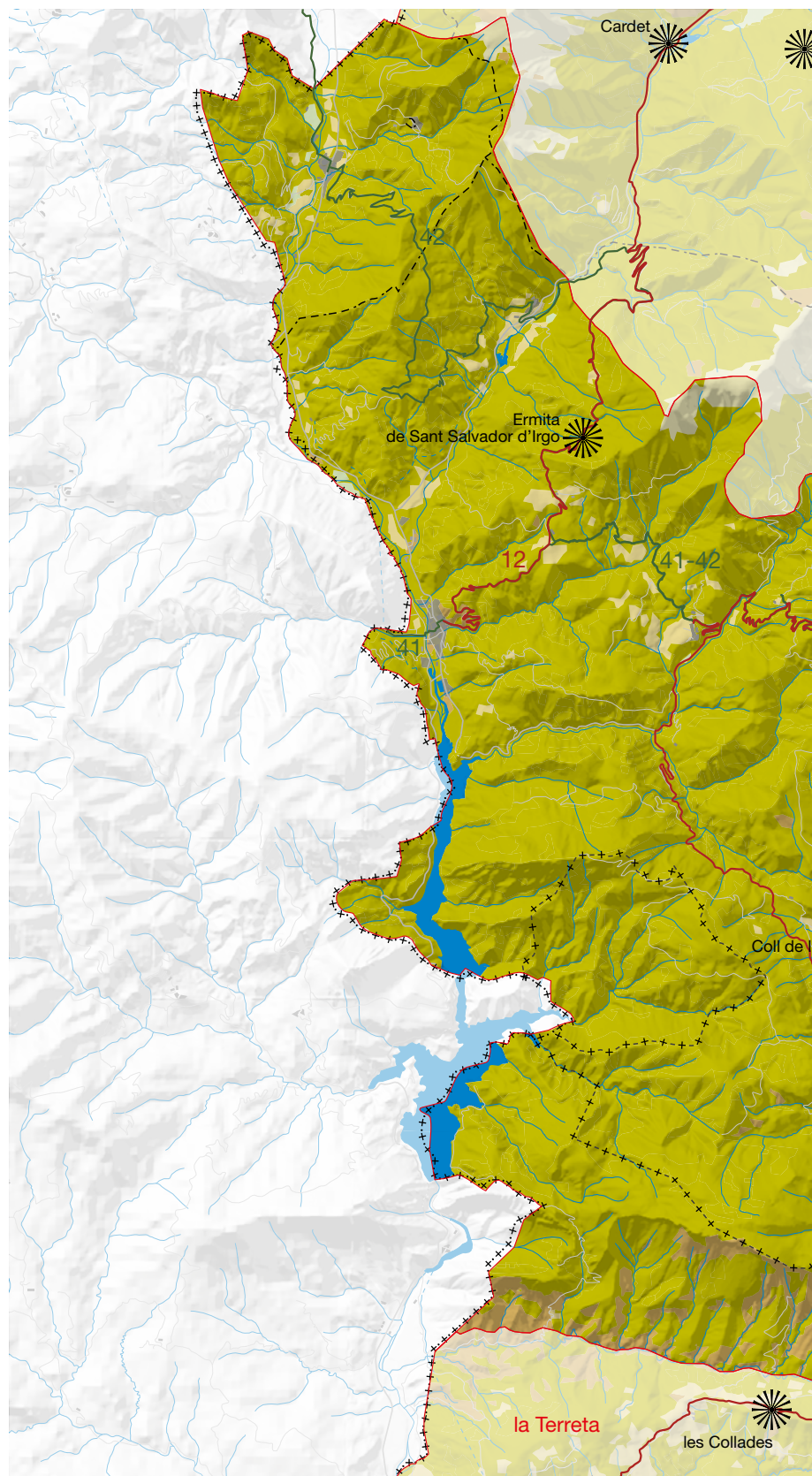
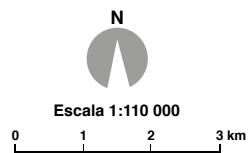
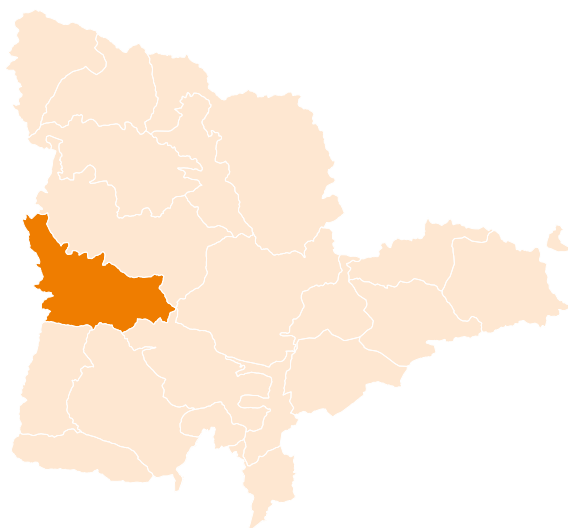
14 De l'ombra de Sant Gervàs a les valls d'Erta i de Manyanet

 Itinerari no motoritzat

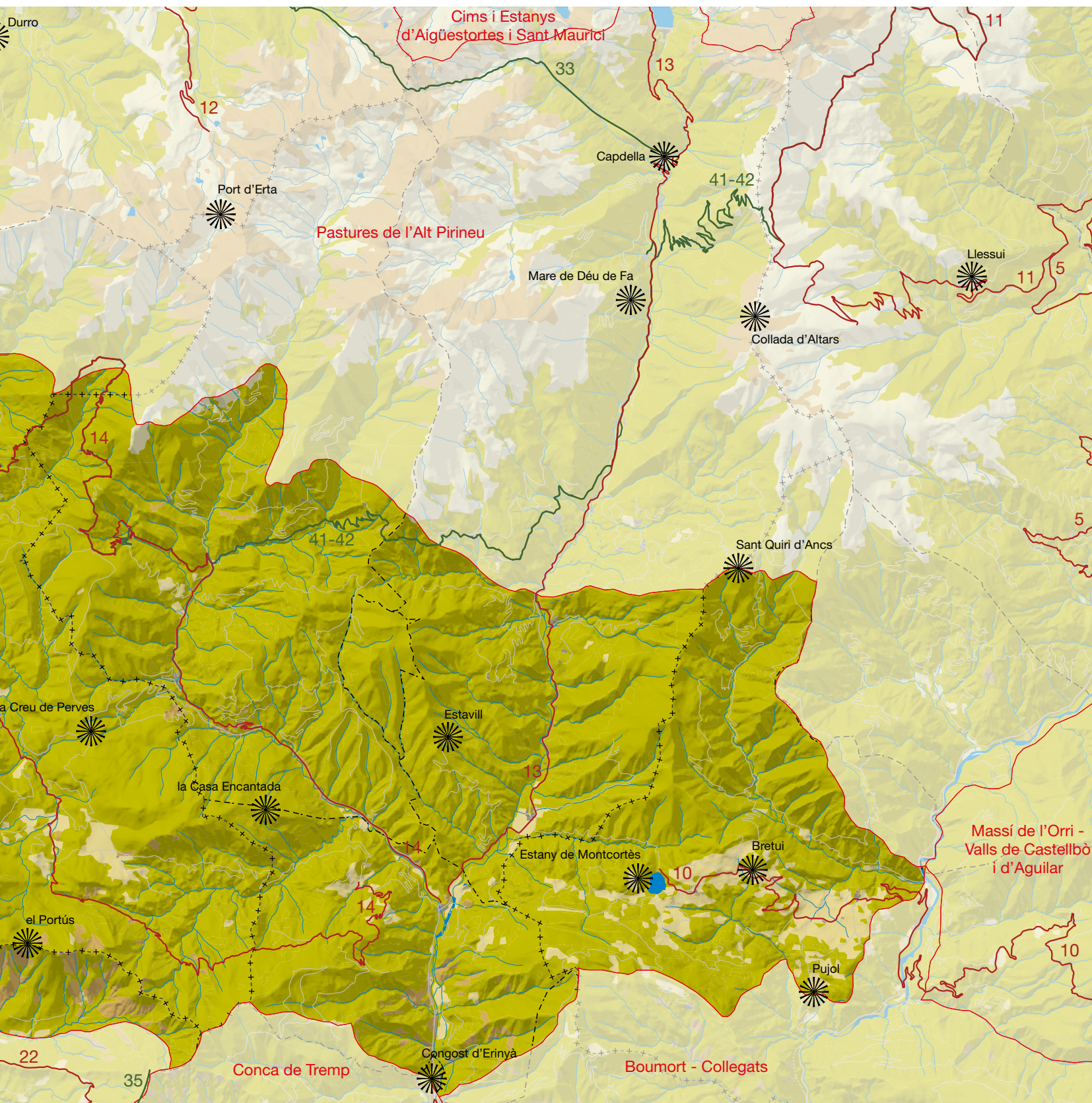
41 Transpirinenca

42 Pedals de Foc

402

Elements naturals del paisatge

La zona situada entre la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana comprèn un seguit de petites valls, a excepció de la del riu Flamisell, que s'assenten en el solc geològic de materials triàsics i mantells de corrent mesozoics recoberts en bona part per conglomerats sintectònics. Aquesta geologia tan complicada és un dels trets més característics del paisatge de Sant Gervàs - Montcortès i delimita un conjunt de subunitats internes molt marcades pel component litològic i estructural. Al nord, el contacte entre els esquistos i els materials volcànics paleozoics de colors més foscos contrasta amb el rogenç del Permotriàsic que aflora en una franja contínua des del sud de Vilaller fins al nord de Gerri de la Sal, però que s'estén molt més a l'est i a l'oest de la unitat. Aquest és un tret característic que impregna el paisatge més enllà del rocam, els materials de construcció emprats als pobles, l'aigua dels barrancs, els torrents després d'una pluja, les codines; tots prenen un color vermellós ben característic.

Més al sud apareixen els materials calcaris del Cretaci intercalats per argiles i guixos. Quan aquests darrers afloren, provoquen obertures a les valls i fan relleus més amplis i favorables als assentaments humans. Són les planes de la Pobleta de Bellvei, els altiplans de Montcortès i Peramea, la vall d'Adons o l'interfluví entre la Noguera de Tor i la Noguera Ribagorçana fins al Pont de Suert. Entre aquestes raconades d'amplitud relativa, apareixen aquí i allà moles de conglomerats vermellosos que donen lloc a les morfologies tan característiques de cingles amb capçals arrodonits de conglomerat pinyolenc d'una gran semblança amb els relleus montserratins. Allà on estan creuats per barrancs, aquests s'encaixen formidablement i generen congostos per on circula l'aigua, però només de manera esporàdica, donada la naturalesa calcària dels materials. La roca protagonista de la unitat és la calcària, representada en multitud de serres i congostos entre els quals destaca la de Sant

Gervàs al sud-oest; per damunt, la serra de la Faiada de Malpàs, el congost de Malpàs, el barranc de Viu i el congost d'Erinyà. A l'altre extrem de la unitat, més a l'est, la serra de Peracalç. Entremig, un munt de petits tossals són punts de referència locals i pedestals privilegiats de pobles encimbellats. El relleu resultant és laberíntic però estructurat per un seguit de valls orientades generalment de nord a sud que porten les aigües vers la Noguera Ribagorçana, si són a l'oest del coll de la Creu de Perves, o a l'est, vers el Flamisell, si es troben a l'est d'aquesta collada. Vista des de l'altiplà de Montcortès, aquesta unitat de paisatge es caracteritza per relleus abruptes; en conjunt té la forma d'un gran solc entre els primers pendents del Pirineu axial, localitzats a la unitat Pastures de l'Alt Pirineu, fins als relleus enèrgics de les serres que limiten al sud amb la Conca de Tremp i la Terreta.

La gran expansió que ha experimentat la vegetació durant la segona meitat del segle xx en aquests relleus de muntanya mitjana també és un tret característic de la unitat que la diferencia de les veïnes del nord i del sud, però també de la de Boumort - Collegats, a l'est, molt més forestal. Els boscos són majoritàriament joves i producte de l'expansió dels reductes forestals que havien estat sotmesos a una gran pressió ramadera. A les ribes catalana i aragonesa del pantà d'Escales i al sector del Pont de Suert són abundants les extenses pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*), moltes de les quals són de reforestació, com també les de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). En canvi, a la franja intermèdia de la unitat predominen els boscos de caducifolis secs on abunda sobretot el roure martinenc (*Quercus humilis*), combinat amb l'alzina carrasca (*Quercus ilex* subsp. *rotundifolia*) allà on el terreny és massa aspre i rocallós. Aquestes bosquines són, en la majoria dels casos, l'extensió espontània i natural de les antigues deveses que els pobles conservaven per obtenir llenya o portar a pasturar els porcs i les ovelles. És també molt rica la vegetació rupícola per l'abundància de relleus favorables, i els millors exemplars d'arbres o retalls de boscos es conserven precisament en aquests indrets

404

Les roques vermelloses d'estrats fortament inclinats són una nota dominant del paisatge de la vall baixa de Manyanet, a la zona de Benés i la Mola d'Amunt. Observatori del Paisatge

La roca protagonista de la unitat és la calcària, present en multitud de serres i congostos entre els quals destaca la de Sant Gervàs al sud-oest. Observatori del Paisatge

agrests i gairebé inaccessibles dels fons dels barrancs o de les canals entre tossals. Cal fer un especial esment de la recuperació de bona part de la vegetació de ribera tant en alguns trams de la Noguera Ribagorçana entre Vilaller i el Pont de Suert com del Flamisell aigües amunt de Senterada. Tanmateix, els paisatges fluvials d'aquests dos importants rius han estat molt alterats des d'antic. La construcció de la presa d'Escales o el canal de derivació de la presa de Vinyal han alterat força el curs de la Noguera Pallaresa al seu pas per la unitat. Un cas semblant succeeix amb el riu Flamisell, amb les obres hidràuliques que s'hi van fer a la capçalera a principis del segle xx. Aquest riu apareix amb un llit gairebé eixut en una bona part del curs, perquè l'aigua és conduïda per canonades forçades que n'obtenen electricitat. Al tram final, al pas del congost d'Erinyà, el cabal del Flamisell es veu reforçat pels rius de Bellera i Bòssia. La resta de la xarxa fluvial es compon de petits rius o barrancs que tenen un règim permanent en funció de si tenen la zona de captació a les zones elevades de naturalesa silícica i abundoses neus o si transcorren per terrenys permeables calcàris. Entre els primers, cal ressenyar el riu del Convent, resultat de la unió dels barrancs de Malpàs, del Port d'Erta i de Viu, i a l'est, la Valiri, que, aigües avall, pren el nom de riu Bòssia. Des del punt de vista hidrològic, cal fer un esment especial de l'estany de

Montcortès, un reservori natural d'aigua d'origen càrstic que fa de sobreexidor d'un sistema més extens que recull les aigües de les calcàries del Cretaci inferior. L'aflorament es produeix per l'encaixament d'aquests materials entre les argiles i els guixos del Triàsic, que creen una unitat impermeable entorn de l'estany.

La complexa orografia i l'orientació de les valls fan d'aquesta unitat un àmbit particular pel que fa a microclimes. La distribució de les temperatures segueix una tendència general en funció de l'altitud, però amb nombroses interferències en funció de l'exposició dels vessants de les valls. Les mitjanes anuals més elevades es donen al voltant dels congostos d'Escales i d'Erinyà, al sud de la unitat, amb valors al voltant d'11 o 12 °C, però també hi ha grans àrees amb mitjanes que volten els 10 o 11 °C cap al Pont de Suert, a la vall baixa del Flamisell, a la solana de la vall del Bellera i al pla de Corts; les mínimes es donen al llarg de tota la divisòria d'aigües entre la Pallaresa i la Ribagorçana. Les quantitats anuals de precipitació augmenten a mesura que s'avança cap al nord i l'altitud no és un factor especialment determinant; justament l'àrea que registra les mínimes quantitats de precipitació correspon, en part, a una zona de muntanya, la serra de Sant Gervàs, però també tenen lloc al voltant d'Erinyà i el pla de Corts; les màximes es donen a l'extrem nord-oest de l'àmbit, aigües amunt del Pont de Suert.

L'estany càrstic de Montcortès culmina el fantàstic paisatge del pla de Corts, enmig d'un interessant mosaic agroforestal esquitxat de poblets. Àngela Llop

Evolució històrica del paisatge

Sant Gervàs - Montcortès ha estat una zona ramadera des d'antic. De fet, als pobles de la zona (el Pont de Suert, la Pobleta de Bellvei, Senterada o Perves, entre d'altres) se celebraven importants fires ramaderes des de temps molt llunyans. La zona fou poblada des de l'antiguitat i així ho demostren els vestigis d'assentaments que s'han trobat; els més antics daten del Neolític i es tracta de restes de monuments megalítics localitzats a prop del Pont de Suert, Senterada, Sarroca de Bellera, Peramea i Peracalç. Durant les edats del bronze i del ferro, a la unitat es van mantenir molts dels assentaments existents i se'n van crear de nous a Malpàs, Viu de Llevata, Mas del Gras i a les proximitats del barranc de Miralles. Unes troballes a Castilló de Tor demostren el pas dels romans per aquest territori, però fou l'època medieval la que va deixar una major empremta en el paisatge. D'aquest període data la major part del patrimoni arquitectònic amb motivacions religioses o defensives, on destaquen els castells de Suert, Viu de Llevata i Peramea. Data també de l'edat mitjana la propera farga de Sopeira, cap a la qual es dirigia gran part de la producció de fusta de la unitat.

A les proximitats del Pont de Suert hi havia el monestir de Lavaix, del qual es té la primera referència l'any 848 i que, amb alts i baixos, fou un centre religiós i de poder de gran importància, com a mínim fins al segle XVII. Així ho va assenyalar Zamora (1788), que va deixar constància que aquest monestir disposava d'una plaça forta, una església i una ermita. Aquests emplaçaments religiosos i alhora productius van ser molt importants als segles IX i X, quan va començar el procés de colonització dels fons de les valls, posteriorment a l'ocupació primigènica dels vessants i serrats. Avui dia, les restes del monestir romanen sota les aigües del pantà d'Escales, tot i que ja es trobava en un estat de ruïna quan es va construir la presa.

El paisatge havia estat antigament dominat per prats i boscos, els principals elements de l'economia de la unitat. Alguns prats eren naturals i molts d'altres eren artificials, amb les valls dels rius envoltades de camps cultivats i praderies. Els cultius de la zona no van assolir una gran superfície perquè eren terrenys muntanyosos i de mala qualitat. Tan sols a les proximitats dels rius destacaven alguns camps de regadiu. Pel que fa als boscos, aquests mostraven una tipologia diferent de la dels boscos d'abetars i pinedes de l'alta muntanya. La vegetació que donava color al paisatge de la unitat estava formada per avellaners i roures. Malgrat el canvi de vegetació i de clima respecte a l'alta muntanya, en aquesta àrea els cultius i la vegetació amb característiques mediterrànies no s'hi va arribar a instal·lar. Al terme de Senterada es podien veure algunes vinyes i oliveres, però no era fins molt més avall, camí de la Pobla de Segur, que aquests cultius guanyaven entitat.

Les transformacions paisatgístiques de la unitat han vingut donades per l'abandonament progressiu de les activitats tradicionals i l'entrada en joc del sector de la producció d'energia hidroelèctrica. Però un element que va fer canviar substancialment l'ocupació de la població local i, de retruc, un desplaçament de l'activitat econòmica des de l'agricultura i la ramaderia vers la indústria, amb el consegüent impacte en el paisatge, va ser la instal·lació de la

Vista de la façana fluvial del Pont de Suert. El municipi va experimentar un notable creixement a mitjans del segle XX, coincidint amb l'arribada de treballadors per l'Empresa Nacional Hidroelèctrica de la Ribagorçana. ICGC, Fons Cuyàs

fàbrica de ciment de Xerallo, acabada de construir l'any 1950. L'impacte en el paisatge va ser evident a la sortida del congost del riu de Manyanet, al paratge de la Mare de Déu de Castellgermà, però encara fou més gran l'impacte en la manera de viure de la gent, que va canviar la feina del camp i la muntanya per la seguretat dels contractes que oferia l'empresa hidroelèctrica de la Ribagorçana. Entre els principals impactes evidents que les hidroelèctriques van generar en el paisatge cal remarcar el traçat de noves vies de comunicació. La carretera que comunicava la central de Capdella amb les terres baixes es va inaugurar el 1912, però la millora de l'N-260 al seu pas pel coll de Perves també va ser necessària per transportar el ciment de Xerallo cap a totes les obres que l'Empresa Nacional Hidroelèctrica de la Ribagorçana (ENHER) tenia engegades durant les dècades dels anys cinquanta, seixanta i setanta. Aquestes obres immenses requerien una gran quantitat de treballadors que van arribar des de molts punts d'Espanya, especialment del sud, per instal·lar-se en aquests pobles, especialment al Pont de Suert i a Vilaller, que perdien així part del caràcter originari i rústic i es convertien en localitats de serveis amb habitatges plurifamiliars.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Actualment, els paisatges són molt diferents dels del passat recent, i els canvis, tot i ser lents, fan que la unitat passi progressivament a ser un lloc de petites serres pelades, encapçalades per pobles i masos encimbellats envoltats d'una forest densa i atapeïda. Al sud de la unitat, es reconeixen els paisatges calcaris,

amb parets de roca orientades principalment al sud, com les de Sant Gervàs i la serra de l'Estall. També s'observen els clàssics congostos prepirinencs, com el que duu d'Escales a Lavaix, amb el riu Noguera Ribagorçana retingut per l'alta presa sobre Sopeira, on els cingles catalans i aragonesos s'emmirallen a banda i banda de la demarcació. És evident que en aquest punt la unitat té una continuïtat natural vers la vall aragonesa, on es troba el poble de Betesa, fet similar al que succeeix més al nord amb la vall de la Valira de Castanesa, amb pobles com Bonansa i Montanui, que formen un continuïtat paisatgística clar vers ponent.

Al mig del conjunt de Sant Gervàs - Montcortès el paisatge es torna intricat, laberíntic, on una munió de petites valls condueixen rierols cap al sud i que, quan topen amb la barrera de Sant Gervàs, s'encaren vers la Noguera Ribagorçana o vers el Flamisell i la Noguera Pallaresa. Aquest és el paisatge dels pobles amagats al fons de la vall, com Castilló de Tor, Senterada, la Plana de Mont-ros i Xerallo. La majoria de pobles, tanmateix, han optat per dominar els antics passos dels ramats i les localitzacions de fàcil defensa com Cérvoles, Estavill, Beranui, Ancs, Sentís, Erta, Malpàs, Erillcastell, Irgo, Sarroqueta, Viu de Llevata, Perves, Adons i tants d'altres, alguns dels quals ja gairebé sense més vida que la d'alguns caps de setmana i les vacances. Són pobles cada cop més envoltats de densos boscos. L'aspecte de paisatge forestal és especialment notori al fons de les petites valls més orientals, com les de Malpàs, Erta i Manyanet. En contrast amb aquests paisatges, producte de l'abandonament de les activitats econòmiques del sector primari, encara hi ha paisatges agrícoles prou vius i dinàmics a la unitat. Aquests es troben als altiplans rics en sòls profunds damunt dels materials triàsics o quaternaris. És el cas dels altiplans que envolten Adons fins al pla de Corroncui, els magnífics camps i prats a l'entorn de Montcortès i el pla de Corts, als condominis de Peramea. L'altre gran conjunt de paisatges actuals de la unitat el formen els fons de les valls principals, que posseeixen planes al·luvials més aviat poc extenses. Són els paisatges de les riberes i dels prats de dall a l'entorn de Vilaller i del Pont de Suert, a la Noguera Ribagorçana, i de la Pobleta de Bellveí, al riu Flamisell.

Respecte a les diverses cobertes que s'estenen pel territori, a poc més de la meitat de l'àrea predominen les bosquines i els prats. Es tracta de boscos joves, esclarissats i zones noves de revegetació, on també s'hi inclouen els prats actualment en ús i els abandonats. Les zones de boscos desenvolupats, però, representen més d'un terç de la superfície i es distribueixen en tres varietats diferents: els caducifolis, que són els majoritaris, els aciculifolis i els boscos d'esclerofil·les, ubicats a les zones de solana. Com que es tracta d'una àrea prepirinenca, les altituds són molt més moderades i no s'hi han desenvolupat grans zones de prats alpins. L'àrea ocupada per aigües continentals ocupa un espai prou significatiu a causa de la làmina d'aigua del pantà d'Escales.

Dins del sector primari, cal diferenciar encara el predomini de les activitats ramaderes respecte del conreu de la terra. Els terrenys de conreu, localitzats als fons de vall i a la part inferior dels vessants muntanyencs, es destinen fonamentalment a la producció de farfatge per al bestiar o a la formació d'horts per a l'autoabastiment. Val a dir, però, que la fructicultura ha experimentat un creixement

notable a l'Alta Ribagorça, on destaquen les explotacions de poma de muntanya a Llesp i Gotarta. Cal notar el gran desenvolupament de les pastures i els prats. Els dos tipus principals de bestiar són el boví i l'oví, tot i que darrerament ha augmentat la cria del porcí. El primer, fonamentalment destinat a la producció de carn, sol estar en règim d'estabulació en centres mecanitzats, mentre que la vaca de llet tendeix a desaparèixer. Pel que fa al bestiar oví, en regressió, es tracta de ramats que practiquen la transhumància d'hivern vers els plans d'Urgell. El coll de Perves, per exemple, es caracteritza per la presència d'explotacions agràries de gran extensió i de pastures, on predomina la ramaderia ovina i cabruna, especialment al municipi del Pont de Suert. Al pla de Corroncui, algunes granges tradicionals han aprofitat el potencial agrícola de la vall per apostar per una ramaderia ecològica, més valorada econòmicament, amb demanda creixent i sostenible amb el medi ambient. L'aprofitament forestal havia estat molt important fins a mitjan segle xx, però des d'aleshores les explotacions sistemàtiques són gairebé inexistentes. Malgrat això, s'han anat construïnt diverses pistes de gestió forestal que s'obren pas entre els boscos per accedir a les forests, com ara a Vilaller i Viu de Llevata.

Respecte al teixit urbà de la unitat, els principals nuclis són el Pont de Suert i Vilaller i, en segon terme, la Pobleta de Bellveí i Senterada. La resta de població es distribueix de manera disseminada pel territori, en els molts i petits nuclis de població, sovint amb dificultats d'accés. Els pobles de majors dimensions, que se situen al fons de vall, han acollit activitats econòmiques importants, com l'explotació hidroelèctrica o la producció de ciment i carbó. En general, la dinàmica territorial ha estat la d'un creixement d'edificacions a les poblacions més ben comunicades i la d'una pèrdua de població en aquells nuclis més allunyats de les vies de comunicació principals. L'envelliment de la població i l'abandonament de l'activitat primària ha provocat canvis en el paisatge de valls com la de Manyanet, disminuint la superfície de conreus en detriment del bosc. També s'ha vist afectada la conservació de les cases dels pobles i d'edificis religiosos i civils, alguns en un estat de deteriorament avançat. No obstant això, uns quants nuclis desenvolupen noves promocions d'habitatges, sobretot aquells situats més a prop del fons de vall o a mig vessant i propers als centres de serveis. És el cas de Gotarta, Igüerri i Irgo, a sobre del Pont de Suert.

Actualment, la població viu dels serveis, el comerç i la indústria, més que no pas de la ramaderia i altres activitats tradicionals. Així i tot, encara es mantenen diferents oficis que han perdurat en el temps, com la producció artesana de ceràmica, de teixits, de conserves vegetals i la xolla tradicional d'ovelles. Totes aquestes activitats tenen una motivació tant turística com de manteniment de les tradicions locals. També convé apuntar que l'estructura industrial de la unitat és escassa, fora de l'activitat derivada de la indústria hidroelèctrica. D'altra banda, el turisme creixent que ha tingut la vall de Boí des de començament dels anys noranta del segle passat també ha afectat el cap comarcal i el nucli de Vilaller; ho ha fet més en el sentit de potenciar-ne el protagonisme comercial i de serveis que no pas com a centre de rebuda directa de visitants. Fora de l'àrea ribagorçana, la situació de mitjana i alta muntanya fa que la zona sigui idònia per la pràctica d'esports d'aventura i multitud d'activitats com la pesca, la caça i la recol·lecció de bolets. En tots

L'encimbellat poble de Sarroca de Bellera. Fernando Avilés

408

els pobles hi ha hagut una aposta clara pel turisme de caire rural i familiar. Hi ha cases de turisme rural i de segona residència a molts dels petits nuclis de mig vessant, així com també hi ha càmings als fons de vall. Els pobles de Peramea, Bretui i Montcortès són un bon exemple de l'aposta per un turisme rural de baixa densitat. Les iniciatives de caire turístic es fan palpables sobre el territori: el Camí de l'Aigua a l'Alta Ribagorça, els senyals indicadors de les rutes de BTT del Pallars Jussà, els camins del Consell Comarcal del Pallars Sobirà, cartells interpretatius, miradors i àrees recreatives. També té un paper remarcable a la unitat el projecte El Cinquè Llac, una travessa circular basada en criteris de turisme responsable que pren com a referència l'estany de Montcortès i travessa nombrosos indrets llegendaris, misteriosos o d'alt valor patrimonial.

Els principals impactes visuals estan associats a l'activitat hidroelèctrica, com les canonades de pressió que descendeixen per forts vessants fins arribar a les centrals, però també els impactes derivats del traçat de les línies d'alta tensió que recorren el barranc de Llevata, el pla de Corroncui, la vall de la Noguera Ribagorçana i el congost d'Escales. El Pont de Suert és una zona d'interconnexió de les línies de força principals, fet que comporta una concentració elevada de torres elèctriques al voltant de la subestació de la central. També cal fer esment de l'impacte provocat per les activitats extractives sobre el vessant de les Esglésies, el pla de Corroncui i el congost d'Erinyà, així com la fàbrica de ciment de Xerrallo. Un altre tipus d'impacte és el de les granges construïdes amb materials prefabricats, de nul·la integració amb el paisatge circumdant i les construccions tradicionals veïnes.

El risc d'inundacions de la Noguera Ribagorçana al seu pas per Vilaller i el Pont de Suert és elevat, especialment en aquesta segona població, on la unió aigües amunt de la Noguera de Tor incrementa substancialment els cabals i afecta clarament noves àrees

urbanes en desenvolupament. El Flamisell pot donar problemes en avingudes extraordinàries a la zona baixa de la Plana de Mont-ros i a Senterada. Les esllavissades es concentren al sector nord-oest de la unitat damunt de les argiles i guixos triàsics, així com als forts pendents desforestats i de materials margosos de la vall de Miralles i a l'entrada nord del congost d'Erinyà.

En el futur, el paisatge d'aquesta unitat estarà marcat per la manera com es desenvoluparan les millores en els eixos de comunicació de l'N-260 i l'N-230, que afectaran la dinàmica de les poblacions per on transcorrin i l'evolució de l'estructura de la població activa en relació amb les activitats econòmiques que més incideixen en

Les instal·lacions fabrils del nucli de Xerrallo són un punt d'especial atenció en el planejament territorial. Observatori del Paisatge

El paisatge agroramader del pla de Corroncui és un exemple que cal exportar a molts altres indrets de la unitat, per generació de paisatge, per fixació de població i per elaboració de productes de qualitat amb valor afegit. Observatori del Paisatge

la gestió i construcció de paisatge. Les diverses obres projectades, com ara les variants de Vilaller i el Pont de Suert, la travessa del congost d'Escales o el túnel de Perves, s'han de gestionar de manera que es minimitzi l'impacte paisatgístic. Relacionat amb les principals poblacions, el Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran (PTPAPA) proposa una estratègia de creixement potenciat per al Pont de Suert; per a Vilaller, es potencia un creixement mitjà que satisfaci les demandes tant d'habitatge com econòmiques, i per al nucli de Xerallo, el punt d'entrada a la vall de Manyanet, el pla proposa una estratègia de canvi d'ús i reforma interior per permetre la transformació de l'antiga fàbrica de ciment en un complex turístic. Pel que fa als pobles de Manyanet, les Esglésies i el Mesull, es proposa una estratègia de reequilibri per satisfer les futures necessitats lligades al presumible desenvolupament de l'activitat de l'esquí a la vall. Però la clau de la conservació de bona part del paisatge de la unitat rau en les polítiques públiques dirigides a preservar i fomentar la ramaderia extensiva. Si no es deixen perdre les iniciatives privades locals de creació de cooperatives de producció de carn i altres productes, aquesta pot ser una bona fórmula per gestionar els paisatges de les bosquines i prats perquè en el futur no esdevinguin més massa forestal ni incrementin un possible risc d'incendi.

Expressió artística del paisatge

Pel que fa al patrimoni literari de la unitat, cal destacar Antoni Navarro, autor i poeta natural de Vilaller. Es va dedicar a descriure els paisatges de la seva terra amb molta cura, captant la grandiositat dels espais de muntanya. Algunes de les seves creacions més conegudes són *Pirinenques* (1903), *La balada de l'hivern* (1905), *Cançons perdudes* (1912), *Recitacions. Proses rimades* (1914), *De l'infinít poema* (1922), *Roses i estels* (1925) i *Medallons* (1927).

Malgrat tot, el seu poema més famós i aclaparador és el «Poema del Ribagorça», on fa una descripció poètica dels indrets seguint el curs de la Noguera Ribagorçana.

Altres autors també han escrit sobre la zona. Destaca el contemporani Pep Coll, que ha escrit i recollit moltes rondalles i llegendes inspirades en el Pirineu. Joan Lluís i Pallarès ha dut a terme una important tasca en les seves obres basades en la vida quotidiana del Pallars, entre les quals destaca el cant titulat «Els raiers». Altres autors i viatgers consumats que han utilitzat la zona com a objectiu dels seus escrits han estat, entre els més antics, Francisco de Zamora, Pascual Madoz, Soler i Santaló i, més recentment, Joan Danés i Josep Maria Espinàs.

Com en la resta de l'àmbit territorial, la pintura no ha estat tan productiva com la literatura; tot i això, es poden assenyalar alguns pintors que han representat paisatges de Sant Gervàs - Montcortès, com Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848 i 1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) o Pere Borrell del Caso (1835-1910).

Valors en el paisatge

Els valors naturals de Sant Gervàs - Montcortès se centren en alguns racons que s'han sobreposat a la intensa explotació que aquest medi ha experimentat en el passat, però també en d'altres que han perdurat força impertorbables al llarg del temps. Els cingles de Sant Gervàs i les gorges i barrancs solquen el paisatge per tot arreu, però, per damunt de tots, hi ha un paisatge de l'aigua que és un dels principals valors de la unitat: l'estany de Montcortès, un llac d'origen càrstic amb un gran interès per a la fauna limícola i les aus, especialment les migratòries. Altres valors naturals d'interès associats a l'aigua són el tram de la Noguera Ribagorçana al seu pas per la unitat fins arribar a la cua del pantà d'Escales, el tram final de la Noguera de Tor i el curs del Flamisell.

Des del punt de vista d'hàbitats que siguin d'especial interès en relació amb els conjunts paisatgístics, cal esmentar els petits retalls de fagedes que es troben a l'obaga de les collades de Corroncui i de la Pedra Ficada, a l'extrem est de Sant Gervàs, i les fagedes meridionals de Serradell i la Faiada; petites restes d'uns boscos humits que van ser més extensos en el passat i que es van convertir en pastures, i pasturatges que encara avui continuen, però en un procés de degradació clar per la manca d'una pressió ramadera suficient i la gestió tradicional a través del foc. Aquesta dinàmica i altres regulacions recents sobre el tema incideixen directament en la viabilitat de la important colònia d'aus rapinyaires, especialment voltors, que formen part indissoluble d'aquests paisatges d'amplis prats eixuts de muntanya mediterrània i cingleres calcàries. Cada cop és més freqüent veure els grans ungulats de les veïnes serres de Boumort i de la vall Fosca per uns paisatges cada dia més solitaris. Un fet similar succeeix amb la fauna boscana, que recupera la presència a partir de la densificació dels boscos dels fons de vall, especialment de la zona central i occidental de la unitat, i amb les colònies d'aus necròfagues (vultur, trençalòs, aufrany, etc.), que són les més importants i nombroses de Catalunya.

Sant Gervàs - Montcortès disposa d'alguns espais naturals amb uns règims de protecció més aviat aïllats sota la denominació de Pla d'espais d'interès natural (PEIN), que són la Serra de Sant Gervàs, la Faiada de Malpàs, la Vall Alta de Serradell, Costoja i l'Estany de Montcortès, tots inclosos dins la xarxa Natura 2000 amb diverses denominacions (Vall Alta de Serradell - Serra de Sant Gervàs, la Faiada de Malpàs i Combatiri, Estany de Montcortès i Aigües-tortes). També cal esmentar el Geoparc Orígens, que des de l'any 2018 forma part de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO i que ocupa tota la part pallaresa de la unitat, pels excepcionals valors geològics i paleontològics de la zona. Es tracta d'una iniciativa que busca promocionar i potenciar el desenvolupament local a partir de la conservació del patrimoni geològic.

Els valors estètics d'aquests paisatges es resumeixen en una gran diversitat d'escenaris, resultants d'un procés d'abandonament del medi rural, especialment el ramader, en un entorn de relleus abruptes i valls profundes. El resultat són uns paisatges híbrids entre el llegat històric i la naturalització que avança amb gran força en els ambients més humits i amb presència de sòl suficient. Són paisatges on les olors que s'associen a les activitats agrícoles i ramaderes i els colors que guanyen protagonisme en les rouredes seques que s'estenen al llarg de la unitat. Un bon exemple d'aquest maridatge es troba a l'entorn de l'estany de Montcortès, amb una paleta de colors que combina boscos caducifolis, camps de conreu i pastures, amb masos dispersos i fons escènics impressionants al nord, amb les muntanyes de la capçalera de la vall Fosca.

Respecte als patrons agrícoles, en entorns concrets d'alguns fons de vall o replans de les valls de Sant Gervàs - Montcortès destaca, per la seva singularitat, la formació agrícola anomenada *bocage*, un paisatge compost per petites parcel·les irregulars, aprofitant les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, petits murs, talussos i arbres que sovint voregen els camins. Destaca el fons de vall que s'obre a la Pobleta de Bellveí. Les valls també són un element definitori del paisatge de Sant Gervàs - Montcortès, tant a causa de la geomorfologia accidentada com del simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. La vall d'Adons i la vall del riu Manyanet, ambdues d'estructura tancada, tenen un caràcter natural, i l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. La vall de Bellera, d'estructura tancada, o bé la vall de Barravés, d'estructura oberta, tenen un caràcter rural, conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, i els nuclis urbans estan en procés d'abandonament.

Entre les singularitats estètiques, a Sant Gervàs - Montcortès hi ha un gran nombre de pobles situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abancalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit

Les altes muntanyes de la vall Fosca i la vall de Manyanet visibles des de la vora de l'estany de Montcortès. Observatori del Paisatge

d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria destaquen nuclis com ara Sarroca de Bellera i Perves. Aquests pobles van créixer al costat de les vies de comunicació i els passos de bestiar en llocs de menor capacitat defensiva que els situats en zones més elevades, motiu pel qual l'estructura urbana està molt més amuntegada i concentrada a l'entorn de l'església. També destaca Sentís, molt més compacte, vigilant les entrades de les valls de Manyanet i de la Valiri. D'altra banda, hi ha altres assentaments que, tot i estar situats en el fons de vall, han sabut conservar una estructura compacta. La seva imatge de conjunt singular es veu complementada per l'existència de zones de prats properes, sovint sota la forma de *bocage*, com a la Pobleta de Bellveí o a Llesp, i la presència d'un curs fluvial amb un bosc de ribera associat que en reforça la linealitat. En són més exemples Castelló de Tor i Senterada. Altres nuclis, com ara Beranui, Cérvoles o Peramea, es diferencien perquè estan assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Són fàcilment visibles i sovint formen part de l'imaginari col·lectiu de la població.

En aquesta unitat es troben alguns importants vestigis de patrimoni arquitectònic, tant civil com religiós, una extensa xarxa d'antigues carrerades i una concentració, com en poques altres unitats, d'elements megalítics que fa ressaltar la importància dels valors històrics. Destaca el temple de Santa Maria de Llevata, a Viu de Llevata, una església en molt bon estat de conservació, d'estil romànic llombard. Del monestir de Santa Maria de Lavaix només queden en peu alguns vestigis del mur de l'església, que són visibles quan les aigües del pantà d'Escales són baixes. A Vilaller destaca la necròpoli de Sant Pere; es tracta d'un grup de tombes rupestres arrodonides que daten del segle XI. També existeixen unes construccions de pedra, anomenades cabanes de les Escambres, d'època medieval, que estan formades per grans blocs

L'ermita de Sant Salvador d'Irgo és una petita joia del romànic embellida per la panoràmica que domina. Observatori del Paisatge

de pedra granítica. Cal remarcar també la tomba de Riupedrós, excavada a la roca entre els segles X i XI, o el pont del Diable, un impressionant pont romànic d'arc de mig punt que salva el profund barranc del mateix nom i que se situa molt a prop de la Bastida de Bellera. A Castelló de Tor també existeix un pont per superar l'obstacle de la Noguera de Tor, es tracta del pont del Remei, molt a prop de l'ermita de Mare de Déu del Remei. La unitat conserva una gran densitat d'elements megalítics, molts dels quals amagats en la boscúria, que delaten un passat prehistòric molt ric en un territori a mig camí entre el Pirineu i les conques internes que donaven pas a la terra baixa. Aquest fou un punt estratègic d'establiment de població neolítica que es va reforçar a l'edat mitjana. Posteriorment, els grans ramats amb origen a la plana de Lleida i la Baixa Ribagorça passaven per aquí per assolir les pastures pirinenques d'estiu. Durant molts segles, la serra de Sant Gervàs era la primera dificultat orogràfica que havien de superar els ramats a través de les collades de Llastarri, Corroncui o des del pic de Lleràs. De resultes d'aquest passat ramader tan important també es localitzen alguns dels conjunts de bordes més meridionals del Pirineu català, com les de la capçalera de la vall de Serradell, a cavall entre aquesta unitat i la de Conca de Tremp.

Els valors socials i productius de la unitat tendeixen a concentrar-se en uns punts molt determinats, a l'eix de la Noguera Ribagorçana i, més concretament, al Pont de Suert; la gran majoria de la població catalana, fins i tot la pirinenca, però, té un gran desconeixement de la major part d'aquest paisatge. Aquesta és la porta d'entrada a les valls de Boí i de Barravés, amb una influència important de persones que visiten molts dels seus indrets per la vàlua paisatgística. Altres punts aïllats de la unitat van atraient un nombre creixent de turistes, però en una dinàmica que dista molt de la massificació. Algunes d'aquestes petites contrades són l'estany de Montcortès, els barrancs, les escoles d'escalada escampades per les nombroses parets calcàries i l'excursionisme prepirinenc que cerca aquells ra-

Quan el nivell de les aigües del pantà d'Escales ho permet, es poden veure les ruïnes del monestir de Lavaix, situat ara a la cua del pantà, a la vall de la Noguera Ribagorçana. Observatori del Paisatge

cons amagats que semblen redescobrir-se cada cop que es visiten. Però també el folklore i la cultura local aglutinen un grapat d'actes molt arrelats al medi i que s'expressen en festes i fires als diferents pobles, com la Fira Ramadera de la Pobleta de Bellvé, les falles de l'Alta Ribagorça, que tenen lloc el mes de juny a Vilaller, Casós, Llesp i el Pont de Suert i que són un patrimoni cultural d'arrelada tradició en aquestes terres ribagorçanes i, des del 2015, van ser declarades Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO.

Aquesta unitat és també molt rica en valors simbòlics. Hi ha un bon conjunt de llegendes inspirades en la zona, algunes de les més destacades són: «El pollí d'Erboló» o el tall de rondalles inventades al mateix coll de Perves, ric en construccions megalítiques, com «La casa encantada» o «La roca del diable», roca existent a sobre de Sarroca de Bellera. També hi ha llegendes que fan referència a bruixes, d'entre les quals cal ressenyar «Les bruixes dels Carantos» de Vilaller o «El marrà embreixat», localitzada a Malpàs i Castellars. És sabut que les bruixes feien reunions i aquellarres en zones enlairades, normalment entre dues riberes, per congregar bruixes d'ambdues valls. Així les de la Ribagorça i Pallars tenien el seu principal punt de trobada als Prats d'Adons, segons conta la mitologia popular. Una altra llegenda explica la història de «L'escudellera de fusta» que un pastor va perdre a l'estany de Montcortès i que va recuperar a la font Bordonera, a Coll de Nargó. Altres rondalles que cal esmentar són les d'«El cas del nadó esvaït» de Viu

de Llevata, «Els bancals del cel» de Sarroca de Bellera o la llegenda de «La Pastora i el dimoniet», que relata com un dimoni va emprar les roques del castell de Sarroca de Bellera per construir un pont perquè una pastoreta de Senterada pogués creuar el barranc del Diable. Però potser la llegenda més coneguda és la de «La geganta adormida», una dona estirada que es despertarà per defensar la zona en el cas que algun dia aquesta estigui en perill, com va fer contra els sarraïns.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La relativament desenvolupada xarxa de vies de comunicació d'aquesta unitat permet un accés força còmode a gran part dels racons que permeten gaudir de bons punts d'observació de la zona. La carretera N-260 entre la Pobla de Segur i el Pont de Suert travessa la unitat a través dels colls de Perves i de Viu, i dona accés, a partir de carreteres secundàries i pistes forestals, a les principals valls que hi conflueixen, com ara la vall Fosca i la de Manyanet. A l'N-230, a més, entre el Pont de Suert i Vilaller, hi ha la porta d'accés a la vall de Boí a través de l'L-500.

Entre els itineraris d'interès paisatgístic principals es compta el de l'ombra de Sant Gervàs a les valls d'Erta i Manyanet. El primer sec-

El poble de Malpàs és un punt de partida d'interessants rutes per les valls de Peranera i d'Erta, contrades plenes de racons solitaris i d'indrets de gran bellesa. Observatori del Paisatge

tor de la ruta duu al coll de la Creu de Perves. Situat entre Sente-rada i el Pont de Suert, aquest coll permet passar de la vall de la Noguera Pallaresa als dominis de la Noguera Ribagorçana i permet contemplar paratges de gran bellesa paisatgística, com la vall de Bellera, a l'extrem oriental del port, i la Faiada de Malpàs, un espai natural comprès entre el pantà d'Escales i el traçat mateix de la via. Aquesta zona és prolífica en construccions megalítiques o dòlmens com el de la Casa Encantada. Un segon sector de la ruta porta fins a Malpàs, una població arrelada d'antic a l'explotació del carbó. L'ermita de Sant Serni, el petit nucli de Raons i el despoblat d'Erill Castell, a resguard del tossal de Pollerini i enfront del serrat de la canal des Tallades, són alguns dels elements d'interès paisatgístic.

L'itinerari de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar creua la unitat. Peramea constitueix la porta d'entrada al pla de Corts i és també un dels principals atractius de la zona, ja que és una vila closa que encara conserva part del traçat medieval, amb l'antic castell i l'església de Sant Cristòfol, o la Cabana de la Mosquera, que és, en realitat, una imponent construcció megalítica. L'itinerari prossegueix fins a Bretui i Montcortès on, a més de l'inqüestionable atractiu de l'entorn de l'estany, mereixen una visita els carrers empedrats i l'església de Sant Martí, coronada amb un sorprenent campanar vuitavat.

Entre els itineraris en bicicleta de muntanya, la ruta circular Pedals de Foc té les dues primeres etapes a la unitat. La primera, d'Espitau de Vielha a Malpàs, travessa els atapeïts boscos de la vall de Barravés, sempre escortats pels Besiberris, s'endinsa a la vall de Boí, a la unitat veïna Pastures de l'Alt Pirineu. La segona etapa porta els ciclistes a la Torre de Cabdella, a la vall Fosca, a través del coll de Peranera i els nuclis d'Astell i Sant Martí. Part de la unitat es pot descobrir seguint una de les etapes de la Transpirinenca, concretament la que va d'Espui a Bonansa, a la Ribagorça Aragonesa. Sortint de la vall Fosca, a la unitat veïna Pastures de l'Alt Pirineu, pel coll d'Oli, on es troba l'ermita del Coll, el sender baixa fins a la Mola d'Amunt, torna a pujar i passa pels pobles de Sentís, Sas i Erta. Un cop superats els vessants meridionals del cap d'Erta i el Corronco de Durro es baixa vertiginosament fins al Pont de Suert, passant per Castellars, Malpàs i Gotarta.

Entre les rutes a peu locals, una de les més recomanables és la del Portús, per la vall d'Adons, un bell altiplà pobre en vegetació condicionat per l'altitud, el modelat càrstic i la manca de terres de conreu, que s'alça a la part més meridional del municipi del Pont de Suert. Als prats de lo Cumó es descobreixen formes rasclades, amb petites bassetes o cameles, que s'omplen amb l'aigua de la pluja, però a l'Avedonga el protagonista són l'avet i les cingleres verticals que es precipiten cap a la Terreta. És territori de gralles, xoriguers, voltors comuns i, evidentment, del trencaòs. Una altra ruta interessant és el Camí de l'Aigua, una iniciativa per aprofitar els recursos naturals amb plantejaments sostenibles que ressegueix el curs dels rius Noguera Ribagorçana i Noguera de Tor per diferents trams d'antics camins tradicionals i cabaneres i uneix la cua del pantà d'Escales i el monestir de Lavaix, al Pont de Suert, amb el balneari de Caldes de Boí. El camí combina paisatges variats, com ara prats, rouredes, pinedes i ambients fluvials, amb vegetació de ribera i aquàtica, amb l'arquitectura popular i el romànic de les

El poble de Perves i les altes muntanyes de la unitat veïna Pastures de l'Alt Pirineu des del mirador del coll de la Creu de Perves. Observatori del Paisatge

esglésies declarades Patrimoni de la Humanitat, que es troba a les poblacions de l'Alta Ribagorça. La Ruta del Pastor i la Transhumància segueix els camins i senders que utilitzaven els pastors ribagorçans des de temps immemorials; va des del Pont de Suert a Salàs de Pallars. El traçat passa per molts nuclis rurals i poblets dels termes de Trepmp, el Pont de Suert, Salàs de Pallars, Sapeira i Conca de Dalt, com Igüerri, Malpàs, Castellars, Hostalet de Massivert, Massivert, Adons, la Torre de Tamúrcia, els Masos de Tamúrcia, Espluga de Serra, Castellet, Sapeira, Serradell i Toralla. Durant els mesos de juliol i agost hi ha l'opció de fer itineraris d'un dia a les pastures estivals, on es poden observar els grans ramats d'ovelles i visitar l'Ecomuseu dels Pastors al poble de Llessui, ja fora de la unitat.

Finalment, la serra de Sant Gervàs i el congost d'Escales formen part d'una àrea amb moltes vies obertes per practicar l'escalada. Els amants d'aquest esport poden trobar aquí parets verticals, com la canal de la Maroma, amb vies de màxima dificultat. Igualment, el Pont de Suert disposa d'una via ferrada per practicar aquest esport. El pantà d'Escales acull nombroses activitats esportives aquàtiques.

Entre els punts d'observació i gaudi del paisatge, els miradors de l'estany de Montcortès i del nucli de Bretui destaquen per copsar la riquesa cromàtica dels paisatges agrícoles i oberts del pla de Corts i l'estany de Montcortès, que, a més, s'ha convertit en un important punt de turisme de natura i d'observació d'aus. Les espectaculars cingleres rocoses de la serra de Sant Gervàs són les protagonistes de les panoràmiques que s'obtenen des del dolmen de la Casa Encantada, el nucli d'Estavill i el Portús. Aquest últim és el pas que comunica els dos vessants de la serra de Sant Gervàs, obrint àmplies visuals cap a la unitat veïna La Terreta. Finalment, l'N-260 serpenteja travessant el coll de Perves fins arribar al punt més elevat del coll, la Creu de Perves, a 1.350 m d'altitud, des d'on es gaudeix d'una meravellosa panoràmica del Pirineu i de les valls que rellisquen pels seus contraforts, com la vall de Bellera.

Des d'aquí les vistes de la vall del riu Bòssia, que travessa la vall de Bellera i, al sud-oest, la serra de Sant Gervàs, resulten d'allò més impressionants.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La frontera administrativa que divideix el sector occidental de la unitat en dues comunitats autònomes, que posseeixen criteris de desenvolupament diferents o, si més no, descompatibilitzats.
- L'envelliment de la població dels petits nuclis i la disminució crítica dels treballadors actius, especialment del sector primari.
- La dificultat de comunicacions viàries, telecomunicacions i subministrament d'energia a les valls més remotes i allunyades de les centrals.

Amenaces

- L'abandonament de les activitats agràries pot suposar una pèrdua destacable de la diversitat paisatgística de la unitat i un augment clar de la massa i del contínuum forestals.
- El creixement urbanístic en desacord amb la demanda, que provoca un canvi d'usos del sòl i una substitució de la terra agrícola per terrenys urbanitzats.

Fortaleses

- L'aïllament històric d'uns paisatges que s'han mantingut fora dels circuits turístics tradicionals i han mantingut les activitats pròpies del món rural.
- La presència de dos eixos de comunicació potents que, en forma de T, creuen la unitat de nord a sud a l'oest, i d'est a oest pel centre; també destaca la millora de les comunicacions a la vall Fosca. Tot plegat és un punt de partida important per fer disminuir els

El Pont de Suert ha crescut notablement els darrers anys i ha ocupat terrenys agrícoles molt bons de la plana al·luvial. Observatori del Paisatge

temps d'accés als pobles més remots i apropar el Pont de Suert a la resta de Catalunya.

- Un gran patrimoni històric, etnològic i de dòlmens i llegendes que pot entroncar molt bé amb l'interès creixent d'una part de la població pels paisatges culturals.
- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat, que cobreix bona part de Sant Gervàs - Montcortès.
- Un sector ramader que no ha desaparegut del tot i que podria aprofitar amb més productivitat i eficiència les pastures de la unitat i les de la unitat veïna Pastures de l'Alt Pirineu.
- La presència de l'estany de Montcortès, un gran desconegut dels paisatges pirinencs, que conté valors naturals i estètics destacables.
- Les parets rocoses de la serra de Sant Gervàs, idònies per a la pràctica d'esports d'aventura.

Oportunitats

- El patrimoni cultural romànic dispers, que facilita el repartiment dels punts d'interès dels visitants, pot ser la base d'un turisme cultural que es pot beneficiar de la influència turística de la veïna vall de Boí i del seu romànic, patrimoni de la humanitat.
- Reforçar la capitalitat del Pont de Suert amb actuacions de desenvolupament urbanístic sobre el sòl disponible i aprofitar la bona disponibilitat de sòl de Vilaller per situar-hi els creixements i l'activitat econòmica que no pugui absorbir el Pont de Suert, però sent molt curosos amb la integració en el paisatge. Tot això pot permetre un desenvolupament sostenible, evitant grans creixements en els nuclis més petits.
- Aprofitar el potencial dels pobles d'Irgo, Gotarta, Igüerri i l'ermita de Sant Salvador com a miradors de la vall de l'Alta Ribagorça.
- El pantà d'Escales té un gran potencial per practicar-hi activitats nàutiques i habilitar zones per al bany en aquells llocs on es pugui fer amb seguretat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges dels pobles encimbellats i endinsats en el fons de les valls que no sucumbeixin al deteriorament ni a l'abandonament de les activitats que els sustenten ni dels propis habitatges.

- OQP2.** Uns paisatges urbans que recuperin l'originalitat i el valor a l'entorn de les poblacions del Pont de Suert i Vilaller, al peu de la carretera N-230.

- OQP3.** Uns paisatges que conservin els alts valors naturals, especialment a l'entorn de l'estany de Montcortès, les obagues de la serra de Sant Gervàs i les valls de Manyanet i Barravés.

- OQP4.** Uns paisatges que mantinguin el patrimoni històric en bon estat, tant del romànic com el temple de Santa Maria de Llevata, el Pont del Diable o la vila closa de Peramea, com les restes megalítiques de Montsor, conservant els valors històrics i simbòlics i que en permetin la promoció turística.

- OQP5.** Uns paisatges de pastures, com els Vedats d'Erta, que conservin l'estructura i funcionalitat, amb un sector primari viu.

- OQP6.** Un paisatge agrícola productiu, preservat i ben gestionat, que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia, especialment el paisatge en mosaic format per camps, prats, boscos, alineacions d'arbres en *bocage* i marges combinats de manera diferent en cada cas, com el del pla de Corts o la cubeta de Vilaller.

- OQP7.** Un mosaic paisatgístic de boscos de ribera, camps de conreu, prats de dall i boscos de fons de vall, al llarg del curs de la Noguera Ribagorçana, mantingut i potenciat com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.

- OQP8.** Unes fites paisatgístiques, com la serra de Sant Gervàs, i uns paisatges rocosos, preservats, valorats i mantinguts com a referents visuals i identitaris de qualitat per a la població.

- OQP9.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de Sant Gervàs - Montcortès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar les zones de pastures existents al voltant dels nuclis, sobretot en aquells que tenen més pressió urbanística, com el Pont de Suert i Vilaller, a fi d'afavorir i potenciar la permanència del mosaic paisatgístic.

- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage*, que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el seu caràcter. Es tracta dels espais agraris del Pont de Suert, Llesp, Vilaller i Ginast, Castelló de Tor, Viu de Llevata, Sarroqueta, Pla de Corts - Peramea i la Pobleja de Bellveí.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Conservar els paisatges agrícoles, ramaders i forestals entre l'estany de Montcortès i el pla de Corts a Peramea, i la vall de Corroncui, preservant la gestió agroramadera d'aquest espai tal com s'ha produït fins ara i desenvolupar una indústria de productes locals de qualitat.
- Aprofitar l'actuació que suposarà el nou traçat de l'N-260 entre el Xerallo i el Pont de Suert, més la variant de Vilaller, per impulsar la reordenació paisatgística dels entorns de les dues localitats ribagorçanes i la promoció dels paisatges que es puguin visitar des de la nova via ràpida. Integrar paisatgísticament el nou traçat de la carretera, especialment en els trams que travessin els rius i les seves planes fluvials. En aquest sentit, cal impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per a aquests projectes.
- Potenciar els paisatges a l'entorn de l'estany de Montcortès i donar facilitats perquè el model de gestió actual del territori es pugui conservar i incrementar.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat per aprofitar-ne els recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests petits nuclis tenen valor històric afegit, degut a la seva presència des de l'edat mitjana i a una economia basada fonamentalment en les pràctiques agropastorils que encara prevalen. Les pastures i els conreus establerts a l'entorn del coll de la Creu de Perves en són un bon exemple, com també ho són els nuclis entre Malpàs i Manyanet o el sector de Montcortès. Tots ells encara posseeixen valors productius, vinculats cada vegada més al turisme rural com a nova activitat. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat paral·lela.
- Fomentar, des de l'Administració, amb els mitjans i les ajudes necessaris, la ramaderia de muntanya, a partir d'explotacions i estructures empresarials que siguin viables, o iniciatives de custòdia del territori i de relleu generacional de les explotacions.
- Potenciar l'extensió de la pràctica de l'excursionisme, l'alpinisme i la bicicleta de muntanya, així com de noves modalitats respectuoses amb el medi associades al turisme esportiu i de natura.
- Procurar que els petits horts de Senterada i el Pont de Suert estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
- Redactar un pla especial que reguli la zona d'agricultura hortícola de la plana al·luvial a les perifèries del Pont de Suert.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges de *bocage* del Pont de Suert, Llesp, Vilaller i Ginast, Castelló de Tor, Viu de

Llevata, Sarroqueta, el pla de Corts - Peramea i la Pobleta de Bellveí per garantir-ne la conservació i promoció.

- Promoure el coneixement de les estructures agràries de *bocage*, així com la sensibilització sobre aquest valor, incloent-les en catàlegs geogràfics, etnogràfics i arquitectònics dels elements patrimonials de l'arquitectura del paisatge.
- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals formant uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, cal adequar i promocionar el mirador paisatgístic de Sant Quiri d'Ancs, on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la seva funcionalitat en la ramaderia local.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans del Pont de Suert en relació amb els espais agrícoles i forestals circumdants.
- Considerar els fronts urbans fluvials del Pont de Suert com a valors del paisatge urbà, destacant-ne el caràcter i el potencial paisatgístic. Cal recuperar i preservar les panoràmiques obertes de vista al riu, així com potenciar l'ús social i el gaudi dels espais propers al riu fent-los accessibles a la població local i restaurant els elements arquitectònics i patrimonials que s'hi vinculen.
- Revalorar el petit patrimoni històric directament associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts, etc.) tenint en compte el valor històric i cultural. En aquest paisatge destaquen els ponts romànics de Castelló de Tor i Vilaller.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Millorar l'ordenació dels paisatges de la perifèria del Pont de Suert i Vilaller, així com impedir-ne la degradació futura per les obres de desdoblament de la carretera i les propostes de creixement que el pla territorial preveu per a aquestes poblacions.
- Els nuclis encimbellats de Peramea, Cérvoles, Viu de Llevata i Beranui; els situats en fons de vall, envoltats de prats i amb presència de bosc de ribera, com ara Llesp, Castelló de Tor, la Plana de Mont-ros, la Pobleta de Bellveí, Senterada i les Iglésies, i els compactes a mig vessant en vall tancada i envoltats de prats, conreus o feixes, com ara Irgo, Igüerri, Gotarta, Manyanet, Malpàs, Avellanós, Sentís, Veranui, Antist, Erdo, Perves, Sarroca de Bellera, Estavill, Adons, Naens, Vilancós, Buira, Castellnou d'Avellanós i el Mesull, mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Mantindre l'harmonia arquitectònica, les formes, els materials i el cromatisme dels nuclis urbans, evitant les construccions rupturistes. Per fer-ho, impulsar les bones pràctiques arquitectòni-

ques i el desenvolupament d'un planejament urbanístic local que integri criteris paisatgístics.

- Restringir la localització de construccions i àrees especialitzades en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com Vilaller i Ginast, Llesp, Castilló de Tor, Sarroqueta, el Pont de Suert, Viu de Llevata, la Pobleta de Bellvé i el pla de Corts - Peramea.
  - Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com l'Avedoga d'Adons i els fons escènics de la unitat; i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
  - Promoure la restauració de masies i vilars com a mecanisme d'atracció turística i de finançament de les activitats agroromàntiques d'aquest territori. El catàleg d'aquest tipus de construccions ajudaria a establir bones pràctiques de rehabilitació.
  - Millorar la senyalització del patrimoni romànic, vetllar pel seu estat de conservació i integració en el paisatge i difondre'l aprofitant la influència de la vall veïna de Boí.
- Potenciar el pantà d'Escales per a la pràctica d'activitats nàutiques i habilitar zones per al bany en aquells llocs on es pugui fer amb seguretat.
  - Senyalitzar la carretera de Montcortès, de l'estany de Montcortès a Peramea, i l'L-503, de la Pobleta de Bellvé a la Torre de Capdella, que creuen unes de les principals àrees representatives dels paisatges agraris i de prats de dall de la unitat, informant dels valors naturals, estètics i històrics d'aquests paisatges.
  - Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del congost d'Erinyà, Pujol, el Portús, l'estany de Montcortès, Bretui, la Casa Encantada, Estavill, el coll de la Creu de Perves, Sant Quiri d'Ancs i l'ermita de Sant Salvador d'Irgo; els itineraris motoritzats de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar, de l'ombra de Sant Gervàs a les valls d'Ertà i Manyanet, la vall de Boí i la vall Fosca, i els no motoritzats de Pedals de Foc i la Transpirinenca en BTT. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

9. Plana de l'Urgellet

Comarca:
Alt Urgell

Superfície:
15.177,6 ha

Municipis:
Alàs i Cerc, Estamariu, Montferrer i
Castellbò, Ribera d'Urgellet, la Seu
d'Urgell, les Valls d'Aguilar, les Valls
de Valira, la Vansa i Fòrnols

418

*La catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell és la única catedral íntegrament romànica de Catalunya.
Rafael López-Monné / Arxiu Ara Lleida*

Trets distintius

- La Seu d'Urgell i el seu casc històric, on destaca la catedral de Santa Maria de la Seu, una ciutat pirinenca abocada al riu Segre i a la Valira, envoltada d'un paisatge agrari viu i amb el superb fons escènic del Cadí. El meandre de la Valira i Castellciutat, amb la seva ciutadella.
- Al gran valor del patrimoni arquitectònic i cultural de la Seu d'Urgell cal sumar l'activitat econòmica que genera un gran dinamisme en el territori i en el paisatge. És un paisatge urbà al bell mig d'una vall i unes muntanyes úniques en l'àmbit d'estudi.
- La supervivència del sector agrari gràcies a les empreses de transformació que ha permès que no s'abandonin unes terres de conreu que estan subjectes a pressions de requalificació del sòl per altres sectors econòmics. El paisatge agrari és més homogeni que fa un parell de dècades, però encara exerceix el paper d'equilibri entre la ciutat, els pobles i els vessants forestals de les muntanyes.
- L'àmplia vall d'un paisatge de muntanya seca mediterrània de formes arrodonides, on destaca la verdor dels nombrosos prats de dall regats, amb un parcel·lari ben definit i travat per un sistema viari, i de drenatge i de rec de tradició antiga, com el rec dels Quatre Pobles, i de la vegetació de ribera que envolta els pobles, que resten abocats a aquestes terres al·luvials com si no gosessin malbaratar ni una quartera de terra.
- El contrast cromàtic entre els prats de dall i els boscos de ribera amb les extenses masses forestals dels vessants de relleu suau que es pot contemplar des del mirador de la Trava. El tram fluvial del riu Segre entre Arfa i la palanca de Noves de Segre, amb les seves arbredes en galeria. Paisatge agroforestal dels pobles de Cerc, el Ges i Ortedó, situats enmig de les extenses pinedes i sota la mirada del Cadí.
- La porta d'entrada al Pirineu axial andorrà i també durant molts segles –i encara ara en menor mesura–, l'accés a la Cerdanya. Aquest paper de cruïlla vers paisatges molt diversos crea un atractiu que va més enllà de la unitat mateixa.

 Mirador

 Itinerari motoritzat

06 Travessa del Port del Cantó

07 Les valls de Castellbò

09 Congostos prepirinencs del Segre

15 Entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa

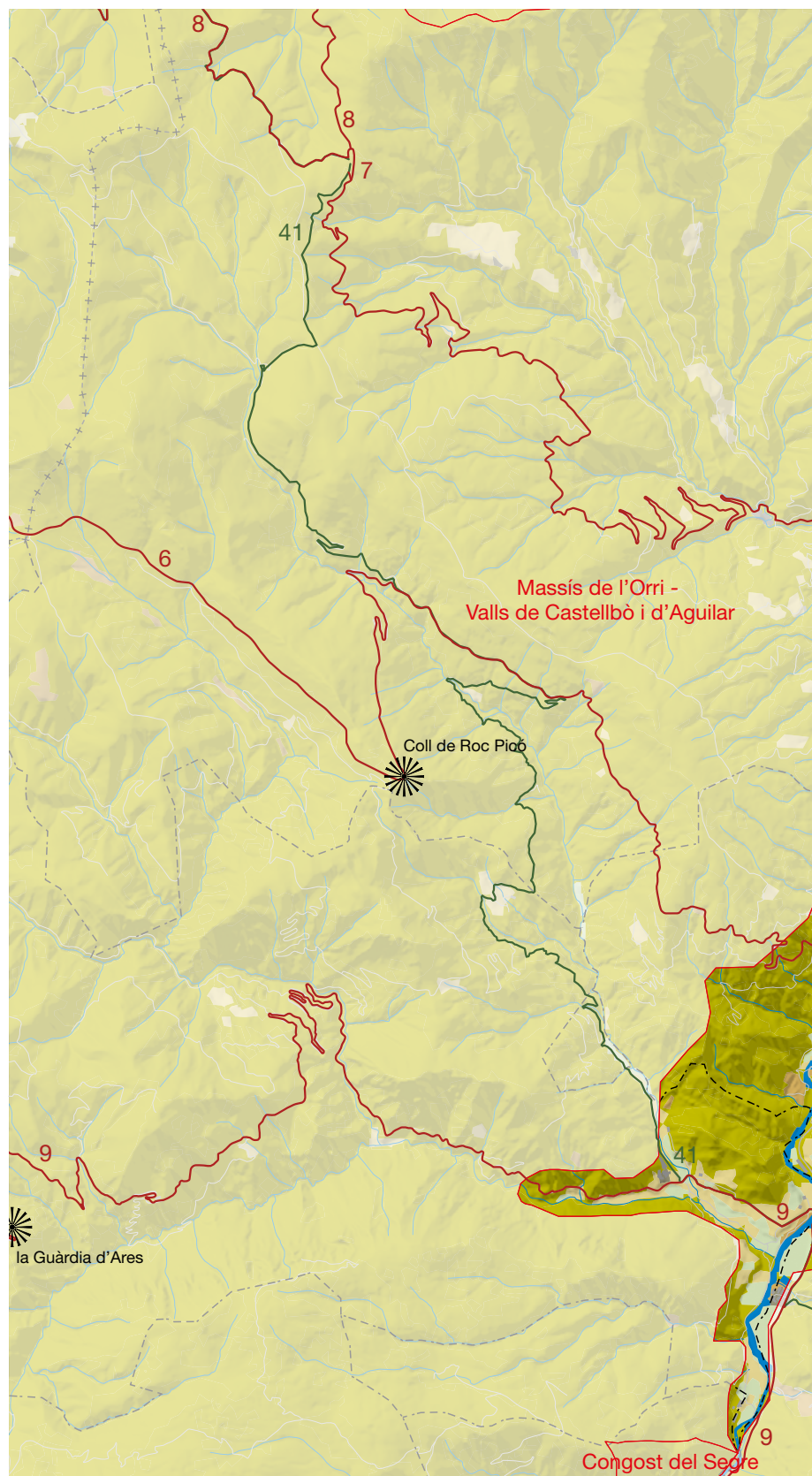
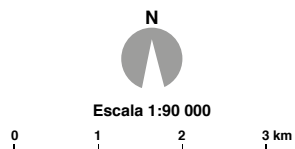
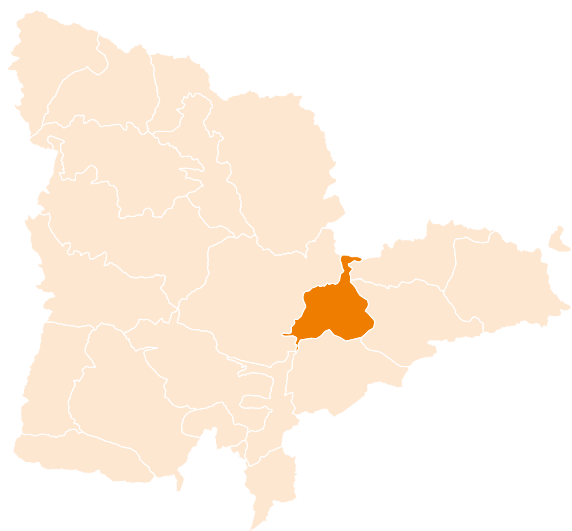
24 Les valls de Valira

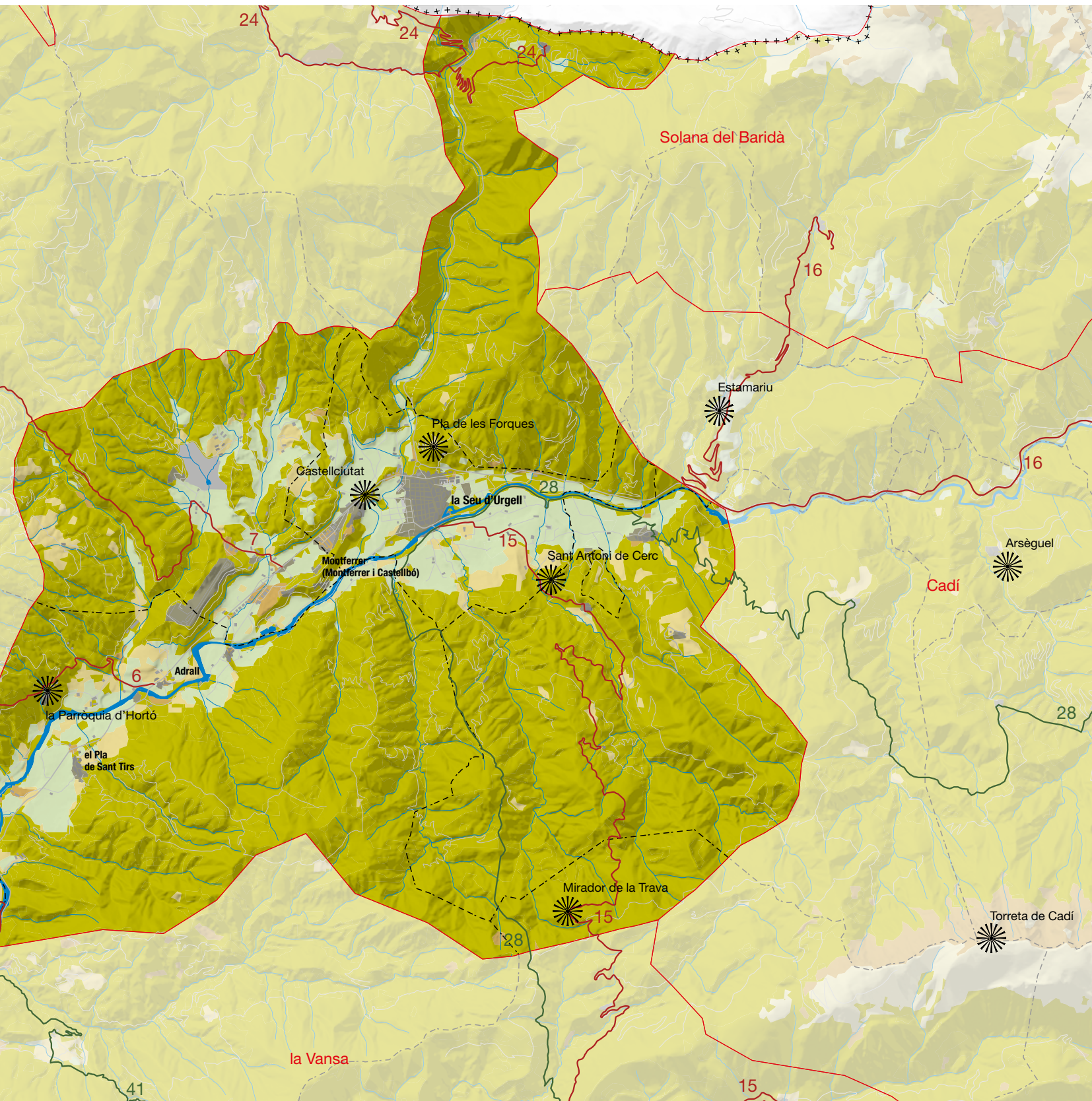
 Itinerari no motoritzat

28 GR-150, la circular del Cadí

41 Transpirinenca

420

Elements naturals del paisatge

L'aiguabarreig dels dos rius principals, el Segre i la Valira, es troba en una plana allargassada i oberta de 7 km de longitud. Està envoltada de serres altes, clapejades de neu fins ben entrat l'estiu, que descendeixen fins a la ribera en allargats llocs entre torrents encaixats. Aquesta plana, estesa entre la serra del Cadí i la divisió fronterera del Pirineu amb Andorra, constitueix una unitat física –per tectònica, hidrografia i bioclima– que, conjuntament amb els aspectes territorials, formen una de les unitats de paisatge més ben definides del Pirineu. Dins d'aquesta «olla» muntanyenca, envoltada de serres imponents entapissades d'extenses boscúries, hi ha un aplec de valls.

La fossa tectònica que provoca la falla del Segre en aquest punt, permet un eixamplament de la vall que és la principal característica de la supraestructura del paisatge d'aquesta unitat. Al sud-est, els mantells de corriment i encavalcaments donen lloc a les unitats sedimentàries típiques del Prepirineu, mentre que, al nord, els materials paleozoics més antics donen pas als relleus cristal·lins del Pirineu axial. És, per tant, una zona de cruïlla no només des del punt de vista humà. Aquesta especial configuració del relleu ha permès unes condicions climàtiques pròpies, més benignes que les àrees veïnes, per a l'establiment de la flora i, en especial, de l'agricultura. Les càlides solanes, lliures de les fredes inversions tèrmiques de l'hivern, han afavorit els ecosistemes submediterranis però també el conreu de la vinya. De fet, la vall del Segre, fins ben entrada la Cerdanya, és una glopada de mediterraneïtat dins dels climes freds pirinencs que han permès l'establiment de paisatges més característics de sectors meridionals. Hi predominen els climes submediterranis de caràcter continental i relativament secs, sense períodes eixuts gaire acusats però amb contrastos forts de temperatures, com correspon a climes continentals. Les eixutes estivals són freqüents a les solanes i s'expressen en uns

422

El riu Segre al seu pas per Arfa, a Ribera d'Urgellet. Observatori del Paisatge

paisatges d'abundants plantes aromàtiques, però sovint assedegats per la sequera. En canvi, les glaçades d'inversió, al fons de vall, són freqüents a l'hivern amb emblanquinades que aguanten fins al migdia. Per contra, la neu hi és esporàdica i només es manté llargues temporades en els cims, especialment els d'orientació nord del Cadí, ja fora de la unitat.

Amb petits reforços com ara el riu de Cerc, el Segre es presenta a la Seu amb el règim típic nivopluvial pirinenc, però amb fortes restriccions nivals molts hiverns, que donen lloc a crescudes primaverals curtes i llargs períodes d'eixutor estival que es manifesten en el paisatge amb un riu on són més visibles els còdols que l'aigua. Bona culpa d'aquesta migradesa d'aigües són les múltiples captacions que es prenen, i en especial les que es destinen al rec agrícola. És digne d'esment la gran extensió de prats de dall (*Arrhenatherion*) als entorns de la Seu i a tot Ribera d'Urgellet, construïts des d'antic sobre els boscos de ribera i les rouredes que ocupaven aquests espais. Aquests prats són la base principal de la indústria lletera de la comarca. Ben constituïts a les terres septentrionals, principalment en el domini del *Buxo-Quercetum pubescentis*, perden vigor en anar cap al sud, on el clima els és cada vegada menys favorable i on, per més que hom els regui, no arriben a assolir una productivitat satisfactòria.

Les característiques climàtiques, juntament amb una activitat antròpica molt antiga que ha transformat el territori des del fons de la vall fins als cims del Cadí, han afavorit el predomini en la major part de la unitat de la vegetació submediterrània de caràcter sec. Els extensos boscos del sector meridional, a les falques de la serra del Cadí, són reforestacions o colonitzacions recents de coníferes en un espai que durant molts segles ha estat completament nu d'arbres. A les solanes, el bosc mediterrani d'alzina carrasca (*Quercetum rotundifoliae*) ocupa una part important del terreny, alternant-se amb el bosc submediterrani de roure valencià i de pinassa (*Violo-Quercetum fagineae*). Les condicions locals, com

Prats de dall i regadius a la vora del Segre al seu pas per Montferrer, en contrast amb el continuum forestal de bosc mixt dels turons i serrats dels voltants. Observatori del Paisatge

l'orientació dels vessants i les inversions tèrmiques al fons de vall, decideixen el caràcter mediterrani o submediterrani de la vegetació. En aquest sentit, aprofitant els ambients favorables com les solanes arrecerades, els alzinars i altres comunitats vegetals mediterrànies ascendeixen fins als voltants de la Seu d'Urgell i encara més amunt, però es tracta sobretot d'illots o de bandes limitades a indrets de sòls pobres i adequats climàticament. Després de segles i segles d'intervenció humana en el paisatge vegetal, ocupen un espai important en àmplies zones de la unitat els pasturatges secs de jonça i fenàs de marge (*Aphyllanthion*) i, més rarament, les broles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), que no resisteixen gaire el fred. La brolla d'estepa de muntanya (*Cistus laurifolius*), alta (d'un metre i mig) i molt pobra, constituïda gairebé només per l'espècie principal, apareix damunt del substrat silícic pels voltants de la Seu d'Urgell i impregna de color el paisatge en època de floració.

Els paisatges submediterranis comprenen un nivell altitudinal inferior on domina la pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), que és sovint acompanyada per roures (*Quercus faginea*, *Quercus humilis*). A un nivell superior, el taxó principal és el pi roig (*Pinus sylvestris*), tot i que acompanyat per roures martinencs; de fet, aquesta zona més alta correspondria al domini climàtic del *Buxo-Quercetum pubescentis*, però aquests van estar intensament explotats en el passat i sembla que es refan amb dificultats. Entre els 1.300 m i els 1.600-1.700 m les muntanyes de l'Alt Urgell són cobertes de grans boscos de pi roig. En molts casos, la composició florística s'aproxima al bosc de roure martinenc (són el *Buxo-Quercetum hylocomio-pinetosum*), però en terrenys poc inclinats i damunt de sòls ben construïts es poden trobar també boscos de pi roig que s'aproximen, per llur composició, a les pinedes boreals de l'Europa central (*Hylocomio-Pinetum catalaunicae*). De fet, l'aspecte del paisatge vegetal al marge esquerre del riu Segre, al seu pas per la unitat, és d'una gran homogeneïtat monoespecífica i poca varietat cromàtica en el transcurs de les estacions; en canvi, té un gran valor social, per la bona accessibilitat i les condicions natu-

Les obagues dels contraforts occidentals del Cadí estan cobertes per extenses pinedes, com les del sector del coll de Creus, al límit amb la unitat La Vansa. Observatori del Paisatge

ral, principalment per collir bolets. Els pasturatges que ocupen les clarianes del bosc submediterrani solen tenir encara caràcter plenament mediterrani (principalment són joncedes de l'*Aphyllanthion*); només els indrets més frescals s'enriqueixen amb espècies de l'Europa mitjana (transició cap als *Festuco-Brometea*).

Evolució històrica del paisatge

L'antropització de la plana de l'Urgellet i dels seus entorns és molt antiga i aquesta realitat ha quedat reflectida en el paisatge. Tanmateix, hi ha hagut períodes històrics que han transformat el territori i el paisatge amb més intensitat que d'altres. Fou a partir de la romanització quan els assentaments de població i els eixos de comunicació a través d'aquestes valls pirinenques van formar un substrat sobre el qual després es van instal·lar els importants canvis en el paisatge durant l'època medieval. L'hàbitat més antic de la Plana de l'Urgellet es troba al turó de Castellciutat, on hi ha vestigis d'un *oppidum* protohistòric, però els vestigis més antics són a l'estatge muntà que encercla la plana de l'Urgellet; com la cova de les Encantades de Toloriu, amb material eneolític i tot el formidable conjunt de megàlits que hi ha a moltes de les valls veïnes. La presència romana es va intensificar a partir del segle III, amb la definició d'*Urgellum* com una entitat urbana que, sobretot a partir de la seva conversió en seu episcopal al segle V, va experimentar un creixement que va seguir un camí paral·lel al de la decadència de les *civitates* d'Isona i de Llívia. Els romans van aprofitar intensament els recursos miners de la serra del Cadí, que ja eren coneguts des de més antic. A partir de la constitució del comtat franc d'Urgell, a les acaballes del segle VIII, es va reprendre i intensificar l'ocupació de l'estructura agrària anterior, articulada en un parcel·lari ben definit i travat per un sistema viari de tradició antiga. El doble model urbà –Castellciutat, capital comtal des del segle IX fins a la fi del segle XI, i la Seu, cap de diòcesi– es va erigir en el motor d'importants canvis arquitectònics en els paisatges urbans, però especialment en l'ager que ha arribat fins als nostres dies en forma d'un immens parcel·lari de camps enfilats en els vessants, amb sistemes de drenatge i de rec que van modelar la plana al·luvial.

La importància de la ciutat de la Seu d'Urgell com a transformadora dels paisatges pirinencs medievals es va fonamentar en el poder del bisbe i els canonges de Santa Maria, que tenien propietats, drets i dominis que arribaven més enllà de l'estreta vall de l'Urgellet. A partir del segle XI, els vescomtes de Castellbò van recollir i augmentar el llegat territorial dels comtes d'Urgell i van fer de contrapès polític i econòmic als territoris controlats pels eclesiàstics. La Seu va concentrar bona part dels fluxos monetaris i d'intercanvi des de les terres de conquesta fins a les valls més profundes, i això va quedar reflectit en la important obra religiosa i civil del nucli urbà, però també dels entorns, on castells, ponts i camins encara avui són un testimoni destacat en el paisatge. El control dels poders feudals sobre la renda agrària va provocar que cada cop es fessin artigues a més terres i s'eixampessin les pastures per donar cabuda a la creixent cabanya transhumant. L'expansió de les feixes a les solanes per al conreu de la vinya va tenir lloc en aquesta època, així com l'acceleració en el rebaix del límit altitudinal del bosc que

La Torre de Solsona, a Castellciutat, és un vestigi de la importància que va tenir aquest emplaçament en temps passats, i domina altivament la plana i Ribera d'Urgellet. Ferran Llorens

424

s'havia iniciat en època neolítica. La plana de l'Urgellet no ha estat mai un territori tancat. El Segre s'obre pas entre les muntanyes com també s'hi han obert pas exèrcits, traginers, pastors i idees amb el reflex sobre el territori. La presència de la frontera va ser un factor important des del punt de vista demogràfic, ja que va facilitar el refugi dels albigesos perseguits al segle XIII i va afavorir la pressió dels hugonots al segle XVI.

Al llarg del temps es van produir dinàmiques en interacció contínua entre els assentaments de població i la vegetació natural a fi d'obrir el territori, obtenir el màxim partit dels recursos, gestionar-lo amb cura perquè es pogués aprofitar durant generacions o bé destruir-lo sense tenir en compte les conseqüències. Aquest procés va estar condicionat per dues variables: la pressió demogràfica, amb un màxim històric a mitjan segle XIX, i la tecnologia. Des d'antic, el bosc va ser explotat per la producció de fusta com a combustible, per al carbó i per a la construcció; aquesta silvicultura va provocar que molts boscos de la zona desapareguessin del tot i deixessin un paisatge a la vista totalment nu d'estrat arbori. Aquestes clapes de terreny s'alternaven amb prats naturals per al bestiar, en la seva majoria oví. Però a les proximitats del Segre i de la Valira és on els prats artificials van assolir una major extensió, juntament amb els camps de cereals, sobretot farratges i blat, i també d'arbres fruiters, on destacaven els conreus de vinya, oliveres i ametllers. A la ciutat de la Seu no hi va haver cap activitat industrial rellevant fins al segle XX, ja que les ocupacions més habituals han estat l'agricultura i sobretot el comerç. L'activitat comercial era la principal base de l'economia ja des de temps antics gràcies a la centralitat de la Seu en els eixos viaris pirinencs. Malgrat tot, sí que es va desenvolupar a la Seu una petita indústria dedicada al tèxtil del lli, el cànem i la

llana produïda a la zona, però també al tractament del ferro per a la manufactura d'estris i ferramentes.

Les dinàmiques en el paisatge més recents es van desencadenar després d'un seguit de fets de gran importància que es van produir al tombant del segle XX. El despoblament constant de la muntanya pirinenca a partir de la segona meitat del XIX va donar lloc a un creixement demogràfic de la capital, que es va convertir en el lloc on hi havia més oportunitats o, simplement, el primer pas abans d'anar a la terra baixa. Els camps en terrasses dels pobles circumdants es van començar a abandonar i aquest procés va rebre un impuls definitiu amb l'arribada de la plaga de la fil·loxera i la desaparició de les vinyes que envoltaven la Seu. A partir d'aquest abandonament dels espais agrícoles marginals va aparèixer una reforestació espontània en alguns casos, i replantacions en d'altres, seguint les noves polítiques forestals emmirallades en l'oficina de forests francesa. La ramaderia ovina va patir una recessió ja que va perdre, per culpa de les replantacions, moltes zones tradicionals de pastura. Com a mesura de modernització de l'agricultura i dels seus productes, el 1975 es va crear la Central Hortofructícola de l'Urgellet, dedicada sobretot a la comercialització de la fruita, que es va tancar el 1988. Aquesta fallida també va suposar un impacte important en la fisonomia dels cultius, en desaparèixer bona part dels fruiters de la unitat.

La producció ramadera també va experimentar un gir fonamental. La introducció de noves races de vaques lleteres centreuropees –gràcies a la iniciativa particular de Josep de Zulueta– va provocar un canvi radical en les explotacions i en la gestió de l'espai agrari, encaminades a la producció de llet a partir dels anys vint del segle

passat. Per incrementar els rendiments, els camps de cereal es van transformar en prats de dall irrigats per obtenir fenc. El resultat d'aquest procés és aquest paisatge tan característic de la unitat a l'entorn del riu i de les zones més planeres i que des dels anys noranta està experimentant una nova transformació per la pressió urbanística i la intensificació de les explotacions bovines. És important ressaltar el creixement urbanístic de la Seu d'Urgell, que ha transformat el paisatge de la zona els darrers decennis. En aquest sentit, les actuacions de reforma interior associades a la fase preolímpica de 1992 van incorporar valor afegit a la trama urbana.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Plana de l'Urgellet es caracteritza pels seus trets urbans, molt determinats per la presència d'una de les capitals comarcals més notables del Pirineu: la Seu d'Urgell. Malgrat que es tracta d'una de les concentracions urbanes i de serveis més grans i importants de tot l'àmbit d'estudi, la coberta vegetal continua sent dominant en el paisatge. De fet, més de la meitat de la unitat està ocupada per zones de bosc, i un quart de la superfície, per bosquines i prats.

Els boscos d'aciculifolis són la formació més rellevant, tot i que també s'han desenvolupat extensions considerables de forest de caducifolis i d'esclerofil·les, però molt més reduïdes. La distribució espacial d'aquests boscos s'ha donat de manera que a les obagues es localitzen els caducifolis, i a les solanes, les esclerofil·les, mentre que les coníferes estan força repartides per tot l'àmbit. Les zones amb escassa vegetació, dominades per roca, suposen una àrea molt reduïda, i la superfície d'aigua continental se circumscriu al curs fluvial del Segre.

L'agricultura és important i aprofita les zones de sòls fèrtils i planes regades per les aigües del riu Segre. Es tracta d'una unitat de

Les instal·lacions i els serveis que acompanyen l'activa duana de la Farga de Moles, a la frontera amb Andorra, són només un petit reflex de les implicacions territorials que representa el veïnatge amb el Principat del Pirineu. Observatori del Paisatge

munyanya mitjana en la qual predominen les explotacions agràries de petites dimensions però de gran dinamisme i on, gràcies a l'orografia suau, la mecanització al camp hi està enormement estesa. Els tipus de cultius que representen una major extensió a la unitat són els farratges. També ha esdevingut força important el conreu del blat de moro, sobretot des de la construcció del rec d'Aravell i Bellestar el 1975, que pren l'aigua de la Valira a la frontera amb Andorra. A aquesta superfície de regadiu, cal afegir-hi les terres dedicades al cultiu d'arbres fruiters, especialment a Arfa i Adrall, on s'ha creat la marca Pomes del Cadí. D'altra banda, els conreus de secà també tenen certa rellevància a l'àrea, tot i que s'han anat substituint per altres directament relacionats amb la cabanya ramadera, molt més rendibles.

Pel que fa a la ramaderia, hi ha una preeminència de la cria de bestiar boví, seguit ja a molta distància pel porcí, l'aviram, els conills i l'equí. La reconversió del sector primari envers la producció de llet i carn bovina, per tal de poder competir en el mercat, ha tingut una repercussió en el paisatge que té una doble vessant: la reducció de la cabanya extensiva afavoreix l'emboscament dels espais oberts i de les antigues terres de cultiu, i la producció intensiva de llet ha creat nous artefactes a l'entorn dels pobles en forma de modernes granges que no han vigilat l'encaix amb el paisatge. Les naus de grans dimensions, normalment amb materials poc integrats, l'ensitjat del fenc i l'amuntegament de fems són exemples clars que l'adaptació de la ramaderia als nous temps no sempre ha estat curosa amb l'entorn. L'activitat agrària intensiva genera riscos per l'elevada quantitat de residus, que pot donar lloc a la contaminació per nitrats dels aqüífers i els rius. Cal prestar atenció a aquest tema per evitar la pèrdua de recursos hídrics i l'eutrofització del pantà d'Oliana (l'aigua del qual s'enverdeix i té un fort impacte visual). En contrast amb aquesta activitat agrícola intensiva hi ha un seriós risc d'abandonament de l'activitat agrícola en els nuclis més petits i de fragilitat del sistema agrari productiu, ja que depèn gairebé en exclusiva d'una sola empresa transformadora.

Quant als teixits urbans, el nucli de la Seu d'Urgell ha experimentat un gran creixement, que ha multiplicat diverses vegades la superfície del casc antic. Aquesta expansió té una important rellevància en el paisatge, en especial quan s'observa la ciutat des de qualsevol dels seus privilegiats miradors. Tot i això, des de la llunyania encara dominen l'imponent monestir de Santa Maria de la Seu i el traçat dels estrets i irregulars carrerons de cases baixes i porxos, que contrasten fortament amb els nous barris. Aquesta nova trama urbana es caracteritza per una regularitat de carrers i alts blocs de pisos, així com alguns barris de cases adossades de més baixa densitat a la zona més propera a la Valira. Les alineacions de cases que han sorgit entre la carretera N-260 i el Parc del Segre causen un dels majors impactes visuals de la ciutat pel que fa a les construccions d'habitatges que s'han fet a la perifèria. També convé esmentar les darreres actuacions urbanístiques, que han ordenat els accessos per l'oest l'any 2009, amb el creixement del barri de Santa Magdalena, i pel nord, l'any 2015, amb una zona comercial. La Seu d'Urgell exerceix un pes molt important en la caracterització de la unitat, pel fet que es tracta d'un àmbit amb una notable presència del sector industrial, un gran pes del sector serveis i un parc d'habitatges molt destacat. La proximitat d'An-

La proliferació de nous usos residencials, industrials, lúdics i esportius als voltants de la Seu d'Urgell, generen un paisatge variat però caòtic, que va substituint els petits conreus d'horta i de fruiters propers al nucli urbà. Observatori del Paisatge

dorra l'ha convertida en un lloc de pas on proveir-se de serveis per molts dels qui la visiten, però també com a primera residència de molts treballadors del Principat i pels andorrans mateixos. Malgrat això, el turisme no hi és excessivament important i cal ressaltar només la moderada presència d'equipaments de turisme residencial i hotelier.

Els espais periurbans de la unitat s'han convertit en uns terrenys on usos agrícoles, socials, industrials i d'oci conviuen de manera prou harmònica. D'aquesta manera, el territori que envolta els nuclis que s'assenten a la plana al·luvial es caracteritza per un interessant mosaic de prats de dall, camps de cereals i farratges i granges agrícoles, en un agradable mosaic de parcel·les separades per rengleres d'arbres riberencs. A la vora dels nuclis de població s'han mantingut àrees hortícoles importants, algunes de les quals ara s'estan veient amenaçades per futurs creixements urbans.

Respecte a l'estructura de la trama urbana de la resta de nuclis urbans, l'estat d'integració en el paisatge depèn molt del dinamisme econòmic i de determinades actuacions urbanístiques. Els nuclis que han experimentat un major creixement urbà són els que se situen a la vora de la carretera N-260, especialment Alàs, Castellciutat i Montferrer. A Montferrer, a més, hi ha la urbanització residencial El Balcó del Pirineu, que ocupa terrenys inestables i de gran pendent, on han proliferat cases unifamiliars aïllades i aparellades que causen una de les majors alteracions visuals de la Plana de l'Urgellet, juntament amb els polígons industrials i les plantes extractives de la zona, que comporten impactes acústics per als nuclis propers. La implantació de zones residencials aïllades i de baixa densitat a Bellestar i Aravell ha suposat també una afectació en el paisatge, especialment en el cas del segon nucli, on la localització d'un camp de golf i la urbanització de l'àrea residencial adjunta ha alterat del tot el perfil tradicional del nucli antic i n'ha fet

créixer l'extensió de manera desproporcionada i inadequada pel que fa a tipologies constructives. En nuclis com Arfa, Adrall i el Pla de Sant Tirs s'han donat situacions similars, però sense arribar a alterar de manera greu la tipologia de nuclis agrupats i compactes ni afectar la percepció dels referents visuals més remarcables. D'altra banda, en les petites valls que afluïxen a la vall principal del Segre i la Valira, l'ambient forestal pren el protagonisme a l'ambient agrari. En aquests indrets, els petits nuclis de població que esquitxen el territori han sabut mantenir el caràcter propi.

Pel que fa a les tipologies tradicionals, en aquesta unitat predomina la coberta de llosa o pissarra, però com que és territori de frontera litològica, també es pot observar la presència de la teula àrab roja. Les principals matèries primeres en la construcció de les parets mestres han estat els materials esquistosos, que donen el característic color fosc dels pobles, però també són freqüents els còdols als pobles de la plana.

L'eix principal de comunicacions ha estat sempre el que ha marcat la vall del Segre. Les carreteres més importants són la C-14, de Lleida a Adrall; l'N-260 (Eix Pirinenc), de Sort a Puigcerdà; l'N-145 d'accés a Andorra des de la Seu, i tot un seguit de carreteres intercomarcals i pistes de muntanya. La ciutat de la Seu és un pol d'atracció important, no només pel fet de ser cap de la comarca de l'Alt Urgell, sinó també perquè és a la porta d'entrada al Principat d'Andorra. Aquest fet ha incidit de forma determinant en el paisatge del fons de vall amb la constant renovació i l'increment de capacitat en les vies de comunicació principals com, per exemple, la construcció del túnel del Bordar a l'N-145. La repercussió en sorolls i contaminació és ben notòria, així com els fluxos i intercanvis que tenen especial rellevància en el paisatge: embussos, mobilitat obligada, deslocalització d'activitats andorranes i dinamisme del mercat immobiliari. L'aeroport Andorra - La Seu d'Urgell va ser reobert l'any 2010, després de més de vint anys tancat, amb l'objectiu de dinamitzar el turisme i el desenvolupament econòmic de l'Alt Pirineu. Tot i que l'emplaçament de la infraestructura té un baix impacte visual des de la plana, sí que en té des de les zones elevades i això el fa un element molt important de transformació en el paisatge.

La prosperitat econòmica de la zona s'ha donat, en gran part, d'acord amb la producció de llet i l'elaboració, transformació i venda dels seus derivats. A banda de la indústria alimentària, també s'ha enfortit la indústria tradicional d'extracció de fusta per a construcció, moble i cel·lulosa, i se n'ha continuat potenciant el comerç. Gran part d'aquesta activitat es desenvolupa en polígons industrials com els de Castellciutat i Montferrer. El turisme ha tingut un cert desenvolupament a la unitat gràcies sobretot a la seva situació, en un lloc de pas cap als comerços i les pistes d'esquí d'Andorra. Però va ser sobretot arran del nomenament de la ciutat com a subseu dels Jocs Olímpics del 1992 quan el sector turístic va rebre un fort impuls, motiu pel qual es van construir les instal·lacions del Parc del Segre, de gran impacte en el riu per a uns, i d'alt valor paisatgístic per a d'altres, que encara atreu nombrosos practicants del piragüisme. També han influït en aquest desenvolupament la instal·lació de l'estació d'esquí nòrdic de Sant Joan de l'Erm i la inauguració d'un camp de golf a Aravell.

427

L'aeroport Andorra – La Seu d'Urgell, ubicat en els termes municipals de Montferrer i Castellbò i Ribera d'Urgellet, contrasta amb el paisatge circumdant. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori

El principal risc natural d'aquesta unitat ve determinat pels rius Segre i la Valira. Les crescudes periòdiques no estan regulades en capçalera a causa de la inexistència de grans obres hidràuliques. El riu i el seu règim inconstant han estat i són un dels elements de modelatge del paisatge fluvial. A partir dels grans aiguats de 1982 es va portar a terme un endegament important de la llera del riu Segre entre el pont d'Alàs i la Seu d'Urgell que va permetre reordenar tot el sector i restringir el perill. La gestió del tram català de la Valira també hauria de tenir en compte els canvis territorials a Andorra per preveure millor les futures crescudes. El risc d'incendi forestal és moderat en la major part de boscos de pinassa i de pi roig de la unitat i s'incrementa en els carrascars de les solanes. Tot i el reescalfament i el dèficit hídric que es produeixen en els boscos de l'Urgellet durant l'estiu, no hi ha hagut tradicionalment una gran proliferació d'incendis i, en tot cas, han estat de dimensions reduïdes. Cal esmentar, però, l'incendi de Calbinyà de l'any 2012, que va cremar gairebé 180 ha del terme municipal de les Valls de Valira.

Pel que fa a l'evolució futura de la unitat, el sector més dinàmic serà el fons de vall, tal com ho ha estat fins ara. El dinamisme de la

Seu, la millora de les comunicacions i les possibles noves infraestructures, juntament amb la futura evolució de la relació econòmica amb Andorra, seran els fets cabdals per entendre com canviarà el paisatge les properes dècades. A les zones muntanyoses de la unitat, en canvi, el ritme actual de creixement dels boscos joves de pins o d'alzina farà que l'aspecte visual de les muntanyes que circumden la plana continuï força estable. Tanmateix, la gestió d'aquests boscos també hauria de ser una prioritat per a l'Administració i els propietaris privats. El risc d'incendi augmentarà en boscos molt estratificats i amb molta biomassa. La proposta del Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran (PTPAPA) és donar preponderància al dinamisme de la Seu d'Urgell, que hauria d'actuar, juntament amb Montferrer, com una única unitat urbana, amb una estratègia de concentració del major potencial de creixement. Els nuclis situats al voltant de la Seu poden créixer moderadament aprofitant la situació territorial que tenen: Alàs i el Pla de Sant Tirs, situats al principal eix viari pirinenc. Noves de Segre hauria d'aprofitar el fet d'estar situat a la plana, ben comunicat amb la C-14, per créixer i potenciar una funció de centre prestador de serveis als petits nuclis de les Valls d'Aguilar. Es proposa una estratègia de

La mala ordenació del polígon industrial de Montferrer, que ha permès que s'implantessin naus industrials sense cap mena d'integració en el paisatge de la zona, és una de les màximes debilitats que afecten la rodalia de la Seu d'Urgell. Observatori del Paisatge

reequilibri per als altres nuclis de la Plana de l'Urgellet, com Adrall, Arfa, Bellestar, Aravell i Anserall. També és el cas de la Parròquia d'Hortó, que fa la funció de nucli principal al començament de la vall lateral que ocupa, i dels nuclis propers a la frontera amb Andorra, com Arcavell.

428

En els escenaris futurs caldrà preveure, en especial, com evolucionarà la Política Agrària Comunitària i les ajudes al sector lleter, per tal de garantir la continuïtat dels rics paisatges agraris de la Plana de l'Urgellet. També caldria assegurar el dinamisme de la Seu a partir d'elements endògens que afavoreixin la diversificació d'activitat econòmica, sense malmetre el ric patrimoni arquitectònic i paisatgístic de la unitat, i estar atents a les inversions i accions que provenen d'Andorra.

Expressió artística del paisatge

La Seu d'Urgell ha estat històricament l'autèntic centre de poder pirinenc. Aquest fet ha donat lloc a una concentració molt rica en patrimoni arquitectònic, que s'ha entroncat en el paisatge al llarg dels temps. La ciutat i el seu entorn han estat font d'inspiració per a molts artistes i escriptors, molts dels quals nascuts a la Seu mateix. El magnífic llegat medieval fou representat per pintors neoclàssics; les vistes panoràmiques que es poden copsar des dels miradors elevats de la plana s'han erigit en les plataformes dels paisatgistes que cercaven el conjunt ciutat-Cadí o el verger que envolta el perfil del campanar de la catedral envoltat de teulades fosques. Però els paisatges humans també han servit per inspirar la prolífica escriptura d'una unitat rica en intercanvis econòmics i socials en mercats, llegendes i històries, també enriquides per l'especificitat del veïnatge amb Andorra.

La producció literària ha estat bastant prolífica. Molts autors, d'altres indrets o bé urgellencs, han escrit sobre la zona o s'han inspirat en el seu paisatge. Un dels més importants és Josep Albanell, nascut el 1945, que ha evocat la bellesa del paisatge de l'Alt Urgell en moltes de les seves obres, d'entre les quals cal esmentar *El barcelonista* (1990), *Fantasies auxiliars administratives* (1993), *Els ulls de la nit* (1989) i *Animal de competició* (1983). Altres llibres íntimament relacionats amb el paisatge i amb la seva evolució històrica són *Cercamón*, de Lluís Racionero (1981), on s'entrellacen la recerca de les arrels històriques i la invenció novel·lada d'uns fets que es van esdevenir a l'edat mitjana; i *Comarques oblidades*, de Carles Gascón (2010), on trobem la visió que tenia Josep Zulueta, fundador de la cooperativa Cadí de la Seu, de les comarques pirinenques de la Cerdanya i l'Alt Urgell a finals del segle xx i a començament del segle xx. Un altre autor que cal ressenyar és Albert Villaró, que ha investigat sobre molts aspectes històrics i socioculturals de la zona; entre les seves obres es poden trobar: *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu* (1995) i *La ciutat i el riu. La Seu i el Segre, dels miracles als canals* coescrita amb Joan Gispert (1992). Joan Obiols també ha dedicat una part important de la seva obra a la muntanya; en són bons exemples *Esvorancs. Fets i llegendes de la muntanya* (1987), *Marrades. Màgia i realitat a la muntanya* (1992) i *Nits de taverna. Escenes de la muntanya* (1995). Isidre Domenjó a banda d'alguns articles en les revistes *La Seu*, *El Passeig* i *Pirineu Actual*, també va escriure *La Seu d'Urgell. Imatges i reflexions* (1993). Per acabar, Josep Espunyes ha repartit la seva creació poètica més interessant en diverses obres, com *Notes mínimes d'un paisatge* (1988).

A banda de tots aquests autors, es poden trobar referències a la unitat i a la vila de la Seu d'Urgell en escrits d'altres escriptors i viatgers de temps passats. Així, Francisco de Zamora, el 1788, ja hi va dedicar unes lletres, com també Pascual Madoz, Tonnellé, Ballantine i Antonio Ponz, a l'obra *Viaje de España*, publicada el 1947.

La pintura paisatgística de muntanya ha estat considerada orientació secundària dins de la producció artística del Romanticisme. Han estat pocs els pintors que s'han dedicat al Pirineu i a l'alta muntanya; malgrat això, es poden assenyalar uns quants noms d'artistes que han pintat paisatges de muntanya, com Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848-1873), Lluís Rigalt (1814-1894), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910). Tots ells han estat els representants de la pintura romàntica catalana, copsant amb gran realisme paisatges on sovintegen els motius històrics.

Valors en el paisatge

Respecte als valors naturals, és innegable que l'obertura que proporciona la vall tectònica del Segre en aquest punt, conjuntament amb les importants aportacions al·luvials dels dos rius (Segre i Valira), han format aquest paisatge lluminós, suau i envoltat de muntanyes a la llunyania. La confluència dels rius és un tret característic d'aquesta unitat i, en especial, les formes de relleu que han modelat. Els turons de capçades aplanades entre el Segre i el riu de Castellbò són relleus característics que marquen el sector

central de la unitat, tant com la plana al·luvial. Altres valors de tipus ecològic se centren en els boscos mediterranis d'alzina carrasca que ocupen bona part dels vessants septentrionals, boscos regenerats sobre antigues vinyes i zones de pastura. Per contra, les obagues van estar replantades per pins o han estat ocupades de manera espontània per aquestes formacions aparentment denses que presenten un valor micològic important des del punt de vista social. També cal fer esment de les arbredes en galeria que es distribueixen al llarg dels rius Segre i Valira, especialment en el segon i a partir de la confluència amb el riu principal.

Aquesta no és una unitat rica en espais naturals protegits; l'antropització elevada i el dinamisme socioeconòmic de la Seu d'Urgell i la frontera amb Andorra han exercit una pressió territorial massa forta. Únicament l'extrem sud-est de la Plana de l'Urgellet s'inclou dins el Parc Natural del Cadí-Moixeró, una zona on es troba la Casa d'en Coll, que és un equipament fonamental per a la interpretació de l'espai protegit.

Pel que fa als valors estètics, l'element de major atractiu de la Plana de l'Urgellet el constitueix la seva capital, la Seu d'Urgell. El nucli històric de carrers estrets i voladissos de teulades que els protegeixen, els porxos per fer el mercat en dies de pluja, la concentració d'edificis eclesiàstics i, per damunt de tot, la magnífica catedral, és un patrimoni de valor innegable en el paisatge urbà del Pirineu, però no és l'únic, ja que la ciutat no seria la mateixa sense estar envoltada dels dos rius, dels verds paisatges agrícoles i, evidentment, del fons escènic del Cadí en les panoràmiques de llevant. L'estètica del paisatge de la Plana de l'Urgellet està estretament associada als patrons del poblament i d'aprofitament agrícola del medi. Respecte als patrons agrícoles, en entorns concrets d'alguns fons de vall o replans de les valls, com ara Alàs i les Valls d'Aguilar, destaca, per la seva singularitat, la formació agrícola anomenada *bocage*. Es tracta d'un paisatge compost

per petites parcel·les irregulars que aprofiten les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, petits murs, talussos i arbres que sovint voregen els camins. D'altra banda, l'arboricultura dels fruiters, que en altres èpoques ha estat molt important i que actualment només roman en vores de prats de manera molt residual, també aporta un component estètic important.

Les valls són un element definitori del paisatge de la Plana de l'Urgellet, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. La vall del riu de la Guàrdia, d'estructura tancada, o la vall de Castellbò, d'estructura oberta, tenen un caràcter rural i tot i tenir assentaments urbans consolidats; aquests, o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament. La vall de la Valira, tancada, i la vall de la plana de l'Urgellet, oberta, tenen un caràcter urbanitzat que es defineix per haver sofert processos intensius de canvi en el paisatge, bàsicament caracteritzats pels creixements urbanístics dels nuclis i l'aparició d'infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles o ocupen bona part dels fons de vall.

Entre les singularitats estètiques, a la Plana de l'Urgellet hi ha un gran nombre de pobles amb un elevat valor estètic. Es tracta d'assentaments urbans situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abançalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria, destaquen els nuclis de Calbinyà i Arcavell. Hi

La Seu d'Urgell, la vegetació de ribera i els prats al voltant del Segre i de la Valira, els boscos de les serres i el Cadí són elements que es combinen per donar lloc a un dels paisatges d'estètica més variada de la unitat.
Ermengol Patalín

El poble d'Arcavell, d'una imatge típicament pirinenca, es troba a l'extrem nord de la unitat, a tocar de la frontera amb Andorra. Josep Maria Viñolas Esteva

ha altres assentaments que, tot i estar situats en el fons de vall, han sabut conservar una estructura compacta. La seva imatge de conjunt singular, amb el casc antic ben definit, es veu complementada per l'existència de zones de prats properes i la presència sovint d'un curs fluvial amb un bosc de ribera associat que en reforça la linealitat. En són exemples Arfa, la Farga de Moles i els Hostalets de Tost. Altres nuclis, com ara Bellestar, Castellciutat o Montferrer, es diferencien perquè estan assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, i normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Són fàcilment visibles i sovint formen part de l'imaginari col·lectiu de la població. Destaca també el Pla de Sant Tirs, que conserva un perfil amb prou identitat i caràcter no desvirtuat pels creixements urbanístics de darrera hora. Tot i no formar part dels elements més característics de la unitat, també cal ressaltar la importància del paisatge dels petits nuclis del sector meridional de la unitat com Ortedó, Cerc, el Ges i Vilanova de Banat, que són el contrapunt d'un paisatge agroforestal en fort contrast amb el paisatge agrari i urbà de la plana.

Els valors estètics sensorials se centren en les olors que desprèn l'activa ramaderia lletera. És distintiva l'olor de l'herba del prat tot just acabada de dallar, l'especial olor de l'herba ensitjada i la tradicional dels pallers amb el fenc sec en combinació amb l'olor penetrant de les vaques quan hom s'acosta a les granges. Però no s'han d'oblidar les aromes del procés de transformació de la llet,

molt més circumscrites en l'àmbit de les indústries transformadores i, especialment, de les petites granges formatgeres. Quant al color, la Plana de l'Urgellet conté bona part de la paleta dels verds, especialment dels més intensos en època primaveral, que contrasten amb els més grisencs de les carrasques i pinasses o amb els de color rovell de les rouredes des de finals de tardor fins ben entrat l'hivern, si aquest no ha estat gaire ventós. Tots aquests paisatges es perceben amb contrastos tèrmics molt marcats. L'amplitud tèrmica de la vall és considerable, especialment als equinoccis. Amb l'arribada de l'estiu, el fred i les gebrades matinals deixen pas a ambients càlids, a vegades caniculars. La sensació de reescalfament i la cerca de la fresca sota les ombres del passeig a la ciutat, o de les pollancredes i freixenedes vora el riu i les fonts, es tornen elements inseparables del paisatge.

Com a valors històrics existeixen moltes petites i modestes esglésies romàniques i algunes restes de fortificacions i altres construccions de caràcter civil, ja que es tracta d'una plana d'importància estratègica que ha calgut protegir de possibles invasions. Però el llegat més destacat de la zona és el que es troba a la Seu d'Urgell, amb la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell. Es va construir el segle XII sobre l'emplaçament d'una catedral anterior. Aquest temple és un dels exemples més destacables del romànic a escala mundial i es compon de planta basilical amb tres naus i un gran absis central. Al sud de l'església hi ha adossat el claustre, amb

430

Molt a prop d'Anserall, a les Valls de Valira, hi ha les restes consolidades de l'antic monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, un edifici de gran valor religiós, històric i arquitectònic. Ferran Llorens

tres galeries romàniques i una quarta del segle XVII. A la propera església de Sant Miquel, s'hi accedeix des de la façana sud del claustre, a l'oest del qual hi ha l'edifici del deganat i l'església de la Pietat, que avui acullen el Museu Diocesà. En l'estructura urbana de la Seu encara hi ha vestigis del seu passat medieval i es poden trobar restes de la muralla i d'algun portal, com ara el del nord, entre el carrer dels Canonges i el carrer Major.

Molts altres edificis remarcables estan dispersos pels pobles propers. Al municipi de les Valls de Valira i a prop d'Anserall hi ha el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, que s'aixeca al marge dret de la Valira i al qual s'atribueix un origen visigot, però no fou fins al segle XII que es va consagrar el temple romànic. L'excepcionalitat de la construcció rau en el fet que la capçalera és força complexa, orientada a l'oest, fet gens comú, i en el campanar, aixecat en el creuer. A Cerc hi ha l'església de Sant Just i Sant Pastor, i a prop d'Alàs destaca el temple de Santa Maria de les Peces. Altres elements d'interès són el castell de Montferrer, en ruïnes, la cripta del santuari de la Mare de Déu de la Trobada, les restes del Castell de Nabiners, l'ermita de Sant Pere, prop de la Parròquia d'Hortó, o la Necròpoli d'Hortó, a dalt d'un turó proper a aquest poblet. La concentració d'elements del romànic a l'entorn de la Seu d'Urgell és molt important, i hi destaquen la proximitat dels monestirs de Santa Maria de la Seu i de Sant Serni de Tavèrnoles. L'abundància de construccions defensives o militars, avui molt malmeses, fins i tot d'època contemporània, la densitat de canals de rec, la confluència de carrerades i l'antic ús del Segre com a via de comunicació són elements que han constituït un dels paisatges construïts més importants del Pirineu.

Pel que fa a valors productius del paisatge, el sector agroramader és un dels més dinàmics del Pirineu, amb la Cooperativa Cadí com a motor de l'activitat i un paisatge associat molt característic de prats, camps, granges i sitges. D'altra banda, la ciutat de la Seu és un pol d'activitat amb estreta relació amb la veïna Andorra, que fa que l'ús d'aquest territori i els sentiments paisatgístics que desperta traspassin la frontera. A la Plana de l'Urgellet destaquen els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

El mercat de la Seu, les seves festes patronals i els parcs i entorns de la ciutat són llocs de valor social no només per als ciutadans de la Seu sinó també per als andorrans. La important remodelació urbanística que va experimentar la ciutat arran de la nominació com a subseu olímpica abans del 1992 va provocar canvis en el paisatge urbà, especialment amb la creació del Parc del Segre, que han donat lloc a espais de gran identificació social on es desenvolupen activitats lúdiques integrades amb les àmplies panoràmiques vers el Segre, el Cadí i la façana oriental de la ciutat. L'influx de visitants a les zones perifèriques de la plana també és important tenint en compte el pes demogràfic de la unitat. Els aplecs a Sant Antoni –referent visual de la unitat–, els boscos plens de boletaires, les rutes gastronòmiques i les àrees d'esbarjo escampades per tota la ribera són distintes formes de viure els paisatges quotidians per la societat urgellenca i els visitants d'arreu.

Contràriament al que passa en moltes altres unitats de l'Alt Pirineu i Aran, el nombre de llegendes no és gaire elevat, tot i que els valors simbòlics del paisatge de la Seu d'Urgell sí que tenen una forta càrrega emocional. Malgrat tot, se'n poden trobar algunes de famoses i que mereixen atenció, com la llegenda «Monges i frares», que té lloc al barranc de Pallerols, entre Cassovall i Saulet, i que diu que allí hi havia un antic monestir amb una comunitat mixta. Les rondalles sobre bruixes també són freqüents a la zona; de fet, les bruixes de l'Alt Urgell, inclòs l'Urgellet, solien organitzar els aquelarres a la basseta de Sant Joan de l'Erm, on es reunien amb les seves companyes de la Ribalera i de la coma de Burg. La cultura i el folklore locals són rics en tradicions, festes i activitats artesanals variades. Un exemple de manteniment de la cultura de la zona és l'existència del museu de l'Antiga Farinera de Montferrer i el mercat medieval dels Canonges, que se celebra a la Seu d'Urgell al juny i on, a més de la venda de productes artesanals i tradicionals, té lloc una representació d'oficis antics. La Fira de Sant Ermengol, celebrada també a la Seu –però al mes d'octubre–, serveix de punt de trobada de productes del Pirineu, música, manufactures i aliments, entre altres coses.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La Plana de l'Urgellet és una unitat petita que aglutina, a part de la capital de la comarca de l'Alt Urgell –la Seu d'Urgell–, tots els petits nuclis situats en aquesta depressió on s'uneixen els rius Segre i Valira, i que es caracteritza pel reduït nombre de possibilitats de gaudir de grans panoràmiques, si s'exceptuen els turons que envolten la Seu. Aquí predominen les panoràmiques locals i la sempre present visió de la imponent cara nord de la serra del Cadí. Tanmateix, els entorns de la Seu tenen un gran valor social en el gaudi del paisatge, amb el Parc del Segre, el de la Valira, l'ermita de Sant Miquel i alguns altres llocs molt freqüentats quotidianament.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic, destaca la travessa del Port del Cantó i les valls de Castellbò, i dues rutes que travessen altres unitats de paisatge i que finalitzen a la Plana de l'Urgellet. La primera permet observar paisatges de grans amplituds, en la que va ser una de les rutes ramaderes més importants del Pirineu i acaba a la gran plana agrícola del Pla de Sant Tirs. La segona ho fa al nucli de Montferrer, porta d'entrada a la vall del riu de Castellbò i als seus paisatges de muntanya mitjana mediterrània plens de carrascars. L'itinerari per les Valls de Valira, per la carretera N-145 cap a Andorra, permet creuar els paisatges de frontera que caracteritzen aquesta unitat, amb el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, una de les primeres fundacions monàstiques del Pirineu, i la Farga de Moles, on es trobava el castell dels Tres Ponts. L'itinerari entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa s'enfila pels vessants més occidentals del Cadí, forestals entre masses de pinassa i pi roig, i permet el gaudi de grans panoràmiques de l'Urgellet i les muntanyes que l'envolten a través dels espectaculars miradors naturals de la Trava (entre el Ges i Adraén) i del turó de l'ermita de Sant Antoni, molt a prop del poble de Cerc.

Si es prefereix gaudir dels paisatges amb bicicleta es pot optar per la passejada simple i relaxada a la vora del Segre o la descoberta de

Els cims i les carenes que envolten la Seu d'Urgell de seguida permeten albirar grans panoràmiques de la Plana de l'Urgellet, com des del mirador d'Ortedó. F. Aroles

la multitud de petits racons entre l'extensa xarxa de camins veïnals que duen a camps i pobles.

Pels que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, el mirador de la Trava és un dels més destacats de la unitat. Situat prop d'Adraén, ofereix una bona panoràmica de la unitat Plana de l'Urgellet, amb la Seu d'Urgell i les zones agrícoles del Pla de Sant Tirs i Alàs, el Baridà i part de la cara nord del Cadí. Es poden resseguir les valls dels rius Valira i Bescaran fins a la frontera andorrana, observant un paisatge que barreja l'ús històric agrícola i ramader amb el comerç i les infraestructures frontereres. Hi ha també nombrosos miradors d'abast local que, des dels turons que envolten la vila de la Seu d'Urgell, permeten veure panoràmiques excel·lents de la ciutat i del seu entorn, sempre amb les muntanyes del Baridà al nord i la cara nord del Cadí a l'oest. Es tracta dels miradors de Castellciutat, el pla de les Forques i Sant Antoni de Cerc. Una mica més al sud, el mirador de la Parròquia d'Hortó permet copsar la riquesa cromàtica de la zona agrícola del Pla de Sant Tirs, amb l'obertura de la vall de Castellbò al darrere i el congost prepirinenc de Trespunts en un segon pla en direcció sud.

432

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La concentració d'activitats entorn de la Seu d'Urgell i, en especial, a la plana de Montferrer, provoca un creixement urbanístic desordenat de polígons industrials i de serveis al llarg de l'N-260. Hi ha un trencament total amb els usos agrícoles que aquestes noves peces de planejament van substituint.
- La dependència quasi exclusiva del sector ramader de la Plana de l'Urgellet d'una sola empresa no permet la diversificació

del risc. En darrer terme, aquesta activitat industrial controla en bona mesura la continuïtat dels paisatges agrícoles de la plana.

- L'endegament del riu Segre en el tram entre Alàs i la Seu va ser la conseqüència dels aiguats de 1982 i no es va tenir en compte la integració paisatgística de l'actuació. El paisatge fluvial d'aquest sector empobreix un conjunt que hauria d'estar relligat amb conreus i horts.

Amenaces

- El conflicte territorial pel possible traçat de les variants del Pla de Sant Tirs, Adrall i la Seu d'Urgell pel seu costat oest i el potencial impacte negatiu en el paisatge agrícola, recollida en les actuacions en infraestructures del Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran.
- La invasió de la plana al·luvial en hipotètics futurs creixements dels nuclis situats a la ribera.
- La pèrdua de terrenys molt fèrtils d'horta per les hipotètiques variants de la C-14 i els creixements de les seves zones residencials i industrials.
- La creació d'un contínuum urbà per creixements dels nuclis de la Seu, Castellciutat i Montferrer, tant pel que fa a creixement residencial com industrial.
- La pèrdua d'identitat i la banalització paisatgística de la zona propera a Aravell i Bellestar (camp de golf).
- Els canvis en les polítiques agràries que comportin dificultats en la viabilitat de les explotacions agràries i en el manteniment del paisatge agrícola.
- La pressió de determinades activitats promogudes i/o afavorides des d'Andorra amb un important consum de sòl: abocadors de

La carretera N-260 a Montferrer concentra un bon nombre de polígons industrials i infraestructures com l'aeroport de la Seu que han provocat un important canvi en el paisatge agrícola. Imatges de 1993 (dalt) i 2019 (baix), ICGC

residus, dipòsits de runes i reobertura de l'aeroport de la Seu, situat a Montferrer, que pot representar un nou ventall de possibilitats positives, però alhora negatives territorialment i paisatgísticament.

- L'abandonament dels vessants que envolten la plana, tant des del punt de vista agrícola com silvícola, pot degradar el paisatge forestal actual.

Fortaleses

- La riquesa i el valor estètic del paisatge d'una vall de muntanya especialment ampla al voltant de la Seu i del Pla de Sant Tirs. La combinació d'una ciutat mitjana emplaçada en una situació privilegiada entre el riu Segre i Valira, envoltada d'un paisatge agrícola actiu i rodejada de fons escènics de gran força simbòlica, com el Cadí.
- La centralitat de la unitat en el territori pirinenc i les relacions fluides amb Andorra.
- La bona aptitud territorial per adaptar-se als canvis en el sector agropecuari. La possibilitat de continuar produint amb perspectives de viabilitat futura i, a la vegada, incidint en el paisatge, conservant el ric patrimoni agrícola i la vitalitat dels pobles que s'hi disseminen.
- El paisatge urbà de la Seu d'Urgell, en especial el casc històric i els grans parcs fluvials, en un entorn sense gaires desgavells urbanístics que incideixin negativament en la perifèria de la ciutat.

Oportunitats

- La promoció d'un turisme cultural que doni a conèixer el potencial de la vila vella de la Seu d'Urgell i els petits establiments museístics de Calbinyà (Museu del Pagès) i de Montferrer (Antiga Farinera).
- La promoció d'un turisme esportiu i de gaudi del paisatge, lligat als parc fluvials del Segre i la Valira a la Seu i a la xarxa de camins rurals que solca la plana agrícola (piragüisme, BTT, etc.), a fi de potenciar el turisme estacional de tardor i estiu.
- La implantació d'empreses de valor afegit als polígons industrials de manera integrada en el paisatge.
- El desenvolupament del turisme rural combinat amb el manteniment de l'ús agrícola i hortícola dels espais de la plana al·luvial propers als nuclis de població.
- Mantenir el perfil tradicional dels nuclis rurals –malgrat que han estat molt poc alterats–, on els campanars són l'element que més sobresurt, tot i que, en general, són de dimensions modestes.
- La creació d'una marca pròpia i diferenciada d'excel·lència turística, que pugui ser una alternativa viable a l'oferta de la veïna Andorra, on s'entengui el paisatge com a recurs i no com a simple suport d'activitats.
- La consolidació de la capitalitat de la Seu i el seu funcionament integrat amb els municipis veïns, alhora que s'impulsa la vitalitat de les nombroses valls laterals, concentrant el creixement en els nuclis principals.

433

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un desenvolupament econòmic i social de la rodalia de la Seu d'Urgell que permeti assolir un nivell de qualitat de vida a la seva població en harmonia amb el paisatge existent.
- OQP2.** Un territori que conservi la diversitat natural i urbanística del paisatge actual de la plana fluvial de l'Urgellet i dels seus costers, davant la tendència a l'ocupació de tot el sòl útil i la banalització de les tipologies constructives.
- OQP3.** Unes valls on les planes estiguin preservades i alliberades de construccions excessives per tal de millorar la qualitat del mosaic paisatgístic i mantenir la identitat visual.
- OQP4.** Un paisatge agrícola de la Plana de l'Urgellet productiu, preservat i ben gestionat, que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identi-

tat pròpia, especialment el paisatge en mosaic format per prats, camps, granges i sitges, i el parcel·lari ben definit i travat per un sistema viari, i de drenatge i de rec, de tradició antiga.

- OQP5.** Un paisatge fluvial dels rius Segre i Valira i uns boscos de ribera ben conservats, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Plana de l'Urgell.
- OQP7.** Un paisatge fronterer amb Andorra ordenat i ben planificat que permeti el desenvolupament econòmic transfronterer sense hipotecar els valors paisatgístics amb construccions i panells publicitaris de poc valor afegit.
- OQP8.** Un fons escènic i fita visual del Cadí preservat, valorat i mantingut com a referent visual i identitari de qualitat per a la població.
- OQP9.** Uns paisatges agroforestals amb rics patrons paisatgístics, els pobles de Cerc, el Ges i Ortedó, situats enmig de les extenses pinedes i sota la mirada del Cadí, mantinguts i potenciats com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.

434

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Vetllar per uns paisatges dels entorns dels petits nuclis de població lliures d'urbanitzacions i equipaments amb volumetries dissonants i disperses.
- Donar suport i continuïtat a les iniciatives encarades a les activitats terciàries que revaloren el paisatge i promoure empreses compatibles amb els recursos naturals i la qualitat del paisatge pirinenc, en especial les relacionades amb les activitats agroindustrials, forestals, i les que fan servir les TIC.
- Ampliar o crear un nou polígon industrial i de serveis mancomunat per facilitar la ubicació o relocalització d'indústries que es troben al casc urbà de la Seu d'Urgell, o de noves que impulsin la relació amb el paisatge. Cal aprofitar també per ordenar les construccions a peu de carretera entre la Seu i Alàs i les disseminades pels plans de Sant Tirs, i integrar-les en el paisatge.
- Mantenir el sistema de rec dels prats de la plana, d'alt valor històric, per a la ramaderia ovina intensiva, o qualsevol altra activitat agropecuària que ho possibiliti.
- Procurar que els petits horts de la Seu d'Urgell estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics del seu entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
- Redactar un pla especial que reguli les zones d'agricultura hortícola de la plana al·luvial a les perifèries de la Seu d'Urgell.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans de la Seu d'Urgell (parcs, places, passeigs, etc.) respecte als espais agrícoles i forestals circumdants.
- Considerar els fronts urbans fluvials de la Seu d'Urgell (façanes, passeigs, parcs, travessies urbanes, etc.) com a valors del paisatge urbà, destacant-ne el caràcter i potencial paisatgístic, especialment en el cas dels nuclis històrics. Cal recuperar i preservar les panoràmiques obertes de vista al riu, així com potenciar l'ús social i el gaudi dels espais propers al riu fent-los accessibles a la població local i restaurant els elements arquitectònics i patrimonials que s'hi vinculen.
- Fer valer el patrimoni històric directament associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts, etc.) pel seu valor històric i cultural com els canals de rec i el pont d'Arfa.
- Consolidar i fomentar la Indicació Geogràfica Protegida (IGP) Vedella dels Pirineus Catalans i les denominacions d'origen protegides de la mantega i el formatge de l'Alt Urgell i la Cerdanya.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades al Segre, com els espais de *bocage* d'Alàs i de les Valls d'Aguilar a fi de garantir-ne la conservació i la promoció.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de les noves infraestructures viàries, especialment la projectada a Adrall (N-260 / C-14). En aquest sentit, cal impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per als nous projectes d'infraestructura viària.
- Potenciar les activitats primàries als costers a partir dels recursos existents (explotació forestal, recol·lecció de bolets, etc.) i d'altres de nova implantació (recuperació de la vinya, ramaderia extensiva d'oví, etc.).
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual de les fites i els fons escènics presents a la unitat, especialment les visuals del Cadí des dels nuclis urbans i les carreteres.
- Promocionar el turisme esportiu a la Seu d'Urgell, lligat a la consolidació dels parcs fluvials del Segre i la Valira i a la xarxa de camins rurals que solca la plana agrícola, per potenciar el turisme estacional de tardor i estiu.
- Conservar el patrimoni edificat existent i promoure les activitats rurals o de turisme cultural que poden ajudar a mantenir-lo. Destaquen la catedral de Santa Maria de la Seu i el casc antic del nucli, el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, l'església de Sant Just i Sant Pastor de Cerc, el castell de Montferrer, el santuari de la Mare de Déu de la Trobada, el castell de Nabiners, l'ermita de Sant Pere i la Necròpoli d'Hortó. En aquest sentit, cal donar a conèixer i promocionar el valor històric de la vila vella de la Seu

d'Urgell i els petits establiments museístics de Calbinyà (Museu del Pagès) i de Montferrer (Antiga Farinera).

- Promoure una marca turística de qualitat, potenciant els productes locals de qualitat i el turisme rural, en contraposició al model seguit per la veïna Andorra.
- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals formant uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, convindria adequar i promocionar el mirador paisatgístic de la Parròquia d'Hortó, on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la seva funcionalitat en la ramaderia local.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Els nuclis encimbellats de la Parròquia d'Hortó, Montferrer, Castellciutat, el Pla de Sant Tirs i Bellestar; els compactes en fons de vall envoltats de prats i amb presència de bosc de ribera d'Arfa, els Hostalets de Tost i la Farga de Moles, i els situats a mig vessant, com Calbinyà i Arcavell, mostren estructures i perfils característics que constitueixen fites paisatgístiques de primer ordre. El desenvolupament urbà, ja sigui per rehabilitació o per obra nova, ha de respectar aquests perfils i imatges de conjunt i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Introduir en la normativa urbanística aquells elements que proporcionin coherència arquitectònica entre el nucli històric i les construccions de nova planta. Integrar, en la mesura que sigui possible, l'espai construït les darreres dècades que no compleixi aquest criteri, sobretot al voltant de la Seu d'Urgell, a fi de conservar la qualitat patrimonial del casc històric.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans de Monferrer (sud i nord), la Seu d'Urgell (est i oest), Aravell, Montferrer (nord), Castellciutat (nord i sud). En aquest sentit, cal impulsar projectes d'integració paisatgística en els accessos esmentats, tenint en compte el possible

cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

- Elaborar unes directrius urbanístiques supramunicipals que evitin un creixement difús i extensiu, i que permetin mantenir espais agraris i d'oci a l'entorn dels nuclis urbans, principalment a la Seu d'Urgell.
- Establir una línia de subvencions encaminada a integrar paisatgísticament les instal·lacions i tanques vinculades amb els terrenys agrícoles limítrofs amb la trama urbana, especialment al Pla de Sant Tirs.
- Promoure la redacció del Pla director urbanístic de l'Alt Urgell, tenint molta cura en les actuacions que afectin els municipis de la plana, especialment amb referència a l'impacte paisatgístic. Convé ordenar el territori tenint present la premissa que qualsevol actuació urbanística o d'infraestructures no pot malmetre els millors sòls agrícoles i que s'han de conservar o recuperar les panoràmiques i els estils arquitectònics que millor encaixen en el paisatge.
- Ordenar la localització de la publicitat a peu de carretera impedint que les tanques afectin el fons escènic de la unitat i les principals fites en el paisatge.
- Restringir la localització de construccions en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de *bocage* com a Alàs i a l'entrada de les Valls d'Aguilar.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de la Trava, la Parròquia d'Hortó, Sant Antoni de Cerc, Castellciutat i el pla de les Forques; els itineraris motoritzats dels congostos prepirinencs del Segre, entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa, la vall de Castellbò, les valls de Valira i la travessa del port del Cantó, i els no motoritzats del GR-150 circular del Cadí i la Transpirinenca en BTT. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

10. Solana del Baridà

Comarca:

Alt Urgell i Cerdanya

Superfície:

18.994,7 ha

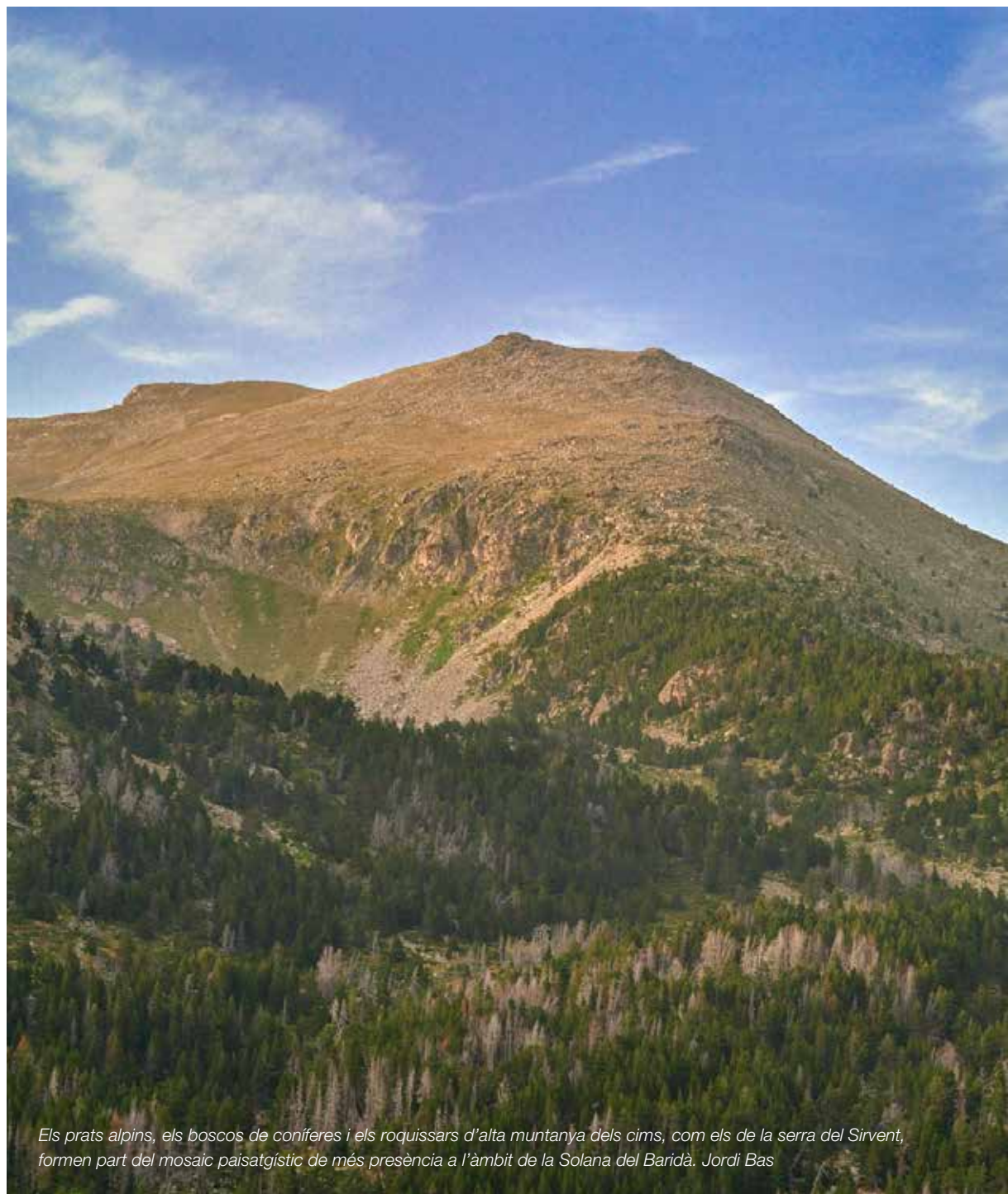

Municipis:

Bellver de Cerdanya, Estamariu, Ger, Guils de Cerdanya, Lles de Cerdanya, Meranges, el Pont de Bar, Prullans, les Valls de Valira

---

436

Els prats alpins, els boscos de coníferes i els roquissars d'alta muntanya dels cims, com els de la serra del Sirvent, formen part del mosaic paisatgístic de més presència a l'àmbit de la Solana del Baridà. Jordi Bas

Trets distintius

- Trets distintius dels paisatges de l'Alt Pirineu: llosa, granit, boscos de pi negre i aigua, però en mestissatge amb el Pre-pirineu calcarí i el paisatge cerdà.
- Carena fronterera amb Andorra que no delimita paisatges i que fa de nexa d'unió entre els cims aplanats, els rasos, els altiplans i les profundes valls glacials de Madriu i la Llosa, els passos de muntanya tradicionals entre ambdós estats i els circs lacustres de Malniu, Engorgs i la Pera.
- Els altiplans de Campcardós, calm Ramonet i Lles; aquest últim, gran mirador de la Cerdanya i del Cadí que conserva encara alguns dels antics i extensos paisatges cultivats, com els pobles d'Arànsers, Viliella i Coborriu de la Llosa.
- Pobles d'arquitectura tradicional de pedra i pissarra, situats en posició vigilant del Cadí i de la plana de l'Urgellet; la vall de Bescaran i el seu cromatisme fosc de natura pissarrenca, la pedra seca de les terrasses, les carrerades i les construccions associades a la ramaderia.
- Paisatges de l'aigua sota diferents formes: estanys, rius a valls tancades, fonts, cims nevats...

Mirador

— Itinerari motoritzat

16 Entre el Cadí i la Tossa Plana de Lles

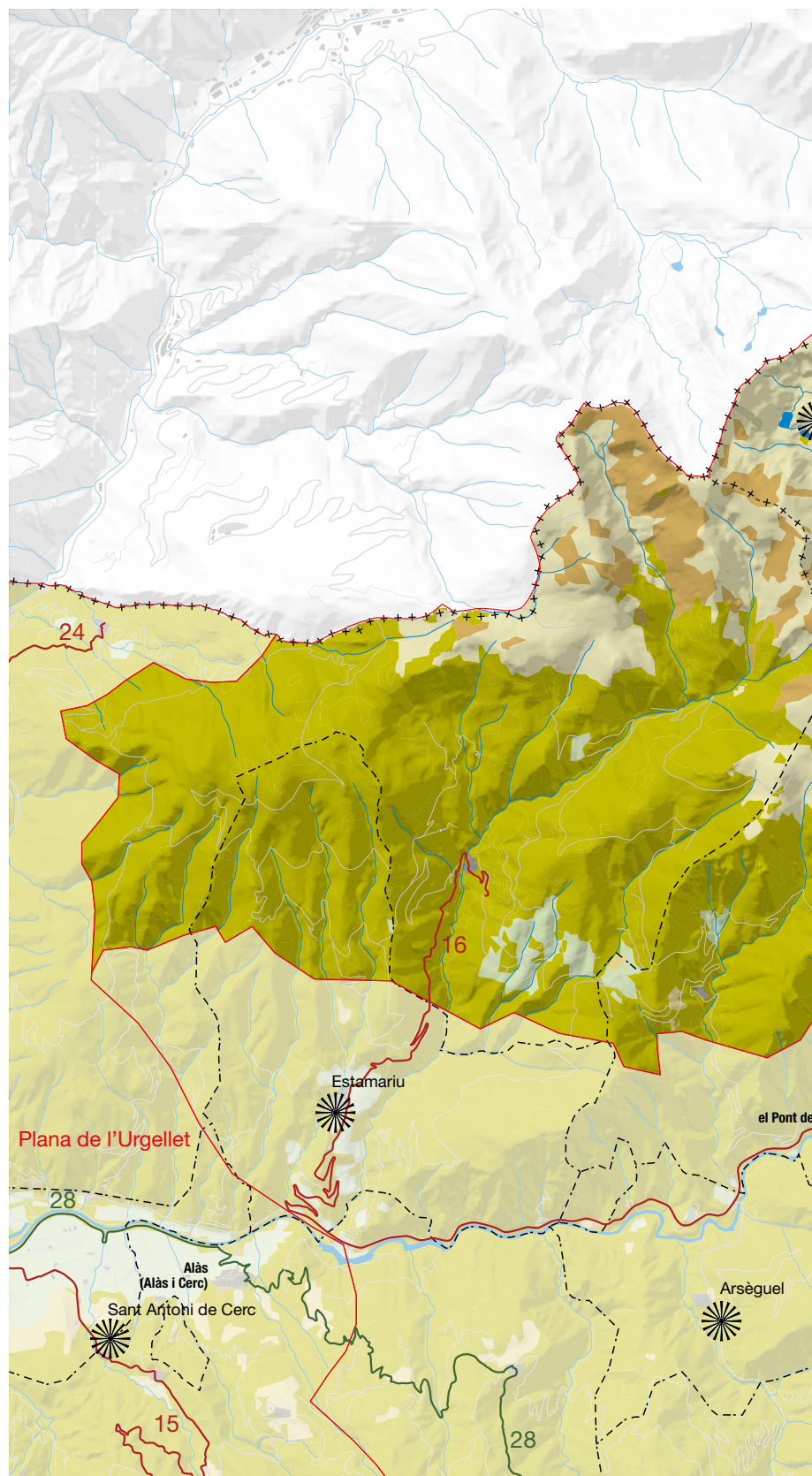
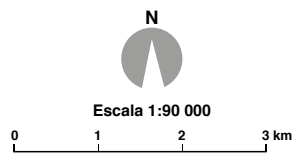
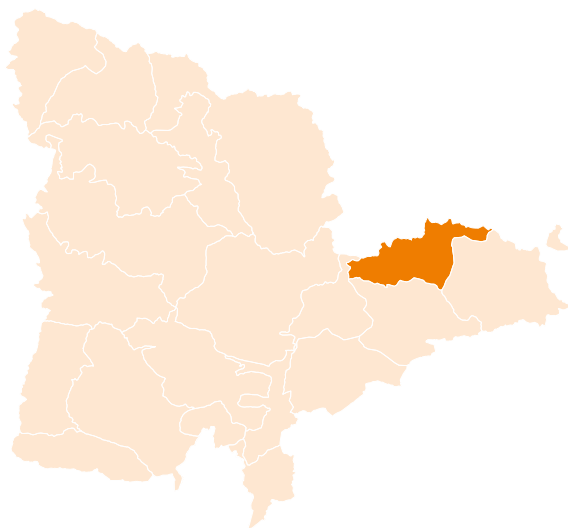
— Itinerari no motoritzat

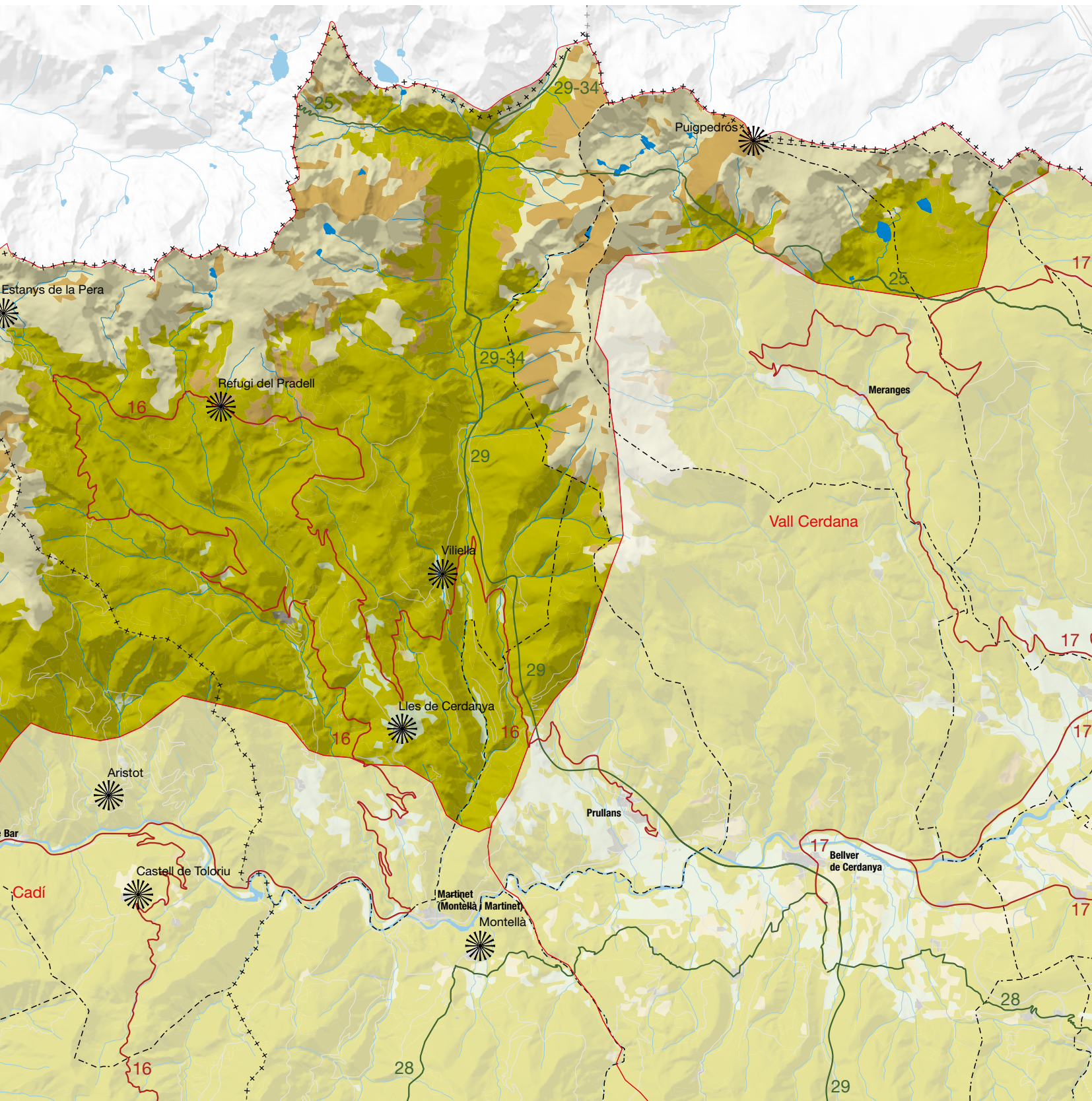
25 GR-11, el Sender del Pirineu

29 GR-107, el Camí dels Bons Homes

34 De Cal Jan a la Portella Blanca d'Andorra

438

Elements naturals del paisatge

Les muntanyes de la solana de l'abrupte Baridà s'estenen a banda i banda del riu Segre entre la Batllia i l'Urgellet, en un paisatge homogeni que es troba al sud del carener fronterer amb Andorra, entre Sant Martí dels Castells, a l'entrada sud de la Cerdanya, i l'estret de Mollet al llarg de l'engorjat de Bar, l'anomenat *forat de la Seu*, però sense arribar mai al fons de la vall. Aquesta solana elevada es caracteritza per un relleu molt diferent del de la veïna i oposada unitat del Cadí, així com per un conjunt forestal i de pastures de condicions completament alpirinenques. La part més septentrional és la més elevada en altitud i correspon al límit amb Andorra entre el coll d'Arcavell a l'oest i la roca de Colom, ja a la frontera amb França, a l'est.

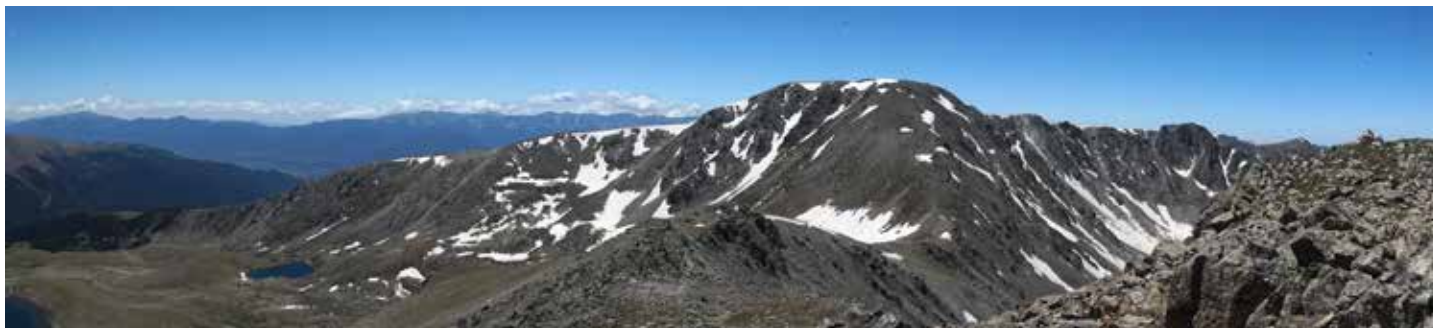
Els cims més alts d'aquesta carena corresponen als granítics i aplanats Puigpedrós, la tossa Plana de Lles i Monturull, mentre que les principals valls que en descendeixen són la vall profunda del riu Duran, que desemboca a la Vall Cerdana, i la de la Llosa, així com d'altres de més curtes però abruptes, com la del riu del Molí, a Arànsér, o la del riu de Bescaran. Una de les característiques més interessants des de la perspectiva del paisatge natural d'aquestes valls curtes i impetuoses són les capçaleres amb petits conjunts lacustres, que denoten la presència de substrats durs i impermeables que van ser excavats amb força per les glaceres quaternàries. Són el conjunt de Malniu i el circ lacustre d'Engorgs, a la Vall Tova, capçalera del riu Duran; els estanys de la Muga, Vallcivera i Montmalús, a la línia de frontera amb Andorra, que nodreixen d'aigua el riu de la Llosa, i els estanys de la Pera i de Setut, del riu del Molí. En canvi, el pic de Monturull, límit occidental del batòlit d'Andorra - Mont Lluís i la capçalera del riu de Bescaran, plenament dins els esquistos i pissarres, no té cap estany, tot i que les aigües també hi són cabaloses a causa del fort desnivell, especialment a la primavera.

El paisatge que ofereix l'orografia d'aquestes valls presenta dos escenaris ben diferents en funció de la distància entre els cims i el desguàs al riu Segre. Mentre que les valls orientals són més llargues i profundes, a mesura que hom s'acosta al riu Valira la distància s'escurça i el gradient es fa més gran. En destaca la geometria de la vall de la Llosa, com si estigués dibuixada amb tirallínies d'una

orientació nord-sud gairebé perfecta entre la cabana dels Esparvers i Martinet. És una vall de secció típica de les valls glacials en forma d'obi amb ressalts que delimiten seccions de fons pla, on el riu meandreja entre boscos de bedolls, salzes i verns. En el més important d'aquests llandars es troba el castell de la Llosa i, a partir d'aquí, la vall es torna més alpina amb un seguit d'afluents que baixen de les petites valls penjades de la Muga, Vallcivera i calm Colomer. Al sud, quan la vall s'obre als pobles, les morrenes laterals delimiten terres bones de cultiu que aprofiten els petits pobles penjats com balconades sobre el traçat profund del riu de la Llosa, que s'escola cap a Martinet entre rouredes denses.

La distribució de temperatures i precipitacions a la unitat està molt influenciada per l'orografia i el seu ampli diferencial altitudinal. Les temperatures mitjanes anuals més elevades es donen al fons de les valls principals del Segre i de la Valira, mentre que les més baixes tenen lloc a la zona més septentrional de l'àmbit, on es localitzen les elevacions màximes. Les precipitacions tenen una distribució similar, amb les quantitats mínimes localitzades a la zona més propera a la Seu d'Urgell i les màximes que es donen a les àrees properes als cims més elevats de la unitat, ubicats al nord de l'àmbit. La neu és un element present en aquest territori, especialment per damunt dels 2.100 m, però l'orientació sud de tots els vessants i valls fa que el mantell no s'hi mantingui estable durant tot l'hivern. Aquesta irregularitat marca el paisatge hivernal d'aquesta muntanya que canvia completament quan es passa al vessant nord andorrà. Però el que sí que és una característica d'aquestes altituds és la llum, típica dels paisatges oberts de boscos aclarits i orientació adequada. La lluminositat dels rasos sovint es torna un paisatge opac quan bufa el torb en els altiplans i cims aplanats del Puigpedrós i de la tossa Plana de Lles. Aquest fenomen és especialment desorientador al planell de Campcardós, una superfície antiga d'erosió singular amb un paisatge periglacial de naturalesa mineral de gran interès.

El paisatge vegetal ha estat molt modificat per l'acció humana en una muntanya que tradicionalment s'ha aprofitat per a la ramaderia i l'extracció de fusta. Aquesta antropització és especialment evident en els boscos montans al voltant dels pobles, pràcticament arbredes plantades, que després s'han naturalitzat i ocupat terrenys abandonats. Trobem freixenedes que aprofiten els sòls profunds dels dipòsits quaternaris i de l'alteració sorrenca dels granits,

La tosseta de Vallcivera, a la frontera amb Andorra, està envoltada de tarteres granítiques i petits herbeis i té als peus els estanys de la Muga que formen un petit circ glacial a la capçalera de la vall de la Llosa. Austral Lights

Paisatge d'alta muntanya als estanys de la Pera i la serra del Sirvent. Pere López

en llocs on abans passava un canal de rec; avellanoses que ocupen les comes més humides d'antigues pastures; rouredes que s'estenen a partir dels límits de les deveses i salzeredes que es fan denses i apinyades entre pollancrees, plantades en els torrents i rierols. La vegetació, de caràcter alpí continental amb lleugeres influències mediterrànies, es caracteritza, fins als 1.200 m, per estatges ben marcats de pastures seques, boixedes i rouredes de roure martinenc (*Quercus humilis*) residuals però en franca recuperació i, des dels 1.200 m fins als 1.500 m o 1.700 m, per pi roig (*Pinus sylvestris*), seguit pel pi negre (*Pinus mugo* subsp. *uncinata*), que assoleix els 2.300 m. Per sobre d'aquesta altitud i fins als 2.900 m de la tossa Plana de Lles i del Puigpedrós, hi creix una vegetació de prats de pastura de gespa rasa amb un gran nombre d'espècies. Hi predomina el prat de festuca supina, i a les superfícies més enlairades, el prat d'ussona (*Festuca eskia*), que s'arrapa en franges o formant petits coixins compactes entre el pedruscall dels cims.

Evolució històrica del paisatge

La transformació del paisatge d'aquesta unitat està estretament lligada a l'espai de pas i de frontera que ha estat aquest redós de muntanyes que tanquen la sortida del riu Segre de la plana de la Cerdanya.

Es troben importants vestigis de poblament antic, del Neolític, representats pels monuments megalítics de la Cabana del Moro, a Bescaran, o els cercles de pedres, a l'Orri d'Anís, sota els estanys de la Pera. Es tracta dels primers pobladors pirinencs que van basar en la ramaderia el seu mode de vida. Aquesta és una zona molt propensa a la presència d'estructures neolítiques a causa de la proximitat amb les valls andorranes, que posseïen una major capacitat per alimentar el bestiar en les pastures d'altura. Aquestes marques arcaïques que perduren en el paisatge són el reflex antic de passos que posteriorment es van convertir en entrades i sortides de la serralada a través

dels segles, com el port de Vallcivera –que dona pas a la vall andorrana del Madriu– i la portella Blanca d'Andorra –que permet el pas a les valls de l'Ariège i de Campcardós–, ambdós al final de la vall de la Llosa. També eren franquejats des d'època antiga els ports de Perafita, Negre d'Urgell i de Caborreu des de Bescaran. Tan importants com els passos transversals també ho han estat els longitudinals. De fet, la Cabana del Moro se situa en un d'aquests punts estratègics que vigila la vall del Segre i permet seguir-la des de les altures a través dels passos situats a la cota 1.700 m, o més amunt, entre el coll de les Fonts de Bescaran, el coll de la Font d'Aristot i els colls de Dalt i Queralt, que obren el pas franc a Arànsers.

Els ceretans van poblar aquestes terres de frontera i van oposar resistència a l'escomesa romana, que, des del Conflent i pujant per la vall del Tet, es va instal·lar a *Lulia Livica* (Llivia) i va ocupar les millors terres del pla. La romanització no fou completa i possiblement els pobles indígenes van refugiar els seus costums i tradicions en aquestes posicions més elevades de la Solana del Baridà. Un ramal de la *Strata Ceretana*, que seguia el riu Segre fins a la sortida del Pirineu a Oliana i després continuava com a via fins a Lleida, no ocupava el difícil fons de vall sinó que passava pels vessants, especialment pel de solana.

La cristianització visigòtica va arribar de manera definitiva amb la comunitat dels monjos agustinians establerta a Castellciutat el 527. Molts dels llocs dedicats a déus pagans i d'origen druídic, com l'entorn del coll de Jou, es reconvertiren en centres d'advocació d'algun sant, com el destinat a Sant Vicenç, sota el roc Beneïdor, en un paisatge limítrof amb la unitat del Cadí d'especial rellevància i significat com a entrada a l'Urgellet o inici del camí del Segre cap a la Cerdanya. A partir de l'arribada dels musulmans, aquestes valls pirinenques van iniciar un període de transformacions que les van portar a la plenitud baixmedieval. Després d'una ràpida conquesta vers l'any 713, el cabdill Bahlul va establir a Llivia una posició de defensa respecte dels francs que resultaria força efímera. La Marca Hispànica es va imposar després de la batalla de Poitiers, i a la Seu d'Urgell el bisbe Leoberic va restaurar el cristianisme. Tanmateix, la frontera entre el món musulmà i el cristià no era nítida ni de bon tros, especialment pel joc de poder dels senyors feudals locals que vetllaven pels seus interessos per damunt de tot i s'encomanaven al millor postor. A més, l'any 822, Abderrahman va arribar a la Seu, on va situar un valí per lluitar contra els comtes de la Marca nomenats per Carlemany. Aquest fou un moment clau en la fortificació de les terres pirinenques, i especialment del preuat pas de la vall del Segre. Es van construir castells que van tancar la vall de la Valira i també la vall del Segre amb les fortificacions de Bar, Toloriu i Aristot. La resta de pobles tenien les seves pròpies estructures de defensa que proliferaven a banda i banda del riu. Aquesta zona tampó va rebre un fort impacte paisatgístic per la desforestació d'amplis vessants de boscos de carrasca, rouredes i pinedes per poder tenir àmplies perspectives i camps oberts de defensa. La recuperació demogràfica i l'expansió de cultius és una constant d'aquests temps marcats pel final d'un llarg període de bonança climàtica que venia d'època romana. Són d'aquesta època les vinyes que s'enfilaven des del Segre fins a tocar els pobles de Bescaran i Castellnou de Carolze, que van requerir un esforç remarcable dels serfs –obligats pels senyors feudals– per rompre aquests terrenys difícils i costeruts.

Les pastures alpines de Caborreu i del calm Ramonet són fruit de segles d'intervenció humana per guanyar terreny per tal d'augmentar la càrrega ramadera d'uns espais que permeten un molt bon aprofitament per al bestiar. Observatori del paisatge

Aquesta unitat va formar durant anys un mateix petit comtat juntament amb l'Urgell i Llívia, governat des de Tolosa; no va ser fins al 1344 que va ser constituïda com a vegueria dins dels dominis del Regne d'Aragó. Quatre anys després, es tornaria a reproduir una gran passa de pesta que va reduir dos terços de la població i que d'aleshores ençà es coneix com el Foc de Sant Antoni. Aquest període convuls provocava una inestabilitat constant en els pobladors locals, ja fos per fornir les remeses d'homes que lluitaven a les guerres de conquesta de Mallorca i València o bé per l'elevada mortalitat accentuada per les pandèmies. Això es reflectia en un paisatge fortament culturitzat a l'entorn dels pobles i en els llocs on es trobaven els recursos –pastures, fonamentalment–, però prou feréstec i natural en els torrents i cingles més inaccessibles.

Durant el segle ^{xvi}, el procés de degradació de les institucions catalanes es va posar de manifest en l'increment del bandolerisme que, en les terres de frontera, es va accentuar amb les escomeses contínues dels francesos. Entre 1570 i 1580, l'Urgell, el Baridà i la Cerdanya van estar prou ocupats a resistir les incursions d'hugonots; a més, es va crear un potent sometent –unió contra els bandolers– per mantenir a ratlla els assaltadors de camins però tot va ser en va. Aquest període convuls no va afectar de manera important la continuada explotació ramadera a les solanes subalpines i l'extracció de carbó vegetal i fusta a les obagues. Tanmateix, sembla que les activitats no van tenir un caire tan intens en l'aprofitament de recursos i l'extracció de materials com en altres períodes del passat –la romanització– o els que vindrien en segles posteriors.

De 1746 a 1808, sota els regnats de Ferran ^{vi}, Carles ⁱⁱⁱ i Carles ^{iv}, les baronies van anar fent créixer la cabana ramadera i les transaccions comercials. Va ser en aquesta època quan es van instal·lar o modernitzar fargues de gran importància per a la zona com les del sector andorrà –Rossell– o les de la ribera de la Valira i del Segre –Farga de Moles i Martinet. L'explotació de meners situats en

l'aurèola metamòrfica del batòlit d'Andorra-Montlluís va permetre tenir un accés ràpid al mineral i l'abundància de boscos hi posava el combustible. Aquesta època també va destacar per l'explotació forestal de la marina, que seleccionava els millors arbres, especialment pins negres dels boscos comunals, i els transportaven o arrossegaven fins al riu Segre perquè els raiers els conduïssin a Tortosa. Mentrestant, l'any 1794, va esclatar la Guerra Gran, i el 1808, la Guerra del Francès, que van deixar fortes empremtes en el paisatge. Les escomeses napoleòniques de 1808, 1814 i 1823 van acabar arrasant els pobles de l'alta vall del Segre, entre els quals els de la Solana del Baridà. Encara avui hi ha mostres en els paisatges urbans del sutge i les ruïnes d'aquelles invasions. La rapinya, la crema de collites i de boscos, i les lluites civils posteriors, entre absolutistes i constitucionalistes primer i carlistes i liberals després, no van fer minvar una població en creixement constant però cada cop més mancada de recursos. Els paisatges del segle ^{xix} eren els de la muntanya pelada, on tan sols es conservaven retalls de boscos comunals en aquelles raconades que els diferents pobles decidien que s'havien de conservar per mantenir l'estoc de fusta i llenya.

La riquesa dels boscos de la zona era bastant elevada; s'hi feia carbó a partir de l'alzina, i la resta de llenya s'emprava per a la construcció i l'autoconsum. Això permet fer-se la idea que, a finals del segle ^{xix}, els vessants apareixien menys boscosos que ara, a causa de l'explotació intensa. Els prats, camps de cereals i farratges s'enfilaven pels vessants intercalats entre boscos de pins, però també de caducifolis esparsos.

El segle ^{xx} destaca per l'èxode rural i la modernització i especialització de l'agricultura, majoritàriament en cultius farratgers. La tecnificació agrícola i la necessitat d'augmentar els rendiments comporten l'abandonament de les parcel·les més petites i la dedicació als camps més amplis i fàcils de regar, fet que s'ha traduït en la concentració dels cultius a l'entorn dels pobles. La ramaderia va

El mosaic de prats i boscos que envolta el poble de Lles de Cerdanya encara amaga certs vestigis del passat basat en l'explotació dels recursos ramaders i forestals. Observatori del Paisatge

experimentar una gran reconversió; pràcticament es va abandonar el bestiar oví, i es va apostar fort pel boví –especialment el de llet d'ençà de l'establiment d'empreses lleteres a la Seu d'Urgell–, l'equí i, més recentment, el porcí. Tots aquests canvis han provocat una disminució en l'ús de les terres, camps i prats, que han estat de nou ocupats pel bosc. D'altra banda, durant la segona meitat del segle xx, han aparegut tot un seguit de noves activitats econòmiques que han tingut un impacte relatiu a la zona. Es tracta de la construcció i el turisme, així com la indústria de la fusta, del metall i de l'alimentació. El turisme és l'activitat que ha afavorit transformacions més evidents en el paisatge, tot i que la Solana del Baridà ha quedat al marge del fort dinamisme de la Seu d'Urgell i de la Cerdanya. Només la població de Lles de Cerdanya ha experimentat un cert creixement associat a l'activitat turística de l'esquí de fons i un turisme residencial i familiar d'estiu que vol gaudir dels estanys i dels boscos de la capçalera de la vall.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Solana del Baridà es caracteritza pel predomini de l'estatge montà i els diversos nuclis de poblament amb un pes demogràfic reduït. Gran part del territori és coberta per terreny forestal, i la superfície agrària útil és ocupada gairebé totalment per pastures permanents. Avui en dia encara són visibles les restes d'un paisatge agrícola i ramader que va ser el predominant durant centúries i que encara manté un diàleg estèticament interessant amb la vegetació que l'encercla i que el fa cada dia menys funcional.

En aquest territori de vessants, orientat al sud i solcat per torrents profunds, trobem tres paisatges molt diferents. D'una banda, al sector més oriental, el paisatge de les valls d'origen glacial i amb capçaleres d'altas muntanyes i circs. Són les valls de la Llosa i de Meranges, amb vocació clarament ramadera i on el bosc avança a poc a poc sobre els espais oberts. Àmplies serres delimiten els rasos alpins de verdes pastures i extenses comes i altiplans, com la serra de Campcardós, al Puigpedrós, i la serra de Comaermada, amb el pic central de la Carbassa, que bressolen Valltova. Els boscos de Meranges, Gran, Sequers, Llessà i Corniols són forests denses que han estat explotades de manera molt intensa els darrers decennis, però que sembla que ha rebut una treva. Per damunt d'aquestes, i separats pel Forat del Bou, el circ d'Engorgs s'obre a llevant i a ponent per la portella homònima i la de Meranges, que dona pas als altius roc Colom i Peiraforca, ja dins la vall francesa de Campcardós. La vall de la Llosa, allargassada i vigilada en el tram superior per les canals de la Moixa a l'est i les de la Muga a l'oest, forma un paisatge forestal solcat per torrents i canals d'allaus de gran valor estètic. Al fons, el riu de la Llosa transcorre entre planells i petits salts d'aigua fins a l'estrenyiment de Cal Jan. A l'altre extrem, l'aiguabarreig de torrents a la Cabana dels Esparvers és un dels llocs emblemàtics de l'excursionisme i parada prèvia abans de l'escomesa dels passos andorrans de Vallcivera, Montmalús i la Portella.

El segon conjunt de paisatges amb característiques pròpies es troba al vessant que, en un seguit de graons, baixa suaument des de la corda de muntanyes entre el Monturull i la tossa Plana de Lles

fins als pobles d'Arànsers, Lles i Viliella. És un relleu granític poc modelat per les glaceres, de formes sòlides i contundents. Al terç superior es troben els amplis cims només remarcats per petites osques d'antics circs glacials. És el paisatge de les pastures i les pedrusques com el de l'entorn dels estanys de la Pera. El terç intermedi l'ocupen les extenses boscúries de pi negre, amb esquixos d'avets, que tan bé han aprofitat les dues estacions d'esquí de fons, en part també per la facilitat en la mobilitat que permet la densa xarxa de pistes forestals. Els planells d'antics orris i prats trenquen la monotonia de les coníferes, alhora que els solquen multitud de petits torrents i naixements de fonts. Per sota dels boscos apareixen els pobles en una estratificació jeràrquica de l'espai molt ben definida que caracteritza aquest paisatge humanitzat d'alta muntanya mediterrània. Els camps de conreu entre Lles i Viliella posen la nota diferenciadora a un paisatge cada cop més dominat per l'espessor dels arbres. En aquest terç inferior els rius s'encaixen amb més intensitat i formen petites valls molt tancades, com la del riu del Molí o la del riu del Boc, plenes de bardissa i vegetació de ribera.

El tercer conjunt se situa a ponent, on el paisatge canvia i és més mediterrani i eixut, especialment a la solana sota el turó Punçó. Castellnou de Carcolze i Carcolze són els dos nuclis que, penjats al vessant, sembla que s'aboquin sense por a la vall del Segre. La vegetació de carrasques a la base i roures i rojalets cap als contraforts més elevats tanquen el que havien estat infinites graonades de feixes enfilant-se pels vessants. Finalment, la vall de Bescaran retorna la semblança als paisatges més orientals, però té uns trets distintius propis que la naturalesa pissarrenca del rocam li confereix. Rica en aigües que baixen pel torrent de Port Negre, recull l'escolament dels vessants metamòrfics que donen una coloració especialment fosca als afloraments de roques. D'altra banda, l'obaga de Bescaran i els fondos del riu es poblen de pinedes denses que contrasten amb les planes de les pastures de Caborreu i la serra de les Pinyes, altiplans especialment lluminosos als ano-

443

L'abandonament de l'activitat agrícola és patent en pobles com Bescaran, on el pas del temps va deteriorant els murs de pedra seca tan característics del lloc. Observatori del Paisatge

menats calms, i replans extensos que obren les carenes als quatre vents. El calm Ramonet, a la línia fronterera, i el calm de Claror, ja en territori d'Andorra, són paisatges alpins d'una serenor especial.

La unitat està dominada per un paisatge forestal on els boscos ocupen pràcticament la meitat de la superfície. Aquests es divideixen en boscos d'aciculifolis –els més representatius–, en boscos d'esclerofil·les –localitzats a les zones de solana més tèrmiques– i en boscos de caducifolis, que són molt poc presents a causa del clima sec de la Cerdanya, que no permet el desenvolupament d'aquest tipus de bosc més exigent en humitat. Acompanyant aquests boscos, apareixen bosquines i prats que ocupen gairebé un terç de la unitat i que es corresponen amb zones de revegetació, de bosc jove i amb prats que han estat abandonats i que s'intercalen en la forest. Les elevades alçàries existents i el passat ramader de la zona són els elements que actualment condicionen la presència d'una important superfície de prats naturals. Aquests encara es fan servir per a la ramaderia bovina i equina. També ocupen una àrea considerable les zones d'escassa vegetació i d'afloreament d'estrats. L'aigua continental tan sols és representada per la massa d'aigua del riu Segre. En el cas de la ramaderia, a més del bestiar boví i equí, també hi tenen presència l'oví, el cabrum i la cria de conills. La forta implantació ramadera ha permès que s'hi desenvolupés una indústria de productes lactis amb bastant pes a la zona, tant, que no només disposen d'indicació geogràfica per a la carn de vedella, sinó també de denominacions d'origen protegides per al formatge i la mantega de la Cerdanya. Pel que fa a l'agricultura, actualment els conreus més representatius són els farratges per alimentar el bestiar, ja que es tracta d'una agricultura subsidiària de la ramaderia. Altres conreus són els cereals –sobretot sègol i blat–, els llegums, l'horta i les patates. Els cultius herbacis de regadiu i –en menor mesura– de secà ocupen superfícies insignificants, però tenen una especial rellevància en el paisatge.

L'aïllament i la relativa llunyania dels nuclis de població de la unitat respecte dels principals eixos viaris de comunicació, en aquest cas la carretera N-260 (Eix Pirinenc) entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà, ha fet que la dinàmica paisatgística més representativa i visible no hagi estat tant relacionada amb els canvis en les construccions i en les seves tipologies, sinó en els terrenys que les envolten. En aquest sentit, són uns quants els pobles que han vist com s'han anat abandonant els antics camps abancalats que els envoltaven i com aquests han anat sent colonitzats pel bosc o pel matollar; només s'han mantingut visibles els més propers als nuclis, ara reconvertis en prats de pastura. Aquest impacte de l'abandonament de l'activitat agrícola és ben patent i visible a pobles com Bescaran, Castelnou de Carcolze, Arànsers i Viliella, i ha provocat la pèrdua del mosaic agrari. Un cas ben diferent és el que es dona a Lles de Cerdanya, el nucli de més entitat de la Solana del Baridà: centrat al bell mig d'un extens planell on abunden els prats de pastura i on la ramaderia bovina hi està notablement estesa. Malgrat que l'activitat agrària hagi pres un caràcter eminentment ramader, l'abandonament dels antics conreus no hi és tan visible. La dinàmica econòmica i els canvis més perceptibles en el paisatge perquè ha experimentat aquest nucli queden representats pels processos urbanístics. La construcció de segones residències es pot qualificar de moderada dins l'entorn cerdà, però el nucli ha patit altera-

cions arran de l'aparició de noves construccions que han afectat l'harmonia entre el paisatge construït i l'entorn, especialment per la construcció de nombrosos xalets i alguns blocs d'apartaments disseminats pels replans que hi ha al nord del poble, on també s'han habilitat unes quantes bordes com a residències secundàries. Això ha creat un paisatge dispers i enjardinat que ha derivat les activitats agroramaderes a un segon pla i ha transformat l'indret cap a un ús residencial de baixa densitat. Al mateix temps, dins del casc històric s'estan donant creixements en edificacions adossades i alineades que trenquen lleugerament la tipologia tradicional de les velles construccions. La resta de nuclis de la unitat han sabut mantenir el patró comú, que és el de nuclis compactes, agrupats i amb carrers de traçats laberíntics molt atractius. Un dels trets comuns dels pobles de la Solana del Baridà són les cobertes de llosa, especialment uniformes a Bescaran, que els diferencien dels nuclis veïns situats en cotes lleugerament inferiors. Tanmateix, en els pobles de la part inclosa a la comarca de la Cerdanya es combinen les dues tipologies de teulada: pissarra –predominant– i teula vermella.

El turisme, especialment vinculat a la pràctica de l'esquí nòrdic i l'esquí de muntanya, és l'activitat que ha afavorit transformacions més evidents en el paisatge, tot i que la Solana del Baridà ha quedat al marge del fort dinamisme de la Seu d'Urgell i de la Cerdanya. D'altra banda, la rellevància de l'excursionisme queda palesa en l'existència de diferents refugis, com els del Pradell, prat Miró, els estanys de la Pera i el del cap del Rec, a més d'uns quants càmtings. La Ruta dels Estanys Amagats, una travessa circular que enllaça diversos refugis de la Cerdanya i d'Andorra, s'emmarca en aquest reclam de turisme de natura. Les estacions d'esquí nòrdic d'Aransa i Lles han dinamitzat el sector turístic de la zona, però sense crear les sinèrgies de les estacions d'esquí alpí de la unitat veïna Vall Cerdana. La proximitat dels nuclis de Lles de Cerdanya i Arànsers a aquestes estacions comporta l'augment de l'habitatge de segona residència i la proliferació d'allotjaments que absorbeixen aquesta demanda. Aquest fet afavoreix la potenciació i la projecció d'aquests nuclis, però no sense experimentar un comportament estacional molt marcat, amb una notable afluència de visitants durant l'estació hivernal i amb una davallada marcada fora de temporada. La resta de nuclis de la unitat, com ara Castelnou de Carcolze i Viliella, han sabut aprofitar els recursos naturals i patrimonials que els envolten, juntament amb el seu caràcter aïllat respecte de les principals vies de comunicació, i han desenvolupat una petita oferta de turisme rural que sap apreciar enormement els valors que els caracteritzen.

Els riscos més importants d'aquesta unitat estan associats als moviments de massa de les zones més vulnerables a experimentar despreniments. En aquest sentit, els cingles situats per sobre de les vies d'accés a Castelnou de Carcolze i Aristot són els més sensibles a la caiguda de blocs de roca. La mobilitat de la neu es restringeix a les zones més elevades i de forts pendents que, atesa la reduïda dimensió dels circs d'origen glacial, acaben desencadenant petites allaus. Els vessants amb més recorregut són els de la vall de la Llosa i els situats per damunt de Meranges, però l'orientació poc propícia i el baix grau d'innivació redueixen molt el risc d'allaus.

Els prats que s'estenen per damunt del poble de Lles de Cerdanya han vist aparèixer xalets i blocs d'apartaments aïllats poc integrats al paisatge d'aquest indret de transició entre el nucli de població i els grans boscos comunals de coníferes. Observatori del Paisatge

Un possible futur del paisatge de la unitat passa, com arreu del Pirineu on encara es manté una certa activitat agrícola i ramadera, per la conservació de les explotacions i l'impuls de l'aprofitament silvícola. Si la dinàmica actual continua, els paisatges associats a aquestes activitats s'aniran reduint i localitzant a l'entorn dels pobles, en espais molt acotats i progressivament envoltats de la vegetació silvestre que recupera el terreny abans intensament humanitzat. Aquesta dinàmica no afavoreix una gestió adequada del paisatge.

La proposta del Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran de cara a un escenari de futur a mitjà termini es basa a potenciar el paper vertebrador i centralitzador de la vall lateral del Segre, on se situa Lles de Cerdanya, que disposa de sòl apte per a la urbanització i una certa demanda exògena lligada a l'esquí, per la qual cosa pot créixer moderadament. Un creixement diferent es proposa per a Bescaran, sota una estratègia de reequilibri pel fet de ser un nucli de certa població en una vall lateral del Segre de notable entitat. Pel que fa a la resta de nuclis, més petits i situats en entorns montans, es proposa consolidar el sòl urbà o urbanitzable existent per mitjà de tipologies d'habitatge compacte, similars als models d'edificació tradicional dels nuclis antics rurals.

Expressió artística del paisatge

L'expressió artística a la Solana del Baridà està estretament relacionada amb els autors que s'han inspirat en la veïna Vall Cerdana. Pobles com Lles i Arànsers han estat punts de referència de nombrosos pintors paisatgistes que han fet el recorregut de les riberes del Segre, ja que la perspectiva que s'obté del conjunt de la depressió i de la muralla del Cadí és de gran valor escènic.

La producció literària s'ha inspirat en l'abundant i ric folklore popular del Baridà i el seu reflex en el paisatge. D'aquesta mane-

ra, Jaume Fuster va escriure l'obra *Les cartes d'Hèrcules Poirot* (1983) inspirant-se en el balneari de Senillers i en les històries del contraban de penicil·lina que es feien amb la propera Andorra a través dels passos de muntanya de la vall de la Llosa. Bescaran també ha estat una font de nombrosos contes i anècdotes arran de la concepció popular una mica burlesca que es tenia d'aquesta població a l'Urgellet; Pep Coll en recull un bon nombre, i Josep Albanell també es va inspirar en aquestes contrades per escriure la narrativa adreçada al públic jove. Aquesta tradició popular entroncada amb el paisatge ha tingut una especial força al Baridà per recuperar el cançoner de muntanya, línia en la qual Josep Lizandra ha fet una tasca molt important des de Músser.

En aquest mateix poble, a cavall entre la Solana del Baridà i la unitat Cadí, hi ha un espai escultòric a l'aire lliure, amb més de 600 roques de granit treballades durant més de 26 anys per Climent Olm, nascut a Músser. L'espai anomenat Rocaviva o *laberint màgic*, situat enmig d'un paisatge forestal, va ser declarat bé cultural d'interès local, l'any 2010.

Valors en el paisatge

Els valors naturals d'aquesta unitat es posen de manifest a la part superior de l'estatge subalpí i l'estatge alpí, on destaquen els conjunts forestals que fan de pantalles reguladores de les allaus a la vall de la Llosa i a Valltova, els boscos subalpins de pi negre amb neret (*Rhododendro-Pinetum uncinatae typicum*) i les mulles acidòfiles (*Caricion fuscae*) amb vegetació hidròfila. Aquests espais són l'hàbitat de l'isard (*Rupicapra rupicapra*) i de moltes altres espècies que encarnen un medi que al llarg dels temps ha sabut compaginar l'explotació humana amb una important reserva de biodiversitat alpina. D'altra banda, tenen un gran significat els estanys dispersos per les diverses capçaleres: Malniu i Mal –sota el Castell dels Lladres i el pedró de la Tosa– són conseqüència de morrenes retingudes al replà del roc Roig que donen lloc a un magnífic paisatge de pinedes de pi negre sobre un gran caos de blocs denominat tartera Roja. L'estany Llong, el dels Minyons i els Aparrellats formen el circ d'Engorgs. Els dos estanys de la Muga i els estanys de Vallcivera s'ubiquen a l'est de la tossa Plana de Lles. Els estanys de la Pera es troben sota els pics de Perafita i Monturull i, una mica més a l'est, els estanys de Setut. Tot i localitzar-se en territori andorrà, per pocs metres, també cal fer esment dels estanys de major magnitud de Montmalús i de l'Illa, que formen part del mateix conjunt de paisatges. També són especialment interessants els paisatges derivats dels cursos fluvials, com el del riu Duran quan descendeix per Valltova des del circ d'Engorgs que, tot i no ser gaire cabalós, encadena un seguit de salts d'aigua impressionants i amb una rica fauna i flora associades. També cal ressenyar tot el riu de la Llosa, especialment a partir del castell de la Llosa. Són aigües transparents i calmes a l'ombra del bosc de ribera, de gran interès per l'hàbitat de la llúdriga (*Lutra lutra*), que indica un estat de conservació excel·lent de l'ecosistema. Amb una gestió ancestral antropològica també guanyen rellevància en el medi natural les rouredes de roure martinenc (*Quercus humilis*) amb exemplars entremesclats de roure pènel i de fulla gran (*Quercus*

robur i *Quercus petraea*). Sobretot es localitzen per sota de la cota dels 1.600 m i propers als pobles. Més a l'oest, a la solana eixuta de l'estret del Segre, es transformen en rouredes mixtes de roure cerroide amb pinassa (*Lonicero-Pinetum salzmannii quercetosum cerroidis*) i formen clapes entre les penyes de granit i calcària. La zona nord de la unitat forma part de l'espai PEIN Tossa Plana de Lles - Puigpedrós, inclòs també dins la xarxa Natura 2000, juntament amb el Beneïdor. Ambdós espais protegits sota aquesta figura estan considerats zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA). També s'hi han afegit com a espais Natura 2000 les riberes dels rius de Vallcivera i de la Llosa.

El reduït nombre de pobles de la unitat fa que els valors estètics es concentrin, d'una banda, a l'entorn d'aquests mateixos nuclis i de l'espai més culturitzat, i de l'altra, en els espais forestals llargament explotats en el transcurs de la història, així com en els rasos alpins amb valors associats a la ramaderia. Respecte als patrons agrícoles, al municipi de Lles de Cerdanya destaca el *bocage*. Es tracta d'un paisatge compost per petites parcel·les irregulars, aprofitant les minses zones planeres que la vall ofereix, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, murets, talussos i arbres que sovint voregen els camins. Respecte als principals patrons de distribució paisatgística, destaquen Viliella i Castellnou de Carcolze, nuclis que es diferencien perquè estan assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Viliella, amb un cert nombre de masos cerdans distribuïts pels entorns i encerclats per antigues feixes de conreu que delimiten petits prats de dall amb un fort contrast cromàtic, se situa damunt de les morrenes laterals de l'antiga glacera de la Llosa, en un paisatge de comes petites i miradors esplèndids sobre la mateixa vall. La darrera tipologia dels paisatges de les culties correspon als pobles d'Arànsers, Coborriu de la Llosa i Bescaran. Són patrons de nuclis agrupats i compactes, situats a

mig vessant, associats a camps en feixes abandonades, on el nucli també se situa esglaonat al mateix vessant, sovint aprofitant algun sortint de roca improductiu. En tots ells, el campanar i la diversa orientació de les teulades, deguda a l'estructura anàrquica dels carrers, mostra un rar ordre de les façanes orientades a solana amb el color de la fusta de les pallisses i dels voladissos cremada pel sol.

Les valls són un element definitori del paisatge de la Solana del Baridà, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Les valls que s'inclouen en aquest patró són tancades, amb una orografia que ha condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal dels nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders. La vall del riu de la Llosa té un caràcter natural, i l'empremta humana es redueix a les pastures, als prats de dall i a algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. Les valls de Bescaran i del Molí tenen un caràcter rural, i, malgrat tenir assentaments urbans consolidats, aquests o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament. Per damunt del continuïum forestal monòton de les pinedes, només trencat per algun prat obert al bosc, s'alcen els cims aplanats de colors clars del granit. Sovint, mirats de més a prop, s'enverdeixen per la coberta de líquens o s'enfosqueixen quan afloren les pissarres a la vall de Bescaran. Cal destacar també els colors estacionals associats als paisatges més transformats i construïts dels replans cultivats o abandonats, en contrast amb els immutables del rocam que només canvia de pell amb les neus hivernals. Les olors derivades de la vegetació se centren en l'intensa aroma de resina que es desprèn, sobretot a l'estiu, de les pinedes rescalfades pel sol. Aquest és un tret força característic d'aquesta unitat que conté pocs prats florits en altitud. En canvi, sí que es pot percebre la flaire del bestiar que encara pastura en relativa abundància a l'estiu.

Pel que fa als valors històrics encarnats en el llegat arquitectònic, religiós i civil, a la unitat es poden trobar alguns exemples modestos. Cal destacar la concentració de construccions romàniques a l'entorn de Lles, així com tot el seguit d'estructures associades a l'explotació de les fargues a la vall de la Llosa. Aquesta mateixa vall també ha estat una via tradicional de comunicació amb Andorra i en són testimoni nombroses cabanes i camins que condueixen a un munt de passos de muntanya de fàcil accés, sovint fins i tot a l'hivern: pas de la Rabassa, port Negre, port de Perafita, port de Vallcivera, port d'Engaït i portella de Meranges són noms que fan retrobar els paisatges de frontera. No es pot oblidar la important carrerada que, desviant-se de la que provenia del Cadí cap a la Cerdanya, permetia arribar als rasos fronterers. Aquesta cultura ramadera ha deixat un llegat important en construccions auxiliars com ara orris, corrals, pletes i bordes, amb una de les densitats més elevades del Pirineu oriental. Al poble de Bescaran destaca la torre campanar de l'antiga església de Sant Martí i el Colomer. Bastant més al nord, quasi limitant amb la frontera amb Andorra, hi ha Arcavell, poble del qual cal esmentar el castell, una torre d'origen romànic ubicada a sobre d'una roca i de planta irregular. Entre tots dos pobles perduren les restes d'un camí medieval amb

446

Els estanys de Malniu, juntament amb altres petits estanys d'altres circs de la unitat, són entorns molt valorats pels visitants que cerquen gaudir dels espais d'alta muntanya. Maria Planas

l'empedrat ben conservat en alguns trams. A Lles de Cerdanya són destacables l'església de Sant Sebastià de Viliella, la de Santa Llúcia de Coborriu de la Llosa i el castell de la Llosa, datat entre els segles XII i XIII i del qual tan sols resten unes quantes ruïnes.

Amb relació als valors socials de la Solana del Baridà, com que la població visitant supera amb escreix la resident, cal fer esment dels valors que aquesta cerca. L'extensa xarxa de pistes de muntanya que creua aquests paisatges de dalt a baix juga un paper important per donar-los a conèixer i freqüentar-los. Aquesta ha estat la principal via de penetració d'ingents quantitats de vehicles totterreny que s'aproximen als estanys de la Pera i de Malniu, fet que ha exigint una certa regulació donada l'excessiva freqüentació durant l'estiu. A l'hivern, els practicants de l'esquí de fons s'acosten a aquests paisatges, atrets per la seva bellesa i per la placidesa dels desnivells. La pràctica de la caça i la cerca de bolets són altres activitats destacables.

Pel que fa als valors productius, poden ser explotats o gestionats seguint un model curós amb el paisatge i, a la vegada, que per-

meti que la població s'hi estableixi i gaudeixi de bona qualitat de vida, aprofitant les àmplies zones reals i potencials per al turisme rural o basat en la natura a l'entorn de Lles i Bescaran, combinat amb els dominis d'esquí de fons. Les forests en pendents baixos i de molt bona accessibilitat, tot i que de productivitats moderades, permeten l'explotació forestal amb certes garanties de viabilitat econòmica i, en darrer lloc, les extenses pastures de bona qualitat, malgrat els ambients pedregosos, permeten una càrrega ramadera de boví i equí important. Tot plegat afavoreix la no especialització productiva, que és el més convenient per continuar gestionant i mantenint els paisatges de la Solana del Baridà que avui coneixem. Destaquen també els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

El Baridà és una zona molt rica en imaginari popular de llegendes i històries fortament arrelades i associades a determinats llocs i escenaris en forma de valors simbòlics. Bescaran és l'origen d'un bon nombre de rondalles vinculades al paisatge, que el destaca-

Arànsers, d'estructura compacte i envoltat de prats de pendents suaus i de feixes de conreu abandonades, és un dels nuclis més atractius del sector cerdà de la Solana del Baridà. Joan Simon

L'aïllat campanar de l'església de Sant Martí de Bescaran és un element arquitectònic d'interès històric i simbòlic indiscutible. Observatori del Paisatge

ven amb ironia entre els pobles veïns. La presència de monuments megalítics i d'actes de bruixeria documentats són els responsables de dites com la que diu que «a Bescaran, les bruixes hi fan la casa gran», en contrast amb el veí Toloriu, on «les bruixes fan el niu». Hi ha també rondalles dedicades a fets màgics i a dimonis. A l'estany de Guils hi ha una llegenda inspirada en megàlits, i a Lles i al llac de Guils el tema protagonista de les històries que es conten són les bruixes. Altres rondalles basades en els avatars històrics sobre els bandolers *nyerros i cadells* o la rancúnia vers els gavatxos sembla que progressivament van desapareixent al mateix ritme que ho fa la tradició de transmissió oral. Els nombrosos passos transfronterers amb Andorra i les històries de contraban també formen part de l'imaginari col·lectiu.

448

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'orientació sud d'aquesta unitat i l'elevació que pren sobre la vall del Segre fa que les perspectives sobre la serra del Cadí i l'Urgellet siguin esplèndides. La carretera N-260 entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà, que recorre la vall del riu Segre, dona accés, a través de petites vies asfaltades, als poblets que hi ha repartits pel marge dret d'aquest riu, com ara Lles, Arànsers, Aristot i Bescaran. D'altra banda, l'N-145 entre la Seu i Andorra, que transcorre per la vall de la Valira, també dona accés a la part més occidental de la unitat, a través de la carretera que s'enfila fins al poblet d'Arcavell.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic destaca el que transcorre entre el Cadí i la tossa Plana de Lles i s'endinsa per la vall de la Llosa fins als cims més alts del Baridà, entre boscos densos i poblets atractius encimbellats, passant pels estanys de la Pera i oferint vistes magnífiques sobre tota la Baixa Cerdanya i la serra del Cadí. El GR-11, el Sender del Pirineu, travessa la unitat d'est a oest, des de Guils de Cerdanya, passant per la tartera Roja, el refugi de

Malniu, el forat del Bou, la zona d'estanys d'Engorgs, la Cabana dels Esparvers –on es creua amb la ruta dels Bons Homes–, fins al port de Vallcivera, seguint la vall del riu del mateix nom. Aquest recorregut permet copsar l'espectacularitat i els valors naturals del paisatge dels cims fronterers amb Andorra. El GR-107, el camí dels Bons Homes, ofereix la possibilitat de resseguir les rutes d'immigració dels càtars entre els segles XII i XIV, tant a peu com en BTT o a cavall. La ruta travessa la Solana del Baridà des de Bellver de Cerdanya fins al pas de muntanya de la Portella, a través del tram inicial de la vall de la Llosa, passant per la Cabana dels Esparvers i la vall del riu d'Engait. En aquest tram es poden observar els paisatges alpins de nombrosos estanys d'origen glacial. L'itinerari de Cal Jan a la portella Blanca d'Andorra és un camí que ressegueix la part alta de la vall de la Llosa, un dels més ben conservats paisatges al límit entre la Batllia i la Cerdanya: paisatges forestals d'antigues fargues i carboners, carrerades que porten als cims de la frontera i cruïlla de camins de gran recorregut a la Cabana dels Esparvers, nus de torrents que descendeixen de l'estany de Montmalús.

Entre els itineraris més locals, la ruta dels contrabandistes proposa un recorregut que va de Calbinyà a Estamariu. Es travessa el bosc de Pinya i el coll de Jou i s'arriba a les Bordes de Boloriu. El camí ofereix unes vistes poc habituals de la vall de la Valira fins a Sant Julià de Lòria en dies clars. Encara es pot pujar fins a les Bordes d'Escàs i seguir la pista que corre paral·lela a la frontera amb Andorra fins al rec de Caborreu, des d'on, per la collada del Sarset, es pot baixar a les Bordes de Cintó i, després, fins a Bescaran. Des d'aquí, es pot continuar la ruta cap a Castellnou de Carcolze o bé cap a Estamariu.

L'elevació de gran part de la unitat per sobre del marge dret del riu Segre fa que, des de la majoria de poblets que s'hi situen, es tinguin bones vistes de la vall del riu, la plana de l'Urgellet i la serra del Cadí. Destaquen els miradors de Viliella, amb vistes sobre la Batllia, la vall de la Llosa i la del Segre, i el mirador de Lles de Cerdanya, nucli que té una panoràmica de la cara nord del Cadí, amb les canals rocoses i les extenses masses forestals, i de la vall del riu Segre quan passa per Martinet. A més, al nord, l'emblemàtica tossa Plana de Lles emmarca el paisatge de prats de dall i boscos de la zona i, a l'est, la Batllia primer i la plana cerdana després s'obren amb el mosaic de cultius, masos, pobles i noves urbanitzacions que les caracteritzen. En les parts menys accessibles de la unitat, prop de la frontera andorrana, a la part alta de la vall de la Llosa i als peus de la tossa Plana de Lles, destaquen els miradors dels estanys de la Pera i del refugi del Pradell, sense oblidar el cim del Puigpedrós, de difícil accés però des d'on es tenen vistes insuperables a banda i banda de la frontera.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'arribada progressiva del model d'urbanisme difús de la Vall Cerdana a Lles.

Vista de la tossa Plana de Lles i la plana agrícola als peus de la Solana del Baridà. Maria Rosa Ferré

- L'acumulació de visitants en uns pocs dies de l'any, amb el risc d'alteració d'uns paisatges molt tranquils.
- La proximitat física al fons de vall però l'allargament de les distàncies per carreteres sinuoses i en mal estat és una dificultat afegida a la vida del dia a dia d'aquests pobles.

Amenaces

- La pèrdua del paisatge agrari de l'ampli planell que envolta Lles de Cerdanya, on han proliferat els xalets disseminats que han creat un paisatge amb aspecte de zona residencial de molt baixa densitat.
- L'increment del turisme diari estival a partir exclusivament del model de «cotxe i fonda», que corre el risc de trencar la calma de molts racons amagats de la unitat.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí nòrdic de Lles i Aransa.

Fortaleses

- El pas de la muntanya baixa mediterrània a l'alta muntanya en molt poc espai. La varietat de paisatges és molt gran, i, a la vegada, les panoràmiques sobre la Cerdanya i el Cadí des d'aquests vessants són un marc incomparable per desenvolupar-hi activitats lligades al paisatge.

- Els valors paisatgístics del sector de la vall de la Llosa, de gran interès per a les activitats rurals en medis de muntanya i, alhora, per atreure un sector terciari que no exigeixi gran consum de sòl ni transformacions importants del paisatge.
- La presència d'infraestructures turístiques associades a l'esquí de fons i al turisme familiar, dimensionades pel conjunt de l'espai de les petites valls en què s'organitza el paisatge.
- És un paisatge conegut i molt valorat, de fàcil accés des de la plana de la Cerdanya i la vall del Segre i amb gran diversitat de tipologies de visitants.
- El municipi de Lles és especialment dinàmic quant a la generació d'activitats econòmiques entroncades amb el territori i, per tant, amb el paisatge. És la zona on més abunden els allotjaments de turisme rural i i on també hi ha una certa reconversió i adaptació de les explotacions agroramaderes.

Oportunitats

- Mantenir el perfil i el caràcter tradicional dels nuclis rurals –malgrat que han estat molt poc alterats–, on els campanars són l'element més emblemàtic, tot i les seves modestes dimensions.
- Potenciar l'esquí nòrdic com una alternativa vàlida a l'esquí alpi, oferint serveis de qualitat a les estacions, però també desestacionalitzar l'activitat de l'esquí, molt marcada, promovent activitats –respectuoses amb l'entorn forestal– fora de temporada que puguin atreure visitants i clients a la zona.

L'estació d'esquí nòrdic d'Aransa es troba al Fornell, al mig d'extensos boscos de coníferes, un regal per als esquiadors a l'hivern i per als caminants, ciclistes i conductors de tot terrenys a l'estiu. Tot Nòrdic / Arxiu Ara Lleida

- Difondre el ric patrimoni romànic a fi d'impulsar iniciatives de turisme cultural, millorant-ne la senyalització, la conservació i integrant-lo a les principals rutes de descoberta del paisatge.
- Augmentar la vitalitat de les nombroses valls laterals, concentrant el creixement molt contingut en els nuclis principals.
- Conservar el patrimoni edificat existent, promovent les activitats rurals que poden ajudar a mantenir-lo.
- Consolidar el sector turístic mitjançant l'augment de sòl destinat a l'activitat hotelera i la ubicació de nous equipaments turístics, amb cura de conservar o millorar el paisatge actual, tenint en compte les reduïdes dimensions de les valls laterals.
- Mantenir els trets bàsics de les tipologies de muntanya que contribueixen a preservar l'especificitat del paisatge de la Solana del Baridà.
- Impulsar un turisme esportiu i de natura aprofitant l'extensa xarxa de camins forestals i els destacats valors naturals de les zones alpines de la unitat.

450

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

OQP1. Uns paisatges de pobles i boscos que millorin la vitalitat actual, de la qual ha resultat un entorn de gran vàlua, viabilitat productiva i atractiu turístic sense haver de malmetre el paisatge; i que a la vegada serveixin d'exemple de bones

pràctiques en la gestió del territori per a altres parts del Pirineu axial.

- OQP2.** Uns elements geomorfològics com cims, valls i capçaleres amb petits conjunts lacustres, entesos des del seu valor natural i simbòlic, i que es mantinguin com a referents visuals i identitaris de qualitat. Destaquen els circs lacustres de Malniu, Engorgs i la Pera, i els cims emblemàtics del Puigpedrós, la tossa Plana de Lles i el Monturull.
- OQP3.** Uns valors paisatgístics del sector de les valls de la Llosa i Bescaran, potenciats com a mitjà d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP4.** Un sistema de restes arqueològiques i històriques ben preservat i gestionat dins d'un context forestal, urbà o rural que en permeti l'accessibilitat, descobriment i gaudi: en especial, la concentració de construccions romàniques a l'entorn de Lles, el seguit d'estructures associades a l'exploració de les fargues a la vall de la Llosa, els orris, els corrals, les pletes i bordes dels passos fronterers, sense oblidar les esglésies de Sant Sebastià de Viliella, Santa Llúcia de Coborriu de la Llosa i el castell de la Llosa.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Solana del Baridà, alhora que difonguin les antigues rutes ramaderes dels passos de la Rabassa, port Negre, port de Perafita, port de Vallcivera, port d'Engait i portella de Meranges.
- OQP6.** Un paisatge de Lles de Cerdanya que conservi el patró paisatgístic de *bocage* de l'entorn, i uns nuclis de Bescaran, Viliella, Arànsér i Coborriu de la Llosa que mantinguin la seva fesomia singular.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Vetllar per la protecció del sistema de la vall de la Llosa i dels circs lacustres de la seva capçalera.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Conservar la zona de pastures d'alta muntanya, com un dels espais amb major activitat ramadera que ha de ser recuperada i fomentada.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de la Solana del Baridà, posant èmfasi en l'estructura de *bocage* de l'entorn de Lles de Cerdanya, a fi de garantir-ne la conservació i la promoció.
- Fomentar l'expansió d'espècies arbòries caducifòlies als torrents, als fons de vall i a les deveses entre pobles per tal d'incrementar la diversitat paisatgística i la biodiversitat d'un espai forestal eminentment perennifoli.

- Continuar l'estratègia de lligar les pernoctacions turístiques que es fan a la unitat –en residències no habituals, fondes, refugis i petits hotels– amb les activitats que es poden dur a terme als estatges superiors de la muntanya de la Solana del Baridà, com l'esquí de fons, l'excursionisme o el senderisme per la vall de la Llosa. Cal impulsar un turisme esportiu i de natura aprofitant l'extensa xarxa de camins forestals i els destacats valors naturals de les zones alpines de la unitat.
- Assolir la gestió integral dels espais comunals a través d'empreses municipals que permetin l'optimització i l'encaix de les bones pràctiques en el paisatge de les diverses activitats que avui es donen en els boscos subalpins de la Solana del Baridà. Cal gestionar la combinació entre l'aprofitament lúdic de l'esquí de fons, la silvicultura i la ramaderia.
- Potenciar l'esquí nòrdic com una alternativa vàlida a l'esquí alpí, oferint serveis de qualitat a les estacions.
- Potenciar els alts valors en el paisatge de la vall de Bescaran i els entorns de Lles de Cerdanya.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Els prats alpins, els boscos de coníferes i els roquissars d'alta muntanya dels cims formen part del mosaic paisatgístic de més presència a l'àmbit de la Solana del Baridà. S'ha de considerar el paisatge en mosaic com a model ecològic que cal preservar i regenerar. En aquest sentit, seria oportú elaborar un pla de foment i manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels punts arqueològics de principal interès (monuments megalítics de la Cabana del Moro, a Bescaran, o els cercles de pedres a l'Orri d'Anís, sota els estanys de la Pera) amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.
- Mantenir els trets bàsics de les tipologies de muntanya que contribueixen a preservar l'especificitat del paisatge de la Solana del

Baridà establint un catàleg de bones pràctiques per rehabilitar nuclis i bordes, però també regulant les noves construccions i desenvolupaments.

- Restringir la localització de construccions i polígons industrials en sòl no urbanitzable en espais agraris singulars, com el *bocage* de l'entorn de Lles de Cerdanya.
- Els nuclis encimbellats de Castellnou de Carcolze i Viliella i els compactes a mig vessant de Coborriu de la Llosa, Arànser i Bescaran mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades respongui a models i tipologies d'edificació propis de la zona. Els projectes han de respectar l'estil tradicional quant a materials, color i alçària de les edificacions.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics, com el Puigpedrós, la tossa Plana de Lles i Monturull, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Lles de Cerdanya, Viliella, el refugi del Pradell, els estanys de la Pera i el Puigpedrós; l'itinerari motoritzat entre el Cadí i la tossa Plana de Lles, i els no motoritzats del GR-107 camí dels Bons Homes, el GR-11 Sender del Pirineu, Cal Jan - Portella Blanca d'Andorra, i Guils - Refugi de Malniu. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

11. Congost del Segre

Comarca:
Alt Urgell

Superfície:
12.484,3 ha

Municipis:
Cabó, Coll de Nargó, Fígols i Alinyà,
Oliana, Organyà, Peramola

452

*Organyà s'assenta sobre una de les poques planes de la unitat, sota la cinglera de la muntanya de Santa Fe.
Observatori del Paisatge*

Trets distintius

- Paisatge tancat de cingles i parets de roca calcària, amb conques visuals molt limitades. La làmina d'aigua del pantà d'Oliana i les valls obertes per damunt de Coll de Nargó i Organyà són els únics espais, juntament amb els cims de difícil accés, on el paisatge s'expandeix i guanya lluminositat i visibilitat. Les muntanyes de Santa Fe, Nargó i lo Coscollet són referents simbòlics i fites visuals de la unitat.
- Riquesa en llegendes, mites i paisatges històrics, amb una forta empremta cultural, pel fet de ser un territori històric de pas, el de l'antic camí del Segre i els raiers que baixaven la fusta des de l'Urgell.
- Congost més llarg del Prepirineu català que, tot i la forta antropització que ha experimentat, encara té l'encant dels paisatges feréstecs i amagats. Els ponts que creuen el congost són fruit de l'obsessió i la necessitat de fer-ho transitable.
- Paisatge de pas. A banda de la població que viu a la unitat, el visitant té la sensació de passar a través d'un passadís des del qual no es poden gaudir amb plenitud els paisatges que atresora.
- Contrast cromàtic entre el verd de les planes agrícoles al·luvials agrícoles d'Organyà i Coll de Nargó i els tons ocres i blanquinosos de les cingleres calcàries que reflecteixen l'albedo i augmenten la sensació tèrmica. Patrons de paisatge rics i singulars que combinen conreus de secà i regadiu, especialment a la primavera, durant la floració dels ametllers, i els camps afeixats amb murs de pedra seca.
- El romànic i el pòsit historicocultural d'Organyà i Coll de Nargó, amb els jaciments paleontològics, i la vall de Cabó, punt intermedi històric entre les pastures d'estiu i les d'hivern, amb els seus pobles, els paisatges rurals i el megalitisme.

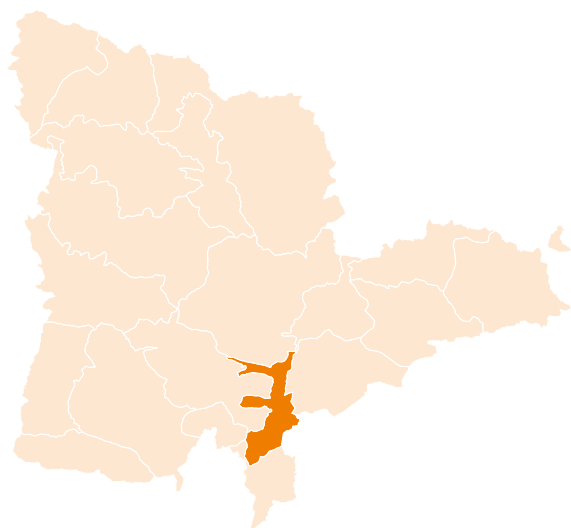

Mirador

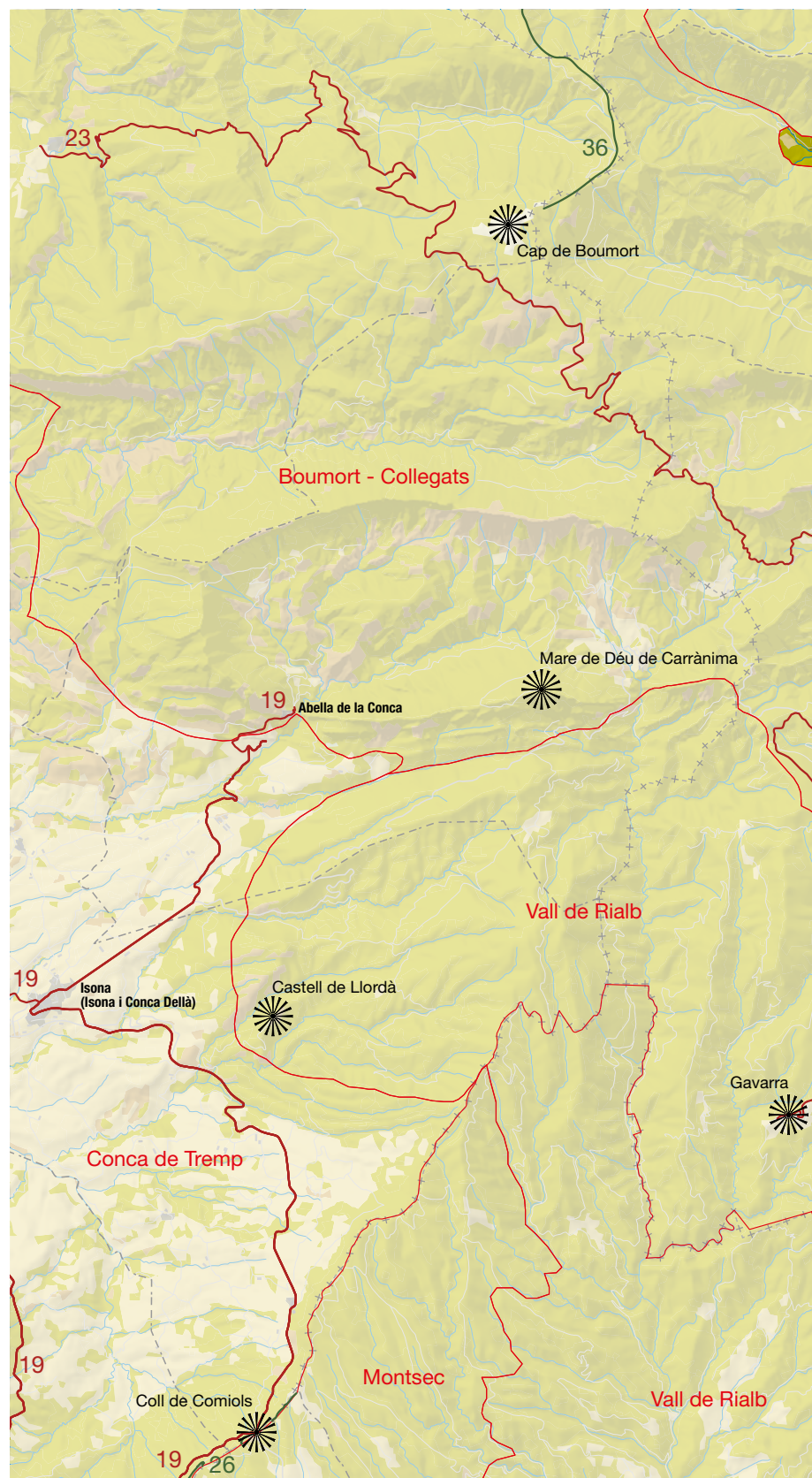
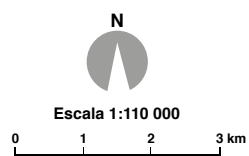

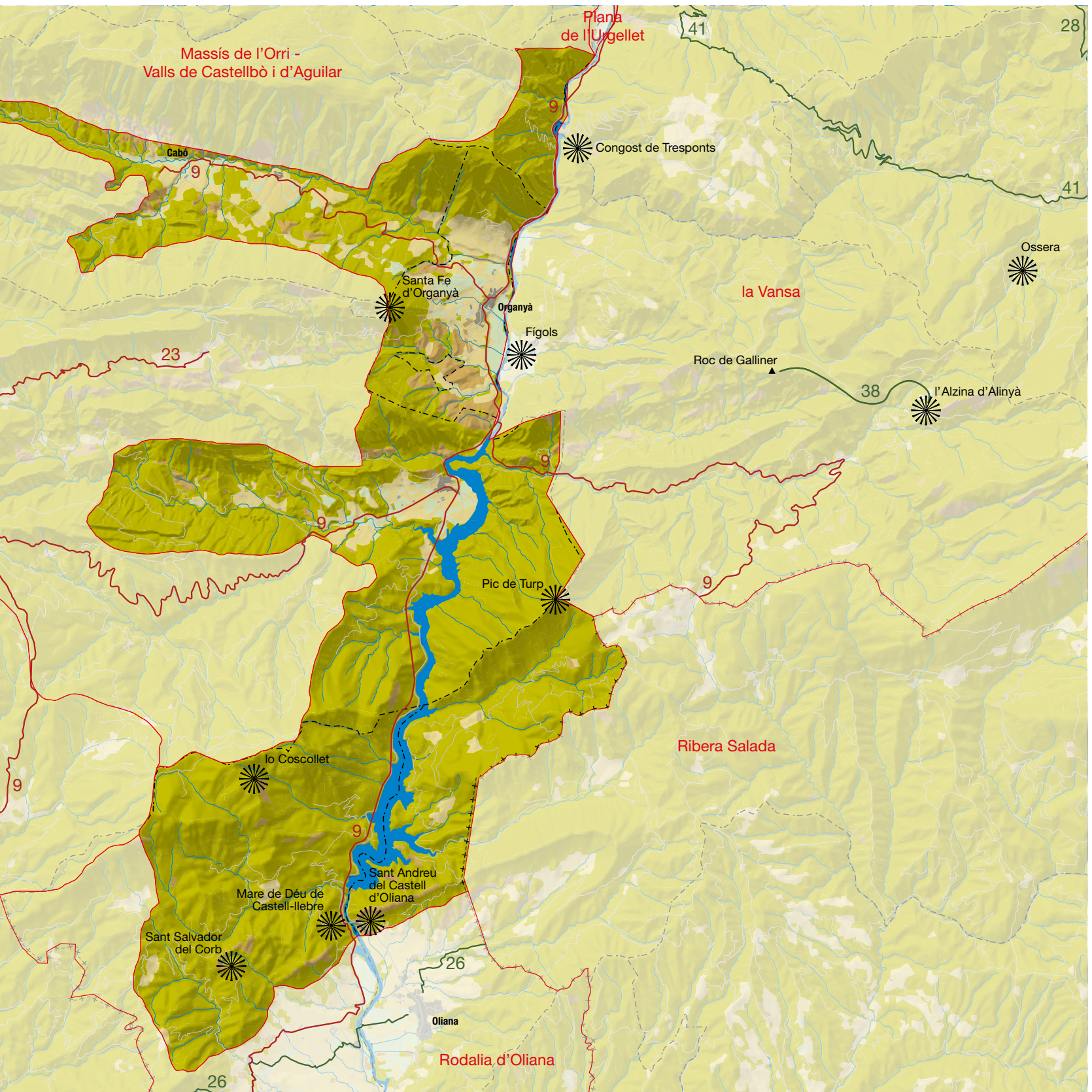
Itinerari motoritzat

09 Congostos prepirinencs del Segre

454

Elements naturals del paisatge

Des d'Oliana, passant per Coll de Nargó i deixant enrere Organyà, aquesta unitat s'integra en els estreps del Prepirineu, amb el congost com a paisatge principal. Les petites planes o riberes obertes al voltant del Segre són separades consecutivament per la canal del riu, que emmena les aigües i els camins, i les enfila l'una darrere l'altra fins que entra al congost de Trespunts.

És una unitat de marcada influència mediterrània, amb escasses precipitacions i temperatures mitjanes anuals elevades, que oscil·len entre els 12-13 °C gairebé arreu de l'àmbit i els 10-11 °C de les serres més elevades (Aubenç, Turp i Ares). Les precipitacions experimenten variacions molt lleugeres; les precipitacions més minses es registren a l'extrem meridional de la unitat. Aquestes condicions climàtiques, acompanyades d'un substrat majoritàriament calcari, condicionen en bona mesura el paisatge vegetal. Les parets de les serres, majoritàriament orientades al sud i cap a l'eix de la vall, fan de grans pantalles, i això causa que reflecteixin l'albedo i generin un increment local de les temperatures que afavoreix l'evaporació. A la vegada, els paisatges càrstics de les muntanyes

infil·tren tota l'aigua de pluja que després aflora en fonts i deus a prop del riu. Aquestes condicions naturals, incrementades per l'acció secular humana de la desforestació i l'erosió de sòls, han donat lloc a paisatges xèrics on les brolles i els matollars són els grans dominadors. Si a més s'hi afegeixen els recurrents incendis forestals que assolien aquesta unitat, el resultat mostra un paisatge vegetal que només es recupera satisfactòriament a les obagues.

Els biomes submediterranis d'aquest congost i valls laterals han experimentat un retrocés important al llarg de la història, degut a l'establiment de cultius, la pastura, els incendis forestals, la magresa dels sòls i, més recentment, la construcció del pantà d'Oliana, que va submergir tot el bosc de ribera. Aquest és l'espai del domini del roure valencià (*Quercus faginea*) i, per damunt d'ell, la comunitat *Buxo-Quercetum pubescentis*, però han estat substituïdes per la pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i el pi roig (*Pinus sylvestris*). Als cingles més escarpats i als sòls més pobres l'espècie dominant és la carrasca (*Quercus rotundifolia*). Els pasturatges que ocupen les clarianes del bosc submediterrani solen tenir encara caràcter plenament mediterrani (principalment són joncedes de l'*Aphyllantion*); només als indrets molt frescals s'adapten espècies de l'Europa mitjana (transició cap als *Festuco-Brometea*).

456

Les cingleres calcàries i els feixancs sobre l'assolellada vall del riu de Salient. Observatori del Paisatge

Però el tret més distintiu de la unitat són els imponents cingles calcaris (Coscollet, Esplovins, el Turp...) que flanquegen el riu Segre a banda i banda i que determinen les característiques del medi natural en un seguit de mantells encavalcats entre els quals afloren materials tous que possibiliten l'existència de petites valls perpendiculars al curs principal. Aquesta geologia espectacular també inclou uns valors trobats recentment com són els jaciments paleontològics a Coll de Nargó, elements que tenen poca incidència en el paisatge però un gran interès en l'ideari col·lectiu.

Evolució històrica del paisatge

Al Congost del Segre hi ha una bona mostra de vestigis de poblament prehistòric; és remarcable la cista d'Estinyà, monument funerari megalític del Neolític antic, localitzat al terme de Noves de Segre, o bé els dòlmens que hi ha a la vall del riu de Cabó, com els de Colomera, de l'Oliva i de Pedracabana. Aquesta densitat megalítica s'explica fonamentalment perquè se situa en el punt intermedi entre les pastures d'estiu i les d'hivern, per a unes societats que vivien fonamentalment de la ramaderia nòmada. A la vegada, aquests contraforts prepirinencs formen un paisatge idoni per a l'hàbitat troglodític. En bona mesura, l'aridesa de determinats vessants d'aquesta unitat té l'origen en aquests primers transformadors del paisatge, que empraven el foc, tal com ho van continuar fent els pastors fins a finals del segle xx.

És innegable que el camí del Segre va ser utilitzat pels diversos exèrcits dels períodes romà i altmedieval que van creuar el Pirineu. Però foren societats de pas que, com a molt, guerrejaven o intercanviaven productes amb els pobles ibers que ocupaven les planes de l'alt Segre. No va ser fins ben entrada la baixa edat mitjana quan la documentació historiogràfica permet imaginar com es va ocupar, transformar i controlar el territori que donava pas al centre espiritual i de poder per excel·lència del Pirineu: la Seu d'Urgell.

A la vall de Cabó apareixia, al segle x, el llinatge dels Caboet, que es van saber obrir camí, a través de les valls d'Andorra, cap als quatre punts cardinals de la geografia pirinenca, fins a cenyir-se a les corones reials de Navarra i de França, després d'haver estat dos cops a punt de fer-ho amb la d'Aragó. Els condominis dels Caboet posseïen terres, pobles i castells des de Tor, Farrera i Os de Civís fins als més meridionals de Navès, Ogern i Sant Romà d'Abella, centrant el control del territori, que exercien en nom del bisbe d'Urgell, en el tram prepirinenc del riu Segre. D'aquesta època, en són herència els actuals nuclis de població i molts altres de desapareguts al final del període baixmedieval, així com l'estructura primigènia de les xarxes de camins i relacions de poder que van formar el paisatge al llarg de la història.

El congost de Trespunts és la zona de pas del riu Segre i rep aquest nom per l'existència, des d'època medieval, de tres ponts que permetien el pas de persones i bèsties. L'obertura i el manteniment d'aquest camí van ser clau per permetre el pas de persones i mercaderies entre la plana i la Seu d'Urgell. Abans calia fer el camí per alt seguint carrerades i superant serres tortuoses –així és com la llegenda diu que Aníbal va superar el Pirineu. Els productes agrí-

coles de les valls perpendiculars suposaven el límit meridional de l'olivera per la conca del Segre i, per tant, tenien una importància estratègica per abastir d'oli la Seu d'Urgell, Andorra i la Cerdanya. També hi havia importants extensions de vinya, i la mel d'aquestes contrades era molt apreciada. D'altra banda, els primers arbres que la marina va començar a fer baixar pel riu Segre al segle xviii devien provenir dels vessants d'aquestes muntanyes, tal com posen de manifest les encara avui visibles marques de pesants caruatges sobre la roca de les muntanyes d'Alinyà i de Prada. Aquest famós congost de Trespunts està format per les estretors de la serra de Prada i el vessant més occidental del Montsec de Tost, al nord del nucli d'Organyà. El vent que es canalitza entre les parets rocoses de les muntanyes és un element característic del congost. Entre Coll de Nargó i Oliana hi ha el congost dels Esplovins, de menys mala fama que l'anterior, associat a la inseguretat i la por de travessar-lo.

Pel que fa a les poblacions d'Organyà i Coll de Nargó, ja des d'antany es van dedicar a la ramaderia ovina, l'agricultura i la silvicultura, configurant un paisatge a les valls del qual predominaven conreus de secà, on s'inclouïen cereals, arbres fruiters i clapes d'hortes en regadiu, molt properes al riu. L'objectiu era diversificar l'alimentació de les famílies, en el marc d'una economia d'autosubsistència però amb transaccions importants entre la plana i el Pirineu interior. El fet de trobar-se envoltades de grans muntanyes limitava força l'extensió de determinats conreus, en especial de regadiu; l'estratègia que històricament s'havia utilitzat era l'aterrament dels vessants solells, en especial per al conreu dels ceps i d'oliveres (aquestes últimes, al límit septentrional de la vall del Segre). Els terrenys aspres només servien per a la pastura de ramats que quedaven allunyats del pas de les carrerades situades als careners del Boumort. L'explotació del bosc ha estat molt intensa i la proximitat del riu Segre permetia muntar els rais amb un transport més curt. Està documentada la forta explotació que van experimentar els boscos de pi d'aquestes valls per a usos navals i per alimentar els forns de pega. En aquest sentit, les muntanyes pròximes a Coll de Nargó van ser aprofitades, en gran mesura, per a l'extracció de

457

La vila d'Organyà en una fotografia de fa unes quantes dècades, en la qual es pot apreciar la poca cobertura vegetal de les muntanyes del voltant. ICGC, Fons Cuyàs

fusta i per al carboneig. El resultat actual és un espai forestal molt jove, sotmès periòdicament a incendis.

La millora de les comunicacions i el traçat de noves carreteres han esdevingut un canvi sense precedents en la configuració i les relacions d'aquest territori. Així, la construcció de la carretera que travessa el congost del Segre el va transformar en un lloc de pas de primer ordre que permetia, no només superar-ne les estretors amb facilitat i sense perill, sinó també comunicar el seguit de pobles de l'alta vall del Segre amb els pobles de la plana. Això va facilitar la connexió d'una important població com la Seu d'Urgell amb la resta de les terres de la plana lleidatana, i va convertir els pobles d'Organyà i Coll de Nargó en punts de pas i centres de concentració de serveis, més que no pas en nuclis agrícoles. La nova via posava fi a segles de transport fluvial de la fusta, que, amb l'inici de les obres del pantà d'Oliana el 1946, barraria definitivament el pas als rais. Coll de Nargó, juntament amb el Pont de Claverol a la Noguera Pallaresa, van ser els centres més importants de raiers del Pirineu català, i per ells va passar la millor fusta que anava desapareixent de les muntanyes. Però això no volia dir que l'explotació forestal cedís, ans al contrari, ja que l'entrada de maquinària per les noves carreteres va permetre l'obertura de la majoria de pistes forestals que es coneixen avui en dia. Des del congost del Segre van sorgir un bon nombre de carreteres que es van endinsar a valls fins llavors només accessibles a peu o a bast: Alinyà, Valldarques, Aguil·lar i la Vansa. D'altra banda, el pantà d'Oliana també va negar les millors terres de conreu del terme de Coll de Nargó i va comportar un fort canvi en l'economia i el paisatge. Amb l'aprofitament de les aigües, algunes terres que abans eren de secà –les més properes al Segre– es van convertir en regadiu.

458

Organització i dinàmica actual del paisatge

La unitat Congost del Segre comprèn espais de congost calcari i zones de plana al·luvial que configuren un paisatge feréstec i escarpat combinat amb zones agrícoles fèrtils i centres urbans importants. La unitat s'estructura a través de la vall del riu Segre, per on transcorre la carretera C-14 i on hi ha els dos assentaments urbans de major entitat, Organyà i Coll de Nargó, que són els nuclis que concentren més població i més activitat econòmica, a l'entorn dels terrenys més planers de la zona. A més d'aquestes planes que s'obren a la vall principal, es troben algunes valls laterals que s'obren a la dreta del Segre, esquitxades de petits nuclis de població i caracteritzades per una agricultura molt més determinada per les condicions orogràfiques; aquí l'horta gairebé desapareix i els conreus de secà s'imposen, tot i el predomini que exerceix l'àmbit forestal.

Pel que fa a la coberta del sòl, l'element principal que configura la unitat és la forest, ja que els boscos ocupen gairebé la meitat de la superfície de la zona, i les bosquines i prats en poblen dues cinquenes parts. Aquest fet s'explica per la configuració accidentada del relleu. Els tipus de bosc predominants són els aciculifolis, mentre que les esclerofil·les i els caducifolis tenen una presència més reduïda. La superfície de sòl sense vegetació o amb vegetació escassa assoleix una àrea considerable per la presència de

Les instal·lacions agroramaderes sovintegen en el paisatge de la unitat Congost del Segre. L'especialització ramadera és notable a totes les zones planes, inclosa la vall de Cabó. Observatori del Paisatge

cingleres a l'encaixament del Segre. El traçat d'aquest riu i el seu embassament a Oliana determinen l'existència d'una remarcable massa d'aigua superficial. L'àrea agrícola suposa una desena part de la superfície de la unitat i es divideix en diferents tipus de cultius; els predominants són els herbacis de secà, seguits dels herbacis de regadiu i, per acabar, una reduïda zona de fruiters de regadiu.

Els productes tradicionals de l'agricultura –blat, llegums, patates, vi i oli– han experimentat un fort retrocés en benefici del conreu del farratge per al bestiar boví. En l'àmbit agrari, destaquen les patates, que han esdevingut el conreu més important del terme de Coll de Nargó. Les explotacions agràries de la unitat són, majoritàriament, de reduïdes dimensions, i la mecanització agrària és moderada. Respecte a la ramaderia, a més del bestiar boví, destaquen l'oví i la cria de conills, complementada per alguns caps de cabrum, porcí i equins. La ramaderia ovina ha estat substituïda per la bovina, que normalment està establada per manca de pastures suficients, especialment a l'hivern, o perquè està destinada a la producció lletera.

Els nuclis principals de la unitat són Organyà i Coll de Nargó, però també cal esmentar els petits pobles del Vilar i de Cabó a la vall del riu de Cabó. La dinàmica demogràfica de l'àmbit marca una tendència negativa per als nuclis més allunyats de la vall central, però especialment per a aquells que, tot i estar lluny d'aquests centres, no exerceixen de nucli principal de la seva respectiva vall secundària. Aquest fet tampoc no ha suposat un guany de població per a Organyà i Coll de Nargó que, malgrat haver-se mantingut estables durant el primer decenni del segle XXI, actualment també experimenten una pèrdua d'habitants. No obstant això, el parc d'habitatges de l'àmbit es manté estable, però amb unes proporcions d'habitatge de segona residència que s'acosten a la meitat del parc.

La dinàmica territorial més recent a la unitat es veu reflectida en els seus dos nuclis principals. Pel que fa a Organyà, durant els darrers

anys ha vist incrementada la superfície urbanitzada, tant pel que fa al parc d'habitatges com pel que fa a zones industrials. A la perifèria s'han instal·lat petites concentracions de naus industrials que representen el major assentament d'aquest tipus a la unitat i que alteren el conjunt visual de la vila. La carretera C-14 travessa el centre urbà, mantenint, això sí, l'interessant casc antic de carrers porxats, estrets i laberíntics, amb cases d'un cromatisme vistós centrades per l'antiga col·legiata romànica de Santa Maria d'Organyà. L'alteració visual que han causat els nous creixements urbans ha modificat el perfil tradicional de nucli compacte però s'han sabut mantenir, en certa manera, els referents visuals del nucli antic i una imatge atractiva de la vila amb la muntanya de Santa Fe, la muntanya de Nargó o la roca de Narieda com a referents visuals de fons. A més, la transformació de la plana al·luvial agrícola del Segre, del cultiu hortícola a una agricultura dedicada a la ramaderia, han canviat la fesomia d'Organyà de manera prou sensible. Coll de Nargó, en canvi, tot i estar situat també a la vora de la C-14, continua mantenint l'aspecte de nucli encimbellat al caire d'un serrat, un pèl apartat de l'eix viari principal i centrat per l'església parroquial. La magnífica església romànica de Sant Climent continua sent l'element més característic del nucli, i que

estigui aïllat del poble és un valor que s'ha de mantenir, tot i que a prop seu ha sorgit una petita zona residencial i esportiva, amb xalets adossats de baixa densitat, que n'han trencat l'aïllament en bona mesura. Malgrat tot, la vila continua sent un interessant referent visual enclavat en un entorn de notable bellesa, amb el pantà d'Oliana al voltant, el fons muntanyós de la vall d'Alinyà i la roca de Narieda, i l'àmplia vall del riu de Sallent. La vall de Cabó, oberta perpendicularment a la dreta de l'eix del Segre, s'estén uns quants quilòmetres a l'oest d'Organyà. Cabó, com a nucli més poblat de la vall i com a pol de creixement potencial per la seva capitalitat a la zona, ha evolucionat cap a un centre d'interès turístic gràcies a la trama urbana de notable interès, l'arquitectura romànica (església de Sant Serni de Cabó), els monuments megalítics –visitats per la ruta dels Dòlmens de la vall de Cabó– i els valors naturals de la vall. El despoblament i l'abandonament d'antics conreus de vinya i olivera són les notes dominants de la dinàmica recent d'aquesta vall que, de totes maneres, manté un mosaic agroforestal interessant amb camps de cereals, patates i farratges, i boscos de pi i roure, amb una atractiva vegetació de ribera.

Congost del Segre és una unitat ubicada en terres de l'estatge montà, d'un notable component rural i amb poca presència del sector

Coll de Nargó, a la cua del pantà d'Oliana, combina l'activitat agrícola i ramadera amb el sector serveis. Maria Rosa Ferré

industrial. Tanmateix, l'eix del Segre s'ha configurat com a via de marcat caràcter industrial, i a Organyà han sorgit escorxadors i indústries agroalimentàries, de fabricació de maquinària i de material elèctric. El sector serveis tampoc no destaca, però el municipi de Coll de Nargó s'ha convertit en un petit centre en aquest sentit. A més de disposar de serveis bàsics, la unitat disposa de diferents tipus d'allotjaments i de restauració, afavorits per ser un lloc de pas vora la carretera C-14, cap a la Seu d'Urgell i Andorra. Per la seva banda, el sector turístic ha experimentat un desenvolupament notable, destinat especialment als amants de la natura i dels esports d'aventura. Convé esmentar, per exemple, la rellevància d'Organyà com a centre de vol en parapent o la inclusió de Coll de Nargó en el Geoparc Mundial de la UNESCO Conca de Tremp - Montsec. El Museu dels Raiers i el dels Dinosauris de Coll de Nargó i el valuós testimoni patrimonial de les Homilies d'Organyà (un dels primers testimonis del naixement de la llengua catalana) fan d'aquesta unitat un indret cada cop més valorat pel que fa a l'interès cultural. Així queda reflectit en el creixement d'iniciatives turístiques a petita escala, especialment pel que fa a allotjaments rurals. El creixent turisme rural i de descoberta de la vall de Cabó i el turisme d'aventura (esports nàutics i escalada) al pantà d'Oliana suposen una alternativa econòmica de futur respectuosa amb el paisatge.

Les incidències paisatgístiques més destacades de la unitat són el pantà d'Oliana, la carretera C-14 –amb els arranjaments recents i la construcció de vistosos túnels i viaductes–, les antenes de comunicació i les línies d'alta tensió que recorren la zona longitudinalment. També cal remarcar els impactes visuals derivats de la implantació de granges agrícoles de grans dimensions amb materials poc integrats amb el cromatisme de l'entorn. Finalment, convé tenir en compte l'impacte produït pel fet de no haver desmantellat construccions i edificis d'antigues mines o pedreres, amb el cas paradigmàtic de la fàbrica de ciment del coll de Bura, així com els impactes visuals i acústics de la pedrera de Trespunts i la gravera del pont d'Espia.

Respecte al risc principal de la unitat, que tradicionalment han estat les inundacions, actualment queden restringides a la plana al·luvial d'Organyà i al congost de Trespunts. Les modificacions en el traçat de la C-14, amb la construcció de túnels, han reduït aquest risc en la principal infraestructura viària, i el perímetre urbà d'Organyà tampoc no es veu afectat per episodis d'inundacions. D'altra banda, la vulnerabilitat d'aquest territori pel que fa als incendis és molt elevada, amb valors molt alts, en especial al sector meridional. La periodicitat amb què es produeixen focs entre el grau d'Oliana i el Cogulló demostra aquest risc elevat. Altres riscos menors, però que cal ressenyar, són els de la contaminació de sòls per excés de fertilització dels camps amb purins, a causa de l'elevat nombre de granges de porcs, i també el risc d'erosió associat a la presència de *badlands* i a les dificultats per fer-hi créixer vegetació.

La dinàmica futura del paisatge d'aquesta unitat està condicionada pel paper que jugarà la C-14. Si bé la construcció recent del túnel de Trespunts ja suposa una millora en la seguretat i la comoditat d'aquesta via, encara queden pendents d'execució els projectes de construcció de variants als nuclis de Coll de Nargó i Organyà, que poden afavorir o no l'increment de la superfície urba-

na i, si més no, comportar alteracions paisatgístiques importants. Els criteris recollits pel Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran de cara a un escenari de futur a mitjà termini plantegen concentrar el major potencial de creixement al nucli d'Organyà, com a cap del sistema urbà, deixant l'altre gran nucli de la unitat, Coll de Nargó, amb una estratègia de creixement moderat. A la vall lateral de Cabó es proposa una dinàmica que potenciï un creixement de reequilibri intern del nucli més poblat de la vall, i es deixa per a la resta dels nuclis de poca entitat una estratègia que n'afavoreixi la millora urbana i la compleció. Quant al paisatge vegetal, és molt probable que els incendis impedeixin el desenvolupament de la massa forestal i donin lloc a paisatges de màquies i brolles als vessants solells. A les obagues i zones més inaccessibles, el creixement de la vegetació és forçosament més lent que en altres sectors del Prepirineu a causa de la naturalesa calcària del substrat i els importants períodes de dèficit hídric que accentuen les sequeres estacionals.

Expressió artística del paisatge

La creació artística literària ha estat desenvolupada per molts autors, que han escrit sobre la zona o s'han inspirat en el seu paisatge. Un dels més importants és Josep Albanell, que va evocar la bellesa del paisatge de l'Alt Urgell en moltes de les seves obres, d'entre les quals cal citar *El barcelonista* (1990), *Fantasies auxiliars administratives* (1993), *Els ulls de la nit* (1989) i *Animal de competició* (1983). Joan Obiols també va dedicar una part important de la seva producció a la muntanya perillosa i misteriosa que representen els congostos, gorgs i estrets com els d'aquesta unitat; en són molt bons exemples: *Esvorancs. Fets i llegendes de la muntanya* (1987), *Marrades. Màgia i realitat a la muntanya* (1992) i *Nits de taverna. Escenes de la muntanya* (1995). Altres autors molt més anteriors que cal destacar són Francisco de Zamora, que a finals del segle XVIII va creuar el congost de Trespunts, i també Pascual Madoz, que el 1845 va fer una visita completa a la zona.

L'especialitat de l'artista Jaume Bassa eren els paisatges, sobretot els del Montseny i d'Organyà. Jordi Sanuy

Quant a la pintura, els olis de Jaume Bassa Ribera (1900-1961) van ser inspirats per la contemplació dels paisatges mediterranis i contrastats d'Organyà, emprant colors entre els bruns, grocs i rogençs de la terra amb els verds lluents dels sembrats i els més apagats de les oliveres.

Valors en el paisatge

Els valors naturals d'aquesta unitat estan lligats a la geologia variada i abrupta del congost, amb el pantà d'Oliana i la cinglera dels Esplovins com a elements remarcables, amb tots els hàbitats d'espècies que hi poden acollir. Geològicament, aquesta zona enllaça amb el Cretaci i el Garumnià de la Conca de Tremp i, per tant, també té una gran riquesa paleontològica. La capçalera de la vall de Cabó té una completa seqüència de materials carbonatats amb riquesa de fòssilífera, que fan més atractius aquests paisatges càrstics eixuts. Aquestes cingleres també són el medi

escaient perquè hi nidifiquin rapinyaires que tenen als peus variats paisatges forestals i agrícoles de gran biodiversitat, tot i que, malauradament, les aus carronyaires cada cop tenen més complicat abastir-se d'aliment a les gairebé desaparegudes pastures de Boumort o a les desertes del Port del Comte. La riquesa geològica de la unitat explica que el municipi de Coll de Nargó estigui inclòs dins el Geoparc Orígens, que des del 2018 forma part de la Xarxa Mundial de Geoparc de la UNESCO, i busca el desenvolupament local sostenible de la zona a partir de la conservació i promoció del patrimoni geològic i paleontològic. La protecció d'espais naturals en aquesta unitat es restringeix als engorjats del riu Segre i zones properes; la serra d'Aubenç i la de Turp són els dos espais d'interès natural (EIN) de què gaudeix aquest àmbit territorial. Tots dos han estat inclosos als espais de protecció proposats per la xarxa Natura 2000 com a zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) que, a més, n'ha augmentat considerablement l'extensió territorial dins dels espais de la serra d'Aubenç i roc de Cogul, de la serra de Turp i Móra Comdal - Vall dan i de la serra de Prada-Castellàs.

La làmina d'aigua del pantà d'Oliana és un dels únics espais de la unitat on el paisatge s'expandeix i guanya lluminositat i visibilitat. Ferran Llorens

La força d'aquest relleu determina en bona mesura els valors estètics del Congost del Segre, sense oblidar, tanmateix, la intervenció humana en la seva creació. De fet, bona part dels vessants eixuts de solana o dels camps del secà més magres són el producte de l'eliminació d'una vegetació autòctona, ja des del Neolític, tal com posa de manifest la gran densitat de monuments megalítics a la zona. El segle xx ha estat el de les grans transformacions arran de riu, com el pantà d'Oliana, de gran valor estètic, i on es poden contemplar en les seves aigües els cingles que s'hi emmirallen. Aquest embassament, però, també va malmetre la gran riquesa de la ribera, el pont dels Esplovins i el grau d'Oliana. Aquests imponents espadats tenen un atractiu paisatgístic evident, però sovint són difícils i perillosos de contemplar des de la transitada carretera C-14, i cal prendre una certa distància, lluny del fons del congost, per observar-los. La visió de la làmina d'aigua des de la cinglera dels Esplovins podria recordar, d'alguna manera, l'estructura d'un fiord noruec.

Els patrons en el paisatge són rics i especialment singulars en aquesta zona. Pobles com Coll de Nargó –nucli encimbellat– o Organyà s'envolten de camps d'ametllers, oliveres i algun reducte de vinya; una combinació exquisida de secà i regadiu en un calidoscopi agrícola de poques quarteres. Els pobles, situats en posicions alteroses, realcen aquesta paleta de textures i colors que passen del verd intens a la primavera amb l'esquitx de les flors d'ametller, al groc més encès de l'eixutesa estival. I al fons, com protegint-los de tots els vents, les altes penyes i cingleres que tanquen la vista pels quatre punts cardinals. Cims com la muntanya de Nargó, la de Santa Fe i lo Coscollet són elements de referència indubtable en els perfils retallats a l'horitzó. A les valls laterals de Cabó i de Sallent, l'hàbitat es dispersa en petits nuclis i masos, entre camps afeixats amb murs de pedra seca que s'encaren a obagues de pinassa i rojalet. En concret, la vall de Cabó té una estructura tancada amb un caràcter més natural al cap de la vall, però aviat es converteix en una vall oberta i amb caràcter més rural, és a dir que, tot i tenir assentaments urbans consolidats, aquests o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament. El Congost del Segre és una terra càlida i socarrada a l'estiu, on el canvi de color es nota més al fons de les valls que no pas a la muntanya, on se sent l'olor de plantes aromàtiques i s'observa una agricultura viva, tant en terra llaurada, femada o bé segada. Respecte als patrons agrícoles, a la zona del Vilar destaca, per la seva singularitat, una formació agrícola anomenada *bocage*. Es tracta d'un paisatge compost per petites parcel·les irregulars, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall i que estan separats entre ells per tanques vives, petits murs, talussos i arbres que sovint voregen els camins.

Quant als valors històrics, hi destaquen les esglésies romàniques de Sant Climent de Coll Nargó, Sant Miquel a les Masies de Nargó, Sant Serni de Cabó, Santa Maria d'Organyà i Sant Maximí de Sallent. D'aquesta vila també es conserven alguns vestigis de les antigues muralles, concretament una portalada del carrer del Raval. Respecte a l'arquitectura defensiva, hi ha les ruïnes del castell de Pujol (segle xi), el castell de Pinyes, el de les Anoves o la casa forta del Pui. Cal assenyalar també la conservació de l'antic camí del

L'església de Sant Climent de Coll de Nargó, a més de tenir notables valors històrics i estètics, és una de les esglésies amb més càrrega simbòlica d'aquestes terres. Maria Rosa Ferré

congost de Trespunts, del qual encara resten vestigis d'uns quants trams i de part dels ponts, construïts entre el 1026 i el 1054. A la serra de les Canals trobem l'antic castell i poble d'Oliana i l'església de Sant Andreu del castell d'Oliana. Aquest magnífic conjunt fou abandonat al segle xvi per traslladar la població d'Oliana a un nou assentament al fons de la vall, que ja s'havia començat a forjar gràcies a la major accessibilitat de la plana. A l'altra banda del riu Segre, al mateix serrat, s'ubica una altra de les fortaleses rellevants de la unitat, el castell de Castell-llebre i l'església que l'acompanya, ambdós situats al terme de Peramola. Les ruïnes que queden del castell són molt poques, mentre que l'església de Santa Maria encara està en ús i sol donar cabuda a un aplec bastant concorregut que se celebra el tercer diumenge després de Pasqua. Però la història d'aquests paisatges es remunta fins a l'antiguitat. La unitat forma part de la «diagonal del megalitisme» del Prepirineu que comença a la serra de Sant Gervàs i es desplaça sense solució de continuïtat fins a les estivacions occidentals del Port del Comte. La vall de Cabó és especialment rica en dòlmens, coves i balmes amb restes prehistòriques. Els ponts –avui substituïts per les modernes estructures de formigó– i els túnels, han desaparegut sota la força dels aiguats o de l'embassament. Però la història de la unitat no s'entén sense ells, i la complexitat i la constància per refer-los ha estat una tònica al llarg de la història. Els estrets de Trespunts i dels Esplovins han estat el màxim exponent d'aquesta dèria per fer transitable el congost del Segre.

Els valors productius estan associats a una agricultura mediterrània de muntanya que malda per sobreviure i s'aferra a la ramaderia intensiva per generar riquesa. Restes d'antigues vinyes, oliveres i ametllers a les valls de Nargó, a les solanes d'Organyà i a la vall de Cabó, mostren els vestigis d'un paisatge passat que, combinat amb el magnífic patrimoni del romànic, ofereix uns paisatges productius associats al manteniment de les petites explotacions i al turisme rural. Destaquen també els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Els valors socials es concentren fonamentalment als principals nuclis de població: Organyà i Coll de Nargó. Les fires i mercats, així com els museus que recuperen la memòria històrica dels pobladors i de tots els qui hi han passat, són un bon atractiu perquè els viatgers no passin de llarg. Les activitats a l'aire lliure també han arribat a aquesta zona privilegiada; especialment l'escalada i l'excursionisme són motiu de freqüentació dels paratges més remots, com el pantà d'Oliana. El folklore popular es complementa amb diverses festivitats molt concorregudes a la zona; la més rellevant és la baixada de Raiers celebrada al mes d'agost a Coll de Nargó, població on també hi ha un museu dedicat a aquest antic ofici. Al novembre té lloc la Fira de Sant Andreu a Organyà, on s'apleguen un bon nombre d'artesans locals.

Entre els valors simbòlics que han anat forjant una aura de llegenda a aquests paisatges cal destacar la mitologia que desperten determinats llocs, com ara la coneguda «Pixarrada del Diable», que explica la presència d'una taca negra a la roca causada per l'orina del maligne en sofrir un càstig per voler aturar la construcció d'un dels ponts de Trespunts. «I ara què?» és el nom de la llegenda d'una dona serp que va enamorar l'hereu de cal Favà, a prop de Cabó, al bosc del Codolam, i que, a més, dona nom a una roca que s'aixeca enmig del bosc, en la qual els amants es van lligar apassionadament. «Lo forat de l'aigua» conta que la vall de Cabó era molt pròspera i rica en aigua gràcies a una font que hi havia a la Penya-roia, a la serralada de ponent entre Vilar i Cabó, però que un dia va deixar de brollar per mediació d'una bruixa que castigava així el moliner de Cabó, fent aparèixer aquesta aigua en un altre indret: la font Bordonera a Organyà. Altres llegendes cèlebres són «Les pedres de Santa Fe», localitzada a Organyà i Bóixols; «Cua de porc!», a Cabó; «El ruc del Perico», a Organyà, i «La Justícia del Cabrer», al congost de Trespunts. Aquest indret és un dels llocs de més càrrega mitològica del Pirineu, un paisatge amb connotacions de tota mena que ha estat completament banalitzat amb l'obertura de les modernes vies de comunicació. Llegendes i fets històrics donen força a un congost maltractat per la modernitat amb el pas de línies elèctriques i dels túnels que ara l'amaguen del visitant. Però això no treu que, en la consciència dels habitants d'aquestes contrades, fets com l'assassinat del militar espanyol Carlos d'Espagnac (Foix, 1775 - Organyà, 1839), que va ser llançat des del pont d'Espia de Coll de Nargó, s'hagin convertit en referències associades al paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El riu Segre és l'eix vital i històric d'aquesta unitat. Durant el seu recorregut per la zona passa engorjat en certs trams. L'eix viari que travessa la unitat de nord a sud és la C-14 de Lleida a la Seu d'Urgell, entre el grau d'Oliana i el congost de Trespunts, que transcorre paral·lel al Segre i que dona accés a nombrosos indrets i pobles a banda i banda del riu a través de petites carreteres i pistes. Les principals neixen dels dos grans nuclis de població de la unitat, Organyà i Coll de Nargó, i condueixen a Cabó i al coll de Bóixols, respectivament.

Sector central de les roques de Sant Honorat des del mirador de Sant Salvador del Corb. Isidre Blanc

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic destaca el dels congostos prepirinencs del Segre; els brancals d'aquesta extensa ruta permeten visitar les valls de la Guàrdia, Cabó, la carretera del coll de Bóixols (L-511), la vall d'Alinyà i, ja al sud del congost, a la unitat veïna Rodalia d'Oliana, els plans de Tragó i de Palau. Es pot observar una gran varietat de paisatges, entre els quals cal destacar els del Prepirineu eixut i calcar amb la trilogia mediterrània instal·lada en els darrers redutes protegits del fred. El brançal d'Organyà a Cabó ressegueix la ruta dels Dòlmens, on es poden descobrir les nombroses restes megalítiques que es troben en aquesta zona, com el dolmen Colomera, el més ben conservat de la vall de Cabó i de l'Alt Urgell. Seguint la ribera del riu de Cabó, s'arriba, per la serra de Prada, al nord, i la serra de Sant Joan, al sud, fins als límits de ponent, on s'alça la serra de Boumort. De Cabó es pot seguir cap a Senyús, amb l'església de Sant Iscle, i d'allà cap a la font dels Aigualls, i després cap a les bordes arrencades a la vall del barranc de l'Inglada: la Borda del Moliner, la Borda del Morgó, la Borda de la Pastora i la del Pelut. També des de Cabó es pot optar per una altra ruta: la que, a través de Favà –amb l'església de Sant Bartomeu, excavada en part a la roca–, condueix per tota la ribera fins al Cap de la Vall, on encara es poden trobar dòlmens. Al centre de la ruta hi ha el nucli de Coll de Nargó, que conté, a més d'una xarxa fluvial extensa, una mostra dels boscos representatius de la comarca: pins rojos, roures i alzines. La disposició de les cases del poble es pot veure des de la carretera nacional quan es baixa des d'Organyà.

Per poder obtenir vistes globals dels diferents congostos prepirinencs cal abandonar la carretera principal que segueix la vall del riu Segre i anar a algun dels poblets que se situen als vessants. El mirador del congost de Trespunts, a la carretera LV-4001 d'accés a Montan de Tost, permet fer-se una idea de l'estretor i les dificultats de pas que tenien antigament els raiers i ramaders. El tram mitjà, amb la plana agrícola d'Organyà, es pot observar des dels miradors de la muntanya de Santa Fe d'Organyà i el nucli de Figols. Finalment, la part sud de la unitat, entre Coll de Nargó i el pantà d'Oliana, té els miradors de les muntanyes de lo Cogulló de Turp i el de lo Coscollet.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- En les darreres dècades, el paisatge del Congost del Segre s'ha considerat eminentment productivista, associat a l'aigua i al transport de persones, mercaderies i energia. Aquest fet ha motivat una transformació del paisatge més carregada d'impactes que de valors afegits.
- Un paisatge de pas per a la majoria de les persones que el freqüenten i que cada cop resta més invisible al visitant, amb carreteres més ràpides, túnels i variants que eviten les poblacions.
- El baix reconeixement del paisatge prepirinenc sec. L'imaginari col·lectiu deixa de banda paisatges de gran valor amagats als plecs del Pirineu exterior.
- La pèrdua de força del sector agrícola que, a més, veu ocupades les millors terres per endegaments fluvials, noves carreteres i actuacions urbanístiques. Per als masos i nuclis més allunyats de l'eix de la vall, la millora de les comunicacions s'eternitza i aquest fet no ajuda a mantenir les explotacions agropecuàries.

Amenaces

464

- La transformació de l'espai agrícola de l'entorn d'Organyà i de Coll de Nargó en polígons d'indústries, serveis i nous habitatges. És especialment punyent l'actuació desproporcionada del polígon industrial dels Vilansats, a Organyà, que ocupa 40 ha. L'aposta pel creixement d'aquests dos nuclis que proposa el Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran s'està traduint en una façana de carretera completament urbanitzada al llarg de les breus planes que s'obren al Congost del Segre.

Les grans infraestructures de comunicació sovint han comportat una transformació del paisatge més carregada d'impactes que de valors.
Observatori del Paisatge

- La degradació d'elements patrimonials d'interès, que per la seva dispersió en el territori dificulten les tasques de conservació (esglésies romàniques, masos, restes arqueològiques, etc.).
- L'abandonament de les explotacions agrícoles i ramaderes dels pobles de la vall de Cabó i d'altres nuclis dispersos en el territori. La repercussió en la diversitat de paisatges pot ser molt negativa tenint en compte les difícils condicions naturals per establir els sòls dels camps que s'abandonen.
- L'expansió dels boscos de pinassa i matollars, que poden fer augmentar el risc d'incendis forestals en una zona de molt difícil accés per als efectius d'extinció, tal com es va posar de manifest en els incendis de les Masies de Nargó i de la serra de Cal Llac.

Fortaleses

- Un paisatge al cor del Prepirineu calcari en què es combinen estrets engorjats i valls lluminoses de trets mediterranis, aspectes que poden oferir un gran potencial per a la producció agrícola i ramadera amb marca d'origen, però també per al turisme rural i el relacionat amb el medi natural.
- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat com Coll de Nargó.
- La càrrega històrica i cultural de les Homilies d'Organyà es pot combinar amb els paisatges dels viatgers, tragirers i raiers. És el paisatge de la història de les comunicacions i dels intercanvis entre la muntanya i la plana.
- La recent millora de les comunicacions pot obrir la porta a l'adequació de la xarxa viària secundària, facilitant d'aquesta manera la mobilitat i l'accés de la població local i visitant.

Oportunitats

- La implantació d'establiments turístics rurals, que representin un complement a les activitats agràries i que puguin aprofitar el potencial turístic de la zona, reconduint l'afluència de visitants amb destinació cap a Andorra.
- La potenciació d'activitats nàutiques i relacionades amb l'escalada en una unitat que ofereix notables possibilitats: el pantà d'Oliana i el congost de Tresponts, i les parets de les serres d'Aubenç i de Turp.
- L'habilitació de l'antiga carretera C-14 al llarg del pantà d'Oliana com a ruta d'interès paisatgístic i d'observació del patrimoni geològic.
- La conservació i la promoció turística del patrimoni romànic eclesiàstic dispers a la zona, millorant-ne l'accessibilitat.
- La promoció de la ruta megalítica de la vall de Cabó i de la importància de l'agricultura mediterrània de muntanya (vinya i olivera).

El patrimoni arquitectònic de molts petits pobles de la unitat ofereix clars exemples d'integració en el paisatge que caldria mantenir, però també seria bo evitar la concentració dels creixements només als principals nuclis del fons de les valls. Jordi Domènech

- El desenvolupament d'Organyà, principalment, i de Coll de Nargó, de manera més moderada, com a centres que aglutinin població i noves activitats econòmiques, que facin d'estructuradors de la unitat, sense malmetre de manera irreversible les millors terres de conreu i els paisatges agrícoles.
- L'augment de la vitalitat de les valls laterals amb la concentració del creixement als seus nuclis principals per tal de reduir la pressió sobre els pocs territoris plans de la unitat. No tota l'activitat generadora de riquesa s'ha de trobar a peu de carretera.
- La conservació del patrimoni edificat existent, promovent les activitats rurals que poden ajudar a mantenir-lo, però també generant nou patrimoni urbà degudament integrat en el paisatge, trobant maneres imaginatives per inserir-hi els polígons industrials, de reduïdes dimensions, i els nous habitatges.
- La valoració i la difusió del patrimoni paleontològic de la zona de Coll de Nargó i la creació d'un recorregut d'interès turístic entre Isona i Coll de Nargó per divulgar les troballes que testimonien la presència de dinosaures a la zona.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges funcionals, però que no sucumbeixin a la degradació estètica i ambiental que imposa la dinàmica d'un important eix de comunicacions com és la carretera C-14, a través de la instal·lació de polígons logístics, serveis, corredor d'infraestructures energètiques i altres.
- OQP2.** Uns paisatges dels cingles, els vessants boscosos i les ribes del pantà d'Oliana lliures o menys exposats al creixent risc d'incendis forestals.
- OQP3.** Unes cingleres i altres singularitats geomorfològiques, com les muntanyes de Santa Fe, Nargó i lo Coscollet, preserva-

des com a elements configuradors del paisatge, mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat.

- OQP4.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat el patrimoni arquitectònic, de dòlmens i altres restes megalítiques, així com el patrimoni històric i simbòlic, i en permetin la promoció turística.
- OQP5.** Un paisatge del Congost del Segre amb presència de patrimoni històric (masies, ermites, esglésies, castells) valorat i vinculat amb el paisatge que l'envolta, especialment als nuclis d'Organyà i Coll de Nargó.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Congost del Segre.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar el paisatge agrari d'elevat valor productiu i estètic creat pel *bocage* del Vilar, que, pel valor cultural que té, ha de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Considerar la vàlua dels paisatges prepirinencs més mediterranis, posant atenció en el paisatge de la vinya i l'olivera. Cal conservar les poques explotacions agrícoles i ramaderes que permeten gestionar el paisatge i mantenir el patrimoni edificat tradicional, i fer-ho al mateix temps que es dona suport i continuïtat a les iniciatives encarades a les activitats terciàries que revaloren aquest paisatge.
- Promoure la restauració i la rehabilitació, utilitzant materials que s'integrin en l'entorn, de masies, castells, ermites i esglésies romàniques, per tal de millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents. Entre el patrimoni del Congost del Segre, destaquen les esglésies de Sant Climent de Coll de Nargó, Santa Maria d'Organyà i Sant Miquel, i les ruïnes dels castells de Pujol, Pinyes i les Anoves. És necessari gestionar, mantenir i millorar l'accessibilitat als edificis patrimonials, pel seu valor identitari i paisatgístic, a més de com a eina de promoció turística i de valor productiu.
- Evitar la pèrdua irreversible de l'agricultura de secà a les valls de Cabó i Coll de Nargó, combinant-la amb les noves explotacions ramaderes que caldria integrar més en el paisatge.
- Rebaixar la biomassa forestal, especialment de les zones més properes als potencials punts d'ignició. Cal elaborar plans de prevenció d'incendis forestals i implementar mesures d'actuació immediata en cas d'incendi, en una zona que en el futur pot ser, tal com ens ha mostrat el passat, l'origen de grans incendis forestals al Prepirineu.
- Implantar mesures de custòdia del territori que ajudin a mantenir els paisatges agroramaders, garanteixin el relleu generacio-

nal de les explotacions agrícoles i evitin l'augment de la massa boscosa i el risc d'incendi.

- Estudiar la viabilitat de la creació de figures legals amb representació dels agricultors i l'Administració a la conca mediterrània prepirinenc del Congost del Segre per fomentar i protegir les àrees agrícoles més amenaçades per la millora de les comunicacions i l'expansió del sòl urbà o industrial, fent especial èmfasi en el nucli d'Organyà.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de la nova infraestructura viària C-14 a Organyà i a Coll de Nargó, i d'aquelles existents en la zona de *bocage* del Vilar.
- Impulsar la indústria i els serveis a l'entorn de la C-14, però sense malbaratar els paisatges agrícoles dels rodals d'Organyà i Coll de Nargó. Cal afavorir l'activitat agrícola i ramadera però combinant la funcionalitat amb el respecte a l'estètica del paisatge.
- Promoure la restauració de masies i vilars, respectant-ne la fesomia tradicional, com a mecanisme d'atracció turística i de finançament de les activitats agroramaderes d'aquest territori.
- Potenciar les diferents alternatives turístiques que ofereix el paisatge del Congost del Segre com ara les activitats nàutiques i les relacionades amb l'escalada.
- Difondre i valorar el patrimoni paleontològic i megalític de Coll de Nargó i de la vall de Cabó.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Vetllar per un desenvolupament urbà de Coll de Nargó i Organyà d'acord amb les dimensions actuals dels nuclis, les tipologies arquitectòniques tradicionals i la trama urbana històrica, aglutinant la població i les noves activitats econòmiques, per evitar malmetre les millors terres de conreu i el paisatge agrícola.
- Vetllar per uns paisatges periurbans i perimetrals a la C-14 dignificats i ben integrats amb la resta del paisatge del congost.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels punts de principal interès arqueològic amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts. Habilitar l'antiga carretera C-14 al llarg del pantà d'Oliana com a ruta d'interès paisatgístic i d'observació del patrimoni geològic.
- Establir un conjunt de normes de caire urbanístic que evitin la proliferació d'edificacions industrials, de serveis i ramaderes que trenquin completament l'estètica de l'arquitectura prepirinenc basada en els colors ocres, les cobertes de teula i els volums engalzats aleatòriament a l'entorn d'un nucli.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot a un dels accessos del nucli urbà d'Organyà (entrada sud). Així mateix, impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració

paisatgística de l'accés esmentat, tenint en compte el possible cofinançament del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment dels més emblemàtics com la muntanya de Nargó, el roc de Rombau, lo Coscollet i lo Cogulló de Turp i dels fons escènics de la unitat. Cal promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- El nucli encimbellat de Coll de Nargó i el de Cabó, situat a la solana, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Mantenir i millorar les carreteres i pistes forestals d'accés als nuclis de població i augmentar la vitalitat de les valls laterals concentrant el creixement en els seus nuclis principals.
- Millorar la senyalització del patrimoni romànic i del paleontològic i vigilar pel seu estat de conservació i integració en el paisatge. Convé crear un espai continu d'interès turístic entre Isona i Coll de Nargó centrat en les troballes que testimonien la presència de dinosaures a la zona.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Sant Salvador del Corb, Mare de Déu de Castell-Ilebre, Sant Andreu del Castell d'Oliana, lo Coscollet i Santa Fe d'Organyà, i de l'itinerari motoritzat dels congostos prepirinencs del Segre. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

12. Cadí

Comarca:

Alt Urgell i Cerdanya

Superfície:

26.197,8 ha

Municipis:

Alàs i Cerc, Arsèguel, Bellver de Cerdanya, Cava, Estamariu, Josa i Tuixén, Lles de Cerdanya, Montellà i Martinet, el Pont de Bar, Prullans, les Valls de Valira, la Vansa i Fómols

---

468

El perfil del poble d'Arsèguel sota la imponent muralla rocosa del Cadí és una de les imatges més reconegudes del Pirineu. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Cingleres de paret calcària, especialment de la cara nord, que es precipiten uns quants centenars de metres fins a la base d'estretes valls recobertes de boscos densos. Canals profundes que donen pas a tarteres immenses, amb pins que s'arrapen a la roca gairebé fins als cims, amb el Comabona, el Vulturó, la torreta de Cadí, el Cadinell i els Cloterons com a referents.
- Els boscos centenaris de pi negre a l'obaga, els rasos del carener, els prats del Goleró i els Cortils i els prats subalpins d'Aguiló –amb el seu refugi–, Cadí, collet Josana i Pradell.
- Racons de gran tranquil·litat amagats als replècs de la muntanya.
- Pobles de rica tradició històrica situats en llocs inversemblants, sempre sota l'escenari majestuós de la cara nord del Cadí.
- Gran dissimetria entre l'obaga i la solana, entre el marge esquerre de la vall del Segre, boscosa i ombrívola, i la lluminosa vall de Josa, amb el poble encimbellat de Josa de Cadí, i el marge dret del riu a Aristot, Músser i Travesseres.
- El túnel del Cadí, que creua la serralada.
- Escasses fonts, deveses i canals de rec, al nord, i deus i rius secs i pedregosos, al sud.
- Els pobles penjats d'Arsèguet, Toloriu, Bar, Ansovell, Cava, el Querforadat, Estana, Estamariu i Aristot, les feixes d'antigues vinyes al Pont de Bar, els conjunts de cortals i els antics camins ramaders. La franja de muntanya intermèdia entre Montellà i Barguja i els plans que envolten Vilanova de Banat.
- Cromatisme dels pobles de teula roja, que contrasten amb la serra nevada o els prats verds.
- Tempestes fortes però curtes que es formen durant l'estiu.
- L'imaginari col·lectiu al voltant de la presència de bandolers i maquis, amb els búnquers de la línia del Pirineu, Cernerres i la collada del Collell.

Mirador

— Itinerari motoritzat

15 Entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i de la Vansa

16 Entre el Cadí i la Tossa Plana de Lles

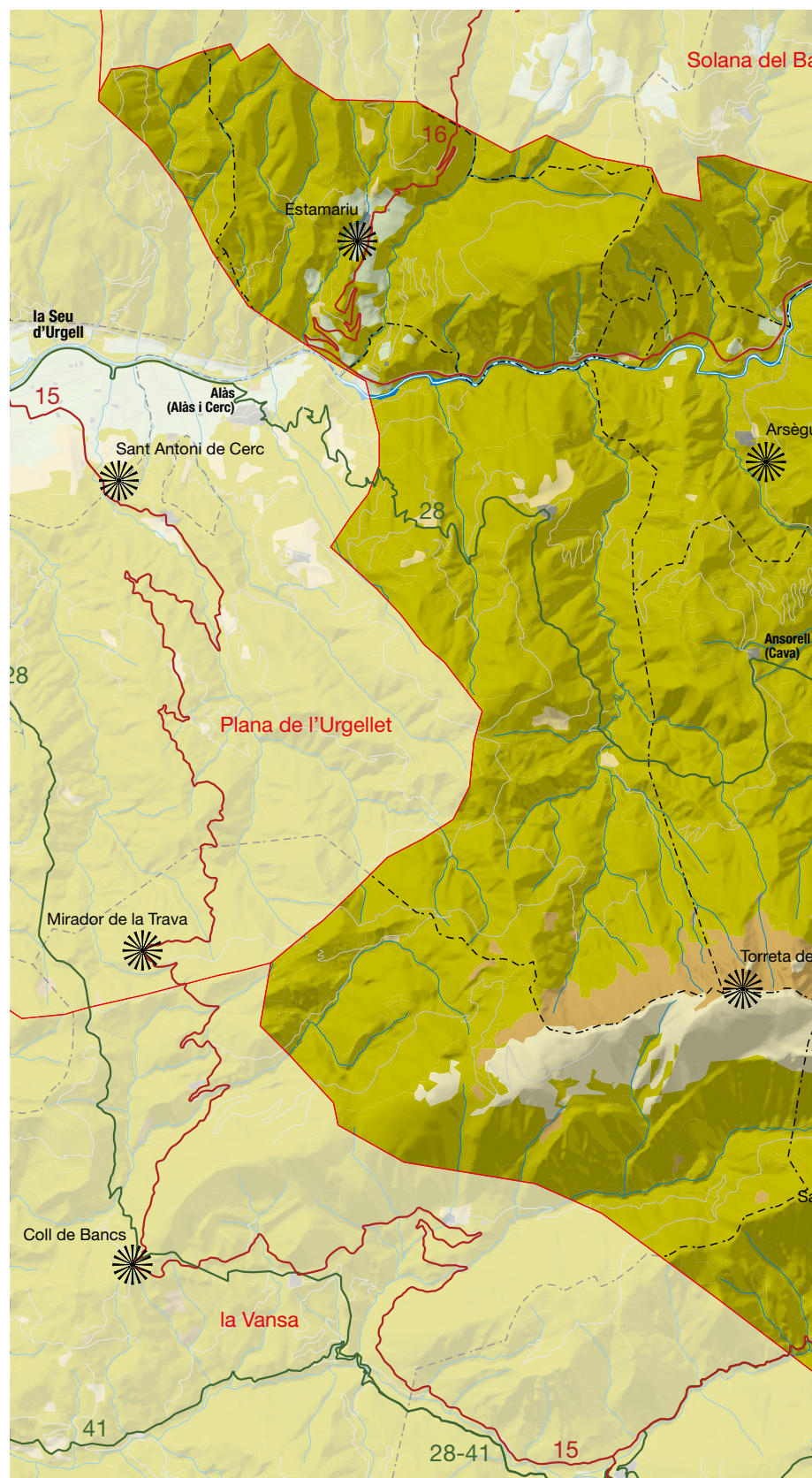
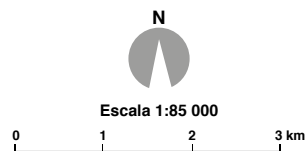
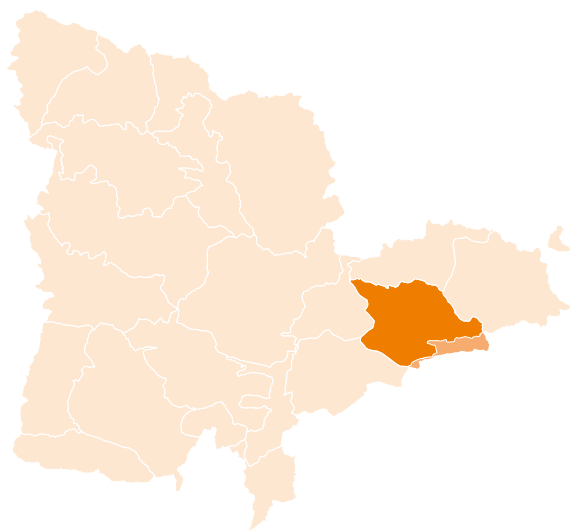
— Itinerari no motoritzat

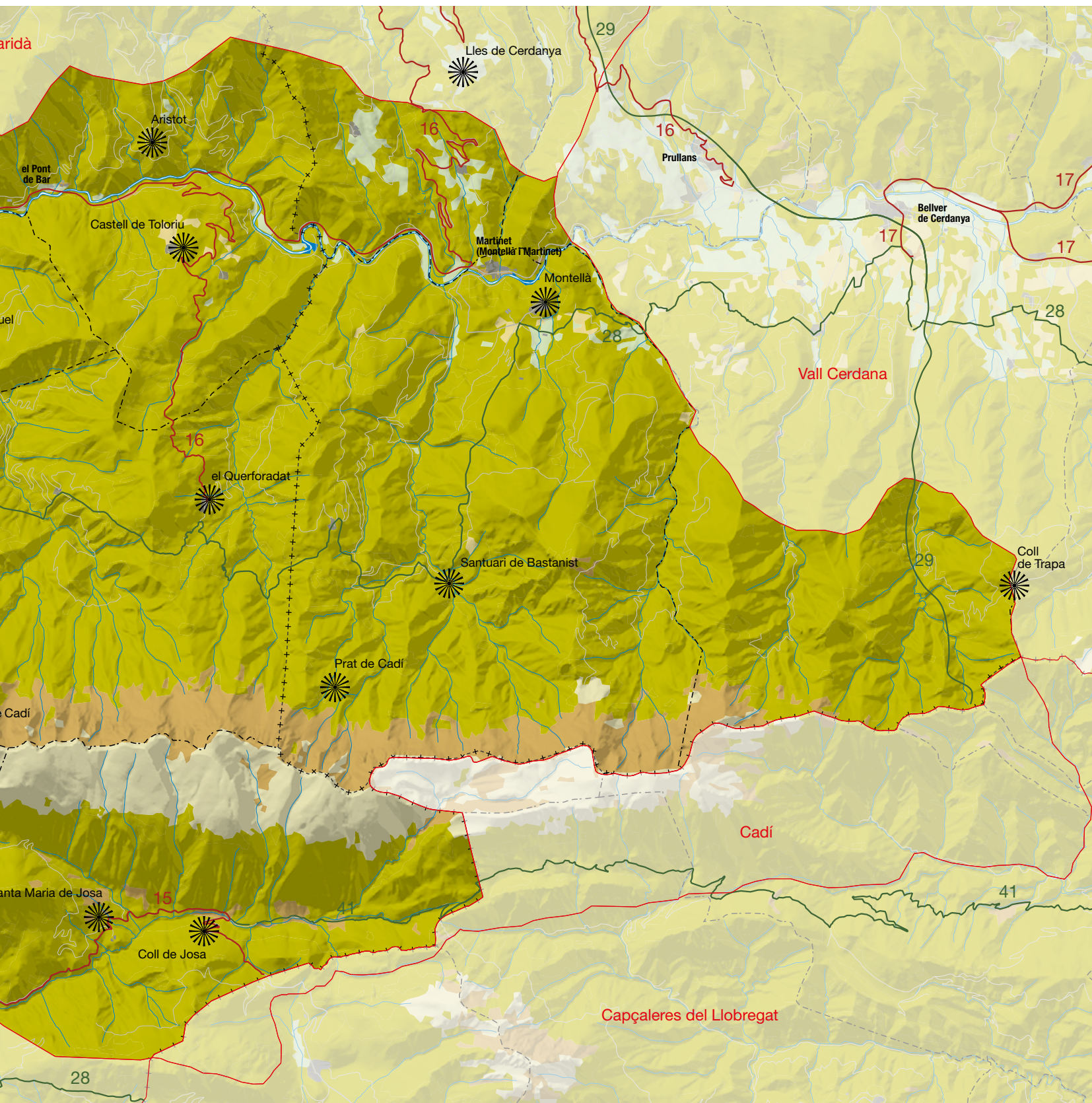
28 GR-150, la Circular del Cadí

29 GR-107, el Camí dels Bons Homes

41 Transpirinenca

470

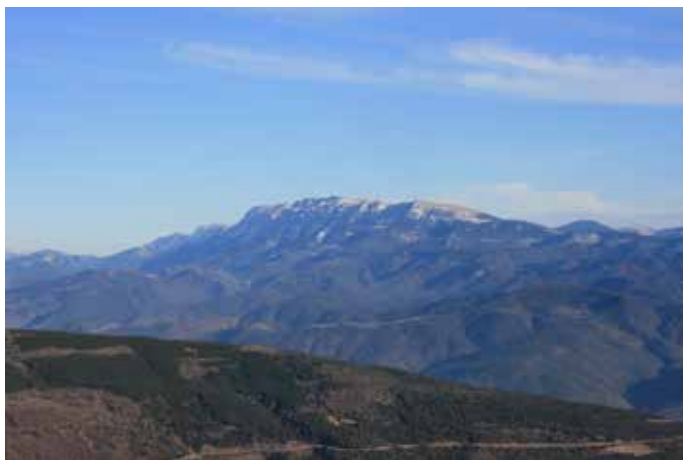

Elements naturals del paisatge

La serra del Cadí és l'element vertebrador d'aquesta unitat i el que la dota de sentit geogràfic i paisatgístic. Aquesta serralada calcària del Pirineu comença a l'oest del coll de Bancs i s'allarga fins al coll de Tancalaporta, a l'est. Al sud té la frontera natural amb el Pedraforca. A l'oest, limita amb la Vansa on té un límit més o menys clar al collet de Bacanella, per enllaçar amb el Cadinell i els Cloterons, al sud. Pel nord, la unitat veïna Solana del Baridà apareix un cop superat el marge dret del riu Segre.

Geològicament, el Cadí és un mantell de corriment, fonamentalment de materials cenozoics, que presenta la disposició monoclinall dels estrats recolzat sobre una potent sèrie paleozoica. Aquesta unitat va ser fortament inclinada uns 40°C vers el sud mitjançant l'aixecament del bloc sud de la falla del Segre. El resultat en el paisatge és l'alineació de cingles molt escarpats, de més de 500 m de desnivell, que han estat afectats lleugerament pel modelat glacial, però més intensament pel periglacial. La fesomia actual és la d'una gran serralada de roques calcàries oscades per canals profundes i tarteres al nord, que esdevenen la senya d'identitat de l'alta muntanya de la unitat en aquest vessant. L'asimetria provocada per l'estructura geològica fa que el sud, en canvi, sigui de pendents suaus, àmplies pastures i immensos boxeders. Més al sud, la vall de Josa encarna els valors del paisatge càrstic, de rius sense aigua i lleres pedregoses. El Cadinell (2.112 m) és una reproducció en miniatura del Cadí, i la muntanya dels Cloterons (2.178 m) prolonga aquest mar de muntanyes calcàries, però aquí ja més recobertes de boscos frondosos.

Els collets i prats són característics del vessant nord. Aquestes petites porcions de terreny més o menys pla són la conseqüència de l'erosió diferencial dels materials més tous triàsics i garumnians. Formen petits replans que trenquen la monotonia majestuosa dels cingles i dels forts vessants emboscats de la base i se situen al mig d'ambdós. Tradicionalment, han estat llocs per a la pastura i

La serra del Cadí és la gran espina vertebral de la unitat i de bona part del Prepirineu, i és gairebé omnipresent des de molts indrets de la zona, especialment des dels llocs més enlairats. Observatori del Paisatge

avui en dia són els únics espais oberts entre la muralla rocallosa i el bosc: el pla de les Creus, el prat d'Aguiló, el coll de l'Estenedor, el prat de Cadí d'Estana, el collet Josana, el collet Roig, el prat de Roca Dreta, els prats de Cadí de Cava, els prats de la font de l'Ós, els orris del Quer, de Cava i d'Ansovell o el Pradell són alguns exemples d'aquests espais amb escenaris impressionants.

Per contra, aquests paisatges són escassos d'aigua a causa de la litologia calcària a través de la qual s'escola la pluja o fosa de neus. És llavors quan les escasses fonts guanyen un paper cabdal en el paisatge, oferint racons de vegetació frondosa i verda. Les petites fonts neixen quan les aigües entren en contacte amb els materials impermeables de les margues i conglomerats vermells o les pissarres i toves volcàniques. Les deus més abundoses recullen també les aigües acumulades sota les tarteres immenses i els col·luvions que s'escolen fins molt avall de la base de la cinglera, i gairebé arriben al fons de les valls més profundes. La font del Campbac, a Cava, i les que afloren al vessant sud al Molí de Josa o al riu de Mola com a surgències d'amplis sistemes càrstics en són alguns exemples. A la carena cimera, les formes naturals per on entra l'aigua també donen lloc a paisatges singulars en comes com la dels Cortils, situada entre la serra Cabriolera i la serra Pedregosa, dos brancals esqueixats de la carena principal. A l'entorn dels cims, les formes exocàrstiques no hi són gaire desenvolupades, però és fàcil contemplar petites dolines entapissades de verdor al Comabona i al Goleró, que trenquen la monotonia dels rasos plens de pedrusques i esquitxats de petites orles de gesp (*Festuca eskia*).

Un element geològic singular que dona lloc a paisatges de detall al vessant nord són els afloraments de toves volcàniques de l'Estefanià. Tot i constituir una franja de materials molt estreta que es localitza entre els Esquers, a Sant Salvador d'Adraén, passant pel coll de Vanses, el Boscal, la Portella entre Cava i el Querforadat i fins a Escàs i Bastanist, genera un conjunt de paisatges sense vegetació de gran bellesa mineral i amb formes del tot contrastades amb el que els envolta.

El vessant sud de la serra és geomorfològicament diferent. D'una banda, la solana del Cadí és una immensa superfície estructural, sense gairebé vegetació, que es desploma 1.000 m de desnivell en una rampa amb una lleugera panxa en la zona intermèdia. Un seguit de colls –Jovell, Collell, Torn i la Balma– la separen de les serres o massissos situats al sud –Cadinell, Cloterons i Pedraforca. La xarxa hidrogràfica d'aquest sector segueix fidelment l'estructura i dona lloc a rius i torrents temporals alineats d'est a oest. La més important d'aquestes valls és la de Josa, que està enclavada entre els quatre grans conjunts calcaris. Aquí es repeteixen a petita escala algunes formes del vessant nord: la solana del Cadinell i les canals dels Cloterons. El paisatge canvia; el terreny perd un punt d'aspror quan hom s'acosta a la llarga carena que condueix al cim del Pedraforca.

Els rius, de cabals molt modestos, neixen de petites fonts al vessant nord o de les importants deus, al sud. La vall del Segre domina l'estructura fluvial del sector nord. Els afluents que baixen del Cadí, curts però impetuosos, recorren més de 1.500 m de desnivell en poc més de 5 km lineals. Però només uns quants porten aigua tot l'any. Els més importants, per la frondositat de les valls i

La cara nord del Cadí amaga racons de gran frondositat forestal, com la capçalera de la vall de Bastanist. Maria Rosa Ferré

els rics ecosistemes que generen, són: el Ridolaina, a l'ombra del Comabona; el riu de Bastanist, als peus de la serra Cabrolera; el riu Naval, que recull les aigües de la canal Baridana; el riu de Cadí, fill de les tres roques (Gò nec, Grossa i Dreta), i el riu de Vilanova, que recull les aigües del sector més occidental. Al sud, totes les lleres són pràcticament sempre eixutes i només porten aigua a partir de les deus. Tant el riu de Cernerres com el riu de Mola, sota l'obaga del Verd, són veritables llits de pedres.

La poca abundor d'aigües superficials respon a la naturalesa calcària de la unitat, però també al caràcter continental del clima. El Cadí és una serralada de frontera entre el clima mediterrani més humit i l'ombra pluviomètrica de la fossa de l'Urgellet fins a la Cerdanya. Les adveccions d'aire humit acostumen a arribar pel sector sud-est i queden retingudes a la raonada que formen les serres del Moixeró i l'alineació Pedraforca - Rasos de Peguera; són situacions molt freqüents de tardor i primavera. Els estius, contradictòriament a un clima mediterrani, poden ser els períodes més humits de l'any si les condicions són favorables per al creixement de núvols convectius. De fet, les fortes tempestes són una característica molt important del paisatge d'aquesta unitat. D'aquestes característiques climàtiques es desprèn la presència d'una clina altitudinal i longitudinal notable. El clima submediterrani, propi de les parts més baixes, passa a alpí als cims, on es torna més humit

i fred, i la descàrrega de precipitació disminueix progressivament d'est a oest.

L'estatge montà és el domini de les rouredes submediterrànies de roure martinenc (*Buxo-Quercetum pubescentis*), encara que la majoria han desaparegut i són substituïdes actualment per conreus, pinedes secundàries de pi roig o altres comunitats no forestals: joncedes (*Aphyllantion*) i boixedes (*Buxo-Quercetum pubescentis buxetosum*). Les pinedes boreals de pi roig (*Hylocomio-Pinetum sylvestris*) estan àmpliament esteses a l'estatge altimontà, entre els 1.300 m i els 1.700 m. També hi són presents bones mostres de les escasses avetoses calcícoles (*Buxo-Abietetum albae*), especialment a la capçalera de la vall de Bastanist i de Ridolaina. Entre les fagedes, cal fer esment del bosc de Gresolet. L'estatge subalpí presenta extensos boscos de pi negre amb seslèria (*Pulsatillo-Pinetum uncinatae*), pineda calcícola per excel·lència, especialment a les obagues. Aquest bosc resulta embellit amb l'herba del vent (*Anemone alpina* subsp. *font-queri*) i algunes plantes nemorals pròpies de les fagedes. Si la descalcificació del sòl és gran hi apareix una pineda de pi negre amb neret lleugerament calcícola (*Rhododendro-Pinetum uncinatae Seslerietum*). L'estatge alpí es caracteritza per una gran diversitat de tipus de prats, els quals es distribueixen bàsicament segons la pluviositat, la topografia i el grau de descarbonatació del sòl. Als indrets més eixuts i pedrego-

El Cadinell és la muntanya emblemàtica de Josa de Cadí. Isidre Blanc

sos, sovint sotmesos a la solifluxió, hi domina la gespa d'ussona (*Festucetum gautieri*), mentre que als sòls més profunds i més o menys descalcificats apareixen altres comunitats pradenques. A la part occidental del Cadí, hom pot trobar un gramenet de festuca rogenca (*Astragalo-Poetum alpinae*), rica del rar *Astragalus danicus*, a les clotades, i del prat de plantatge mitjà i festuca rogenca (*Alchemillo-Festucetum nigrescentis*) als replans poc assolats. Per contra, a la serra del Moixeró i a la part oriental del Cadí, llocs on la pluviositat és més elevada, apareixen també altres tipus més mesòfils com el prat de la primula gran i genciana acaule (*Gentiano-Primuletum intricatae*) i la ja clarament acidòfila i higròfila gespa de pèl caní amb endrèssia (*Endressio-Nardetum*).

El gramenet embosquinat de gavó pirinenc amb boix (*Buxo-Ononidetum aragonensis*) és una comunitat oromediterrània gairebé endèmica dels costers pedregosos i peus de cingle del Cadí. El pedruscall més mòbil és ocupat per la comunitat de l'*Aquilegio-Xatardietum scabrae*, integrada bàsicament pel julivert d'isard (*Xatardia scabra*) i el corniol hirsut (*Aquilegia viscosa* subsp. *montsiciana*); ambdós, endemismes pirinencs bastant rars. Cal destacar igualment la presència, encara que poc important en el paisatge, dels herbassars de megafòrbies (*Adenostylion*), on viu la rara *Saxifraga rotundifolia*. Però un dels aspectes més notables d'aquest sistema orogràfic és la presència d'un conjunt de plantes calcícoles d'alta muntanya molt rares a la resta del Pirineu català. Destaquen, entre d'altres, la *Dracocephalum austriacum* i l'*Arenaria ligericina*, totes dues pròpies dels pedruscalls d'altitud, i la *Woodsia glabella* subsp. *pulchella*, una falguera fissurícola delicada i raríssima.

Aquest espai ha constituït històricament un refugi per a la fauna pirinenca, no sols per raons climàtiques i ambientals sinó per l'aspra constitució del terreny, que ha donat protecció a diferents animals molt perseguits per l'home. Probablement la individualització d'aquest conjunt de muntanyes ha facilitat l'assentament d'espècies que havien desaparegut del Pirineu Oriental, com el trençalós (*Gypaetus barbatus*), o la recuperació de les reduïdes poblacions d'algunes altres com el picot negre (*Dryocopus matrius*), el gall fer

(*Tetrao urogallus*), la gralla de bec groc (*Pyrhocorax graculus*) o l'isard (*Rupicapra pyrenaica*), ben escàs quan es va crear la reserva nacional de caça del Cadí, l'any 1966.

Evolució històrica del paisatge

El nom de Cadí, reflectit en un document del segle XI amb el topònim Kadino, prové del llatí *catinu*, que significa 'conca'. Sembla clar, doncs, el paper que des d'antic ha jugat la serralada en el paisatge com a vigilant de les extenses valls que es distribueixen als seus peus.

Les troballes arqueològiques al Goleró posen de manifest l'existència d'una activitat ramadera des d'època neolítica, desenvolupada al voltant d'uns tancats d'alta muntanya, situats a la cota dels 2.000 m. A l'època romana s'hi van desenvolupar forns metal·lúrgics que permetien un primer tractament del mineral del ferro en brut, extret de meners de l'entorn més immediat. El pas era de gran importància en les comunicacions en sentit nord-sud des d'aquesta època, un itinerari que es veuria renovat i ampliat en segles posteriors en passar-hi el camí de la sal de Cardona o camí Cardoner, un itinerari estratègic per on es distribuïa aquest producte essencial per a la gestió dels ramats en terres de muntanya, on les aigües són pobres en sals. Durant l'etapa visigòtica existien activitats ramaderes moderades a escala regional i conreus cerealícoles puntuals a cotes més baixes. Així mateix, l'evidència d'incendis freqüents a partir dels segles VIII i IX dC ens parla d'una acció repobladora intensa als vessants del Cadí, després de la crisi de la invasió islàmica i la desarticulació de l'estat visigot.

Una vegada establitzades les fronteres amb l'islam, més al sud, els territoris vinculats al Cadí es van incorporar al domini dels francs, els quals, a partir del segle IX, van aplicar la seva pròpia estructu-

Imatge actual del Querforadat, un dels diversos pobles que poden servir d'exemple per fer evident el canvi en els patrons paisatgístics del darrer mig segle, amb molts camps abandonats i una progressió de la massa forestal. Cristina Escoda

ra territorial a partir dels comtats. Els processos de feudalització de les relacions socials van impulsar, a partir del segle xi, un encastellament progressiu de l'hàbitat. A banda del castell de Bar, erigit en etapes anteriors, a partir d'aquest moment es van construir nous castells, com el d'Arsèguel, el de Toloriu, el de Josa o el del Querforadat, que aporten a les respectives poblacions una aparença característica, de poblament agrupat i encimbellat en un punt prominent del paisatge, encara avui perceptible. No es tracta de grans estructures defensives, ans al contrari, eren fortificacions situades en llocs de difícil accés i que permetien un bon control del territori i una certa protecció en cas d'escomeses des del fons de la vall o els camins de pas. La majoria de la població –serfs i camperols– restava agrupada als petits pobles que naixien a redós de les esglésies romàniques, que s'anaven bastint sense gaire més protecció que els mateixos murs de les cases arraulides entorn d'una penya. És el paisatge que ha perdurat fins als nostres dies.

El període medieval va significar un increment del grau d'antropització del paisatge, d'acord amb l'augment de la pressió demogràfica. En aquesta època es va construir una xarxa de petites esglésies parroquials i d'entitat menor, veritables articuladores del territori, disseminades per les valls, com Santa Maria de Josa, Sant Jaume de Tuixent, Sant Salvador d'Adraén, Santa Llocaia i Sant Joan de Sobeig, a Músser. D'altra banda, l'obligació d'alimentar una població creixent en un terreny trencat i força difícil va fer necessària la construcció de feixes amb murs de pedra seca per poder mantenir el sòl i les collites. Els grans conjunts de terrasses destaquen per la fortalesa dels murs amb grans blocs de pedra que, degudament arranats, s'han mantingut drets fins avui. Aquest és l'espai agrícola construït més proper al poble i que s'enllaçava amb camins empedrats, alguns d'origen romà, i d'altres fets fer expressament per a les necessitats dels senyors feudals del moment. Un exemple magnífic, que encara és visible en el paisatge, es troba al boxeder de Cerqueda, a Josa de Cadí, que servia per pujar amb els ramats cap a les pastures però també per passar d'una banda a l'altra de la serra per un dels punts més elevats, el coll de Llitze.

A partir del segle xii les grans corporacions monàstiques del sud de Catalunya, que tenien en la ramaderia transhumant de llarga distància una de les principals bases de la seva economia, van aprofitar les riques pastures del Cadí. Les tensions amb els ramaders locals van provocar greus conflictes i van afavorir que entre alguns senyors de la zona es consolidés un sentiment favorable a la dissidència religiosa dels càtars. En aquest sentit, el castell de Josa va funcionar durant la major part del segle xiii com un punt segur per als càtars que itineraven entre les seves bases occitanes i el sud de Catalunya. Els meners de ferro situats als vessants del Cadí es van aprofitar, primer mitjançant petites fargues prehidràuliques de poca capacitat, i a partir del segle xv, amb la tecnologia de la farga hidràulica. La farga de Tuixent, construïda l'any 1494, té un caràcter pioner en la implantació d'aquest sistema de benefici del ferro al Principat, i fou seguida en pocs anys per la farga de la Vansa. Aquest nou sistema, tanmateix, requeria grans volums de mineral de ferro i de carbó vegetal per ser rendible, cosa que provocava l'esgotament dels meners i una desforestació intensa a causa de les necessitats de la fabricació de carbó vegetal.

Als segles xiv i xv es va iniciar un període de declivi demogràfic a la muntanya degut a les millors condicions per a l'agricultura a la plana i a causa de la creixent inseguretat en els moviments de bestiar arran del bandolerisme. El Cadí va destacar durant aquest període per acollir un dels bàndols més famosos d'aquella època: els cadells, que tenien la base d'operacions al poble d'Arsèguel. A la violència de les lluites dels bàndols i de les guerres amb França a partir del segle xvii, cal afegir els efectes de la Petita Edat de Gel, l'època més freda i plujosa que havia experimentat el Pirineu el darrer mil·lenni, cosa que va frenar la recuperació demogràfica després de la crisi de la baixa edat mitjana i també va suposar, fins ja entrat el segle xviii, un fre per al desenvolupament econòmic de les comunitats d'aquesta zona. A partir del segle xviii, en un context d'una bonança econòmica i d'una pau social majors, es va revitalitzar l'activitat fargaire que havia entrat en decadència durant el segle xvii per l'esgotament dels meners i es van construir les fargues de Martinet i de Fórnols, damunt de les tarteres, per explotar nous meners, continuant un sistema d'alimentació dels forns a base de carbó vegetal que provocava una desforestació ràpida i deixava paisatges nus al vessant sud.

Les característiques del terreny a la solana del Cadí permetien que els pobles basessin l'economia en el sector ramader, tal com ja havien fet en bona mesura des de l'edat mitjana. La gairebé única accessibilitat possible a la muntanya des d'aquest vessant feia que la cabana ramadera d'Adraén, Fórnols, Cornellana, Tuixent i Josa de Cadí fos molt important. Altres activitats que van reportar un com-

Vista parcial de Martinet ja fa unes quantes dècades, amb Montellà a dalt del turó. A diferència dels pobles de la cara sud del Cadí, a la cara nord els conreus no podien arribar tan amunt però les muntanyes van patir una forta desforestació durant llargues èpoques. ICGC, Fons Cuyàs

plement econòmic important a l'economia de les cases, desenvolupades a partir del segle XIX, comportava la migració temporal en èpoques de baixa productivitat agrària per exercir diverses activitats remunerades: venda de trementina i de plantes medicinals, pràctica del contraban, i elaboració de pega o de carbó vegetal.

Si la transformació del paisatge al vessant sud fou molt important per la facilitat d'accés a la muntanya i per les millors condicions de sequedat que permetien calar foc als boixeders i mantenir a ratlla la vegetació, a la vegada que s'obtenia herba fresca a la primavera, un paisatge força diferent s'estava transformant al vessant nord. Més a l'est de Josa, al llogaret de Cernerres, abandonat l'any 1944 després d'un dur enfrontament entre l'exèrcit espanyol i els maquis, els cultius assolien els 1.900 m, i la densa obaga de pins negres que cobria tota l'esquena del Pedraforca va ser tallada o bé per fer lloc a les pastures o bé per fer carbó. El resultat és un paisatge gairebé desforestat, tret de les raconades sota les canals més inaccessibles. Un altre tret important del paisatge històric del vessant nord són els canals de reg que recollien les aigües de fosa de les neus. Un dels més espectaculars és el que derivava l'aigua que baixava per la canal Baridana fins al poble del Querforadat a través d'un rec de no més de mig metre d'amplada i de fins a 4 km de longitud que permetia regar alguns conreus i prats propers al poble fins més enllà de Sant Joan.

476

Finalment, un darrer tret distintiu d'aquest paisatge històric en els pobles del vessant nord són les deveses, conjunts de roures que es deixaven sense tallar en zones properes als pobles amb la finalitat d'alimentar el bestiar porcí amb les aglans, de tenir llenya a l'abast per fer ombra als petits ramats d'ovelles que restaven entre temps a prop del poble, i molts altres usos com l'obtenció de combustible per als forns de calç. Deveses com la d'Ansovell, als costers del riu, la de Cava, a la boïga d'en Marc, les que es troben a Estana entre les bordes del Baster i del Ponçí, la de Cornellana, a la falda de Rodell, o la del Querforadat entre el poble i el riu, són alguns exemples d'aquests actuals boscos de roures martinencs i de fulla gran on s'ha fet una gestió antròpica durant segles.

El darrer terç del segle XX ha servit per donar els últims trets al paisatge del Cadí tal com es coneix avui. L'èxode rural que han patit els pobles de les seves faldes a partir de la dècada dels anys seixanta va coincidir amb la declaració de bona part de la unitat com a reserva nacional de caça. Aquest fet va ser determinant per començar a canviar una gestió del paisatge que fins aleshores s'havia centrat en l'explotació dels recursos fins als extrems. El tardofranquisme es va centrar a protegir –amb millor o pitjor fortuna– la fauna, però, en canvi, va donar carta blanca a l'explotació forestal de zones que havien estat inaccessibles a la maquinària fins aquell moment. És l'època de l'obertura de les pistes fins a límits insospitats, mitjançant l'ús de tractors eruga, i les provatures de mètodes d'explotació forestal poc apropiats com les tallades generalitzades. Encara avui són visibles els seus efectes al roc Blanc, a Cava, i al collet de l'Orri, a Estana. La democràcia va aportar a la unitat la creació del Parc Natural del Cadí-Moixeró l'any 1983, que ha estat l'eina de gestió del paisatge més important dels darrers anys.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Cadí s'organitza entorn de l'eix de la serralada, i tots els paisatges que se'n deriven són satèl·lits d'aquesta gran supraestructura. El factor de l'orientació és cabdal per entendre la distribució de la vegetació i el factor tectònic per entendre la distribució de pendents i drenatges. En canvi, el factor humà s'ha relegat a la vall del Segre, que presenta una dinàmica molt marcada per la influència de les planes de la Cerdanya i l'Urgellet.

Es pot parlar de quatre grans subconjunts dins la unitat. A l'extrem nord es troba tota la solana baixa del riu Segre, caracteritzada per pobles enfilats en uns forts vessants de roques ígnies i calcàries: Travesseres, Músser, Aristot i Estamariu –aquest, damunt d'esquist– tenen un petit entorn de terres de cultiu en forts pendents que obliguen a disposar-los en extenses graderies de feixes. La majoria d'aquestes parcel·les avui en dia estan abandonades i només a Estamariu hi ha una certa activitat agropecuària de rellevància. El paisatge és agrest i aspre, especialment el més occidental, on abunden els afloraments de roca, les formacions d'alzina carasca i les rouredes seques. En canvi, els prats són més presents a Músser i Travesseres donada la major potència dels sòls i l'abundor d'aigües per al reg.

El segon gran conjunt és la mateixa vall del riu Segre, un congost estret en aquest punt. Entre Sant Martí dels Castells i el forat de la Seu amb prou feines hi ha uns pocs eixamplaments que han permès que s'hi establissin assentaments: Martinet, a la confluència del riu de la Llosa, els Arenys, el Pont de Bar, el Pont d'Arsèguel i Torres d'Alàs. És tracta d'un paisatge tancat a causa de l'estretor de la vall, la presència del riu, la carretera N-260 i els vessants recoberts de terrasses abandonades amb alguns prats en els meandres del riu. És el paisatge de major dinamisme econòmic atès, en part, el fort trànsit entre la conurbació barcelonina i Andorra a

Els relleus suaus i els sistemes de reg permeten que als voltants del poble de Músser la ramaderia tingui encara ara una forta implantació. Observatori del Paisatge

través del túnel del Cadí. Aquesta realitat és directament responsable dels equipaments turístics distribuïts al llarg del congost i que han aprofitat recursos naturals per fer-se valer, com és el cas dels Banys de Sant Vicenç.

Un tercer paisatge és el que formen tots els pobles al peu de la cinglera del Cadí, des de Montellà fins a Vilanova de Banat. El paisatge aquí s'estructura amb l'altitud; des de les diverses valls d'accés, carreteres petites s'enfilen cap als interfluvis on se situen els assentaments. Mirant a llevant o a ponent, es van distribuint en les carenes que baixen de la serra i s'envolten de culties magnífiques, que els fan destacar encara més de l'espessor dels boscos que els rodegen. Els pobles han experimentat un procés de restauració arquitectònica que n'ha millorat l'aspecte notablement, però malauradament, en la majoria d'ells, la poca població permanent dificulta la capacitat d'incidir en l'organització del paisatge. Així doncs, l'abandonament de les activitats agràries i la colonització d'aquests antics espais pel bosc ha creat un continuïum forestal de gran extensió que, ara per ara, és un dels principals atractius de la zona, tenint en compte el fort contrast amb l'ambient rocós de les tarteres, cingleres i canals del Cadí.

Per acabar, al vessant sud els espais són més oberts gràcies a l'orografia i més nus de vegetació per l'acció del clima i la manca d'aigua i sòl. De tota manera, el procés d'abandonament generalitzat també ha permès la reforestació espontània dels vessants obacs dels Cloterons i del Cadinell. L'arranjament de la carretera entre Tuixent i Gósol l'any 1999 va permetre un increment de l'afluència de visitants. Malgrat això, la cara sud del Cadí no té comunicació directa amb la vall del Segre i el seu aïllament és notable, mantenint un aspecte més solitari i salvatge.

Pel que fa a la distribució de cobertes, l'element predominant són els boscos de coníferes, que ocupen la meitat de la superfície, especialment les pinedes de pi roig, seguides de les de pi negre, amb unes poques taques d'abet al sector més oriental i les pinedes de pinassa a les cotes més baixes de la vall del Segre. Immediatament al darrere es troben els boscos de nova implantació damunt de prats i camps abandonats que suposen prop d'un terç de l'àrea. La resta de superfícies es reparteixen entre els boscos caducifolis i els d'esclerofil·les, ja que els prats supraforestals i el rocam tenen una superfície força reduïda. Gran part de la superfície agrària és dedicada a pastures permanents i a terreny forestal. Els principals conreus són els prats i el farratge, per bé que també hi ha cereals i patates i alguns bancals on es conreen hortalisses per al consum domèstic. L'economia, tanmateix, es basa sobretot en la ramaderia de bestiar boví per a carn, complementada per uns quants caps de bestiar porcí, equí i conills. Es pot afirmar, però, que l'activitat ramadera, restringida a algunes desenes d'explotacions menors, és del tot minoritària a la unitat i en franca regressió. L'explotació forestal és encara molt important, tot i que ha disminuït considerablement.

La dinàmica urbana es fa notar de manera molt directa i clara als nuclis del fons de la vall del Segre i els més propers a l'eix viari que recorre la vall principal. Martinet, que és el nucli principal de la unitat, ha experimentat un creixement notable de l'àmbit urbà que ha generat impactes derivats del fort contrast entre les tipologies

El front urbà de Martinet, que mira sobre la carretera i el riu Segre, és l'indret amb més activitat i més diversitat econòmica de la unitat, gràcies a la bona comunicació amb la Seu d'Urgell i Puigcerdà. Rosa Maria Ferré

constructives de les antigues cases del nucli antic i les de les àrees de creixement. Montellà també està experimentant una dinàmica urbanística notable, però fins ara ha sabut contenir i preservar el perfil característic de poble agrupat, compacte i aturonat, centrat en l'església, envoltat de feixes i prats de pastura. Un perfil molt semblant a aquest l'ofereix Estamariu, enlairat en una notable balconada orientada al sud, a la dreta del Segre, en el qual algunes construccions noves aïllades i certes granges trenquen l'harmonia de l'entorn de manera lleu, enmig d'un paisatge agrari molt marcat per l'aprofitament ramader i per l'existència d'extenses zones de bancals testimoni de l'abandonament de les pràctiques agrícoles. Aquest mateix patró el segueixen la resta de nuclis enlairats a la dreta del Segre, a plena solana i marcats profundament per ser unes balconades magnífiques des d'on es deixa veure la gran muralla nord del Cadí, fet que han sabut aprofitar per atreure visitants i turistes.

Els nuclis de l'obaga del Cadí han experimentat una dinàmica molt marcada per l'atracció que exerceix aquesta muntanya. De tots ells, Arsèguel és el de més població i també el més proper a l'eix viari principal de la vall del Segre, per la qual cosa és també el que ha experimentat un creixement més ressenyable, mantenint el perfil de nucli agrupat i compacte dominat per les cingleres rocoses. Les cases de pedra calcària clara i les teulades de teula vermellova són la tònica dominant tant d'Arsèguel com de la resta de pobles més petits de les valls laterals que neixen sota el Cadí. Josa del Cadí, a la solitària vall del riu de Josa, l'única que es troba al vessant sud de la serra del Cadí, no ha experimentat cap gran transformació agressiva del seu perfil urbà, centrat per l'església parroquial i les restes de l'antic castell, dalt d'un turó prominent vora el qual es disposen les cases del nucli, que domina imponent aquesta vall, a l'ombra del Cadinell.

Tres factors principals incideixen en la dinàmica recent del paisatge al Cadí: l'existència del parc natural, la baixa densitat de població i el seu envelliment, i l'eix de pas de la carretera N-260. L'abandonament del territori i l'existència del Parc Natural del Cadí-Moixeró

478 Vista de Martinet on s'aprecia la pèrdua de cultius i la recuperació dels boscos. Observatori del Paisatge

han afavorit els processos naturals. D'una banda, cal destacar l'abandonament de bona part de les pastures per la minimització de la cabana ramadera, l'augment del risc d'incendis forestals per increment de la biomassa, i la pèrdua de biodiversitat deguda a l'homogeneïtzació del paisatge. De l'altra, també són importants les dinàmiques de recuperació de boscos o recuperació i cura d'espècies que havien vist molt reduïts els seus hàbitats, l'increment de la matèria orgànica dels sòls i la millora de l'estabilitat d'aquests, o l'augment de la difusió social de l'àmbit. La dinàmica actual a l'interior del parc i a les zones fora de les culties dels pobles porta a la maduració d'uns boscos joves, però a partir d'un punt d'origen agrícola o ramader, i defineix el Cadí com a reserva biològica.

Els pobles, especialment els més allunyats del fons de vall, han perdut la massa crítica per la qual la comunitat pot dur a terme una gestió equilibrada de l'espai del qual és propietària o sobre el qual té drets. L'activitat agrícola i ramadera acaba sent subsidiària d'altres que van guanyant rellevància econòmica, però amb molta menys incidència en el paisatge. En aquest sentit, des del parc natural es dona suport a la ramaderia extensiva tradicional per afavorir el manteniment dels hàbitats de prat. Des de finals del segle xx, el sector turístic ha pres una forta embranzida i s'han obert diversos establiments de restauració i allotjaments, especialment al sector més oriental de la unitat. Sembla que aquesta és una bona manera de revitalitzar els pobles de la zona. En aquest sentit, cal destacar el renom assolit per la travessa Cavalls del Vent, que enllaça diferents refugis situats dins del parc natural.

Amb referència a les infraestructures, l'impacte més destacable és la central elèctrica de Senillers, vora el Segre, que aprofita per una canonada el salt d'aigua del riu d'Aràns. També cal mencionar les activitats extractives abandonades a certes zones de la unitat –Torres d'Alàs, Castellnou de Carcolze, vall del riu de Vilanova– especialment la que està en funcionament a Béixec, de gran impacte visual en el fons escènic del Cadí. Hi ha també impactes puntuals de repetidors i antenes de telecomunicacions, com les situades damunt de Montellà i al poble de Toloriu, entre d'altres.

Pel que fa als riscos naturals, el Cadí és un paisatge que s'ha modelat en part a cop d'esdeveniments sobtats i sovint catastròfics. Els moviments de massa han afectat tradicionalment els vessants de la serra i són freqüents cada vegada que hi ha pluges abundoses. L'esllavissada sota el cap de la Fesa i en altres punts del límit superior del bosc són cicatrius vives que destaquen molt en el paisatge dels boscos de coníferes. Altres esllavissades han afectat llocs propers a poblacions, com la de l'any 1997 a Cava. També són habituals al llarg de la carretera N-260, que s'ha hagut de reforçar en diferents trams després de moviments de massa, que obliguen a fer talls de circulació prolongats. Al marge dret del riu Segre, els desprendiments entre els cingles calcaris tampoc no són rars i alguns de recents són prou visibles damunt del poble d'Aristot, on s'han hagut de construir pantalles de protecció dinàmica en molts trams de la carretera, que la doten de seguretat però que destaquen en el paisatge. L'aigua també és motor de transformació i risc al paisatge del Cadí. Les inundacions del 1982, per exemple, van marcar una fita recent de gran transcendència en

la població i en el paisatge. Però les precipitacions en forma de neu poden provocar allaus abundants, que són agent de transformació del paisatge de les tarteres i del límit superior del bosc, i es repeteixen periòdicament. Les canals d'allaus al Cadí són molt pedregoses i contenen pocs arbres al voltant, però quan la força de la neu arriba a la zona dels planells arrossega pins de grans dimensions. Finalment, tot i que el Pirineu no és terra de grans incendis forestals, justament aquí al Cadí se n'han produït alguns dels que han causat més alarma. Com el de l'any 1986 iniciat al Cortal del Pona, prop de l'N-260, i que, ajudat per la força del vent, es va enfilar per la carena cap al Grau, molt a prop d'Ansovell. Episodis com aquest no s'han tornat a repetir però no serà rar que en el futur ho puguin fer, tenint en compte les condicions creixents d'increment de les temperatures i disponibilitat de combustible en boscos molt densos.

La futura evolució del paisatge del Cadí està també vinculada al paper de l'Administració a través del parc natural i de les polítiques agràries de muntanya. Les explotacions ramaderes han minvat els darrers anys, i l'envelliment de la població ha augmentat. La casuística és diferent al fons de la vall, especialment a la població de Martinet, amb un dinamisme turístic i comercial major que la resta de pobles. És probable que els propers decennis s'observi l'avenç generalitzat del bosc en els espais oberts. Especialment sensible des de l'òptica del paisatge seria el tancament del prat de Cadí d'Estana, igual que ha passat en els altres prats com el planell del Pi de l'Ori. De cara a un escenari de futur a mitjà termini, el Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran proposa una estratègia de reequilibri per a Martinet, Montellà, els nuclis més pròxims a l'eix viari principal –com Arsèguel i el Pont de Bar– i també per als més poblats, com Estamariu. Per a la resta de nuclis de població allunyats de la vall principal, es proposen estratègies de millora i compleció de l'edificació existent. Pel que fa al sistema d'infraestructures de mobilitat i transport, hi ha la previsió d'un nou traçat de l'N-260 que evitaria creuar el nucli de Martinet pel centre però comportaria canvis notables en la fesomia de l'entorn urbà.

Expressió artística del paisatge

La monumentalitat de la cara nord del Cadí és una font constant d'inspiració gràfica i literària. Jacint Verdaguer hi fa referència en el cant IV de l'èpic *Canigó*:

«[...] de l'estèril Cadí per lo cristall,
on l'estràmpol isard per refrigeri
troba sols, amb lo líquen de l'altura,
les perles de l'aurora i l'aigua pura
de la font regalada del Cristall.

És el Cadí la serralada enorme
ciclòpic mur en forma de muntanya,
que servei el terraplè de la Cerdanya [...]

Prop d'on Cadí amb lo Cadinell encaixa
s'alça el doble turó del Pedraforca;
és el castell l'inderrocable forca,
feta, si cal, a mida d'un gegant.»
(Verdaguer, 2003 [1886])

També destaquen alguns autors de l'Alt Urgell coneguts per les seves importants obres, com Josep Albanell, que va reflectir la bellesa del paisatge en textos com *El barcelonista* (1990), *Fantasies auxiliars administratives* (1993), *Els ulls de la nit* (1989) i *Animal de competició* (1983). Un altre autor és Albert Villaró, pare de títols com *Hèrcules i la ciutat*. *Un passeig per la història de la Seu* (1995), entre d'altres. A banda d'aquests, la zona fou visitada per alguns viatgers com Pascual Madoz i també destaca el treball de Estanislau Torres i Francesc Català del 1979 sobre el Pirineu, en el qual van dedicar un espai a aquest paisatge.

A la part berguedana d'aquesta unitat, no s'ha d'oblidar l'estança de Picasso a Gósol i la inspiració de les passejades que feia pels entorns. Era l'època del cubisme i dels colors ocres que va deixar plasmats en alguns quadres, com ara *Paisatge de Gósol*. La partença del pintor cap a la Cerdanya el va dur a travessar el Cadí pel pas dels Gosolans, un viatge meravellós que de ben segur que va deixar petja en la seva memòria.

D'altra banda, el Cadí també ha estat utilitzat per donar a conèixer la imatge de marca del turisme a Catalunya, per rodar-hi espots televisius i com a escenari de pel·lícules com *Solitud* (1991), basada en l'obra de Víctor Català i rodada a Boscallt, o *Pau i el seu germà* (2001), dirigida per Marc Recha, on apareix el poble de Gósol i rodalia.

479

Joaquim Terruella Matilla, pintor impressionista i deixeble de Santiago Rusiñol, va immortalitzar aquest paisatge de Pont de Martinet (1947). Col·lecció d'art de Crèdit Andorrà. Andorra la Vella. Foto: Jaume Blassi

Valors en el paisatge

Els principals valors naturals del paisatge actual es fonamenten en la presència i la singularitat dels cingles calcaris i en la més recent expansió dels paisatges forestals. Actualment, els valors ecològics han recuperat l'esplendor que havien tingut en altres centúries i fins i tot s'han assolit poblacions d'espècies insòlites en el passat. Aquest és el cas de l'emblemàtic isard (*Rupicapra pyrenaica*), que presenta al Cadí unes de les densitats més elevades del Pirineu, el reintroduït cabirol (*Capreolus capreolus*), el gall fer (*Tetrao urogallus*) o el picot negre (*Dryocopus martius*), emblema del parc natural. En canvi, els ecotons associats als espais oberts en el domini montà i subalpí s'estan perdent a gran velocitat. La disminució d'espècies cinegètiques com les perdius (*Alectoris rufa*, *Perdix perdix*), els conills (*Oryctolagus cuniculus*) i les llebres (*Lepus europaeus*), entre d'altres, posa de manifest la transformació i la pèrdua d'aquests paisatges, tot i que els darrers anys s'estan fent alguns esforços per mantenir-los.

Però el Cadí destaca pels valors geològics encarnats en l'extensa i important cinglera estructural del vessant nord. No és una paret uniforme i contínua al llarg de 15 km, sinó que està solcada d'innombrables canals. L'alternança de canals i esperons de roca és el tret més important d'aquest paisatge natural. Són dignes de menció les canals del Comabona; l'elevada densitat de corredors a la serra Cabirolera; el conjunt de la canal de l'Àguila, pic de Migdia, canal d'Estana, roca Verda, canal de Cristall, roca de l'Ordiguier i canal de l'Ordiguier; el Llitz i la canal de l'Orri Vell del Quer; el conjunt de la roca del Guix, canal del Guix, canal Baridana, els Cascalls, el Toll, roca Dreta, canal de l'Aigua, roca del Pont, canal de Migdia, roca Grossa, canal del Gòneg, roca del Viladre, roca del Gòneg, canal de l'Orri d'Ansovell, i, ja als darrers espadats occidentals, les Tres Canaletes. En tot aquest món calcari, la vegetació que s'aferra al rocam enriqueix aquest paisatge tan àrid. Els pins negres que desafien la verticalitat, i la vegetació de les pedrusques amb endemismes com el julivert d'isard (*Xatardia scabra*) donen el contrapunt de verdor a un escenari blanc i groc. Tanmateix, el Cadí no és només calcari; els neretars (*Rhododendron ferrugineum*) trenquen la monotonia d'un sotabosc poc florit i apareixen quan la litologia canvia i crea sòls àcids. Els boscos de pi negre amb neret es localitzen al vessant nord del Moixeró damunt de les pissarres paleozoiques, però també formen petites illes damunt de substrats silícics com els conglomerats amb quars camí del prat de Cadí i a l'Obaga Negra del Cadinell. Al vessant sud, el vol de les aus carronyaires trenca la monotonia dels cels amplis i lluminosos. Arran de terra, els valors naturals de la vegetació s'associen a la florida dels argelaguers (*Genista scorpius*) a la primavera o dels prats supraforestals de formes arrodonides com els del serrat de la Portella. En aquest entorn eixut, també al vessant nord a ple estiu, les fonts juguen un paper molt important ja que proporcionen aigua per a la fauna però també fan de nexa d'itineraris per conèixer el paisatge: font Terrers, font de la Roca, font Cerdana, font del Pradell, font Tordera, font de les Planes, font de Roca Dreta, font de l'Òs, font del Saltader, font del Roure del Gavatz, font del Campbac i moltes més que generen petits entorns de frescor.

Canals, esperons i feixancs formen el paisatge de roca de la cara nord del Cadí. Isidre Blanc

Entre els valors naturals reconeguts, destaca el Parc Natural del Cadí-Moixeró, que ocupa tota la meitat sud de la unitat. Tota l'àrea de protecció està inclosa també a la xarxa Natura 2000 com a zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA). Al nord-oest de la unitat, s'hi troba l'espai d'interès natural (EIN) Beneïdor, també sota la protecció de la xarxa Natura 2000 i considerat ZEPA, i les riberes dels rius Verneda, de la Llosa i del Segre, aigües amunt de Martinet; també hi han estat inclosos, a més, els refugis de pesca dels rius de Bescaran, de Bastanist i Naval, protegint hàbitats ben diversos.

La mola de la cinglera nord del Cadí encarna el valor estètic principal. La cinglera és de gran bellesa, especialment a la primavera, quan s'entremesclen els grisos del rocam, i el blanc de la neu a les canals contrasta amb el cel blau i la verdor esclatant de la vegetació. Aquest és un patró paisatgístic de gran rellevància a la unitat. Els colors del Cadí, fora de l'estatge supraforestal, són força monòtons i poc canviants en el transcurs de les estacions a causa de la primacia dels boscos de coníferes al vessant nord, però també dels colors ocres i torrats del vessant sud expressats en els boixeders, els camps d'argelagues i el rocam de la solana. En canvi, les olors sí que s'intensifiquen, especialment a l'estiu, quan la forta calor volatilitza les essències aromàtiques dels pins. Tot i això, la diversitat paisatgística associada prospera als pobles sí que té unes característiques estètiques pròpies i diferenciades. Les cases estan construïdes amb pedra calcària sovint amb abundància de blocs de conglomerat vermell que els dona una tonalitat més pujada; el Querforadat i Cava en són un bon exemple. Però és especialment la teula d'argila roja la que marca un límit estètic entre el Baridà del sud i el del nord. A banda de l'arquitectura, els valors estètics també se centren en els colors dels arbres caducifolis situats a prop dels pobles. Aquí és on es visualitza millor l'arribada de la tardor, especialment a les comes de Músser i de Travesseres i a les ribes del riu Segre. A Aristot, Toloriu i Bar, fins ben entrat l'hivern, encara s'aguanten les fulles marrons de les rouredes que poblen els vessants. Aquest paisatge mostra una gran dissimetria

entre la solana i l'obaga al fons de la vall del Segre i, especialment, a la vall de Josa. Aquest efecte s'engrandeix amb la llum del capvespre o amb el sol baix del solstici d'hivern.

Les valls són considerades un element definitori de gran part del paisatge del Cadí, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Es tracta de valls tancades, algunes de caràcter natural, on l'empremta humana es redueix a les pastures, als prats de dall i a algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola, com la vall de Bastanist i la vall del riu de l'Inglà; altres de caràcter més rural, amb assentaments que o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament, com passa a les valls de Bescaran i de Josa.

Entre les singularitats estètiques, destaquen un gran nombre de pobles amb un valor estètic elevat. Es tracta d'assentaments urbans situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abancalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria, destaquen nuclis com Béixec, Estana, el Querforadat i Cava. D'altra banda, hi ha altres assentaments que, tot i estar situats en el fons de vall, han sabut conservar l'estructura compacta. La imatge de conjunt singular es veu complementada per l'existència de zones de prats properes, sovint sota la forma de *bocage* –com succeeix a Arsèguel–, i la presència d'un curs fluvial amb un bosc de ribera associat, que en reforça la linealitat. Altres nuclis, com ara Estamariu, Toloriu, Montellà, Aristot o Josa de Cadí es diferencien per estar assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Un patró estètic gairebé únic en

terres pirinenques és el que mostra la distribució de les antigues vinyes damunt del Pont de Bar Vell, on, malauradament, els estralls causats per les inundacions del 1982 i les obres paralitzades d'una petita central hidroelèctrica han malmès força el paisatge.

Pel que fa als valors històrics, el patrimoni arquitectònic de la zona és ric sobretot en castells i torres de defensa, així com en algunes esglésies i ermites, moltes d'elles ubicades al damunt de turons en paratges de gran bellesa. Alguns exemples destacables són la torre de guaita del tossal de Badés (o del Pubill), entre Cava i el Querforadat, el castell de Banat, el castell de Cava, el de Sant Cristòfol, i el del Querforadat. A Vil·lec també s'han conservat restes del poblat medieval i del castell. Quant als temples religiosos, hi destaquen Sant Coloma d'Arsèguel, Sant Cristòfol de Vinyoles i Santa Maria de Josa. Uns altres santuaris representatius a la unitat són el de la Mare de Déu de Bastanist i el de la Mare de Déu de Boscall. A Estamariu és interessant l'església de Sant Vicenç, ja que actualment conserva un dels conjunts de pintura romànica conservats al seu emplaçament original més interessants de tot el Pirineu. Altres edificis romànics del poble són el temple de Sant Sadurní i el colomer d'Estamariu. L'església de Sant Andreu d'Aristot (municipi del Pont de Bar) data del segle XIII i té la curiositat de les roques de granit emprades per construir-la. Altres elements destacables són el municipi i el pont, que la riuada de la tardor del 1982 es va emportar, i les escasses restes del castell d'Aristot i del de Carcolze. En últim lloc, cal afegir la conservació del traçat i de l'estructura medievals d'alguns poblets, com Josa o Montellà.

A banda d'aquests elements patrimonials més antics que enriqueixen els patrons estètics i arquitectònics dels pobles, també n'hi ha d'altres més amagats en el paisatge però que cal tenir en compte. Extenses superfícies de feixes, avui moltes dins el bosc, que expressen l'esforç de les generacions que ens van precedir per domesticar aquests paisatges severos: el Vinyer i les Plantades de Pont de Bar, els prats i camps closos de Músser, les feixes dels Moros al torrent del Robadell a Adraén, els munts de pedres

481

Alguns nuclis, com ara Josa de Cadí, es diferencien per estar assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar. Ramon Vilalta / Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori

extrets dels camps a Cava, i tants d'altres. Però, al Cadí, també hi són presents els conjunts de bordes, aquí anomenats *cortals*, en petits conjunts de pastures enmig del bosc. Alguns dels més coneguts i representatius són el cortal Roig i el cortal del Fonset a Cava; el del Masover i el del Martí, a Ansovell; el cortal del Garreta, el de la Peda i el de l'Esplugu del Bernat, al Querforadat; el cortal de l'Oriol, a Ridolaina, i, especialment, el cortal dels Cortils, sota el pas de la Roca Plana a 2.230 m. Els camins ramaders estan molt malmesos i només alguns trams són clarament identificables, així com altres estructures que s'havien fet servir per a diversos tipus d'activitats econòmiques a la muntanya: orris, forns de pega, forns de calç, recs, etc. En canvi, a causa de la proximitat en el temps i del fet que no es van posar mai a ple ús, estan força ben conservades les construccions defensives de la línia Pirineus, un seguit de búnquers construïts durant la postguerra per prevenir una possible invasió aliada, però que al final es van aprofitar per controlar els maquis que creuaven aquestes valls cap a la frontera. A Martinet s'han museïtzat i formen part d'un itinerari turístic.

Entre els valors socials, destaquen els aplecs de Boscallt, al setembre, i el de Bastanist, al maig. Tots dos estan associats a les peregrinacions dels santuaris renaixentistes. També cal destacar l'aplec de Gresolet, que encara avui aplega nombrosos grups socials que visiten la zona. Altres tradicions històriques que tenen un cert ressò social són la cacera i la pesca, avui molt regulades però que atrauen nombroses colles de caçadors i pescadors cap a la reserva de caça del Cadí o al tram del riu Segre. També hi ha una gran tradició per anar a buscar bolets, que en alguns casos ha requerit una certa regulació i tancament de pistes per evitar elevades aflluències de boletaires.

Entre els valors productius, hi ha moltes activitats que poden potenciar econòmicament aquest sector en el futur, com la trobada d'acordionistes d'Arsèguel del mes de juliol, el museu del vi de muntanya del Pont de Bar, la fàbrica de llana del Pont d'Arsèguel o les instal·lacions hidrotermals com els banys de Sant Vicenç i el balneari de Senillers. Però si algun fet atrau un nombre important de visitants, aquest és el Cadí. Des d'Estana parteix el camí que, pel coll de Pallers, mena al prat de Cadí, possiblement l'itinerari més emblemàtic i freqüentat de tot el Cadí, tant a l'estiu com a l'hivern. Recobertes de neu, les canals són un magnífic paisatge per practicar l'alpinisme. També destaquen els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Els valors simbòlics del Cadí s'encarnen en la muntanya i estan molt relacionats amb l'excursionisme. Superen amb escreix la influència de la unitat. Tanmateix, el paisatge també és ric en folklore i llegendes locals, com la de la princesa Xipahuatzin, filla de l'emperador asteca Moctezuma II, que es va acabar esposant amb en Joan de Grau, baró de Toloriu. La història, suposadament creada a mitjan segle XX, narra que, a partir dels drets de successió que Xipahuatzin va exigir, es va acumular un tresor que estaria amagat a les terres sota domini del baró de Toloriu.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat es caracteritza pel diferencial paisatgístic entre vessants, als quals s'accedeix per rutes diferents. A la cara nord, l'N-260 entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà, que transcorre paral·lela al Segre pel fons de la vall, és l'eix viari que permet l'accés a tots els pobles de la zona. Per contra, el vessant sud és de més difícil accés i, prenent com a centre el petit nucli de Josa de Cadí, s'hi pot arribar des de Gósol pel coll de Josa o bé des de Tuixent, a la unitat veïna de La Vansa.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic en destaquen tres. El primer transcorre entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa i ens apropa al vessant sud del Cadí per paisatges de petits nuclis dispersos, entre els quals destaca Josa de Cadí, que s'alça atrevida al cim d'un turó i desplega una falda de cases de pedra al voltant de l'agulla de l'església. Aquest és un bon punt de partida per pujar a la serra del Cadí pel vessant sud, a través de la canal Baridana de Josa.

El segon itinerari, de llarg recorregut, transcorre entre el Cadí i la tossa Plana de Lles i duu dels estreps nord de la serra del Cadí fins als peus dels cims més alts del Baridà. Permet accedir a miradors com el de Querforadat i Arsèguel i observar les faldes densament forestades del Cadí en contrast amb el rocam d'aquesta serra. Una altra ruta, més llarga però molt més atractiva, porta, també a peu, cap al santuari de la Mare de Déu de Bastanist, ja a la Cerdanya. També des del Quer, hom pot creuar el riu Naval i acostar-se, pel camí de Béixec, al mas de Vima. Des d'aquí hi ha una via d'accés a la canal Baridana i al puig del mateix nom.

El tercer gran itinerari és el GR-150 o Circular del Cadí, que permet copsar els trets més característics del paisatge del Cadí. Va des de la Seu d'Urgell a Alp, passant pel Querforadat al sector nord i per Tuixent al sud. És la millor manera de descobrir la imponent serralada i els contrastos paisatgístics d'ambdues vessants. En part coincideix amb el traçat de la ruta Cavalls del Vent, que recorre vuit refugis resguardats del parc. El tram entre Estana i el refugi de prat d'Aguiló és un itinerari curt de gran representativitat per contemplar l'obaga del Cadí tot passant al peu dels cingles i tarteres en el sector de la serra Cabirolera, entre el prat de Cadí i el camí que porta al pas dels Gosolans, prop del Comabona. És la variant GR-150-1 del sender de llarg recorregut. Són paisatges forestals dins les velles pinedes de pi negre, aclarits per petits prats a les collades que cal anar superant sota les canals; molt adequat per observar la fauna i la flora d'aquesta unitat de paisatge. Es creuen sovint paisatges agrícoles de l'entorn dels poblets al peu de la cinglera nord i també es voregen camps reconverits en pastures, pinedes joves que conquereixen terrenys antany arrabassats al bosc i es poden apreciar panoràmiques magnífiques de les valls veïnes del Querforadat i de Bastanist. A mesura que el camí s'enfila vers el sud, la imatge de la muralla del Cadí es fa més propera, sempre que els densos boscos de pi roig i pi negre en permetin la visió. Un cop arribats al prat de Cadí, es resumeixen tots els valors estètics

El santuari de la Mare de Déu del Boscall, a prop d'Ansovell, està situat al peu de les cingleres del Cadí. Observatori del Paisatge

d'aquesta unitat en un sol lloc. Es recomana fer aquest itinerari en dos moments de l'any: a l'hivern i a l'inici de l'estació estival.

Tanmateix, hi ha altres itineraris d'interès paisatgístic més locals, com el que porta al refugi de prat d'Aguiló des de Martinet, una excursió interessant als contraforts del Parc Natural del Cadí-Moixeró, o el que des del mateix nucli accedeix al santuari de la Mare de Déu de Bastanist. Al vessant nord de la serra, des d'Arsèguel, un balcó privilegiat de la serra del Cadí, es pot anar fins al cortal del Roig passant per la font de Campbac. De tornada, es pot continuar cap a la font del Gavatx, ascendir pel camí Cardoner fins a Sarroja i allà prendre el camí de les Deveses que condueix al veïnat de Cal Pubill i davalla cap a Cava. Si es va cap a Ansovell per la pista, es té l'ocasió d'acostar-se a peu, a través dels boscos, al santuari del Boscall, centre de gran importància al segle XVI, darrere del qual encara es conserva un boix mil·lenari.

Per aquesta unitat passen dues vies històriques de primer ordre: el camí de la sal o Cardoner i la via pecuària denominada camí o pas Ramader. També hi passa l'històric itinerari de la ruta dels Segadors. Abans de la Guerra Civil, les colles de temporers que travessaven el Cadí per anar a la Cerdanya eren nombroses, com també ho eren les d'esquiladors d'ovelles que recorrien les valls de la Cerdanya, el Baridà i la Vansa, o les que s'arregaven anualment i creuaven la frontera per anar a veremes al Rosselló. Seguint el sender de petit recorregut PR C-124, que coincideix amb el camí dels Bons Homes (GR-107), tindrem bones panoràmiques, especialment a l'indret del pas dels Gosolans. Des del segle XI fins al XVI, aquest camí fou un important nexa d'unió econòmica entre l'Ariège i el Berguedà, i el van seguir els càtars que, fugint de la croada i la Inquisició, van cercar refugi a Catalunya. Altres itineraris d'interès són els següents: el camí d'Ansovell a Arsèguel (camí de la Belluda), el camí de Boscall a la Molina de Lletó (camí de la Molina), el camí de Cava a Arsèguel (camí del Molí), el camí de Cava a Querforadat (camí de coll de Cristià), i, en darrer lloc, el camí del Querforadat a Estana (camí d'Estana).

Els miradors de la unitat es poden diferenciar en funció de si es localitzen al vessant nord de la serra del Cadí, a la vall del riu Segre o al vessant sud. Els més destacats del vessant nord són el Querforadat, el santuari de Bastanist o el mirador del prat de Cadí, que ofereixen panoràmiques esplèndides de la plana Cerdana, la Batllia, el Baridà i les muntanyes frontereres del Pirineu més alpi, amb les faldes densament forestades del Cadí en contrast amb el rocam d'aquesta serra. Al vessant sud, els punts d'observació i gaudi del paisatge més destacats es troben al coll de Josa, des d'on s'aprecia la cara sud del Cadí però també el Pedraforca, Santa Maria de Josa i la torreta de Cadí. L'ascensió fins a la carena per la canal de Josa, tot i que és difícil, val la pena per l'esplèndida vista que ofereix en totes dues bandes, sens dubte un dels miradors més privilegiats de la unitat. Finalment, el coll de Trapa, a la part més oriental de la serra del Cadí, permet gaudir de vistes excel·lents sobre les penyes altes del Moixeró. Són remarcables també els nuclis que s'eleva a banda i banda de la vall del riu Segre, molts d'ells encimbellats, i que són miradors naturals sobre el paisatge fluvial i agrícola de la zona més planera. És el cas, per exemple, de Montellà del Cadí, Arsèguel, Estamariu, Aristot i Toloriu.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La poca presència de les activitats agrícoles i ramaderes, principalment deguda a les dificultats que imposa el terreny, les males comunicacions, la llunyania dels petits nuclis respecte de la vall principal i la manca de relleu generacional.
- La poca població que hi habita dificulta que es portin a bon terme projectes que tenen relació amb les activitats econòmiques i el paisatge.

Amenaces

- El despoblament dels nuclis més petits i mal comunicats.
- La creació d'una massa forestal molt extensa i homogènia i la colonització de les antigues zones agrícoles per matollar i bosc, fet que homogeneïtza el paisatge i augmenta el risc d'incendi.
- L'abandonament de les activitats agràries.
- La degradació de les carreteres i pistes d'accés als nuclis de població més aïllats i petits.
- Les possibles ampliacions de la pedrera de Béixec.

Fortaleses

- L'espectacularitat d'aquest paisatge d'alta muntanya calcària al sud del Pirineu.
- El fet de formar part del Parc Natural del Cadí-Moixeró, un dels parcs més grans i de major tradició històrica a Catalunya.

- La coneixença i la valoració d'aquest paisatge per gran part de la societat catalana, amb la marca Cadí, i l'augment de la seva freqüentació arran de la construcció del túnel sota la serra del Moixeró.
- Els valors estètics, naturals i socials d'aquest paisatge han atret un turisme que no ha provocat cap alteració substancial de la unitat. Es tracta d'un paisatge que o es contempla de lluny o cal visitar-lo a peu. És un molt bon espai per a la pràctica de l'alpinisme i l'excursionisme.
- La molt bona conservació dels nuclis de població.

Oportunitats

- El manteniment del perfil tradicional dels nuclis rurals, on els campanars són elements preeminents.
- El desenvolupament, el manteniment i la promoció de l'extensa xarxa de camins i rutes de descoberta del paisatge, a peu o en BTT.
- L'habilitació d'un sistema de miradors a la unitat, que gaudeix de panoràmiques magnífiques sobre i des de la serra del Cadí.
- Una major promoció de les instal·lacions museístiques del Pont d'Arsèguel, del Pont de Bar i de Martinet, així com de les manifestacions culturals de fort arrelament territorial.
- Mantenir el patrimoni edificat existent, promovent les activitats rurals que poden ajudar a mantenir-lo i conservar els trets bàsics de les tipologies de muntanya que contribueixen a conservar l'especificitat del paisatge del Cadí.

484

El manteniment del perfil tradicional dels nuclis rurals és una oportunitat pel paisatge de la unitat. A la imatge, el nucli de Travesseres. Francesc Tur / Ara Lleida

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges del Parc Natural del Cadí-Moixeró que s'integrin amb els paisatges dels pobles que queden als seus marges.
- OQP2.** Uns paisatges a les ribes del riu Segre que conservin els trets d'identitat que els són característics, com els pobles dalt de promontoris, nuclis riberencs amb prats de dall i espais agrícoles abandonats de gran interès o el bosc de ribera; però també que mirin d'integrar tots aquells elements moderns que els doten de funcionalitat malgrat que sovint generen un gran impacte: carretera N-260, mini-centrals hidroelèctriques, antenes i repetidors, línies elèctriques, serveis i equipaments turístics.
- OQP3.** Uns fons escènics de muralla rocosa del Cadí i uns relleus de paret calcària lliures d'alteracions visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP4.** Uns paisatges formats per nombroses ermites –com els temples religiosos de Sant Coloma d'Arsèguel, Santa Maria de Josa, la Mare de Déu de Bastanist o Sant Andreu d'Aristot, entre d'altres–, restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural vinculades al paisatge del Cadí.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Cadí.
- OQP6.** Uns nuclis urbans que conservin tot el seu caràcter de fetes visuals, el perfil característic i el valor simbòlic i històric.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir els patrons paisatgístics de la unitat que estan a l'interior i als límits del parc com a garantia de la protecció dels valors naturals del paisatge. En aquest cas, protegir significa dinamitzar les activitats en el territori, associades a la decadència de la ramaderia transhumant a les pastures del Cadí, potenciant la ramaderia bovina als pobles del vessant nord de la serralada i impulsant l'explotació forestal sostenible en la majoria de boscos on és permès fer-ho.
- Protegir el ric llegat històric en el paisatge de les ribes del riu Segre, especialment elements com ara les terrasses de les antigues vinyes de Pont de Bar, les construccions defensives de la postguerra, les estructures de rec als pocs camps que voregen alguns meandres, etc.
- Garantir la preservació de les formes granítiques de la important cinglera estructural del vessant nord (amb l'alternança de canals i esperons de roca com les canals del Comabona; l'elevada densitat de corredors a la serra Cabirolera; el conjunt de la canal de l'Àguila, pic de Migdia, canal d'Estana, roca Verda, canal de Cristall, roca de l'Ordiguer i canal de l'Ordiguer; el conjunt del

Toll, roca Dreta, roca del Mig, canal de l'Aigua, roca Grossa, canal de Migdia, roca de Gò nec i canal de Gò nec, i, ja als darrers espadats occidentals, les Tres Canaletes).

- Protegir els boscos de ribera, particularment els dels voltants del riu Segre, per tal de garantir la seva funció ecològica i paisatgística.
- Conservar el paisatge agrari d'elevat valor productiu i estètic creat pel *bocage* d'Arsèguel, que, pel gran valor cultural que té, ha de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Reforçar la coordinació dels ens que participen en la gestió del parc natural i dels territoris limítrofs. Fomentar i incrementar les activitats tradicionals dins el parc, possibilitant que siguin el principal motor de manteniment dels paisatges agrosilvopastorals, d'una banda, i de l'altra, estendre algunes restriccions d'activitats, que evitarien forts impactes en el paisatge fora dels límits de l'espai natural.
- Evitar la conversió dels nuclis de població a l'entorn de la serra del Cadí en un conjunt de pobles morts, arquitectònicament restaurats i recuperats però sense gent que hi visqui ni hi treballi.
- Fer el possible per convertir el tram de l'N-260 al seu pas per la unitat, d'un paisatge de passada a un paisatge d'observació i gaudi.
- Promocionar les instal·lacions museístiques del pont d'Arsèguel, del pont de Bar i de Martinet, i fomentar el caràcter emblemàtic i emfàtic dels castells i les torres de guaita dins de tot el territori com a possibles peces de foment del turisme i la percepció del paisatge. En aquest sentit, cal generar estratègies de restauració i promoció de les fortaleses i torres com a patrimoni cultural específic de la regió. És el cas de la torre de guaita del tossal de Badés, del mas fortificat de Vinyoles, dels castells de Cava, el Querforadat, Toloriu, Bar, Banat, etc.
- Consolidar i fomentar la Denominació d'Origen Protegida (DOP) de la mantega del Cadí.
- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals formant uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, convé adequar i promocionar el mirador paisatgístic de Montellà, on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la funció que exerceixen en la ramaderia local.
- Les cobertes forestals de boscos caducifolis i coníferes, en vinculació amb els prats de conreu i els prats de dall que predominen pràcticament a tots els fons visuals, són de gran interès escènic. L'abandonament progressiu de les activitats agrosilvopastorals ha permès que les masses forestals es densifiquessin. No obstant això, cal mantenir les zones de pastures existents, com les dels prats de Goleró i els Cortils, els prats subalpins d'Aguiló, Cadí, collada Josana i el Pradell, per afavorir i potenciar la permanència del mosaic paisatgístic.
- Revalorar el patrimoni històric associat als cursos fluvials, especialment els canals i els ponts, pel seu valor històric i cultural.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Afavorir que el Parc Natural del Cadí-Moixeró es converteixi en un motor en la conservació, gestió i transformació del paisatge de la unitat. S'ha d'avançar en una segona generació de criteris de gestió dels parcs naturals on la col·laboració amb els agents locals del territori que es dediquen a les activitats tradicionals, que fan paisatge, sigui una prioritat al mateix nivell que la conservació de la geologia, la flora i la fauna. Cal iniciar un procés per impulsar no sols la biodiversitat, sinó també la diversitat agrícola, ramadera i dels paisatges.
- Vetllar, des del planejament territorial i urbanístic, pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrees de transició.
- Establir criteris d'edificació (volums permesos, tipologies de construccions, materials, colors i acabats) a fi de minimitzar l'impacte de les construccions i rehabilitacions en els petits nuclis dispersos.
- Alentir el ritme de construcció d'habitatge destinat a segona residència i adoptar tipologies més intenses en el consum de sòl.
- Els nuclis compactes a mig vessant de Músser, Bar, Ansovell i Travesseres; els de Martinet, els Banyes de Sant Vicenç i el Pont de Bar, situats en el fons de la vall, i els nuclis encimbellats d'Arsèguel, Estamariu, Josa de Cadí, Toloriu, Torres d'Alàs, Montellà i Aristot presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà, tant de rehabilitació com d'obra nova, ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics i de construccions aïllades que els desfigurin.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors de la unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica del front del Pallars i la Guerra Civil.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del coll de Josa, Santa Maria de Josa, la torreta de Cadí, el prat de Cadí, el santuari de Bastanist, el Querforadat, Arsèguel, Montellà, Estamariu, Aristot i el castell de Toloriu; els itineraris motoritzats entre el Cadí i la tossa Plana de Lles i entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa, i els no motoritzats del GR-107 camí dels Bons Homes, la Transpirinenca en BTT i el GR-150 Circular del Cadí. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. De la mateixa manera, cal impulsar iniciatives que promoguin la vinculació d'aquests itineraris paisatgístics amb els punts de principal interès geològic i botànic com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.

13. Vall Cerdana

Comarca:
Cerdanya

Superfície:
32.163,5 ha

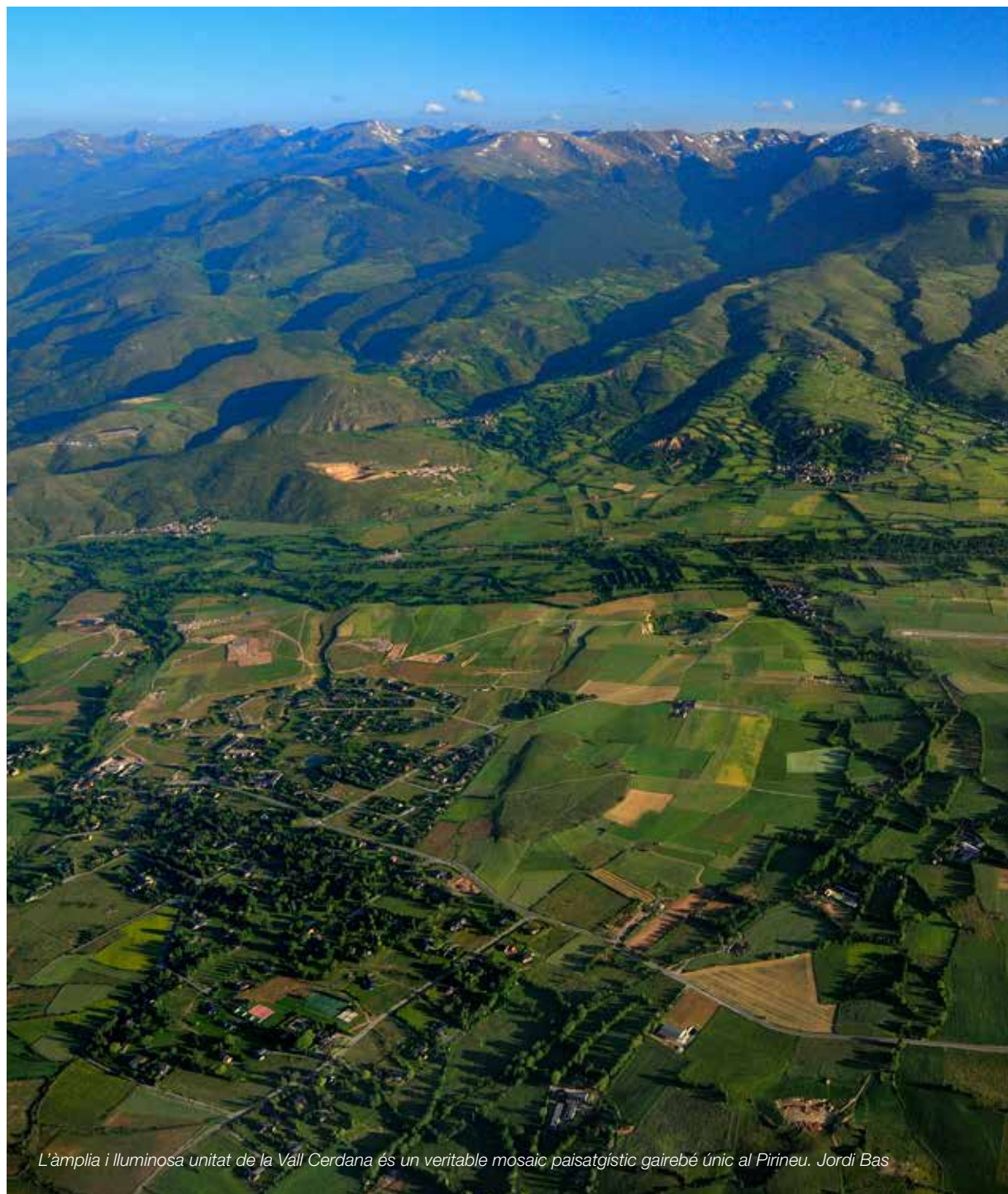

Municipis:

Alp, Bellver de Cerdanya, Bolvir,
Das, Fontanals de Cerdanya, Ger,
Guils de Cerdanya, Isòvol, Llívia,
Meranges, Prats i Sansor, Prullans,
Puigcerdà, Riu de Cerdanya, Urús

486

L'àmplia i lluminosa unitat de la Vall Cerdana és un veritable mosaic paisatgístic gairebé únic al Pirineu. Jordi Bas

Trets distintius

- Mosaic paisatgístic amb valors notables, tant a la Baixa com a l'Alta Cerdanya fruit de les característiques naturals i l'evolució històrica. Un territori amb capital a Puigcerdà, vila de referència també per als habitants dels pobles de l'altre costat de la frontera francoespanyola.
- La solana, l'obaga i la plana constitueixen els principals paisatges de la unitat.
- Estructura reticular dels paisatges agrícoles de la plana amb camps delimitats per tanques verdes i esquitxat de masos, creuats per la veta verda i blava del riu Segre, la seva ribera i les séquies i recs que s'endinsen en el *bocage* de la plana, entre el bressol dels colors lluminosos de la solana i el verd penetrant de l'obaga, culminats per alts cims blancs o grisos depenent de l'estació, com el Puigpedrós, la Tosa d'Alp, les Penyes Altes de Moixeró i la muralla del Cadí, ja fora dels límits de la unitat, que tanquen una vall anormalment àmplia dins del Pirineu.
- Pobles distribuïts al voltant de la plana, amb Puigcerdà en posició estratègica, que ha sabut mantenir la personalitat al llarg dels temps; tot plegat amenaçat per la banalització i l'homogeneïtat dels nous creixements urbanístics.
- El mas cerdà, centre de l'explotació agropecuària, com a nucli de transformació del paisatge de la plana i, antigament, també de la muntanya; el ric patrimoni romànic, l'extensa xarxa de carrerades i camins rurals.
- L'avetosa de Riu i els extensos boscos de pi negre de Guils; els petits prats enmig del bosc o penjats dels cingles al Moixeró i els coms de Das.
- Model econòmic que combina principalment pistes d'esquí de La Molina i Masella, urbanització en «pletes» d'accés ràpid des de Barcelona a través del túnel del Cadí i important centre comercial a Puigcerdà. Aquest model ha suposat un canvi significatiu del paisatge.
- La Batllia, amb Bellver de Cerdanya dalt del turó i tot el seguit de pobles al peu dels vessants o lleugerament enfilats que l'envolten. Els petits pobles i masos de la solana –Talltendre, Ordèn, Éller, Cortàs o la Bastida–, allunyats del brogit de la vall. Les valls amagades de la Ribera d'Alp, de l'Inglà –amb el seu art rupestre– i la vall Tova.

Mirador

— Itinerari motoritzat

16 Entre el Cadí i la Tossa Plana de Lles

17 Plana i solana de la Cerdanya

18 La vall de la Molina

— Itinerari no motoritzat

25 GR-11, el sender del Pirineu

28 GR-150, la Circular del Cadí

29 GR-107, el Camí dels Bons Homes

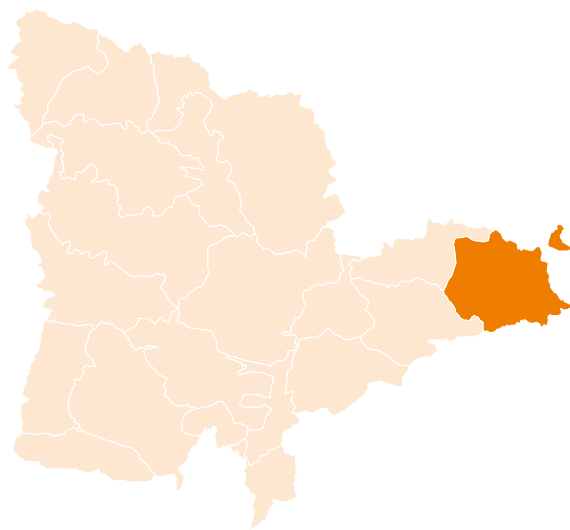
34 De Cal Jan a la Portella Blanca d'Andorra

37 De Talló a Prullans

40 De Guils al refugi de Malniu

41 Transpirinenca

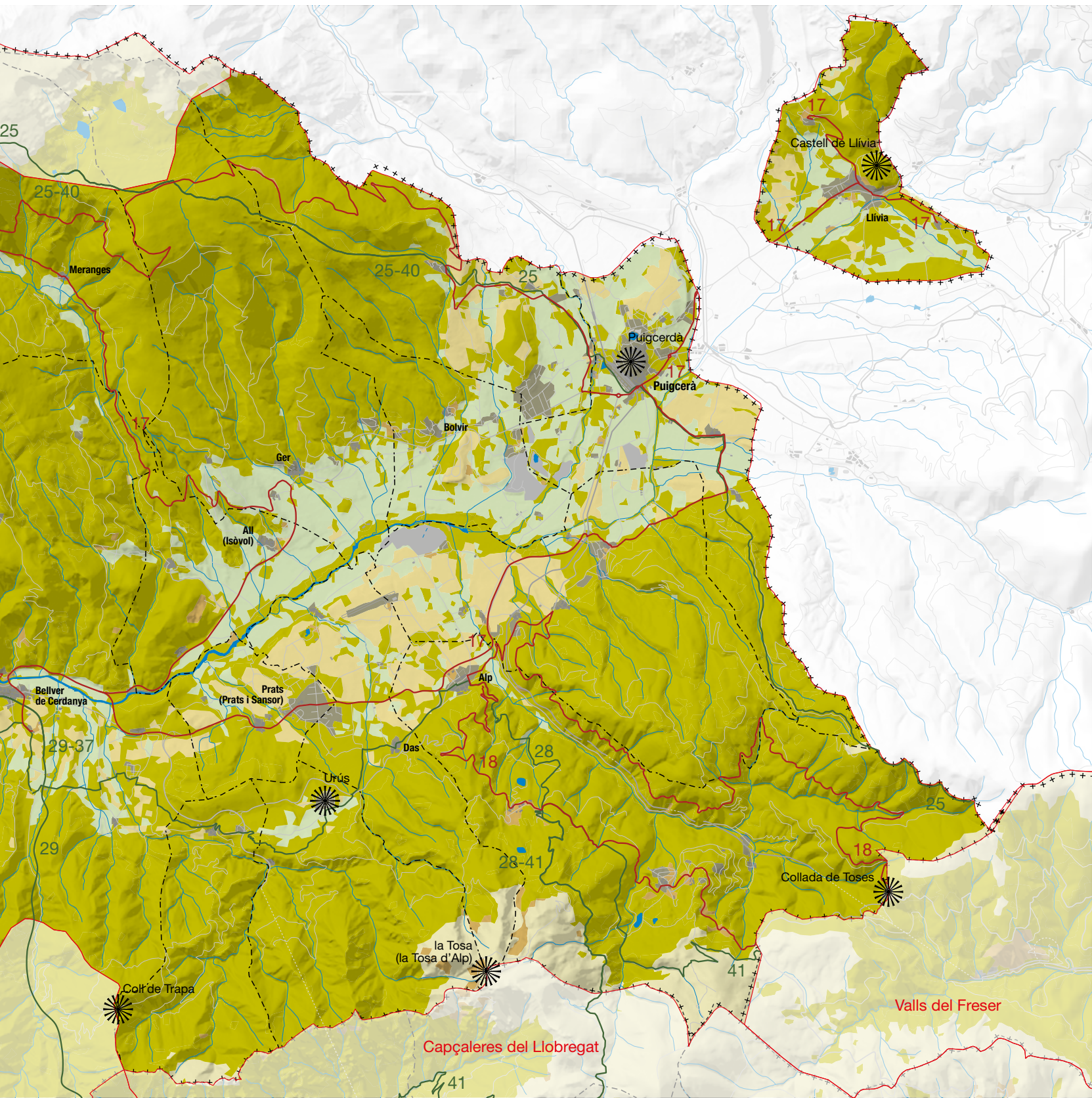
438

Escala 1:100 000

0 1 2 3 km

Elements naturals del paisatge

Les senyes d'identitat de la Vall Cerdana són una història geològica particular que l'ha dotat d'uns límits orogràfics clars, unes condicions climàtiques específiques dins del Pirineu i una història que ha fet arribar fins als nostres dies un medi natural altament antropitzat i modificat. Els límits naturals engloben dos estats i, per tant, s'escapen dels límits estrictes marcats per aquest catàleg de paisatge. Són el coll de la Perxa al nord-est; el massís del Carlit (2.921 m), la vall de Querol i el Puigpedrós (2.905 m), al nord; l'estrenyiment del Segre a Sant Martí dels Castells, a l'oest, i la carena del Moixeró passant per la collada de Toses fins al pic d'Eina (2.786 m), al sud.

Centrats només en el sector corresponent a la part de la comarca de la Cerdanya, la Vall Cerdana queda constituïda per conjunts naturals força ben definits: la plana, amb l'enclavament de Llivia, i la muntanya. Aquesta divisió és possible gràcies a la clara ruptura del pendent que es produeix en la transició dels materials sedimentaris que ocupen el fons de la vall i les roques cristal·lines, metamòrfiques o calcàries que delimiten els vessants. A la muntanya també hi ha dues parts ben diferenciades: la solana i l'obaga. La primera

ocupa els estreps del cim del Puigpedrós, i la segona se situa a l'ombra de la llarga carena que baixa del Puigmal (2.910 m) pel pas dels Lladres i el coll de la Creu de Meians, cap a la collada de Toses (1.800 m). Des de la collada, la carena envolta la vall de la Molina i fa la divisòria amb les valls del torrent de Rigart a la comarca del Ripollès, i les del Llobregat i el Bastareny a la del Berguedà.

La solana i l'obaga de la Cerdanya són dos conjunts biogeogràfics i històrics que es plasmen en el paisatge actual amb diferències notables des del punt de vista de la vegetació. Els boscos de coníferes han avançat molt més ràpid el procés de colonització natural en el vessant orientat al nord que no pas les pinedes subalpines que resten força estabilitzades per damunt de la cota dels 1.900 m a la solana. D'altra banda, els relleus cimers d'un costat i altre són substancialment diferents. Mentre que al sud ressalten els blancs de les calcàries paleozoiques, al nord, els granits queden coberts per la verdor

La conca cerdana és, en realitat, una gran fossa d'origen tectònic, una dovella enfonsada per falles orientades de nord-est a sud-oest i recoberta per sediments terciaris i quaternaris que constitueixen la base dels sòls de la depressió. En contrast, les roques paleozoi-

490

La Vall Cerdana queda constituïda pels conjunts naturals ben definits de la plana i la muntanya. Observatori del Paisatge

ques de granit, gneis, pissarres i gresos es troben principalment al nord i al sud-est de la unitat, mentre el bloc aixecat al sud es correspon amb la base de la unitat geològica coneguda com el mantell del Cadí, que dona lloc a les calcàries devonianes de les serres del Moixeró i la Tosa d'Alp. Per tant, la Vall Cerdana és un relleu deu milions d'anys més jove que la serralada pirinenca, i aquesta peculiaritat geològica l'ha fet específicament diferent dels paisatges que l'envolten. Un antic llac va acumular les aigües a la depressió que es va formar a la fi de l'època miocènica. La sedimentació en el seu interior fou la responsable dels materials d'origen lacustre que van permetre l'establiment de sòls fèrtils, una vegada les aigües es van retirar i es van obrir pas pel curs de l'actual riu Segre. Aquesta variada geologia es fa notar en el paisatge i el relleu: mentre que les serres que baixen de les altures són suaus i ordenades en valls paral·leles de cursos d'aigua temporal i petits rierols, a les capçaleres es poden albirar petits circs glacials d'antigues glaceres que no van arribar mai al fons de la vall, com les de Comaoriola i la coma Pregona, a la Tosa d'Alp, o les de Malniu i Engorgs, als peus del Puigpedrós. Altres rastres glacials sí que es poden trobar a la plana, com les morrenes terminals de la gran glacera del Querol, que va arribar fins a l'actual població de Puigcerdà. La plana cerdana no és tan plana com el seu nom indica: multitud de petits turons s'hi aboquen, en especial d'Urús a Bellver. Són els testimonis de l'erosió dels materials tous lacustres que, en alguns casos i per l'acció accelerada de la intervenció humana, donen lloc a relleus erosius, com ara badlands, que acolorixen la verdor de la plana alhora que en degraden el sòl. També cal destacar la naturalesa calcària d'alguns d'aquests turons, com els d'Isòvol, amb formacions càrstiques interessants, que també apareixen a la fou de Bor i als ressalts erosionats del tossal de Nas, que posen al descobert tota la seqüència de materials lacustres amb un fort impacte visual en el paisatge.

El clima és força sec degut al fet que les muntanyes que envolten la unitat barren el pas als corrents d'aire humit, que precipiten el seu contingut en forma d'aigua o neu als cims. És el fenomen conegut com a ombra pluviomètrica, que afecta tant les adveccions d'origen atlàntic com les mediterrànies. Els vents predominants que penetren a la comarca són el llevant, que baixa després d'ultrapassar el massís del Puigmal o bé ho fa per les collades de Toses, de Jou i de Pendís, i provoca pluges. Pel nord-est, el vent mediterrani procedent del Rosselló passa el coll de la Perxa, i el que ve de l'oest penetra per la vall del Segre, i tot i que pot ser d'influència mediterrània o bé atlàntica, és molt eixut. Per la vall de Querol prové, del nord-oest, el vent de caràcter oceànic, després d'haver sobrepassat el coll de Pimorent. Aquests punts elevats d'entrada de les masses d'aire fan que l'atmosfera cerdana sigui molt clara i tingui més de 2.500 hores de sol anuals. L'elevada radiació solar provoca fortes evaporacions, fet que condiciona la vegetació. El paisatge de la Vall Cerdana conté molts altres elements climàtics, com el torb a l'hivern, quan el vent fort fa caure la neu a la vall en forma de borruçada. La llum i la calor de l'estiu rosteixen els rostolls i totes les solanes. L'acumulació d'aire fred, que s'escola amb dificultat per la vall del Segre, és la responsable de les gebrades i boirines hivernals. I quan les borrasques són fortes, deixen un mantell blanc arreu a l'hivern, o descarreguen amb força els núvols que es formen damunt dels cims en les tempestes d'estiu. Tot i la

L'entrada de masses d'aire fa que l'atmosfera cerdana sigui molt clara i tingui una elevada radiació solar, fet que condiciona la vegetació. A la imatge, plana que envolta Bellver de Cerdanya des del serrat de Gallissà, a la primavera. Maria Rosa Ferré

seva elevada altitud mitjana, aquesta unitat presenta un fort gradient de temperatures i de precipitacions, molt determinades per les característiques orogràfiques de l'àmbit. L'ampli fons de vall registra les temperatures mitjanes anuals més elevades, mentre que les més baixes es registren a les zones més elevades situades al nord i al sud de la plana. Pel que fa a les precipitacions, la distribució és més irregular i no segueix les mateixes pautes que la temperatura. Els valors màxims tenen lloc a les serralades del sud-est, a la muntanya de Saltèguet, on la major humitat queda reflectida en la vegetació; és justament a sotavent del coll de Pendís on es troben els únics faigs (*Fagus sylvatica*) de tota la comarca, o la important avetosa (*Abies alba*) sota la collada de Toses, que posa de manifest l'acumulació de neu a l'hivern.

La vall cerdana és la conca alta de la vall del Segre, on se'n troben les fonts, tot just al costat francès, a la clotada de sota mateix del pic de Segre (2.848 m). Les seves aigües voregen els pobles de Llo i de Sallagosa, travessen l'enclavament de Llívia i entren definitivament a la vall cerdana sota Puigcerdà, on reben les aigües del riu Reür, que recull el drenatge de la conca del riu d'Angostrina; més endavant també hi conflueix el cabalós riu de Querol o Aravó. El Segre avança per la plana rebent, a banda i banda, els afluents que provenen de les muntanyes, tant de la solana com de l'obaga. La plana regada pel Segre és d'una gran bellesa per la seva harmonia de prats, conreus i per la vegetació en galeria de les riberes. És un curs tranquil, d'aigües calmades fins a l'estret d'Isòvol, on un petit congost dona entrada a una nova plana, coneguda com la Batllia o Petita Cerdanya, presidida pel turó ocupat per Bellver de Cerdanya. El fet que els rius de la solana i l'obaga baixin a tributar al Segre ha permès des de l'antiguitat la construcció i l'explotació de séquies per recollir i conduir les aigües. Les més antigues i importants són la séquia d'Age (Llavanera-Segre), la de Puigcerdà (aigües del riu Aravó), les de la Solana (rius Aravó i Duran) i la de Sanavastre, que agafa l'aigua del Segre a Soriguerola. Aquestes obres humanes tenen una gran importància en la vegetació natural, ja que la humitat que se'n desprèn no només serveix per

Per sobre dels 2.000 m d'altitud, les comes que s'obren a les obagues de la Tosa d'Alp, com la de Comaoriola, mostren un mosaic de boscos de pi negre, prats i pedruscall calcarí. Observatori del Paisatge

regar els prats, sinó que també nodreix els sòls frescals on creixen freixenedes, salzeredes i vernedes. La línia divisòria que delimita la vegetació caducifòlia de la resta és nítida i artificial, especialment a la solana.

492

El clima dona vida a una vegetació variada. A les riberes del Segre, situades a l'estatge montà, es troben els conreus i la vegetació espontània de trèmols (*Populus tremula*), freixes (*Fraxinus excelsior*), oms (*Ulmus minor*), pollancreus (*Populus nigra*) i salzes (*Salix* sp.). A l'estatge subalpí s'ha desenvolupat la massa forestal de coníferes, com les de pi negre (*Pinus mugo* subsp. *uncinata*), pi roig (*Pinus sylvestris*) i avet (*Abies alba*); aquest darrer, principalment identificat al bosc de Saltèguet, a la vall de la Molina i a les obagues sota el Moixeró. Per sobre dels 2.300 m, ocupa el sòl una vegetació de prats de pastura de gespa rasa de gran diversitat d'espècies. Hi predominen els prats de *Festuca supina*, mentre que a les superfícies més enlairades són els prats d'ussona (*Festuca gautieri*) els que s'arrapen en franges o formen petits coixins compactes entre el pedruscall dels cims calcaris.

La biodiversitat faunística és molt gran a causa de la diversitat d'hàbitats que ofereix aquest paisatge: des d'ambients fluvials força ben conservats, passant per agrosistemes molt heterogenis, fins a espais oberts de pastures, brolles i matollars que enllacen amb els boscos d'aciculifolis a banda i banda de la vall. Més amunt, als rasos subalpins, s'hi troben espècies adaptades a les dures condicions climàtiques d'aquests ambients. D'altra banda, la connectivitat entre tots ells és gran, tot i que les barreres artificials guanyen pas aquests darrers anys. A la plana són freqüents els estols de perdus (*Perdix perdix* i *Alectoris rufa*) a principis d'estiu, o les llebres i els conills, guatlles i altres preses que serveixen d'aliment a àligues (*Aquila chrysaetos*, *Circaetus gallicus*), aligots (*Buteo buteo*) i esparvers (*Accipiter nisus*). En els prats femats hi ha corbs (*Corvus corax*), gralles (*Corvus monedula*) i cornelles (*Corvus corone*). L'abundant floració dels camps, prats i matollars

atreu a l'estiu colònies d'abellerols (*Merops apiaster*) que nidifiquen als marges de terra de Sanavastre i que, amb els seus cants estridents i plomall de colors magnífics, competeixen per les abelles amb l'aligot vesper (*Pernis apivorus*). També perdrien encant els pobles a l'estiu sense les orenetes (*Hirundo rustica*), orenetes cua blanques (*Delichon urbica*), roquerols (*Ptyonoprogne rupestris*) i falciots (*Apus apus*). Arran de l'aigua no és rar trobar bernats pescaires (*Ardea cinerea*) que busquen truites comunes (*Salmo trutta fario*) o irisades (*Salmo irideus*) en competència amb els nombrosos pescadors que s'aposten a les ribes del Segre. Però també les llúdrigues (*Lutra lutra*) troben als marges tranquils del riu la protecció per criar, especialment en els trams de Sanavastre i entre Bellver de Cerdanya i Martinet. Pel que fa a la fauna forestal, cal destacar la importància dels boscos del Moixeró per la presència abundant de gall fer (*Tetrao urogallus*) i les elevades poblacions d'isard (*Rupicapra rupicapra*), tant en el parc com en la reserva nacional de caça de la Cerdanya, que, a pesar de les epidèmies, semblen tenir unes poblacions prou assentades per formar part indissoluble dels paisatges alpins i rocallosos. Cal fer un esment especial de la riquesa de lepidòpters a la zona, amb més d'una cinquantena d'espècies.

Evolució històrica del paisatge

La gran plana cerdana és, per la seva morfologia i situació privilegiada, un cas ben diferenciat de la resta de les valls de l'Alt Pirineu. Cal considerar dos fets bàsics: el coll de la Perxa, pas practicable i amable cap al vessant nord del Pirineu i la Mediterrània, i l'excepcionalitat de les dimensions de la plana, sobretot l'orientació llevant-ponent, que propicia una oposició radical entre la solana i l'obaga.

Les poblacions prehistòriques es van adaptar als condicionants orogràfics i climàtics de la zona: l'ocupació de l'estatge montà per pastures posa de manifest una vocació ramadera molt potent ja des del Neolític. Els vestigis més antics de poblament daten d'aquesta època i algunes troballes s'han localitzat a Bor i a les coves d'Olopte; també resten monuments megalítics com els dòmens de Ca n'Orèn, a Prullans. De l'edat del bronze daten algunes restes de ceràmiques caracteritzades per una decoració particular, que delaten l'existència d'una comunitat intensament relacionada amb la ramaderia i que fou la responsable de les primeres desforestacions a la solana. La Ceritània, unitat territorial de límits imprecisos, ocupava una part central en la morfologia política de la protohistòria i l'antiguitat pirinenca. A la Cerdanya, a diferència de la resta de l'Alt Pirineu, hi ha vestigis culturals ibers; el geògraf grec Estrabó va situar els cerdans entre els pobles ibers.

La romanització a la Cerdanya va ser molt intensa i encara és perfectament visible en el parcel·lari actual i en la toponímia. Llúvia –Julia Libica– en va ser el centre administratiu i polític. La cadastració va trobar a la plana cerdana un espai perfecte per poder desplegar la malla ortogonal de vials i parcel·les, tan racional i utilitària que ha perviscut pràcticament intacta fins als nostres dies, i una toponímia que superposa a una potentíssima base preromana un gran nombre de topònims llatins. La desintegració de l'Imperi romà i la seva transformació en estructures polítiques més concentrades –amb el

parèntesi de la dominació musulmana, curta però violenta— va donar pas al comtat de Cerdanya, una entitat política, la influència de la qual es va allargar més enllà dels límits naturals de la comarca. Aquest procés va tenir influència en l'urbanisme: Llívia va entrar en decadència i durant els segles *ix* i *x* el poble d'Ix fou el nucli principal. A partir del 1178, la capital va passar a ser Puigcerdà, un dels escassos exemples de creació *ex novo* d'un nucli urbà, per impuls del rei Alfons I. Bellver, capital de la Batllia, a ponent de la plana cerdana, fou un altre cas de fundació urbana. De l'evolució de l'espai agrari, hereu de les formes d'explotació romanes, només se'n pot deduir la pervivència d'un sistema dual: predominantment cerealístic a la plana, i d'una ramaderia extensiva i transhumant, predominantment ovina, als estatges muntans. La vinya també ocupava els vessants més assolellats, fins i tot a altures considerables. Durant tota l'edat mitjana —i gràcies també a la seva vocació més mediterrània, pel fet de formar part del regne de Mallorca en virtut de les divisions patrimonials arran de la mort de Jaume I—, la transformació de la llana va ser una activitat industrial predominant. Les dades demogràfiques suggereixen que la densitat de població de la Cerdanya era superior a la de les valls veïnes. El fet que la sortida natural al mar fos més fàcil cap al Rosselló va consolidar un potent eix comercial Puigcerdà-Perpinyà.

En època moderna i contemporània, les vicissituds polítiques derivades de les friccions entre els regnes de França i Espanya —que van tenir transcendència màxima el 1659, amb la incorporació de mitja comarca als dominis de Lluís *xiv*— van condicionar una nova dinàmica territorial, amb la presència de la frontera, amb totes les seves servituds i oportunitats, que per primera vegada partia pel mig l'antiga vegueria creada el 1344. Al segle *xix*, la Cerdanya va experimentar, com a la resta de l'Alt Pirineu, un màxim poblacional que es va traduir en una molt intensa ocupació del territori. En produir-se les grans migracions cap als fons de la vall i cap a zones industrials, l'abandonament de conreus i la reforestació han estat dos vectors fonamentals per recompondre l'espai agrari. La gran plana creuada d'extrem a extrem pel riu Segre va afavorir el desenvolupament d'un dens entramat de canals i sèquies per aprofitar-les, principalment, per regar els prats i els camps de conreu. De

L'arribada del ferrocarril l'any 1922 a Puigcerdà procedent de Barcelona va ser una proesa de l'enginyeria i va tenir un paper destacat en el desenvolupament del turisme de neu i de muntanya. ICGC, Fons Cuyàs

fet, durant el segle *viii*, la zona fou ocupada pels musulmans, a qui cal agrair una part important del traçat d'aquestes canalitzacions. Un exemple d'aquesta agricultura es troba al poble d'Alp. Pel que fa a la silvicultura, dels boscos se n'obtenia carbó i també fusta per a la construcció; moltes hectàrees de boscos de pi van ser arrasades per aquests propòsits, fet que va deixar una forta empremta en el paisatge fins ben entrat el segle *xx*. Cal remarcar, a més, l'explotació dels recursos litològics de la zona que des d'antany s'havien dut a terme. Aquesta activitat va comportar l'explotació d'algunes pedreres d'extracció de marbre. Actualment, l'activitat s'ha abandonat, però a mitjan segle *xix* encara es mantenia.

A començament del segle *xx* i coincidint amb l'arribada del ferrocarril l'any 1922 a Puigcerdà, la Cerdanya va ser pionera en el turisme de neu i de muntanya. De fet, l'estació d'esquí de La Molina, oberta el 1909, fou la primera de l'Estat. Després d'anys de rebre esquiadors, l'any 1943 es va estrenar el primer telesquí, i la temporada 1946-47 es va posar en funcionament el primer telecadira al turó de la Perdiu. El domini esquiuable va continuar creixent durant els decennis següents a mesura que la popularitat de la pràctica de l'esquí augmentava. L'any 1967 es va inaugurar l'estació de Masella, també al municipi d'Alp. Puigcerdà es va convertir en lloc de vacances per a la burgesia barcelonina a partir de l'arribada del tren. Durant les dècades següents, la construcció i l'hostaleria van anar prenent el relleu a les activitats pageses com a motors econòmics. L'obertura del túnel del Cadí, l'any 1986, no ha fet sinó intensificar el procés de terciarització, que fins i tot ha aconseguit traspasar la frontera.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la Vall Cerdana s'ubica en una cruïlla on les activitats del sector primari han deixat pas a d'altres relacionades amb els serveis. En aquesta interfase, el resultat ha estat una combinació heterogènia —i sovint poc harmònica— d'elements que se superposen o substitueixen. La plana encara és dominada pels paisatges agraris, fonamentalment camps separats per tanques arbrades (*bocage*) que han perdut terreny respecte d'agrupacions parcel·làries que permeten una millor mecanització de prats i de conreus. Aquests terrenys més planers, solcats pel Segre i la seva ribera arbrada, es divideixen en dues conques, a banda i banda de l'estret d'Isòvol. Aigües avall, els paisatges agraris de la Batllia s'estenen a l'entorn de poblacions com Bellver de Cerdanya sense gaires interferències. En canvi, al nord-est, l'ocupació d'aquest paisatge per altres usos està transformant alguns dels millors sòls agrícoles de la unitat, on el denominador comú és l'alt valor econòmic de l'espai construït.

Les principals pinzellades en el paisatge es posen de manifest a través de les bosquines i els prats. Es tracta de zones de creixement del bosc i de prats antics abandonats o d'una minoria encara en ús. Suposen prop de la meitat de la superfície de la unitat i ocupen, principalment, la solana i els sòls més primers que es troben en els serrats i tossals que s'aboquen al pla. Els serrats de Sant Quintí, Santa Magdalena, Solà, Castellar i Queixans, i el puigs i tossals de Sant Martí, Bolvir, Montcurto, Isòvol i Baltarga, amb formes arrodonides, aporten contrast respecte al fons de la plana cerdana.

El mantell forestal és el segon ús que assoleix major superfície a la unitat. Els boscos, que ocupen un terç de l'àrea, es divideixen en boscos d'aciculifolis –els més representatius– i una escassa proporció de boscos de caducifolis, a causa de la manca d'humitat del clima cerdà. Exceptuant els boscos de ribera del Segre i dels principals afluents, el paisatge de fulla caduca a la Cerdanya és un paisatge humà. Els retalls de rouredes, freixenedes i salzedes són arbredes que tenen un component molt cultural, associades als sistemes de reg i a les antigues deveses, cada cop més en desús. Per contra, les pinedes es recuperen amb força i colonitzen fàcilment els vessants obacs. No es pot dir el mateix de la solana, on les repoblacions forestals que es van portar a terme durant les dècades dels cinquanta i seixanta, no van reeixir o malden per fer-se un lloc en els erms eixuts en forma de petits bosquets com el de Niula. Algunes replantacions, especialment a partir de l'estatge subalpí, van ser viables i, mesclades amb els boscos relictos de pi negre, han anat espessint el mantell forestal per sota de les pastures d'estiu, formant una franja de color verd fosc que destaca molt en el paisatge de la solana de la Vall Cerdana. A l'obaga, les boscúries són cada vegada més denses. L'estructura de les valls laterals n'afavoreix l'expansió, més favorable al pi roig a les fondalades i serrats orientats a migjorn i al pi negre i l'abet per damunt dels 1.600 m. La severitat del clima és responsable del poc poblament d'unes terres que s'utilitzaven com a pastures i com a reserva forestal. No és casual, doncs, que el paisatge actual d'aquest vessant quedés inclòs, majoritàriament, dins del Parc Natural del Cadí-Moixeró, i que la seva vocació actual sigui d'espai de reserva i protecció.

494

Els prats supraforestals tenen una superfície força reduïda, si es té en compte la importància d'aquesta coberta en el passat, però és el resultat de la disminució dels caps de bestiar i la manca de gestió de les pastures. Al sud, només la petita coma del pla de

L'agricultura, tradicionalment una activitat econòmica predominant a la unitat, ha perdut importància en els darrers anys i aquest fet ha contribuït en la degradació del mosaic agrari. Observatori del Paisatge

Moixeró o les obagues pedregoses de la Tosa d'Alp i les costes de l'Huguet formen les pastures més elevades de la Vall Cerdana. Els fons escènics de la carena sud del Moixeró fins a la Tosa d'Alp contenen la major part del sòl nu de vegetació de la unitat. Però també cal destacar, per l'impacte visual en el paisatge, els terrenys erosionats de la plana com els badlands de les Tutes de Nas, Nèfol, Coborriu i All, entre d'altres.

Les zones ocupades pels conreus gairebé suposen una cinquena part de la superfície de la unitat, fet que palesa la importància d'aquesta activitat. Es conreen cereals (blat i sègol), farratge, patates, horta i fruiters (bàsicament pereres), que marquen els trets característics del paisatge agrícola de la plana cerdana. En general, els cultius de cereals són d'orientació ramadera i la majoria de terres es troben en regadiu, mentre que les de secà són menys representatives. El manteniment d'aquesta agricultura –encara que amb alguns canvis per la modernització i l'orientació comercial– ha permès la permanència del mosaic de camps closos. Aquest és un dels trets més característics del paisatge cerdà actual, parcel·les agrícoles on s'alternen prats de dall alimentats per l'extensa xarxa de reg entre conreus cerealícoles i d'oleaginoses. Tanmateix, la pèrdua d'importància de l'agricultura contribueix en la degradació del mosaic agrari al voltant dels nuclis de població. D'altra banda, darrerament s'ha recuperat el cultiu de la vinya i la producció vinícola a la Cerdanya, amb plantacions a Girul, Olopte, Riu de Cerdanya, Bolvir i Llivia.

Per la seva part, la ramaderia és força important, amb el canvi del bestiar oví pel boví i equí, de caràcter extensiu i responsable del manteniment dels espais oberts de pastura en l'entorn forestal, però, a la vegada, de la important superfície de prats de dall a la plana. També es manté una cada cop menor cabana de vaques lleteres, i cal destacar que s'han implantat diverses granges de grans dimensions amb poques mesures d'integració paisatgística. La ramaderia actual ha permès el desenvolupament de tota una indústria agroalimentària. La fabricació de productes elaborats es fa a petita escala i s'integra en la majoria d'explotacions agrícoles, dins el tradicional mas cerdà. La dimensió mitjana de les propietats a l'entorn del mas ha possibilitat la viabilitat i continuïtat de l'activitat, malgrat la forta competència amb el sector immobiliari per la disponibilitat de sòl. D'altra banda, actualment també es manté la silvicultura i subsisteixen algunes serradores.

Cada cop més, les activitats primàries van quedant restringides a la plana, mentre que, en termes generals, la dinàmica dels vessants és la de l'increment de la superfície forestal, la colonització d'antigues zones de camps i la transformació d'una petita part d'aquestes en pastures per al bestiar boví i equí, majoritàriament. La plana, tot i l'ocupació d'algunes zones per urbanitzacions, camps de golf i un aeròdrom, continua mostrant una vitalitat agrària notable i les explotacions agroramaderes contribueixen a oferir al paisatge residencial i forestal de la unitat un contrapunt de gran interès i valor.

Els tres nuclis que concentren la major part de la població de la unitat –Puigcerdà, Llivia i Bellver de Cerdanya– són també els que han experimentat creixements de caràcter més compacte i concentrat, exemplificat especialment per habitatges plurifamiliars que han anat apareixent al voltant dels cascs antics sense restar-ne

A Llivia, un dels nuclis que concentra més població de la unitat, s'han realitzat creixements residencials de baixa densitat que s'estenen al voltant del nucli. Observatori del Paisatge

l'atractiu. Tots tres casos són bons exemples de concentració d'activitats residencials, productives i turístiques que han sabut conviure sense ocasionar alteracions visuals irreparables. Tot i això, també s'han anat produint creixements residencials de baixa densitat que s'estenen en excés al voltant d'aquests nuclis, especialment a Llivia, al llarg de la carretera, al nord i l'est de Puigcerdà i a l'est de Bellver.

Puigcerdà és el principal nucli urbà de la unitat i ha crescut en onades concèntriques a partir del casc històric. Per contra, la construcció de l'Hospital de Cerdanya, un centre transfronterer pioner que combina dos sistemes sanitaris, ha comportat la urbanització del pla de Rigolisa, a fi de garantir l'accés a aquest sector deslligat del teixit urbà de Puigcerdà.

Pel que fa a Bellver, noves zones residencials com la de Pla de Tomet ja han agregat l'antic nucli de Riu de Santa Maria i s'acosten al monumental nucli de Talló, situat al sud de la vila i del qual s'hauria de mantenir separat. Malgrat tot, són la major part dels nuclis de l'anella que envolta la plana cerdana els que han experimentat creixements notables, i això n'ha arribat a fer perillar la individualitat, corrent el risc de formar una continuïtat urbana. En aquest sentit, la superfície d'urbanitzacions de la unitat supera lleugerament la superfície urbana dels pobles. Menys importants han estat els creixements experimentats pels pobles que s'enfilen muntanya amunt. Aquests nuclis, que són els més modestos en dimensions i en població, es dediquen a la ramaderia de baixa intensitat i estan marcats per l'abandonament de les activitats primàries i l'increment de la superfície forestal. Les noves tipologies constructives

han adoptat la pedra vista, la coberta de pissarra i l'ús prolífic de la fusta envernissada com a paradigma de la integració en l'arquitectura tradicional. Tot i això, en general, el resultat desencanaixa amb les tipologies preexistents, tant des del punt de vista de la trama urbana, com de volums i textures.

Respecte a les infraestructures de comunicació, l'obertura del túnel del Cadí, sota el Moixeró, i la creació de l'eix viari C-16 han fet possible el desenvolupament econòmic de la Cerdanya, especialment gràcies al turisme i als esports d'hivern. La Vall Cerdana constitueix l'encreuament de llargs eixos viaris molt importants històricament, i aquest és un fet diferencial respecte a altres zones del Pirineu. La carretera s'ha convertit en eix dinamitzador del territori i centre de difusió d'urbanitzacions, edificis de serveis, límit de creixement de pobles, etc. No és casual que els paisatges més transformats de la Cerdanya es trobin al peu de l'N-260 entre Bellver i Prullans i entre Ger i Puigcerdà; a la C-16 a Baltarga, Urús i Alp; i l'LP-4033b a Prats; i l'N-152 a Puigcerdà, entre altres carreteres. En canvi, la xarxa ferroviària no ha estat el motor de transformació que s'esperava, fonamentalment per les greus deficiències de funcionament. Malgrat això, la línia s'ha beneficiat de diverses obres de renovació i de serveis especials com el del Tren Blanc, destinat als esquiadors de la Molina. D'altra banda, l'aeròdrom de la Cerdanya, inaugurat l'any 1973 i situat al terme municipal de Das, centra la seva activitat principal en el vol a vela, que constitueix un reclam esportiu i turístic. Malgrat els intents d'ampliar-ne la superfície a fi de poder acollir vols de passatgers, en aquest indret s'ha prioritzat la protecció del paisatge que envolta l'aeròdrom.

Els paisatges més transformats de la unitat es troben al peu dels principals eixos viaris com la C-16 o l'N-260. Observatori del Paisatge

En relació amb la dinàmica actual del paisatge, hi ha hagut un transvasament de població activa ocupada des del sector primari als altres, sobretot al sector serveis. Aquest fet posa de manifest la construcció de nous paisatges associats al turisme, mentre que es descuiden els associats a la ramaderia o a les activitats forestals. Al mateix temps, les infraestructures es van estenent per la plana i van fraccionant el paisatge agrari. El factor que més ha contribuït a generar el paisatge actual de la unitat ha estat el creixement residencial, especialment el de segones residències, tot i que la

496

proliferació d'establiments hotelers i de restauració arreu de l'àmbit tampoc no és menyspreable. Tots els nuclis de població de la unitat han vist créixer els seus límits edificats, però també s'han donat creixements de nuclis de nova planta mancats, moltes vegades, de qualsevol tipus de servei pels seus habitants que, d'altra banda, són visitants molt ocasionals en la major part dels casos. Són les anomenades «petes residencials», de les quals es troben uns quants exemples a l'anella d'assentaments urbans que es desplega a solana i obaga de la gran plana entre Puigcerdà i Bellver de Cerdanya, algunes just al límit entre la plana i els costers limítrofs, com la pleta de Saga, Sant Martí de Cerdanya, Queixans, el Vilar d'Urtx i Tartera, i d'altres enmig de la plana, com ara la Corona, la zona residencial del Golf, el pla de Prats i Beders. En molts casos, aquests nuclis aïllats suposen un impacte visual notable, donada l'homogeneïtat de la tipologia constructiva, que fa que es percebi un paisatge repetit arreu, amb alineacions de cases i façanes dissonants amb les construccions tradicionals de la zona.

La Cerdanya és un centre d'atracció turística de primer ordre, vinculat, principalment, als esports d'hivern. Les estacions d'esquí alpí de La Molina i Masella s'han consolidat com un dels grans dominis esquiables d'Europa i han jugat un paper decisiu en la dinàmica econòmica, social i també paisatgística de la unitat. Aquestes estacions han transformat completament els vessants septentrionals del Puigllançada i de la Tosa d'Alp, que és un dels referents visuals de tota la unitat. Els serveis de tot tipus, els sistemes de remuntadors mecànics i l'activitat immobiliària associada a peu de pistes han estat alguns dels factors que més han alterat el paisatge d'aquest indret del sud-est de la unitat. La zona ha evolu-

A Baltarga (Bellver de Cerdanya) la construcció d'edificis nous, que sobresurten al campanar, han canviat la fesomia tradicional del nucli. Observatori del Paisatge

cionat seguint les pautes d'un urbanisme heterogeni, desagregat i de molt baixa densitat, que ha anat ocupant ràpidament un territori de gran interès forestal. Els nuclis més propers en són bons exemples: Alp, Urtx, Prats, Das i Urús. En un altre extrem queda l'estació d'esquí nòrdic de Guils-Fontanera, molt menys concorreguda i de propietat municipal. També cal tenir present que la demanda de places hoteleres i de segones residències ha impulsat la fusió i l'increment del nombre de pistes d'esquí a les estacions de La Molina i Masella, agrupades sota el domini Alp 2500. Cal recordar que, en aquest punt, les estacions han incrementat força les instal·lacions i ara tenen restringit el creixement pels límits que els imposa el Parc Natural del Cadí-Moixeró. Tanmateix, la connexió i l'impuls de la petita estació del coll de Pal podrien ampliar encara més els complexos existents.

Pel que fa als altres sectors productius, una de les indústries que ha proliferat a la zona és la del metall, però sobretot la construcció lligada al sector serveis i al turisme. Actualment, l'activitat industrial ha esdevingut relativament escassa, tot i que cal considerar les petites indústries que encara existeixen a la vila i en altres poblacions de la unitat. Aquestes indústries ocupen poc espai, però tenen tipologies constructives que difícilment s'integren en el paisatge: naus de dimensions importants, volums polièdrics i cromatisme de tons aliens a la zona. A més, algunes activitats (polígons industrials, extraccions d'àrids o pedreres) se situen en les zones planeres amb un impacte visual notable. És el cas del polígon de Bellver de Cerdanya, totalment aïllat i desvinculat de la trama urbana del nucli. En oposició, el teixit agregat del polígon industrial de Puigcerdà, lligat a la vila i a l'entorn de l'estació ferroviària de la línia de Barcelona a la Tor de Querol, permet integrar construccions en el paisatge cerdà. També són importants altres impactes relacionats amb les infraestructures, com poden ser els tallafocs de les línies d'alta tensió, que creuen les grans masses forestals del sud de la unitat, l'elevat volum de trànsit de les carreteres N-260 (Eix Pirinenc) i C-16 o les diverses pedreres actives i abandonades, situades al marge dret del riu Segre, entre Olopte i Prullans. També destaquen els impactes relacionats amb la sobrefreqüentació turística, que provoquen l'erosió i la pèrdua de sòl a causa de les activitats poc respectuoses amb l'entorn (pistes forestals amb pas de vehicles totterreny, quads i motos) o l'impacte en certs indrets de gran valor natural i de fàcil accés (zones altes del Moixeró, obagues de Sal-tèguet i boscos de Guils).

Amb relació als riscos geològics, cal dir que el sistema de falles que ha donat lloc a aquesta depressió intrapirinenca ha manifestat certa activitat sísmica, com el terratrèmol de 1428 i altres de menys intensitat i magnitud. Convé tenir en compte aquesta activitat neotectònica en la qualificació del risc a la unitat, ja que algunes de les seves manifestacions encara són perceptibles en el paisatge, com la inclinació del campanar de Santa Eugènia de Nerellà. D'altra banda, les esllavissades no presenten grans magnituds i normalment estan associades als materials quaternaris que recobreixen els vessants. L'altre factor de risc són les allaus, però no són gaire freqüents a la Vall Cerdana. La innivació hivernal més important i durable se circumscriu a les cotes més elevades, que estan prou allunyades dels fons de vall habitats. D'altra banda, els vessants forestals que poden experimentar allaus es troben en serres d'al-

tituds modestes, com la del Moixeró i, per tant, l'acumulació de neu generalment és insuficient perquè aquesta es constitueixi en modeladora del paisatge. Altres riscos associats als interfluvis són els que generen els processos erosius, i aquests sí que juguen un paper important en l'estructura del paisatge pel seu impacte visual i cromàtic. La majoria de badlands se situen a la perifèria de la plana cerdana o als petits turons del seu interior. Són processos endegats a partir de la desforestació de la vegetació natural produïda en el passat i que actualment tenen un dinamisme circumscribit dins el perímetre de l'àrea erosionada. En general, el risc associat a l'erosió dels sòls ha disminuït amb el pas del temps degut al procés d'abandonament de l'agricultura i al tancament dels espais oberts.

Finalment, el riu Segre ha estat el gran constructor del paisatge de la plana en temps geològics quaternaris, però també històrics. Del riu i els seus afluents s'extreu l'aigua que ha permès mantenir el paisatge agrícola verd i productiu d'aquesta comarca, però a la vegada hi ha hagut una relació ambivalent respecte a la vulnerabilitat dels territoris situats a la riba davant del risc periòdic d'inundacions. Una franja important entre Llivia i Sant Martí dels Castells està subjecta a crescudes amb recurrència de cinquanta anys. Alguns sectors d'aquest tram es van endegar arran de les inundacions de 1982, però la major part de la ribera manté la protecció natural del bosc. L'absència d'obres hidràuliques a la part superior de la conca, exceptuant el llac embassat de Lanós, a la capçalera del Querol, implica una gran cautela a l'hora de mantenir lliures d'edificacions i activitats permanents les àrees potencialment inundables.

Per preveure la futura evolució del paisatge cerdà cal tenir present l'evolució dels sistemes naturals associats a les oscil·lacions climàtiques en els diferents estatges altitudinals, la incidència en les precipitacions i règims hídrics i la dinàmica dels ecosistemes, especialment en les àrees protegides i de menor pressió humana. D'altra banda, i tant o més important, són les tendències en l'economia comarcal: la viabilitat del sector econòmic primari, especialment l'agrícola i ramader, i el dinamisme del sector turístic i de serveis per tal d'implantar o no un model hegemònic en el territori. Les alteracions de caire climàtic i les inèrcies dels vessants, condicionades per l'abandonament d'activitats i la naturalització del paisatge, poden crear un seguit de situacions noves difícils de predir. En aquest sentit, la velocitat de transformació del paisatge dels vessants és molt diferent entre la solana i l'obaga. Entre ambdues hi ha tot un seguit de connectors a proposta del Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran que, a priori, haurien de garantir unes bones pràctiques en la gestió del paisatge de cara al futur, ja que afavoreixen les dinàmiques naturals enfront de l'artificialització del paisatge. A l'obaga del Moixeró, el resultat de l'aforestació espontània a mitjà i llarg termini podria significar que el bosc de pi roig baixés de la cota 1.300 fins a la 1.000 i es consolidés en una massa important. Sembla que la tendència és més estable o lenta a la solana, exceptuant els torrents o zones de major humitat, on els caducifolis guanyen terreny amb relativa facilitat. Aquest increment de biomassa fa créixer la vulnerabilitat davant dels incendis forestals, com els de Queixans (1994) o Niula (2012). Quant als paisatges de les activitats econòmiques, sembla clar que la Vall Cerdana continuarà l'especialització com a centre turístic i residen-

cial i que les activitats associades no experimentaran grans canvis. El més preocupant és la viabilitat de l'activitat agrícola i ramadera i les repercussions en el paisatge. Un risc que continuarà viu en el futur són les tensions en el preu del sòl provocades pel mercat immobiliari, que fan trontollar algunes explotacions, que han desaparegut o han reduït la superfície.

Les estratègies de desenvolupament urbanístic del Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran es dirigeixen, principalment, en els caps dels dos sistemes d'assentaments urbans que coexisteixen a la unitat, com són Puigcerdà i Bellver de Cerdanya. El Pla proposa per a Puigcerdà una estratègia de concentració del major potencial de creixement de la unitat per raons de capitalitat, accessibilitat infraestructural i aptitud de sòl. Bellver de Cerdanya i Riu de Santa Maria són el pol principal del subàmbit de la Batllia i n'han d'acollir el potencial de creixement. Per a Ger i Guils de Cerdanya, al nord de la plana, que han crescut mantenint les característiques de la trama urbana original, i Urús i Alp al sud, per la seva posició i aptitud de sòl, es proposen creixements moderats. Per la seva part, per a Bolvir es proposa una estratègia de canvi d'ús i reforma interior, per tal d'afavorir la diversificació i el reequipament de la trama urbana i poder oferir serveis tant als residents com a la població estacional que atreu. Altres nuclis de població principals de l'anella que formen els assentaments de la plana, com ara Das, Urtx, All i Isòvol, han de seguir una estratègia de reequilibri. El mateix passa amb el nucli d'Age, vinculat amb Puigcerdà, i amb Meranges, Prats, Prullans i Riu de Cerdanya, tots ells caps de municipi. Per a la resta de nuclis de població d'aquesta unitat, més petits, més allunyats de les vies principals i situats en entorns montans, es proposa consolidar el sòl urbà o urbanitzable existent, si es pot per mitjà de tipologies d'habitatge més compactes que responguin a models de cases de poble entre mitgeres seguint l'alineació dels carrers. Un cas a part és el de Mosoll, que és un nucli dispers que, per la seva extensió i posició territorial a la plana cerdana, ha de mantenir aquest tret distintiu sota el règim de sòl no urbanitzable.

498

Els vessants de la Tosa d'Alp són un gran pol d'atracció pels aficionats a l'esquí alpí i una forta base de l'economia cerdana, però també són un focus d'impactes visuals i acústics, a més de generar una mobilitat amb vehicle privat elevada. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori

Per a les urbanitzacions d'implantació moderna, així com també per al polígon industrial de Bellver, el Pla proposa una estratègia de consolidació. Per a La Molina i Masella es proposa completar els sòls urbanitzables més consolidats i replantejar l'ordenació urbanística, buscant solucions que combinin la concentració dels aprofitaments urbanístics en models d'edificació més compactes, alliberant sòl classificat de naturalesa forestal, promovent usos turístics per damunt dels residencials i equipant el teixit d'elements estratègics que permetin consolidar l'activitat econòmica i desestacionalitzar l'oferta. Respecte al sistema d'infraestructures de mobilitat i transport, es proposa un condicionament del traçat de la C-16 entre el túnel del Cadí i Puigcerdà i una proposta indicativa de nou traçat entre la capital i la frontera francesa paral·lel a la línia ferroviària de la Tor de Querol. També hi ha una proposta, actualment oblidada, de nou traçat entre Puigcerdà i Ripoll a través d'un futur túnel viari de Toses. Paral·lelament, es proposa el condicionament de la línia ferroviària d'Adif al llarg de tot el seu traçat per la unitat.

Expressió artística del paisatge

La Cerdanya ha estat un territori de notable importància pel que fa a la producció literària. Molts autors s'han inspirat en aquesta vall per ubicar l'acció de les seves novel·les. Per exemple, Josep Pla inclou belles descripcions de la zona en les seves obres com la que segueix:

«La Cerdanya és una de les comarques més belles, més fines de Catalunya. És una gran cassola, estructurada sobre el curs del Segre, amb la graciosa particularitat de caure lleugerament, suauament, de llevant a ponent, en pla inclinat. No és una gran vall enfonsada, sinó una vall reclinada. Envoltada d'altres muntanyes que voregen els tres mil metres, la Cerdanya no deprimeix, com tants de llocs pirinencs; produeix, al contrari, una sensació d'amplària, d'elevació, de lluminositat, de llibertat. Els seus cels són esplèndids, el seu aire és fi, els seus paisatges tenen una tendresa entranyable. [...]»

»A la Cerdanya, les panoràmiques són extremament belles, però els detalls les igualen i de vegades les superen; són incomparables. Des de qualsevol indret de la perifèria de la vall –mentre sigui una mica alt–, la comarca sorgeix amb tota la seva radiant i lluminosa esplendor, així com des de qualsevol indret de la vall apareix l'amfiteatre muntanyós que la tanca i que forma tres colors superposats: la neu rosada dels alts pics; el verd negrós dels avets i dels pins de la muntanya mitjana i el verd més clar, brunyit, alegre, pacífic, dels prats, dels pollancre, dels verns, dels àlbers. La composició d'aquests tres colors crea un paisatge d'un ordre perfecte, d'una gran elegància.» (Josep Pla, 1992: p. 859-860)

Altres exemples són Josep Vallverdú i Narcís Oller, autor que localitza alguns escenaris de la novel·la *Pilar Prim* (1906) a Puigcerdà i altres indrets de la Cerdanya. Destaquen també escriptors com Frederic Mistral, Joan Maragall, Néstor Luján, Lluís Racionero i Josep Maria Espinàs. Algunes obres interessants de la Cerdanya són *La Cerdanya*, de Pau Vila (1926); el llibre de narracions *Llibre de la Cerdanya*, de Rafael Gay (1951); la novel·la *La reineta del Cadí*,

de Martí Genís (1892); els poemes *Pirinenques*, del poeta Joan M. Guasch (1938); *Aires del Montseny* (Verdaguer, 1901) i *Cerdanya-Capcir: dins els Pirineus Catalans* d'Yves Hoffmann i amb fotografies de Paul Goudin (1989). Finalment, caldria destacar *La cruz del diablo*, ja que Gustavo Adolfo Bécquer (1860) es va inspirar en el castell medieval de Sant Martí de Bellver.

Jacint Verdaguer no podia deixar de fer referència a aquesta vall. En el cant IV de Canigó fa notar:

«És el Cadí la serralada enorme
Ciclòpic mur en forma de muntanya,
Que serva el terraplè de la Cerdanya
per on lo Segre va enfondint son llit.
Resclosa fóra en temps d'estany amplíssim
a on, en llur fogosa juvenesa,
aqueixos cims miraven la bellesa
de son alt front avui esblanqueït.

Avui l'estany no hi és, i alta muralla
d'un castell de titans és eixa serra,
per escudar la catalana terra
fet sobre el dors del Pirineu altiu.
Noufonts, Carlit i Canigó i Meranges
són ses quatre ciclòpiques torrelles
i són eixos turons ses sentinelles
on encara les àligues fan niu.»

(Verdaguer, 2003 [1886])

Més recentment, escriptors i escriptores com Anna Montané (Bellver de Cerdanya, 1960) s'han inspirat en la mitologia popular amb «Devoció» dins de *Les bruixes de Cerdanya i altres narracions* (1999), o la prolífica obra de Manel Figuera, que, a l'entorn del recull de temes excursionistes i etnològics, també fa narrativa inspirada en aquests paisatges i la seva gent com *Rufaca de paraules. Antologia literària de la Cerdanya* (2006). També Joan Pous i Salvador Vigo han vetllat per la difusió dels aspectes del paisatge més relacionats amb la història i la simbologia.

En pintura la Cerdanya ha estat font d'inspiració permanent des que l'accés amb tren va permetre l'arribada dels artistes plàstics, especialment els paisatgistes del XIX i XX. Cal fer un esment especial de l'escola que va crear Pere Borrell del Caso (Puigcerdà 1835-1910), patriarca de la pintura realista catalana i impulsor d'una fornada de deixebles paisatgistes romàntics, però també amb la saga familiar del fill Juli Borrell i Pla i el net Pere Borrell Beltran. Josep Puigdenyoles Barella (1906-1987) va residir llargues temporades a la comarca i ho va reflectir a la seva obra. Recentment, multitud d'autors reconeguts i més o menys anònims pinten els paisatges de la Vall Cerdana des d'un gran nombre de visions i estils.

La Vall Cerdana acull l'entitat Cerdanya Film Commission, una entitat que es dedica a fomentar la comarca com a espai per a rodat-

Pintura de Pere Borrell del Caso, Paisatge, façana de Puigcerdà (c. 1868), oli sobre cartró, 19 x 25 cm. Andrea Pascual. Pere Borrell. Un mestre de pintors

ges de pel·lícules i altres productes audiovisuals. La Cerdanya ha estat, doncs, escenari de pel·lícules, curtmetratges i anuncis, per exemple el film *Ficción* (2006) de Cesc Gay.

Valors en el paisatge

499

La diversitat de paisatges enriqueix els valors naturals que es fonamenten en hàbitats i ecosistemes de reconegut interès. D'una banda, la cura en el manteniment i la recuperació del bosc de la ribera del Segre ha permès conservar, i fins i tot ampliar, poblacions de turó (*Mustela putorius*) i llúdriga (*Lutra lutra*). Més enllà del riu apareixen els prats tancats per alineacions d'arbredes, els camps llaurats i, enfilant-se en turons i vessants, les pastures en antics camps abandonats encerclats de bardisses. Aquest és un paisatge amb hàbitats idonis per a un munt d'espècies que s'aprofiten de l'elevada productivitat d'aquests espais agrícoles diversos i que ofereixen aliment durant pràcticament tot l'any. Alguns espais naturals amb segles de gestió i de gran vàlua paisatgística són l'ayetosa de Riu i de Saltèguet, els prats i cingleres dels coms de Das i roca d'Urús, la Valltova, els boscos de Meranges i de Guils i els fenòmens càrstics d'Isòvol i de Bor. Però la Vall Cerdana també disposa d'una varietat d'espais naturals protegits notable, tant pel que fa a les característiques com per les seves figures de protecció. Pel que fa al Pla d'espais d'interès natural (PEIN), cal fer esment del Parc Natural del Cadí-Moixeró, la Tossa Plana de Lles-Puigpedrós, els tossals d'Isòvol i Olopte i certs trams de ribera del Segre. Aquests mateixos espais, a excepció dels tossals d'Isòvol i Olopte, han estat inclosos a la xarxa Natura 2000, que n'ha fet algunes ampliacions, especialment pel que fa a la protecció de trams de ribera. En aquest sentit, s'ha protegit uniformement tot un tram llarg de les riberes de l'Alt Segre i del riu Duran. Exceptuant aquests dos espais, tots han estat distingits com a zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA). L'establiment d'aquests

nivells de protecció ha permès recuperar espècies que havien estat a punt de desaparèixer, especialment abans de la declaració de les reserves nacionals de caça, com l'isard (*Rupicapra rupicapra*) en els crestalls del Moixeró i la línia de frontera. La coincidència en el temps de la creació del Parc Natural del Cadí-Moixeró i la reducció o desaparició d'activitats agrícoles i ramaderes en el seu si ha afavorit la consolidació dels paisatges forestals i dels seus ecosistemes, fins a tal punt que recentment s'ha detectat la presència d'espècies extingides com el llop (*Canis lupus*), signe inequívoc del foment de dos tipus de paisatge ben distintos que es poden trobar a les àrees de muntanya: la intensificació de les activitats en el fons de la vall i àrees lúdiques i l'abandonament gairebé total dels espais marginals, que guanyen tranquil·litat.

Amb referència als valors estètics, l'alternança de diferents tipus de cultius permet una gamma de textures, colors i olors única al Pirineu, que s'incrementa amb el contrast amb el bosc de ribera i les línies d'arbres i bosquines entre prats i camps, així com amb els colors de la vegetació natural, especialment en època de floració. Aquesta és especialment espectacular al pla d'Anyella, en les primaveres que han rebut força aigua, i també es fa notar en els baleguers sota el puig de les Forques. El canvi de les estacions es pot percebre a la plana de la Vall Cerdana ensumant l'herba dallada dels prats a finals de primavera i d'estiu, la pols de la sega ben entrada aquesta època o l'olor de la terra llaurada i humida a la tardor. El caràcter mediterrani d'aquesta cubeta enlairada al bell mig del Pirineu permet copsar les aromes de multitud de plantes que contenen essències, especialment a l'estiu, quan la calor ho evapora tot, i també l'olor de resina de les pinedes de la solana. En canvi, la tardor és l'època dels boscos mullats a les obagues i de les olors d'humus i de bolets. Quan arriba l'hivern, tots aquests aromes de muntanya mediterrània s'esvaeixen i llavors són el fred i els tons grisos i blancs del paisatge els que prenen protagonisme. És l'època del torb, un vent fort de tramuntana que bufa les carenes cimeres i arrossega la neu en forma de rufaga per damunt de la plana.

500

El caràcter mediterrani d'aquesta cubeta enlairada al mig del Pirineu permet copsar les aromes de multitud de plantes, especialment a l'estiu. A la imatge, petits boscos caducifolis i prats amb flors prop del poble d'Éller. Observatori del Paisatge

La closa cerdana és un patró agrícola propi de la plana cerdana originat en l'època romana. Es caracteritza per conreus allargassats de mida mitjana i regulars, delimitats per marges o tanques de vegetació arbòria, situats perpendicularment als canals i camins que els estructuraven. Observatori del Paisatge

Els patrons estètics del paisatge es manifesten a la Vall Cerdana de manera diversa. A les altures, els cims del nord són de naturalesa granítica i aplanats, mentre que al sud domina la fesomia calcària també de caràcter abrupte, que contrasta vivament amb la cinglera del Cadí més a l'oest. Damunt de Llívia, sembla que els esquistos vulguin guanyar protagonisme aixecant-se per damunt de la plana i, en general, totes les valls que baixen d'aquests punts més alts tenen formes similars curtes i abruptes. Només la ribera d'Alp mostra un patró clar de dissimetria entre solana i obaga, com si volgués repetir a petita escala tot el conjunt de la vall. Les valls són un element definitori del paisatge de la Vall Cerdana, tant per la geomorfologia accidentada com pel simbolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Destaca especialment la gran vall dibuixada pel Segre que dona nom a la unitat i que la defineix. És una vall de caràcter obert i clarament urbanitzat i que creua el territori d'est a oest. A banda, es conserven dues valls tancades amb un caràcter natural on l'empremta humana es redueix a les pastures, prats de dall i algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. Són la vall Tova i la vall del riu de l'Inglà. Una altra vall tancada, però de caràcter urbanitzat, és la vall de Ribera d'Alp, amb nuclis més extensos i infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles.

Entre les singularitats estètiques, destaca un patró agrícola propi, de característiques similars al *bocage* però amb les parcel·les sensiblement més grans, i que rep el nom de closa cerdana. Són espais situats a les parts més baixes al llarg de la vall, i que es caracteritzen per conreus allargassats de mida mitjana, regulars i compactes, delimitats per marges o tanques de vegetació arbòria, situats perpendicularment als canals i camins que els estructuraven. Moltes de les closes cerdanes estan associades a construccions tradicionals de caràcter agrícola; són els anomenats *masos cerdanes*, que destaquen en un extrem de les parcel·les, envoltades de feixes arbrades, camins i murs de pedra seca.

L'església de Santa Maria de Talló és un dels temples amb valor estètic i simbòlic de la unitat. Domina el pla de Talló i tota la conca on se situa la vila de Bellver de Cerdanya. Enric Fontvila

A la Vall Cerdana es troben un gran nombre de pobles amb un valor estètic elevat. És el cas de Meranges, Talltendre, Ordèn, Cortàs, Éller i Gréixer, assentaments situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abancalats o feixes que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. També destaquen altres nuclis que es diferencien perquè s'assenten dalt de petits turons o cims, fàcilment visibles i que formen part de l'imaginari col·lectiu de la població. Aquest és el cas de la vila vella de Puigcerdà, amb el seu perfil inconfusible, enfilada sobre una modesta cinglera elevada a llevant del riu Aravó, o la vila de Bellver de Cerdanya, amb el seu antic nucli clos que s'aixeca altiu a la dreta del Segre, al bell mig de la modesta plana de la Batllia, oberta com una segona plana cerdana entre els estrets d'Isòvol i de Sant Martí dels Castells. Finalment, cal fer esment del perfil característic de Llivia, amb el nucli antic que s'alça als peus del turó del castell. Altres petites especificitats, poc esteses a la unitat però molt valuoses, són els camps de fruiters dels voltants

de Cereja, Talltendre i Prullans, i la vall de Meranges, amb els prats en pendent i els recs.

El patrimoni arquitectònic religiós és un dels valors històrics principals, i molt abundant en petites esglésies i ermites, entre les quals destaquen Sant Pere d'Alp, Santa Maria de Talló, Sant Andreu de Baltarga, Sant Julià de Pedra, Santa Cecília de Bolvir, Santa Maria de Mosoll, Santa Coloma de Ger, Sant Pere d'Olopte, Sant Miquel de Soriguerola, Sant Esteve de Guils de Cerdanya, Nostra Senyora dels Àngels de Llivia o Santa Maria de Puigcerdà. Les fortificacions i viles closes també són comunes, malgrat que actualment tan sols en resten unes quantes ruïnes, com les de Puigcerdà, Bellver o Llivia. En el paisatge cerdà encara són presents, a través del parcel·lari, les centuriacions romanes que es van delimitar des de l'estratègica lúlia Libica. D'aquesta època també es poden trobar els orígens de la disseminació dels masos cerdans al llarg de la plana, tot i que l'arquitectura d'aquests sigui de factura més recent. El mas cerdà és un dels elements característics de l'arquitectura vernacular. La major part de masies cerdanes van ser construïdes o transformades durant els segles XVIII i XIX. Es caracteritzen per tenir

L'estany artificial de Puigcerdà i les cases d'estiueig del voltant són un referent de la capital de la Cerdanya. Maria Rosa Ferré

les diverses dependències –la casa, els estables, el paller– formant un recinte tancat amb el típic portal de pedra d'arc escarser, a diferència dels masos més antics que solen tenir portals adovellats de punt rodó. Els murs són de pedra nua, i les cobertes, generalment a dues vessants, són de llicorella. Algunes cases encara conserven les típiques balconades de fusta. Uns dels elements més característics són les pallisses altes, amb columnes de pedra i embigat de fusta. Altres elements arquitectònics importants a la vall són les restes del pont del Diable, d'origen medieval, a prop d'Isòvol, o la Torrassa d'Alp, torre de guaita de planta quadrada que defensava el congost de Malpàs, a prop de la Molina. Més recents són les cases al voltant de l'estany de Puigcerdà, un notable conjunt de torres d'estiueig construïdes a principis del segle xx i que responen als cànons estètics del Noucentisme. Carrerades, recs i passos fronterers completarien alguns dels elements emblemàtics dels paisatges històrics que encara ara perduren i que posen de manifest la Vall Cerdana com a paisatge cultural construït al llarg de la història en un territori de frontera amb multitud d'invasions, aculturacions i intercanvis de tota mena.

Pel que fa als valors simbòlics, la Vall Cerdana ha estat, com moltes altres zones pirinenques, una terra de llegendes vinculades al paisatge. Se'n poden trobar algunes ambientades als castells de Bellver de Cerdanya i de Llivia; d'altres tenen una temàtica molt més màgica, com la Roca Moguda de Guils de Cerdanya, la Creu del Diable de Bellver o la Burla del Gegant, ubicada a la roca d'Urús. Destaca l'abundant nombre de rondalles dedicades a tresors perduts, com la barra d'or de la muntanya de Guils, la maleta d'or d'Age, les monedes d'or del pla de Malamort, la campana d'or de Prats i el cofre de Meranges. El ventall de festes populars de la zona és bastant variat; algunes de les més destacades i millor acollides per la població són la Fira de Sant Llorenç, celebrada a Bellver o l'Aplec de Talló. Alguns llocs concrets tenen un valor simbòlic reconegut a escala local; és el cas del parc de l'estany de Puigcerdà o de la muntanya del Carlit, visible des de la unitat. Finalment, cal dir que el simbolisme modern ha estat parcialment

responsable de les transformacions que la unitat ha experimentat. L'associació entre la possessió d'una propietat immobiliària a la vall i l'obtenció de cert estatus social ha impulsat, en bona mesura, el creixement urbanístic de les segones residències.

Relacionat amb els valors productius, a la Vall Cerdana destaquen els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'amplitud i la lluminositat d'aquesta unitat de paisatge, sempre amb el rerefons de la impressionant muralla rocallosa de la serra del Cadí, sorprenen al visitant. El sistema de comunicacions per carretera cobreix tots els racons del fons de la vall, i algunes carreteres secundàries s'enfilen pels vessants de solana i obaga i permeten assolir indrets des dels quals les panoràmiques sobre la unitat resulten espectaculars. Puigcerdà és el centre neuràlgic de la zona i des d'on parteixen les principals carreteres que permeten l'accés a molts dels seus racons més insòlits. Des d'aquí surten l'N-260 cap a Bellver de Cerdanya i la Seu d'Urgell a través de la vall del Segre, l'E-9 cap a Alp i el túnel del Cadí, l'N-152 cap a la collada de Toses, i la carretera que porta a l'enclavament de Llivia, antiga capital de la comarca.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic destaca el de la plana i solana de la Cerdanya, un itinerari circular per la Vall Cerdana, amb un desviament vers Llivia que permet apropar-se a la plana i la solana. Des de Bellver de Cerdanya, seguint l'N-260 i podent visitar els pobles d'Olopte, All i Ger, arribem a Meranges,

El poble i la vall de Meranges són un punt d'atracció de visitants que cerquen els valors de l'alta muntanya cerdana, tant del fons de vall com dels indrets més elevats. Maria Planas

una antiga població que conserva l'aspecte rústic dels pobles de muntanya. Des d'aquí, es pot fer una excursió cap a l'estany de Malniu seguint un camí molt fressat que travessa una àrea de prats amb nombroses formacions de neret i boscos de pi negre i que puja fins al refugi de Malniu. Des de l'estany, hi ha una bona via d'accés al Puigpedrós, cim que representa un mirador excel·lent de la Cerdanya. Des del refugi també s'arriba als estanys d'Engorgs, salvant el coll de les Mollereres. De tornada a l'N-260 en direcció a Puigcerdà, la ruta passa pels pobles de Saga, Bolvir i Guils. La ruta de la vall de la Molina complementa l'anterior de manera que permet visitar les denses obagues forestals de la Cerdanya, entre Alp i la collada de Toses. També des de Puigcerdà, es pot emprendre la ruta que transcorre a través de l'N-152 i que arriba a Urtx, Alp i la Molina. Des d'aquí es pot accedir a la comarca del Ripollès a través de la collada de Toses o a la també comarca del Berguedà passant pel coll de la Creueta, dos passos de muntanya que resulten grans miradors naturals de la Cerdanya.

Entre els senders de gran recorregut, destaquen el GR-150 o circular del Cadí, que va des de la Seu d'Urgell a Alp, passant pel Querforadat al sector nord i per Tuixén al sud. És la millor manera de descobrir la imponent serralada i els contrastos paisatgístics d'ambdues vessants. En part coincideix amb el traçat de la ruta Cavalls del Vent. El tram nord té algunes etapes en aquesta unitat de la Vall Cerdana, concretament la que va de Bellver de Cerdanya a Alp passant per Beders i Urús, i la que, sortint d'Alp passa per l'estació d'esquí de Masella. La variant GR-150-1 passa pel coll de Pal, la Tosa d'Alp, el coll de Jou, les penyes altes de Moixeró, el coll de Pendís, el coll de Tancalaporta, el pas dels Gosolans, el Puig de la Canal del Cristall, el coll de Jovell, Josa de Cadí, el coll de Josa i

Gósol. El GR-11, o Sender del Pirineu, travessa el nord de la unitat passant pel coll de la Creu de Meians, Puigcerdà, Guils, Malniu i estanys d'Engorgs per passar a la unitat veïna de la Solana del Baridà. El GR-107, o camí dels Bons Homes, ofereix la possibilitat de recórrer les rutes de migració que van fer servir els càtars, entre els segles ^{xii} i ^{xiv}, quan fugien de la persecució de la Croada i la Inquisició. Aquesta és una ruta que es pot fer a peu, a cavall i en la majoria de trams també en BTT. La ruta travessa el Moixeró pel coll de Pendís, s'endinsa a la Cerdanya per Coborriu, Talló, Bellver i segueix en direcció nord per Tallendre i la vall de la Llosa. Un cop es deixa enrere la cabana dels Esparvers, la ruta creua la frontera per la portella Blanca d'Andorra.

Altres itineraris d'interès paisatgístic són els que permeten descobrir la vall d'Inglà des de Bellver o la vall de Pi des de Talló, enclavada al Parc Natural del Cadí-Moixeró. El primer puja pel coll de Pendís i el coll de Trapa, que és potser un dels millors miradors de la Cerdanya, i ens permet descobrir l'art rupestre de l'Abric de la Vall de l'Inglà, un important conjunt pictòric repartit entre diversos jaciments declarats Patrimoni Mundial de la Humanitat per la UNESCO. Una segona possibilitat des de Bellver és seguir la ruta que porta a Bor i a Pedra. Aquest itinerari a peu permet gaudir d'una Cerdanya poc concorreguda. A Bellver de Cerdanya, a més, també hi finalitza el sender de petit recorregut (PR) de la ruta dels Segadors, que travessa el Cadí pel pas dels Gosolans, entre Gósol (Berguedà) i la mateixa vila de Bellver.

Aquesta unitat és ideal per recórrer-la en bicicleta de muntanya. Una d'aquestes propostes, d'una trentena llarga de quilòmetres de distància i amb punt de sortida a Prullans, és una excursió per la Batllia, que té com a atractiu principal el paisatge de les riberes

Els telecabines de La Molina permeten gaudir d'unes magnífiques vistes. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori

de l'alt Segre, els pobles, l'amplitud dels camps i la varietat de valls forestals amagades que descendeixen de la serra del Moixeró.

Esquiar també és un esport que permet gaudir d'excel·lents vistes de la unitat. Les pistes de les estacions de La Molina i Masella són itineraris paisatgístics molt freqüentats per gent d'arreu de Catalunya amb múltiples miradors panoràmics, especialment en els punts alts on arriben els remuntadors. A la Vall Cerdana també s'han implantat moltes empreses que ofereixen maneres diferents de descobrir el paisatge. Destaquen els vols en globus o ultralleuger, que permeten una visió inèdita de la plana, la solana i l'obaga ceretanes.

Entre els punts d'observació i gaudi del paisatge, els passos de muntanya que comuniquen les dues vessants de la serra del Cadí i del Moixeró són sens dubte els més destacats de la unitat a causa de les àmplies panoràmiques que es tenen de la plana cerdana, la Batllia, el Baridà, les canals i els boscos del Cadí, però també de les diferents valls que s'obren des del vessant sud. És el cas del coll de Trapa, amb vistes sobre la vall de l'Inglà i la Batllia, la collada de Toses, tant si hi arribem des de la carretera GI-400 o des de l'N-260, o la Tosa d'Alp, accessible des de l'estació d'esquí de Masella i des d'on es tenen vistes insuperables de la vall de la Molina i de les Penyes Altes de Moixeró. D'altra banda, destaquen els miradors urbans de nuclis encimbellats, com els de Puigcerdà, el castell de Llivia o Urús, per esmentar-ne només alguns. Des de tots ells es tenen àmplies panoràmiques de la vall del Segre, la plana agrícola cerdana i de les urbanitzacions que l'han colonitzat els darrers decennis.

504

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El menor pes econòmic de l'agricultura els últims anys està comportant la pèrdua de diversitat paisatgística.
- L'elevada construcció de segones residències seguint una tipologia constructiva bastant homogènia fa que es percebi un paisatge repetit arreu i sovint banal.
- La creixent especialització en el sector turístic, principalment vinculat als esports d'hivern, comporta una hiperfreqüentació de determinats espais en períodes molt concrets i la creació de deserts demogràfics temporals en els nous assentaments.

Amenaces

- L'increment en la pèrdua del paisatge agrari de l'àmplia plana, pels creixements urbanístics dels petits nuclis que s'hi reparteixen i les urbanitzacions de nova planta totalment aïllades, a més de diverses activitats que amenacen cada cop més la pràctica de les activitats agràries (camps de golf, aeròdrom de la Cerdanya, plantes extractives i de tractament d'àrids, i infraestructures viàries).

Les noves urbanitzacions, com aquesta de Puigcerdà, s'han construït seguint una tipologia constructiva bastant homogènia que fa que es percebi un paisatge repetit arreu i sovint banal. Observatori del Paisatge

- L'abandonament o la transformació de les activitats i les terres agrícoles més productives i la desestructuració del mas cerdà com a unitat de producció i gestió del paisatge.
- La degradació, per manca de conservació, de les carreteres i pistes d'accés als nuclis de població més aïllats i petits.
- La creació d'una massa forestal molt extensa al sector meridional de la unitat, en zones on en el passat hi ha hagut incendis forestals. El bosc monoespecífic d'edats homogènies no es gestiona adequadament i s'inutilitza dia a dia per a la pràctica ramadera, al mateix temps que l'increment de la biomassa reté i evapotranspira aigua que no va a parar als petits cursos d'escàs règim nival.
- La proliferació de segones residències en nuclis de dimensions molt petites, que doblen o tripliquen la superfície del casc antic.
- La pèrdua del poder d'atracció de visitants de l'estació d'esquí nòrdic de Guils-Fontanera a causa de l'orientació a solana i l'augment progressiu de la cota de neu.
- L'impacte paisatgístic potencial de les ampliacions de les instal·lacions de les estacions d'esquí.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí en pocs decennis.
- La constitució de noves vies de comunicació.

Fortaleses

- Un paisatge de gran vàlua estètica i històrica i que a la vegada és, en bona part, funcional, en un territori dinàmic de muntanya.

- La combinació de l'espai agrícola d'altitud més extens de Catalunya amb els cims –que sobrepassen els 2.500 m– que l'envolten li atorga un seguit de característiques úniques en els paisatges pirinencs. Aquests són de gran interès per a la producció agropecuària de qualitat i/o ecològica amb denominació d'origen i per al turisme desestacionalitzat que no cerca exclusivament el paisatge com un gran parc lúdic temàtic.
- És una unitat amb molt bones comunicacions que permet donar a conèixer amb facilitat els paisatges als visitants i alhora connectar els habitants amb la resta del país i estats limítrofs.
- La gran diversitat del paisatge agrícola, amb elements dels paisatges històrics, desapareguts en altres contrades rurals productives, però a la vegada amb gran potencial de futur pel regadiu i la combinació amb la ramaderia.
- El paisatge lluminós de la Vall Cerdana és una barreja entre els rigors del clima de muntanya i les bondats del clima mediterrani. A diferència d'altres valls pirinenques habitades, aquesta no perd la intensitat de la llum els dies més curts de l'hivern.

Oportunitats

- Mantenir la imatge de conjunt tradicional i la compacitat dels nuclis rurals que han estat menys alterats, evitant la implantació de construccions que desfigurin el perfil urbà o de noves urbanitzacions aïllades.
- Propiciar un canvi de model de creixement urbanístic a fi de minimitzar la pèrdua dels valors del paisatge amb la transformació del sòl.
- L'esquí nòrdic (Guils-Fontanera) i altres activitats lúdiques esportives poden esdevenir una alternativa vàlida a l'esquí alpí.
- La promoció d'activitats respectuoses amb l'entorn i la promoció d'activitats no vinculades a l'esquí ni a les vacances d'estiu pot ajudar a atraure visitants i a desestacionalitzar l'oferta turística.
- Donar a conèixer el patrimoni arquitectònic dels nuclis de Puigcerdà, Bellver de Cerdanya i Llivia, així com el patrimoni romànic i els seus entorns.
- Recuperar camins i pistes per fer recorreguts a peu i amb bicicleta i incrementar la xarxa senyalitzada de senders que connectin o no amb rutes conegudes dels GR i del camí dels Bons Homes. Aprofitar les excel·lents panoràmiques que es tenen des de les zones elevades que envolten la plana.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges de la plana cerdana que mantinguin l'agricultura com a principal ús del sòl, respecte a altres usos que transformen el territori sense gairebé cap criteri d'integració en el paisatge agrari.
- OQP2.** Un paisatge a l'entorn de Puigcerdà que eviti la ruptura dràstica que es produeix entre la façana perimetral de les construccions i els entorns agrícoles, així com la desarticulació paisatgística que suposen els polígons industrials i de serveis disposats sense criteris d'integració paisatgística. D'altra banda, cal evitar l'efecte de barrera i d'encerclament, entorn del nucli, de les vies de comunicació actuals i les previstes en el futur.
- OQP3.** Uns paisatges de les obagues amb especial contenció del creixement de la massa forestal, a través de l'obertura de clarianes per a la pastura i el lleure, i amb una gestió forestal encarada a la plurifuncionalitat del bosc, incloent-hi les masses forestals dins els límits del Parc Natural del Cadí-Moixeró i destacant l'avetosa de Riu i els extensos boscos de pi negre de Guils.
- OQP4.** Uns paisatges de la solana que recuperin, en la mesura que sigui possible, el patrimoni històric dels recs, camins i altres estructures del paisatge que s'estan perdent sota un mantell continu de matolls i que mantinguin les característiques del perfil urbà de pobles compactes a mig vessant, com Tallendre, Ordèn, Éller o Cortàs.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Vall Cerdana.
- OQP6.** Un paisatge de la Vall Cerdana amb presència de patrimoni històric (masies, ermites, esglésies, castells) valorat i vinculat amb l'entorn. Destaquen Santa Maria de Talló, Sant Pere d'Alp, Sant Andreu de Baltarga, Sant Julià de Pedra, Santa Cecília de Bolvir, Sant Pere d'Olopte, Sant Esteve de Guils, Nostra Senyora dels Àngels de Tírvia, entre d'altres, a més del Pont del Diable, la vila closa de Puigcerdà o les restes del castell de Bellver.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar l'estructura de recs a l'entorn de la plana cerdana, especialment els que recullen les aigües dels rius i torrents que baixen de la solana i l'obaga de la Cerdanya.
- Protegir els boscos de ribera, particularment els dels voltants del riu Segre, per garantir-ne la funció ecològica i paisatgística.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats per la closa cerdana que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Recuperar les varietats de cultius i races animals autòctones com a ensenya d'un paisatge ben adaptat al medi montà. A la vegada, pot ser un valor important en el paisatge per a d'altres activitats econòmiques relacionades amb el sector terciari turístic (turisme rural, gastronomia, fires, etc.).
- Evitar la desaparició de l'activitat agrària a mitjà i llarg termini. El paisatge cerdà no es pot conservar sense la pagesia.
- Consolidar i fomentar les denominacions d'origen protegides de formatge i mantega pel vincle que tenen amb el paisatge dels prats de dall.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos, a més dels espais agrícoles singulars (closa cerdana), per garantir-ne la conservació i la promoció.
- Conservar i fomentar la presència de les tanques verdes i arbrades a les parcel·les agrícoles, que són un dels elements característics del mosaic en camps de cultiu de la plana.
- Relligar el paisatge urbà i el periurbà amb solucions paisatgístiques de tipus arquitectònic i urbanístic que difuminin el gran contrast que es dona actualment entre la ciutat i l'entorn i que no es recolzin en els elements viaris com a únic criteri de separació.
- Establir fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans (parcs, places, passeigs, etc.) respecte als espais agrícoles i forestals circumdants, especialment als nuclis més poblats, com Puigcerdà i Bellver de Cerdanya.
- Emfasitzar la funció dels prats i la seva estructuració al voltant dels nuclis rurals, fet que forma uns patrons determinats i característics que es van repetint a les diferents unitats d'alta muntanya. En aquest sentit, cal adequar i promocionar el mirador paisatgístic d'Urús, on s'observen els prats de dall, realçant les característiques d'aquests paisatges i la funció que exerceixen en la ramaderia local.
- Fer valer el patrimoni històric associat als cursos fluvials, especialment els canals de reg, pel seu valor històric i cultural.
- Senyalitzar les vies de comunicació que creuen les principals àrees representatives dels paisatges dels prats de dall (la GIV-4033 i l'N-260 d'Alp a All), informant dels valors naturals, estètics i històrics que tenen.
- Fer tot el possible per reduir el trànsit prop o a través de nuclis de població, però sense generar greus cicatrius en el territori.
- Acompanyar el procés natural de reforestació espontània a les obagues, potenciant la vocació forestal d'aquests espais però cercant altres usos del paisatge que no es limitin als esports d'hivern o a la freqüentació turística.
- Cercar fórmules d'integració amb el contrastat paisatge del parc natural que envolta els equipaments i les pistes d'esquí de

La Molina i Masella, que minorin la irrupció de nous artefactes (llacs artificials per fabricar neu, obertura de pistes amb maquinària pesant, urbanitzacions a peu de pista poc integrades en l'entorn, etc.).

- Procurar que els petits horts de Puigcerdà i Bellver de Cerdanya estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
- Cercar a la solana de la Cerdanya espais que ajudin a disminuir la pressió que suporta la plana, fent possible la recuperació de paisatges històrics i la generació de nous paisatges. Dins de la contenció que marca el Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran, permetre el desenvolupament dels petits pobles a la solana amb criteris paisatgístics que suposin un trencament definitiu amb els models imposats al pla. Aprofitar les condicions naturals d'aquests paisatges per a la producció local i limitada d'energia solar, i reactivar els recs per a una gestió de l'aigua que afavoreixi la continuïtat dels paisatges arbrats de caducifolis i les pastures en el *bocage* dels vessants.
- A la Vall Cerdana, a més dels valors naturals, hi ha un important patrimoni edificat de gran valor. És el cas de fortificacions i viles closes, carrerades, recs i passos fronterers i altres exemples de patrimoni religiós de l'edat mitjana. És necessari gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic, i com a eina de promoció turística i de valor productiu.
- Incentivar la promoció mancomunada supramunicipal de polígons industrials i terciaris per tal de minimitzar l'ocupació de sòl i la fragmentació paisatgística.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de les noves infraestructures viàries, les variants de Puigcerdà i el futur túnel de Toses, i d'aquelles existents en zones de closa cerdana.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Estudiar la possibilitat d'establir normes urbanístiques que s'adeqüin a les trames i tipologies arquitectòniques tradicionals de la Cerdanya. Cal establir criteris referents a volums, acabats, cobertes, obertures, etc., i unificar criteris per a tota la unitat.
- Els nuclis compactes a mig vessant de Meranges, Gréixer, Tallendre, Ordèn, Cortàs, Éller i els nuclis encimbellats de Puigcerdà i Bellver de Cerdanya presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.

- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per als projectes d'infraestructura viària de les variants de Puigcerdà i el futur Túnel Toses i per als projectes de noves infraestructures o ampliació de les existents en zones de closa cerdana.
- Evitar tant com es pugui que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics com el puig de Llivia, les Soquetes, les Penyes Altes de Moixeró i la Tosa d'Alp, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Promoure la integració paisatgística de les instal·lacions vinculades amb els terrenys agrícoles limítrofs amb la trama urbana.
- Donar suport al mas cerdà com a centre de les explotacions agroramaderes i afavorir, mitjançant polítiques públiques agràries i ambientals, el model agrícola de la Cerdanya, on es combinen els camps de conreu, la ramaderia semiintensiva i les unitats d'explotació petites i mitjanes encarades a la producció amb marca de qualitat i d'identitat territorial.
- Adequar els paràmetres urbanístics referents a les edificacions industrials i de serveis per tal de minorar l'impacte visual i d'ocupació del sòl a la plana a l'entorn del turó de Puigcerdà, a la vegada que oferir solucions de millora paisatgística perquè el contrast amb les explotacions agrícoles i entorns naturals no sigui tan gran.
- Estudiar la possible creació d'un parc agrari de la plana cerdana.
- Vetllar perquè la normativa arquitectònica proposada en el Pla director urbanístic de la Cerdanya però donant un pas més enllà per millorar l'encaix dels paisatges urbans històrics amb els contemporanis.
- Avançar, mitjançant figures de planejament, cap a la compacitat de les àrees residencials de nova planta de baixa densitat, evitant una major dispersió de les urbanitzacions actualment existents i passar a un model més compacte, de compleció i de relligament al teixit urbà, que afavoreixi les continuïtats paisatgístiques urbanes i limiti l'ocupació de nous sòls.
- Catalogar els masos cerdans de la plana i les bordes de les zones elevades i establir la normativa per a rehabilitar-los correctament.
- Promoure la urbanització compacta.
- Restringir la localització de construccions i àrees especialitzades en sòl no urbanitzable en espais agraris que presenten patrons de closa cerdana al costat del riu Segre i dels seus afluents.
- Localitzar les noves implantacions de polígons d'activitat econòmica en àrees de creixement amb continuïtat amb les trames urbanes o de polígons ja existents i evitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació a fi d'impedir l'efecte de carretera aparador. Cal evitar la dispersió d'aquests «complexos» en el territori, combinant la maximització de l'accessibilitat amb la minimització de l'alteració en l'estructura del paisatge
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos als nuclis urbans d'Alp (est i oest), Queixans (nord i sud), Prats i Sansors, Vilallobent (oest), el Vilar d'Urtx (est i oest), Bellver de Cerdanya (est), Bolvir (oest), Beders, Baltarga (est), Das (est), Prats (est), la Molina, Prullans, Puigcerdà (sud i est), Ger (est) i Pi. Cal impulsar projectes d'integració paisatgística en els accessos esmentats.
- Vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrees de transició, des del planejament territorial i urbanístic.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del coll de la Trapa, la Tosa d'Alp, la collada de Toses, Urús, Puigcerdà i castell de Llivia; els itineraris motoritzats de la plana i solana de la Cerdanya, entre el Cadí i la tossa Plana de Lles, la vall de la Molina i la plana i solana de la Cerdanya, i els no motoritzats de la Transpirinenca en BTT, GR-107 camí dels Bons Homes, GR-150 Circular del Cadí, GR-11 Sender del Pirineu, la Transpirinenca en BTT, Guils-Refugi de Malniu i Talló-Prullans. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

14. La Vansa

Comarca:
Alt Urgell

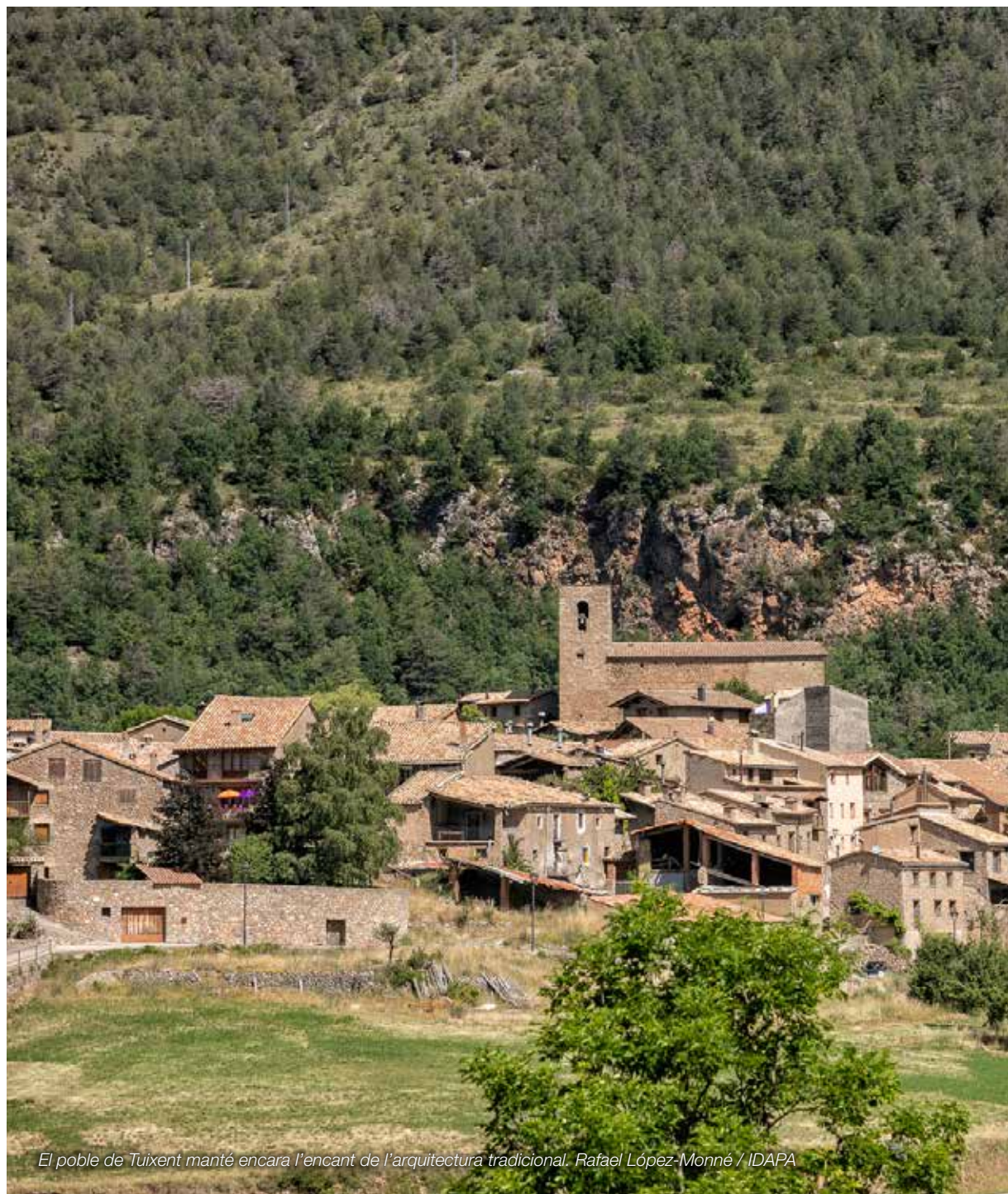
Superfície:
25.367,5 ha

Municipis:
Fígols i Alinyà, Josa i Tuixén, Ribera
d'Urgellet, la Vansa i Fórnoles

508

El poble de Tuixent manté encara l'encant de l'arquitectura tradicional. Rafael López-Monné / IDAPA

Trets distintius

- Prepirineu aïllat, d'orografia trencada, però amb una petja paisatgística fruit del seu bagatge històric i cultural, difícil de trobar en altres valls.
- Magnífics racons a recer dels infinits replecs que ha generat la complicada geologia calcària i abundants coves (bòfies).
- Pobles encimbellats i ben conservats, plens d'història i de valors patrimonials, en els quals es copsa tot l'ambient dels paisatges amb què s'entronquen i que no han perdut els trets bàsics de les senyes d'identitat.
- Feréstega però alhora humanitzada, la vall de la Vansa és un recorregut únic per un dels rius prepirinencs més desconeguts, amb el seu engorjat i la riquesa arquitectònica tradicional dels pobles de la vall.
- Gegants calcaris que, entre el Port del Comte i el Cadí, tanquen la unitat i bressolen infinitat de denses obagues de pins i aromàtiques solanes de feixes abandonades, uns paisatges lligats a les trementinaires i als seus coneixements botànics.
- Cingles calcaris que es precipiten cap a la vall del Segre i que, resseguint-los, ens guien cap a la vall d'Alinyà, a la qual donen un aire feréstec.

Mirador

— Itinerari motoritzat

09 Congostos prepirinencs del Segre

15 Entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa

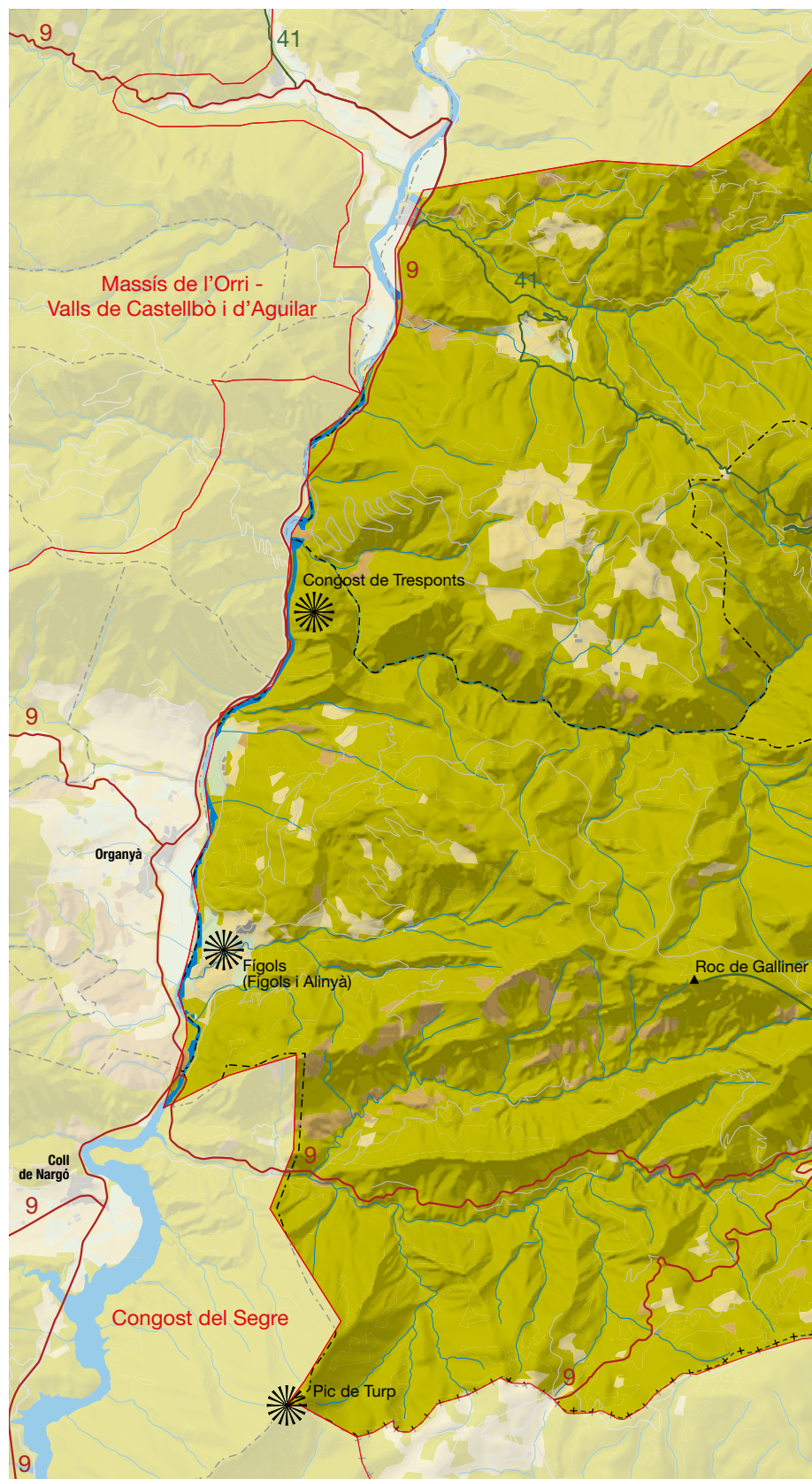
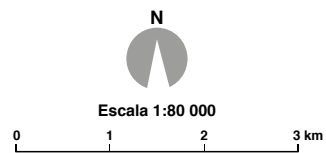
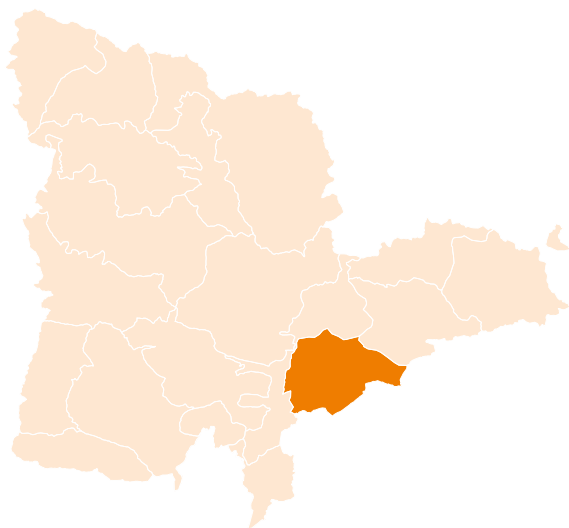
— Itinerari no motoritzat

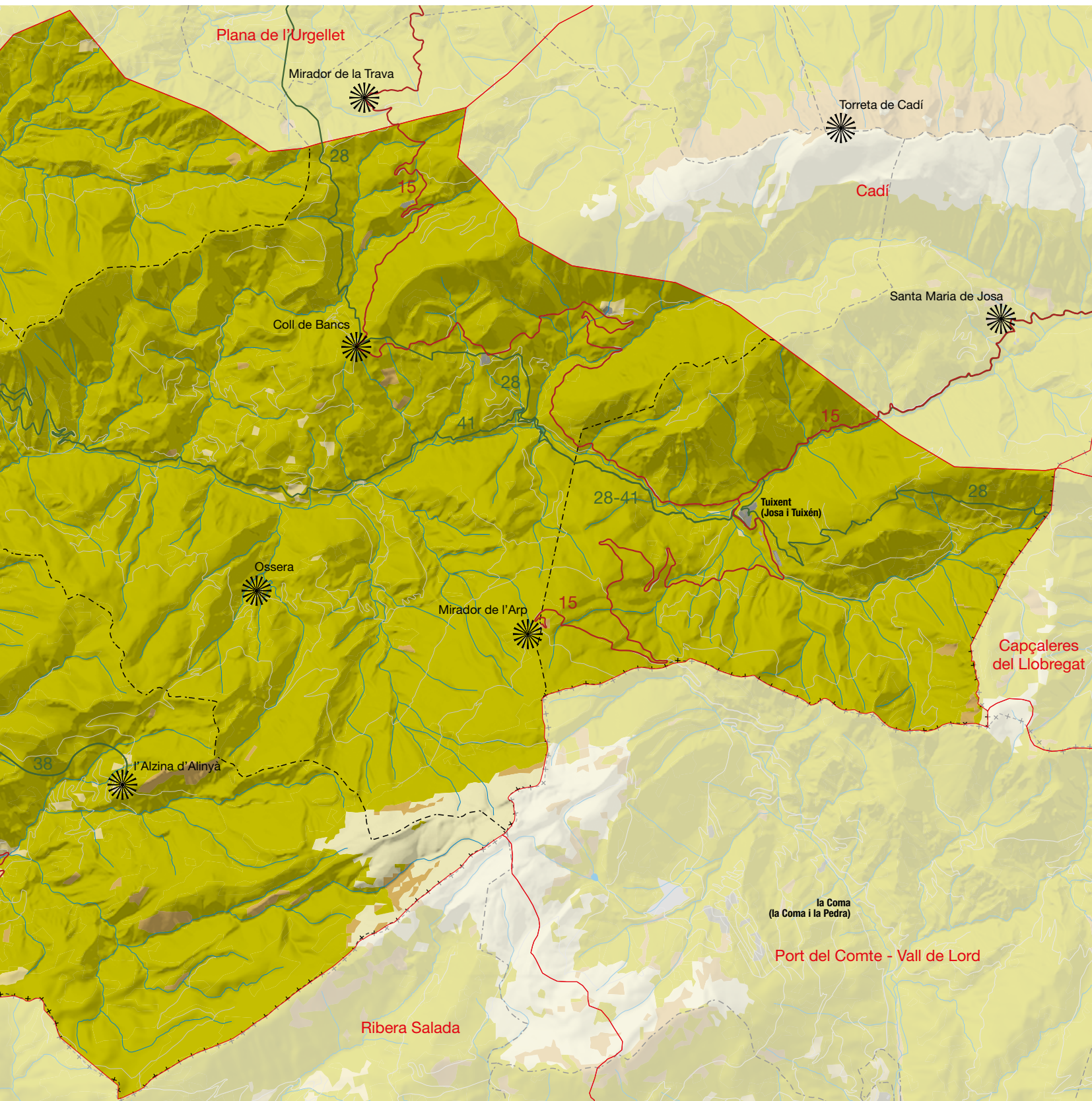
28 GR-150, la Circular del Cadí

38 De l'Alzina d'Alinyà al Roc de Galliner

41 Transpirinenca

510

Elements naturals del paisatge

La unitat limita al nord amb la unitat de la Plana d'Urgellet en els terrenys vermellosos del Permotriàsic que drena la vall del riu de Tost. S'enfila fins als turons que albiren la plana del Segre, com el tossal de Cal Franc i el tossal de la Canaleta, i forma el vèrtex de tres unitats al magnífic mirador del Pirineu del puig Galliner, damunt d'Adraén. A l'est, en una frontera gens precisa, la separen de la unitat del Cadí la serra del Boixeder, el roc de l'Àliga i de Santaló a la vertical de Tuixent i fins al coll de Mola, límit natural entre els Cloterons i la serra del Verd. Els conjunts orogràfics d'aquesta serra i la del Port del Comte –gairebé plenament dins la comarca del Solsonès– són la continuïtat natural d'aquesta unitat vers la Catalunya central. Al sud, les serres de Campelles i el tossal de Cambrils són els clars límits naturals de la capçalera de la ribera Salada, conca hidrogràfica que ben bé es podria integrar a la unitat de la Rodalia d'Oliana. Per acabar, a l'oest, el riu és frontera natural i de paisatge amb la unitat del Congost del Segre, quan es precipita sobtadament tot un conjunt d'altiplans i profundes valls cap al curs principal d'aquest riu.

El riu de la Vansa és el vertebrador natural d'una unitat on els encavalcaments i els mantells de corriments són presents arreu. Des del coll de Mola fins al congost de Trespunts fa un recorregut accidentat de prop de 1.300 m de desnivell, amb un congost final que precipita les aigües al riu Segre. D'aigües no gaire abundoses però de crescudes sobtades que arrosseguen gran quantitat de sediments, el riu de la Vansa es nodreix de les surgències càrstiques que drenen els extensos conjunts calcaris del Cretaci, però també aprofita els terrenys més tous dels guixos triàsics per obrir la vall a Tuixent, Molí de Fórnoles i Sisquer. El Montsec de Tost és una complexa estructura geològica de calcàries paleozoiques que cavalca damunt d'aquests guixos i bona part de les aigües que recull les envia cap al nord, a la petita conca del riu de Tost. El sector septentrional és format per terrenys d'argiles vermelles i congloms

512

Les altes cingleres calcàries flanquegen tot el curs baix del riu de la Vansa i la vall d'Alinyà. Isidre Blanc

merats del Permotriàsic, que provoquen escolaments superficials més abundosos durant les èpoques de precipitacions. El resultat en el paisatge, combinat amb segles d'intervenció antròpica sobre les cobertes, és un abundant repertori de badlands orientats fonamentalment cap al nord.

Però la naturalesa calcària de la unitat, a banda de reduir les aigües de circulació superficial, no implica un paisatge especialment aspre i mineral. Els sòls s'han sabut sobreposar a successius impactes erosius al llarg de la història i donen lloc a importants boscos de pi roig (*Pinus sylvestris*), especialment a les obagues. L'estructura de torrents i barrancs disposats perpendicularment a la vall principal del riu de la Vansa o els directament tributaris del riu Segre –riu de Perles i riu de Tost– creen un paisatge de petites valls molt tancades i laberíntiques, enllaçades per colls situats a l'entorn dels 1.500 m –coll de Boix, coll Durau, coll d'Ares, coll d'Arnat, coll de Bancs– que juguen un paper fonamental en les connexions entre vessants. Però també hi ha un seguit d'altiplans calcaris que trenquen la irregularitat del paisatge i aporten formes suaus a Montan de Tost i, especialment, al Port del Comte. Entre aquests hi ha tot un seguit de cingles calcaris de parets blanques que són un refugi magnífic de rapinyaires; la vall d'Alinyà és especialment prolífica en aquestes formes, però també l'engorjat del riu de la Vansa, els entorns d'Ossera, el Rodell –entre Tuixent i Cornellana– i la capçalera del riu de Mola.

Els trets més característics del clima en el paisatge de la Vansa es posen de manifest en la distribució dels microclimes. Mentre que la mediterraneïtat s'aferra als vessants solells i calcaris, reescalfats pels corrents tèrmics ascendents, el clima de caire més alpi es localitza a les altures del Port del Comte. La continentalitat és marcada i així es posa de manifest en la vegetació i en els contrastos de temperatura entre l'estiu i l'hivern, però quan les adveccions del sud-oest es reforcen als vessants meridionals, les pluges poden arribar a ser molt copioses i són les responsables de la recàrrega dels aqüífers que aquí tenen molt pocs aportaments de caràcter nival. Per contra, els vents freds del Pirineu no tenen aturador des de les muntanyes d'Andorra i es canalitzen pels colls amb gran intensitat. Però les valls tancades han permès que la població s'establís a recer d'aquestes inclemències i se situés en llocs elevats i solells.

La disposició paral·lela de les valls principals de la unitat, d'orientació est-oest, fa que hi hagi una gran dissimetria entre solana i obaga. Mentre que a l'obaga l'ambient forestal té una presència molt notable, amb boscos de coníferes grans i extensos, especialment de pi roig i pi negre a l'estatge subalpí, a la solana hi domina un ambient de caire arbustiu, amb brolles de romaní i argelaga, savinars, garrigues, matollars subalpins de ginebró i boixerola i pinedes de pinassa. A les zones més elevades del massís del Port del Comte predominen els prats alpins i la vegetació rupícola. Per contra, al fons de vall, allà on els eixamplaments de les estretes i pregones valls ho permeten, s'hi localitzen pastures i prats de dall de reduïdes dimensions amb petites parcel·les d'horta i fruiters de secà properes als pobles. El paisatge vegetal reproduceix aquesta dissimetria i caràcter extrem del clima. Les obagues i contraforts septentrionals del Port del Comte es recobreixen d'extenses pi-

A l'obaga l'ambient forestal té una presència notable, amb boscos de coníferes grans i extensos. A la imatge, obaga de la vall de la Vansa, amb el massís calcari del Port del Comte al fons. Isidre Blanc

513

nedes de pi negre (*Pinus uncinata*) per damunt dels 1.700 m i de pi roig fins al fons de les valls. L'intens procés d'abandonament que han experimentat aquestes valls les darreres dècades també ha possibilitat la colonització dels rojalets cap a exposicions amb major radiació, abans ocupades per camps i pastures. Tanmateix, aquestes es mantenen a la solana de la Vansa dominades per les joncedes (*Brachypodio-Aphyllanthetum*) combinades amb fases avançades de matollars d'argelaga (*Genista scorpius*) o boix (*Buxus sempervirens*). El rocam calcari també afavoreix la constitució de geòtops favorables per als boscos de carrasca (*Quercetum rotundifoliae buxetosum* i *Aphyllanthion*), que assoleixen cotes impròpiament elevades, com els boscos de Fòrnols i de Cornellana. Però la distribució més adequada d'aquestes comunitats es troba a les solanes baixes, que han estat intensament modificades per l'acció humana. Moltes han derivat en espais oberts de carrasques i savines (*Juniperus savina*).

Evolució històrica del paisatge

L'orografia trencada i la facilitat que ofería el rocam pels assentaments situats en zones de fàcil defensa han estat dos trets que han caracteritzat aquest paisatge al llarg de la història. Des d'antany, aquesta fou una zona dedicada a la ramaderia, aprofitant l'esquerp terreny i configurant un antic paisatge dominat per prats artificials i naturals; aquests últims, a les zones més elevades de les munta-

nyes, que eren pasturats per bestiar de tipus oví. La baixa altitud d'aquests relleus devia obligar els primers pobladors a obrir moltes clarianes en el bosc per aprofitar els moviments de transtermitància que efectuaven des del Port del Comte. Aquest, a la vegada, estava poblat d'arbres gairebé fins als seus cims. Les zones properes al pedró dels Quatres Batlles, batudes pel vent, expressaven possiblement un paisatge d'arbres retorçats i en bandera que ben aviat es devien tallar i cremar. Les pèrdues del sòl per erosió van fer la resta fins a obtenir el paisatge que es pot contemplar avui en dia. L'abundància de coves –bòfies, en la terminologia local– va ser un al·licient per a aquests primers pobladors que també van construir un bon nombre de monuments megalítics, com els dòlmens de Coll Durau i de Lligonàs. Els primers replecs de la muntanya que posaven en contacte la terra baixa amb els massissos pirinencs foren un hàbitat de gran interès pels pobles neolítics.

Hi ha molt poca informació de la història antiga i del procés de romanització a la Vansa; en canvi, el període baixmedieval és molt ric en assentaments i personatges il·lustres que van contribuir a transformar el paisatge. A l'entorn de la vall de Tost es va establir una baronia el poder de la qual va incrementar a partir de la participació en la guerra amb els sarraïns. En aquesta època va augmentar el conreu de vinya, que va trobar uns terrenys favorables en els vessants pedregosos que s'anaven deslliurant dels boscos de carrasques. Les culties es van incrementar a l'entorn dels pobles, amb molt esforç a causa dels forts pendents i dels sòls magres que hi havia arreu, especialment als vessants amb major radiació,

L'impacte de la desforestació que es va produir a la unitat es pot observar en les muntanyes d'aquesta imatge del camí que portava a Tost, l'any 1893. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Lluís Marià Vidal)

idonis per al conreu del cereal. Els pobles se situaven en posicions alteroses, d'una banda per poder-los defensar amb major facilitat, però, de l'altra, per no malbaratar un dels principals recursos: la terra. Aquesta posició amagada i de difícil control pels poders allunyats de la muntanya va afavorir també l'arribada de migracions de refugiats com la dels càtars, instal·lats fonamentalment a la capçalera de la vall. Les pinedes també van començar a veure retallada la seva àrea de distribució, especialment les properes a les carrerades que pujaven a la muntanya i a les obagues al costat dels pobles. Però el veritable impacte de la desforestació a la Vansa i al Port del Comte va succeir uns quants segles més endavant a partir de les vendes de fusta destinades a les drassanes i a les ciutats costaneres, que eren enviades pels rais que baixaven pel riu Segre. D'altra banda, l'armada espanyola també va trobar en aquests boscos frondosos dels contraforts septentrionals del Port del Comte bona fusta per construir vaixells.

Aquesta unitat té un tret característic que la diferencia de la resta del Pirineu. Si bé la tendència general a tota la serralada és la propietat comunal, en aquesta zona hi ha àrees agrícoles de propietat privada. Per exemple, la finca d'Alinyà, que té l'origen en els dominis dels ducs de Cardona, s'ha mantingut en el temps com una unitat indivisible de propietat privada però amb determinats drets per a la població local. Aquest fet no ha donat lloc a un paisatge substancialment diferent dels termes veïns, tot i que pot haver influït en una explotació més severa dels boscos a la muntanya d'Alinyà, però sí que va ser transcendental la posició destacada en el Pirineu dels senyors de Cardona per controlar millor el camí de la sal. Amb origen a la muntanya homònima, la ruta passava cap a la Cerdanya travessant els colls d'aquesta unitat, com el coll de Port, i s'enfilava cap al Cadí. Va ser una via de comunicació molt important durant segles que va donar certa centralitat a la vall de la Vansa. Aquests fets tenien lloc durant el segle XIX, i van generar un paisatge mancat de boscos però amb una important tradició

silvícola, de boscaters, carboners i remeieres. Aquestes dones van jugar un paper molt important per donar a conèixer la cultura rural de la medicina herbolària arreu de Catalunya i localment eren conegudes com a trementinaires.

Els prats s'enfilaven pels vessants ocupant àrees de bosc i en les zones més baixes de les falques de les muntanyes s'alternaven amb altres cultius; aquests eren en la seva majoria cereals, cultius fruiters de secà (vinya, olivera, ametllers, etc.) i llegums, sobretot patates. Només a les mateixes riberes dels rius es podien trobar alguns cultius de regadiu i algunes hortes petites. Tot aquest rosari de camps i prats apareixia envoltat de clapes de bosc, que era format per espècies de caràcter submediterrani com ara roures, alzines i pinedes. Malgrat tot, aquestes extensions de boscos van ser fortament explotades, ja que la població no només vivia de la ramaderia i l'agricultura sinó que també aprofitava els recursos naturals que tenia a l'abast per produir carbó i fusta. La silvicultura es va desenvolupar fins a l'extrem de generar efectes negatius, i així molts vessants van perdre part de la boscúria i van arribar a patir fenòmens d'erosió accelerada.

Actualment, els boscos de pi han assolit una gran extensió, ja que les activitats tradicionals han minvat. Els cultius de fruiters de secà també s'han reduït molt, tan sols hi resten en una proporció important alguns cultius de cereals. Pel que fa a la ramaderia, aquesta ha sofert una forta transformació, el bestiar oví s'ha substituït pel boví, molt més rendible, dedicat a la producció de llet (el 1915 es va fundar la Cooperativa Lleterera del Cadí) i també de carn. Les pastures també s'han reduït en extensió, ja que malgrat que encara s'hi empen prats naturals, moltes explotacions ramaderes s'han intensificat i estabulat. L'ús de recursos forestals continua sent present, tot i que la intensitat s'ha moderat; avui es produeix fusta per a la construcció, per a forns i per a la indústria de la cel·lulosa.

A partir de la dècada dels anys setanta del segle passat, associat als moviments neorurals de retorn al camp, la Vansa ha estat un centre d'atracció d'aquest segment de població urbana que cercava una vida en contacte més directe amb la natura. Actualment resten algunes cases que encara viuen d'aquelles pràctiques actualitzades a través de la producció artesana de productes alimentaris (formatges, mermelades i herbes per a la condimentació) i ornamentals, i de la promoció d'iniciatives que han fructificat a través de la recuperació del patrimoni etnològic o d'activitats complementàries com l'esquí de fons.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Vansa està localitzada dins l'àmbit de la muntanya mitjana i es caracteritza pel relleu accidentat, el caràcter forestal, el poblament escàs i repartit en nombrosos nuclis de població i la difícil accessibilitat. La característica més important del paisatge d'aquesta unitat és la fortaleza dels factors naturals, especialment el relleu, trencat pels rius i torrents, en especial el riu de la Vansa, el principal eix fluvial.

Les extenses masses forestals ocupen gairebé tota la superfície, i s'estenen, dominades pel pi roig, per tota l'obaga del riu de la Vansa

des de l'obaga del Verd, on també hi ha una magnífica presència de pins negres i avets, fins al bosc de Voloriu. Són boscos antigament molt explotats i aclarits que han guanyat densitat i espessor els darrers anys, un tret fonamental del paisatge actual de la Vansa. També hi ha petites extensions de rouredes i alzinars, que donen un petit contrapunt a la verdor blavosa i fosca de les pinedes. A les solanes més aclarides del Montsec, Boixeder, Canelles i Montan de Tost, es combinen el rocam calcari amb els boscos en creixement de pins i alzines, però, sobretot, hi predominen els matolls i les brolles. Els guixos del coll de Bancs i de Sisquer mostren una blancor enlluernadora, en contrast amb les argiles d'un roig intens a Adraén i a la vall de Tost. Entremig també es troben petites zones erosionades que no han pogut resistir la continuada acció del pas dels ramats i dels incendis.

El paisatge actual malda entre la conservació dels entorns agrícoles dels pobles i dels mateixos nuclis i l'expansió dels matolls a les solanes i de les pinedes a les obagues. Els espais oberts, que cobreixen una mínima part de la unitat, es localitzen en vessants costeruts a l'entorn de pobles, molts cops encimbellats, com Cornellana, Fórnoles, Adraén o Ossera, i a les accidentades valls d'Alinyà i de Tost. L'intens i llarg procés de despoblament i abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes durant el segle xx és el responsable d'un paisatge on només uns pocs punts concentren la població i algunes explotacions agràries permeten una feble gestió en el seu àmbit d'actuació. Les poblacions més properes a la ribera del Segre han estat les que encara conserven les explotacions agrícoles i ramaderes; la vall de Tost i l'altiplà de Montan són un clar exemple de paisatges agraris de muntanya mitjana. També cal destacar el cas de la cultia de Tuixent, un conjunt de camps disposats en un pendent suau al final de la baga de coll de Port, que encara conserva prats de dall i alguns cultius. Malgrat això, actualment l'espai es destina majoritàriament a la pastura dels ramats de vaques brunes pirinenques, tot i que, gradualment, la superfície d'aquesta cultia s'està reduint per l'avenç del bosc.

Es petits pobles disseminats per la unitat procuren evitar el procés de despoblament. A la imatge, el nucli de Cornellana. Observatori del Paisatge

Respecte a l'agricultura, els principals conreus tradicionals eren el blat i les patates, acompanyats de lleguminoses com els cigrons, les guixes i els fesols, i també el blat de moro, però actualment molts d'aquests conreus s'han perdut. Al secà es fa alfals i els terrenys de vora els rius s'han convertit en regadiu i s'aprofiten tots els prats naturals. En aquest sentit, val la pena mencionar el conreu de la patata del bufet, una varietat molt preuada que es conrea en prats elevats. També es comencen a introduir els cultius biològics i d'herbes medicinals i aromàtiques. D'altra banda, la major part de la superfície agrària és ocupada per pastures permanents, ja que la ramaderia ha esdevingut la principal font econòmica. La ramaderia extensiva d'ovelles i, sobretot, de vaques de carn, s'ha mantingut amb explotacions de mida petita (menys en alguns casos a Montan i Castellar de Tost) mentre que en la intensiva destaca el sector porcí a la zona de la Ribera d'Urgellet. Pel que fa al sector de l'explotació silvícola, aquest ha anat de baixa els darrers anys a causa de la minva del preu de la fusta de baixa qualitat, com la que aquí es troba, i la dificultat afegida per accedir a moltes obagues. Amb referència a aquest aspecte, cal tenir present l'impacte d'explotacions forestals mal gestionades, amb l'obertura de pistes que no tenen gaire cura per l'impacte visual ni erosiu.

La Vansa és una unitat de marcat caràcter rural i en vies de despoblament, procés que a finals dels anys vuitanta del segle xx va provocar l'abandonament i la degradació de pobles com Banyeres o Colldarnat. Molts masos dispersos estan en ruïnes. Arran d'això, la unitat ha pogut mantenir el perfil tradicional dels nuclis de població, l'estructura ancestral de nuclis agrupats i compactes on predomina la construcció de pedra calcària i la teulada de teula rogenca. De fet, la dinàmica de creixement urbanístic que afecta tants indrets de l'Alt Pirineu i l'Aran no ha experimentat aquí l'empenta d'altres contrades, de manera que són ben poques les alteracions que han patit els nuclis pel que fa a construccions de nova planta. Sí que s'ha notat, tanmateix, l'increment de la demanda de segones residències, que ha permès recuperar, amb restauracions en general afortunades, part del patrimoni arquitectònic de la unitat. L'arribada de nova població en pobles com Tuixent, Cornellana, Fórnoles, Sorribes o fins i tot Ossera i Padrinàs, ha permès recuperar algunes activitats artesanals i les accions de manteniment del paisatge. A diferència de l'impuls dels habitatges rurals, cal destacar negativament els rellevants impactes visuals derivats de la implantació de granges agrícoles amb materials poc integrats amb el cromatisme de l'entorn.

L'aïllament de la zona i les tortuoses comunicacions han definit aquest territori. La Vall de la Vansa no representa un clar eix de comunicacions, ja que no uneix de manera directa la vall del Segre amb Sorribes i Tuixent. De fet, aquests nuclis gaudeixen d'una millor connexió per carretera amb la Seu d'Urgell a través d'Adraén, amb Berga a través de Josa i Gósol, i amb Solsona a través del Port del Comte i Sant Llorenç de Morunys. Les altres dues valls de certa entitat de la zona són la d'Alinyà, al sud, connectada amb l'eix del Segre, i la de Tost, al nord, que també enllaça amb la C-14 de Lleida a la Seu. Tot i les minses comunicacions per carretera, durant els darrers temps s'han anat fent reformes i millores en certs trams i són ara ben pocs els pobles que no tenen accés a través de via asfaltada. Això no obstant, el deteriorament

accelerat d'aquestes vies, moltes de les quals amb risc d'esllavissades i despreniments, és un factor que afavoreix l'aïllament i l'abandonament i que impedeix la implantació de noves activitats econòmiques. Respecte a altres infraestructures, són destacables els impactes visuals derivats del traçat de les línies d'alta tensió que recorren la unitat, especialment la que creua de nord-oest a est, des de Castellar de Tost fins al coll de Mola, i de les antenes de telecomunicacions molt visibles a Montan de Tost, Sorribes de la Vansa i Alinyà.

La unitat de la Vansa es caracteritza per una clara absència del component industrial i amb un sector serveis molt reduït. Cal destacar l'existència d'activitats extractives, algunes de grans dimensions, com la del congost de Trespunts, que han generat certs impactes visuals i acústics. En canvi, n'hi ha d'altres de petites dimensions que es troben més integrades a l'espai. Malgrat el poc pes del sector serveis, durant els darrers anys han sorgit iniciatives des del punt de vista turístic, especialment pel que fa al turisme rural i a la restauració. L'habilitació de diversos itineraris per visitar, conèixer i gaudir al màxim dels valors naturals i del paisatge de l'espai estan representant un impuls sensible de desenvolupament rural per a aquest territori. En aquest sentit, l'estació municipal d'esquí nòrdic de Tuixent - La Vansa, el Museu de les Trementinai-

res de Tuixent, o la Mina Juanita, són pols d'atracció de visitants que representen una oportunitat per reorientar l'economia de la unitat cap al sector terciari.

Paral·lelament al turisme, alguns pobles han rebut un impuls poblacional arran de l'arribada de comunitats neorurals que han afavorit un rejueniment de la població, com són els casos paradigmàtics d'Ossera i, més recentment, de Castellar de Tost. Tanmateix, això no ha frenat els processos d'abandonament dels conreus i de pastures per al bestiar, o la transformació de camps a prats. Aquest procés es mostra en forma de camps malmesos i en evident estat de degradació a tocar dels pobles i masies, cosa que n'ha canviat la fesomia dels voltants, que han vist reduïda la diversitat paisatgística d'antany. El resultat és un paisatge menys divers, però on regna la tranquil·litat. Aquesta reducció de la pressió sobre el bosc, juntament amb la facilitat de colonització d'espais oberts, han donat lloc a increments substancials de la massa forestal. A les solanes, que en el passat també van ser més explotades i amb condicions edàfiques i climàtiques pitjors, també es va recuperant lentament la coberta vegetal, primer de matolls i després de boscos joves. Aquest procés d'expansió de les masses forestals genera un elevat risc d'incendi, especialment si es considera el relleu accidentat i el clima de tendència continental i mediterrà-

516

La regressió de la ramaderia, l'agricultura i la gestió forestal té una clara incidència en el paisatge de la unitat. A la imatge, vall d'Alinyà. Rosa Maria Ferré

nia de muntanya. Aquest risc és especialment present al sector occidental, en solanes i les valls inferiors, i s'ha incrementat amb l'abandonament agrícola i l'expansió de pinedes i carrascars.

Un altre gran risc al qual s'enfronta la unitat són les esllavissades. A causa de la presència d'afloraments de roques plàstiques com guixos o argiles, especialment si són propers a carreteres d'accés a nuclis, les afectacions per moviments de massa són constants. A Cornellana hi va haver una esllavissada important que va tallar completament la carretera l'any 1995, i a l'estret de la Farga, arribant a Tuixent, sempre hi ha materials damunt la carretera. Altres punts conflictius són els revolts sota Adraén, o el solà de Canelles i sota la roca de Perles. Finalment, no es pot oblidar el risc d'inundacions del riu de la Vansa. Només uns pocs nuclis es veuen afectats per aquest factor, però la creixent concentració d'activitats lúdiques en aquests indrets (càmping, barranquisme, turisme rural...) poden convertir un espai vulnerable en un de risc. De fet, el càmping del Molí de Fórnoles ja s'ha vist afectat per algunes de les crescudes sobtades que es produeixen en les tempestes d'estiu. Aquí el perill ve donat per la gran energia amb què baixa l'aigua, i no tant per l'amplitud en l'ocupació de la llera. L'endegament posterior a les riuades del 1982 dels rius de Josa i de Mola ha mitigat futures crescudes, però el paisatge resultant ha impedit que el bosc de ribera s'hi desenvolupés.

L'evolució d'aquest paisatge possiblement seguirà la dinàmica de transformacions lentes que s'ha produït fins ara, sempre que no es produeixin perturbacions com les esmentades anteriorment. Els processos d'abandonament de les activitats primàries indiquen que les properes dècades l'increment i la continuïtat de la massa forestal també acabaran penetrant a les solanes que havien tingut antics cultius. Per això, cal garantir la continuïtat dels conreus de l'àrea de Tost. El projecte pilot que la Fundació Catalunya - La Pedrera està implementant a la vall d'Alinyà també pot ajudar a mantenir el mosaic agroforestal basant-se en la recuperació de cultius i la seva gestió ambiental. Els criteris que recull el Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran de cara a un escenari de futur a mitjà termini són els de fer créixer i potenciar una funció de centre prestador de serveis al seu entorn pels nuclis de Tuixent, com a petita capital d'un territori poc accessible, i d'Alinyà, perquè és el nucli que concentra més població de la vall lateral del mateix nom. A la mateixa plana d'Organyà, a l'esquerra del riu Segre, es proposa per a Fígols un creixement de reequilibri del nucli urbà. D'altra banda, el pla preveu completar el perímetre dels nuclis per poder incrementar l'edificabilitat de residències no habituals. Aquest és un aspecte que caldrà controlar per no malmetre el bon estat de conservació dels perfils dels pobles encimbellats i integrar les noves construccions en l'estructura urbana.

Expressió artística del paisatge

Una de les figures més destacades que va dedicar un espai en els seus escrits a aquesta unitat va ser Pascual Madoz, l'any 1845, i en temps més moderns, el 1919, ho va fer Ceferí Rocafort. Ambdós autors van recollir en els seus textos l'orientació ramadera de la zona, així com l'impacte que l'explotació de fusta havia deixat

en els boscos. El llibre *Dones que anaven pel món*, de Joan Frigolé (2005), ha contribuït decisivament al coneixement del món de les trementinaires, com ho ha fet també *La trementinaire de les nenes rosses*, d'Isidre Domenjó, amb il·lustracions de Carme Invernón (2010). D'altra banda, Josep Zuleta va recollir les seves impressions de la vall de la Vansa i Tuixent a finals del segle XIX en alguns articles publicats al llibre *Comarques oblidades*, de Carles Gascón (2010), i, en l'àmbit de la història de l'art, cal esmentar el llibre *Els retaules gòtics de la vall de la Vansa i Tuixent*, de Carles Gascón i Teresa Font (2006).

Els grups de nouvinguts arribats a la Vansa a partir de la dècada dels setanta del segle passat han afavorit l'organització de fires i experiències d'artistes que han atret petits col·lectius cap a la vall, i això ha dinamitzat la zona.

Valors en el paisatge

Les valls, orientades d'est a oest, acullen extenses masses forestals que s'estenen per les obagues i constitueixen el principal valor natural de la Vansa. El pi roig domina a l'obaga del riu de la Vansa; l'abet i el pi negre apareixen a l'obaga del Verd o al bosc de Voloriu, entre altres zones. El creixement dels boscos i el descens de la pressió cinegètica han permès la recuperació de fauna que havia quedat molt arraconada o fins i tot desapareguda. La topografia trencada havia fet possible la presència de grans mamífers, que es van anar enretirant a mesura que la colonització agrícola i ramadera es feia més intensa a mitjan segle XIX. Actualment, tanmateix, sembla contrastada, per exemple, la presència del llop (*Lupus canis*), que s'ha introduït a través de la serra del Cadí. La geologia també fa la seva aportació al conjunt en forma de valls engorjades de gran qualitat ambiental, cingles inaccessibles i paisatges erosionats en carst i badlands que doten de diversitat al paisatge. Entre aquests hi ha tot un seguit de cingles calcaris de parets blanques que són un refugi magnífic per als rapinyaires, com la vall d'Alinyà, l'engorjat del riu de la Vansa, els entorns d'Ossera o la capçalera del riu de Mola. Aquests paisatges d'ecosistemes forestals i de transició situats entre cingles calcaris han vist recollits el conjunt de valors ecològics en una extensa zona protegida, tot i que, a la unitat, només una petita part es troba sota la major protecció del Parc Natural del Cadí-Moixeró, al nord-est. L'espai natural entre el coll de Bancs i el coll de Mola és el més representatiu de l'àmbit, que també n'inclou d'altres del Pla d'espais d'interès natural (PEIN), com Serres d'Odèn - Port del Comte, Serra del Verd i Serra de Turp.

Pel que fa als valors estètics, l'orientació est-oest de les valls tanca des i rurals, deguda al poc creixement urbanístic i al manteniment de l'estructura tradicional dels nuclis d'Alinyà, del riu de la Vansa, de Tost i de Josa, i la gran diferència d'altitud entre les capçaleres i el riu Segre fan possible el contrast de textures i colors que hi ha entre les solanes i les obagues. Alhora, els paisatges forestals i subalpins de les capçaleres ofereixen la distribució de prats mesclats amb bosquets i arbres solts de pi negre. L'olor d'aquestes capçaleres és de matèria orgànica en èpoques humides a les obagues, mentre que les solanes desprenen el perfum de les resines.

518

El llogaret de Sisquer, com molts altres de la vall de la Vansa, manté intacta la riquesa arquitectònica tradicional, amb l'església de Sant Esteve. Isidre Blanc

A mesura que es descendeix per la vall, el paisatge canvia i es fa més aromàtic, fins a les solanes baixes, curulles de plantes mediterrànies, fins i tot de romaní. També hi ha valors estètics associats al rocama calcari, que ofereix les dues components del Prepirineu: cingles i cims aguts o rasos pelats i pedregosos. Altres valors destacats de la Vansa són els patrons agrícoles i forestals caracteritzats pel *bocage*. Aquest tipus de paisatge compost per petites parcel·les irregulars aprofita les minses zones planeres que les valls ofereixen i que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall. Exemples d'aquest paisatge es troben a Tuixent i Alinyà.

Pel que fa als paisatges urbans a la rodalia dels pobles, la varietat també és força important i les tipologies dels assentaments se succeeixen encaixant-se en el relleu. Així, els nuclis que envolten l'engorjat de la Vansa, com Montan de Tost, Voloriu, Aïnat o Cortassa, són poc compactes i presenten construccions en els camps que els envolten. Altres nuclis com Cornellana, Fórnols, Llobera, Alinyà són més compactes, estan situats a mig vessant i s'associen a camps de feixes de murs de pedra seca. Destaquen també els assentaments de Fígols i els Hostalets de Tost, situats en fons de vall. Hi ha nuclis, com ara Castellar de Tost, Adraén, Tuixent, Ossera i l'Alzina d'Alinyà que es diferencien perquè estan assentats a dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Són fàcilment visibles i sovint formen part de l'imaginari col·lectiu

de la població. També hi ha un únic nucli, Perles, que presenta la singularitat d'estar localitzat sota una paret de pedra, fet que destaca encara més el seu perfil urbà pel contrast cromàtic. Per acabar, hi ha un hàbitat molt dispers, més semblant a la distribució de masos prepirinencs de les comarques més humides, que aprofita vessants més amplis, com els que es troben entre Sorribes, Sisquer i Colldarnat, i que esdevenen els principals valors estètics de la Vansa.

El patrimoni arquitectònic forma la major part dels valors històrics de la unitat i ve determinat més per les construccions de caràcter civil, amb fins defensius, que no pas religiosos. Tot i això, entre els temples més destacables hi ha Sant Esteve d'Alinyà, un dels més representatius de l'àrea, una construcció damunt d'un turó de roca i amb murs molt gruixuts que contrasten fortament amb la resta de l'església. Un altre temple remarcable és Sant Víctor de Fígols d'Organyà, església d'una sola nau amb un tret característic: el campanar construït amb pedra tosca. Les construccions de pedra tosca són una constant al Prepirineu calcari, sobretot en l'acabat de les estructures, donada la facilitat amb què permetia treballar. Aquest element dota d'unes textures diferenciades la resta del relleu calcari, de valor estètic remarcable. A la vall de la Vansa és molt freqüent aquest treball dels carreus, com es posa també de manifest a Sant Jaume de Tuixent.

Altres elements patrimonials de certa rellevància, relacionats amb punts de defensa, són els castells i les cases fortes. La majoria estan en ruïnes però en temps passats van ser un element clau per a la gestió del territori i la protecció de les valls contra els enemics. Destaquen els castells de Sauvanyà, Montan de Tost, Fontelles o Alinyà. Altres elements destacables que mereixen ser ressenyats són el pont d'Espia, les restes del qual es troben sota les aigües de la cua del pantà d'Oliana, el pont existent a prop de Sant Julià de Garrics, i l'antiga ruta medieval del camí de Clarià. S'ha identificat una elevada concentració d'edificis romànics distribuïts en dues grans àrees, al nord i al sud de la unitat, separades pel carener que baixa del Port del Comte i que separa les valls de la Vansa i d'Alinyà. Aquest conjunt de serres poc poblades a causa de l'exposició als vents del nord sí que va ser en temps neolítics un punt de trobada d'espiritualitat. Aquí es troba el límit oriental d'una important franja de monuments que va des de Boumort al Port del Comte, passant per la vall de Cabó. Finalment, un altre element del patrimoni directament vinculat amb el paisatge i únic a tot l'Estat per les seves característiques és el Rètol de Fígols, testimoni de l'exploració de fusta per a l'armada reial al segle XVIII. Es tracta d'una inscripció esculpida sobre la pedra, en un indret molt singular per les seves vistes sobre el darrer tram del riu de la Vansa.

Pel que fa als valors productius del territori de la Vansa, cal destacar l'existència d'un distintiu d'origen i qualitat agroalimentària com és la Denominació d'Origen Protegida del formatge i la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Els valors socials del paisatge de la Vansa han estat poc difosos, a causa del poc pes demogràfic de la unitat i del poc turisme que la freqüentava. Tradicionalment, aquest ha estat un territori utilitzat per a la caça i la recol·lecció de bolets, però a partir dels anys noranta va fer un tomb que sembla que ha activat la vessant més humana del paisatge: l'arribada de població neorural, nouvinguts que

L'estació d'esquí nòrdic de Tuixent - La Vansa genera uns ingressos de notable interès per als dos comuns titulars de la muntanya de l'Arp, Tuixent i la Vansa, que és per on es despleguen els circuits per a la pràctica de l'esquí de fons. Observatori del Paisatge

van començar a donar vida a uns pobles que perdien les escoles i que es despoblaven a marxes forçades per l'aïllament respecte de les grans carreteres. La construcció de l'estació d'esquí de fons, d'alguns equipaments com el càmping del Molí de Fòrnols i l'arranjament de cases per al turisme rural han estat incentius per donar a conèixer aquests paisatges. Però un fet transcendental ha estat la constitució del Museu de les Trementinaires de Tuixent i tota la literatura que s'ha generat al voltant d'aquestes dones. També es troben altres costums locals arrelats que han perviscut fins a dia d'avui i permeten l'organització de fires i festes que recuperen les arrels culturals i socials i els lligams amb el paisatge. L'ofici dels cistellers és un bon exemple d'artesans que treballen amb el vimet i els pals d'avellaner per crear cistells i tot tipus d'utensilis pràctics a la vida del camp, generant petits paisatges simbòlics que són necessaris per a la supervivència de la professió. Es tracta d'un tipus d'artesanía pròpia de la vall d'Alinyà.

Molts d'aquests valors socials també s'entremesclen amb els abundants contes i rondalles que són la base dels valors simbòlics del paisatge. Aquest simbolisme també s'expressa en llocs determinats, com els emblemàtics cims del roc de Galliner i la roca de Santaló, o nombroses afraus que són origen de fets mitològics relacionats amb les encantades.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta muntanyosa unitat prepirinenca es caracteritza per les dificultats de comunicació per carretera, sobretot pel que fa a la mobilitat interna. L'eix Lleida-Andorra per la C-14, entre el pont d'Espia i els Hostalets de Tost, transcorre per la vall del Segre i pel límit occidental de la unitat, permetent l'accés a la vall d'Alinyà per l'L-401, a Montan de Tost per l'LV-4001, d'on surt la pista sense asfaltar que, pel coll d'Arnat, mena a Sorribes de la Vansa i Tuixent, i a la vall del riu de Tost. També es pot accedir a la unitat a través de la Seu d'Urgell i Cerc, a través de Gósol (Berguedà) i Josa de Cadí i a través de Sant Llorenç de Morunys (Solsonès) i el coll de Port. Totes aquestes vies permeten arribar a Tuixent, centre neuràlgic de les valls de la Vansa des d'on surten les principals rutes per atènyer la majoria de nuclis de població de la unitat i els seus racons de major interès.

Un dels principals itineraris d'interès paisatgístic transcorre entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa. L'entrada a la vall de la Vansa d'aquesta ruta que surt de la Seu d'Urgell representa la descoberta de poblacions amagades de les rutes tradicionals. Des de Tuixent, prenent la carretera que porta a Sant Llorenç de Morunys, s'arriba al coll de Port, des d'on surt una carretera que, en poc més de tres quilòmetres, assoleix les instal·lacions de l'estació d'esquí de fons de Tuixent - La Vansa, situades al paratge anomenat Prat de l'Arp. La ruta està plantejada mitjançant diferents espais i museus temàtics com el Museu de les Trementinaires de Tuixent, on es poden descobrir nombroses herbes remeieres i conèixer aquest ofici apassionant.

El GR-107, o camí dels Bons Homes, ofereix la possibilitat de recórrer les rutes de migració que van utilitzar els càtars, entre els segles

520

Les instal·lacions de l'estació d'esquí de fons de Tuixent – La Vansa són un bon lloc de descoberta del paisatge de la unitat. Sílvia Martín

xii i xiv, quan fugien de la persecució de la Croada i la Inquisició. El camí va del santuari de Queralt al castell de Montsegur, ja a Occitània, creuant paratges amb viles medievals, esglésies romàniques i castells. Aquesta és una ruta que, a banda del seu vessant històric, circula per la zona protegida del Parc Natural del Cadí-Moixeró. Aquest itinerari creua la unitat des de Sant Llorenç de Morunys a Tuixent pel coll de Port, coincidint amb la ruta anterior, i, en una segona etapa, des d'aquesta vila fins a Gósol, per Josa de Cadí. D'altra banda, el GR-150, o circular del Cadí, passa per Tuixent. És la millor manera de descobrir la imponent serralada i els contrastos paisatgístics d'ambdues vessants. En part coincideix amb el traçat de la ruta Cavalls del Vent, que recorre vuit refugis guardats del parc. El tram est té algunes etapes en la unitat, concretament la que va de Gósol a Fórnoles del Cadí, passant per la part sud de la serra i arribant a la vall de la Vansa, i la que, tornant a sortir de Fórnoles, arriba a la Seu d'Urgell després de passar el coll de Bancs i el coll de Creus.

L'itinerari de l'Alzina al roc de Galliner comença en un dels miradors més destacats de la vall d'Alinyà, l'Alzina, i va fins a un dels cims emblemàtics de la unitat, el roc de Galliner. La ruta permet descobrir una típica vall prepirinenca calcària amb pobles situats dalt de promontoris, i vessants extensos a solana coberts de feixes. La

Transpirinenca és un itinerari de llarg recorregut amb bicicleta de muntanya que creua la unitat: des de Planoles arriba a Tuixent per la collada de Toses i el coll de Pal, baixa a Bagà pel vessant sud del Moixeró, segueix en direcció al coll de Josa i, un cop passada l'ermita de Sant Miquel, arriba a Tuixent. Es creua una gran varietat de paisatges, sobretot des de Bagà, on es gaudeixen les vistes de la cara sud de les Penyes Altes de Moixeró i la impressionant paret de la cara nord del Pedraforca, abans de baixar a Tuixent. La següent part surt d'aquesta vila en direcció a Llavorsí pujant el coll d'Arnau per anar a Noves de Segre, ja a la unitat veïna de la Plana de l'Urgellet. Aquesta part permet seguir la vall del riu de la Vansa en direcció al Molí de Fórnoles i canviar de vessant, deixant enrere el Cadí.

A nivell local, el recorregut per la vall de Tost permet endinsar-se en una de les pàgines més apassionants de la història de Catalunya, la d'Arnau Mir de Tost, un dels nobles més fidels a Ermengol, bisbe d'Urgell, i sens dubte el més famós de la nissaga de la senyoria de Tost. Avui, la vall de Tost està pràcticament deshabitada.

Entre els punts d'observació i gaudi del paisatge, el mirador de l'Arp és un dels més destacats de la unitat. S'hi accedeix amb una petita passejada des de l'estació d'esquí de Tuixent – La Vansa, creuant el prat de l'Arp, un bon exemple de pradell de muntanya mediterrània

obert cap al nord, des d'on es pot gaudir d'una extensa panoràmica sobre la serralada pirinenca. Des del mirador es poden distingir els pobles que són al fons de la vall del riu de la Vansa: Cornellana, Fórns, Sorribes o Ossera, i una àmplia faixa de muntanyes presidides pel Cadí, a l'oest. És un dels millors punts per observar les canals escarpades de la cara sud d'aquesta serralada i, alhora, és un mirador excel·lent dels cims pirinencs fronterers. El coll de Bancs també és un excel·lent punt d'observació de la vall del riu de la Vansa, des del Montsec de Tost fins a Fígols i Tuixent, amb el Cadinell en primer terme a l'oest i l'escarpada i seca cara sud de la serralada del Cadí retallada al fons. La proximitat a la serralada i la facilitat d'accés motoritzat fan d'aquest mirador un dels més emblemàtics de la zona. A banda, aquesta unitat inclou un gran nombre de nuclis encimbellats que, per la seva morfologia i situació, es converteixen en balcons naturals sobre el paisatge. És el cas d'Ossera, un poblet que ha sabut conservar tot el seu encant i que té vistes excel·lents sobre la serra del Montsec de Tost i la vall del riu de la Vansa als peus. L'aiguabarreig d'aquest riu amb el Segre i les espectaculars parets verticals del congost de Trespunts es poden observar des del mirador del mateix nom, ja al límit amb la unitat del Congost del Segre. Finalment, al sud de la unitat, un dels miradors més destacats és el de l'Alzina d'Alinyà, des d'on es té una àmplia panoràmica de la vall prepirenca d'Alinyà, amb el paisatge calcari esquitxat de pobles encimbellats en els vessants de solana coberts de feixes.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les dificultats de comunicació viària i telemàtica, que no ajuden a la fixació de població.

La pedrera de Trespunts altera aquest racó tan emblemàtic de l'aiguabarreig entre el Segre i el riu de la Vansa. Observatori del Paisatge

- La regressió d'activitats que intervenen directament en el paisatge, com la ramaderia, l'agricultura o l'explotació forestal, deguda a l'envelliment de la població i la manca de relleu generacional, que està provocant pèrdues de la rica biodiversitat agrícola i cultural de la unitat.
- Les dificultats que té la població nouvinguda per implementar activitats de caràcter emprenedor i estretament lligades amb la conservació i la divulgació del paisatge de la Vansa.

Amenaces

- L'abandonament de les activitats agràries, que pot suposar una pèrdua destacable de la diversitat paisatgística de la unitat i un augment clar de la massa, la continuïtat forestal i el risc d'incendi.
- La degradació d'elements patrimonials d'interès, com les esglésies romàniques aïllades o els conjunts urbans dels pobles més allunyats.
- El deteriorament de les carreteres d'accés a certs nuclis de població.
- L'envelliment i la pèrdua excessiva de població, que dificulten el relleu generacional de les explotacions i el manteniment de la vitalitat dels nuclis.
- La instal·lació o ampliació d'activitats de fort impacte visual, com pedreres o línies elèctriques.
- La pujada de les temperatures i la disminució de les precipitacions, que es preveuen com a conseqüència del canvi climàtic, poden fer inviable les estacions d'esquí en pocs decennis.

521

Fortaleses

- És un paisatge rural de muntanya mitjana que ha sofert pocs desenvolupaments, fet que ha possibilitat la conservació de valors del paisatge que altres indrets de l'Alt Pirineu i Aran han perdut.
- La tranquil·litat i aïllament de la vall, que pot ser ben valorada per determinats sectors del turisme no massificat.
- Els valors simbòlics i històrics, molts per descobrir, d'aquests paisatges prepirenencs i l'encant d'un Pirineu diferent.
- La millora dels accessos viaris de la perifèria de la unitat (C-14, carretera de Solsona a Sant Llorenç de Morunys per la Llosa del Cavall i l'accés des del Berguedà a través de Josa) que poden suposar una millora de les condicions de vida de la població resident, alhora que afavoreixen els visitants.
- Els productes agrícoles i ramaders artesans, amb un fort component identitari i d'arrelament a la terra, que aprofiten els coneixements tradicionals i la gran biodiversitat botànica d'aquests paisatges calcaris.

Oportunitats

- La implantació d'establiments turístics rurals que representin un complement a les activitats agràries i mantinguin el paisatge de la zona ben conservat.
- La potenciació de l'activitat hivernal relacionada amb l'esquí nòrdic i la implantació d'altres activitats que desestacionalitzin l'oferta d'activitats esportives.
- La valoració i difusió del patrimoni romànic dispers a la zona, millorant-ne l'accessibilitat i l'estat de conservació.
- La promoció de les rutes a peu que s'ofereixen pel Parc Natural del Cadí-Moixeró, els espais d'interès natural de les Serres d'Odèn i el Port del Comte, la Serra de Turp o l'espai de la muntanya d'Alinyà, juntament amb altres de més conegudes, com el camí dels Bons Homes o la Transpirinenca en BTT.
- Desenvolupar iniciatives basades en el potencial turístic de la zona i en els productes gastronòmics de qualitat i d'alt valor afegit (patata del bufet, formatges de cabra, melmelades, herbes comestibles i medicinals, etc.).
- Consolidar l'activitat museística del Museu de les Trementinaires de Tuixent, la Festa de les Trementinaires i la comercialització d'herbes medicinals de la vall.
- Augmentar la vitalitat de les valls, concentrant el creixement als nuclis principals.
- Conservar el patrimoni edificat existent, promovent les activitats rurals que poden ajudar a mantenir-lo.

522

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges que conservin l'autenticitat i el caràcter rural d'aquestes valls però que facin possible el manteniment i el creixement de la població resident, tant a partir del sector terciari turístic com del primari agroramader.
- OQP2.** Uns paisatges rurals revalorats, amb la presència de poblacions reconegudes pel seu valor històric i patrimonial, ben planificades i gestionades, fomentant la rehabilitació davant la substitució d'edificacions i mantenint-ne els principals trets característics.
- OQP3.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat, conservat, gestionat i estructurat en masies i petits nuclis urbans, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.

OQP4. Uns cingles i cims aguts o rasos pelats i pedregosos junt amb altres singularitats geomorfològiques, preservats com a elements configuradors del paisatge i mantinguts com a referents visuals i identitaris de qualitat.

OQP5. Un sistema de restes arqueològiques i històriques ben preservades i gestionades dins d'un context forestal, urbà o rural que en permeti l'accessibilitat, el descobriment i el gaudi.

OQP6. Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants, permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la unitat i en facin descobrir el llegat ecològic, històric i cultural.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar la zona de pastures del Port del Comte com un dels espais amb activitat ramadera important que ha de ser recuperada i fomentada.
- Conservar el conjunt de paisatges agraris d'elevat valor productiu i estètic creats pel *bocage*, que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el seu caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure el manteniment de la ramaderia de muntanya a partir de fórmules diverses, des de les ajudes a les explotacions fins a les iniciatives de custòdia del territori, coordinant en un projecte comú totes les institucions amb interessos relacionats amb la gestió de la biodiversitat i del paisatge de les pastures de muntanya.
- Crear una marca de qualitat per als productes naturals de la vall de la Vansa a fi d'incentivar el turisme gastronòmic i la conservació de les varietats agrícoles locals, especialment d'aquelles vinculades al paisatge dels prats de dall, com la patata del bufet, i territorialitzar-ne el consum.
- Potenciar les residències casa de pagès, la producció artesanal i la ramaderia extensiva; fer servir el paisatge com a eix per desenvolupar-hi ofertes turístiques molt entroncades amb el medi i la gent, respectuoses amb el paisatge i que fomentin activitats que puguin ajudar a gestionar-lo i conservar-lo.
- Promoure la restauració, emprant materials que s'integrin en l'entorn, de masies, ermites, esglésies i castells, per tal de millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents. Entre el patrimoni de la unitat, cal destacar el temple de Sant Esteve d'Alinyà i les esglésies de Sant Víctor de Fígols d'Organyà, Sant Esteve de Tuixent i Sant Julià dels Garrics. Cal impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès i amb valor històric, amb els itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.

- Afavorir la bona conservació i la millora de la xarxa rodada i dels camins històrics i facilitar l'accés a la xarxa de telecomunicacions a la resta del territori. Cal portar a terme les obres i millores amb criteris de bones pràctiques en el paisatge.
- Promocionar les rutes a peu i en BTT, com a activitats esportives que ajudin a desestacionalitzar l'oferta basada en l'esquí. El Parc Natural del Cadí-Moixeró, els espais d'interès natural de les Serres d'Odèn i Port del Comte, la Serra de Turp o l'espai de la Muntanya d'Alinyà, juntament amb altres de més conegudes, com el camí dels Bons Homes o la Transpirinenca en BTT, són itineraris d'interès que convindria potenciar.
- Consolidar la Festa de les Trementinaires i la comercialització d'herbes medicinals, així com l'activitat museística del Museu de les Trementinaires de Tuixent.
- Moderar i limitar el creixement dels complexos d'esquí nòrdic de l'estació d'esquí de Tuixent - La Vansa i l'estació d'esquí de Port del Comte, evitar noves operacions d'ampliació i millorar-ne la integració paisatgística, especialment pel que fa als accessos i a les àrees urbanes associades.
- Afavorir la conservació, sense construccions, dels espais agraris que presenten patrons de *bocage*.
- Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos fluvials, a més dels espais agrícoles singulars (*bocage*) de Tuixent i Alinyà.
- Minimitzar l'impacte paisatgístic de les noves infraestructures que alterin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment dels més emblemàtics com la roca del Balinyó, la roca de Santaló i el roc de Galliner i els fons escènics de la unitat, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Afavorir la bona conservació de la xarxa viària, així com facilitar l'accés a la xarxa de telecomunicacions a la resta del territori. Cal portar a terme aquest seguit d'obres i millores amb les més acurades bones pràctiques en el paisatge.
- Concentrar el creixement en els nuclis principals de les valls per augmentar-ne la vitalitat, vetllant per la conservació del patrimoni edificat existent i de les activitats rurals que el mantenen
- Els nuclis compactes a mig vessant de Cornellana, Alinyà, Fòrnols, Llobera i Sorts, el de Fígols, situat en fons de vall, així com els nuclis encimbellats de l'Alzina d'Alinyà, Castellar de Tost, Ossera, Tuixent i Adraén presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de lo Cogulló de Turp, l'Alzina d'Alinyà, Fígols, el mirador de l'Arp, Ossera, el congost de Trespunts i el coll de Bancs; els itineraris motoritzats dels congostos prepirinencs del Segre i entre l'Urgellet i les valls de Tuixent i la Vansa, i els no motoritzats del GR-150 Circular del Cadí, la Transpirinenca en BTT, i de l'Alzina - Roc de Galliner. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

15. Boumort - Collegats

Comarca:

Alt Urgell, Pallars Jussà, Pallars Sobirà

Superfície:

31.861,7 ha

Municipis:

Abella de la Conca, Baix Pallars, Cabó, Coll de Nargó, Conca de Dalt, Organyà, la Pobla de Segur, Isona i Conca Dellà, Senterada, les Valls d'Aguilar

---

524

El conjunt arquitectònic i paisatgístic de Gerri de la Sal és la porta d'entrada al congost de Collegats. Oriol Clavera

Trets distintius

- Paisatge dominat pel darrer gran congost de la Noguera Pallaresa al seu pas pel Prepirineu. El congost de Collegats i els seus plecs calcaris, la verticalitat de les agulles i dels tossals del barranc de l'Infern, el bosc de ribera de les gorges i la presència de llúdrigues a tot l'engorjat.
- Perfils del rocam amb transcendència simbòlica a les poblacions locals, copsats per molts artistes i de gran interès per als visitants actuals (la Geganta Adormida, l'Argenteria, el foradot d'Abella, etc.).
- Paisatges forestals de gran valor combinats amb paisatges rocallosos de parets i cingles que acullen una rica biodiversitat. Les serres de Boumort, amb les seves extenses obagues i parets verticals, la distribució disseminada de la població en el bosc de Carreu, els cingles de Pessonada i els conglomerats vermellors dels rocs de Queralt.
- Poblacions de molt petites dimensions amagades als replers del relleu, sota els penyals o vora els torrents, que donen lloc a paisatges de gran vàlua i molt poc coneguts. El conjunt arquitectònic i paisatgístic de Gerri de la Sal, amb el temple romànic de Santa Maria de Gerri, l'antic monestir, les salines i el pont de la vila; Hortonedà i els relleus, bordes, masos, boscos i torrents que l'envolten; Abella de la Conca, l'anticlinal esventrat de Sant Corneli, el foradot d'Abella i l'ermita de Santa Cauberola.
- Abundància d'esplugues i coves; Montsor i els conjunts megalítics, com el dolmen de Perauba i la Cabana del Moro, entre les rouredes i les cingleres.
- Territori solcat per nombroses carrerades, especialment als colls i carenes més elevats de Collegats, que mostren la importància històrica de la transhumància.
- La remor del riu Noguera dins del congost i la brama dels cérvols a Boumort.

Mirador

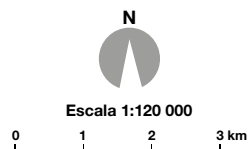
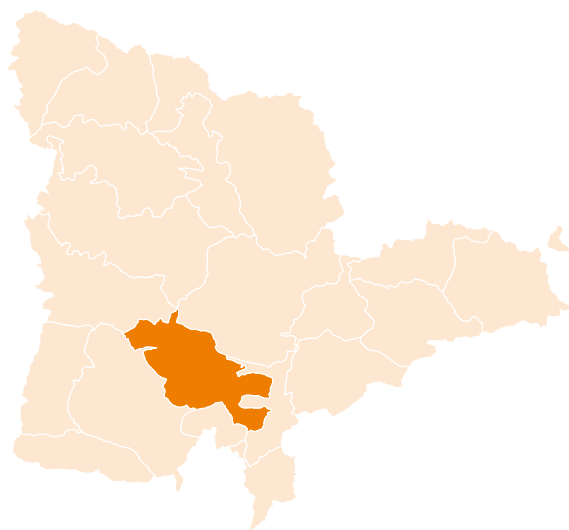
— Itinerari motoritzat

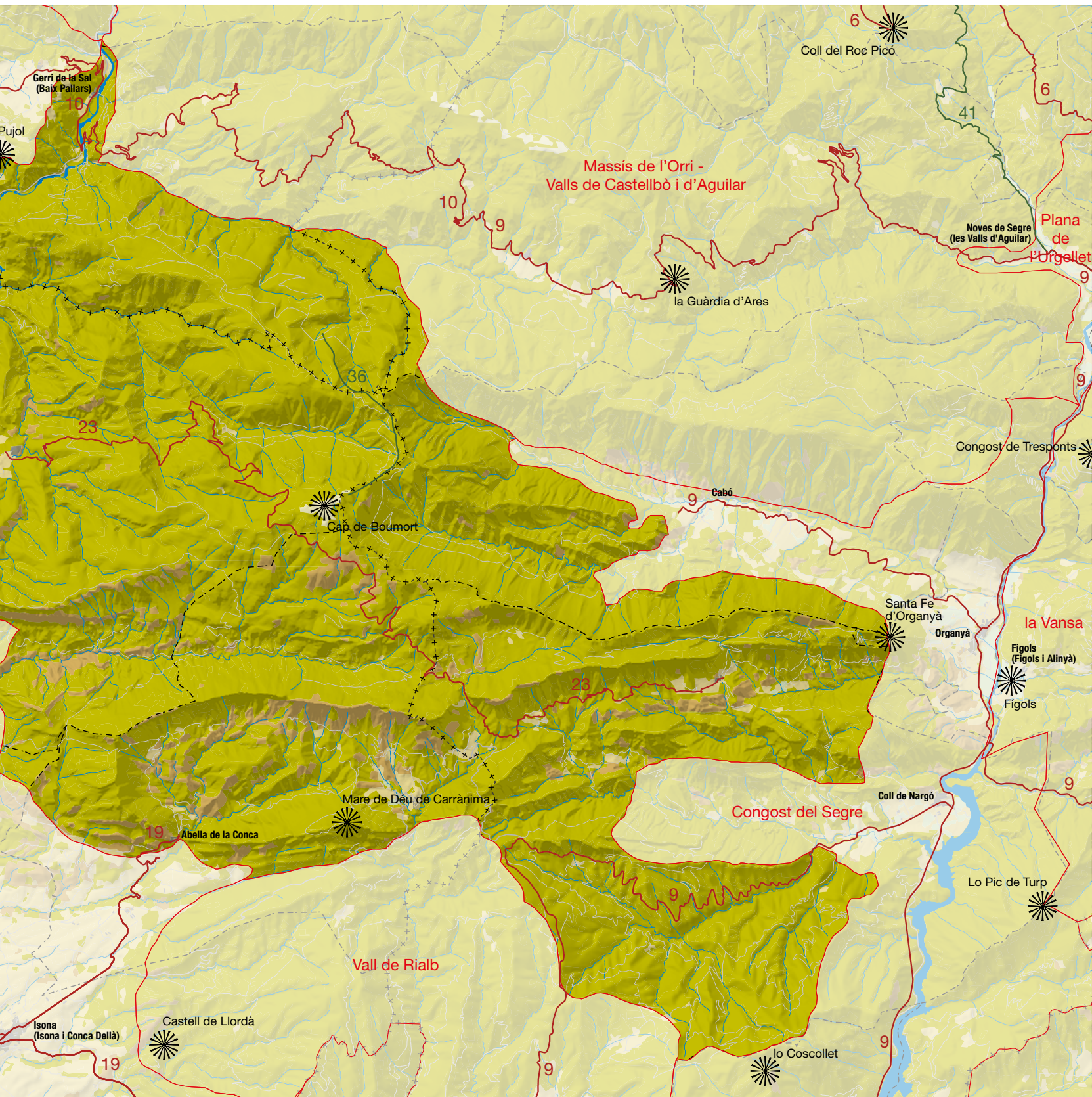
- 09 Congostos prepirinencs del Segre
- 10 De Collegats al Pla de Corts i Valls d'Aguilar
- 19 Conca de Tremp - Dellà
- 23 Travessa de Boumort

— Itinerari no motoritzat

- 36 Del Refugi de Cuberes al Cap de Boumort

526

Elements naturals del paisatge

El paisatge que configuren els elements naturals de Boumort - Collegats es caracteritza per l'abrupte relleu derivat de la superposició de gruixudes sèries estratigràfiques de conglomerats damunt de les calcàries cretàcies, a causa de l'amuntegament que provoca l'encavalcament de Bóixols. Aquest fet geològic ha determinat clarament el caràcter de la unitat, en especial a partir del moment que el riu Noguera Pallaresa va anar erosionant aquests materials per construir un engorjat llarg i profund. El resultat actual és un paisatge marcat pel relleu vigorós i el rocam on predominen els conglomerats de color vermell que, amb l'erosió, prenen formes ben particulars, al peu de les serres calcàries que es troben a banda i banda del congost de Collegats, entre els contraforts de les serres de Peracalç i Boumort, que al llarg de quatre quilòmetres resten separades per parets verticals imponents. Al seu interior, les surgències d'aigua han originat en alguns punts formacions importants de travertins, la més espectacular de les quals és la cèlebre Argenteria. Més al sud, els cingles de Pessonada i la serra de Carreu configuren el límit meridional de la unitat. El curs del riu només

dona una petita concessió als terrenys plans entre la Mare de Déu d'Arboló i la Portella, allà on apareixen els materials triàsics al nord de l'encavalcament de Morrerres. Aquest petit eixamplament de la vall és el producte d'una major acumulació de materials al·luvials damunt de les argiles i els guixos. La presència de fonts molt riques en sals va ser un dels motius històrics per a l'establiment de població en aquest punt i un dels motors de transformació del paisatge vegetal que s'esdevindria de les riqueses que aportava aquest recurs natural.

El paisatge vegetal es caracteritza per la presència de comunitats rupícules a les cingleres i bosquerons riparis, localitzats a la llera de la Noguera Pallaresa. Entre les primeres, cal destacar l'associació de corona de rei i orella d'os (*Saxifraga-Ramondetum myconii*), definida per dues espècies força vistents i de distribució global molt restringida: *Saxifraga longifolia* i *Ramonda myconii*. Als rocams on l'aigua regalima es desenvolupen comunitats amb molínia (*Molinion coeruleae*) i de degotall calcari (*Adiantion*). A la base de la vall, l'estret de Collegats correspon al domini submediterrani del roure valencià (*Quercus faginea*) i de la pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzamannii*), que té com a continuació la

528

Roca de l'Argenteria, amb els característics caramells que es formen als degotalls d'aigua per les fredes temperatures hivernals d'aquesta raconada de Collegats. Observatori del Paisatge

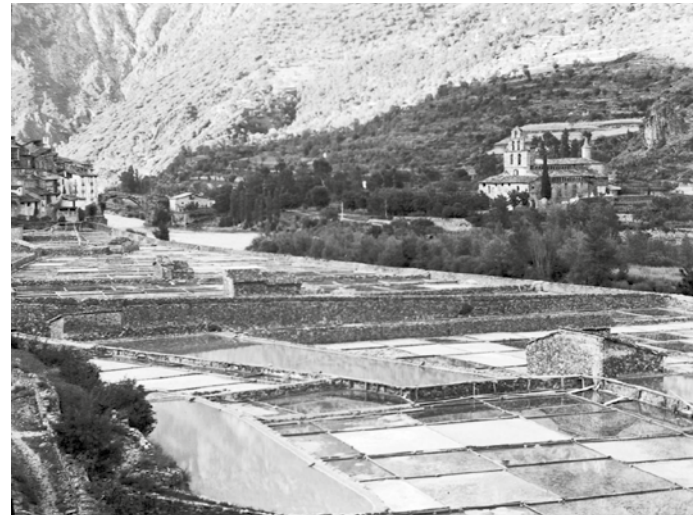
conca de Tremp. Si es guanya altura a través de les valls que es dirigeixen a les collades més elevades, el paisatge vegetal canvia radicalment i apareix el domini de les extenses pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*). Aquestes es combinen amb la pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) als vessants baixos, sovint afectats per incendis forestals, i s'hibriden amb el pi negre (*Pinus mugo* subsp. *uncinata*) als rasos més elevats de la serra de Boumort. A causa de la naturalesa calcària de la roca, els processos de carsificació hi són abundants i la humitat és difícil de conservar allà on el sòl són més prims i la radiació solar és elevada. En aquests biòtops, el paisatge és dominat per les brolles i els matollars secs mediterranis i les pastures xeròfiles.

Pel que fa a la fauna, destaquen sobretot els grups lligats als ambients aquàtics –amb presència de llúdriga, merla d'aigua, bernat pescaire, truita comuna, etc.–, que van motivar la classificació d'aquest tram del riu com a reserva natural parcial. També és important la fauna dels rocams, com és el cas de diferents espècies de rapinyaires, de la gralla de bec vermell o del pela-roques; aquest darrer és un ocell insectívor molt limitat al Pirineu, que, tanmateix, algun any ha criat a Collegats.

És una unitat prepirinenca de transició entre l'alta muntanya, la muntanya mitjana i les terres baixes, d'una orografia complexa i amb un diferencial altitudinal remarcable. La distribució de temperatures és molt variable d'est a oest, essent les valls de la Noguera Pallaresa, del Segre i zones properes les que registren els valors mitjans anuals més elevats; d'altra banda, les mínimes tenen lloc a les elevacions muntanyenques que separen les dues conques hidrogràfiques, a la serra de Boumort. Les precipitacions no experimenten variacions tan acusades i oscil·len entre els 700-750 mm anuals de les capçaleres dels rius d'Abella, del Rialb i de la zona de la Pobla de Segur, i els 800-900 mm dels indrets més elevats del Boumort i de la serra de Peracalç - Roc de Sant Aventí. Però tan important com aquestes condicions climàtiques oromediterrànies és el règim hídic de la Noguera Pallaresa, per definir un tipus de paisatge de la unitat que l'estructura i la dota d'un caràcter especial. La Noguera Pallaresa, al pas per Collegats, manté un règim hídic relativament poc regulat en comparació amb la resta de rius pirinencs que travessen els respectius congostos. Aquest fet el dota d'un caràcter prou semblant al règim natural de crescudes equinoccials i eixutes estivals i hivernals, sense que el baix grau de regulació a la capçalera alteri gaire aquests cicles naturals.

Evolució històrica del paisatge

Des de l'antiguitat, el poblament ha estat molt limitat per les dificultats orogràfiques i les poques terres de cultiu que se'n podien derivar; de fet, actualment, la densitat de població d'aquesta unitat és una de les més baixes de l'Alt Pirineu i Aran. Hi ha un fet, però, que va ser força útil per als primers pobladors: l'abundància d'esplugues i de coves. Els primers assentaments dels quals hi ha referències són del Neolític, a Peracalç, concretament a l'ermita de Santa Coloma de l'Esplugu de Cuberes, i a Sant Martí de Solduga. De l'edat del bronze hi ha vestigis a Peracalç, Peramea i a la plaeta del Comte. D'època medieval daten les majors construccions de la

L'extracció de la sal de les salines de Gerri fou molt lucrativa antigament. A la imatge, les salines a mitjans del segle passat. ICGC, Fons Cuyàs

zona, com ara l'església de Santa Maria i la vila closa de Gerri, així com el castell de Peramea, ja fora de la unitat.

El pas de Collegats ha estat de molta rellevància per a les comarques del Pallars Sobirà i del Pallars Jussà, ja que ha configurat un eix de comunicacions fonamental entre ambdues regions, entre les altes terres pirinenques i les planes. Aquest estret està ubicat a la zona més meridional del Pallars Sobirà, marcant la línia fronterera entre ambdós Pallars, i es tracta, a més, de la porta d'entrada a la conca de Tremp des del nord, fet que li confereix certa diversitat en la climatologia i la vegetació; aquests elements deriven cap a uns de característiques més mediterrànies al sud de l'estret. Malgrat tot, aquesta no ha estat una via de comunicació fàcil, sinó que ha comportat certes dificultats per ser superada mitjançant la construcció de ponts que han permès creuar el congost.

A aquest paisatge de muntanyes amb escassa presència d'arbres, un tret distintiu del paisatge d'aleshores, en el qual les activitats relacionades amb la silvicultura i la producció de carbó estaven en auge, se li sumava la proliferació de prats naturals, estesos sobretot al nord del congost, amb els quals la família completava els ingressos i necessitats gràcies a la ramaderia, en gran part ovina. També hi havia camps cultivats a les vores de la Noguera i s'hi practicava un tipus d'agricultura de subsistència, en la qual prenia protagonisme els cereals, els llegums, els tubercles i alguns conreus de secà. També van proliferar a la zona altres activitats, com ara la producció de seda, indústria que va afegir al paisatge esquitxos de moreres a les zones pròximes al riu, o l'extracció de sal a Gerri, que fou possible gràcies a una font d'aigua salada al terme mateix.

En el si de la serra de Boumort, com que és una àrea forestal, no existeixen grans poblacions ni pobles importants; és una zona força despoblada, malgrat que en temps passats va poder acollir nombrosos habitants repartits en alguns pobles. Els habitants hi vivien en condicions força precàries per l'escassetat de fonts

d'aigua i la migradesa dels sòls que s'aplegaven als bancals. Per aquesta raó, la població de Boumort s'ha dedicat històricament a la ramaderia i al cycle de la transhumància, sense deixar de banda la important activitat forestal, que va ser la causa de la desforestació gairebé total d'aquestes muntanyes a mitjan segle XIX. El carboneig, els forns de calç i la fusta que es feia baixar en raïls per la Noguera Pallaresa foren les principals causes d'aquesta important reducció del paisatge forestal. A les zones baixes de la serra, al peu mateix, s'hi podien cultivar alguns productes mediterranis com olivera o vinya. Als pobles que estan localitzats a dins mateix de la boscúria de la serra, com Carreu, Herba-savina o Bóixols, les possibilitats de cultiu són menors per les condicions del terreny, però hi tenen altres alternatives com ara la caça. Carreu presentava una distribució dels habitatges bastant diferent a l'organització d'un poble del pla o fortificat al capdamunt d'un turó. Com que es tractava d'un nucli poblacional envoltat de bosc, es va estendre en el territori de forma dispersa. El poble que tenia una major producció de fusta perquè disposava dels boscos més frondosos era Carreu. A Bóixols, per contra, els boscos van començar a mancar.

Els principals canvis en el paisatge en època més moderna s'han produït arran de la crisi del sistema econòmic tradicional. L'entrada de l'economia de mercat en el camp va provocar l'abandonament de molts terrenys de conreu, la recuperació dels boscos i una nova orientació a la ramaderia, que va passar de ser bàsicament ovina a bovina; a més, aquesta es va organitzar en una cooperativa, amb seu a la Pobra de Segur, per a la producció, distribució i venda de llet. Això va suposar també una especialització dels prats per tal de produir determinats farratges, reduint bastant la diversitat de cultius anterior, típica d'una agricultura de subsistència. L'obertura de la carretera el 1912 va millorar exponencialment les comunicacions a l'eix de Collegats, i no només va suposar la millora de la qualitat de vida de la població, sinó que també en va facilitar la sortida cap a altres zones i ciutats.

530

Organització i dinàmica actual del paisatge

Si alguna cosa destaca en el paisatge actual de Boumort - Collegats és la profunda sensació de buidor d'elements humans, només trencada per la carretera de Collegats i el poble de Gerri de la Sal. Aquest baix grau d'antropització del paisatge, només esquitxat per petites poblacions com Abella de la Conca, Bóixols, Montanissell i Hortonedà, s'ha adquirit recentment, tanmateix. Avui en dia el paisatge ha canviat vers un predomini dels elements vegetals que han anat creixent en paral·lel a la retirada de la pressió humana. La verdor intensa de les pinedes destaca entre la immutable coloració dels cingles, els espadats i les agulles, que són un dels elements més característics d'aquest paisatge prepirinenc.

La coberta vegetal ocupa quasi tota la superfície de la unitat, la major part de la qual està formada per bosquines i prats i, en segon lloc, per boscos d'aciculifolis. Altres tipologies de bosc, de menor entitat, són els boscos d'esclerofil·les i els boscos de caducifolis, gairebé testimonials. Els primers es concentren a les zones de solana, mentre que els segons cerquen les àrees més humides i fredes a l'obaga. Aquestes masses forestals han recuperat la superfície en

El paisatge de la unitat es caracteritza per un baix grau d'antropització. Gerri de la Sal i unes poques petites poblacions concentren tota la població. A la imatge, el nucli de Valldarques. Julen Iturbe-Ormaetxe

reduir-se la intensitat de l'explotació forestal i la pressió de l'agricultura i la ramaderia. Les zones on aflora el substrat rocós ocupen una extensió petita però considerable, i hi predomina el relleu força escarpat, com el de les parets del congost de Collegats o les cingle-res de Boumort. Pel que fa als cultius, aquests s'han desenvolupat ocupant les zones més properes als rius, on es troben els sòls més fèrtils i planers. En total, representen una mínima fracció de la superfície total de la unitat, i inclouen els cultius herbacis de secà (cereals com ordi, blat o civada), mentre que en segon lloc hi ha cultius herbacis de regadiu, majoritàriament farratges per a la ramaderia. En algunes valls, però, les temperatures més moderades han permès l'establiment d'arbres fruiters de secà, principalment ametllers. De les antigues oliveres que hi havia només resten algunes com a testimoni d'una agricultura passada més diversificada. També cal esmentar l'àrea de Coll de Nargó, on les patates han esdevingut el conreu més important.

La unitat es caracteritza per les explotacions agràries de mida mitjana, especialment al municipi de Baix Pallars, i per les de mida petita, que predominen al municipi de Conca de Dalt i, en general, a tot l'àmbit de muntanya mitjana de Boumort. Tampoc no cal deixar de banda la presència de pastures arreu de la unitat, tot i que el seu pes és més aviat reduït. Per acabar, cal esmentar la importància relativa de la ramaderia ovina respecte d'altres zones del Pirineu, tot i la particularitat del municipi d'Abella de la Conca, on l'aviram té un cert pes econòmic. En termes productius, destaca sobretot la cria de bestiar porcí i oví. La ramaderia establada de bestiar porcí es va introduir a l'engròs a la dècada del 1960, activitat que posteriorment s'ha anat incrementant de manera continuada.

El principal nucli de població de la unitat és Gerri de la Sal, que és el poble que concentra la major part del creixement urbà i de serveis. La resta de nuclis són petits pobles i masies, en molts dels quals han proliferat els habitatges de segona residència. La presència a Boumort - Collegats d'equipaments turístics és més aviat minsa, així com la presència d'indústries. Cal destacar que l'extracció de

La coberta vegetal ocupa quasi tota la superfície de la unitat, la major part de la qual està formada per bosquines i prats i, en segon lloc, per boscos d'aciculifolis. A la imatge, boscos i prats a les obagues de Boumort. Observatori del Paisatge

la sal a les salines de Gerri fou una explotació molt lucrativa antigament, abandonada durant un breu temps i recuperada el 2009 per un grup de veïns en una de les salines. La millora de les salines i la restauració i rehabilitació del monestir de Gerri han suposat un atractiu turístic més del municipi. Pel que fa al conjunt de la unitat, però, a partir dels recursos paisatgístics s'ha desenvolupat el turisme rural, conjuntament amb una tipologia d'allotjament dedicada a les residències casa de pagès.

La caça és una de les activitats que s'ha regulat, mitjançant la declaració de gran part de la serra de Boumort com a reserva nacional de caça el 1991. El reforçament cinegètic a través de la reintroducció d'ungulats, combinat amb el procés d'abandonament de les activitats ramaderes i agrícoles a les zones més elevades de la unitat, ha donat lloc a un procés d'extensió del bosc i de determinades espècies animals que han respost positivament a aquests canvis augmentant les seves poblacions. Aquest fet ha generat conflictes amb els pocs ramaders extensius que encara mantenen camps o prats per alimentar els ramats, però ha estat el motor d'atracció d'activitats turístiques relacionades amb la natura i el paisatge, tot i que s'emmarquen en un lent procés d'implantació i progressió.

L'aspecte negatiu d'aquesta «naturalització» del paisatge, exemplificat en l'expansió progressiva de les pinedes i matollars, és l'aparició de noves situacions de risc en el paisatge. A causa de l'intens despoblament i l'extinció de la transhumància a peu, s'ha donat lloc a boscos extensos amb un elevat risc d'ignició en època estival o, fins i tot, fora d'aquesta. Alguns dels incendis més grans produïts al Prepirineu van arrasar la solana de la serra de Boumort, una gran part de l'obaga de la serra de Carreu (1978) i l'àrea de Pentina-Cuberes (1980). La gestió de la reserva de caça no podrà assumir tota sola el control de l'evolució de la massa forestal i caldrien altres mecanismes, de caire preventiu, que allunyessin la possibilitat de grans incendis forestals en el futur. En relació amb altres riscos naturals, cal fer referència, també, a la dificultat que

des de sempre ha suposat el pas del congost i les successives destruccions de la via de comunicació, fins que les solucions tècniques van fer superar aquest mal endèmic. Igualment, a Gerri de la Sal els aiguats també han malmès històricament les salines i les hortes de la vora de la Noguera Pallaresa, mentre que la població ha quedat sota refugi gràcies a la posició més alterosa.

Si no es dona una intervenció activa en el paisatge de la unitat, és probable que aquest segueixi la dinàmica que s'ha donat durant els darrers decennis. D'una banda, s'aprecia un abandonament progressiu de les activitats relacionades amb el món rural, d'incidència directa en el paisatge. De l'altra, el dinamisme de la carretera que connecta els Pallars no s'ha traduït en un impuls de l'economia de Gerri de la Sal. En aquest sentit, les propostes del Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran estimulen el creixement d'aquesta població segons les necessitats internes; per facilitar-ho proposen el desdoblament de la carretera N-260 més a l'oest de la població, a través d'un llarg túnel. Aquesta pot ser una solució projectual força interessant tenint en compte el baix impacte visual que podria tenir en el paisatge i els avantatges que significaria per a un desenvolupament més encarat als serveis culturals i al turisme etnogràfic, patrimonial i simbòlic de Gerri de la Sal.

Expressió artística del paisatge

Aquests paisatges han estat font d'inspiració de la prolífica escola de pintors de la Pobla de Segur, iniciada per Enric Porta i Mestre (La Pobla de Segur, 1898-1993), que Miquel Villà (Barcelona 1901, el Masnou 1988) acompanyaria després que es coneguessin a París. Un dels pintors més importants d'aquesta escola, Joan Subirà Pubill (La Pobla de Segur, 1921-1999) es va inspirar en els impressionants paisatges de Collegats, aprofitant el contrast cromàtic que ofereixen els conglomerats vermells dels rocs de Queralt i del mateix engorjat, amb la vegetació de ribera, l'aigua del riu i les calcàries del barranc de l'Infern o de la Geganta Adormida. Altres pintors que es van dedicar als paisatges d'aquesta unitat han estat Pere Màrtir Arraut (actiu entre 1848-1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910), entre d'altres.

Pel que fa a la producció escrita sobre la zona, s'ha de remarcar Antoni Navarro, que va fer moltes descripcions de la muntanya i la seva terra; algunes de les seves creacions més conegudes són *Pirinenques* (1903), *La balada de l'hivern* (1905), *Cançons perdudes* (1912), *Recitacions, proses rimades* (1914), *De l'infinit poema* (1922), *Roses i estels* (1925) i *Medallons* (1927). També és ben digne d'esment el poema anomenat «Cançó del raier», dins de l'obra *Pàtria* (1888), de Jacint Verdaguer, que comença dient «Só fill del Noguera, dins un rai nasquí; ma esposa és raiera, raier vull morir».

A banda de Navarro, altres autors també han escrit sobre la zona. Actualment, destaca Pep Coll, que ha escrit i recollit moltes rondalles i llegendes inspirades en el Pirineu. Joan Lluís i Pallarès és l'altre autor que cal anomenar, ja que ha portat a terme una important tasca en les seves obres basades en la vida quotidiana del Pallars; a aquest autor pertany el cant «Els raiers». Altres autors i

viatgers que recorregueren i descriviren la zona van ser Francisco Zamora, Pascual Madoz, Juan Avilés, Juli Soler i Santaló i Josep Maria Espinàs.

Valors en el paisatge

Els valors naturals de Boumort - Collegats se centren en les extenses boscúries al redós de les serres de Carreu, Boumort i Cuberes, així com dels cingles calcaris que les defensen, especialment els vessants baixos profundament tallats per barrancs i torrents. L'altre element important en el paisatge, des del punt de vista geosistèmic, és el congost de Collegats i els cingles i serrats que l'envolten. Al profund tall de la gorja calcària i conglomerada arriben tot un seguit de barrancs encaixats, de tanta verticalitat com el de la Noguera Pallaresa o més: el barranc de l'Infern, el de Llabró, el de Sant Pere, i d'altres, delimitats per agulles i tossals de presència imponent i hàbitat indiscutible per a rapinyaires i espècies rupícules.

Els ecosistemes d'aquesta unitat han passat de tenir un fort component antròpic en el passat, especialment associats al pasturatge i a l'intens pas de les carrerades pels colls i careners més elevats, a les repoblacions forestals que, iniciades tímidament a mitjan segle xx, s'han reforçat de forma espontània a les darreries d'aquest segle a partir del procés de despoblament i abandonament de les activitats rurals. Tot plegat, arran en part també a la declaració per llei de la reserva nacional de caça de Boumort l'any 1991, ha permès la reintroducció d'espècies que ja no es trobaven en aquesta part del Prepirineu, especialment d'ungulats com el cérvol. El bosc de ribera de la gorja de Collegats és un dels més ben conservats d'aquest tram de la Noguera Pallaresa, malgrat els desperfectes causats per la recent millora de la carretera N-260. La presència de llúdrigues i altra fauna a les ribes posa de manifest la qualitat ecològica i paisatgística d'aquest estret. Elements naturals com les concrecions de pedra tosca de l'Argenteria, els plecs de les calcàries cretàtiques sota l'imposant mola dels conglomerats paleògens, les formes d'erosió de l'aigua a les parets de l'engorjat i la remor del riu són valors en el paisatge natural fonamentals per entendre la majestuositat d'aquest escenari.

Una part destacable de la unitat es troba sota la protecció del Pla d'espais d'interès natural (PEIN): Serra de Boumort, Serra de Carreu - Sant Corneli, Collegats-Queralt i Serra d'Aubenç i Roc de Cogul. Tots aquests espais disposen de protecció de la xarxa Natura 2000, que augmenta notablement la superfície protegida de la unitat, sota la denominació de Serra de Boumort - Collegats i Serra d'Aubenç i Roc de Cogul, com a zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA). Cal destacar també que gairebé tot Boumort - Collegats està inclosa dins del Geoparc Orígens, pels seus excepcionals valors geològics, paleontològics, naturals i culturals que expliquen l'evolució geològica de la zona els últims 500 milions d'anys. L'objectiu del Geoparc és potenciar el desenvolupament local sostenible de la zona mitjançant la promoció i conservació del patrimoni geològic i paleontològic.

Els valors estètics se centren justament a l'estret de Collegats i a l'entrada nord, allà on la vall s'obre per donar cabuda a Gerri de la

Santa Maria de Gerri de la Sal és una joia arquitectònica de la zona de Collegats, davant per davant de la vila salinera. Observatori del Paisatge

Sal, situat en fons de vall, i fins que aquesta es torna a tancar al petit estrenyiment del riu a Arboló. Gerri de la Sal ha sabut conservar una estructura compacta, i la seva imatge de conjunt singular es veu complementada per l'existència de zones de prats properes i la presència del curs fluvial amb un bosc de ribera associat que en reforça la linealitat. La combinació d'elements naturals amb la població, el monestir i les salines de Gerri formen un conjunt de gran valor estètic. En aquest viatge per l'engorjat, els canvis cromàtics són fonamentals per realçar la força d'aquests paisatges. Des del gris o roig de les roques, passant pel blau i els blancs del riu, fins als colors canviants de la vegetació segons l'estació, s'entra a una zona de tons rogencs quan s'arriba a Gerri de la Sal a causa dels materials geològics del Triàsic. Les cases, el pont i les eres de les salines queden impregnats d'aquesta coloració que harmonitza les construccions amb el paisatge que les envolta. L'altre conjunt important de valors estètics es troba als boscos i pastures de Boumort i les serres meridionals. La verdor de les pinedes de pi roig queda interrompuda per petits prats que, a mesura que es van situant a les solanes més baixes, s'omplen de flors mediterrànies. El silenci d'aquests extensos boscos queda interromput per la brama dels cérvols quan arriben els primers freds.

Hi ha abundància de cingles d'alt valor paisatgístic, com el de la Geganta Adormida, damunt de Peracalç, els cingles de Pessonada i el poblet d'Herba-savina, els cingles de Valldarques i els replecs de la serra de Carreu fins a la muntanya de Nargó. I entre ells alguns patrons culturals d'assentaments molt dispersos però especialment valuosos en l'estètica del paisatge, com el dels Prats, a la capçalera del Rialb. També destaca Bóixols, nucli agrupat i compacte a mig vessant que ha sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular. Per acabar, un reduït grup de nuclis presenten la singularitat d'estar localitzats sota una paret de pedra, fet que en destaca encara més el perfil urbà pel contrast cromàtic. És el cas d'Abella de la Conca i Valldarques.

Les valls són també un element definitori del paisatge de Boumort - Collegats, tant per la geomorfologia accidentada com pel sim-

bolisme i el sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. Aquestes són valls tancades, a excepció de la vall de la Noguera Pallaresa, i la seva orografia ha condicionat el poblament a organitzar-se en una successió lineal dels nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos agraris i ramaders. Aquestes valls es classifiquen segons si tenen un caràcter natural o rural, fent referència al grau d'antropització o naturalitat que han sabut conservar. En aquest sentit, el caràcter natural fa referència a aquelles valls on l'empremta humana es redueix a les pastures, als prats de dall i a algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. És el cas de les valls de Rialb i de Buseu. En un segon grau, es troba la vall del riu Carreu, amb caràcter rural, que, tot i tenir assentaments urbans consolidats, aquests conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics. En darrer terme, com ja s'ha comentat abans, la vall de la Noguera Pallaresa és una vall oberta i de caràcter urbanitzat, és a dir, ha sofert processos intensius de canvi en el paisatge, bàsicament caracteritzats pel creixement urbanístic del nucli i l'aparició d'infraestructures lineals que fragmenten els espais agrícoles o ocupen bona part del fons de vall.

A la unitat trobem importants vestigis de patrimoni arquitectònic civil i religiós –els més espectaculars–, que forneixen la major part

dels valors històrics. Els edificis romànics existents daten dels segles *x* i *xii*. Un dels més bells és Santa Maria de Gerri, probablement d'època visigòtica. Formava part del monestir de Gerri de la Sal, important en altres temps però avui reduït a ruïnes, amb una comunitat monàstica creada el 807. Altres exemples d'art religiós romànic d'aquesta unitat estan immersos enmig de paratges naturals de gran bellesa, sempre a les proximitats de l'estret de Collegats. En destaquen els de Santa Coloma de l'Espluga de Cuberes, una ermita que forma part d'un antic poblat troglodític, localitzat sobre el barranc de l'Infern, i també Sant Martí de Solduga, un temple troglodític adjacent a una paret rocallosa i en ruïnes, sobre el mateix barranc i al peu d'una cinglera de la serra de Cuberes. Un altre temple que cal mencionar és el de Sant Romà de Valldarques, església que destaca per l'entorn feréstec i especial. Altres edificis romànics religiosos que mereixen esment a la unitat són l'església de Sant Esteve d'Abella de la Conca, d'estil romànic llombard. Al mateix municipi, just a sobre del poble, queden els vestigis del castell d'Abella. Al terme de la Pobla de Segur, a les proximitats del barranc de Sant Pere, dins el congost, hi ha les ruïnes del monestir de Sant Pere de les Maleses, una construcció dels segles *x* i *xii*. Finalment, cal fer esment de l'església romànica de Sant Joan de Montanissell i a la Torre de la Vila de Valldarques, que és una de les

El nucli de Bóixols ha sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular. Gustau Erill i Pinyot

fortaleses feudals més íntegres dins de la comarca de l'Alt Urgell. D'entre el patrimoni arquitectònic civil destaca la vila closa de Gerri, acompanyada de les salines. Cal anomenar també la torre de la Presó, situada a la part alta de la mateixa vila, i el pont del monestir. A les proximitats d'Hortoneda es troba la Torre de Perauba, de planta circular, sobre una roca i que destaca per damunt del barranc de l'Infern. També estan dispersos per la unitat un conjunt d'elements que han condicionat fortament el paisatge en altres èpoques passades. Uns dels més emblemàtics són les carrerades que s'enfilen cap a Boumort des de la Conca Dellà. Encara són visibles les tanques de pedra seca que protegien els camps més propers al camí ramader de Bóixols i s'endevinen entre la vegetació, que creix a passes gegantines, els traçats dels amples antics camins que conduïen els ramats cap a l'Alt Pirineu i també de retorn cap a aquestes terres. Un altre element important són les restes de la Guerra Civil del front del Pallars, disperses per tota la unitat, especialment en els vessants orientats a la Noguera Pallaresa. Per acabar, i molt més antigues, són les restes megalítiques que vigilen la sortida de les aigües al congost de Collegats. Els dòlmens de Perauba i de la Cabana del Moro i els abrics de l'Esplugu i Solduga posen de manifest l'antic poblament que ja va començar a modelar els paisatges d'aquest Prepirineu en època neolítica.

Un valor històric important, però que actualment ja no té presència en el paisatge, són els rais i els raiers. Aquest és l'únic congost pirinenc català on encara es pot baixar amb un rai, tal com es posa de manifest en la festa anual que se celebra entre Gerri de la Sal i la presa de Sossís. Aquest record fa remembrança de la importància que aquesta activitat va tenir en les gents dels pobles de la vora del riu, però també en la gestió d'un paisatge vegetal actual que és conseqüència d'aquella antiga explotació forestal.

Amb relació als valors productius a Boumort - Collegats, destaquen els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, associats a determinats paisatges característics. Concretament, es tracta de les denominacions d'origen protegides (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Finalment, el paisatge de la unitat és ric en valors simbòlics, sota la forma de rondalles i llegendes locals, moltes de les quals estan inspirades en els paisatges i racons característics del territori. Així, un exemple seria la llegenda de «La Geganta Adormida», que fa referència a la silueta que forma la serra de Peracalç vista des del nord. Una de les més famoses és «El serpent de Collegats», història que conta de l'existència, en temps remots, d'una gran serp que vivia a la Cova del Serpent, una de les balmes del congost. Segons la llegenda molts monjos i traginers que duïen oli i vi de la conca a la muntanya van ser cruspits, amb matxos i tot, per aquest monstre. Una altra llegenda curiosa i bastant arrelada a la zona és la de «L'últim moro de Boumort», que diu que quan els andalusins van ser expulsats, uns quants es van refugiar en cabanes de pedra als boscos de Taús i d'Ares; l'últim de tots es va construir una torre al cap de Boumort però va ser traït per la seva obsessió per les fal·lilles. Altres històries que es conten són la del tresor del monestir de Gerri, la porta de l'Infern, sobre el congost de Collegats, «El salt de la Núvia», a Solduga i «L'endimoniada de Bóixols i aprenent de bruixa», dels plans de Cuberes, entre moltes d'altres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat està comunicada, al seu sector occidental, per l'eix que representa l'N-260 entre la Poble de Segur i Sort, al seu pas per Collegats i Gerri de la Sal. Entre Isona i Coll de Nargó, la carretera L-511 recorre les terres més meridionals de la unitat, a l'àrea de Bóixols i Valldarques. A més, hi ha altres carreteres menors que, tot i no endinsar-se a la unitat, permeten una bona aproximació als seus límits, com les que, des de la Poble de Segur, condueixen a Hortoneda i Pessonada; les que, des de Coll de Nargó, porten cap a Montanisell i Sallent; les que, o bé per Gerri de la Sal o bé per la Guàrdia d'Ares, donen accés a la serra de Cuberes, i la que, des d'Isona, porta a Abella de la Conca.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic trobem el dels congostos prepirinencs del Segre. El sector occidental d'aquesta ruta comença a Coll de Nargó, i segueix el riu de Valldarques, nascut al bosc del tossal de la Devesa, prop del coll de Bóixols. El sector central de la ruta de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar recorre una petita part del nord de la unitat de paisatge. Des del poble de Gerri de la Sal, a la vora de l'N-260, es pot anar fins al santuari de la Mare de Déu d'Arboló, que s'aixeca a la part superior d'un espadat rocós amb una vistosa tonalitat rogenca i és un bon mirador de l'entorn de Gerri i cruïlla de quatre unitats de paisatge diferents (Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar, Pastures de l'Alt Pirineu, Sant Gervàs - Montcortès i Boumort - Collegats). La travessa de Boumort és un altre itinerari d'interès paisatgístic que surt d'Hortoneda per arribar a Montanisell passant per sota del cap de Boumort, mirador excel·lent de la unitat, des d'on es pot enllaçar amb l'itinerari a peu que mena al refugi de Cuberes. És un camí que transcorre entre els replecs naturals de les serres de Boumort i Càrreu, creuant paisatges fonamentalment naturalitzats a partir d'antics paisatges de pastures i carrerades. El camí del refugi de Cuberes al pic de Boumort complementa l'anterior itinerari rodant i permet endinsar-se en els boscos de pi roig de la unitat, des d'on es pot sentir la brama del cérvol durant l'època d'aparellament o observar els voltors, i acabar arribant a un mirador de 360 graus al capdamunt de la serra de Boumort.

Un altre itinerari d'interès paisatgístic és el que transcorre pel congost de Collegats, tot seguint la carretera N-260 en direcció a Sort. Aquesta gorja presenta alguns punts característics certament monumentals, com la roca de l'Argenteria on s'hi pot observar el degoteig d'aigües cristal·lines amb abundants caramells. La millor manera de descobrir-lo és seguir l'antiga carretera que creuava el congost. Hi ha també una excursió fins a les ruïnes del monestir de Sant Pere de les Maleses, encabit a l'interior d'una balma, en una zona de difícil accés. Es tracta d'un corriol, que s'enfila cap al penya-segat; el camí va paral·lel a la gran paret del congost de Collegats. A Abella de la Conca, a més del nucli del petit poble, hi ha el foradot d'Abella, un conjunt de formes rocoses traçades per l'erosió de l'aigua sobre la riba del riu d'Abella, un dels paratges més sorprenents de la comarca i de Boumort. Es pot accedir a l'ermita romànica de Santa Cauberola, enclavada enmig d'un indret d'una bellesa singular. L'itinerari reprèn la marxa baixant de

El pla de Corts és una balconada magnífica de les valls i serres de Boumort - Collegats. Observatori del Paisatge

nou per la carretera fins l'L-511. Allà, cal tombar en direcció a Coll de Nargó.

Entre els punts d'observació i gaudi del paisatge, cal destacar el santuari de Carrànima; és el punt més alt de la serra del mateix nom que separa les valls del riu d'Abella, al nord, i el barranc de Fonguera, al sud. Des d'aquí es tenen vistes de la rocosa serra de Carreu i de les masses forestals de la serra de Boumort, al nord. A l'est, s'obre la zona agrícola de la conca de Trep, amb la muntanya de Sant Corneli, mentre que a l'oest es tenen grans vistes de Bóixols, Coll de Nargó i la serra de Port del Comte, tancant les visuals. És un mirador privilegiat on s'observa la diversitat de paisatges del Prepirineu. D'altra banda, tot i que l'accés és difícil i s'ha de fer a peu, el cap de Boumort, punt més alt de la serra del mateix nom, és un mirador privilegiat sobre la unitat. Amb una panoràmica de 360 graus i els vessants forestals de la serra als peus, des d'aquí es gaudeix de vistes tant del Pirineu més alpí i llunyà com del Prepirineu. Boumort és també una magnífica mostra del paisatge de les serres prepirinenques d'accidentat relleu i abruptes cingleres i barrancades. Finalment, un bon mirador del congost de Collegats és el petit nucli encimbellat de Pujol. Des dels seus carrers es pot veure el traçat de l'antiga carretera que travessava el congost, amb la Geganta Adormida en primer terme.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- És una unitat amb poc pes demogràfic, amb la població concentrada en un sol nucli, Gerri de la Sal, molt mal comunicat amb la resta de petits pobles.
- L'extensió sense control de la massa forestal pot donar lloc en un futur a incendis forestals que malmetrien durant molts anys la riquesa dels valors naturals en el paisatge, tal com ja s'ha comprovat en el passat.

Amenaces

- L'augment de la freqüentació i la massificació en l'època de la brama del cérvol a Boumort.
- L'abandonament de les activitats agràries, que pot suposar una pèrdua destacable de la diversitat paisatgística de la unitat i un augment clar de la massa i del continuu forestal que pot conduir a l'increment dels incendis forestals.

L'abandonament de les activitats agràries pot suposar una pèrdua destacable de la diversitat paisatgística de la unitat i un augment clar de la massa i del contínuum forestal que pot conduir a l'increment dels incendis forestals. Miki Pons

Fortaleses

- Un paisatge geològic imponent, amb grans possibilitats de desenvolupament amb relació al turisme. En aquesta direcció va el reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat.
- La localitat de Gerri de la Sal, amb un patrimoni arquitectònic important i una posició privilegiada com a balcó de la Noguera Pallaresa.
- La presència de la reserva nacional de caça de Boumort i entorns, amb una de les densitats més elevades de cérvols de Catalunya, associat a una rica fauna de rapinyaires i una flora destacable.

Oportunitats

- Afavorir un turisme rural i de natura, basat tant en l'observació de la fauna com en els esports d'aventura i les petites poblacions i masos dispersos per la unitat, que podrien emprendre de nou un increment de l'activitat ramadera.
- Fer valer el patrimoni cultural romànic dispers pel territori, a partir del qual es poden crear extensos itineraris paisatgístics.
- Promoure el coneixement de la geozona de Gerri de la Sal i la importància econòmica i històrica de les salines i del monestir.
- Promocionar les activitats i la coneixença del Planter de Gerri i del Jardí de Plantes Útils, al barranc d'Enseu.
- Desenvolupar una xarxa de senders i itineraris interpretatius temàtics relacionats amb les antigues activitats econòmiques principals de la zona: hidroelèctrica, ramaderia, explotació mineral, etc.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges que evitin el tancament del bosc a l'entorn dels pobles i que se centrin en la revitalització dels valors paisatgístics al tram fluvial de la unitat.
- OQP2.** Uns fons escènics de les serres de Boumort, Carreu, els cingles de Pessonada i els rocs de Queralt lliures d'alteracions visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP3.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat el patrimoni arquitectònic i altres restes megalítiques, així com l'històric i simbòlic, i en permetin la promoció turística.
- OQP4.** Un congost de Collegats i uns cingles i serrats que l'envolten preservats com a elements configuradors del paisatge, mantinguts com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP5.** Un paisatge de masses forestals amb espais oberts gestionats, evitant l'alt risc d'incendi.
- OQP6.** Un patrimoni històric i arquitectònic, format per l'edifici romànic de Santa Maria de Gerri, l'ermita de Santa Coloma de l'Espluga de Cuberes, el temple de Sant Romà de Vallarques i la vila closa de Gerri, entre d'altres, protegit, valorat i amb uns entorns de protecció lliures d'edificacions i instal·lacions que en facilitin el gaudi.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de Boumort-Collegats

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar el paisatge fluvial entre el pont d'Arboló i Collegats, amb especial èmfasi en la recuperació de les salines de Gerri de la Sal per a l'ús turístic i historicocultural.
- Protegir els boscos de ribera, particularment el de la gorja de Collegats, per garantir-ne la funció ecològica i paisatgística.
- Conservar els conjunts megalítics entre les rouredes i cingleres de Montsor.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Aplicar polítiques de prevenció dels incendis forestals a través de la gestió del paisatge i les masses boscoses, contenint-les i mantenint els espais oberts de la unitat.

- Millorar la qualitat paisatgística de les masses forestals i compatibilitzar la gestió forestal amb la preservació dels valors ecològics, estètics i d'ús social, així com emprendre mesures per reduir el risc d'incendis forestals. Es poden aplicar tècniques de cremes controlades, facilitar el desbrossament de pastures i perímetres forestals als propietaris i ramaders, i establir franges de seguretat entorn de la xarxa viària.
- Recuperar les salines de Gerri de la Sal com a centre d'interès, valoració i explicació d'un paisatge interrelacionat amb altres aspectes (rais, salines, etc.) que ja no existeixen. Caldria promoure el coneixement de la importància econòmica i històrica de les salines i del monestir.
- Considerar el paisatge de combinació entre el riu i el bosc de ribera, els conreus, les pastures i els boscos de vessant com a model ecològic que cal preservar i regenerar. En aquest sentit, s'ha de vetllar pel manteniment dels escassos espais agraris existents.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de la nova infraestructura viària de Gerri de la Sal (N-260).
- Revalorar el patrimoni històric associat als cursos fluvials, especialment el pont romànic de Gerri de la Sal, pel seu valor històric i cultural.
- Promocionar la coneixença i les activitats del Planter de Gerri i del Jardí de Plantes Útils, al barranc d'Enseu.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Els nuclis de Valldarques i Abella de la Conca, situats en solana sota paret de pedra, el nucli compacte a mig vessant de Bóixols i el de Gerri de la Sal, al fons de la vall, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per al projecte d'infraestructura de l'N-260 a Gerri de la Sal.
- Aprofitar les actuacions que es derivaran del desviament de l'N-260 al pas per la població de Gerri de la Sal per tal de promoure la restauració del paisatge urbà de la localitat i l'ordenació del vial que quedarà alliberat d'un important volum de trànsit.
- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment del més emblemàtic, el cap de Boumort, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Incentivar el turisme rural i de natura basat en l'observació de la fauna, però regulant la freqüentació turística a la serra de Boumort durant el període de brama del cérvol. Cal afavorir, també, els esports d'aventura i les petites poblacions i masos que podrien permetre un increment de l'activitat ramadera.
- Incentivar la rehabilitació d'antigues masies i dels petits nuclis urbans com Hortonedà seguint criteris d'integració paisatgística, a fi d'impulsar el turisme rural, de natura i esportiu d'aventura.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del santuari de Carrànima i cap de Boumort; els itineraris motoritzats dels congostos prepirenencs del Segre, de Collegats al pla de Corts i les Valls d'Aguilar, la travessa de Boumort i Conca de Tremp - Dellà, i el no motoritzat del refugi de Cuberes al pic de Boumort. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.
- Senyalitzar i promocionar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics relacionats amb el patrimoni cultural romànic i les antigues activitats econòmiques de la zona i desenvolupar una xarxa de miradors que permeti observar i gaudir del paisatge de la unitat.
- Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors de la unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica del front del Pallars i la Guerra Civil.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels punts arqueològics de principal interès amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.

16. Rodalia d'Oliana

Comarca:
Alt Urgell

Superfície:
11.016,7 ha

Municipis:
Bassella, Oliana, Peramola

538

El poble de Peramola està situat als peus del roc calcari de Rumbau. Lluís Vidal / Ara Lleida

Trets distintius

- Porta del Pirineu per la vall del Segre, via d'accés a la conca alta del riu Segre des d'Andorra fins a la Cerdanya.
- Paisatge mediterrani continental solcat per la verda vall del Segre, amb la riquesa vegetal dels boscos de ribera.
- Els cingles de les serres de Sant Honorat, de les Canals i el roc de Rumbau, vistos des de l'horta d'Oliana, on els pobles tenen una estructura compacta que contrasta amb els vistosos rocs calcaris de fons, com el forat del Corb, el roc de Cogul o el roc del Ros, entre d'altres.
- L'horta i els conreus a banda i banda del riu Segre, entre Oliana i Peramola, combinats amb l'abundant vegetació de ribera i amb el retall en el cel dels cingles calcaris que determinen el final del congost del Segre. L'estructura d'aquest mosaic agroforestal de la plana agrícola confereix contrastos cromàtics estacionals notables.
- El paisatge agrícola dinàmic i ben conservat dels poblets del pla de Tragó, com Peramola, Tragó i Nuncarga; la conca de la ribera Salada i els nombrosos masos, característics de la terra baixa, escampats per la seva plana agrícola.
- Paisatge fluvial marcat decisivament per les obres hidràuliques, com per exemple la cua del pantà de Rialb, que inunda una part de la plana; la visió de la vall diagonal d'Oliana, la sortida del riu Segre des del grau d'Oliana i els meandres per la ribera des de la serra d'Oliana.
- Les boires que baixen del pantà d'Oliana, permanents a l'hivern.
- El patrimoni històric escampat pel paisatge, com l'església de la Mare de Déu de Castell-Ilebre i l'antiga vila d'Oliana.

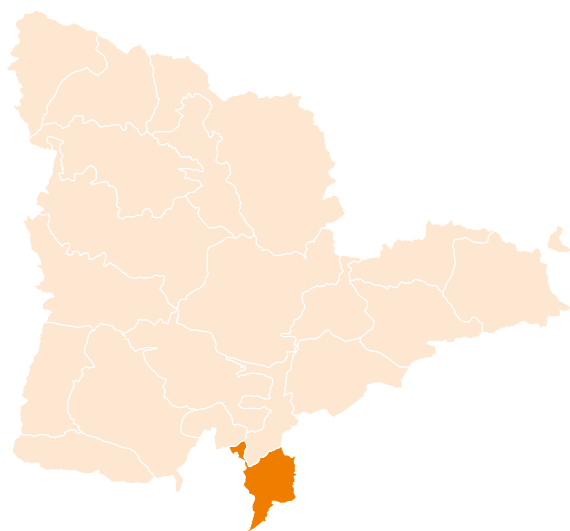
Mirador

— Itinerari motoritzat

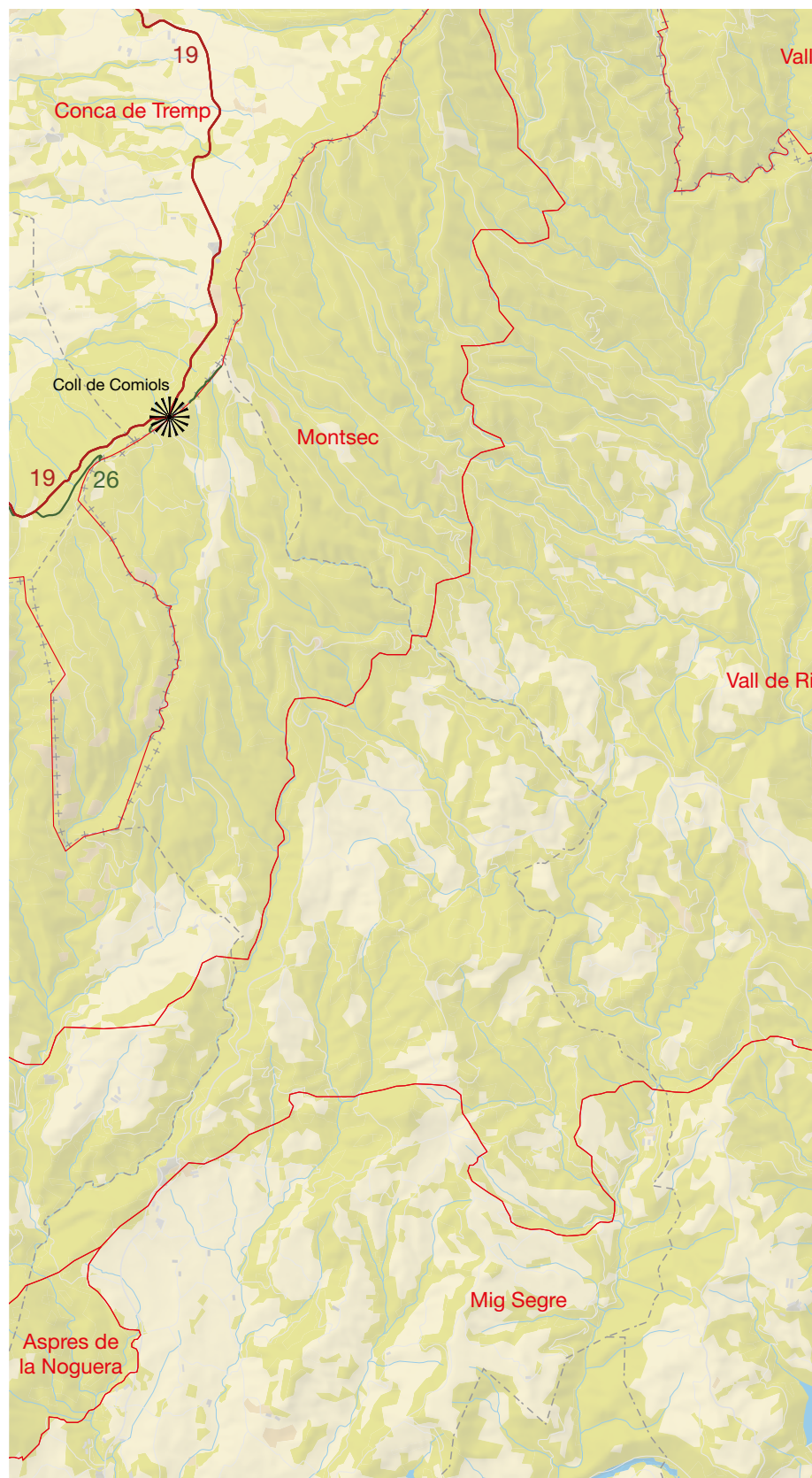
09 Congostos prepirinencs del Segre

— Itinerari no motoritzat

26 GR-1, el sender transversal

540

Escala 1:85 000

0 1 2 3 km

Elements naturals del paisatge

La Rodalia d'Oliana comprèn tota la plana d'Oliana, que s'estén de nord a sud al llarg de la ribera del Segre, entre la serra d'Aubenç i la del Pubill. Es troba al sud del grau d'Oliana, on la vall del Segre s'obre després de la presa del pantà d'Oliana. És la porta del Pirineu pujant per la vall del Segre. Situada al marge esquerre de la plana que s'obre tot just quan el riu Segre deixa enrere els engorjats, els cims calcaris i les cingleres del Prepirineu. És un territori marcadament mediterrani quant a la vegetació i les formes de relleu i que té forts lligams amb els pobles de la unitat veïna del congost del Segre, tant culturalment com pel que fa a les activitats del sector primari.

La supraestructura del paisatge es basa en el plec anticlinal d'Oliana, de gran rellevància pel fet de ser un dels pocs plecs de rerepaís. Aquesta estructura, producte dels esforços del mantell del Montsec, aquí expressat en la muntanya del Coscollet, damunt dels materials de reblliment de la depressió Central, constitueix una veritable unitat fisiogràfica. Des de l'extrem nord-est de la Vall dan

(a la comarca del Solsonès) fins a la serra de Sant Marc, l'anticlinal esventrat per l'acció erosiva del riu Segre i dels seus afluents menors constitueix un bressol de terres dúctils envoltat de crestalls.

Més al sud, el riu Segre rep dos afluents modestos, la ribera Salada, per l'esquerra, des del Solsonès, i el Rialb, per la dreta, des del Pallars Jussà i la Noguera. Ambdós configuren aquest tram de la vall fluvial del Segre, com un entorn obert de planes al·luvials considerables. El Segre és un riu de règim nivopluvial pirinenc amb un cabal màxim cap al mes de maig; tanmateix, la important regulació de les aigües a partir del pantà d'Oliana i en especial del de Rialb fa que a partir d'aquest punt perdi bona part del règim irregular que caracteritza el seu curs alt. Justament, la unitat de la Rodalia d'Oliana està encaixada, en bona mesura, entre aquests dos grans pantans.

L'àmbit de transició entre el Prepirineu i les terres baixes de la depressió Central es caracteritza per unes variables climàtiques pròpies del clima mediterrani d'influència continental. Les temperatures mitjanes anuals, que volten els 12-13°C, experimenten poques variacions internes i només en un reduït indret de la serra d'Au-

542

Les cingleres de la serra de les Canals són visibles des de gairebé tots els racons de la unitat i són la porta del Prepirineu i del congost del Segre.
Isidre Blanc

benç, proper a Cortiuda, a l'extrem nord-oest de la unitat, disminueix aquesta mitjana. Les precipitacions mitjanes anuals minven a mesura que hom s'allunya de la muntanya; d'aquesta manera, al terç nord de la unitat, que és la zona més muntanyosa, és on es registren les majors acumulacions de precipitació; les quantitats més reduïdes tenen lloc al terç meridional de la unitat, a la vall del Segre, aigües avall de l'aiguabarreig amb la ribera Salada.

El paisatge vegetal ha estat modificat per la important presència dels cultius, que han configurat el mosaic agroforestal actual. Moltes d'aquestes terres avui abandonades es recobreixen d'extenses pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) que, a la vegada, han experimentat incendis i han passat a fases de brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) i timonedes (*Timus vulgaris*) amb foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*), especialment amb els antics focs que van afectar les serres d'Aguilar, fins al cim de Sant Marc, o l'obaga de la serra d'Oliana. No obstant això, hi ha unes quantes raconades que, per la situació obaga o abrupta, conserven clapes de carrasca (*Quercus rotundifolia*) i de roure de fulla petita o valencià (*Quercus faginea*). Un dels trets distintius que fins fa pocs anys destacava en aquesta unitat era el magnífic bosc de ribera aigües avall d'Oliana, concretament a Bassella. Malauradament, bona part d'aquests valors naturals han quedat sota el pantà de Rialb.

Evolució històrica del paisatge

Històricament, aquest territori ha estat un espai tampó de les successives societats que s'han implantat o han passat pel sud del Pirineu. Les primeres referències al nom d'Oliana són romanes, i parlen de la seva important localització a l'inici de la via que anava vers la Cerdanya. El caràcter d'espai de frontera va quedar palès durant el domini musulmà de la Catalunya Nova, a causa de la proximitat a les fortificacions cristianes pirinenques i de l'accés des de Balaguer –relativament fàcil–, que permetia escaramusses constants. Però la documentació escrita més antiga que permet seguir els diferents llinatges i els canvis de propietat de les terres apareix a partir de la donació del comte Ermengol a la catedral d'Urgell, el 1126. Fou aleshores quan els Caboet van bastir el castell d'Aguilar per defensar-se de les ràtzies musulmanes i per anar colonitzant la plana. Se cercaven llocs estratègics damunt de turons situats a prop dels llocs de pas, i l'espai del voltant era arrasat per poder defensar millor les posicions, un dels molts motius pels quals les comunions d'esclerofil·les han arribat tan malmeses fins als nostres dies.

Les disputes entre el llinatge del castell de Cardona i la catedral de la Seu van ser una constant que es va aturar el 1552 amb la propietat dels darrers, que s'allargaria fins a les darreries de l'Antic Règim. Aquest bescanvi de mans de les propietats de bona part del territori de la unitat tenia un reflex en el paisatge, ja que, en bona mesura, les disputes sempre queden reflectides en actes de rompuda de terres, abandonaments forçats d'hisendes o incendis provocats per causes polítiques, entre altres expressions que determinen fortament les condicions de moltes de les terres ermes i aspres actuals. D'altra banda, el cultiu de la vinya i l'olivera, dels

quals encara ara es té testimoni viu en el paisatge, tenen l'origen en aquest dilatat període.

El paisatge tradicional ha estat configurat per un fort desenvolupament de l'agricultura i la ramaderia. Importants ramats d'oví pasturaven els prats dels cims de les muntanyes i els que s'havien obert als vessants mitjançant cremes. La plana d'Oliana, tanmateix, sempre ha estat una àrea de vocació agrícola per la presència de sòls fèrtils i per la disponibilitat d'aigua. Els tipus de conreus que s'hi donaven eren molts i variats. El paisatge del segle XVIII es componia d'una horta extensa i verda que vorejava les riberes del Segre, que s'estenia per la plana en forma de cultius de secà, arbres fruiters i moreres i s'enfilava pels vessants propers en bancals ocupats per vinyes i camps de cereals a les valls annexes, deixant per als terrenys més elevats i eixuts les magres pastures i els escassos retalls de bosc. Cal assenyalar que, en la ramaderia de la zona, no només s'hi tenien ovelles, sinó que també era molt important el bestiar de peu rodó, emprat en les feines del camp. De fet, a Oliana se celebrava una de les fires més famoses dedicada a la cria i al comerç d'aquest tipus de bestiar. Les clapes de bosc que acompanyaven conreus i prats estaven formades per roures, alzines i pins, una vegetació pròpia d'un clima amb un fort caràcter mediterrani. El bosc s'explotava per extreure'n fusta i carbó, però no amb la mateixa intensitat que en altres àrees, ja que aquí els terrenys forestals ja havien estat convertits a l'agricultura molts anys abans.

Fins als anys seixanta, els conreus principals eren els cereals, la bleda-rave i la carbassa, i hi havia bestiar boví i porcí. D'aleshores ençà, coincidint amb la implantació de la indústria, el panorama agrícola ha canviat força. La mecanització del camp ha permès ampliar els terrenys de conreu, per bé que el nombre de pagesos que viuen només de l'agricultura ha minvat força. Les explotaci-

543

Aquesta imatge del 1890, amb el Segre envoltat d'horta al seu pas per Bassella, mostra un paisatge semblant al descrit pels visitants que van trepitjar aquesta zona entre els segles XVIII i XIX. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Lluís Marià Vidal)

ons han disminuït en nombre, però han augmentat en extensió. Aquest abandonament ha propiciat un creixement continu dels boscos que ha transformat el paisatge, ara eminentment forestal. La irrupció d'aquestes noves activitats, a partir del segle xx també ha comportat canvis en el paisatge. Polígons industrials, com el de la fàbrica de Taurus fundada l'any 1962 a Oliana, piscifactories, eixos de comunicació i obres hidroelèctriques, principalment el pantà d'Oliana, inaugurat l'any 1959, i el de Rialb, el 1999, han provocat una evolució del paisatge, amb nous elements en el territori de gran transcendència visual, però també econòmica i funcional. El dic de la presa del pantà d'Oliana i la cua del pantà de Rialb, amb la futura contrapresa, són un clar exemple d'aquests nous paisatges.

Organització i dinàmica actual del paisatge

A diferència d'altres unitats plenament pirinenques, el territori de la Rodalia d'Oliana manté un aspecte agrari marcat, tant pel que fa a les notables extensions hortícoles properes a Oliana com a la proliferació d'extenses granges i explotacions agroramaderes a les àmplies planes de les depressions del Segre i de la ribera Salada i a l'altiplà situat a l'extrem meridional de la unitat. Aquestes extensions de camps de cereals, que cobreixen prop d'un quart de la superfície, formen part d'un notable mosaic agroforestal que s'estén arreu de la unitat, en el qual es troben principalment pinedes extenses, o bé rouredes segons l'orientació dels vessants, així com una interessant vegetació ripària a les ribes del Segre, la ribera Salada i a les àrees inundades i humides de la cua del pantà

de Rialb. També cal destacar les bosquines i els prats que creixen, majoritàriament, sobre antigues feixes.

La construcció del paisatge actual gira al voltant de dues zones amb especialitzacions econòmiques diferenciades: Oliana, amb major diversificació productiva i abocada als serveis, i la rodalia de Peramola, eminentment agrícola. El pla de Tragó, nucli central dels conreus de la unitat, està situat entre els vèrtexs que representen els pobles de Tragó, Peramola i Nuncarga, i és l'expressió d'un paisatge agrícola encara dinàmic i molt ben conservat. Més al sud, es barregen els camps de cereals amb els farratgers al llarg de la riba dreta del Segre, entre el pla de Cabana i el meandre dels plans de la Clua. La majoria d'aquesta terrassa al·luvial es va perdre amb l'expropiació dels terrenys per construir-hi el pantà de Rialb. La resta del territori presenta relleus suaus però molt trencats per torrents, que separen els altiplans situats entre els drets vessants d'obaga i solana. Destaca el gran nombre de masies disperses pel territori, amb terres de conreu al costat i separades entre elles per pinedes, especialment a la conca de la ribera Salada. Aquesta plana al·luvial, que ha quedat lliure de construccions, ha mantingut l'ús agrícola i hortícola.

El bosc de pinassa, tradicionalment replantat o afavorit pels propietaris forestals, s'explota per obtenir rendes addicionals. Pel que fa als usos agrícoles, la superfície destinada és majoritàriament de secà, i destaquen els cereals (ordi i civada) i el farratge. També hi romanen els conreus tradicionals de la vinya, l'olivera i l'ametller. Pel que fa a la petita àrea de regadiu, destaca el producte més important, les patates, així com l'alfals i els naps o el farratge d'hi-

544

La zona agrícola del pla de Tragó, entre aquest nucli, Peramola i Oliana, és la més extensa i dinàmica de la unitat. ICGC

545

La conversió cada cop més accentuada de la unitat en un lloc de pas majoritàriament cap a la Seu d'Urgell i Andorra queda reflectida en els grans rètols d'entrada a Oliana, en els quals es fa més publicitat turística d'indrets del Pirineu interior que de la vila mateixa i la seva rodalia. Observatori del Paisatge

vern, que es planten als patatars. Les explotacions agràries predominants són de petites dimensions, mixtes, i la ramaderia bovina, la porcina i l'aviram són les més nombroses.

La Rodalia d'Oliana és una unitat de la terra baixa caracteritzada per la presència d'un destacat nucli industrial i de serveis al voltant d'Oliana, on es concentren bona part dels habitatges. Els afores del nucli urbà han experimentat una proliferació de garatges, tallers, magatzems i indústries, especialment pel costat més proper a la plana al·luvial del Segre, mentre que per la banda de llevant s'ha donat un creixement de tipus residencial, amb l'aparició d'una urbanització. Això, tanmateix, no ha alterat de manera greu el perfil tradicional de nucli compacte amb el referent de l'església.

A Peramola, el segon nucli més poblat, hi ha hagut un creixement residencial d'alguns barris de cases unifamiliars, més aviat disperses i de tipologia constructiva heterogènia. Tot i això, el perfil del nucli antic es manté sense que s'hagi vist alterat de manera greu, mantenint la compacitat urbana i l'estructura laberíntica del traçat dels carrers del casc antic. Un dels elements arquitectònics més emblemàtics del poble, la torre dels Moros, situada al sud, no està en gaire bon estat de conservació.

Ogern ha experimentat una dinàmica de creixement gràcies a la potenciació de la carretera C-26, cosa que ha fet que hagin sorgit alguns allotjaments, establiments de restauració i de venda de productes artesans d'alimentació, juntament amb la proliferació d'habitatges de segona residència, que trenquen el caràcter agrupat i compacte del nucli i la seva tipologia constructiva. A més, també ha afavorit l'aparició d'alguna activitat relacionada amb el sector industrial.

La resta de nuclis de població han experimentat lleugers creixements que no han alterat –o ho han fet de manera poc destacable– els perfils tradicionals dels pobles, la tipologia urbana compacta o les tipologies constructives vernaculars, basades en les edificacions de pedra de coloració marronosa i les teulades de teula. Nuncarga i Tragó són els nuclis que estan experimentant una dinàmica urbanística més activa pel que fa a la proliferació de noves construccions, que aporten heterogeneïtat al seu aspecte visual. Destaca també el gran nombre de masies disperses pel territori, especialment a la conca de la ribera Salada, així com la implantació de granges agrícoles de grans dimensions, que ha comportat també un seguit d'impactes paisatgístics deguts als materials constructius emprats, poc integrats al cromatisme de l'entorn. La

dinàmica es repeteix en algunes construccions modernes, que no s'integren de manera harmònica en el paisatge.

La unitat s'estructura al voltant de la carretera C-14, que a Oliana s'ha convertit en una artèria comercial i dinàmica, tot i que provoca que els accessos al nucli presentin un aspecte desendreçat. Alguns nuclis les vies d'accés dels quals estaven afectades per la construcció del pantà de Rialb han experimentat una millora en els accessos des d'aquesta carretera, amb la construcció del viaducte de Nuncarga, sobre el riu Segre. L'altra carretera que cal destacar a la unitat és la C-26, que s'ha potenciat com a via prioritària dins del trajecte entre l'àrea metropolitana i Andorra. Pel que fa a l'hàbitat rural, la unitat té una tortuosa xarxa de camins veïnals que permeten accedir-hi.

A Oliana, la diversificació econòmica s'ha traduït al territori en la creació d'indústries, com la fàbrica d'electrodomèstics Taurus, l'empresa més gran de l'Alt Urgell, i altres empreses del polígon industrial. També té una arrelada presència a la ribera del Segre la piscifactoria de l'empresa Viveros del Segre, així com tot un seguit d'equipaments de serveis que es van instal·lant a redós de la vila. Altres equipaments turístics com el Motocròs Parc, a prop de Bassella, o les activitats extractives al llit de la ribera Salada, també juguen un paper protagonista en aquests paisatges. El turisme no és una activitat predominant i tampoc no queda reflectida en el paisatge, a excepció de la ribera Salada, on l'explotació tradicional de la propietat cada cop canvia més pel turisme rural com a principal generador de rendes, i de les activitats esportives als pantans. En canvi, cal esmentar el paper de les grans obres hidràuliques, com la presa de Rialb, perquè han provocat un canvi substancial en el paisatge. El Pla director urbanístic del pantà de Rialb, aprovat definitivament el 2021 amb l'objectiu de regular i ordenar les actuacions i activitats permeses, preveu la construcció d'una contrapresa a la cua del pantà, que inunda bona part de la plana al·luvial, i que permetria recuperar la naturalitat del paisatge de ribera, així com la creació d'una via blava al voltant del pantà. La generació hidroelèctrica del pantà d'Oliana ha donat lloc a una línia elèctrica que travessa el sector nord-est de la unitat, clarament visible des de la població d'Oliana i la carretera C-14.

L'evolució del paisatge està estretament lligada a la dinàmica de les activitats econòmiques que s'hi estableixen i de com condicionen els agrosistemes. En aquest cas, l'economia de la Rodalia d'Oliana, tradicionalment lligada al sector primari, sembla que continuarà en aquest sentit, però incrementant el pes econòmic dels serveis. Els propers anys, els canvis en la Política Agrària Comuna seran cabdals per veure la viabilitat del sector agrari i pensar en quines possibilitats de reconversió té. La dinàmica de la vegetació natural s'està imposant a les valls i serres més marginals, fet que genera un excés de biomassa, i l'èxode rural també ha afectat i afecta els petits nuclis de població i els masos, en especial després de la desvertebració territorial que ha suposat el pantà de Rialb.

Amb referència als riscos naturals de la unitat, hi ha dos processos naturals que històricament han modificat el paisatge de manera sobtada i, en segons quins casos, violenta: les inundacions i els incendis. La ribera d'Oliana està protegida de les avingudes i inundacions del Segre gràcies als pantans d'Oliana i Rialb. Tanmateix,

no és així al tram final de la ribera Salada, de marcada estacionalitat, cosa que provoca un cert risc d'inundació a les zones baixes d'Ogern. En canvi, el risc d'incendi s'ha anat incrementant els darrers decennis amb l'augment de la massa forestal. El risc és molt alt arreu de la unitat, amb l'excepció de l'extrem oriental de la vall de la ribera Salada. Cal dir, també, que l'acció dels incendis, combinada amb l'excés de pasturatge, és darrere el risc de pèrdua irreversible del sòl per processos d'erosió.

Els criteris inclosos en l'aprovació del Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran pel que fa a nuclis de població preveuen, per a un escenari de futur, afavorir el desenvolupament d'Oliana com a centre aglutinador d'activitat i població, perquè és el nucli estructurador del territori de la part sud de l'Alt Urgell i exerceix la capitalitat d'un sistema urbà que inclou altres nuclis destacats, com Peramola i Ogern. Peramola té la possibilitat de créixer moderadament per raons d'accessibilitat i sòl apte. Pel que fa a Ogern, que és el nucli que concentra més població del municipi de Bassella i té una bona posició al peu de la carretera que comunica amb Solsona, pot mantenir un creixement de reequilibri, sense traspasar l'actual carretera C-26 en direcció a la ribera Salada. Quant als serveis, la millora de la carretera C-14 pot afavorir l'increment de trànsit en l'eix Lleida-Andorra i generar oportunitats de negoci a peu de carretera. Això pot comportar un increment de polígons logístics i de serveis lineals a les entrades de les poblacions, amb els conseqüents canvis en el paisatge dels nuclis urbans.

546

Expressió artística del paisatge

La literatura de la Rodalia d'Oliana queda marcada per les obres de Joan Lluís i Pallarès que, malgrat haver dedicat gran part de la seva obra al Pallars, també té una important producció sobre l'activitat raiera de la vall del Segre, amb inevitables referències a Oliana i rodalia. Altres autors més contemporanis, com Josep Espunyes, han deixat mostres de poesia inspirada en l'entorn, com *Notes mínimes d'un paisatge* (1987), *Alt Urgell, plany i passió* (1996) i novel·

La zona dels plans de Tragó i Peramola són una combinació harmònica de conreus de regadiu i secà. Observatori del Paisatge

les com *Hora foscant a la ribera* (1991), així com escrits de recerca com *Trabucs i pedrenyals: aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell* (2002) i *Segrada: motarrots i llegendes de l'Alt Urgell* (2001).

Un altre escriptor de referència per entendre l'imaginari i la cultura pirinenca és Joan Obiols, autor d'una abundant producció literària en la recerca de la identitat dels homes i dones del Pirineu que ens ha deixat descripcions magnífiques de paisatges reals i humans en obres com *Esvorancs, fets i llegendes de la muntanya* (1987), *Marrades. Màgia i realitat a la muntanya* (1992), *El desert verd. Imatges de la muntanya* (2000) i *L'infem dolç* (2003). Cal destacar l'obra poètica de l'olianenc Jordi Pasques, estudiós del patrimoni arqueològic, toponímic i natural del Pirineu, concretament els llibres *De bosc espès... ara el temps* (1990) i *Segre endins* (2000).

Per acabar, no s'ha d'oblidar el gran il·lustrador Francesc Riar «Rotxé», també de Peramola, que, juntament amb l'activista cultural Antoni Roca, ha estat un gran ambaixador de les terres urgellenques i del seu esperit, ben plasmat a les seves obres.

Valors en el paisatge

El valor connector del bosc de ribera a prop d'Oliana i als plans de Tragó és un dels valors naturals d'aquest paisatge, tot i que part dels boscos de ribera situats més al sud, entre els meandres de la Clua i Santa Lúcia de Tragó, han quedat inundats per les aigües del Segre amb la construcció del pantà de Rialb. L'anticlinal esventrat d'Oliana té un gran valor des del punt de vista geològic i geomorfològic. A més, les obagues que s'arraconen als seus extrems contenen valuosos retalls de boscos d'alzines i roures que s'enriqueixen de biodiversitat quan s'encaixen en la multitud de torrents que els creuen. Els boscos de ribera del tram de la ribera Salada entre Ogern i Bassella, on entra al pantà de Rialb, tenen també un alt valor natural i estètic. Les àrees incloses al Pla d'espais d'interès natural (PEIN) es redueixen a una petita superfície de la serra d'Aubenc, situada a l'extrem nord-oest de la unitat. La xarxa Natura 2000 ha incrementat enormement la superfície protegida de l'àmbit, amb els espais Serra d'Aubenc i Roc de Cogul, considerat zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA), i Ribera Salada.

El riu Segre i els elements que s'estructuren al seu entorn constitueixen els principals valors estètics del paisatge d'aquesta unitat. La plana hortícola d'Oliana, al marge esquerre del riu, i els plans de Tragó i de Palau, a la dreta, són una combinació harmònica de conreus de regadiu i secà solcats per la cinta d'aigua ben delimitada per les arbredes de les riberes. Un altre element característic que compon el fons escènic de la unitat són els primers cingles pirinenca de la mola de Sant Honorat i de la serra de les Canals. El contrast entre l'aspresa i el color de la roca calcària amb la verdor de la plana es veu matisat pels relleus eixuts i de vius colors que imprimeix la geologia en els contraforts d'aquests relleus. Més al sud, al tram final de la ribera Salada, apareix un element característic de la terra baixa però inèdit en molts territoris del Pirineu: l'establiment de grans masos. Aquests casals, herència d'uns temps en què l'agricultura era més profitosa, creen uns patrons de trames i textures en el paisatge producte de la combinació de camps

oberts entre els boscos de coníferes mediterrànies que, en molts casos, han succeït antics conreus de vinyes. El patrimoni arquitectònic d'aquests masos també és, doncs, un valor destacable.

Les boires, persistents a l'hivern, formen part d'aquest paisatge; s'enganxen al fons de la vall seguint el curs del Segre i s'aturen abruptament al grau d'Oliana, d'on prové l'aire fred que les genera. A l'estiu, en canvi, les olors de les plantes aromàtiques mediterrànies barrejades amb la pols de la sega i la humitat dels camps de panís i alfals de la ribera són signes d'identitat d'aquest paisatge agrícola, que a vegades recula a favor de les olors de la pinassa seca i de l'aire rescalfat que puja per les solanes dels tossals. Juntament amb les boires i les flaires de diferents espècies vegetals, les valls defineixen, en part, el paisatge de la Rodalia d'Oliana, tant per la geomorfologia més o menys accidentada com pel sentiment identitari i de pertinença que desperten en l'imaginari col·lectiu de la població. En aquest territori, destaquen les valls obertes d'Oliana i de la ribera Salada, que han condicionat la població a organitzar-se en una successió lineal de nuclis al llarg del riu, i a equilibrar la importància dels recursos ramaders i agraris. Ambdues valls presenten un caràcter rural, ja que, malgrat haver-hi assentaments urbans consolidats, aquests o bé conserven la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics, o bé els nuclis urbans estan en procés d'abandonament.

Entre les singularitats estètiques de la Rodalia d'Oliana hi ha un gran nombre de pobles amb un valor estètic elevat. Es tracta d'assentaments urbans situats en zones amb pendent, a mig vessant de les valls més tancades, que han sabut conservar un caràcter vernacular i una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta, amb el campanar que destaca per sobre d'altres construccions, i prats de dall, conreus abançalats o feixes, segons les zones i recollint la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi, que voregen el nucli urbà i el separen de les masses forestals. Dins d'aquesta categoria, destaquen nuclis com Altès i Tragó. Altres nuclis, com ara la Clua, es diferencien perquè s'assenten dalt de petits turons o cims que en condicionen la fesomia, on normalment destaca el campanar situat al capdamunt del turó. Són fàcilment visibles.

Històricament, la unitat ha estat una important zona de pas seguint el congost del Segre, per això hi ha tantes torres i castells, molts dels quals es mantenen en estat ruïnós, però que confereixen un gran valor històric al paisatge. Els més importants són el castell i l'antiga vila d'Oliana i Castell-llebre, ambdós situats dins dels límits de la unitat del Congost del Segre. Entre la resta de construccions defensives es troba el castell i poble d'Aguilar i el castell de Peramola, del qual només queden uns quants vestigis en alguns edificis (el Casino i Cal Racó). La torre dels Moros de Peramola també és una construcció que deixa empremta en el paisatge, i encara que actualment es trobi en ruïnes, fou habitada fins al segle XIX. Pel que fa als temples religiosos, destaca el de Sant Serni de la Salsa, a Bassella, i, a Peramola, són de reconeguda importància el de Santa Lúcia de Tragó i el de Sant Miquel de Peramola. Altres mostres d'arquitectura civil de rellevància paisatgística històrica són els ponts per creuar el Segre i els seus afluents. Queden algunes restes del pont d'Ogern sobre la ribera Salada, d'origen romànic, i

El poble de la Clua té el valor simbòlic de ser un dels pocs que es va salvar de les aigües del pantà de Rialb. Recentment, uns vint anys després, s'han enderrocat algunes cases expropiades arran de la construcció del pantà. Rosa Maria Ferré

del pont de Peramola (o d'Oliana), que conserva un tram d'un dels seus arcs originaris.

548

Pel que fa als valors productius, a la Rodalia d'Oliana destaca la Denominació d'Origen Protegida (DOP) del formatge i de la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya, com a distintiu d'origen i qualitat agroalimentària.

Els valors socials se centren en el mercat d'Oliana i en l'interès creixent pel turisme rural de baixa densitat de la ribera Salada. Algunes activitats esportives com l'ala delta i el parapent troben en aquests paisatges emplaçaments idonis practicar-los, així com el trial i el motocròs.

Finalment, els valors simbòlics de la Rodalia d'Oliana tenen molt a veure amb els de la unitat veïna del Congost del Segre. El simbolisme d'Oliana rau en el fet de ser la porta del Pirineu per la vall del Segre, fet que s'ha manifestat en el paisatge al llarg de la història amb la construcció de torres de defensa i castells. Les nombroses ermites, la sortida dels rais a aigües més tranquil·les, la por del pantà pels fets del 1982 o, fins fa molt pocs anys, el final de la carretera bona de camí cap a Andorra, també formen part del simbolisme de la unitat. Però si hi ha un valor simbòlic recent que ha marcat la vida de centenars de persones pels records, experiències viscudes i paisatges que no retornaran és el cas de la població de Tiurana, que va haver de ser traslladada al costat de l'ermita de la Mare de Déu de Solers l'any 1999 a fi de permetre la inundació del pantà de Rialb. Aquest municipi, tot i estar a la comarca de la Noguera i, per tant, fora dels límits de la unitat, s'ubica molt a prop de la demarcació de l'Alt Urgell. Dins de la unitat també hi ha hagut desnonaments importants a la Clua, Castellnou de Bassella, Campabadal, Bassella i Aguiar.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El riu Segre és l'eix fluvial que vertebrava la unitat i que la travessa de nord a sud, obrint-se pas des dels relleus accidentats del Prepirineu als relleus suaus de transició cap a la plana lleidatana. Seguint el seu curs, la carretera C-14 de la Seu d'Urgell a Lleida, representa la principal via de comunicació de la unitat; a partir d'aquesta neixen els ramals secundaris que porten a molts dels punts d'interès paisatgístic de l'àmbit, entre els quals destaquen la C-26 de Bassella a Solsona i l'LV-5118, que porta a Peramola.

Entre els itineraris d'interès paisatgístic, cal subratllar el dels congostos prepirinencs del Segre. A causa del relleu planer de la zona central d'aquesta unitat, els millors miradors se situen en els indrets elevats que la circumden pel costat nord, a banda i banda del grau d'Oliana. Alguns d'aquests indrets són l'antic emplaçament de la vila vella d'Oliana, al qual s'arriba per una pista sense asfaltar que parteix del nord de la vila nova, i la Mare de Déu de Castell-Ilebre, santuari localitzat en un indret amb unes panoràmiques privilegiades sobre la unitat, el grau d'Oliana i el pantà del mateix nom. El GR-1, el sender transversal, és l'itinerari de gran recorregut que travessa el Prepirineu català, passant per les unitats Rodalia d'Oliana, Vall de Rialb, Conca de Tremp i Montsec i travessant alguns dels congostos més espectaculars i feréstecs d'aquesta zona, com els de Mont-rebei o Trespunts. El sender creua la unitat de paisatge des de la serra de Sant Just fins el roc de les Dues, passant per Oliana, el pla de Tragó i Peramola. Si se segueix, es pot gaudir dels contrastos de la plana agrícola envoltada pels impressionants rocs calcaris. A nivell local, un itinerari d'interès paisatgístic és el que des del poble de Peramola permet pujar a peu la roca del Corb, travessant un entorn muntanyenc amb congostos i formacions rocoses com el forat del Corb, el roc de Cogul o el roc del Ros. Antics masos i forns abandonats mostren l'ús humà passat d'aquestes terres.

La pujada fins a l'església de la Mare de Déu de Castell-Ilebre permet observar un bon tram de la vall del Segre. Isidre Blanc

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, a l'extrem sud de la unitat, el poble de Mirambell resulta un mirador excel·lent de la unitat. Des d'aquí es domina la vall del Segre, els plans de Palau i de Tragó, la vila d'Oliana i les imponents serres d'Aubenç i de Turp, ja a la unitat del Congost del Segre. L'església de la Mare de Déu de Castell-Ilebre s'emplaça dalt d'una aresta rocallosa, envoltada d'altres edificacions de l'antic castell que controlava la plana d'Oliana. Molt a prop, a l'altra banda del riu Segre, seguint la carretera local que surt des d'Oliana cap a les Anoves i poc després d'enfilars els primers pendents, hi ha un ramal a mà esquerra que porta a Sant Andreu del Castell, l'església i les ruïnes del castell que marquen l'antic emplaçament de la vila d'Oliana. La construcció s'erigeix sobre un promontori rocós que domina tota l'horta d'Oliana regada pel riu Segre. Finalment, des de Peramola, seguint el sender GR-1 en direcció al tossal de les Dues, es pot pujar al tossal de Sant Marc, on es troba el mirador de Peramola, que té unes vistes excel·lents sobre les planes agràries de Palou i de Tragó, el nucli d'Oliana i les canals rocoses que tanquen les visuals al nord. A més, en direcció est, es pot observar també la vall del riu Rialb fins a Comiols i la forma zigzaguejant del pantà al sud.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El creixement urbanístic planificat sense tenir en compte el paisatge, amb una arquitectura poc integrada, tal com ha passat amb els eixamples d'Oliana, no afavoreix la multiactivitat tan necessària en territoris que difícilment poden dependre d'un únic sector econòmic.
- L'agricultura d'explotacions familiars i petits propietaris pot acabar desapareixent si les polítiques comunitàries i autonòmiques no territorialitzen i ambientalitzen les ajudes.

Amenaces

- El paisatge de ribera negat per la cua del pantà de Rialb pot desaparèixer definitivament si no es fa una contrapresa per recuperar la naturalitat del riu.

Oliana és el nucli més gran, el que més ha crescut i el que concentra més activitat econòmica de la unitat, amb barris de nova creació i un polígon industrial que ha anat guanyant terreny a la fèrtil plana al·luvial que l'envolta. Àlex Muntada

- L'abandonament de l'activitat agrària més enllà dels terrenys expropiats pel pantà de Rialb, degut a la desestructuració d'exploracions.
- La pèrdua de terrenys molt fèrtils d'horta per la futura variant de la C-14 a Oliana i el creixement de la seva zona industrial.
- La degradació d'elements patrimonials d'interès (esglésies romàniques en zones rurals, etc.).
- Els grans incendis forestals al sector meridional de la unitat.

Fortaleses

- El principal punt fort d'aquesta unitat rau en el sistema urbà i l'entorn agrícola d'Oliana-Peramola. La millora constant de les comunicacions, tant amb Lleida com amb Solsona, i les transformacions agropecuàries que permeten mantenir aquesta activitat a la zona i fan d'aquest nus central de la unitat un paisatge amb projecció de futur, especialment si es duu a terme un bon projecte de variant per al nucli d'Oliana.
- Sempre que es controlï el risc d'incendis forestals, els masos a l'entorn d'Ogern i Bassella tenen un paisatge de muntanya mitjana entre pinedes i camps de conreu cada cop més valorat pel turisme rural.
- L'agricultura de secà i l'horta existents a banda i banda del riu Segre continuen vives, dinàmiques i productives. La combinació amb la ramaderia i el turisme rural ha permès una diversificació de l'activitat primària.

550

Oportunitats

- La plana al·luvial de la ribera Salada, sobretot al poble d'Ogern, conserva l'ús agrícola i hortícola que pot contribuir a diversificar l'activitat econòmica, incentivar la producció de proximitat i desenvolupar l'agroturisme.
- Oliana és un centre neuràlgic que es pot desenvolupar per aglutinar activitat i població i estructurar el territori de la unitat i de la part sud de la comarca de l'Alt Urgell, mantenint el paisatge urbà i el fons escènic del congost calcarí.
- La cua del pantà de Rialb té un gran potencial turístic de cara a les activitats nàutiques que es poden oferir i de l'emergent turisme rural que està transformant molts masos en llocs com la Vall dan (Solsonès) i la ribera Salada. El projecte de contrapresa pot afavorir aquests aprofitaments respectuosos amb l'entorn.
- El patrimoni romànic, els perfils tradicionals dels nuclis rurals, els miradors panoràmics, les pistes forestals i l'itinerari GR-1 formen part dels elements amb potencial turístic de la zona que poden incentivar l'afluència dels visitants amb destinació cap a Andorra.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge a l'entorn d'Oliana que aprofiti la necessària integració de la cua del pantà de Rialb amb un nou escenari a les ribes del riu Segre i l'horta que l'envolta. D'altra banda, cal aprofitar aquestes intervencions en el paisatge per integrar millor les perifèries de la localitat, afectades per desenvolupaments industrials passats que no han tingut gaire cura pel manteniment d'una certa harmonia arquitectònica amb el nucli històric.
- OQP2.** Uns paisatges agrícoles i forestals al marge dret del riu Segre que conservin tota la vitalitat i riquesa del mosaic actual.
- OQP3.** Uns creixements dels assentaments urbans de la Rodalia d'Oliana ordenats i que no comprometin els valors del paisatge que acull, ni els valors dels espais circumdants.
- OQP4.** Una agricultura de secà i de regadiu amb els seus elements associats (canals, séquies, tipologia del parcel·lari) potenciats i revalorats com a definidors de les particularitats estètiques i productives del paisatge de la unitat, especialment al voltants de Peramola, Nuncarga, Tragó i la ribera Salada.
- OQP5.** Un paisatge de l'arquitectura medieval, amb castells, torres de guaita, fortificacions i construccions religioses, restaurat i potenciat com a recurs didàctic i turístic. Destaquen el castell i la torre dels Moros de Peramola, el castell i el poble d'Aguilar, els temples religiosos de Sant Sadurn de la Salsa, Santa Lúcia de Tragó, Sant Miquel de Peramola, els ponts d'Ogern i Peramola i el pou de gel d'Oliana.
- OQP6.** Un paisatge de masses forestals amb espais oberts gestionats per evitar l'alt risc d'incendi.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Rodalia d'Oliana.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Impedir la desaparició del paisatge agroforestal gestionat per les explotacions agrícoles dels petits pobles que envolten la cubeta d'Oliana, especialment els de la ribera Salada, i procurar que les activitats ramaderes de caire intensiu s'integrin harmònicament en el paisatge.
- La dinàmica de la vegetació natural s'imposa a les valls i serres més marginals i incrementa el risc d'incendi en aquestes zones

per la manca de gestió. Cal generar plans de gestió i explotació dels boscos de la unitat per tal de fer-los productius i reduir aquest risc d'incendi existent.

- Gestionar la cua del pantà de Rialb amb criteris que no es basin únicament en els usos i les gestions tradicionals d'una presa. Cal posar en marxa el projecte de contrapresa amb finalitats lúdiques i paisatgístiques, tenint en compte l'entorn agrícola i recuperant la vegetació de ribera.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçàries, trama urbana i tipologies arquitectòniques pròpies de la zona. En aquest sentit, cal evitar el creixement dispers dels nuclis i millorar la qualitat estètica dels accessos i les perifèries residencials o industrials.
- Mantenir l'ús agrícola i hortícola de la plana al·luvial de la ribera Salada, sobretot al poble d'Ogern, incentivant la producció local de qualitat, el comerç de proximitat i l'agroturisme.
- Promoure la restauració –utilitzant materials que s'integrin en l'entorn– de masies, ermites, esglésies i castells i millorar-ne la senyalització, a fi de millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans del nucli d'Oliana en relació amb els espais agrícoles circumdants.
- Estudiar la viabilitat de crear figures legals amb representació dels agricultors i l'Administració per fomentar i protegir les àrees agrícoles més amenaçades per la millora de les comunicacions i l'expansió del sòl urbà o industrial, fent especial èmfasi a l'entorn d'Oliana i d'Ogern. Aquesta figura hauria de tenir en compte les indicacions de l'Acció 3.6 del bloc 5 d'aquest document.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de la futura variant d'Oliana (C-14) i atendre a criteris d'integració paisatgística.
- Mantenir els perfils d'elements naturals identitaris com els cingles i les serres de Sant Honorat, de les Canals i del roc de Rombau, vist des d'Oliana.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Restaurar els àmbits de vegetació de ribera degradats, mitjançant espècies autòctones, i establir criteris d'actuació en les àrees fluvials d'acord amb els elements estructuradors predominants en el paisatge, com les alineacions d'arbres, els fruiters o els recs i canals d'aigua, sobretot en la zona negada per la cua del pantà de Rialb.
- El nucli encimbellat de la Clua i els compactes en fons de vall d'Altès i Tragó mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges característics.
- Considerar àmbit d'actuació prioritària l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (àrees de servei, edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.), sobretot en els accessos al nucli urbà d'Oliana. En aquest sentit, cal impulsar projectes d'integració paisatgística als accessos esmentats.
- Ordenar la localització de la publicitat a peu de carretera impedint que les tanques afectin el fons escènic de la unitat i les principals fites en el paisatge.
- Promoure les implantacions de polígons d'activitat econòmica en àrees de creixement amb continuïtat amb les trames urbanes o de polígons ja existents i evitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per tal d'impedir l'efecte de carretera aparador. S'ha d'evitar la dispersió d'aquests «complexos» en el territori, combinant la maximització de l'accessibilitat amb la minimització de l'alteració en l'estructura del paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Mirambell i Peramola, l'itinerari motoritzat dels congostos prepirinencs del Segre, i el no motoritzat del GR-1 sender transversal.

17. Vall de Rialb

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de l'Alt Pirineu i Aran (Alt Urgell i Pallars Jussà) i de Terres de Lleida (Noguera)

Superfície:

6.883,8 ha
(la part de l'Alt Pirineu i Aran)

Municipis:

La unitat inclou, parcialment, els municipis de l'Alt Pirineu i Aran següents: Abella de la Conca, Isona i Conca Dellà, Coll de Nargó i Peramola. També inclou un fragment del terme de la Baronia de Rialb, ja de les Terres de Lleida

---

552

El riu Rialb, element vertebrador del paisatge de la unitat. Jordi Bas

Trets distintius

- Paisatge majoritàriament forestal, amb algunes zones on s'han obert tesselles llaurades enmig dels boscos, sovint al voltant de nuclis de població minúsculs –alguns encimbellats, com la Rua i Gavarra– i masos.
- Territori profundament despoblat.
- Les serres de Carreu, l'Aubenç i Mitjana, que delimiten la unitat i li confereixen un relleu complex, amb cingleres calcàries, gorges i coves.
- El riu Rialb, que ha generat un engorjat paisatgísticament molt notable, amb la surgència càrstica del forat de Bulí com a element geològic més destacat.
- Els contrastos cromàtics estacionals entre les fagedes de la serra Mitjana i el color verd de les pinedes de la unitat, les quals formen un mantell sovint continu, interromput solament pel rocam que en alguns punts es presenta molt compacte i forma cingleres imponents.
- La recent construcció del pantà de Rialb, al sud, que ha transformat notablement aquest paisatge.
- El nombrós patrimoni històric i cultural, sobretot a la part lleidatana de la unitat.

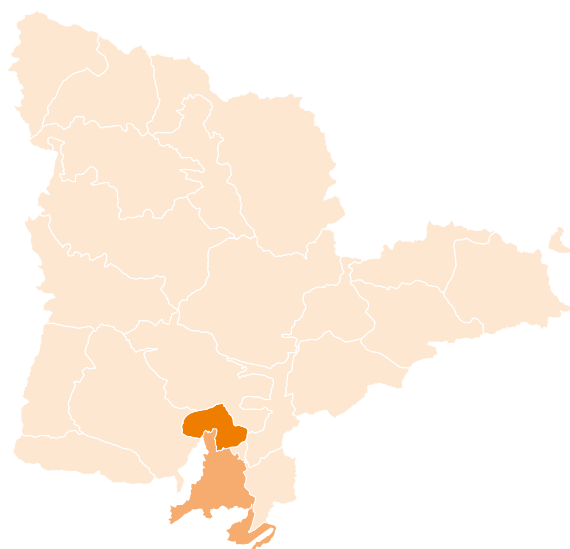

Mirador

Itinerari motoritzat

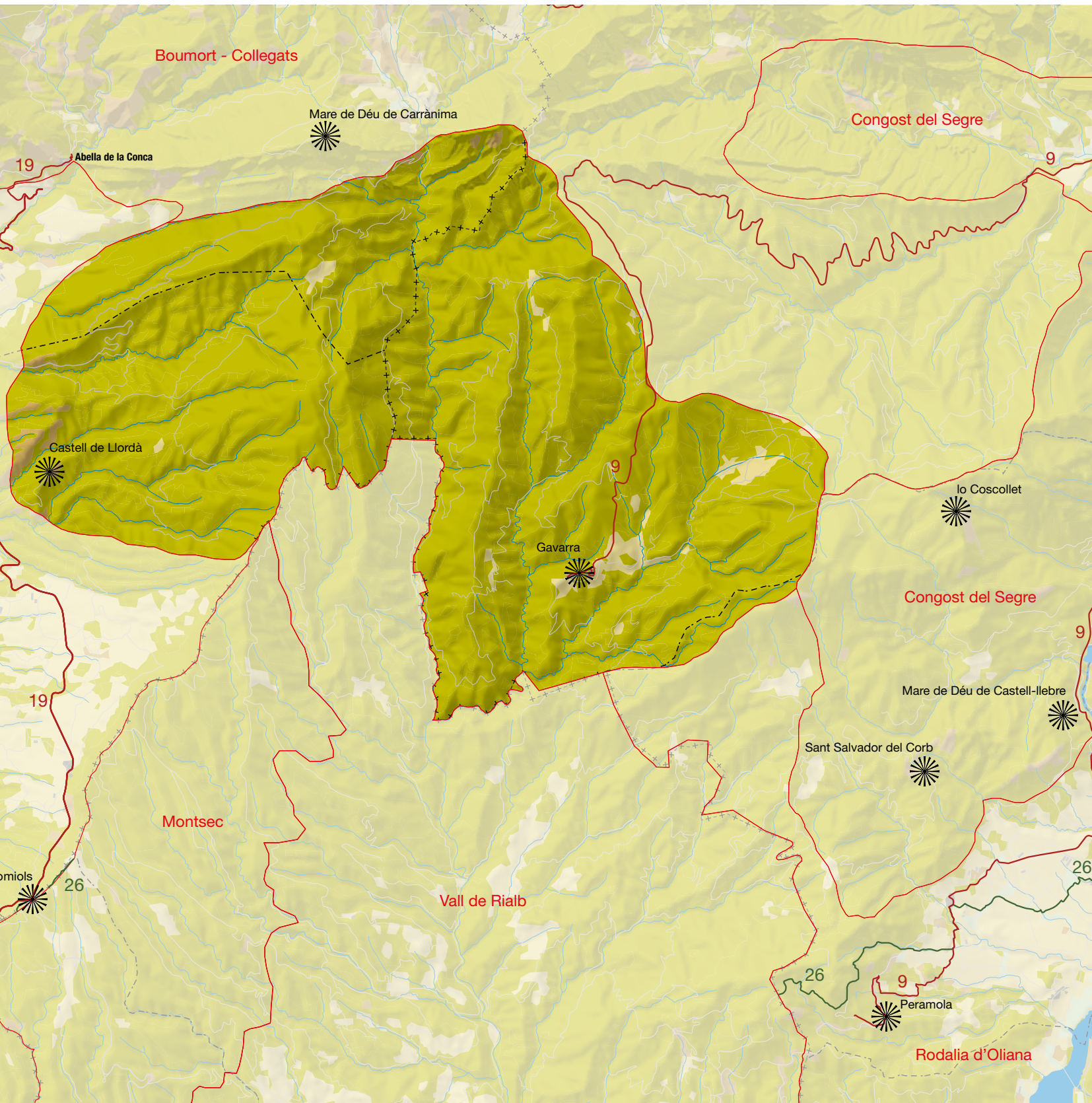
09 Congostos prepirinencs del Segre

554

Elements naturals del paisatge

Aquesta unitat està formada per la part alta de la vall del riu Rialb i les serres calcàries que la voregen (serra de Carrànima i serra d'Aubenç) o en formen part (serra Mitjana). Es tracta d'una zona calcària, creuada per nombrosos barrancs de valls profundes, tot plegat vertebrat pel riu Rialb. Aquest afluent del Segre neix a sota mateix del nucli de Bóixols. Es forma per la unió de dos altres rius: el de Collell, que baixa dels vessants de la serra de Carreu, i el de Pujals, que baixa del tossal de Cabrit, vessant oriental de la serra de Boumort. Es tracta d'un curs fluvial amb un règim hídric mínimament alterat i que en aquest tram inicial transcorre durant dos quilòmetres molt encaixat entre roques, formant un congost estret amb un gran desnivell, l'anomenat *forat de Bóixols*. Hi ha trams on el riu circula subterràniament, alimentat per abundoses surgències càrstiques, com és el cas de l'anomenat forat de Bulí, porta d'entrada del Rialb al municipi de la Baronia de Rialb, del qual es converteix en eix principal. El forat de Bulí, situat entre els contraforts de la serra d'Aubenç i la serra de la Conca, és potser el punt més destacat del curs del riu: es tracta d'un congost estret format per parets de fins a 200 m d'alçària. Les aigües del Rialb es filtren per

la zona de les Cots i no tornen a aparèixer fins aquest punt, amb un tipus de surgència valclusiana de gran interès paisatgístic, i on la pràctica d'esports d'aventura és habitual. El caràcter específic del relleu i de la seva carstificació fa d'aquest sistema d'engorjats un fenomen únic a Catalunya. Dins d'aquest sistema fluvial convergeixen bàsicament quatre cursos d'aigua de règim intermitent: el torrent de Gavarra i el seu tributari –el torrent de Carreu–, el torrent de Cerdanyès i el Rialb pròpiament dit.

Els materials geològics presents a la unitat són conglomerats a les parts més enlairades del territori i gresos i lutites a les parts més baixes. Tots aquests materials són d'origen continental i d'edat terciària i tenen coloracions grises i pàtines vermelloses, tonalitats especialment evidents en aquelles àrees que no estan cobertes de vegetació. La presència de roques de textura grollera com els conglomerats dona lloc a formes de relleu molt resistents a l'erosió que es manifesten en forma de cingleres i escarpats que es poden contemplar, per exemple, al congost del riu Rialb, amb les seves espectaculars parets verticals.

El clima és mediterrani continental, però, a mesura que es guanya altura, les precipitacions augmenten i disminueix la temperatura

556

Panoràmica de la boira de la vall del riu Rialb des de la carretera L-512, al nord de Folquer. Observatori del Paisatge

mitjana, per la qual cosa la vegetació canvia: es passa del domini del carrascar, a la part basal, a les rouredes, a la part montana. El principal domini potencial de vegetació és el de la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*), que es troba a les zones més o menys planes i no gaire seques. Tanmateix, aquestes rouredes són actualment escasses, ja que la vegetació dominant són les pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), les quals es poden barrejar a les zones més elevades amb pi roig (*Pinus sylvestris*). El domini potencial del carrascar amb boix (*Buxo sempervirentis - Quercetum rotundifoliae*) es correspon amb les zones més assolellades i pendents; sovint, els carrascars es presenten més o menys aclarits, però també hi tenen una certa importància les brolles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), i, més localment, els savinars de *Juniperus phoenicea*. Al fons del congost del Rialb, molt localitzats, hi ha petits retalls de la comunitat termòfila d'alzinar amb marfull (*Viburno tini - Quercetum ilicis*).

Evolució històrica del paisatge

Des de l'antiguitat, el poblament ha estat molt limitat per les dificultats orogràfiques i les poques terres de cultiu que se'n podien derivar. De fet, la densitat de població d'aquesta unitat és una de les més baixes del l'Alt Pirineu i l'Aran. D'altra banda, l'abundància de coves i esplugues fa que hi trobem uns quants punts d'interès, com el de la cova de la Canya de l'Óssa.

Durant l'ocupació sarraïna, i tenint en compte la proximitat de Montmagastre, la unitat de la Vall de Rialb es va convertir en un punt de domini sarraí, un territori de frontera força disputat, almenys durant un temps. Tot i això, el gran nombre d'esglésies romàniques, monestirs i castells escampats pel territori, sobretot a la part lleidatana de la unitat, són d'època medieval. Aquestes construccions,

El castell de Llordà és un bon exemple del conjunt de construccions defensives medievals de frontera. A la imatge, el castell l'any 1895. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Lluís Marià Vidal)

de gran significació i presència en el paisatge, estan sovint bastides en llocs enlairats i visibles a llarga distància. De fet, demostren la importància demogràfica que aquest territori va exercir una vegada van ser incorporats als dominis comtals, quan un gran nombre de masos i petits nuclis de població s'havien escampat pels replers de les serres, per bé que posteriorment s'hagi produït un fort despoblament. Bona part d'aquestes terres formaven part d'un antic terme jurisdiccional o baronia, formada ja pels volts del segle XIV, que va prendre el nom de Rialb per la importància d'aquest riu en el territori, al qual van a parar tot el conjunt de barrancs que drenen aquestes terres.

Un dels fenòmens recents que ha adquirit importància en aquest darrer quart de segle i que pot produir impactes sobre la qualitat del paisatge són els incendis forestals. En part, aquests són conseqüència de la política forestal portada a terme els anys cinquanta i seixanta del segle passat, basada a repoblar els terrenys forestals amb espècies pioneres i frugals, però també altament combustibles. Mentre les muntanyes es pasturaven, difícilment es produïen grans incendis, o aquests eren controlats pels pastors, que els utilitzaven per renovar les pastures i mantenir a ratlla el creixement de les bosquines i els matollars. Aquestes característiques pròpies de la vegetació actualment dominant en amplis sectors del Prepirineu central català i terres veïnes s'afegeixen al règim climàtic –força càlid, eixut i ventós a l'estiu– i en resulten unes terres susceptibles als incendis.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'estructura visual d'aquesta unitat està formada per l'encaixada conca hidrogràfica del riu Rialb, coberta per un continuu vegetal extens. La part nord de la unitat es correspon amb una densa estructura muntanyenca que se situa, majoritàriament, entre els 500 i els 1.000 m d'elevació, amb un pendent mitjà proper al 30%.

Si alguna cosa destaca en el paisatge d'aquesta part de la unitat de la Vall de Rialb és la sensació de buidor d'elements urbans, amb una preeminència dels elements forestals i dels afloraments rocosos que marquen les valls tancades i estretes, solcades per barrancs tributaris del riu Rialb. El color verd dels pins forma un mantell sovint continu interromput només pel rocam, que en alguns punts es presenta molt compacte i forma cingleres. Aquestes característiques el fan, paisatgísticament, un territori molt apreciable per la seva naturalitat i que fàcilment hom pot percebre com a fracturat, verd i remot. Les vistes que ofereix aquesta vall són molt variades segons la posició de l'observador, però, a causa del caràcter accidentat, una part del territori roman amagada, fet que explica que la unitat sigui poc coneguda i valorada.

La principal explotació és la forestal, però no és intensiva i la seva activitat s'ha alentit. L'aptitud agrícola de les terres és baixa. Els pocs cultius de la unitat es troben en el domini de la roureda, al sud, dispersos en la matriu forestal de pinassa, i corresponen a conreus herbacis de secà, principalment ordi, amb algun camp de trepadella. Com a principal element de canvi paisatgístic hi ha els conreus abandonats en les terrasses, en zones de pendent pronunciat.

L'apicultura és una activitat que sempre s'ha practicat en aquestes terres, encara que ha perdut importància. La ramaderia tampoc no és gaire important, malgrat que antigament una part d'aquestes terres era pasturada pels ramats de muntanya, que baixaven a la plana a passar l'hivern.

Aquesta unitat està pràcticament despoblada a causa d'una dinàmica demogràfica molt regressiva i presenta una tipologia molt rural. Coll de Nargó té un territori extens, força despoblat a la part més occidental, amb el nucli de Gavarra com el més important dins la unitat. Els altres dos nuclis destacats són Siall, a Isona i Conca Dellà, i la Rua, a Abella de la Conca, avui pràcticament despoblat. Molts dels masos de la zona també s'han abandonat.

Les carreteres principals són l'L-512, d'Artesa de Segre a Folquer, que voreja l'extrem occidental de la unitat; la carretera C-1412b, de Ponts a Isona, que entronca amb l'anterior a Folquer, i l'L-511 d'Iso-

na a Coll de Nargó passant per Bóixols, des d'on surten brancals d'accés als nuclis de la Rua, Siall i Gavarra. No obstant això, hi ha una xarxa densa de pistes forestals asfaltades i de terra que connecten les masies disperses. La presència d'indústries, així com del turisme i d'equipaments turístics, és més aviat minsa. Tanmateix, és patent un canvi progressiu en els diversos usos del sòl, per la creixent demanda turística, exemplificat en l'increment de les activitats i localitzacions de serveis relacionats amb l'oci i el turisme.

Cal destacar que el pantà de Rialb, l'últim de nova creació a Catalunya, va modificar profundament el paisatge de la part lleidatana de la unitat, prop de Tiurana, amb pobles sencers negats per les aigües de l'embassament. Des del 2021, l'embassament disposa d'un Pla director urbanístic (PDU) que regula les activitats i actuacions permeses al seu àmbit. Sovintegen les línies elèctriques d'alta tensió, com les del corredor de la Noguera Pallaresa.

Vall de Rialb és una unitat molt despoblada a causa d'una dinàmica demogràfica molt regressiva. A la imatge, el nucli encimbellat de la Rua, actualment despoblat. Gustau Erill i Pinyot

El terreny és òptim per a la caça major, sobretot l'àmbit proper a la reserva nacional de caça de Boumort, on els ungulats són els protagonistes. A causa del gran desenvolupament d'hàbitats forestals i a la baixa pressió que pateixen els senglars, la seva població també s'ha incrementat de forma notable els últims anys. La dinàmica recent d'aquesta unitat de paisatge, per tant, es pot qualificar d'estable, amb un manteniment dels usos del sòl. Probablement, però, hi haurà més abandonaments de terres a causa de la dinàmica demogràfica.

L'aspecte negatiu d'aquesta «naturalització» del paisatge, exemplificat amb l'expansió progressiva de pinedes i matollars i l'abandonament d'antics camins rurals, és l'aparició de noves situacions de risc. L'intens despoblament i la desaparició de la transhumància a peu han donat boscos amb un risc d'ignició elevat, sobretot en època estival. Els incendis forestals s'han incrementat des de ja fa uns quants decennis. La progressió fins als darrers estadis de la successió vegetal està frenada per la continuïtat de l'aprofitament forestal. De tota manera, com que aquest aprofitament és cada cop menys rendible, és previsible que en el futur disminueixin les intervencions silvícoles, amb conseqüències difícils de preveure. La major aflluència humana producte del desenvolupament turístic també suposa un risc davant d'aquests esdeveniments.

D'acord amb el Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran, tot el sòl de la unitat està protegit per l'interès connector que té. Per tant, no s'hi proposen grans infraestructures ni desenvolupaments urbans i els nuclis tenen una estratègia de millora i manteniment urbà.

El camí que pot prendre el paisatge de la unitat és probablement molt similar al que ha seguit durant les darreres dècades, en què l'abandonament de les activitats relacionades amb el món rural, amb incidència directa en la gestió del paisatge, han estat una constant. Els pobles, els masos i les masies abandonats i dispersos pel territori de la unitat en són una bona prova.

Expressió artística del paisatge

La solitud de la Vall de Rialb ha atret l'atenció de grups excursionistes des de fa molt de temps. El llibre *Per la vall del Segre* (1984), de Joan Tort, que fonamentalment se centra en les terres de Rialb, n'és una mostra. Els fragments següents reuneixen tant una descripció general de la vall com les observacions que uneix l'entorn de la font de Bulí a l'excursionista.

«De la vall del Rialb, la primera cosa que se'n pot remarcar és el seu aïllament. Resulta fins i tot sorprenent que el seu trajecte no hagi estat utilitzat com a via natural de comunicació; ara bé, la sorpresa queda atenuada si tenim present la complicació i l'asprivesa dels territoris que travessa. [...] les darreres dècades, els factors adversos del medi han determinat un procés de despoblament molt accentuat. I en conseqüència, l'habitatge aïllat, que en un moment donat va arribar a donar una fesomia pròpia, humanitzada, al conjunt de la contrada, avui es troba pràcticament extingit i la major part de terres romanen abandonades.

Coberta del llibre *Per la vall del Segre* de Joan Tort

«Amb tot, des del punt de vista excursionista, és innegable que la zona ara examinada reuneix una sèrie d'al·licients absolutament remarcables.» (Tort, 1984: p. 104, 105)

«La segona part es correspon, pròpiament, amb la travessia del congost del Rialb, o sigui, del forat de Bulí. Consisteix en un trajecte d'unes dues hores pel llit mateix del barranc. Al principi, el terreny és eixut –només es van trobant alguns gorgs d'aigua estancada–, ja que l'aigua del riu s'ha filtrat totalment a l'indret de les Cots. Més endavant el corrent reapareix; concretament, al lloc de la font de Bulí, extraordinària surgència vaclusiana que trobarem a la nostra esquerra, arran de paret. D'aquí en avall, el recorregut l'haurem de fer en bona part per dintre l'aigua, travessant paratges d'una gran bellesa, on les formes insòlites de la roca alternen amb claps de vegetació ufanosa. Finalment, havent passat un curiós túnel obert a la roca, el congost s'eixampla de manera definitiva i no tardarem a arribar a les envistes del molí de Terrassola.» (Tort, 1984: p. 94)

Valors en el paisatge

Els valors naturals de la Vall de Rialb es concentren en l'espai d'interès natural de la Serra Mitjana. Es tracta d'un petit espai a la capçalera del Rialb, que fa de pont, d'una banda, entre la prolongació vers llevant de la serra del Montsec i, de l'altra, de la serra d'Aubenç. És per això que, tot i la seva singularitat, participa de moltes de les característiques comunes d'aquests espais. La serra Mitjana presenta l'interès d'acollir en poca extensió una bona representació dels ecosistemes forestals d'aquest territori prepirinenc. A part d'això, cal considerar el bon estat de conservació d'algunes de les seves comunitats vegetals. L'espai també presenta l'interès biogeogràfic de constituir, junt amb l'alineació Montsec-Mitjana-Aubenç, un dels límits meridionals de distribució per a moltes espècies de la flora (faig, pi negre, etc.) i de la fauna (pigot negre, gall fer, etc.). De la fauna es troben altres espècies molt interessants tant pel que fa a l'hepetofauna, com per les comunitats

de passeriformes i determinats arvicòlids i sorícids. Cal remarcar la presència de la fageda amb boix (*Buxo-Fagetum*), molt rica, però amb un nucli important d'espècies acidòfiles (*Vaccinium myrtillus*, *Veronica officinalis*, etc.). A les obagues humides, la fageda alterna amb pinedes de pi roig secundàries, mentre les pinedes boreals amb boixerola (*Deschampsio-Pinion*) ocupen una part important dels nivells culminals. A les clarianes d'aquests boscos, tenen una significació especial les brolles muntanyenques i silícioles d'estepes i brucs (*Cistion laurifolii*), rars al país. En conjunt, l'espai acull una notable diversitat de comunitats vegetals, ben representatives de la muntanya mitjana del Prepirineu central. D'altra banda, tota la unitat s'inclou dins el pla de recuperació del trencalòs. També hi estan representats alguns hàbitats d'interès comunitari prioritari, com les pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), i hàbitats rupestres calcinals en els relleus abruptes i cingleres. Pel que fa als elements geològics, no es pot oblidar l'interès geomorfològic i paisatgístic del congost del riu Rialb a l'altura del forat de Bulí, com tampoc no s'ha de passar per alt el conegut congost del forat de Bóixols, al sud del nucli del mateix nom.

Els valors estètics estan molt lligats a la preeminència d'elements naturals, vegetals i geològics a la unitat. El contrast cromàtic estacional entre les fagedes i les pinedes crea continuums forestals de gran bellesa, sobretot durant la tardor. La fageda d'Isona n'és un bon exemple. Es tracta d'una de les fagedes més meridionals d'Europa i marca el límit de l'hàbitat de l'escassa població de picot negre. És un paratge amb especial encant a la tardor, quan cauen les fulles. La vall del riu Rialb és un element definitori del paisatge de la unitat: és una vall tancada, de caràcter natural, on l'empremta humana es redueix a les pastures, als prats de dall i a algunes bordes i masies associades a l'activitat agrícola. Les escarpades parets del congost del forat de Bulí i les cristal·lines aigües del riu Rialb, amb nombrosos tolls i aiguabarreigs amb barrancs que poden tenir un cabal estacional important, crea paisatges on la tranquil·litat del soroll de la natura i els espais únics són una constant. Recórrer el curs del riu Rialb permet apreciar un conjunt de valors estètics força desconeguts, amb uns canvis cromàtics que

560

realcen la força d'aquests paisatges de l'aigua: des del gris o roig de les roques, passant pel blau i el blanc del riu i barrancs tributaris, fins als colors canviants de la vegetació segons l'estació. La combinació entre aquests dos elements, els elements geomorfològics i la vegetació, i els contrastos de colors i de textures creen un paisatge de gran singularitat. Les gorges del tram mig del Rialb –poc conegudes–, amb el seu congost estret i profund, formen un dels paisatges més bells del Prepirineu lleidatà.

Tot i no ser una unitat amb un gran nombre d'assentaments, sí que hi ha uns quants exemples arquitectònics destacables del període medieval que forneixen la major part dels valors històrics de la unitat. Al nucli encimbellat de Gavarra, per exemple, s'hi troben les restes d'una església romànica de la qual únicament es mantenen drets la nau i el campanar. Es conserven tres imatges barroques que hi havia dins; dues d'elles mantenen encara la policromia original. Santa Clara de Mullol, també dita Sant Martí de Mullol, és una ermita romànica d'origen altmedieval situada en un paratge abandonat. Al nord, destaca Cal Plomall, un casal de molí amb peixera, rec i horts que aprofitaven l'aigua del molí, que presideix la vall formada pel tancament de les roques de Bóixols. A la part lleidatana de la unitat, pertanyent a la Baronia de Rialb, un extens municipi que comprèn molts petits nuclis de poblament i antigues parròquies, hi ha nombroses esglésies romàniques, dues de les quals han estat antics monestirs. Probablement, la més notable és l'església de Santa Maria de Palau de Rialb, del segle XI, de tres naus i tres absis. Des dels temples romànics sovint s'aconsegueixen vistes espectaculars, com des del castell de l'Aguda, a la part sud de la unitat, i des del castell de Llordà, a la unitat veïna de Boumort - Collegats.

Els valors productius i socials en el paisatge d'aquesta unitat estan molt estretament lligats. El dinamisme econòmic és baix; això ha permès conservar la naturalitat del paisatge, però alhora ha fet que les dinàmiques poblacionals tendeixin cap al despoblament. Molts dels petits nuclis i masos escampats pel territori estan despoblats actualment. És el cas de la Rua, nucli documentat des del segle XII i situat sobre un espadat espectacular ara deshabitat, però amb

Des del castell de Llordà es tenen bones vistes de la serra Mitjana, zona amb una bona representació dels ecosistemes forestals d'aquesta zona del Pirineu. Paul Maeyaert

El nucli de Siall, pràcticament despoblat, conserva algunes petites cases i coberts en peu formant un conjunt d'interès. Gustau Erill i Pinyot

àmplies vistes sobre la vall del riu Rialb, un castell totalment enrunat i una ermita romànica, la de Sant Antoni; o el nucli de Siall, un poble amb molt pocs habitants on, baixant pel carrer principal, encara es poden veure cases i eres en bastant bon estat, fins i tot l'antic forn de pa està intacte. A la vall de Rialb, hi destaca la presència d'una denominació d'origen i de qualitat agroalimentària com a potencial atractiu comercial: la Denominació d'Origen Protegida de la mantega i el formatge de l'Alt Urgell i la Cerdanya. La unitat és molt apreciada pels amants del barranquisme –en especial, l'engorjat del riu Rialb– i pels excursionistes. El barranc o font de Bulí és un paratge d'una bellesa excepcional que, amb la preparació adequada, es pot admirar. Actualment, algunes cases rurals contribueixen a rellançar l'economia d'un territori que mira el turisme d'aventura i esportiu com un dels punts forts per aconseguir-ho.

Finalment, el caràcter eminentment forestal de la unitat fa que hi hagi una destacable presència de llegendes, sovint relacionades amb els xucladors, fet que denota la relació especial que els habitants del territori tenien amb el paisatge i atorga valors simbòlics a alguns indrets. Tanmateix, ara la zona està pràcticament deshabitada i, per tant, es pot dir que la identitat del territori és més forjada pels visitants que pels seus habitants.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La morfologia d'aquesta unitat, caracteritzada per nombrosos plecs i fractures en el relleu, fa que la major part de l'extensió tingui un escàs domini visual del territori circumdant i que les visibilitats es limitin a l'entorn més pròxim, de manera que s'adaptin a l'estructura morfològica de valls autònomes i tancades. Com que té un relleu escarpat i amb cingleres, aquesta unitat constitueix una referència visual per a la resta de les unitats de la regió. Específicament, es perceben el coll del Prat, les Tres Creus i la serra de l'Arçosa, amb la costa del Cagaferro i el Sant Marc (1.080 m) com a referències visuals destacades.

L'accés és complicat; la part nord és accessible des de l'L-511, que va d'Isona a Coll de Nargó passant pel coll de Bóixols; la part sud, on estan els nuclis de la riba esquerra del pantà, és accessible des de la C-1412b, que va de Ponts a Comiols. Tot i això, són nombrosos els nuclis i masies accessibles només per camins secundaris i antics senders ramaders.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic, destaca el dels congostos prepirinencs del Segre. Un ramal d'aquest itinerari permet visitar la part nord de la unitat. Des de l'L-511, la carretera del coll de Bóixols, es pot accedir al nucli de Gavarra, un petit poblet encimbellat que es troba en un turó a 1.123 m d'altitud en un contrafort de la serra d'Aubenç. A la part més alta es conserven les restes de l'antic castell. L'itinerari de llarg recorregut GR-1, o sender transversal, creua la part sud de la unitat de paisatge (inclosa al Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida) d'oest a est. A la Vall de Rialb entra per la zona est a la serra de Sant Marc des de Peramola, a la unitat veïna de la Rodalia d'Oliana, continua per Pallerols

La carretera del coll de Bóixols, permet accedir al nucli de Gavarra, petit nucli encimbellat que té una visió directa i propera dels engorjats i dels boscos mediterranis que formen aquesta unitat. Gustau Erill i Pinyot

fins al riu Rialb, on el creua a l'altura d'Olivelles, llavors continua paral·lel al barranc de Maçaners, passant per Sant Cristòfol de la Donzell i seguint el camí fins al puig de Sant Miquel i la serra de Comiols, ja a la unitat veïna de la Conca de Tremp.

Entre altres itineraris d'interès paisatgístic a escala local, cal destacar el forat de Bulí, un tram engorjat del riu Rialb a les calcàries més occidentals de la serra d'Aubenç, a l'indret de Gavarra, del terme municipal de Coll de Nargó i la Baronia de Rialb. Es tracta de quatre solcs molt estrets i profunds. En realitat, l'aigua del riu es filtra pel lloc de les Cots i no reapareix fins al forat de Bulí, enclavada en la zona més feréstega del congost, i dona lloc a aquesta notable surgència. Finalment, el riu desemboca a un túnel obert a la roca d'uns 100 m de llargària. És apte per a pràctiques esportives d'aventura com el barranquisme. S'hi accedeix per una pista asfaltada derivada de la carretera comarcal C-1412b, que uneix Ponts amb els Pallars, a l'altura de la collada de la Santa. D'altra banda, el camí de Pallerols de Rialb a Andorra també és una ruta senyalitzada amb interès paisatgístic. Va ser creada per recuperar i donar a conèixer aquells antics camins que comunicaven les cases de muntanya disperses arreu del Prepirineu: rutes de ramaders, mercaders, contrabandistes i fugitius. Aquest sender va ser molt transcorregut durant la Guerra Civil, i àdhuc els anys immediatament posteriors al conflicte.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, un dels principals miradors de la unitat és a l'est, a la veïna Conca de Tremp, a la vora mateixa de la carretera L-512 que ressegueix el coll de Comiols. Des d'aquí es tenen bones panoràmiques de tota la vall del riu Rialb, tancades per la serra de Sant Marc en primer terme, a més d'una obertura visual cap a la unitat de la Conca de Tremp. Des del castell de Llordà, situat per sobre del nucli encimbellat del mateix nom, es tenen bones vistes de la serra Mitjana, que s'allarga en direcció nord-est fins al nucli de la Rua, a la part alta del riu de Rialb. És, però, el petit nucli encimbellat de Gavarra el que té una visió més directa i propera dels engorjats i dels boscos medi-

Els espais agrícoles al voltant de molts nuclis, com Siall, pateixen un abandonament progressiu. Gustau Erill i Pinyot

562

terrànics que formen aquesta unitat de paisatge. Ja fora de la unitat, però amb visió directa del paisatge d'aquesta, cal destacar els miradors del santuari de Carrànima, un dels miradors més privilegiats per observar la diversitat de paisatges del Prepirineu. Des d'aquí es tenen vistes espectaculars de la rocosa serra de Carreu i de les extenses masses forestals de la serra de Boumort, al nord. A l'est, s'obre la zona agrícola de la conca de Trepmp, amb la muntanya de Sant Corneli, mentre que a l'oest es tenen vistes de Bóixols, Coll de Nargó i la serra de Port del Comte tancant les visuals.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- És una unitat amb poc pes demogràfic, sobretot a la part pertanyent al Catàleg de paisatge de l'Alt Pirineu i Aran. Les comunicacions entre els petits pobles que queden i les masies que no s'han abandonat es fa per camins secundaris i és feixuga.
- L'extensió sense control de la massa forestal pot donar lloc a grans incendis que malmetrien la riquesa dels nombrosos valors naturals del paisatge, sobretot si es donen en l'espai d'interès natural de la Serra Mitjana, que té una funció connectora de primer ordre al Prepirineu.

Amenaces

- L'expansió d'activitats turístiques i esportives en el medi natural pot suposar alteracions en el sòl, la vegetació, la fauna, l'aire i l'aigua, a banda de les pressions d'urbanització al voltant de

nuclis i problemes de tractament de residus. En aquest sentit, qualsevol desenvolupament d'aquestes activitats ha de tenir en compte els valors i la fragilitat d'aquest paisatge.

- L'abandonament de les activitats agràries, que pot suposar una pèrdua destacable de la diversitat paisatgística de la unitat i un augment clar de la massa i del continuïtat forestal que pot conduir a l'increment dels incendis forestals.

Fortaleses

- Un paisatge geològic imponent, amb llocs únics com les gorges del riu Rialb al seu pas pel forat de Bulí, i amb grans possibilitats de desenvolupament amb relació al turisme. En aquest sentit, cal tenir en compte també la proximitat a l'embassament del pantà de Rialb, on es poden practicar esports nàutics.
- Els valors naturals i estètics d'un territori poc antropitzat, especialment a l'espai d'interès natural de la Serra Mitjana.

Oportunitats

- El turisme rural i de natura, basat tant en l'observació de la fauna com en els esports d'aventura i la presència de petites poblacions i masos dispersos per la unitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta

unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** La surgència càrstica del forat de Bulí, les gorges i un congost del riu Rialb que estiguin ben conservats i siguin aptes per gaudir respectuosament del paisatge.
- OQP2.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat el patrimoni arquitectònic i altres restes megalítiques, així com l'històric i simbòlic, i en permetin la promoció turística.
- OQP3.** Un patrimoni religiós en indrets enlairats i enmig de pinedes de pinassa i pi roig que mantingui la seva presència en el paisatge (monestir de Santa Maria de Palau de Rialb, ermita de Mare de Déu de Solers, ermita de Santa Clara de Mullol, etc.).
- OQP4.** Un paisatge de masses forestals amb espais oberts gestionats, evitant l'alt risc d'incendi, que permetin la descoberta d'espais d'indubtable interès natural i estètic com la serra Mitjana.
- OQP5.** Una carretera C-1412b ordenada per observar la Vall de Rialb i lliure d'edificacions que impedeixin contemplar el paisatge.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Vall de Rialb.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar el paisatge fluvial del riu Rialb pel valor ecològic i connector que té, especialment pel que fa a les ribes i als congostos com el forat de Bulí o el forat de Bóixols. Cal protegir els boscos de ribera per garantir la seva funció ecològica i paisatgística.
- Conservar la qualitat del medi nocturn de la unitat, amb poca contaminació lumínica a causa de la minsa presència d'assenyals urbans i infraestructures.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Aplicar polítiques de prevenció dels incendis forestals a través de la gestió del paisatge i les masses boscoses, contenint-les i mantenint els espais oberts de la unitat. Millorar la qualitat paisatgística de les masses forestals i compatibilitzar la gestió forestal amb la preservació dels valors ecològics, estètics i d'ús social, així com emprendre mesures per reduir el risc d'incendis forestals. Es poden aplicar tècniques de cremes controlades, facilitar el desbrossament de pastures i perímetres forestals als propietaris i ramaders i establir franges de seguretat entorn de la xarxa viària.
- Considerar el paisatge de combinació entre el riu i el bosc de ribera, els conreus, les pastures i els boscos de vessant com

a model ecològic que s'ha de preservar i regenerar. En aquest sentit, cal vetllar pel manteniment dels escassos espais agraris existents.

- Revalorar el patrimoni històric associat als cursos fluvials, especialment el pont romànic de Bóixols, pel valor històric i cultural que té.
- Compatibilitzar el creixent turisme de natura i esportiu en el curs fluvial del riu Rialb, sobretot a la surgència càrstica del forat de Bulí, amb la conservació dels hàbitats de ribera del riu i dels seus afluents. És important fer valer i donar a conèixer, per exemple, els espais amb presència de masses de roure valencià i pinedes situades als barrancs i torrents que conflueixen al riu Rialb.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- El nucli encimbellat de Gavarra presenta una fesomia singular d'estructura i perfil característics, perceptible des de determinades àrees i recorreguts, i constitueix una fita paisatgística amb una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquest cas, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquest perfil i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que el desfigurin.
- Incentivar el turisme d'observació de natura, però regular la freqüentació turística a la serra de Boumort durant el període de brama del cérvol.
- Incentivar la rehabilitació d'antigues masies i dels petits nuclis urbans, com la Rua, Siall o Gavarra, seguint criteris d'integració paisatgística, a fi d'impulsar el turisme rural, de natura i esportiu d'aventura.
- Vetllar per la integració de la construcció de la connexió del canal Segarra-Garrigues al pantà de Rialb i dels recorreguts de les línies elèctriques que creuen la unitat per l'oest, a la seva part lleidatana.
- Fer valer el patrimoni natural i històric dispers pel territori i desenvolupar itineraris interpretatius temàtics relacionats amb les antigues activitats econòmiques principals de la zona o amb les llegendes dels seus boscos.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels punts arqueològics i històrics de principal interès amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Gavarra i castell de Llordà i l'itinerari motoritzat dels congostos prepírinencs del Segre. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

18. Conca de Tremp

Comarca:

Pallars Jussà

Superfície:

43.173,2 ha

Municipis:

Abella de la Conca, Castell de Mur, Conca de Dalt, Gavet de la Conca, Isona i Conca Dellà, Llimiana, la Pobla de Segur, Salàs de Pallars, Senterada, Talarn, Tremp

---

564

Vista de Tremp i l'embassament i el congost de Terradets. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Conca intrapirinenca envoltada de massissos calcaris, amb vistes magnífiques vers la serralada axial. És una de les portes d'entrada al sud del massís pirinenc. La serra de Pessonada, la muntanya de Sant Corneli i el pic de Lleràs, amb la combinació dels castells, ermites i fortificacions que s'hi han anat succeint en el temps, acompanyades dels inseparables estols de voltors.
- Relació històrica amb l'aigua. La Noguera Pallaresa ha estat durant segles el camí de pas de matèries i persones del Pirineu; actualment és un dels espais més modificats per les infraestructures hidràuliques, com els pantans de Sant Antoni i Terradets, que li donen un tret molt característic. La sortida impetuosa del riu del congost de Collegats i l'ample interfluvi amb el Flamisell contrasten amb el paisatge fluvial domesticat i agrari del tram aigües avall de la presa.
- Una de les xarxes urbanes més importants del Prepirineu, amb el llegat patrimonial dels castells de la Marca Hispànica i la capitalitat històrica del Pallars. Els nuclis històrics de Tremp, Talarn, la Pobla de Segur i els seus entorns i les eres, la vila emmurallada i la Fira de Salàs.
- Herència viva de l'agricultura dels primers colonitzadors romans. Conca de Dellà conserva un ric paisatge agrícola on encara es mantenen les principals varietats del secà continental català, en clara regressió vers noves activitats agropecuàries.
- La multiplicat de patrons estètics que es poden copsar a valls com les de Serradell, el riu de Carreu, sota el coll de Montllobar o des de les panoràmiques del coll de Comiols. Els ametllers florits amb el rerefons de les neus pirinenques en multitud de petits pobles enfilats als turons, com Serradell o Erinyà.
- Ric patrimoni geològic que es combina amb l'abundor de sòl nu producte de l'erosió i la presència gairebé constant de cingleres calcàries i de conglomerats arreu. Tot plegat genera un paisatge mineral de colors terrígens i de gran interès geològic i paleontològic, sobretot pels nombrosos jaciments i petjades de dinosaures.
- Espais de memòria històrica del front del Pallars, com els estanys de Basters.
- L'encant dels paisatges del silenci, a Aramunt Vell, i de la història, amb els castells d'Orcau i de Mur retallats al cel.

Mirador

— Itinerari motoritzat

19 Conca de Tremp - Dellà

20 A l'ombra del Montsec

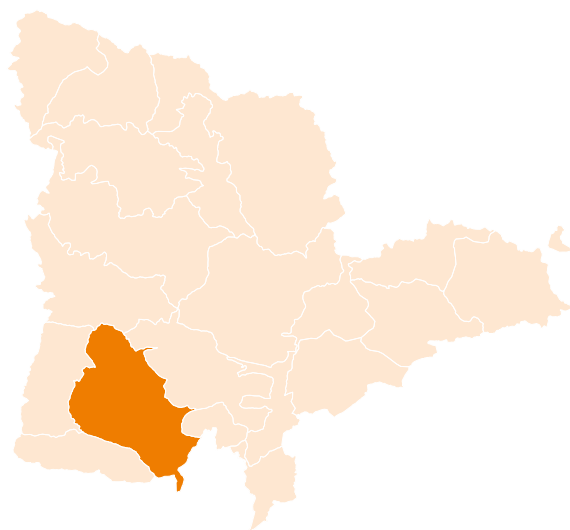
21 Entre l'Embassament de Talarn i el Congost d'Erinyà

— Itinerari no motoritzat

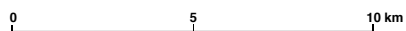
26 GR-1, el sender transversal

35 De Santa Engràcia al Cap de Boumort

566

Escala 1:160 000

Elements naturals del paisatge

La Conca de Tremp, envoltada de nombroses serralades, s'estructura en tres sectors a l'entorn del riu Noguera Pallaresa. A la zona més septentrional s'ubica la conca de Dalt, que, centrada en la Poblà de Segur, comprèn la vall baixa del Flamisell i la de la Noguera Pallaresa aigües amunt de la serra de Sant Corneli. Aquests rius comuniquen la conca amb les unitats veïnes situades al nord a través dels estrets d'Erinyà i de Collegats. D'altra banda, la conca de Baix, centrada a Tremp, és distingida en conca de Deçà en el marge dret del riu i conca de Dellà al marge esquerre. A la conca de Dellà se sol arribar des de migdia pel coll de Comiols (1.102 m), obert entre l'extrem oriental de la serra de Montsec i la serra de construcció pinyolenca de Comiols (1.356 m). La de Deçà es prolonga al sud de Montllobar fins a la mateixa Noguera Ribagorçana aigües amunt de l'estret de Mont-rebei, ja fora d'aquesta unitat de paisatge.

Pallaresa. De la serra de Sant Corneli davallen uns cons de dejecció potents, els arrossegalls dels quals s'acaben soldant i formen una mena de pla lleugerament inclinat; és el nivell més elevat de

la conca de Baix. Constitueixen el segon nivell de plans o glacis d'erosió amb vergència cap a l'oest, que acaben en escarpaments més o menys abruptes cap a ponent o bé a migjorn. El tercer nivell el constitueix la clotada erosionada d'on les aigües corrents van arrencant margues i argiles cretàcies, però sobretot eocèniques, i s'hi basteixen llits fluvials prou amplis. En perdre pendent, hi dipositen els materials arrossegats i esmicolats. Són les terrasses fluvials tan característiques a banda i banda de la Noguera, totes elles recobertes d'hortes, vinyes i camps de conreu. Aquesta geologia dona dos grans tipus de supraestructura del paisatge: els relleus enèrgics dels encavalcaments, plecs i conglomerats sintectònics; i els relleus suaus dels materials tous del centre de la conca i dels sediments de cobertura. Són dos mons en un mateix sistema que només es pot entendre paisatgísticament en conjunt.

La Conca de Tremp és una depressió caracteritzada per la continentalitat climàtica. Les temperatures mitjanes anuals experimenten un gradient altitudinal que fa que disminueixin des del centre de la unitat (vall de la Noguera Pallaresa) cap a les zones elevades de la perifèria, a la serra de l'Estall, al nord de la unitat. El gradient de precipitacions segueix una distribució semblant. Aquest clima és característic dels tipus submediterranis continentals amb impor-

568

Cingleres de conglomerats al coll de Serradell, a la conca de Dalt. Gustau Erill i Pinyot

tants inversions tèrmiques en època hivernal que fan persistents les boires radiatives en períodes anticiclònics. També cal apuntar la gran irregularitat de les pluges estivals amb períodes llargs eixuts que s'accentuen amb la baixa humitat de l'aire donada la distància al mar i el gran nombre de serres que delimiten la unitat per tots els punts cardinals. Els resultats d'aquesta climatologia són paisatges mediterranis als peus del Pirineu, amb la llum típica dels cels nítids reflectida en una paleta de colors terrigenes producte de les dificultats de la vegetació, i dels conreus, que malden per créixer en terrenys secans normalment erosionats per les fortes tempestes. A la tardor i a l'hivern, sovint, un mantell espès de boira amaga totes les zones baixes mentre emergeixen com vaixells les serres del Montsec, de Carreu i d'altres. En aquestes condicions, els paisatges gèlids coberts de gebre hi sovintegen, com si emmirallessin els cims nevats del llunyà Pirineu, en terres on les nevades són més rares.

La hidrologia de la Conca de Tremp se centra en el pas del riu Noguera Pallaresa, que la creua de nord a sud, després de rebre el Flamisell –principal afluent en aquest tram– a la Pobra de Segur. Tanmateix, les grans obres hidràuliques efectuades al llarg del segle xx han transformat totalment les riberes d'aquest riu, en especial aigües amunt del congost de Terradets i l'estret de Susteris, amb els respectius pantans de Terradets i de Sant Antoni. Entremig, el canal de Gavet, d'ús fonamentalment hidroelèctric, ha permès irrigar bona part de les terrasses fluvials del marge esquerre. Una petita illa de regadiu en un mar de secà. Altres elements hidrològics dignes que cal ressenyar són els petits cursos d'aigua que neixen a les serres veïnes, molt sovint secs, conjuntament amb els estanys de Basturs, d'origen càrstic i que són les restes d'un paleollac molt més gran.

La Conca de Tremp presenta un paisatge vegetal submediterrani amb pinzellades mediterrànies abundoses i molt acusades. El bosc més ben adaptat a les condicions climàtiques seria la roureda de roure valencià (*Quercus faginea*), actualment destruïda en gran part i transformada en boixeda (*Buxus sempervirens*), en pastures de jonça (*Aphyllanthion*) o en conreus. El bosc climàtic d'aquesta conca tancada és la roureda de roure martinenc (*Buxo-Quercetum pubescentis*), indicadora de clima més humit, roureda que aquí es troba només a les muntanyes que envolten la depressió. Dins la Conca, els indrets molt assolellats i, sobretot, els que són en posició alterosa –poc afectats doncs, per la inversió de temperatures–, porten paisatges mediterranis de carrascar (*Quercus rotundifolia*) força extensos. Hi ha residus de bosc d'alzines (*Quercetum rotundifoliae buxetosum*), de garriga (*Quercetum cocciferae*) i, fins i tot, petits claps de brolla de romaní (*Rosmarinus officinalis*). En alguns racons de la base del Montsec, ja fora de la unitat, on l'aire arriba una mica més carregat d'humitat, apareixen sorprenentment fragments d'alzinar amb marfull (*Viburnum tinus*).

Evolució històrica del paisatge

La història de la Conca de Tremp és la història del Pallars molt abans de prendre el nom del comtat. El poblament és antic, en unes terres que durant molts segles van ser portes d'entrada, o de

sortida, de la serralada i el millor espai agrícola de les muntanyes del Prepirineu. Els vestigis més antics d'activitat humana corresponen al taller de sílex de Cellers, a l'entrada del pas de Terradets, on s'aprofitaven els còdols arrossegats per la Noguera Pallaresa en època mesolítica. També hi ha alguna troballa neolítica a la cova de la Colomera, o de les Gralles, a Sant Esteve de la Sarga. Durant tota l'edat del bronze hi van arribar grups socials d'origen més meridional a través de la serra del Montsec. Els jaciments de les coves a la vall de Serradell són un bon exemple d'aquest període Neolític on els materials d'intercanvi amb l'altre vessant del Pirineu començaven a ser freqüents. Aquests intercanvis eren possibles en poblacions nòmades, que es movien amb els ramats i entraven en contacte amb altres col·lectius humans escampats arreu de la serralada pirinenca. En aquest període, els entorns dels assentaments estratègics a mig camí dels prats dels rasos i de les valls i cingleres que condueixen a la terra baixa es van començar a cremar per obtenir més pastures, especialment obrint clarianes en els boscos més humits i alts. Tanmateix, sembla que el marcat aïllament geogràfic d'aquesta unitat la va mantenir allunyada dels pobles ibers i, per les cròniques de Ptolemeu, els pobladors lacetans d'aquesta conca van ser els més septentrionals de la seva comunitat en contacte amb els pobles situats a les valls més interiors del Pirineu, de parla amb clara influència bascoide. La població romana d'Aeso (actual Isona) s'assentava justament en un antic poblat iber i es va constituir en la comunitat d'influència romanitzant més important de la Catalunya interior. Aquest assentament va esdevenir un bon punt de defensa dels pobles pirinencs més bel·ligerants, lloc d'intercanvi dels productes ramaders i minerals de les muntanyes, que fan d'aquesta àrea una de les més romanitzades de l'interior de Catalunya. L'actual paisatge agrícola, marca característica d'aquesta unitat, es va començar a construir just en aquest moment de la història. La introducció de l'olivera, la vinya i moltes varietats de cereals es devien als nous règims de propietat de la terra que crearien els parcel·lars, les noves formes d'explotació, i els usos i costums llatins imposats pels nous propietaris i aculturats pels autòctons. Tot plegat va crear una poderosa classe oligàrquica a Aeso, que s'estenia en forma de domus o petits assentaments arreu de la conca i que necessitava almenys unes comunicacions mínimes amb el sud i l'est del país. La via romana que creua el Montsec és una mostra de la importància que va arribar a assolir l'activitat agrícola i d'intercanvi comercial en aquest territori. L'actual paisatge agrícola de la Conca de Tremp és el resultat d'aquesta intervenció en el paisatge durant els segles i i ii dC per una població mixta que va anar trencant amb les estructures nòmades i ramaderes dels pobles veïns.

El final de la romanització, l'època visigòtica i l'alta edat mitjana és un llarg període en què les ràtzies recíproques amb la població de les valls pirinenques va fer que els assentaments més allunyats, remots i inaccessibles de la conca es convertissin en els més segurs, i això va obligar molta població a migrar vers el nord. El paisatge resultant va ser el producte de l'abandonament: l'emboscament de moltes antigues terres de cultiu, i la malmesa de camins, pobles o estructures de rec a l'entorn del riu.

El 1011 va marcar l'aparició del comtat de Pallars Jussà, governat per Ramon IV, producte de la invasió d'Arnau Mir de Tost. A partir d'aquest moment es va iniciar la fortificació de la frontera amb el

castell de Llordà, que vigilava el camí de Comiols, i molts altres castells i torres de guaita que van anar poblant els estreps meridionals de la Conca de Tremp i la vall de la Noguera Pallaresa davant el Montsec. Els castells de Toló, Sant Gervàs, la Guàrdia i Mur són exemples vius d'aquesta línia defensiva i de nou poblament que necessitava més seguretat per anar implantant els sistemes productius feudals pirinencs. El paisatge es va anar transformant amb petits nuclis a l'entorn de les defenses i de les viles emmurallades, que mantenien culties al redós. Paral·lelament, la conca es va transformar en un important lloc d'hivernada per als ramats propietat dels senyors feudals de les valls pirinenques, sempre que les desavinences ho permetessin. L'avançament de la línia de frontera a la vall d'Àger, el 1031, va assegurar aquestes conquestes i va permetre afermar la transformació del territori i del paisatge. Al cap d'uns quants decennis, es duria a terme la restauració de l'església de Santa Maria de Tremp (cap al 1079), domini dels bisbes d'Urgell, a l'interior del terme del castell de Talarn, fet que portaria a una llarga i disputada capitalitat entre ambdues poblacions. La desaparició del comtat del Pallars Jussà el 1192, amb la cessió al rei Alfons I, va donar lloc a un seguit de canvis administratius que van marcar el futur d'aquest territori. A la vegada, els acords entre la mitra d'Urgell i el poder reial van fer cada cop més important la vila de Tremp com a centre d'una canònica augustiniana al segle XIV, que va estendre la seva influència fins a les valls pirinenques de Castanesa i Boí. Aquesta unificació de poder en mans reials o religioses va permetre una major fluïdesa en els intercanvis de béns i persones, però especialment es va fer servir el poder de la conca per mantenir a ratlla els comtes del Pallars Sobirà. Hi havia una forta competència pels recursos naturals entre els poders locals i el reial, especialment en una època en què la fusta era molt necessària per a la construcció naval, i la ramaderia es va convertir en un important bé d'intercanvi. Justament són d'aquest període les importants carrerades que envolten la conca, tant per l'est com per l'oest.

Les guerres civils de finals del segle XV van crear la figura del primer bandolerisme pallarès, precedent del bandolerisme català del Bar-

roc: Matxicot s'amagava al castell d'Aramunt, entre d'altres, i atacava la vall d'Àger i les terres baixes de Lleida. El 1475 es va signar una germania entre les viles de Fraga, Lleida, Balaguer i Tremp per expulsar els bandolers. En temps moderns, entre el 1579 i 1592, el Pallars Jussà es va veure immers en una onada de bandolerisme que es va allargar pràcticament fins a la guerra dels Segadors. Aquests fets van transformar el paisatge, amb viles closes i masos fortificats. El paisatge de la por feia allunyar la gent dels camins menys protegits i amagats; per aquest motiu, els incendis per obrir els boscos i les zones on es podien amagar els bandolers eren una constant, així com l'obertura de camins per carenes i passos més elevats que defugissin les gorges tancades, òptimes per a les emboscades. A partir del segle XVIII, el triomf de les tropes de Felip V sobre la vila de Tremp, amb l'ajuda de la de Talarn, va donar lloc a la invasió de la Conca pels exèrcits reials amb la finalitat d'evitar noves invasions franceses. Aquesta lluita de poders constant impedia un desenvolupament més o menys tranquil del territori.

La manca de comunicacions va impedir l'entrada del corrent industrial de la Catalunya de finals del XIX; per això, el projecte del ferrocarril de la Noguera, presentat el 1880, que havia de comunicar Lleida amb Saint Giron, va tenir tanta repercussió en la comarca. El tren no va arribar a Tremp fins al 1950. Abans, però, el 1901, la fil·loxera va matar les extenses vinyes, fet que va provocar importants migracions i abandonaments del paisatge agrícola. El 1916, tanmateix, es va acabar la construcció de la presa de Sant Antoni, que compensaria aquestes pèrdues amb la contractació de treballadors forasters. Va ser aleshores quan la població pallaresa va començar a tenir una certa sensació d'espoli dels seus recursos, i el 1925 es van produir protestes per com s'havia dissenyat el traçat de la línia elèctrica que provenia de Capdella.

La Conca de Tremp no és una zona especialment rica en boscos ni prats, fet pel qual la ramaderia extensiva no hi ha assolit gaire importància. Els boscos foren en gran part utilitzats per extreure'n fusta i combustibles, causa del seu arrasament. En canvi, el terreny

570

El nucli abandonat d'Aramunt Vell, a la Conca de Dalt, està emplaçat dalt d'un turó de 628 m. Gustau Erill i Pinyot

La Poble de Segur l'any 1888. A la imatge es poden veure les restes de les muralles, així com l'horta que s'estenia al costat del riu Flamisell. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (Lluís Marià Vidal)

de cultiu i els sòls s'han caracteritzat per la seva mala qualitat. La ramaderia a la zona era de pas; la pròpiament autòctona es reduïa al bestiar que era emprat en les feines del camp o els petits ramats dels masos i pobles. Els grans ramats d'ovelles es veien pasturar especialment en els rostolls de la tardor al seu pas de la muntanya cap a la terra baixa. Aquesta zona de pas va estar molt ben aprofitada per la població de Salàs de Pallars, on se celebrava un dels mercats de bestiar de peu rodó més importants del Pirineu.

La Guerra Civil fou especialment sagnant a la Conca de Tremp arran de l'estabilització del front a Sant Corneli entre l'abril de 1938 i el gener de 1939. I mentre els maquis començaven a afluir, s'anaven produint inauguracions de les grans obres hidràuliques. El 1958 va arribar definitivament el tren a la Pobla de Segur i es va abandonar la idea d'un eix transfronterer; tanmateix, aquest fet va permetre que Tremp i la Pobla de Segur endeguessin un cert dinamisme econòmic.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Conca de Tremp és una unitat de muntanya mitjana i de terra baixa de caràcter rural que consta de tres conques clarament diferenciades i separades físicament per les serres de Costa Ampla i de Sant Corneli, a banda i banda de l'estret de Susterris: la de Dalt al nord i les de Deçà i Dellà al sud. Les característiques del relleu suau modelat en roques toves i un clima submediterrani continental han permès que s'hi desenvolupessin diverses tipologies d'usos del sòl, molt diferents a la resta del Pirineu. La conca de Dellà és la més extensa i de terrenys més aptes per a l'agricultura. Està envoltada per diferents serralades que la delimiten: a l'oest, amb el riu Noguera Pallaresa; al nord, amb les serres de Sant Corneli i l'extensa serra de Boumort; a l'est, el roc de Benavent amb el coll de Comiols, de pas gairebé obligat per l'entrada a la conca des de l'antiguitat, i a migdia, ens trobem la imponent serra del Montsec. L'eix principal és la carretera C-1412, que talla a banda i banda l'extensa plana agrícola i vora la qual s'assenten els principals nuclis de població. Hi dominen els camps de cereal esquitxats de granges i alguns camps, i els vessants i barrancs que no s'han pogut aprofitar per a ús agrícola, o bé que han estat abandonats, són ocupats per carrascars i espècies de ribera. L'orografia del terreny no permet un espai agrícola continu i monòton, i d'aquí l'encant de la mescla entre agricultura i petits espais forestals a tota la conca. Aquest caràcter agrícola de secà també s'observa al marge dret de la Noguera Pallaresa a la Conca Deçà, als voltants de Tremp i Talarn, tot i que aquí els terrenys queden molt més restringits pels contraforts de la serra de Gurp i el coll de Montllobar. Al nord s'alcen valls transversals, a mig camí entre l'alta muntanya del Pirineu axial i la plana. Està formada per les valls dels rius Flamisell i Noguera Pallaresa. Serradell, Toralla i Rivert són els pobles més septentrionals, on destaquen els imponents cingles de Serradell i del congost d'Erinyà. La zona deprimida pròpiament se centra a l'entorn del pantà de Sant Antoni. A l'est continua el seu caràcter agrest, envoltada dels conglomerats rogencs dels cingles de Personada, dels rocs de Queralt i de la serra de l'Estall, que bressolen pobles de tanta història i riquesa patrimonial com Aramunt i Salàs

El mosaic de vinya, bosquines i codines de vegetació escadussera és un dels principals exemples de paisatge mediterrani de la unitat. Observatori del Paisatge

de Pallars. Malgrat la situació més septentrional, el paisatge vegetal que hi domina té caràcters mediterranis marcats.

Les zones de bosquines i prats són la principal coberta de la unitat. La mediterraneïtat del clima i la tradicional explotació ramadera són els factors que expliquen la preponderància d'aquest front a boscos més espessos i desenvolupats. Pel que fa als conreus, que han caracteritzat al llarg del temps aquest paisatge malgrat l'expansió de brolles i bosquines a causa de l'abandonament rural, ocupen aproximadament un terç de la superfície. La forest pròpiament dita ocupa poca superfície, fonamentalment a les obagues, bosquets propers a alguns pobles, i repoblacions forestals; majoritàriament aciculifolis, seguits de caducifolis i d'escleròfil·les. L'última formació s'escampa sobre les vessants més tèrmiques, de solana, mentre que les anteriors es localitzen tant en vessants d'obaga com en les més assolellades. Part de les formacions forestals de la unitat, però, són fruit de reforestacions, i han construït un paisatge forestal actual completament artificialitzat. Un exemple de combinació d'aquests elements és el paisatge característic de la conca de Dellà, constituït per les extenses comes cultivades a l'entorn dels diversos barrancs que baixen de les serres circumdants, molts d'ells resseguits per vegetació forestal que els connecta amb bosquines que ocupen, principalment, solanes de serrats menors i foscos, una mica més densos que les corresponents obagues. Aquest patró és relativament nou, fruit de la recuperació de la coberta forestal. Una petita fracció de l'àmbit es caracteritza per la manca de vegetació i correspon als paisatges erosius, un tret molt característic de la conca de Tremp i de moltes conques interiors pirinenques. Entre altres cobertes minoritàries, destaca la superfície d'aigua continental corresponent al pantà de Sant Antoni, amb una gran variabilitat en el seu nivell al llarg de l'any i entre els diferents anys hidrològics. Els nuclis urbans així com les zones comercials i industrials també apareixen en la distribució de cobertes.

Des d'antany, l'activitat principal de la zona ha estat l'agricultura, a la qual s'ha sumat la ramaderia. Els tipus de conreus també

están molt influenciats per aquest clima submediterrani; d'aquí la presència d'arbres fruiters i cereals. Seguint els cursos dels rius s'han assentat zones d'horta i camps de conreus en regadiu. Els cultius herbacis representen prop d'un quart de la superfície total, principalment de secà (cereals com el blat, la civada, l'ordi o la melca, i farratge), malgrat que una petita part correspon al regadiu. Els cultius fruiters (ametllers, oliveres i vinya) ocupen una superfície bastant representativa, però se n'observa una minva progressiva, a excepció de la vinya, que mostra símptomes de recuperació en diversos punts de la conca a causa de la seva viabilitat econòmica. Aquests conreus de secà tenen una gran repercussió en l'estètica del paisatge i en una producció encarada al producte autòcton i d'alt valor afegit, per la seva heterogeneïtat i singularitat. Les explotacions agràries de petites dimensions són les que més presència tenen arreu de l'àmbit; tot i així, les de grans dimensions predominen al municipi de la Pobla de Segur. La mecanització agrària ha impulsat els darrers temps la modernització de les explotacions ramaderes de porcí, que es van potenciar a partir dels anys setanta, quan es van crear les granges integrades al procés de producció industrial i al cereal. La ramaderia porcina té una presència especialment elevada a la conca de Dellà, cosa que comporta un conjunt

d'impactes ambientals i paisatgístics. La ramaderia ovina i cabruna té un pes notable a la unitat, especialment al municipi de Conca de Dalt, i es complementen amb explotacions bovines i d'aviram. Tot i que aquesta última sigui bastant rellevant al municipi d'Isona i Conca Dellà, aquest tipus d'explotacions tenen un paper menys destacat al conjunt de la unitat.

El centre històric i administratiu de la comarca és Tremp, que, juntament amb la Pobla de Segur, s'erigeixen actualment com a pols industrials i de serveis. Ambdues viles disposen d'un parc d'habitatges notable, formen concentracions urbanes i són les que han experimentat un creixement i una modernització majors. També destaquen el municipi d'Isona i Conca Dellà, en el sector industrial, així com Talam, pel que fa al sector serveis. La resta de població de la unitat està dispersa en una multitud de pobles, com ara el Pont de Claverol a la conca de Dalt; Figuerola d'Orcau, Aransís o Abella de la Conca, a la conca de Dellà, i Salàs de Pallars o Palau de Noguera, a la conca Deçà. Diversos estan coronats per castells feudals sobre els turons o cingles que els protegien. Els eixos principals de la unitat són la carretera C-13 i la C-1412. De les carreteres principals surten brancals de carreteres secundàries

572

Els municipis de Tremp i la Pobla de Segur són els principals pols industrials i de serveis tot i que l'activitat primària agrícola segueix jugant un paper clau en el manteniment i la construcció del paisatge de la unitat. A la imatge, zona industrial de Tremp i el pantà de Sant Antoni. IDAPA

que s'enfilen vessant amunt fins als diversos pobles. Tremp i la Pobla de Segur fan de nusos de comunicacions; en aquest darrer cas, per la seva ubicació estratègica entre els dos rius i en l'eix de comunicacions entre el Pallars Sobirà i la vall Fosca amb la conca de Tremp i les terres baixes.

Alguns dels nous desenvolupaments urbanístics i de comunicacions no s'han executat amb la cura que requerien i trenquen l'harmonia dels paisatges on s'assenten. És el cas d'alguns trams de la carretera que creua la conca Dellà fins al port de Comiols o dels impactes visuals derivats del creixement urbà, l'homogeneïtat dels habitatges plurifamiliars totalment discordants amb les tipologies constructives del casc antic de la Pobla de Segur –molt visibles des de la carretera provinent de Senterada– i també de les instal·lacions industrials a l'entrada nord de Tremp, disposades en el paisatge urbà amb poca cura. També cal mencionar que les construccions agropecuàries, especialment de porcí, presenten unes naus de volums i sitges dissonants amb l'entorn, malgrat els ingressos que generen pel sector. Un altre element destacat és, a prop de Talarn, l'Academia General Básica de Suboficiales (AGBS Martín Alonso), que ha creat un impacte important a la comarca, no tan sols econòmic sinó també paisatgístic. Així mateix, l'impacte visual de les inscripcions decamètriques a la solana de la Costa Ampla han estat un referent visual per a la majoria de població i visitants de la comarca. Actualment estan esborrades, però resten els senyals a la muntanya. Del complex destaquen les edificacions i instal·lacions en dissonància cromàtica amb l'entorn.

De cara al futur, la millora de comunicacions arran de la remodelació de la carretera de Comiols i les variants de la Pobla de Segur i de Tremp trencarien l'aïllament de la unitat. De la mateixa manera, la potenciació del ferrocarril de Lleida a la Pobla de Segur, per tal d'afavorir activitats terciàries que diversifiquin l'economia del territori i potenciïn la gestió i el manteniment de paisatges que estan en regressió, es presenta com una alternativa a aquestes infraestructures viàries. Pel que fa a altres infraestructures lineals, malgrat que s'ha descartat el projecte de línia elèctrica de molt alta tensió des de Graus, la subestació elèctrica d'Isona continua prevista. Tanmateix, les esteses de línies d'alta tensió, relacionades amb l'explotació hidroelèctrica, ja travessen l'àmbit per alguns dels indrets paisatgísticament més valuosos (com l'EIN de la Vall Alta de Serradell). L'activitat primària agrícola juga un paper clau en el manteniment i la construcció del paisatge de la Conca de Tremp, un territori on la indústria no ha acabat mai d'entrar amb força, tot i el creixent paper comercial de Tremp i de la Pobla de Segur i el desenvolupament d'activitats terciàries i industrials, com el tractament de metalls, materials per a la construcció i les indústries agroalimentàries. Tampoc el turisme no mostra el dinamisme d'altres punts del Pirineu. Això no obstant, l'oferta d'allotjament és coberta amb establiments hotelers, establiments de turisme rural i càmpings, afavorits pel pes que va prenent el turisme relacionat amb els esports nàutics al pantà de Sant Antoni. Tot i el baix nivell d'activitat i de rendes que deixa la producció hidroelèctrica al territori, cal incidir que aquesta sí que té un paper important en el paisatge. Preses i pantans, canals de derivació, canonades de pressió, magatzems per a generadors i línies elèctriques formen un paisatge industrial rellevant en determinades zones, on desta-

El municipi d'Isona està ubicat al costat de la C-1412, un dels principals eixos viaris de la unitat. Observatori del Paisatge

ca la central hidroelèctrica de Talarn, situada a l'esquerra del riu, així com algunes d'altres ubicades en llocs visualment sensibles, com la de la Pobla de Segur. Però altres estructures com les preses –especialment la de Sant Antoni–, que fa temps van generar un gran impacte, sembla que de mica en mica van encaixant en l'entorn. D'altra banda, la tradició dels mercats i les fires de Tremp i rodalia és molt antiga. El mercat tradicional continua viu i aferma sobre tota la comarca el prestigi i la capitalitat de Tremp. Pel que fa a les fires, la de bestiar de peu rodó de Salàs ha estat al llarg del temps la més important i concorreguda del Pallars i la de més prestigi de tot el sector pirinenc català. Avui resta més com a atractiu turístic que com a espai de transacció.

573

El lent increment de vegetació natural en les àrees més perifèriques i marginals de la unitat pot esdevenir un factor de transformació en el futur, tant vers un paisatge forestal més abundant, com també a un major risc d'incendi. Aquest risc es veu incrementat per les actuacions anomenades hidrologicoforestals que es van efectuar entre els anys 1950 i 1980 i pretenien impedir el precoç aterratament dels pantans degut als aportaments de sediment d'aquests espais erosius, fet que generava un bosc molt vulnerable, com es pot observar als entorns del pantà de Sant Antoni.

Tanmateix, el risc d'incendi no és el risc més gran que es presenta a la Conca de Tremp. Les inundacions de la Noguera Pallaresa i del riu Flamisell i la inestabilitat del terreny han format part del paisatge durant segles, així com els greus efectes de la meteorologia adversa, com les sequeres i les glaçades. L'impacte i la importància d'aquests fenòmens ha variat al llarg del temps. La construcció de canalitzacions i del pantà de Sant Antoni han contribuït a minimitzar les avingudes dels dos rius. En canvi, la desforestació intensiva dels darrers segles ha afavorit una major inestabilitat del terreny, afavorida pel substrat geològic de la unitat. Els promontoris són un dels espais més susceptibles de patir esllavissades, com ha estat el cas històric de Puigercós, abandonat per aquestes causes el 1881, o el més recent de Tendrui, el 1954. Altres formes resultants d'aquesta problemàtica són les cicatrius al paisatge resultat d'esllavissades prop de barrancs (com el de Bart a Rivert), i la formació

de badlands. Aquests processos no s'associen a problemàtiques de risc i poden generar paisatges de gran bellesa, però també suposen una pèrdua de fertilitat dels sòls, i els sediments generats contribueixen a reduir la qualitat de l'aigua de molts barrancs i rius petits, així com la concentració de nutrients en pantans, amb la consegüent eutrofització i color verdós de les aigües. Les problemàtiques ambientals dels paisatges rurals de la Conca de Tremp, especialment les relacionades amb la inestabilitat del terreny, continuaran en el futur si no es canvien les polítiques agràries i de gestió dels espais naturals. Els paisatges agraris basats en el monocultiu de cereals i l'explotació intensiva del porcí comporten problemes d'erosió de terres, però també la contaminació de rierols i aqüífers. L'explotació ramadera també afecta de manera important el que es coneix com la tranquil·litat del paisatge.

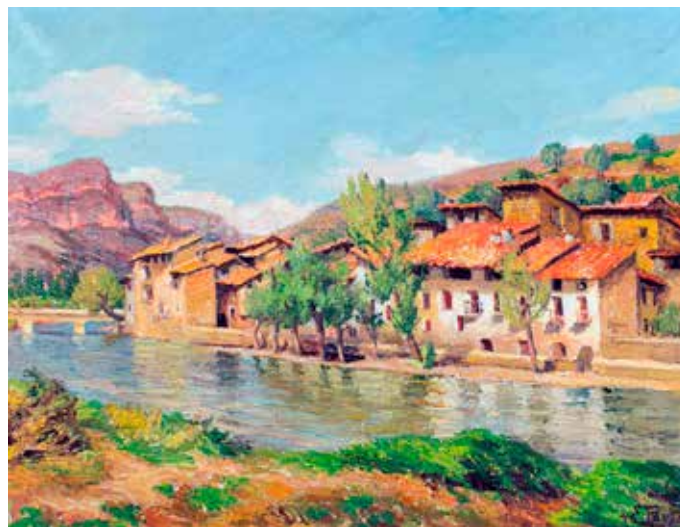
El dinamisme d'aquest paisatge està estretament lligat a dos factors cabdals de l'economia. D'una banda, la capitalitat de Tremp com a motor administratiu i de serveis del Pallars pot generar sinergies també en el sector de la Poble de Segur que afavoreixen la fixació i l'establiment de més activitats associades al paisatge urbà. Un altre factor de canvi en el paisatge esdevindrà del pla d'extensió del regadiu amb la consegüent transformació de cultius entre Tremp i Isona, així com el resultat de les concentracions parcel·làries que introduiran modificacions importants de la trama agrícola. Aquest fet, combinat amb el futur de la ramaderia porcina, determinarà la configuració del paisatge rural. Caldria evitar la desaparició progressiva dels conreus llenyosos i de la ramaderia extensiva per no perdre uns dels paisatges que donen més valor a aquest territori. En aquest sentit, algunes accions encaminades a estendre el conreu de la vinya, com les plantacions de Castilló d'Enclús, Sant Miquel (Gurp) i Fígols, representen una iniciativa interessant, malgrat que cal buscar-los l'encaix en el paisatge. Si es revisen les propostes del PTPAPA per a aquest territori, s'observa que s'encaminen cap a aquestes direccions, en especial les dues primeres: potenciar els nuclis de la Poble de Segur i Tremp, i els de Salàs i Isona segons les necessitats internes. D'altra banda, es qualifiquen com a sòl d'alt valor agrícola les terrasses al·luvials a l'entorn del riu i la fèrtil plana entre Vilamitjana i Figuerola d'Orcau. També es reserva aquest ús per als camps que envolten molts dels nuclis als quals es proposa el creixement.

574

Expressió artística del paisatge

La Conca de Tremp ha estat una de les unitats més prolífiques, dins l'entorn pirinenc, a l'hora de generar artistes plàstics i literaris. Des dels mestres d'obra que van bastir l'arquitectura medieval fins als autors contemporanis, hi ha hagut una relació intensa amb el paisatge, reflectida en les diverses expressions artístiques.

Referents a l'art literari, hi ha diversos artistes de renom a la zona. Un dels més coneguts és Pep Coll, escriptor contemporani cèlebre pels seus escrits de contes i llegendes pirinenques; alguns dels seus títols, com *Muntanyes maleïdes* (1993) i *El salvatge dels Pirineus* (2005), són exemples de la integració del paisatge en una obra de referents fantàstics entroncats amb l'etnologia local. Però la seva tasca en la recuperació i comunicació d'antigues llegendes

La Poble de Segur representada pel pintor Enric Porta. Col·lecció privada

és la més rellevant, ja que ha permès difondre històries localitzades sovint en paisatges determinats, que han recuperat l'interès gràcies, en part, a aquestes narracions. D'altra banda, Joan Lluís i Pallarès, autor i gran coneixedor de la zona, va escriure moltes obres recopilant els estils de vida i les tradicions del Pallars: *Records de la meua vida de pastor* (1995) i *El meu Pallars* (2019) en són dues mostres. A més, diferents i rellevants autors i viatgers van reconèixer les conques en temps passats, incorporant les seves impressions en algunes de les seves obres. Aquests autors van ser Francisco de Zamora, Pascual Madoz, Alfred Tonnellé, Juan Avilés, Juli Solé i Santaló i Josep Maria Espinàs.

Quant als artistes plàstics cal destacar Enric Porta i Mestre (La Poble de Segur, 1898-1993) fundador de la prolífica escola de pintors de la Poble de Segur. Format a Barcelona i a París, on va residir uns quants anys va coincidir amb un altre pintor, el colorista Miquel Villà (Barcelona, 1901 – El Masnou, 1988), i va néixer una amistat perdurable que duria el pintor Villà a visitar freqüentment la Poble de Segur. La coincidència d'aquests dos artistes de tanta consideració va donar peu que al seu voltant es produís una certa activitat pictòrica d'artistes locals, entre els quals cal esmentar Joan Subirà Pubill (La Poble de Segur, 1921-1999).

Valors en el paisatge

Les abundants àrees de ric patrimoni geològic associades als jaciments paleontològics constitueixen uns dels valors naturals més importants d'aquesta unitat. Són especialment remarcables, per la densitat i qualitat d'ictínies, les restes d'esquelets ossis trobats prop d'Isona i les postes d'ous de dinosaures de la zona de Basturs. També a Basturs hi ha petits estanys circulars d'origen càrstic, envoltats de camps de cereals i que formen un petit ecosistema al seu entorn que enriqueix, en gran mesura, el paisatge de secà d'aquesta àrea. Justament la roca calcària és protagonista als marges de la conca, fet que dota de gran riquesa faunística

Els estanys de Basturs, a prop del poble del mateix nom, són un dels valors naturals i estètics més insòlits i de més importància de la Conca de Tremp. Observatori del Paisatge

els penya-segats, que s'utilitzen com a espais de guaita i de nidificació. El ric ecosistema agrícola de les planes afavoreix l'abundor de preses per a un bon nombre de rapinyaires que troben refugi en aquests indrets inaccessibles. A la Conca de Tremp hi ha dos espais protegits pel PEIN: la Vall Alta de Serradell i els Estanys de Basturs. A més, és una de les zones que articula el Geoparc Orígens, pels seus excepcionals valors geològics, paleontològics, naturals i culturals que permeten explicar l'evolució d'aquesta zona des de fa més de 500 milions d'anys. El Geoparc forma part de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO i busca potenciar la conservació i la promoció del patrimoni geològic de la Conca de Tremp i zones veïnes.

El relleu, el clima i l'acció humana han fet d'aquest paisatge una unitat molt diferent de la resta del Pirineu; l'agricultura de secà en relació amb l'explotació agroramadera, els aprofitaments hidroelèctrics de Sant Antoni i Terradets, amb tot un seguit d'infraestructures que determinen un paisatge fluvial d'alt valor productiu, i l'entramat de poblacions que formen una petita xarxa urbana única en els territoris de muntanya, són alguns dels trets característics. En definitiva, es tracta d'un paisatge construït d'una natura mediterrània i de secà, creuada per un eix fluvial important. Aquesta estructura territorial és la base dels valors estètics, que són uns dels actius més importants d'aquesta unitat. Dins d'aquests valors, a la Conca de Tremp destaquen les valls tancades del riu de Carreu i de Serradell. Ambdues són considerades rurals, ja que, tot i tenir assentaments urbans consolidats, han conservat la imatge tradicional de conjunt i han patit pocs creixements urbanístics.

Amb relació a la diversitat de patrons agrícoles i forestals del paisatge, és rellevant la presència del *bocage* en nuclis com la Pobra i Sant Martí de Canals. Aquest tipus de paisatge està compost per petites parcel·les irregulars, aprofitant les minses zones planeres que les valls ofereixen, que tant poden ser terres de cultiu com prats de dall. La vall de Serradell, a la conca de Dalt, combina

patrons de nuclis envoltats de conreus de secà i nuclis compactes situats a mig vessant. Un exemple d'aquesta tipologia es troba a Gurp. Altres nuclis, com ara Serradell, Erinyà i Gurp mateix presenten la singularitat d'estar localitzats en parets de pedra, fet que destaca encara més el perfil urbà pel contrast cromàtic. El nucli de Toralla es caracteritza, per la seva banda, per trobar-se dalt d'un turó, fet que en condiciona la fisonomia.

Entre els valors estètics lligats a la percepció sensorial, cal destacar el caràcter mediterrani de la unitat, evidenciat per les abundants olors que s'associen a aquest paisatge: les fragàncies de plantes aromàtiques com el romaní i la farigola, el treball de la terra, la sega del cereal i la presència dels rostolls, i que contrasten amb les olors característiques de les granges de porcs i dels camps femats amb purins. El paisatge de la Conca de Tremp tampoc no seria el mateix sense les sensacions tèrmiques que provoquen les grans calorades estivals i els hiverns freds i humits, en part gràcies a la presència de les boires que s'acumulen rere la serra del Montsec.

Pel que fa als valors històrics, cal remarcar que aquí hi ha, entre altres restes, un dels pocs assentaments d'origen ibèric –amb posterior poblament romà– de la Catalunya interior, com són els remarcables conjunts arquitectònics històrics de les dues capitals històriques del baix Pallars, Talarn i Tremp, amb tot el seguit de fortificacions als rodals, i les restes del capital humà que va permetre la revolució industrial hidràulica del Pirineu. El complex patrimonial i històric d'Isona també ajuda a entendre bona part del paisatge actual de la conca. El seu origen romà, sobre un substrat ibèric i, especialment, el romanent del romànic són elements històrics de gran vàlua paisatgística. Santa Maria de Covet, Santa Maria de Tremp o de Valldeflors, la Mare de Déu de la Plana, a prop de Pessonada, o Sant Fructuós d'Aramunt, són exemples remarcables. Totes elles formen part dels perfils visuals dels pobles respectius i constitueixen un element identitari d'interès artístic i arquitectònic inqüestionable. Cal destacar també el temple de Santa Maria de Mur, localitzat al municipi de Guàrdia de Noguera, que representa un bon exemple d'arquitectura romànica. Les seves

575

La boira que s'acumula al voltant de la serra del Montsec juga un paper important en la percepció del paisatge de la Conca de Tremp. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Xavier Basora)

pintures murals es conserven al Museu de Belles Arts de Boston, als Estats Units. L'església està situada dalt d'un cim, al costat del castell homònim, i constitueix un referent visual de primera magnitud, tant per al sector més meridional i occidental de la unitat com per a la unitat veïna del Montsec. Pel que fa a altres tipus d'arquitectura, a la zona hi ha vestigis de poblats troglodífics, localitzats a les proximitats del Pont de Claverol.

Uns quants exemples de castells i viles closes es poden trobar a totes dues conques. Destaquen el centre històric de la Pobla de Segur –on hi havia el castell de Segur–, el poble d'Aramunt –on també hi havia un castell del qual tan sols resta una torre de planta circular– i la vila closa de Salàs, ubicada a la vora esquerra del barranc de Fontfreda, a la qual s'accedia a través de quatre portals, dels quals el de l'oest i el de l'est conserven una torre circular. Un dels complexos més interessants i importants en temps passats és el de Mur, situat al llindar entre aquesta unitat i la del Montsec. Està format pel castell de Mur, l'església de Santa Maria de Mur i el castell de Guàrdia. El primer és un bon exemple d'arquitectura del segle XI, bastit directament sobre la roca. Del castell de Guàrdia tan sols resten alguns vestigis de la torre triangular i la muralla. Al complex també queden les restes de l'antic poblat de Mur. A prop hi ha altres restes interessants com la casa forta de Miravet i l'església de Santa Llúcia de Mur, totes construïdes amb la típica calcària estratificada de tons molt clars que integra, de manera admirable, les construccions amb els cingles que les envolten. L'altre castell destacable és el d'Orcau, del qual queden vestigis de la base qua-

drada, dos recintes de muralles i l'església de la Mare de Déu de la Pietat. Un últim exemple de castell de la zona que resulta important és el castell i vila de Talarn, un molt bon exemple de vila medieval organitzada a partir de tres eixos, un dels quals estava marcat pel castell. El mateix casc antic de Tremp també té un origen medieval, estructurat a partir de dos carrers principals emmarcats per portes, de les quals tan sols es conserven les del portal de Soldevila.

Pel que fa a l'arquitectura civil, destaca el complex modernista Mauri a la Pobla de Segur, dos edificis construïts entre 1903 i 1907, el detall més excepcional dels quals són els mosaics que els decoren. Des del punt de vista dels valors culturals i etnològics cal fer esment de la importància de la transhumància, el transport fluvial, la mineria i altres activitats avui desaparegudes, però encara presents en l'imaginari col·lectiu i en nombroses trobades i activitats culturals. Actualment, aquestes activitats que tanta empremta han deixat en el paisatge resten en museus com el dels Raiers del Pont de Claverol, el Molí d'Oli de Sant Josep i el complex Mauri de la Pobla de Segur, però també en nombroses fires i festes populars que darrerament serveixen de reclam turístic. Altres aspectes històrics associats al paisatge s'han recuperat més recentment, com per exemple les fortificacions de la Guerra Civil, les infraestructures hidroelèctriques i algunes indústries i molins, algunes de notable valor patrimonial.

Amb relació als valors productius del paisatge, la Conca de Tremp conserva una de les majors superfícies agrícoles productives del

576

Algunes festivitats confereixen un destacat valor social al paisatge. És el cas de la Diada dels Raiers de la Pobla de Segur, declarada Festa Tradicional d'Interès Nacional, on es fan baixades de rai per un tram de la Noguera Pallaresa. Oriol Clavera / Arxiu Ara Lleida

Pirineu, majoritàriament de secà, que s'ha anat combinant amb el sector ramader industrial del porcí que, les darreres dècades, ha fet possible la viabilitat de moltes explotacions. Tanmateix, les transformacions de major valor econòmic afegit han estat les relacionades amb el sistema hidroelèctric, que, a més, fa poc temps que també intenta incrementar aquest valor amb el turisme.

El folklore i les festes locals s'expressen en forma de festivitats i esdeveniments com fires i mercats, que confereixen un destacat valor social al paisatge i reuneixen població de les diferents contrades de la conca i d'altres de més llunyanes: la Fira de Primavera de Tremp i la Fira del Codony de Tremp, la Fira del Bolet d'Isona, la Fira de Salàs i les més festives i famoses com l'aplec de Sant Sebastià de Talarn i la Diada dels Raiers de la Pobla de Segur, declarada Festa Tradicional d'Interès Nacional, on es fan baixades de rais des de la resclosa de Llània fins al Pont de Claverol. Així mateix, a la Pobla de Segur se celebren les Falles de la Mare de Déu de la Ribera, que, conjuntament amb la resta de festes del foc pirinenques, va ser declarada Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2015.

Amb referència als valors simbòlics expressats en llegendes locals i rondalles vinculades al paisatge o a elements del paisatge, la zona és bastant prolífica. En aquest sentit, hi ha rondalles màgiques que parlen de bruixes, com la de «Les mestresses de la Conca», que conta la trobada entre un traginer que duia vi d'Orcau cap a la muntanya i es va trobar un ball de bruixes al coll de Basturs. D'al-

tres de temàtica semblant són: «Mur o el bosc que camina», sobre els moros del Pirineu; «El castell d'Orcau, les potades del Dimoni», ambientada a l'estret de Susterris, a prop de Talarn; «Les coces i bots de pernes», sobre manairons, a Salàs de Pallars; «La bruixa descoberta», del Pont de Claverol, i «El campanar d'Aramunt» i «La vaca de Serradell», també sobre moros.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les depressions on s'assenten les ciutats de Tremp i la Pobla de Segur formen aquesta unitat, travessada per la Noguera Pallaresa, on hi ha una xarxa viària prou desenvolupada per abastar sense gaires dificultats la major part del territori. La C-13 travessa la unitat de nord a sud i connecta les dues ciutats abans esmentades amb l'N-260 per accedir a Sort i el Pont de Suert, i amb Lleida a través de Terradets. Des de Tremp surten dos eixos viaris també importants: la C-1412, que porta a Isona i al coll de Comiols, i la C-1311, que mena cap al Pont de Montanyana a través del coll de Montllobar.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic destaca el de Conca de Tremp - Dellà, una ruta circular a l'entorn de la conca de Dellà i prenent com a punt central la població d'Isona per creuar els paisatges més mediterranis del Prepirineu. Des de Tremp, la

El castell de Mur és un magnífic mirador que té vistes directes sobre la serra del Montsec, ja que corona el cim d'un turó de 800 m a la dreta de la Noguera Pallaresa, sobre el pantà de Terradets i sobre la plana i la ciutat de Tremp, al nord. Oriol Clavera / Arxiu Ara Lleida

ruta s'endinsa cap a la conca de Dellà per la C-1412, que enllaça la capital comarcal amb Isona, passant pel castell d'Orcau, una de les mostres arquitectòniques de caire militar més importants de les terres de ponent. Les restes de la fortalesa es troben al capdamunt d'un cingle que domina la vall del riu d'Abella. Seguint la ruta principal, al nucli de Figuerola d'Orcau, situat dalt d'un petit promontori, s'eleva l'atractiu conjunt de cases d'aquesta vila closa medieval, una de les més ben conservades del Pallars Jussà. Després del nucli de Conques, s'arriba a Isona, cap administratiu del municipi d'Isona i Conca Dellà, que conserva les restes arqueològiques d'una antiga ciutat ibera i la ciutat romana d'Aeso.

Un altre itinerari d'interès és el de l'ombra del Montsec. Es tracta d'un llarg itinerari situat entre el vessant nord del Montsec d'Ares i la carretera C-1311 que, des de la Noguera Pallaresa, mena cap a la Noguera Ribagorçana aprofitant el pas natural de la vall de Sant Esteve de la Sarga, creuant les unitats de la Conca de Tremp, la Terreta i el Montsec. El sector oriental de la ruta travessa la unitat en direcció sud seguint la C-13, passant per l'antic poble de Puigcercós, escombrat per una gran esllavissada l'any 1881. Seguint la ruta per la carretera local LV-9124 s'arriba a Guàrdia de Noguera. A més de la mostra d'arquitectura medieval militar que és el castell de Mur, el municipi conserva les restes del castell de Guàrdia, una talaia privilegiada que s'alça sobre aquesta localitat i sobre el pantà de Terradets.

L'itinerari entre el pantà de Talarn i el congost d'Erinyà permet observar el contrast entre els paisatges de secà de la Conca de Tremp i el regadiu del sud, vorejant la làmina d'aigua del pantà de Sant Antoni, amb el nucli de la Pobla de Segur com a eix vertebrador de la ruta, i fins a Erinyà, un poble de la vall de Serradell tradicionalment lligat al conreu del cirerer. Els voltants d'Erinyà formen un dels paratges més encisadors de la unitat, una petita depressió envoltada per massissos de conglomerats vermells.

L'itinerari de Santa Engràcia al pic de Lleràs, entre les unitats de paisatge de la Terreta i la Conca de Tremp, permet gaudir de panoràmiques sobre el Prepirineu més occidental i els estreps pirinencs, amb paisatges de conglomerat i vegetació de muntanya mediterrània. El camí, a trams empedrat, ressegueix antics murs de pedra seca i arriba a la pista de la collada de Castellet que cal seguir per la carena del Senadet. Des d'aquí es tenen vistes sobre el pantà de Sant Antoni, Talarn, Tremp i Gorp. Es travessen boscos d'alzines amb sotabosc de garric i romaní, amb un terreny rocós.

Altres itineraris locals d'interès paisatgístic són els que porten al castell de Llordà, Biscarri o Covet des d'Isona. D'altra banda, resulta interessant destacar que l'obra guanyadora del VI Premi Vèrtex (2005) va ser un recull d'itineraris per l'anomenat front del Pallars de la Guerra Civil, on es descriu que els dos exèrcits es van parapetar amb extenses línies defensives i van fortificar els cims més destacats. Entre aquests, la serra de Sant Corneli, on una excursió d'unes cinc hores de durada, amb sortida i arribada a Aramunt, permet seguir senders i camins que guanyen altura per les llaus laterals fins als peus del turó de Vilanoveta (753 m), on hi ha una sorprenent xarxa de búnquers i trinxeres comunicades per un llarg passadís de formigó. Passant per la collada de Baix s'assoleix el cim de Sant Corneli (1.353 m), on destaca la gran creu bastida pels

presos que treballaven en unes condicions infrahumanes i on destaca també una petita ermita. Durant la pujada, és possible trobar trinxeres i algun niu de metralladores, i si es continua per la carena en direcció a ponent, es troben les cabanes on sojornaven els soldats del comandament rebel.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, un dels miradors més destacats d'aquesta unitat és el del congost d'Erinyà. Es tracta d'una vall estreta entre penya-segats formada pel pas del riu Flamisell. La carretera antiga, que va passar a denominar-se N-260a quan es va construir el túnel que evitava el congost, es va convertir en un espai per als vianants que volen gaudir d'un indret tan espectacular. Aquest punt és un mirador excel·lent dels contraforts pirinencs i les planes interiors. D'altra banda, l'antic sistema de castells i torres de guaita dispersos pel Prepirineu s'ha convertit en un complet sistema de miradors que permet descobrir els racons més amagats de la unitat i obtenir-ne les panoràmiques més àmplies. En aquest sentit, cal destacar el castell d'Orcau, amb vistes sobre tota la plana agrícola de la Conca de Tremp i amb la muntanya de Sant Corneli a redós; el castell de Llordà, amb vistes sobre la vall de Rialb; o el castell de Mur, una de les fites del paisatge i referent visual emblemàtic del Prepirineu que s'ha considerat la frontera simbòlica entre la Catalunya musulmana del Montsec i la cristiana de la Conca de Tremp. El mirador de la torre de l'homenatge, com es coneix aquest punt d'observació, forma part d'un conjunt medieval format pel castell i la col·legiata de Santa Maria. Aixecat en la roca, aquest castell té vistes directes sobre la serra del Montsec, ja que corona el cim d'un turó de 800 m a la dreta de la Noguera Pallaresa, sobre el pantà de Terradets i sobre la plana i la ciutat de Tremp, al nord. A la part nord de la unitat, destaca el nucli de Santa Engràcia, situat a més de 1.000 m d'altitud, dalt de tot d'un espadat. Al cim, al lloc conegut com les «Petjades del Diable» hi ha les restes d'una antiga torre. Des d'aquí es tenen vistes sobre el pantà de Sant Antoni, Talarn, Tremp i Gorp. El nucli de Claverol, situat sobre un turó, també té excel·lents vistes de la làmina d'aigua del pantà de Sant Antoni, de l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa, que surt del congost de Collegats, amb el Flamisell, que surt del congost d'Erinyà, i del conjunt urbà de la Pobla de Segur i el Pont de Claverol, amb tota la plana agrícola que envolta aquests nuclis. Finalment, cal destacar el mirador del coll de Comiols, a la vora mateix de la carretera L-512, que el ressegueix. Des d'aquí es tenen bones panoràmiques de tota la vall del riu Rialb, a l'oest, tancades per la serra de Sant Marc en primer terme, a més d'una obertura visual cap a Isona, entre altres nuclis.

578

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La Conca de Tremp conté una orla de paisatges marginals abandonats a l'entorn dels sectors més planers i productius, en els quals hi ha un risc evident de despoblament, de degradació del patrimoni arquitectònic, d'incendis forestals i d'extensió dels processos erosius.

Façana urbana de la Poble de Segur des de la carretera que porta a Senterada. S'aprecia la homogeneïtat dels habitatges plurifamiliars discordants amb les tipologies constructives del casc antic del municipi. Observatori del Paisatge

- Abunden les construccions agrícoles poc integrades en el paisatge, tant les referides a les activitats ramaderes com a la petita agricultura periurbana dels horts de la Poble de Segur i Tremp.

Amenaces

- L'abandonament de les activitats del sector primari, que pot induir a canvis vers l'homogeneïtat en el ric patró paisatgístic format per l'esquitx de petits pobles entre camps de conreus de secà, oliveres o ametllers i les bosquines a recer barrancs.
- Determinats creixements arquitectònics, deguts al desenvolupament urbanístic actual, amb tipologies desencaxades de les característiques dels cascs antics, especialment a la Poble de Segur i Tremp.
- Integració deficient de les noves infraestructures de comunicació.
- El deteriorament d'edificis singulars d'arquitectura civil o industrial i de nuclis històrics de gran interès patrimonial. L'envelliment progressiu de la població a la majoria de nuclis petits i aïllats que fa disminuir la massa crítica per dur a terme iniciatives econòmiques en el territori, a la vegada que desapareix la població activa.

Fortaleses

- És un territori de muntanya encara en ús, especialment en el sector primari, a diferència de molts dels espais veïns.
- L'existència de població que treballa i viu de la terra és un actiu que cal conservar per mantenir la gran diversitat d'agropaisatges de la unitat.
- La barreja de paisatges de muntanya mitjana amb paisatges típicament mediterranis dota de gran diversitat la unitat. També cal sumar-hi la presència de paisatges urbans, a poca distància l'un de l'altre, amb un gran valor històric i patrimonial.
- La posició geogràfica estratègica a mig camí del Pirineu axial i del pla fa de la Conca de Tremp un autèntic centre de serveis per

a la regió, en una plana entre muntanyes que és poc coneguda per la majoria de la població del país.

- L'eix fluvial de la Noguera Pallaresa, amb la combinació de trams de riu i dos pantans, constitueix un paisatge de l'aigua de gran valor estètic que hauria de garantir aquest element per als usos compatibles amb el paisatge de la unitat, la producció energètica i l'aprofitament lúdic.
- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat com és la Conca de Tremp.

Oportunitats

- El manteniment i l'afavoriment d'activitats del sector primari, en especial aquelles que aportin valor afegit i reforcin la identitat paisatgística de la unitat. La recuperació d'elements del patrimoni històric agrícola i ramader pot enfortir l'oferta de turisme rural (arquitectura de pedra seca, carrerades, etc.).
- El manteniment dels patrons paisatgístics del mosaic agroforestal i de les barrancades que travessen la major part del fons de la plana de la Conca de Dalt, per conservar-ne la biodiversitat.
- La gestió coherent i tutelada dels espais d'interès natural existents pot exercir de catalitzadora de visions territorials més respectuoses amb el medi ambient.
- El manteniment dels escassos espais on es conrea vinya i la creació d'una marca vitivinícola del Pirineu català.
- La promoció de les activitats nàutiques en una unitat com aquesta, amb grans làmines d'aigua (Sant Antoni i Terradets), degudament regulades per evitar incompatibilitats amb la preservació de la fauna aquàtica i la vegetació de ribera.
- La potenciació i la difusió del valor paleontològic de la conca de Dellà (petjades i fòssils de dinosaures d'Isona i Basturs, amb continuïtat cap a Coll de Nargó per les collades de Faidella i Bòixols) mitjançant l'adequació d'un itinerari geològic que potencii i doni a conèixer a fons aquest paisatge.

- La rehabilitació i la conservació dels nombrosos castells, ermites i fortificacions que se succeeixen en les zones més altes i constitueixen punts d'observació del paisatge extraordinaris.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge agrícola amb presència protagonista de la trilogia mediterrània de muntanya, conservat i revalorat, per damunt de sectors agrícoles i ramaders encarats a la producció intensiva, cada cop més deslligats de l'entorn que els acull i més febles davant les conjuntures econòmiques.
- OQP2.** Uns paisatges fluvials de la Noguera Pallaresa i del Flamisell revalorats mitjançant la potenciació de l'ús social i la conservació del bosc de ribera.
- OQP3.** Uns elements morfològics característics de la unitat, entesos des del seu valor simbòlic, com les cingleres, la roca calcària i els conglomerats dels cingles de Pessonada i la muntanya de Sant Corneli, que es mantinguin com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP4.** Un paisatge valorat amb els seus principals elements estructuradors, construït i envoltat d'una natura mediterrània i de secà, creuada per un important eix fluvial: la Noguera Pallaresa.
- OQP5.** Un valuós patrimoni rural, format per barraques de vinya, camins rurals, castells, ermites fortificacions i embassaments, viu i promocionat turísticament.
- OQP6.** Un paisatge rural viu, dominat per fruterars de secà i conreus de cereals i secundàriament per les vinyes.
- OQP7.** Un sistema de restes arqueològiques i històriques ben preservat i gestionat, dins d'un context forestal, urbà o rural que permeti accedir-hi.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Conca de Tremp.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Els cursos fluvials són un element clau del paisatge de la Conca de Tremp que cal conservar. Al mateix temps, defineixen per si mateixos un paisatge propi, el de ribera, amb hàbitats, dinàmiques i característiques pròpies. Cal considerar tots els cursos

fluvials i la seva àrea d'influència immediata com a àmbits de conservació prioritària, amb especial atenció a la Noguera Pallaresa i el Flamisell. Això es justifica pel seu interès com a connectors ecològics, pel valor dels seus hàbitats i pel seu interès paisatgístic transversal: des dels entorns de muntanya als nuclis urbans, passant per les planes agrícoles.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Procurar reconvertir la ramaderia del porcí vers una producció més integrada en la resta del sistema agrari de la conca, encaminant-se cap a una producció de qualitat i arrelada al territori. Cal potenciar els productes de secà i vetllar perquè les concentracions parcel·làries, derivades de les noves zones de reg, no trenquin l'estructura tradicional del paisatge.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat en l'aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests nuclis tenen valor històric afegit, com Salàs de Pallars, a causa de la seva presència des de l'edat mitjana i una economia basada fonamentalment en les pràctiques agropastorals i els conreus de secà que encara prevalen. Les pastures i els conreus establerts al voltant de la Conca de Tremp, a més, encara posseeixen valors productius vinculats cada vegada més al turisme rural com a nova activitat. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat paral·lela.
- Potenciar els conreus i la ramaderia que han construït el paisatge de la conca a través de les marques de qualitat i identificació territorial, fent possible que les explotacions no depenguin només de les produccions integrades de porcí o de la cerealicultura i conservant la riquesa de patrons dels paisatges agraris, com el de la vall de Serradell o del riu de Carreu. Cal potenciar la recuperació de conreus pràcticament extingits com el de la vinya, creant l'única marca vitivinícola del Pirineu català, o de varietats autòctones d'arbres fruiters.
- Revalorar el petit patrimoni directament associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts, etc.) pel seu valor històric i cultural.
- Promoure criteris paisatgístics en la construcció de l'aeròdrom i el polígon industrial a Vilamitjana i les noves vies perimetrals de Tremp i d'accés al futur túnel de Comiols.
- Promoure les activitats nàutiques als pantans de Sant Antoni i Terradets, degudament regulades per evitar incompatibilitats amb la preservació de la fauna aquàtica i la vegetació de ribera.
- Fer valer i difondre el patrimoni paleontològic de la conca de Dellà, especialment les petjades i fòssils de dinosaures d'Isona i Basturs, amb continuïtat cap a Coll de Nargó per les collades de Faidella i Bóixols, mitjançant la creació d'itineraris de descoberta.
- Rehabilitar els castells, les ermites i les fortificacions que se succeeixen en les zones més altes per tal de conservar el seu valor

- històric i identitari. Adequar una xarxa de miradors en aquests punts, talaies excel·lents per observar el paisatge de la conca.
- Considerar els fronts urbans fluvials de la Pobla de Segur com a valors del paisatge urbà, destacant-ne el caràcter i potencial paisatgístic. En aquest sentit, convé recuperar i preservar les panoràmiques obertes de vista al riu, així com potenciar l'ús social i el gaudi dels espais propers al riu fent-los accessibles a la població local i restaurant els elements arquitectònics i patrimonials que s'hi vinculen.
  - Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge de les noves infraestructures viàries, principalment les variants de Tremp i la Pobla de Segur i el possible túnel de Comiols. En aquest sentit, cal impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística per a aquests projectes.
  - Procurar que els horts de Tremp i la Pobla de Segur estiguin ben inserits al lloc, que els materials que els formen siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb les activitats de caràcter social, lúdic o educatiu.
  - Redactar plans especials que regulin les zones d'agricultura hortícola de la plana al·luvial a les perifèries dels nuclis de Tremp i la Pobla de Segur tenint en compte les indicacions d'aquest catàleg.
  - Promoure, entre diverses institucions i entitats públiques i privades, fórmules de protecció i gestió dels paisatges d'interès agrari de les petites planes al·luvials lligades als principals cursos, a més dels espais agrícoles singulars estructurats per *bocage* de Sant Martí de Canals i la Pobla de Segur per tal de garantir-ne la conservació i la promoció.
  - Buscar fórmules urbanístiques que permetin relligar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans de Tremp i la Pobla de Segur (parcs, places, passeigs, etc.) respecte als espais agrícoles i forestals circumdants.
  - Estudiar la viabilitat de crear figures legals amb representació dels agricultors i l'Administració per fomentar i protegir les àrees agrícoles més amenaçades per la millora de les comunicacions i l'expansió del sòl urbà o industrial, fent especial èmfasi en els nuclis de Tremp i la Pobla de Segur i en la possible futura creació del túnel de Comiols.
  - Incentivar la promoció mancomunada supramunicipal de polígons industrials i terciaris a fi de minimitzar l'ocupació de sòl i la fragmentació paisatgística.
- Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació**
- Millorar l'accessibilitat i la cobertura de serveis telemàtics als nuclis de població més distants de la xarxa viària principal, així com facilitar la regeneració arquitectònica del paisatge urbà sense malmetre els perfils i estructures tradicionals de la trama urbana.
  - El nucli encimbellat de Toralla; els situats en solana sota una paret de pedra de Gurp, Erinyà i Serradell; el nucli compacte a mig vessant de Gurp així com altres nuclis com Talarn, mostren estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els fons escènics respectius. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
  - Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment dels més emblemàtics, com Sant Corneli, i promoure'n la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
  - Establir una línia de subvencions encaminada a integrar paisatgísticament les instal·lacions i tanques vinculades amb els terrenys agrícoles limítrofs amb la trama urbana.
  - Integrar paisatgísticament les granges de porcí existents. Afavorir la implantació d'energies renovables a l'espai agrari mantenint l'escala dels paisatges de la Conca de Tremp.
  - Ordenar la localització de la publicitat a peu de carretera impedint que les tanques afectin el fons escènic de la unitat i les principals fites en el paisatge.
  - Restringir la localització de construccions i polígons industrials en sòl no urbanitzable en espais agraris d'alt valor productiu i en els que presenten patrons de *bocage*, com a Sant Martí de Canals i a l'entorn de la Pobla de Segur.
  - Localitzar les noves implantacions de polígons d'activitat econòmica en àrees de creixement amb continuïtat amb les trames urbanes o de polígons ja existents i evitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per tal d'impedir l'efecte de carretera aparador. Cal evitar la dispersió d'aquests «complexos» en el territori, combinant la maximització de l'accessibilitat amb la minimització de l'alteració en l'estructura del paisatge.
  - Senyalitzar amb infraestructura física –associada als itineraris o als miradors de la unitat– les àrees i els elements relacionats amb la memòria històrica de la Guerra Civil.
  - Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del coll de Comiols, el castell d'Orcau, Santa Engràcia i Claverol; els itineraris motoritzats entre el pantà de Talarn i el congost d'Erinyà, el de l'ombra del Montsec i el de Conca de Tremp - Dellà, i els no motoritzats del GR-1 sender transversal i de Santa Engràcia - Pic de Lleràs. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

19. Montsec

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de l'Alt Pirineu i Aran (Pallars Jussà) i de Terres de Lleida (Noguera).

Superfície:

17.450,3 ha
(la part de l'Alt Pirineu i Aran)

Municipis:

La unitat inclou, parcialment, els municipis següents de l'Alt Pirineu i Aran: Sant Esteve de la Sarga, Llimiana, Castell de Mur i Gavet de la Conca. També inclou parts de Camarasa, Àger, Vilanova de Meià, Artesa de Segre i la Baronia de Rialb, ja de les Terres de Lleida

---

582

La Noguera Ribagorçana travessa el Montsec formant el congost de Mont-rebei. Oriol Clavera / Arxiu Ara Lleida

Trets distintius

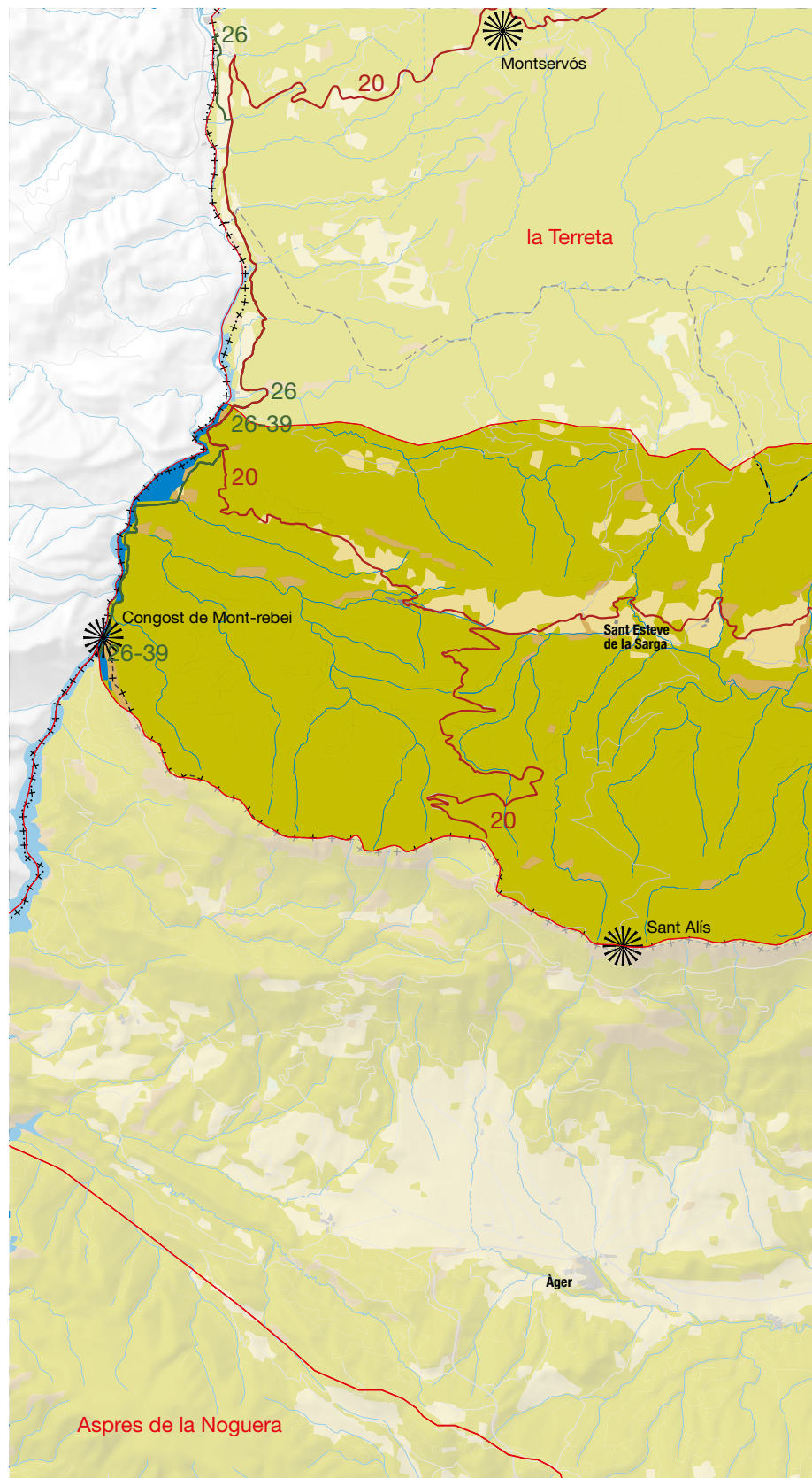
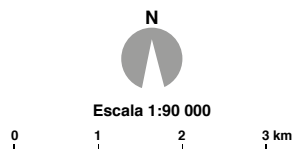
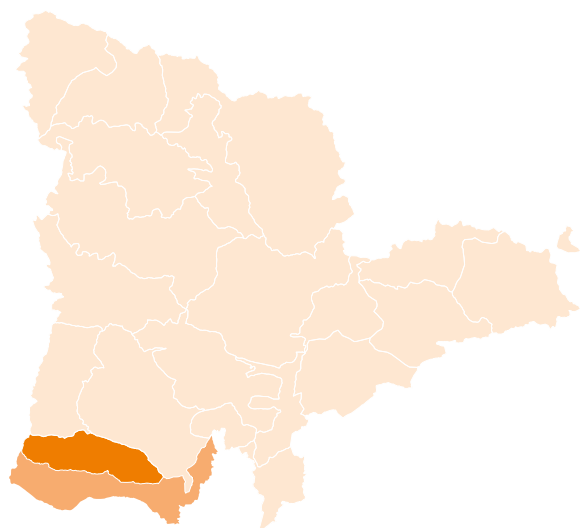
- Els relleus més destacats de les serres exteriors prepirinenques, que s'alineen, com tota la serralada pirinenca, en sentit longitudinal. Es tracta d'un conjunt muntanyós format en bona part per roquissars esquerps, entremig dels quals s'obren alguns traus excavats. La serra del Montsec es descompon en dos esgraons que originen un replà aprofitat per instal·lar-hi conreus i algun veïnat.
- La Noguera Ribagorçana, a la part més occidental, i la Noguera Pallaresa, en un segment intermedi, travessen el Montsec i formen, respectivament, els congostos més impressionants del Prepirineu català: Mont-rebei i Terradets. L'àmplia làmina d'aigua formada pel pantà de Terradets contrasta fortament amb els boscos dels vessants muntanyosos i els conreus de secà que s'estenen per les seves ribes.
- Paisatge dominat per elements naturals, amb un fort contrast cromàtic entre obagues i solanes; destaquen els imponents relleus abruptes, als peus dels quals s'assenten dos sinclinals de proporcions gegants, amb vocació agrícola i de pendents més moderats o suaus, on predominen els cultius herbacis extensius de secà: la vall d'Àger i la conca de Meià. La dominància natural s'accentua amb la cobertura vegetal: a les solanes domina el carrascar muntanyenc, mentre que a l'extensa esquena del Montsec, la part obaga, plenament forestal, hi senyoregen la roureda de fulla petita, els carrascars i les pinedes. Al seu peu la solca una extensa franja deprimida que dona lloc a diverses valls que drenen cap a la Noguera Pallaresa (vall de Llimiana i barranc del Bosc) o cap a la Noguera Ribagorçana (vall d'Alsamora i Sant Esteve de la Sarga).
- Poblament escàs i de tipologia rural. Destaquen les poblacions d'Àger, Vilanova de Meià, Guàrdia de Noguera i Llimiana. Destaquen les nombroses torres de guaita, castells i pobles encimbellats, testimonis del passat medieval d'una zona fronterera, entre el Prepirineu i la plana lleidatana.
- L'elevat patrimoni geològic, tant pel que fa a les estructures tectòniques representades en el massís com als nombrosos jaciments paleontològics (del Juràssic inferior fins a l'Eocè).
- Boires espesses, provocades per les inversions tèrmiques hivernals, i fort vent que creua els congostos.

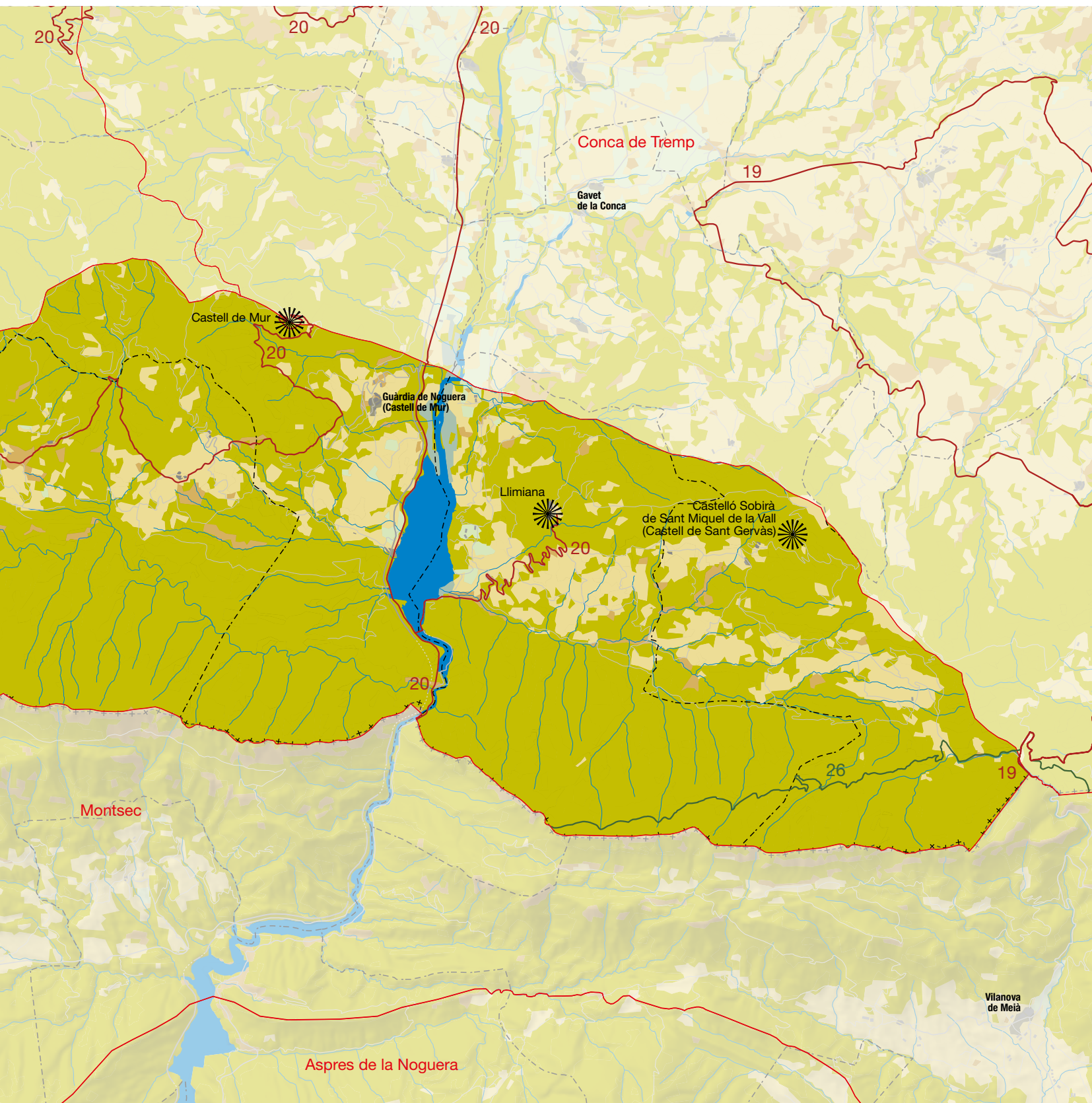
 Mirador

 Itinerari motoritzat
 19 Conca de Tremp - Dellà
 20 A l'ombra del Montsec

 Itinerari no motoritzat
 26 GR-1, el sender transversal
 39 Congost de Mont-rebei

584

Elements naturals del paisatge

Aquesta unitat està formada per una sèrie de serres calcàries de més de 40 km de llargada i 18.696 ha repartides entre les comarques de la Noguera i el Pallars Jussà. L'empenta i la força erosiva dels rius Noguera Pallaresa i Noguera Ribagorçana han aconseguit dibuixar i perfilar els espectaculars congostos que, alhora, divideixen la serra en tres sectors: d'oest a est, el Montsec d'Estall (en terres aragoneses), el Montsec d'Ares i el Montsec de Rúbies. Els materials geològics que afloren a la unitat s'han vist extraordinàriament afectats per l'orogènia alpina. Hi ha un predomini clar dels materials carbonatats, però també hi són presents les lutites, els guixos i els gresos mesozoics i cenozoics. La disposició i la diferent competència d'aquests materials dona lloc a esglaons, formes escarpades i fondalades, així com a diverses percepcions sensorials, derivades, fonamentalment, de les coloracions dels materials. Els colors grisos i rosats són atribuïbles a les calcàries; els foscos, a les dolomies; els ocres, als gresos i limolites, i els vermells, a l'aflorament de guixos i argiles amb òxids de ferro. Són espectaculars els esvorancs oberts pels principals cursos d'aigua que travessen la unitat de nord a sud camí de la plana: els rius Noguera

Ribagorçana (congost de Mont-rebei), Noguera Pallaresa (congost de Terradets) i Boix (congost del Pas Nou). En tots tres casos es poden contemplar les impressionants cingleres tallades pels rius (parets de Catalunya i Aragó, a Mont-rebei; de les Bagasses i roca Regina, a Terradets, o roca dels Arcs, a l'Escala del Pas Nou). També hi menen altres rius o barrancs secundaris subsegüents als principals, com el riu Fred de Pui, afluent de la Noguera Pallaresa, i l'espectacular barranc del Bosc, també afluent d'aquest riu.

El clima és mediterrani continental, de tipus subhúmit, però a la muntanya la mediterraneïtat es matisa i passa a ser submediterrani, amb unes precipitacions mitjanament elevades. Les inversions tèrmiques de l'hivern provoquen boires espesses que es concentren al fons de vall; les precipitacions varien entre els 1.050 mm de la carena del Montsec als poc menys de 700 mm dels fons de valls. Tot plegat motiva que la vegetació sigui predominantment de fulla marcescent a les obagues i planoperennifòlia a les solanes, amb una distribució diferencial que té clares repercussions en el paisatge: pel que fa a la variació de colors (a la primavera o a la tardor) i pel que fa a l'augment de la visibilitat a l'hivern, en el cos de la vegetació caducifòlia.

586

L'Escala del Pas Nou, congost obert pel riu Boix al sector oriental del Montsec de Rúbies. Observatori del Paisatge

La vegetació de la major part de la unitat correspon, en línies generals, al domini de la vegetació potencial del carrasquer muntanyenc o carrasquer amb boix (*Buxo sempervirentis-Quercetum rotundifoliae*); només les obagues més frescals i alguns fons de vall pertanyen al domini potencial de la roureda de roure de fulla petita (*Violo willkommii-Quercetum fagineae*). Aquest domini del carrasquer muntanyenc, majoritàriament constituït per plantes de fulla perenne, s'estén per totes les solanes, quasi tots els fons de vall i bona part de les obagues de sòls superficials. Actualment, la majoria dels fons de vall està desforestada i transformada en camps de conreu. A causa de l'empobriment reiterat del sòl, la vegetació dominant avui dia es compon de comunitats secundàries: les garrigues (*Quercetum cocciferae*) i les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarino-Ericion*), acompanyades sovint de pasturatges de jonça (*Aphyllanthion*). Molt localment, allí on afloren els gresos que donen sòls de reacció àcida, apareixen formacions de carrasquer amb bruc, associades a brolles calcífugues (*Cistion laurifolii*) i landes adaptades a climes submediterranis (*Calluno-Genistion*).

La vegetació rupestre també té una gran importància en aquest domini, sobretot als vessants més escarpats de la cara meridional del Montsec; en exposicions de solana, domina la comunitat de te de roca (*Jasonia glutinosa*), mentre que a l'obaga ho fan diverses comunitats de l'aliança *Saxifragion mediae*, entre les quals destaca la comunitat amb corona de rei (*Saxifrago longifoliae-Ramondetum myconii*) i la comunitat de clavellina del Montsec (*Petrocoptido montsicciana-Antirrhinetum mollis*). Unes i altres confereixen a les parets verticals calcàries el seu aspecte tan característic a la primavera. A les tarteres també hi ha una migrada vegetació, amb notable interès biogeogràfic, integrada a l'aliança *Stipion calamagrostis*. Als marges de la Noguera Pallaresa, a la cua del pantà de Terradets i als principals torrents de la unitat, apareixen les salzedes, alberedes i omedes (*Populetalia albae*), força singulars en alguns trams.

El domini de la roureda de roure de fulla petita es localitza principalment a les obagues d'Àger, Vilanova de Meià i en bona part de l'esquena del Montsec, especialment al Montsec d'Alsamora, el Montsec de Castellnou, el Montsec de l'Alzina, als serrats que descendeixen fins al barranc del Bosc –tots ells al Montsec d'Ares– i en moltes taques distribuïdes per l'obaga del Montsec de Rúbies, especialment a l'extrem oriental. En situacions secundàries de degradació de la roureda, apareixen boixedes, pastures de jonça (*Aphyllanthion*) i bardisses (*Pruno-Rubion*). Molt localment, trobem alguna avellanosa.

Es produeix una gran diferència entre ambdós costats de la serralada quant a la distribució i la continuïtat de les masses d'aciculifolis, la majoria d'elles replantades durant el segle xx. Els boscos de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) i pi roig (*Pinus sylvestris*) a les zones més elevades i fresques es localitzen en un 68% a l'obaga del Montsec, mentre que al cantó sud són més escadusseres i disperses. A la carena del Montsec, ja al límit septentrional de la unitat, apareixen algunes formacions vegetals permanents com les comunitats de coixinets de carena (*Genistion lobelii*), adaptades al fort vent de la zona, així com diversos prats i gespes (*Festucion scopariae*, *Thero-Airion*).

Evolució històrica del paisatge

Aquestes terres van ser habitades des del Paleolític mitjà, com ho demostra el jaciment de la cova de Muricecs de Cellers. Es poden datar diversos jaciments com a neolítics, com el de l'Hostal Roig. També hi ha presència de diversos indicis de cultura megalítica a Vilanova de Meià, concretament al Cogulló, i el conegut dolmen de la Lloella del Llop, al peu de la serra del Montsec, també en aquest mateix municipi.

La romanització va donar lloc a una major ocupació del territori. Així ho testimonia l'extensa xarxa viària que es va construir a l'època, i que fou, en definitiva, la que va marcar la senda a partir de la qual després es construirien les principals carreteres actuals. Per aquesta unitat passava la via Gallica Flavia que, des d'Ilerda, arribava a Àger. A la zona del pont d'Àger encara se'n conserva un tram. Des d'Àger la via es bifurcava: l'una passava per l'actual Baronia de Sant Oïsmo i el coll d'Orenga fins a Vilanova de Meià, des d'on travessava el Montsec pel Pas Nou, i arribava a Aeso (Isona); l'altra resseguia aigües amunt la Noguera Pallaresa, de manera que passava pel congost dels Terradets i es dirigia a la conca de Tremp. Aleshores els boscos eren extensos, però a partir del segle III es van començar a tallar les masses forestals, activitat que assoliria un dels punts més àlgids a l'època medieval.

Durant l'època de presència sarraïna, les terres del Montsec van formar part de la frontera superior d'al-Àndalus i, en conseqüència, es van veure afectades per diversos enfrontaments bèl·lics entre cristians i sarraïns. Aquest límit no era ni estable ni ben definit, sinó que canviava segons les reconquestes i les ràtzies. En aquest sentit, el Montsec actuava d'emmurallat natural, al nord del qual s'estenien els poblements cristians. La gran quantitat de castells i torres de guaita quadrades o rodones confirma aquest fet. L'any 1034 Arnau Mir de Tost va desallotjar definitivament els àrabs de la vall d'Àger, per la qual cosa el territori es va repoblar de cristians. A partir d'aquell moment, les terres que durant anys havien romàs ermes van començar a ser rompudes i van passar a ser terres de conreu. Són nombrosos el nuclis de població que van sorgir com a conseqüència de la reconquesta de les serres situades a banda i banda del Montsec. Aquests nuclis es van aixopugar al voltant de castells i esglésies i van entrar en el sistema feudal, en especial vinculats als dominis del priorat de Meià, de la baronia de la Vansa i de Sant Pere d'Àger. Però la veritable línia de defensa que després es convertiria en un conjunt d'assentaments se situava al vessant septentrional, entre Comiols i més enllà del Montsec d'Estall, ja dins la Baixa Ribagorça. Petits castells i torres de defensa formaven una línia densa que protegia les terres conquerides des del nord: el castell de Toló, el Castelló Sobirà de Sant Miquel, la vila de Llimiana, la vila closa de Moror, el castell de la Guàrdia, Mur, el Meüll, Castellnou de Montsec, Alsamora i Castissent formaven un cinturó amb una plaça forta, separades per només 5 km de distància. Molts d'aquests nuclis encara continuen habitats i les restes de les fortaleses són poc més que ruïnes. La Baronia de Sant Oïsmo és un exemple en aquest sentit: de població amb castell vinculada als dominis feudals de la conca de Meià, passa a ser avui dia un nucli pràcticament deshabitada.

El nucli de Llimiana, ubicat sobre un cim de 790 m, formava part de la línia densa que protegia les terres conquerides als sarraïns. ICGC, Fons Cuyàs

588

Tot i que no es disposa de dades concretes, a mitjan segle **xix** les lleis de desamortització van provocar l'alienació de les masses forestals de l'Església a l'Estat i als ajuntaments. Això va suposar una nova etapa de degradació de les terres forestals a favor dels conreus, però també per obtenir fusta i carbó vegetal. També en aquest període es va produir l'expansió del conreu de la vinya a Catalunya, provocada per la crisi a França arran de l'aparició de la fil·loxera. Aquesta expansió de la vinya es va tallar sobtadament amb l'arribada de la fil·loxera cap a finals de segle, cosa que va suposar un abandonament de terres generalitzat al Montsec.

Amb la Llei de conservació de forests i repoblació forestal, de 1908 s'inicià una política de repoblació a tot l'Estat espanyol. Les terres prepireniques es van veure especialment afavorides, ja que les plantacions van reduir l'efecte alterador de les aigües pluvials sobre sòls pràcticament nus. Amb la creació de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, es van començar a construir grans pantans amb la finalitat d'explotar les aigües superficials per a reg i per generar energia hidroelèctrica. Els pantans amb repercussió a la unitat són els de Camarasa, Terradets i Canelles. Aquest últim va dur implícit l'abandonament obligat de terres de conreu i fins i tot poblacions senceres que van quedar negades sota les aigües del pantà; també va influenciar el traçat dels camins, ja que va tallar les comunicacions entre la vall d'Àger i les terres del Montsec d'Estall.

El territori encara està immers en aquesta dinàmica, que ha implicat que s'abandonessin les terres de conreu més marginals, generalment els bancals en indrets més enfilats, i, fins i tot, algun poble, com en el cas de Rúbies, amb la consegüent recuperació de la vegetació de tipus forestal. Durant la segona meitat del segle **xx**, va decaure el sistema de transhumància i va minvar l'ús de les carrerades, fins al punt que en algun cas s'han abandonat completament, per exemple la que va de Sant Jaume de Cas a la Règola,

que ha estat recolonitzada per la vegetació. Cap a finals del segle **xx**, la intensa mecanització agrícola va necessitar grans superfícies agrícoles, cosa que va provocar, a les zones encara conreades, la substitució del sistema tradicional d'abancament per grans extensions agrícoles, amb la destrucció de les parets de pedra, vells camins de finques i vegetació associada.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'organització del paisatge a la unitat és el resultat de la síntesi entre la imponent estructura orogràfica d'origen alpí i les transformacions degudes a l'antiquíssim poblament. Destaquen per sobre de tot el rocam i els roquissars com a elements més distintius i individualitzables del paisatge. Fora de les valls, el paisatge és mancat de moviment; es percep estàtic, atemporal i divers, però equilibrat. És un paisatge organitzat per la geologia. Les línies són sinuoses, i les formes, verticals. A les valls, inversament, les formes són horitzontals, i les línies, més simples i corbades. A les zones menys costerudes, la vegetació de tipus forestal –carrascars amb boix, rouredes de roure de fulla petita o matollars– pren protagonisme. Hi ha contrastos cromàtics persistents entre roques i vegetació al llarg de l'any. Els conreus també experimenten canvis estacionals importants, entre els quals es pot destacar la floració dels ametllers a la primavera. Els camps predominen a banda i banda del pantà de Terradets, aprofitant les terres més planeres, i tenen un ús fonamentalment agrícola de secà amb un mosaic paisatgísticament molt interessant d'arbres fruiters, oliveres, cereals i alguna vinya residual. El pantà de Terradets separa Llimiana de Guàrdia de Noguera, els dos principals nuclis de la part pallaresa de la unitat, i dona pas a una estreta vall de dissimetria destacable amb conreus al vessant solà i bosquines a l'esquena del Montsec. L'aigua dels diferents pantans, al sud i l'oest del territori, marca un contrast molt accentuat respecte al to gris de les roques i al verd fort de la vegetació perennifòlia. En general, tanmateix, i atesa la morfologia del relleu, l'aptitud agrícola de les terres és baixa. Les terres més productives es concentren a la vall d'Àger i a la conca de Vilanova de Meià, a la part lleidatana de la unitat, on els pendents són més moderats o suaus. Tot i això, a l'àrea pallaresa, són patents els abancaments que testimonien un aprofitament agrícola més extens en antigues èpoques d'escassetat, els quals assoleixen cotes altes força inversemblants actualment.

Les principals activitats econòmiques es concentren a les valls, amb un paisatge agrícola i rural típicament mediterrani, en què predominen els cultius herbacis extensius de secà (ordi, blat i civada), arbres fruiters (ametllers, oliveres i vinya) i farratges (trepadella). A Llimiana, per exemple, cal destacar l'anomenada del raïm moscatell i l'activitat d'un trull d'oli, malgrat que, en aquest poble, els ametllers han tendit a substituir les oliveres. La ramaderia també s'hi practica i sovint es poden veure ramats de cabres i ovelles pels replans mitjans de la serra del Montsec. Entre els camps també es troben granges, majoritàriament de bestiar porcí. Això no obstant, la ramaderia de plana està en decadència, cosa que ha fet que el sector primari faci temps que no és el primer en nombre d'ocupats. Els boscs de pins i alzines completen els recursos.

A banda i banda dels pantà de Terradets, aprofitant les terres més planeres, hi ha un mosaic agrícola de secà d'arbres fruiters, oliveres, cereals i alguna vinya residual. A la imatge, panoràmica des de Llimiana. Klaudi

És també a les valls o a les seves immediacions, de vegades en llocs localment enlairats, on es concentren els nuclis habitats. El poblament és molt escàs i de tipologia rural, llevat de les zones de la vall d'Àger, que concentren infraestructures vinculades al turisme i a les segones residències. Els nuclis de població més importants a la unitat del Montsec són al sud de la serra (Àger i Vilanova de Meià), mentre que al nord, a la part pallaresa, al capdamunt dels cultius que envolten el pantà de Terradets, trobem l'encimbellada Llimiana i Guàrdia de Noguera. Llimiana és un nucli de poblament antic i sembla que hi ha citacions que demostren una posició musulmana avançada que controlava el pas del Montsec. El municipi comprèn també les caseries dels Obacs i el mas de Solduga, el santuari de Sant Salvador de Montsec i les restes de l'antiga església de Sant Andreu de Llimiana. La vila de Guàrdia de Noguera és cap del municipi de Castell de Mur i deu el seu origen a la posició defensiva del castell de la Guàrdia, situat al nord del poble, dalt d'un promontori que domina l'entrada nord del congost de Terradets i els passos elevats del pas de l'Oscà i portella Blanca. Aquests dos nuclis fins ara no han experimentat grans creixements residencials. Altres poblacions veïnes són Alsamora, la Clua, Sant Esteve de la Sarga, Beniure, Moror, Estorm, Santa Lúcia de Mur, Cellers i Sant Miquel de la Vall, al nord, dins la comarca del Pallars Jussà. Pel que fa a la dinàmica urbana, la població està poc disseminada i tots els nuclis es consideren rurals. A causa de la poca població, a més, la part pallaresa presenta unes densitats de població molt baixes.

Les valls articulen el territori i són aprofitades per les principals i escasses vies de comunicació, tant carreteres com el ferrocarril. La C-13 travessa el territori de nord a sud, i la C-12 passa per Àger. Una xarxa de carreteres secundàries i pistes de terra uneixen les diverses poblacions de la unitat amb les vies principals. Vorejant el pantà de Camarasa i pel pas de Terradets, hi passa el ferrocarril que enllaça Lleida i la Pobla de Segur. Diverses línies d'alta tensió creuen també la unitat al llarg del riu Noguera Pallaresa. La gran concentració a la serra de Comiols, al serrat de la Mola d'Esto i al serrat Alt provoca les alteracions visuals més perceptibles de la unitat. Els accessos a les poblacions es comencen a poblar amb petites indústries de serveis, majoritàriament d'oci. A Guàrdia de Noguera s'ha desenvolupat un sector serveis molt dinàmic per la proximitat a la carretera C-13 i a les activitats lúdiques que de temps ençà s'han implantat a les ribes del pantà de Terradets. La millora i l'ampliació de les vies de comunicació, així com la cons-

trucció de granges, suposen els principals processos de canvi i impacte en el paisatge.

Els canvis a la unitat es poden definir com a lents i paulatins, principalment per la dinàmica de la vegetació natural, que condiciona un paisatge força estable. Tan sols convé destacar que les repoblacions vegetals de pinàcies iniciades la dècada dels anys cinquanta, per reduir l'erosió de les àrees més costerudes, han permès que la superfície forestal del Montsec i les zones veïnes s'hagi incrementat, això sí, amb problemàtiques associades, com la introducció d'espècies no autòctones –*Pinus nigra* subsp. *austriaca* o *Pinus pinaster*– mitjançant maquinària pesant, poc integrades en el medi. Moltes terres marginals agrícoles abandonades des dels anys seixanta han recuperat la coberta boscosa. Aquest retrocés de la superfície agrària causa un cert impacte visual, especialment a la part oest de la vall del riu Noguera Pallaresa. Aquesta dinàmica forestal ha anat acompanyada d'una dinàmica demogràfica d'envelliment i despoblació, especialment als nuclis més petits. Tot i que avui en dia l'estructura del paisatge sembla consolidada, alguns conreus abandonats a les zones de més pendent, com a la vall del barranc de les Jullanes o la capçalera de la vall de Llimiana, poden ser el preàmbul d'un futur canvi cap a l'abandonament de més zones agrícoles i ramaderes. Tot això ha fet augmentar el risc d'incendi, especialment a les masses forestals en bon estat de regeneració al vessant nord, agreujat per l'augment de turistes i l'estrès hídric degut al canvi climàtic. L'altre gran risc que presenta la unitat és l'elevat risc d'erosió als pendents majors del 30%, sobretot al Montsec d'Ares i al Montsec de Rúbies. Cal destacar també que l'abandonament continuat i prolongat de les terrasses de pedra contribueix a augmentar el risc de corriments del sòl. Davant d'aquests riscos, el paper de conservació dels espais agrícoles i ramaderes que queden. La seva viabilitat passa per la implementació de polítiques agràries efectives, tant des de la Unió Europea com des del Govern català, apostant per una ramaderia coordinada amb l'agricultura i per la producció de productes de qualitat.

De cara al futur, la possible declaració del Montsec com a parc natural –proposada i estudiada d'uns quants anys ençà– i l'efecte de designació que crearia aquesta figura de protecció contribuirien a augmentar la freqüentació i accelerarien, entre altres dinàmiques, el desenvolupament d'activitats ecoturístiques. Finalment, hi ha un potencial d'aprofitament d'energia solar extremament elevat

590

La vila de Guàrdia de Noguera, cap del municipi de Castell de Mur, fins ara no han experimentat grans creixements residencials. Gustau Erill i Pinyot

a l'oest de la unitat, que en podria canviar localment la fesomia, d'acord amb les condicions d'instal·lació i disseny de les infraestructures, però els projectes presentats fins ara han aixecat una gran oposició ciutadana.

Expressió artística del paisatge

La vall d'Àger, a la part de la unitat que pertany al Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida, amb la carena del Montsec al nord i centrada pel poble d'Àger, amb la seva col·legiata, són els elements paisatgístics millor representats pels fotògrafs i pintors. També alguns escriptors, com Ramon Xuriguera, s'han sentit atrets per aquesta vall i n'han descrit alguns dels paisatges.

«Davallem tot el que hem pujat. Ara creix una vegetació curta i negra arrapada al rocam. La terra s'estreny amb un vermell de coàgul; les alzines s'espesseixen a banda i banda del vehicle; tornem a pujar amb una resignada constància. De sobte, com si ens aboquéssim al barandar d'un balcó meravellós, s'obre als nostres peus la magnífica raconada de la Vall d'Àger, miniaturada, com una immensa gota d'aigua vista al microscopi, fina de tons i transparentada per una llum suau i encalmada. Al mig, entre quadres minúsculs de terres de cultiu i fileres d'arbres invisibles, hi ha el poble que dona nom a la vall.» (Xuriguera, 1929).

El diàleg entre el Montsec i la vall d'Àger també fou objecte d'unes belles pàgines de Josep Pla, a *Viatge per Catalunya* (1946), final-

ment inclòs al volum *Tres guies* de les seves obres completes:

«El Montsec és un mur rocós que separa el Pallars i la Ribagorça de les terres de Lleida. Corre d'est a oest, desolat, estèril, més de cinquanta quilòmetres, que es fica uns dotze quilòmetres endins de les terres d'Osca. [...] El Montsec, completament desproveït de vegetació, d'una presència abassegadora i directa, és d'un color de carmí desmaiàt, que, tocat per algunes postes de sol, agafa llavors una fogositat d'incendi d'una severa, imposant bellesa» (Pla, 1976: p. 999-1000).

Valors en el paisatge

La unitat destaca pels valors naturals i ecològics, principalment deguts a les particularitats de la geomorfologia calcària, l'escassa presència d'assentaments urbans i l'extensió de les masses boscoses. La meitat de la superfície de la unitat forma part de l'EIN Serra del Montsec, inclòs dins la xarxa Natura 2000 com a espai Serres del Montsec, Sant Mamet i Mitjana. També pertany a aquesta unitat una petita part de l'espai Vessants de la Noguera Ribagorçana. Ambdós espais són zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) i llocs d'interès comunitari (LIC). També inclou la reserva natural parcial del Congost de Mont-rebei, que és un espai de protecció especial. Aproximadament un 42% de la superfície de la unitat és corredor biològic i la totalitat del corredor està inclosa al Pla de recuperació del trençalòs. Tant a les cingleres com a les tarteres es localitza un nombre gens negligible d'hàbitats i espècies d'interès

comunitari. Pel que fa a espècies, destaquen la clavellina del Montsec (*Petrocoptis montsiciana*), l'orella d'os (*Ramonda myconi*) i la corona de rei (*Saxifraga longifolia*). D'altra banda, al Montsec hi ha unes poblacions faunístiques d'enorme interès, per exemple d'espècies que habiten coves i avencs, de rapinyaires –concretament, el trencalòs (*Gypaetus barbatus*), l'àliga daurada (*Aquila chrysaetos*), el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*), el voltor (*Gyps fulvus*) i l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*)– i de mamífers com la llúdriga (*Lutra lutra*). A banda, el Montsec posseeix un elevat patrimoni geològic, tant pel que fa a les estructures tectòniques representades al massís, com en els nombrosos jaciments paleontològics que comprenen un dilatat període de temps que va des del Juràssic inferior fins a l'Eocè. A la unitat hi ha nombrosos jaciments fòssils que apleguen una gran diversitat d'organismes invertebrats del Juràssic (braquiòpodes, bivalves, belemnites, ammonites, etc.), del Cretaci (vegetals, foraminífers, rudistes, ammonites, coralls, etc.) i del Paleogen (bivalves, foraminífers, etc.). Alguns d'aquests jaciments han estat recollits a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya, com les calcàries litogràfiques del Montsec o altres espais, ateses les singularitats tectòniques i sedimentàries que presenten, com Àger - Colobor - Sant Alís, la Règola - Vall d'Àger, Corça - Vall d'Àger i el congost de Mont-rebei - la Pertusa. Aquesta concentració de patrimoni geològic i paleontològic explica que el Montsec sigui un dels centres al voltant del qual gira el Geoparc Orígens, que des del 2018 forma part de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO i busca potenciar el desenvolupament local basat en la conservació i la promoció del patrimoni geològic i fòssil.

Els valors estètics de la unitat estan estretament relacionats amb la geomorfologia i la vegetació. La seva configuració espacial muntanyenca, amb forts pendents que no afavoreixen l'ús agrícola de la major part de la unitat, ha permès que s'hi desenvolupin grans masses de boscos que es poden percebre com alguns dels patrons més significatius de l'àrea d'estudi. Convé subratllar les masses que es distingeixen pel seu valor de contrast de color i per la transformació cromàtica en el temps, com per exemple els boscos mixtos d'espècies perennes i caducifòlies a la part nord de la vall d'Àger, els densos boscos que encara es conserven a l'entorn del barranc del Bosc, o a l'obaga de l'Hostal Roig, on es localitzen masses de carrasquer i roureda. D'altra banda, el Montsec, que té un valor estètic molt alt com a conjunt muntanyós imponent que és, permet comprovar una seqüència paisatgística molt interessant, que va des del fons de la plana fins al capdamunt de la muntanya. A la plana domina el patró agrícola, i, a mesura que pugem en altitud, apareixen els carrasquers de *Quercus ilex* subsp. *bellota*, que simultaniegen amb els boscos mixtos mencionats i, finalment, a les cotes més altes, apareixen les pinedes de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*). Precisament a les zones cultivables, les masses de pinassa contrasten amb els cingles calcaris que afloren al llarg del Montsec d'Ares i el Montsec de Rúbies. Als barrancs de Siponell, de cal Fortó i de Paracolls, prop de la unitat veïna Vall de Rialb, el paisatge és ben divers. Aquí hi domina un altre patró que es caracteritza per la combinació de prats naturals i boscos. El contrast entre la verticalitat dels boscos i l'horitzontalitat dels prats, així com el seu cromatisme, també ofereixen una imatge de paisatge molt rica i molt canviant en el temps. Però el patró de paisatge més important de la unitat és la dissimetria entre els

Pas de Terradets, un congost impressionant format pel riu Noguera Pallaresa en travessar la serralada del Montsec. Enric Fontvila

vessants sud i nord de la serra, tant pel que fa al relleu com a les cobertes i tipus de poblament, disposat al bell mig de les terres de conreu al sud o al capdamunt dels turons al nord. A l'obaga del Montsec hi ha un patró de distribució del poblament i dels cultius en una tipologia de pobles localitzats a la solana sota parets de pedra i encimbellats envoltats de feixes. En el primer cas, destaquen els nuclis de Moror i Sant Miquel de la Vall, i en el segon, Alsamora i Llimiana. Pel que fa a elements naturals estèticament rellevants, s'ha de fer referència explícita a la muralla de rocam calcari del Montsec i al cim de Sant Alís, que dota de personalitat la unitat pel vessant sud, però també al nord, en una esquena que es precipita suaument fins als relleus ondulats de la conca. Els colors ajuden a destacar aquestes diferències en el paisatge: mentre que el sud és sec i ple de colors ocres i grisos, el nord és del verd intens de les carrasques i pinedes, clapejat dels acolorits llaners de roca. Les estacions s'encarreguen de canviar aquests colors amb florides imponents de la vegetació mediterrània però també dels fruiters de

591

El santuari romànic de Mare de Déu de la Fabregada, a l'oest de Sant Esteve de Sarga, té valors paisatgístics destacables. Gustau Erill i Pinyot

secà que contrasten amb l'intens verd dels camps de cereal que, al cap d'uns quants mesos, prendran el color de la sega. D'altra banda, no es pot oblidar l'interès paisatgístic de primer ordre que tenen els congostos del Montsec –en especial Mont-rebei, Terradets i el pas Nou– ni la vall oberta i rural de Barcedana pel manteniment del traçat urbà dels seus nuclis. En darrer terme, i quant a patrons agrícoles, convé destacar la superfície de cultius de secà que ocupa el fons de la vall d'Àger, amb les parcel·les orientades de manera que aprofiten al màxim les baixades d'aigua pels barrancs del massís del Montsec i de Montclús i ajustant-se al relleu dels vessants de les serres, amb els seus límits subratllats per fruiters de secà que assumeixen el canvi de relleu. A les cotes més altes fan acte de presència les masses lineals de boscos mixtos de carrasca i roure, que es mesclen amb l'ús agrícola, formant un paisatge particular de frontera entre el patró agrícola i el paisatge muntanyenc. Al vessant pallarès, els patrons de distribució de les tipologies de paisatge són força similars però predomina el component forestal a tota l'esquena de la muntanya, fet que provoca un gran contrast textural i cromàtic respecte a les terres agrícoles i ermes de les serres més septentrionals d'Alsamora, l'Alzina, Sant Salvador o la serra de la Vall de Llimiana. Els patrons de poblament i espai agrícola són sempre els mateixos: nuclis agrupats i normalment arraulits en un promontori o penya, envoltats de camps en feixes majoritàriament abandonats, però cultivats quan aquests assoleixen dimensions que ha estat possible mecanitzar.

Aquestes terres estan poblades des de molt antic, fet que fa destacar la unitat pels seus valors històrics, com demostren els enterraments megalítics trobats, les pintures rupestres esquemàtiques de la cova del Cogulló que formen part de l'art rupestre mediterrani i van ser declarades Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO l'any 1998, o les restes de l'edat del ferro. Cal remarcar, en el vessant nord, el jaciment de Fabregada a Alsamora. També tenen valor històric el castell d'Àger, el castell de la Baronia de Sant Oïme, les restes del castell de Meià, el castell de Comiols, el castell i la vila closa de Castellnou de Montsec, la vila closa de Moror, el magníficament restaurat castell de Mur i la col·legiata de Santa Maria de Mur i el conjunt medieval de Sant Gervàs. Entre el patrimoni arquitectònic religiós cal destacar que a l'església de Sant Vicenç d'Àger hi ha un sarcòfag romà del segle III. A la Baronia de Sant Oïme hi ha una bella església romànica del segle XI al costat de la torre rodona de l'antic castell. La parròquia de Sant Salvador de Vilanova de Meià constitueix un element representatiu de l'estil gòtic en el si d'aquesta unitat. Destaca també l'antiga col·legiata de Sant Pere, del segle XI, a Àger, que està acompanyada de les restes del castell. A Llimiana es troba l'església parroquial de Santa Maria, també del segle XI i considerada una de les més grans i espectaculars del Pirineu. Tampoc no es poden oblidar les ermites escampades arreu, com ara: la Mare de Déu del Puig de Vilanova de Meià, el santuari de Pedra, santuari de la Mare de Déu de Colobor, Sant Pere Màrtir, la Pertusa, la de la Mare de Déu del Remei, Sant Salvador del Bosc, Sant Miquel de la Vall i la Mare

592

Parc Astronòmic del Montsec, al municipi d'Àger, des del qual es pot observar un cel clar i estrellat, atès que s'ubica en un dels llocs de menys contaminació lumínica del país. Oriol Clavera/ Arxiu Ara Lleida

de Déu de Fabregada. També es conserven explotacions mineres històriques com la mina de lignit de Barmó o dels Rojos de Vilanova de Meià, oficialment anomenada el Pou. L'explotació es va obrir durant la Guerra Civil, d'aquí l'epítet de «rojos», mot amb què s'hi referien els franquistes. A Àger hi ha la necròpolis medieval més gran de Catalunya, amb cent quaranta tombes que contenen esquelets humans perfectament conservats. Per acabar, són d'especial importància els arbres monumentals següents: el Roure dels Escurçons (*Quercus faginea*) i el Roure del Corb de Montardit (*Quercus faginea*), ambdós ubicats al terme municipal d'Àger.

Amb relació als valors productius, malgrat que la producció agrària és avui molt reduïda en aquesta unitat de paisatge, convé no perdre de vista l'interès que ofereixen les zones amb explotacions encara en actiu, principalment la conca de Meià i la vall d'Àger, per exemple a la zona de la Règola, ambdues al sud de la serra del Montsec. Quant a la ramaderia, s'han de tenir en compte les races autòctones que es poden trobar al Montsec, per exemple l'ovella xisqueta, raça autòctona catalana de característiques rústiques i d'aspecte resistent, molt semblant a les cabres. Pel que fa a les altres activitats econòmiques, el Montsec és un dels llocs més importants a escala mundial per practicar-hi l'ala delta i el parapent i, els darrers anys, s'ha assistit a una puixança de les visites turístiques de la zona. En aquest sentit, el vessant nord acapara una bona part del turisme aquàtic associat al pantà de Terradets.

Quant als valors simbòlics, a Vilanova de Meià té lloc la Fira de la Perdiu, al novembre, i l'aplec a l'ermita de la Mare de Déu del Puig de Meià. Cal destacar també diferents processons, com les d'Àger, on antigament cada dissabte del mes de maig se'n celebrava una, o la processó d'Agulló fins a l'ermita de Sant Pere Màrtir. A Àger també es ballaven unes danses la nit de Sant Joan al voltant de la foguera, tot cantant corrandes, que avui han desaparegut. El Montsec és també una terra molt rica en mites i llegendes de diversa mena. Se'n poden documentar nombroses al voltant de les coves, que es poden deure a sentiments com la por d'allò desconegut i a aspectes com l'accés difícil a les coves.

Amb referència al valor social del paisatge, és important recordar que el Montsec ha estat un dels paisatges preferits per una determinada tradició excursionista a Catalunya, delerosa de territoris no gaire transitats, solitaris, que no siguin una destinació habitual. En aquest sentit, hom considera que el Montsec és un paisatge desconegut i amagat per al gran públic, però en canvi és molt valorat per uns determinats col·lectius, cosa que s'evidencia, per exemple, en la col·lecció de guies de caminades, cartografies o estudis monogràfics especialitzats sobre el massís muntanyós. Tanmateix, els últims anys ha començat un cert desenvolupament turístic de l'àrea, que n'augmenta d'aquesta manera el valor social, i de retruc el nombre de visitants. Es tracta del desenvolupament d'activitats específiques –com ara l'ala delta, el parapent, l'escalada o l'espeleologia– i d'activitats aquàtiques a l'entorn del pantà de Terradets o Cellers. En aquest sentit, destaca la creació recent del Centre d'Observació de l'Univers, al municipi d'Àger, un equipament del tot original en el context català, des del qual es pot observar un cel clar i estrellat, atès que s'ubica en un dels llocs de menys contaminació lumínica del país.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els principals accessos al Montsec es concentren als passos naturals formats pels congostos, amb la C-13 que creua el de Terradets, l'L-913 des de Vilanova de Meià passant per l'Escala del Pas Nou, i l'N-230, que des del Pont de Montanyana permet aproximar-se a Mont-rebei i a nuclis com Sant Esteve de la Sarga, Alsamora i Castellnou de Montsec, també accessibles des de Guàrdia de Noguera per l'LV-9125.

Entre els principals itineraris d'interès paisatgístic destaca la llarga ruta a l'ombra del Montsec, situada entre el vessant nord del Montsec d'Ares i la carretera C-1311. Aquesta és una ruta que des de la Noguera Pallaresa mena cap a la Noguera Ribagorçana aprofitant el pas natural de la vall de Sant Esteve de la Sarga. És el territori de l'antiga frontera entre la Catalunya Nova i la Catalunya Vella i, per aquest motiu, molt ric en petites fortificacions. El sector nord del recorregut ressegueix la carretera del Pont de Montanyana fins a Trep, des d'on es poden copsar grans panoràmiques sobre el Montsec, el Pirineu i la mateixa conca de Trep. Des del nucli de Guàrdia de Noguera, seguint la carretera LV-9124 en direcció sud, hi ha un trencall que porta al petit nucli de Collmorter, a tocar del conjunt format per l'església de Santa Maria i el castell de Mur, una de les fites del paisatge i referent visual emblemàtic del Prepirineu que sempre s'ha considerat la frontera simbòlica entre la Catalunya musulmana del Montsec i la cristiana de la conca de Trep. Molt a prop, a la mateixa carena, també hi són les ruïnes del castell de la Guàrdia. Tornant a la carretera principal, es pot seguir en direcció a Moror i recórrer els principals nuclis del vessant nord del Montsec, com l'Alzina, Sant Esteve de la Sarga o Alsamora. Entre els dos últims, hi ha la Mare de Déu de Fabregada, una ermita romànica que indica el camí que porta a la carena del Montsec d'Ares, on es troben el Parc Astronòmic Montsec del Montsec i el cim de Sant Alis, el punt més alt de la serra i mirador excel·lent a banda i banda d'aquesta. Des de Guàrdia de Noguera en direcció sud, seguint la C-13 i vorejant el pantà per la riba esquerra, es pot creuar el pas de Terradets, un congost obert pel riu Noguera Pallaresa que separa el Montsec d'Ares (a l'oest) i el Montsec de Rúbies (a l'est) i per on també passa el ferrocarril de Lleida a la Pobla de Segur. En alguns punts del trajecte, encara es poden veure restes dels ponts i camins medievals que històricament s'han utilitzat per comunicar les comarques del Pallars Jussà, el Pallars Sobirà i la Noguera. A més a més, la verticalitat de les parets del congost fa que siguin un lloc ideal per practicar-hi l'escalada. El primer punt digne d'observar, en la mateixa confluència de la carretera vella amb la nova, és el congost que el torrent del Bosc ha excavat per anar a buscar el nivell de base de la Noguera Pallaresa. La impressionant paret del marge esquerre del torrent s'anomena Salt de la Reina Mora, i el fons del torrent és modelat en un seguit de marmites de gegant. Més endavant, passat el pont que torna al marge esquerre del riu, es comencen a trobar els diferents nivells de fonts per tota la paret. Al marge dret del riu es poden veure les restes del primer camí que va creuar el congost, d'època romana. Una mica més endavant hi ha el forat de l'Or, una cova càrstica, font temporal, ben conegut pels amants de l'espeleologia. Finalment, un cop se surt de la part

Seguint la carretera LV-9124 en direcció sud, hi ha un trencall que porta al petit nucli de Collmorter, a tocar del conjunt format per l'església de Santa Maria i el castell de Mur, una de les fites del paisatge i referent visual emblemàtic del Prepirineu. Observatori del Paisatge

més estreta del congost, excavada en les calcàries del Campanià, s'arriba a la font de les Bagasses; aquesta àrea de descans, ja al vessant sud del pas, és potser el millor lloc per contemplar el congost de Terradets de prop.

594

El sender de llarg recorregut GR-1, o sender transversal, creua el Prepirineu català, passant per les unitats de la Rodalia d'Oliana, Vall de Rialb, Conca de Tremp i Montsec i travessant alguns dels congostos més espectaculars i feréstecs d'aquesta zona, com Mont-rebei o Trespunts. En aquesta unitat de paisatge, la variant que transcorre pel fons de la depressió que solca tota la base de l'esquena del Montsec, des del pas Nou fins la Mare de Déu del Congost a Mont-rebei, és un itinerari interessant per poder copsar tots aquests paisatges que es concentren en el vessant septentrional de la serralada. La variant GR-1-4 del sender transversal s'endinsa en la vessant nord del Montsec i permet descobrir-la des de l'Hostal Roig, passant per Cellers, Moror, Sant Esteve de la Sarga i Mont-rebei.

La ruta a peu pel congost de Mont-rebei segueix un tram del GR-1 i va des de l'aparcament situat sota la Mare de Déu del Congost fins a la cua del pantà de Canelles, amb l'ermita romànica de la Mare de Déu de la Pertusa. Des del Portell del Montsec es tenen espectaculars vistes de Canelles, amb les parets d'Aragó (esquerra) i Catalunya (dreta) que es van aixecant poderosament i van tancant progressivament el pas fins arribar al congost de Mont-rebei, obert a la roca pel riu Noguera Ribagorçana. Des del camí nou, excavat en la roca viva el 1982, si l'aigua està baixa, es pot veure l'antic camí de 1929. Durant el trajecte es troben diversos miradors senyalitzats. La cova de la Colomera, el barranc de la Maçana, el pont penjant sobre el barranc Fondo, el roure monumental de les Tarteres i una colònia de llúdrigues, per la qual el paratge es va declarar reserva natural, són alguns dels elements que es troben en aquest itinerari.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, el caràcter alterós de la unitat permet tenir panoràmiques àmplies a les parts més elevades, és a dir, la carena de la serralada del Montsec, que és bastant accessible mitjançant desplaçaments curts. El punt més alt de la carena, el puig de Sant Alís, és un dels miradors més destacats per les vistes que ofereix de les unitats de la Terreta –amb la serra de Sant Gervàs com a teló de fons– i la Conca de Tremp. La panoràmica vers el sud de la unitat és també de gran abast, amb visió de tota la vall d'Àger i la franja més septentrional de la unitat Aspres de la Noguera. El castell de Mur és un bon mirador per poder observar l'extensa cara nord del Montsec de Rúbies i d'Ares, així com la làmina d'aigua del pantà endinsant-se en la gorja de l'estret de Terradets. El conjunt històric de Castell de Mur és una de les fites del paisatge i referent visual emblemàtic del Prepirineu. El mirador de la torre de l'homenatge, com es coneix aquest punt d'observació, corona el cim d'un turó de 800 m, sobre el pantà de Terradets. Un altre punt de panoràmiques àmplies i riques és el castell de Sant Gervàs a Sant Miquel de la Vall, des d'on es pot observar la serralada des d'una perspectiva més oriental, amb una visió de 360 graus. Finalment, l'espectacularitat del congost de Mont-rebei i el sender excavat en la roca viva fan d'aquest itinerari un mirador privilegiat del pas de la Noguera Ribagorçana per la serra del Montsec. Igualment, l'extensa superfície de la làmina d'aigua del pantà de Terradets converteix el nucli encimbellat de Llimiana, situat a la riba dreta del pantà, en un mirador excel·lent d'aquest espai que s'estreix en apropar-se a la verticalitat i estretor de les parets de Terradets, tot amb la serra del Montsec de fons escènic.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La inexistència d'una figura de protecció i gestió unitària per a tot el conjunt de serres que formen el Montsec, fet que dificulta la implementació de polítiques de paisatge efectives i globals en tota la unitat. Malgrat l'acció del Consorci del Montsec, s'observa una preocupant pèrdua d'elements de patrimoni cultural material (camins, cabanes, feixes, etc.).
- L'extensió de la massa forestal pot donar lloc a grans incendis que malmetrien la riquesa dels nombrosos valors naturals del paisatge d'un espai amb una funció connectora de primer ordre al Prepirineu, però que ja té un elevat risc d'incendi.
- Presència d'elements antròpics que creuen la unitat o banalitzen el paisatge de les zones planeres, com granges construïdes sense integració paisatgística o línies elèctriques.

Amenaces

- El deteriorament d'edificis singulars d'arquitectura civil o industrial i de nuclis històrics de gran interès patrimonial.
- L'envelliment progressiu de la població a la majoria de nuclis petits i aïllats que fa disminuir la massa crítica per dur a terme ini-

Cal evitar el deteriorament d'edificis singulars o nuclis històrics de gran interès patrimonial. A la imatge, el poble d'Alsamora, amb alguns edificis en ruïnes i la torre del segle XI restaurada. Josep Renalias

595

ciatives econòmiques en el territori, a la vegada que la població activa desapareix.

- Les possibles pèrdues de qualitat en els serveis que s'ofereixen per a les activitats nàutiques als pantans de Canelles i de Terradets (o de Cellers), especialment en el primer, afavorides per l'increment de períodes de sequera que provoquen oscil·lacions importants en la làmina d'aigua.
- El recés de la ramaderia extensiva posa en perill el manteniment d'espais oberts de gran valor pastoral, ecològic i cultural. L'abandonament de les activitats del sector primari, que pot induir a canvis vers l'homogeneïtat en el ric patró paisatgístic format per l'esquitx de petits pobles entre camps de conreus de secà, oliveres o ametllers i les bosquines a recer dels barrancs.
- L'aprofitament d'energia solar sense planificació prèvia pot posar en perill la integritat visual de la unitat, sobretot a la part lleidatana.

Fortaleses

- La barreja de paisatges de muntanya mitjana amb paisatges típicament mediterranis dota de gran diversitat la unitat. També cal

sumar-hi la presència de paisatges urbans, a poca distància l'un de l'altre, amb un gran valor històric i patrimonial.

- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcos de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals en un territori habitat.
- Els eixos fluvials de la Noguera Pallaresa i de la Noguera Ribagorçana, que creuen la unitat i la defineixen visualment amb els congostos de la serra, constitueixen un paisatge de l'aigua de gran valor estètic que hauria de garantir aquest element per als usos compatibles amb el paisatge de la unitat, la producció energètica i l'aprofitament lúdic.
- És un paisatge de forta personalitat compartit entre Catalunya i Aragó. La seva identitat com a zona allunyada de les grans urbs i fora dels circuits turístics tradicionals del Pirineu li dona una consistència que no es troba en altres unitats.
- Existeix una experiència en marxa de gestió consorciada d'aquesta unitat de paisatge que cal incentivar des de les administracions públiques: el Consorci del Montsec.
- Un paisatge tranquil, de muntanya mediterrània i de cromatisme geològic de gran valor, fins ara poc conegut per les persones alienes al territori.

Oportunitats

- El manteniment i l'afavoriment d'activitats del sector primari, en especial aquelles que aportin valor afegit i reforcin la identitat paisatgística de la unitat. La recuperació d'elements del patrimoni històric agrícola i ramader pot enfortir l'oferta de turisme rural (arquitectura de pedra seca, carrerades, etc.). És previsible una millora de l'aprofitament de plantes aromàtiques i de l'aprofitament apícola, cosa que introduirà noves oportunitats per als espais agraris de la unitat i pot contribuir a consolidar el turisme de natura.
- La restauració de talussos i, en general, la integració paisatgística de pistes i carreteres impliquen una oportunitat de millora i de creació de condicions visuals de qualitat a la unitat. Igualment, és possible reduir l'efecte de barrera en carreteres, vies i línies d'alta tensió per afavorir els valors faunístics.
- L'aprofitament econòmic del potencial dels valors naturals del paisatge per impulsar i consolidar el turisme esportiu i de natura (itineraris a peu i en BTT, proximitat al congost de Mont-rebei) i l'observació del cel des del centre astronòmic existent.
- La rehabilitació i la conservació dels nombrosos castells, ermites i fortificacions que se succeeixen en les zones més altes i constitueixen punts d'observació del paisatge extraordinaris.
- La promoció de les activitats nàutiques en una unitat pròxima a grans làmines d'aigua (Terradets, Canelles) i congostos espectaculars, degudament regulades per evitar incompatibilitats amb la preservació de la fauna aquàtica i la vegetació de ribera.

596

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Unes cingleres del Montsec ben conservades, que afavoreixin les poblacions d'aufrany i trençalòs, compatibles amb la pràctica d'esports d'aventura.
- OQP2.** Uns paisatges fluvials de la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana ben conservats i gestionats, aptes per gaudir del paisatge i descobrir-lo.
- OQP3.** Uns congostos de Mont-rebei i Terradets lliures de noves edificacions i infraestructures que en distorsionin la vàlua escènica.
- OQP4.** Un paisatge agrari prepirinenc viu, amb l'estructura agrària tradicional de petites parcel·les i construccions de pedra seca, amb granges integrades, poc fragmentat per infraestructures i esteses elèctriques, mantenint l'assentament compacte als nuclis d'Àger, Vilanova de Meià, Llimiana i Guàrdia de Noguera.

- OQP5.** Un patrimoni històric que consolidi la seva presència en el paisatge (cabanes, marges, calçada romana del port d'Àger, castell d'Àger, necròpolis medieval d'Àger, mina de lignit de Barmó, col·legiata de Sant Pere, etc.).
- OQP6.** Un sistema de miradors i rutes de descoberta paisatgística que permetin una percepció adequada dels contrastos visuals propis del paisatge del Montsec, i la varietat de matisos paisatgístics de la zona, esdevenint així itineraris paisatgístics de qualitat, entrelaçats amb els itineraris dels paisatges veïns.
- OQP7.** Una vall marcada per la sensació de tranquil·litat, per la manca de soroll i mantenint-se com una de les parts de Catalunya amb menor contaminació lumínica.
- OQP8.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat les restes megalítiques (les pintures rupestres esquemàtiques de la cova del Cogulló, les restes de l'edat del ferro o el jaciment de Fabregada a Alsamora), i altres elements patrimonials (el castell d'Àger, el castell de la Baronia de Sant Oïsmo, el Castellnou de Montsec, la vila closa de Moror, el castell de Meià i el castell de Comiols) preservats i visibles en l'entorn per tal d'afermar-ne les singularitats.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Garantir la preservació de les formes tectòniques del massís del Montsec, el sistema de barrancs, penya-segats i tarteres de tot el massís, així com els espais d'especial valor escènic com les coves i els avencs. Normalment, aquests espais confinen amb extensos boscos que mereixen ser tractats com a zones de transició i contacte amb la plana del fons de la vall, per a garantir la permanència i qualitat d'aquests paisatges.
- Preservar i recuperar els conreus i explotacions existents, especialment a l'obaga del Montsec, on hi ha un patró de distribució característic dels pobles encimbellats i sota parets de pedra i dels cultius en terrasses que donen lloc a uns espais amb un rellevant valor paisatgístic.
- Els cursos fluvials són un element clau del paisatge del Montsec que cal conservar. Al mateix temps, defineixen per si mateixos un paisatge propi –el de ribera–, amb hàbitats, dinàmiques i característiques pròpies. Cal considerar tots els cursos fluvials i la seva àrea d'influència immediata com a àmbits de conservació prioritària, amb especial atenció a la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana. Així es justifica pel seu interès com a connectors ecològics, pel valor dels seus hàbitats i pel seu interès paisatgístic transversal: des dels entorns de muntanya als nuclis urbans, passant per les planes agrícoles i els congostos estrets.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Fer una gestió integral del territori que permeti recuperar part de les zones obertes, perdudes per l'abandonament agrícola,

que serviran de tallafocs i de mosaic del paisatge afavorint la diversitat biològica i paisatgística.

- Generar estratègies racionals d'explotació de les activitats esportives al pantà de Terradets, per tal de garantir un correcte aprofitament del recurs i un foment de l'oferta turística.
- Elaborar estudis de visibilitat de les principals fites amb valor històric (ermites, santuaris, castells, vil·les medievals i mines històriques) i la seva vinculació amb les principals zones de cingleres i fons escènics rellevants del Montsec, com a recurs de control i definició dels àmbits visuals que s'han de protegir.
- Generar plans de gestió i d'explotació dels boscos de la unitat per tal de fer-los productius i reduir l'elevat risc d'incendi existent, degut a la densitat arbòria i de sotabosc per una manca de gestió i una disminució de les pastures.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Limitar la instal·lació de noves granges de porcs i integrar paisatgísticament les existents. Afavorir la implantació d'energies renovables a l'espai agrari però tenint cura de l'impacte que això suposa.
- Els nuclis situats sota paret de pedra, com Moror i Sant Miquel de la Vall, i els nuclis encimbellats d'Alsamora, Àger i Llimiana,

presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà, tant de rehabilitació com d'obra nova, ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, mitjançant el planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.

- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat, especialment del més emblemàtic, Sant Alís, promovent-ne la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Castelló Sobirà de Sant Miquel de la Vall, Llimiana, puig de Sant Alís, congost de Mont-rebei i el castell de Mur; dels itineraris motoritzats, a l'ombra del Montsec i de la conca de Tremp-Dellà, i dels no motoritzats del GR-1 sender transversal i el congost de Mont-rebei. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió a fi de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

20. La Terreta

Comarca:

Pallars Jussà

Superfície:

21.956,5 ha

Municipis:

Castell de Mur, Sant Esteve de la Sarga, Tremp

598

*La Terreta des de la collada de Castellet, on la litologia i el mosaic agroforestal juguen a crear bells paisatges.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- L'aïllament d'un territori de muntanya mediterrània amb àmplies zones buides d'ocupació humana, amb el conjunt de pobles i valls septentrionals tancats per les muralles de Sant Gervàs i les serres que davallen del pic de Lleràs, i la vall de la Noguera Ribagorçana i la terrassa fluvial natural entre el pantà d'Escales i el congost de Mont-rebei, límits visuals de la unitat.
- La barreja de natura mediterrània i de llocs humits en les fagedes, com la Faiada de Malpàs o la de Lleràs, rouredes, com la de caràcter relictual d'Aulàs, i grups de teixos, com els d'Espills, especialment a la capçalera de la vall de Sapeira i d'Esplugafreda.
- Els petits pobles i masos dispersos pels caps de serra, les ermites i les restes de fortificacions a l'oest de Montllobar.
- Els barrancs profunds acolorits per la geologia nua, encimbellats per pobles, masos i ermites, i solcats de camps quan s'obren al riu, testimonis d'un paisatge canviant que amaga les antigues carrerades sota un mantell d'erms i brolles.
- El caràcter fronterer que ajuda a entendre paisatgísticament i culturalment aquest territori, amb un paisatge cultural de la Franja expressat en el sentiment de pertinença d'un conjunt paisatgísticament homogeni separat per una delimitació autònoma.
- La poc freqüentada i gairebé inexistent xarxa de comunicacions, exceptuant el trànsit de la carretera N-230 en el sector aragonès.
- El simbolisme i valor ecològic dels voltors presents en moltes de les cingleres.

Mirador

— Itinerari motoritzat

20 A l'ombra del Montsec

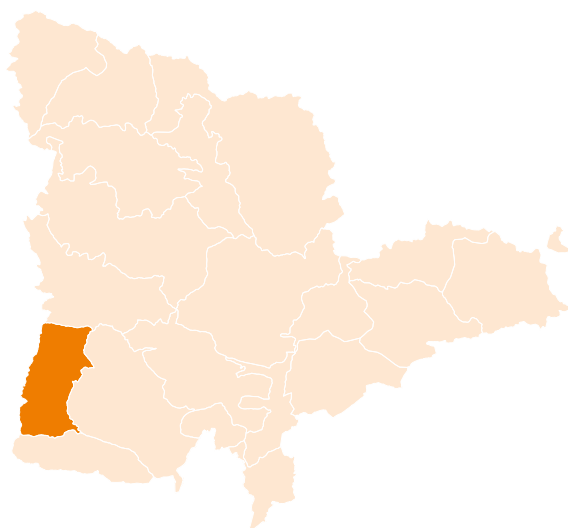
22 Ruta de la Vall dels Voltors

— Itinerari no motoritzat

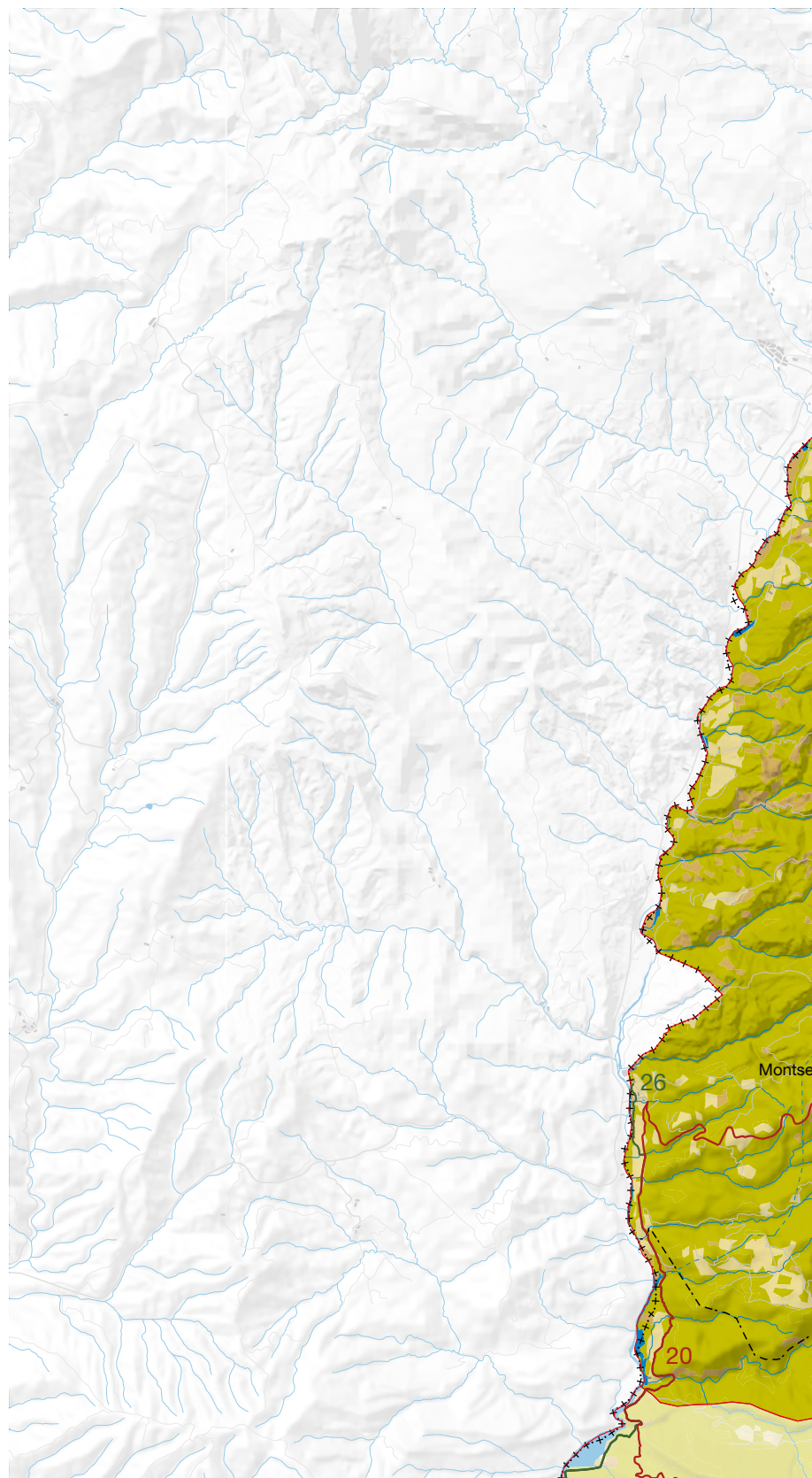
26 GR-1, el sender transversal

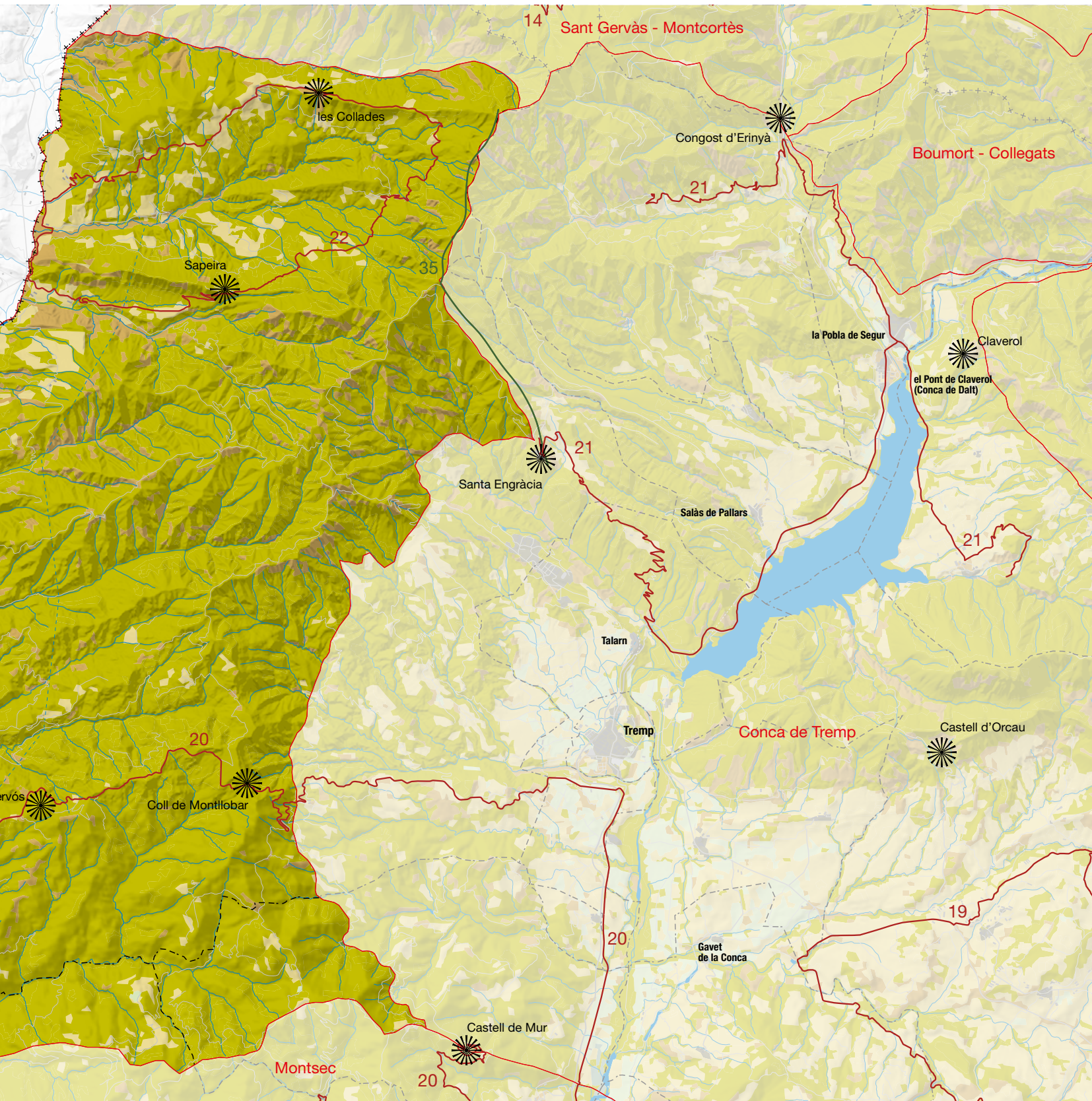
35 De Santa Engràcia al Pic de Lleràs

600

Escala 1:110 000

Elements naturals del paisatge

La Terreta limita al nord amb la serra de Sant Gervàs, a l'est amb un conjunt de serres complexes format per les serres de Gurp, Rocamola i Montllobar, que donen pas a la conca de Tresp, al sud amb el Montsec d'Ares i a l'oest amb la Noguera Ribagorçana. Des del punt de vista geogràfic, forma part del Prepirineu central intern i es troba a cavall entre els dos marges de la vall de la Noguera Ribagorçana en el seu tram mitjà. Una part d'aquest territori és administrativament en territori aragonès, per tant.

Els materials litològics que hi predominen són calcàries compactes mesozoiques amb intercalacions de margues (Sant Gervàs) i conglomerats massius de tipus montserratí amb un bon nombre d'agulles rogenques, localment anomenades picorres. L'element geomorfològic de les serres interiors ja és comú amb la conca de Tresp. Es tracta d'una alineació potent de calcàries cretàcies inclinades lleugerament cap al nord que constitueixen el més potent dels tres anticlinoris prepirinencs, si bé no tant continu com la serra del Montsec.

El clima de la Terreta es caracteritza per la continentalitat. Les temperatures experimenten un gradient ascendent de sud-oest a nord-est. Les mitjanes anuals més elevades tenen lloc a la vall de la Noguera Ribagorçana prop del Pont de Montanyana, mentre que les més baixes es donen a l'extrem nord-oriental, als límits orientals de la serra de Sant Gervàs i la serra de l'Estall. Les precipitacions tenen una distribució geogràfica semblant.

La vegetació predominant és submediterrània. Les masses forestals més extenses són les formades per pinedes de pi roig amb un sotabosc de roureda (*Buxo-Quercetum hylocomio-pinetosum*). Més interessants són els boscos i les taques de caducifolis centre-europeus (*Buxo-Fagetum*, *Hepatico-Coryletum*), aïllats a les oba-

gues més frescals i que representen continuïtats glacials relictas. Les fagedes de la Faiada de Malpàs i de Lleràs, abundants en algunes plantes nemorals rares al Prepirineu, ocupen extensions considerables. Els prats i matollars oromediterranis (*Ononidetalia striatae*) i les comunitats rupestres i glareícoles són també prou notables. La destrucció de la coberta vegetal primitiva ha estat molt intensa, especialment als vessants meridionals. Aquest fet, unit a les característiques del substrat, ha afavorit processos erosius importants.

Un segon estatge altitudinal, situat per damunt del roure valencià (*Quercus faginea*) i de la pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), és el del roure martinenc (*Quercus pubescens*), acompanyat sovint del pi roig (*Pinus sylvestris*). Les condicions són també submediterrànies, però amb un matis més sec i continental. Aquí, extenses boxedes i pastures seques substitueixen els boscos desapareguts; encara hi ha, tanmateix, bons testimonis de la roureda primitiva, no tan sols de roure martinenc sinó també de roure de fulla gran (*Quercus petraea*), arbre eurosiberià que indica un clima més plujós. El faig (*Fagus sylvatica*) és raríssim a la zona, massa seca per a ell. Només hi ha algun bosquet a l'obaga del Montsec i cap als confins de la Ribagorça, a les franges de transició cap a les unitats veïnes del Montsec i de Sant Gervàs - Montcortès, respectivament. El bosc de pi roig, que al vessant meridional, submediterrani i continental del Pirineu normalment succeeix les rouredes cap amunt, és poc estès en una gran part de la unitat. Cal remarcar, però, l'existència de grans massissos calcaris que atenyen l'estatge subalpí i en els quals es fa una vegetació especial, diferent de la que viu a la muntanya silícica. En general, el bosc hi és més escàs i pobre, mentre que la vegetació dels pasturatges i de les roques mostra una gran diversitat i riquesa.

Quant a la fauna, la zona ja mostra la influència pirinenca i acull espècies com la gralla de bec groc (*Pyrhocorax graculus*). Al mateix

602

Vista panoràmica del sector nord de la Terreta, des del poble de Sapeira. Observatori del Paisatge

Panoràmica del sector sud de la Terreta des de la posició dominant de què gaudeix el poble de Claramunt. Observatori del Paisatge

temps, es dona la presència d'elements de significació oposada, com ara la termòfila merla de cua blanca (*Oenanthe leucura*), que hi té el límit septentrional a les terres catalanes interiors. Els rapinyaires són especialment diversos i abundants; des de la presa d'Escales poden ser observats amb facilitat i sense causar cap molèstia a les aus.

Però un dels elements naturals que més destaquen, estructurin i divideixen la unitat entre Catalunya i Aragó és la Noguera Ribagorçana. Aquest riu entra a la Terreta provinent dels engorjats del pantà d'Escales i l'abandona, al sud, pel magnífic congost de Mont-rebei.

Evolució històrica del paisatge

La primera impressió que es té del paisatge de la Terreta és la d'una zona aparentment despoblada i amb molt poca vegetació, un fet que li confereix tot el seu caràcter. L'aridesa del territori respecte a altres unitats del Pirineu o, fins i tot, del Prepirineu, és un fet cabdal. Aquest paisatge eixut, poblat de brolles i bosquines, és el resultat de segles d'explotació del medi i, en especial, dels darrers pobladors del segle XIX i de la primera meitat del XX, que van aprofitar fins al darrer recurs vegetal per poder subsistir.

A les proximitats de la unitat es poden trobar vestigis de poblament d'època prehistòrica; hi ha algunes restes de monuments megalítics a Areny de Noguera i vestigis de poblament d'algunes coves al terme municipal de Tremp (cova gran del Sanat de Miralles, foradet del Portús de Miralles) i a Viu de Llevata (cova de Casa del Mestre). De l'edat del bronze i del ferro també hi ha vestigis del poblament en algunes coves, com la balma de les Ovelles, on hi ha unes pintures rupestres incloses en l'arc mediterrani reconegut per la UNESCO com a patrimoni mundial; també la cova gran del Sant de Miralles i la de l'Esplugu, ambdues a Tremp, o restes d'assentaments al tossal de la font del Moro de Mas de Gras, al Pont de Suert, entre d'altres. Altres vestigis d'interès són d'origen romà, trobats a Sopeira i als Masos de Tamúrcia. Destaquen algunes ruïnes d'època medieval en castells com els de Betesa, Aulet, Miralles, Arbul i Enrens, entre d'altres.

L'evolució històrica de la Terreta fins al període baixmedieval és molt similar a la de la unitat de la Conca de Tremp, un territori de frontera climàtica que va permetre l'establiment dels primers pobladors i pobles ibers que depenien del treball amb ramats. La bona disponibilitat d'esplugues i coves, tant als terrenys calcaris de les serres de Sant Gervàs com al Montsec, així com el bon nombre d'abrils que es localitzen als barrancs interiors i als contraforts de la serra de Gulp i de Castellet, va ser un bon inici per a la fixació de població itinerant. És a partir d'aleshores que es dona la desaparició de les rouredes que cobrien extenses superfícies. Encara avui la toponímia i alguns bosquets d'arbres centenaris hi fan referència, com les que es troben a Cornudella de Badiera i Sas, en plena Terreta aragonesa, però també les rouredes d'Aulàs, lo Roure Sol de Claramunt o el serrat de la Roureda, així com l'Alzina Sola de Montserbós. Aquesta desforestació no fou sobtada, tot i que hi va haver un moment històric associat a la transhumància

i a la fabricació de carbó vegetal, a partir del segle XVIII, en què el procés semblava irreversible i la manca de boscos presentava dificultats a la població per proveir-se de combustibles, fins al punt que els processos d'erosió endegats a partir d'aquell moment no s'han pogut aturar amb les reforestacions contemporànies. A partir de l'any 1953, l'Estat va impulsar la repoblació amb pins dels boscos de la zona, sobretot dels municipis més meridionals, com el Pont de Montanyana.

El tipus de conreus que es practicaven a la zona eren llenyosos de secà, com l'olivera, la vinya i els ametllers. Les hortes flanquejaven els cursos fluvials, especialment al voltant de la Noguera Ribagorçana, i constituïen una llarga cinta de verdor, mentre els conreus de secà s'estenien pels costers entre clapes d'alzinars i pinedes. La millor zona d'horta es trobava entre Sopeira i el Pont de Montanyana, a la mateixa plana d'Areny, i és a Sopeira on el cultiu de cereals abundava més. L'agricultura ha estat sempre deslligada de la ramaderia, ja que aquesta ha tingut un paper secundari en l'economia de l'àrea. Malgrat això, també s'hi han cultivat prats i cereals per alimentar l'escàs bestiar, compost majoritàriament per ovelles, algun cap de boví i ases, utilitzats bàsicament als treballs del camp. D'altra banda, la Terreta ha estat una important zona de pas de ramat transhumant, motiu pel qual des d'antany s'han dut a terme fires ramaderes importants a pobles com Sopeira, Areny i Tolva, ja a l'Aragó. Les carrerades han estat cruïlla de camins a la Terreta i per elles pujaven als prats d'estiu els ramats del pla de Lleida i dels rostolls més orientals de l'Aragó. Aquest ha estat un fet que ha determinat el paisatge d'aquest territori, especialment per les formes erosives que avui en dia s'hi poden trobar. La manca de vegetació forestal és un altre testimoni actual d'un pasat d'incendis per tal d'obtenir el màxim d'espais oberts i renovar l'herba cada primavera.

Des dels temps de la Marca Hispànica i el comtat de la Ribagorça, la Terreta ha estat una zona de castells i pobles fortificats sobre

La Terreta ha estat una important zona de pas de ramat transhumant, motiu pel qual des d'antany s'han dut a terme fires ramaderes importants. Observatori del Paisatge

turons, bastits amb l'objectiu de defensar l'estreta plana fèrtil que s'anava conquerint i que havia quedat en terra de ningú durant el període de dominació musulmana de la plana de Lleida. Però, sobretot, van servir per a les escomeses que, durant bona part de l'edat mitjana i l'edat moderna, van protagonitzar els poders locals de comtes i bisbes i, posteriorment, contra el poder reial. Molts dels nuclis de la Terreta tenen també un marcat caràcter comercial i han estat pobles de traginers. La població acostumava a obtenir tots aquells productes que la terra no facilitava a la propera població de Tremp, mitjançant la venda de fusta i de plantes aromàtiques als mercats i, a més, s'hi feia l'intercanvi de productes propis de la plana amb els de les zones d'alta muntanya.

Un dels darrers fets històrics que han marcat profundament el paisatge de la Terreta i, en especial, de la Noguera Ribagorçana, han estat les obres hidràuliques de l'època franquista a partir de les influències que tenia amb el Règim l'enginyer Victoriano Muñoz, fundador de l'empresa Energía Hidroeléctrica de la Ribagorçana (ENHER). El pantà d'Escales, acabat el 1955, fou responsable de la inundació de l'important monestir de Lavaix, el canal túnel de 23,4 km de longitud que acaba al salt del Pont de Montanyana i la immensa i polèmica presa de Canelles, fora de la unitat però dins del mateix projecte d'aprofitament integral del riu. El recreixement

posterior provocaria la inundació d'una part del congost de Montrebei, a la unitat veïna del Montsec.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la Terreta és de marcat caràcter mediterrani i rural. Està dominat per zones de vegetació de baixa densitat, sobretot matollars i herbàcies. Prop de tres quartes parts de l'àrea de la unitat està ocupada per bosquines i prats, corresponents a zones de boscos joves i de pastures abandonades en procés de revegetació. La resta de tipologies de forest (caducifolis, esclerofil·les i aciculifolis) assoleixen superfícies molt més reduïdes. La reducció de la pressió ramadera a la zona ha permès que el bosc s'hi desenvolupés els últims anys, fet a què han contribuït les repoblacions de coníferes dutes a terme durant la segona meitat del segle xx. Malgrat això, les antigues pastures són els elements dominants del paisatge. Una part relativament petita de la superfície de la unitat no presenta vegetació o aquesta és escassa; es tracta de zones d'aflorament d'estrats o àrees que han estat fortament erosionades.

L'agricultura té gran importància a la unitat de la Terreta. Les característiques climàtiques de la zona han predisposat l'establiment

604

La unitat és un territori amb una baixa densitat de població i nuclis petits. A la imatge, el nucli del Pont d'Orrit ubicat a l'esquerra de la Noguera Ribagorçana. Gustau Erill Pinyot

d'una tipologia de cultius de secà, amb cereals com ara ordi, blat o melca, i farratge. En canvi, un percentatge molt reduït es dedica al cultiu d'arbres fruiters de secà, com ametllers, oliveres i vinyes. La ramaderia també ha tingut històricament una gran importància; es caracteritza pel domini d'explotacions agràries de petites dimensions, tot i que les grans explotacions de vacum, i especialment porcí, també hi tenen una presència destacable. En aquest sentit, la ramaderia extensiva d'ovelles i cabres és la que s'adapta millor a la zona i, naturalment, és la més estesa encara avui en dia. Les explotacions agroramaderes de la unitat garanteixen que el paisatge agroforestal es conservi i, alhora, que la població s'hi fixi.

La Terreta és un territori amb una baixa densitat de població i nuclis petits. Els dos que més destaquen són Aulàs i Esplugu de Serra, però són els nuclis propers a la carretera N-230 (com Orrit, o el Pont de Montanyana, a la banda aragonesa) els que han pres un caràcter comercial, malgrat que molts pobles ja tenien un passat traginer i de serveis, per configurar-los com a llocs de pas cap a la Val d'Aran i altres destinacions turístiques de muntanya. Cal fer referència també als impactes com a conseqüència dels canvis en les explotacions agrícoles i ramaderes, ja que moltes granges de porcí i boví properes als nuclis de població i als masos no s'integren visualment a les tipologies constructives tradicionals.

La carretera N-230 circula fora dels límits de la unitat, però paral·lela a la seva línia fronterera occidental, i és l'eix de comunicació més important de la vall de la Noguera Ribagorçana. Es va obrir per a l'explotació hidroelèctrica de les valls al nord de la Terreta, i actualment fa de pol de desenvolupament econòmic i de transformació urbanística de l'entorn, en especial dels petits pobles que travessa. La futura reconversió en autovia podria marcar de manera determinant el paisatge del fons de la vall principal de la unitat, especialment al sector aragonès. Això no obstant, des de fa molts anys aquesta és la principal via d'accés a la Val d'Aran i això no ha implicat grans canvis en aquests paisatges. Tanmateix, sí que és un actiu important per evitar l'èxode definitiu de les poblacions que encara mantenen una mínima activitat econòmica. Pel que fa a altres infraestructures, cal destacar que els principals impactes visuals que afecten el paisatge d'aquesta zona es deriven de les línies d'alta tensió que provenen dels aprofitaments hidroelèctrics de la capçalera. En canvi, el sector serveis i el sector industrial tenen molt poca presència a la Terreta. A diferència del Pirineu més verd i atlàntic, només alguns establiments a peu de carretera han sabut aprofitar el flux de turistes i transportistes. Tanmateix, no cal oblidar l'impuls del turisme rural, amb la ruta de la Vall dels Voltors i els itineraris d'observació i descoberta d'aquests rapinyaires i amb les activitats esportives al congost de Mont-rebei, que tot i trobar-se fora de la unitat, esdevé un pol de desenvolupament de tota la zona. A la unitat s'han conservat alguns oficis i activitats tradicionals, arrelats a la cultura local de la zona, com són els treballs d'artesanía de la fusta, ceràmica, metall i cuir i la producció de productes alimentaris com els embotits i els formatges, tot i que la gent que actualment duu a terme aquestes activitats són majoritàriament neorurals que s'han instal·lat a pobles com Aulàs o Esplugu de Serra per l'aïllament que caracteritza la Terreta. A la Torre de Tamúrcia es manté, com a exemple, el pasturatge i moltes altres activitats relacionades amb aquest. Finalment, cal comentar

que una activitat recent, implantada a principis del segle xx i que ha suposat una forta transformació de la unitat, ha estat l'aprofitament hidroelèctric, que ha portat associada la implantació de grans infraestructures i activitats vinculades.

Els factors que han construït el paisatge de la Terreta fins a mitjan segle xx han desaparegut en bona mesura. Les dinàmiques que es detecten en aquest territori els darrers decennis són les pròpies de l'abandonament dels usos agrícoles i ramaders i la substitució pels processos més o menys naturals d'aforestació. Les brolles, bosquines i boscos poc desenvolupats han anat substituint totes les terres de pastura que la transhumància feia servir. També han fet desaparèixer el mosaic agrícola tradicional, amb la consegüent pèrdua de diversitat, sobretot a prop del fons de vall. En aquest cas, tanmateix, l'avenç de la vegetació natural sobre els camps i pastures que s'abandonen és molt més lenta que en altres llocs amb climatologies més favorables. S'espera que les obagues, i en concret algunes rouredes, augmentin de mica en mica els seus perímetres, com està succeint al barranc del Solà, sota el pic de Lleràs. En canvi, especialment la meitat sud de la unitat continuarà presentant aquest paisatge vegetal de màquies i brolles arbrades durant força anys, sempre que no hi hagi cap incendi que reverteixi aquesta dinàmica.

Aquesta dinàmica d'aforestació espontània, o més o menys dirigida, dona lloc a uns paisatges que afavoreixen poc la gestió dels incendis forestals, que es poden donar amb més freqüència de cara al futur. La poca vegetació no eximeix del risc, sinó ben al contrari, ja que els matollars i les bosquines submediterrànies, conjuntament amb els boscos de repoblació de pins, són altament piròfits i el contínuum d'aquestes formacions podria donar lloc a grans incendis. D'altra banda, la sobreexplotació forestal que ha experimentat la Terreta al llarg dels temps, a causa del pas tradicional dels ramats cap a les pastures del Pallars, ha donat lloc a un elevat

605

Les dinàmiques dels darrers decennis porten al progressiu abandonament dels usos agrícoles i ramaders i la substitució pels processos d'aforestació. Observatori del Paisatge

risc d'erosió superficial, que les intenses pluges estivals i de tardor, tan característiques d'aquests climes continentals, agreugen. Una vegada la vegetació ha desaparegut i els sòls s'erosionen és pràcticament impossible aturar els processos d'aixaragallament que afecten importants sectors de les formacions de margues i argiles garumnianes que, d'altra banda, generen també uns dels paisatges més característics d'aquesta unitat. Però l'erosió accelerada també pot donar lloc a riscos de major perillositat quan aquesta afecta els vessants i es produeixen esllavissades, molt freqüents als barrancs de les valls tributàries de la Noguera Ribagorçana. Un cas emblemàtic és l'antic moviment de massa que es troba sota la carretera de la Torre de Tamúrcia, que ofereix un clar testimoni de la inestabilitat d'aquests vessants en episodis de precipitacions prolongades o intenses. Cal tenir present que aquests sectors de les conques internes prepirinenques són una de les fonts de sediments més importants que s'acumulen als pantans de Canelles i Santa Anna; augmenten el risc d'aterrament dels pantans i en redueixen la capacitat.

Expressió artística del paisatge

La creació literària a la unitat és escassa, però en l'àmbit comarcal cal destacar Antoni Navarro, autor i poeta natural de Vilaller. Es va dedicar a descriure els paisatges de la seva terra amb molta cura, exaltant la bellesa dels detalls més insignificants però també captant la grandiositat dels espais de muntanya. Algunes de les seves creacions més conegudes són *Pirinenques* (1903), *La balada de l'hivern* (1905), *Cançons perdudes* (1912), *Recitacions. Proses rimades* (1914), *De l'infinit poema* (1922), *Roses i estels* (1925) i *Meddallons* (1927). Malgrat tot, el seu poema més famós i aclaparador és el «Poema de la Ribagorça» (1929), en què fa una descripció poètica dels indrets seguint el curs de la Noguera Ribagorçana.

També han escrit sobre la zona autors com Pep Coll, que ha escrit i recollit moltes rondalles i llegendes pirinenques, i Joan Lluís i Pallarès, que ha portat a terme una important tasca en les seves obres basades en la vida quotidiana, fent referència a oficis ja perduts com el que exalta al cant «Els raiers».

La pintura encara ha estat menys productiva que la literatura, però, malgrat tot, encara es poden assenyalar uns quants pintors de muntanya que es van fixar en els insòlits paratges de la Terreta, com ara Pere Màrtir Arraut (actiu de 1848 a 1873), Pere Viver (1872-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910).

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors ecològics, la Terreta és un territori de paisatges naturals reconeguts gairebé íntegrament. L'àrea de protecció més extensa es troba al sector nord-est, on hi ha el PEIN de la Vall Alta de Serradell, amb una fageda meridional interessant. Al nord hi ha una estreta franja del PEIN de la Serra de Sant Gervàs i, a l'extrem sud-occidental, una petita zona de la serra del Montsec. Precisa-

ment aquests paisatges es miren de preservar per poder conservar l'extensa colònia de rapinyaires, una de les més importants de Catalunya, on hi ha espècies protegides com el voltor, el trenclòs i l'àguila daurada. Destaquen especialment els voltors, que han dinamitzat el turisme de la zona a través d'itineraris, centres d'interpretació i canyets. D'altra banda, al nord de la Terreta, la serra de Sant Gervàs constitueix un eix de transició entre la Depressió Mitjana prepirinenca i el Pirineu axial; és, per tant, una zona divisòria entre la regió mediterrània i la regió eurosiberiana i boreoalpina. Aquest fet determina que a la zona de la Terreta apareguin espècies i comunitats molt diverses i de gran valor ecològic. Cal destacar el valor ecològic relictual d'algunes formacions boscoses, barreges de natura mediterrània i zones humides com les fagedes de la Faiada de Malpàs i de Lleràs, la roureda d'Aulàs i la teixeda d'Espills. No es poden oblidar tampoc els valors geològics d'alguns dels cingles de la unitat, com la Turmeda, situada davant de Sapeira, o la roca Foradada, entre Espluga de Serra i Castellet. Finalment, el curs fluvial de la Noguera Ribagorçana és un potent connector ecològic entre la serra de Sant Gervàs, al nord, i el Montsec, al sud. Tota la unitat està integrada dins del Geoparc Orígens, que des del 2018 forma part de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO, que busca el desenvolupament local sostenible de la zona a partir de la conservació i la promoció del patrimoni geològic.

Els valors estètics de la Terreta són, fonamentalment, el resultat de l'antropització del medi en un marc geològic incomparable. Els petits pobles disseminats pels serrats que baixen de les serres de Gulp, acolorits per les diverses fàcies de materials marins i continentals erosionats per l'acció humana, realcen el cromatisme amb les llums de la tarda. Són de notable valor estètic també les extenses màquies i brolles que abans eren el territori del foc i dels ramats, així com els masos abandonats i els pobles en recuperació entre feixes amb murs de pedra seca. Es tracta d'un conjunt característic de les conques intrapirinenques que han quedat atrapades entre les diverses onades de serralades exteriors producte

Els replecs rocosos tallats perpendicularment pel curs de la Noguera Ribagorçana formen un dels paisatges més singulars del sector de la Terreta, compartit entre Catalunya i Aragó. Observatori del Paisatge

de l'aixecament del Pirineu. D'altra banda, el clima marcadament continental però amb alguns trets mediterranis afegeix el contrapunt en aquest espai agrícola que malda per conservar alguns dels conreus més septentrionals d'ametllers, vinyes i oliveres. La Terreta és una unitat de frontera i els seus valors no es poden entendre només a un costat de la Noguera Ribagorçana. Els conreus que llauen les parts baixes de les valls dels barrancs s'obren com un mirall a banda i banda del riu, fent cas omís dels límits administratius. Però el conjunt de valors paisatgístics més notables de la Terreta es deu, en bona mesura, a la combinació de tres elements: l'existència d'un tram de riu que aparenta un cert salvatgisme; una agricultura que recula però que s'adapta força bé al territori i que incorpora nous valors ecològics, i la combinació del patrimoni històric en un marc geològic únic, amb la gamma de colors i textures que aporten els materials terrígens de la part baixa en contrast amb els cingles rogencs i calcaris que bressolen la capçalera. Al sud de Claramunt, la Terreta guanya vivesa i alternança de colors, on una combinació molt interessant de floració primaveral d'ametllers i plantes aromàtiques contrasta amb els colors de tardor que aporten els caducifolis que revifren entre els camps i les pastures abandonades. A l'extrem nord, en canvi, la roca nua es combina amb els secans de cereal, que impregnen l'atmosfera d'una olor intensa de rostoll, just després de la sega, o d'herba dallada allà on arriba el regadiu. Els patrons del paisatge es concentren precisament en aquest sector septentrional sota la presència immutable dels conglomerats rogencs de les roques de Castellet. Un valor estètic remarcable d'aquest paisatge és també la vall oberta d'Escales - Mont-rebei, que creua tot el territori de nord a sud. Aquesta vall es considera rural perquè els nuclis que hi estan assentats han patit pocs creixements urbanístics i han mantingut la trama urbana tradicional. Altres singularitats del paisatge de la Terreta les trobem als nuclis urbans. Així, es pot diferenciar entre dues tipologies urbanístiques diferents. D'una banda, hi ha nuclis com els de Sapeira i Claramunt que estan encimbellats sobre turons, fet que en condiciona la fesomia. De l'altra, nuclis com el d'Espuga de Serra, que destaca per estar localitzat sota una paret de pedra, la qual cosa augmenta la rellevància del seu perfil urbà caracteritzat pel contrast cromàtic.

El patrimoni arquitectònic de la unitat, que forma part dels valors històrics, malgrat que no és espectacular, conserva alguns bons exemples de construccions religioses i civils interessants. El fet que la zona estigui configurada a l'entorn de la vall de la Noguera Ribagorçana ha fet que els assentaments humans s'hagin situat històricament en zones estratègiques per controlar el territori. Tanmateix, bona part de les construccions defensives han arribat fins als nostres dies en molt mal estat de conservació. D'esglésies i d'ermites, se'n troben un bon grapat. Alguns temples que mereixen menció són el de Santa Llúcia de la Vileta, Sant Pere de Claramunt, Sant Salvador del Mas Fumàs i el de la Mare de Déu de Montserbós –avui en ruïnes–; totes aquestes construccions es localitzen prop de la comarcal C-1311, que creua la Terreta des de Tremp fins a la Noguera Ribagorçana i Claramunt. Una mica més apartada es troba la Mare de Déu del Roser de Castissent. Al nord de la unitat destaca Santa Maria de Sapeira i Sant Josep de la Torre de Tamúrcia. Al bell mig, s'hi troben els de Sant Cosme d'Espills, la Mare de Déu del Solà d'Espills i Sant Pere i Santa Maria

El petit campanar de la torre de Sant Josep de la Torre de Tamúrcia és una de les petites joies de la Terreta. Observatori del Paisatge

de Tercui. Limitant amb la unitat de Sant Gervàs-Montcortès hi ha el castell de Miralles, del qual tan sols resten uns quants vestigis de la torre i trossos de mur, tot plegat molt a prop del temple romànic de Santa Maria de Miralles. Per acabar, són remarcables el castell d'Arbul, on encara es conserven algunes ruïnes a la serra de Montllobar, juntament amb l'església de la Mare de Déu d'Arbul, el castell d'Enrens, el de Betesa i el d'Aulet. A prop del Campament d'Areny hi ha el pont d'Orrit, que creua la Noguera i del qual tan sols són visibles els muntants. Molt a prop hi ha el castell d'Orrit, que conserva la base de la torre i els dipòsits excavats a la roca, no gaire lluny de l'església de Sant Pere d'Orrit. Tanmateix, no es poden entendre els valors històrics de la Terreta sense parlar de les poblacions aragoneses, com Montanyana o Sopeira, on hi ha

607

El Casal dels Voltors de la Torre de Tamúrcia comença a ser un referent simbòlic de la Terreta, coneguda com a «vall dels voltors». A la imatge, un dels punts d'alimentació d'aquestes aus. Ajuntament de Tremp

l'important monestir benedictí del segle IX de Santa Maria i Sant Pere d'Alaón.

Els valors simbòlics del paisatge s'expressen, entre altres maneres, en les llegendes populars, que a la Terreta versen en particular sobre temàtiques relacionades amb el rocam i les coves; trobem l'exemple del «Graller del Castellet», ubicada al poble de Sapeira, o «El graller d'Espluga Freda», localitzada a la mateixa vila. La proximitat d'ambdós llocs explica que les històries siguin tan semblants. Un altre element interessant és l'alzina del Consell, situada als Masos de Tamúrcia. Representa la confluència de valors naturals en el paisatge, com el d'un arbre monumental, però amb un contingut simbòlic molt important, tot i que ara ja no sigui el punt de trobada per a la presa de decisions com ho era abans. Són els voltors, tanmateix, molt presents en les cingleres de la unitat, els que han fet que la Terreta es conegui com «la vall dels voltors». Aquests rapinyaires són, sens dubte, part integrant del paisatge de la unitat i un element que està fent despertar el turisme rural i de descoberta del paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El principal eix viari de la Terreta és la carretera N-230 de Lleida a la Val d'Aran, al seu pas entre el Pont de Montanyana i el congost d'Escales, que recorre tot el límit occidental de la unitat. A l'indret del Pont d'Orrit, dues carreteres permeten endinsar-se a la zona en un ascens pels vessants occidentals de la serra de Gorp a través dels poblets de Sapeira i la Torre de Tamúrcia, en un itinerari anomenat la ruta de la Vall dels Voltors. La C-1311 entre el Pont de Montanyana i Tremp és un altre dels eixos que permeten travessar la unitat i observar-ne els trets essencials mentre s'ascendeix al coll de Montllobar.

Un dels principals itineraris d'interès paisatgístic és la ruta de la Vall dels Voltors. Aquest itinerari permet gaudir dels paisatges dels cingles i penyes calcàries de blancor enlluernadora i les característiques taques ataronjades del vessant sud de la serra de Sant Gervàs, però també dels vermells pujats dels conglomerats amb abundància de balmes penjades i esquitxades de nius d'aquests rapinyaires. Tot plegat, amb conques visuals de grans panoràmiques que abracen les terres més baixes solcades d'un mosaic de conreus i bosquines. La Torre de Tamúrcia és un petit nucli que té com a principal atractiu turístic el Casal dels Voltors, un centre d'interpretació d'aquests rapinyaires. Dominant el caseriu, s'obre a l'horitzó la serra de Sant Gervàs, una de les formacions orogràfiques més importants del Prepirineu. Acabada en un impressionant penya-segat, és un hàbitat ideal per a la nidificació dels voltors i els altres rapinyaires de la zona. El barranc de Torogó, Espluga de Serra, Castellet i la fageda de Lleràs són altres atractius de l'itinerari. La tardor és una època idònia per a aquests itineraris. La ruta finalitza a Sapeira, on es pot gaudir d'una panoràmica excel·lent de la Terreta des del mirador de la roca del Castell. És també un bon lloc per observar la colònia de voltors que hi ha establerta en una cinglera que es coneix amb el nom de la paret de Turmeda. En aquest sentit, el mirador de la collada de Torogó també és un altre punt des d'on es poden observar rapinyaires.

Un altre itinerari d'interès paisatgístic és el que transcorre a l'ombra del Montsec. El sector nord de la ruta travessa el coll de Montllobar, anant des de Fígols de Tremp al Pont de Montanyana per la C-1311. La carretera avança per diverses carenes, al centre de les quals hi ha el coll de Montllobar, divisòria d'aigües entre les dues Nogueres, la Pallaresa i la Ribagorçana. Aquí hi ha un ramal que condueix al castell de Montllobar, d'època medieval i associat a la casa dels Eroles. Seguint la ruta, hi ha l'ermita de la Mare de Déu de Montserbós, altrament dita santuari de les Capelles. L'itinerari creua diversos masos, molts d'ells avui abandonats a causa de la regressió de la pagesia, però testimonis de l'important activitat agrícola i ramadera que tenia aquesta unitat.

El pas del Portús és una excursió magnífica per a tots els públics que permet apropar-se a la serra de Sant Gervàs i conèixer-ne les dues cares: la solana i l'obaga. Poc després de sortir de la Torre de Tamúrcia, hi ha un trencant a mà esquerra que porta a l'ermita de Sant Gervàs, del segle XVII i que guarda pintures murals del segle XVIII. Un corriol proper travessa un barranc i puja fins al serrat de la Cabanera i des d'allí fins a la base de la serra de Sant Gervàs, on hi ha una vista fantàstica de tota la Terreta. Caminant pels peus de la serra, es pot observar el vol dels voltors a escassos metres i, finalment, s'arriba al Portús, l'únic pas que comunica la banda sud i la banda nord de la serra. Aquest pas era utilitzat durant la transhumància per fer el recompte de caps de bestiar. El pas del Portús duu a la carena de la Serra, situada a la part obaga i a la comarca de l'Alta Ribagorça. També es pot recórrer bona part de la carena passant pels cims més alts: la pala del Teller (1.890 m), l'Avedoga d'Adons (1.839 m) i la roca de Sant Gervàs (1.720 m). En aquesta zona cal posar especial cura durant l'època de cria dels carronyaires que hi nidifiquen.

Un altre itinerari interessant és la pujada al cim del pic més alt de la serra de Castellet, el pic de Lleràs (1.692 m), on hi ha un mirador de la Terreta, la vall de Serradell i la conca de Tremp. Des d'Espluga de Serra, surt un camí que porta al pas del Grau i a una gran formació rocosa on trobem el forat Roi, curiosa cova que rep

Les cingleres calcàries de la serra de Sant Gervàs són un bon referent visual a la Terreta. Observatori del Paisatge

el mateix nom que la situada a la serra de Sant Gervàs, a causa de la coloració de les parets. Des d'aquest punt es pot observar una perspectiva singular d'Espluga de Serra. Una vegada dalt de la roca, comença un camí que travessa la fageda de Lleràs, fins arribar a la carena de la serra de Castellet, més concretament als prats del Grau. A partir d'aquest moment, es troben grans fites que indiquen que, caminant per la carena en direcció a la dreta, s'arriba al pic de Lleràs. Durant el recorregut, s'observen espectaculars agulles de conglomerats –localment anomenades picorres– que també acullen un gran nombre d'aus rapinyaires nidificants. Des del cim del pic es poden gaudir les magnífiques vistes de la Terreta, la conca de Tremp, l'Aneto, el Turbón i, fins i tot, de Montserrat.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge, els miradors més destacats de la unitat se situen o bé en els punts més elevats, com el coll de Montllobar o la serra de Sant Gervàs, o en els nombrosos pobles encimbellats i antics castells. Sapeira, per exemple, és un nucli talaia construït en una carena amb vistes franques a nord i sud. El mirador del Castell, com és conegut aquest punt d'observació, es troba a la plaça de l'església. Des d'aquí s'observa directament la serra de Gulp amb la paret d'en Turmeda en primer terme, on habita una important colònia de voltors; també es tenen àmplies panoràmiques de tota la unitat de paisatge de la Terreta, la serra del Montsec –amb els congostos de Terradets i Mont-rebei– i la conca de Tremp i la muntanya de Sant Corneli, tancant la visual; la serra de Boumort s'observa en segon terme. A la carretera C-1311, el mirador del coll de Montllobar i el de Montserbós ofereixen àmplies vistes sobre la unitat, amb la serra de Sant Gervàs, al nord, i el Montsec, al sud, que tanca les visuals. Els cursos fluvials de les dues Nogueres fins arribar als congostos prepirinencs de Mont-rebei i Terradets també es poden seguir des d'aquests punts d'observació. Al nord de la unitat, un cop es creua la serra de Sant Gervàs pel pas de lo Portús, s'obre una panoràmica espectacular, amb el pic d'Orrit, el dolmen de la Casa Encantada i els pobles de Corroncui i Adons, tots ells a la unitat veïna de Sant Gervàs - Montcortès.

Avaluació del paisatge

Debitats

- La sobreexplotació al llarg de la història del paisatge, que ha fet que en molts punts s'hagi sobrepassat la capacitat de càrrega i recuperació. Tot i això, aquests paisatges erosius o els tancats de vegetació també tenen un valor paisatgístic evident.
- La poca massa crítica demogràfica que s'integra a la unitat i fa difícil implementar polítiques en la gestió i la tutela del paisatge que no es limitin a una mera supervisió dels canvis deguts a la naturalització, un fet especialment preocupant de cara a la supervivència del paisatge agrícola.
- L'abandonament progressiu de l'agricultura i de la ramaderia extensiva, que ha fet augmentar el risc d'incendi, que fins ara

no s'han produït en gran extensió per la baixa quantitat de biomassa.

- Les millores a la carretera N-230, només pensada com a ruta de pas. La conversió futura en autovia no faria sinó accentuar la idea de territori de pas, si no s'implementen solucions i inversions que facilitin la millora de les comunicacions dins de la unitat.
- La divisió administrativa autonòmica, que imposa lògiques econòmiques i de gestió del paisatge diferenciades.

Amenaces

- L'abandonament de nuclis de població i el deteriorament d'edificis de gran interès patrimonial (esglésies romàniques, especialment) als nuclis abandonats.
- L'abandonament de les activitats del sector primari i la pèrdua del paisatge agrícola per manca de relleu generacional en les explotacions.
- El deteriorament de carreteres i pistes d'accés a nuclis de població per la manca d'inversió pública i el risc de moviments de massa.

Fortaleses

- És un paisatge de forta personalitat compartit entre Catalunya i Aragó. La seva identitat com a zona allunyada de les grans urbs i fora dels circuits turístics tradicionals li dona una consistència que no es troba en altres unitats.
- Tot i l'isolament, la unitat és creuada de nord a sud per la important via de comunicació N-230. Aquest és un focus d'oportunitats en el futur per al desenvolupament d'activitats econòmiques que encaixin en el territori i el paisatge.
- Els paisatges fluvials de la Noguera Ribagorçana i les serres que separen la Terreta de la Conca de Tremp són autèntics desconeguts de gran vàlua paisatgística.
- El reconeixement del Geoparc Orígens com a membre de la Xarxa Mundial de Geoparcs de la UNESCO pels seus valors geològics excepcionals.

Oportunitats

- Aprofitar econòmicament el potencial dels valors naturals del paisatge per impulsar i consolidar el turisme esportiu i de natura (ruta de la Vall dels Voltors, roureda d'Aulàs, Casal dels Voltors a la Torre de Tamúrcia, itineraris a peu i en BTT, proximitat al congost de Mont-rebei).
- Mantenir i afavorir activitats del sector primari per potenciar la identificació amb el paisatge i, a la vegada, reconduir-ho vers l'aprofitament turístic (agroturisme, senyalització de carrerades i de camins de carboneig, forns de calç i de pega, etc.).

610

L'abandonament progressiu de les activitats agràries i la despoblació dels nuclis són dues grans amenaces pel paisatge de la unitat. A la imatge, el nucli despoblat de Claramunt. Mati Vergara

- Mantenir l'*skyline* tradicional dels nuclis, on els campanars són l'element que sobresurt més, tot i les seves modestes dimensions. Mantenir l'harmonia arquitectònica, forma, material i cromàtica que encara es conserva en els nuclis i masos.
- Conservar un paisatge tranquil, de muntanya mediterrània i de cromatisme geològic de gran valor, fins ara poc conegut per les persones alienes al territori.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges actuals que es donin a conèixer a la població del país i que garanteixin la presència de poblament estable que pugui gestionar el paisatge
- OQP2.** Una vall de la Noguera Ribagorçana on les planes estiguin preservades i alliberades de construccions excessives per tal de millorar la qualitat del mosaic paisatgístic i mantenir la identitat visual, especialment a la plana d'Areny.
- OQP3.** Unes esglésies, ermites i castells (Santa Llúcia de la Vileta, Sant Pere de Claramunt, Sant Salvador del Mas Fumàs, el castell de Miralles, el castell d'Arbul, el castell d'Orrit) restaurats i mantinguts com a punts de valor simbòlic i àmbits de relació amb la resta del territori.
- OQP4.** Unes cingleres calcàries de la serra de Sant Gervàs i altres singularitats geomorfològiques, com la Turmeda o la roca Foradada, preservades com a elements configuradors del

paisatge, mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat.

- QQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Terreta.
- QQP6.** Uns espais forestals ben gestionats i conservats, en especial les fagedes relictuals de la Faiada de Malpàs, Lleràs, la roureda d'Aulàs i la teixeda d'Espills.
- QQP7.** Uns paisatges agrícoles vius, que mantinguin la riquesa cromàtica del mosaic agroforestal i un sector econòmic que els valori.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar la població de rapinyaires que nidifica en les cingleres calcàries i que, a més del seu valor ecològic d'espècies protegides, representa un potencial turístic per a l'observació i gaudi del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Acompanyar el procés d'expansió de la coberta natural de vegetació per contenir els extensos espais d'erosió i permetre la viabilitat futura de les explotacions agrícoles que no només estiguin encarades a la producció ramadera intensiva.
- Considerar el paisatge en mosaic com a model ecològic que cal preservar i regenerar. En aquest sentit, seria oportú elaborar un pla de foment i manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït.
- Promoure la restauració –utilitzant materials que s'integrin en l'entorn– de masies, vilars, ermites, esglésies i castells, a fi de millorar l'oferta turística, enriquir els itineraris existents i conservar el patrimoni arquitectònic amb valor històric.
- Potenciar les residències casa de pagès, la producció artesanal i la ramaderia extensiva a través de línies directes d'ajuda públiques. Cal considerar el paisatge com a eix per als desenvolupaments d'ofertes turístiques molt entroncades amb el medi i la gent, respectuoses amb el paisatge i que fomenten activitats que poden ajudar a la gestió i conservació d'aquest.
- Afavorir la promoció de la marca Terreta com a unitat de frontera a cavall entre dues comunitats autònomes. Potenciar i aprofitar econòmicament el turisme esportiu, rural i de natura ajudant-se

amb tot el seguit d'activitats i iniciatives temàtiques relacionades amb el paisatge, que actualment ja estan en marxa.

- Preservar i donar a conèixer un paisatge tranquil, de muntanya mediterrània i de cromatisme geològic de gran valor.
- Fer valer el patrimoni històric associat als cursos fluvials (moles, canals, rentadors, centrals, ponts etc.) pel seu valor històric i cultural. A la Terreta destaca el pont d'Orrit.
- Millorar el traçat de la carretera C-1311 per facilitar l'accés a la Terreta des de la Conca de Tremp, així com el bon manteniment de totes les carreteres locals i camins veïnals, per tal de poder fer més accessibles els paisatges de la unitat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar que noves infraestructures lineals i/o energètiques o altres elements aliens pertorbin l'estructura original i la panoràmica visual dels fons escènics i els cims presents a la unitat; especialment del més emblemàtic –les roques de Castellet–, així com dels fons escènics de la unitat, promovent-ne la protecció com a zones d'abast visual i impressores de caràcter al paisatge.
- Mantenir l'*skyline* tradicional dels nuclis, on els campanars són un dels elements més rellevants, promovent una ordenació que vetlli pel manteniment de l'harmonia arquitectònica, els materials, la forma i els colors que encara es conserven en els nuclis i masos.
- Els nuclis encimbellats de Sapeira i Claramunt i el d'Espuga de Serra, situat sota paret de pedra, presenten una fesomia singular d'estructures i perfils característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts, els quals constitueixen fites paisatgístiques que tenen una relació directa amb els respectius fons escènics. En aquests casos, el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com d'obra nova ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors de Montserbós, coll de Montllobar, Sapeira i les Collades; els itineraris motoritzats de la ruta de la Vall dels Voltors i de l'ombra del Montsec, i els no motoritzats del GR-1 sender transversal, del congost de Mont-rebei i de Santa Engràcia - Pic de Lleràs. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.